A HARMADIK KÖTET ÁLTALÁNOS TARTALMA.

Előszó: Miletz János szerkesztőtől.

I. Értekezések.

Lap

I. Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól . . . 3
II. Az illyr-magyar collegium Bolognában. 1537—1781. Molnár Vidtől . . . 18
III. A zsadányi avar telepek Temes vármegyében. Péch Józseftől 49
IV. Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695. Iványi Istvántól . 59
V. A Veterani barlang és Peth vára. Boleszny Antaltól I—II. közlés . 67, 172
VI. Adatok Kupeczky János festész életéhez. Ormós Zsigmond elnöktől . . . 97
VII. Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Ivánfi Edétől (I—III. tábla könyomatu rajzzal) 108
VIII Torontáli őstelepek a Tiszamentén. Dr. Szentkláray Jenőtől 149
IX. Történet régészeti kirándulás Palánkára és Rámára 162

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1876 október 25-én 23
2. Rendes havi választmányi ülés november 29-én 26
3. Rendes havi választmányi ülés deczember 27-én 74
4. Rendes havi választmányi ülés 1877 január 31-én 76
5. Rendes havi választmányi ülés február 28-án 79
6. Rendes havi választmányi ülés martius 28-án 82
7. Rendes havi választmányi ülés aprilis 25-én 129
8. Hatodik évi közgyülés 1877. májushó 24-én 132
9. Rendes havi választmányi ülés junius 27-én 181
10. Rendes havi választmányi ülés szeptember 26-án 184
11. Rendes havi választmányi ülés október 31-én 188
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól 28., 85., 145
Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mü és térkép. Miletz Jánostól 34
Adatok Temesvár müveltségi viszonyaihoz a XVIII. században 35

Lap

Névsor és statisztikai kimutatás a társulat tagjairól. Miletz Jánostól 40
Felhivás a délmagyarországi történ. és régészeti társulat tagjaihoz. Miletz Jánostól 89
A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése. Miletz Jánostól 90
A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól 190
A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól . . . 193

III. Egyveleg.

1. Szeged város története czimü pályakoszoruzott mü. Varga Ferencztől 36
2. Böhm Lénárt monographiája Fejértemplomról. — Régészeti kutatások Kun-Szt.-Márton vidékén. — Kossuth Lajos kiadatlan kézirata. — Óriások sirjai Rügen szigetén. — Őskori görög kincslelet Trója vidékén 37
3. Kőkori leletek a tószegi „Laposhalom"-ban. — Arrabona temetői 38
4. A Petőfi társaság lapja. — Régi nyilgyüjtemény. — A Kállay család levéltára 39
5. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma 95
6. Muzeumunk őskori tárgyai. — Nevezetes őskori telep Paráczon Temes megyében. — Varga Ferencz: „Szeged város története" czimü müvének megjelenése . . 96
7. Széchenyi István levelei. — Római tégla. — Érdekes régi tárgyak bemutatása a juniusi vál. ülésen. — Őskorszaki kőkanál 147
8. A pannonhalmi szent Benedekrend győri főgymnásiumának muzeuma. — Bronz lelet. — Felső-dobszai lelet 148
9. Érdekes adomány. — Régi törökös alaku női czipő s régi női legyező. — Algiri cserkesz kés 194
10. Borjasi kőkori emlékek. — Igen gazdag római pénzlelet. — Érdekes bronz lelet. — Nevezetes római téglák 195
11. Torontáli őstelepek a Tisza mentén. — A „Történelmi Adattár". — Egy őstelep Nógrád vármegyében. — Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár . 196

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ES RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1877. Április hó.

A zsadányi avar telepek Temes vármegyében.

PÉCH JÓZSEFTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877-i február hó 28-án tartott választmányi ülésén.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti lelhelyek térképezésének szükségességét a mult évben szerencsés voltam e helyen inditványozni, ugyanazon alkalommal kifejeztem abbeli reményemet is, hogy a már ismeretes lelhelyek fekvéseinek összevetéséből valószinüleg ujabb lelhelyek felfedezésére fogunk akadni.

Reményem örvendetesen és hamarébb beteljesült, mint azt hinni mertem volna.

Alig rajzoltam fel t. i.: az ugynevezett római sánczok irányát „Délmagyarország történelmi és régészeti lelhelyeinek térképébe“, midőn szemembe ötlött, hogy Griselini térképén Zsadány körül, egy négyszög kinézésü alak fordul elő, mely a római sánczok módjára van oda rajzolva és igy valószinüleg az is sáncz lehet.

Figyelmem ekként fel levén ébresztve, utána néztem ezen négyszögü sáncznak a Winkler-féle térképen is; ott azonban már ugyanazon helyen nem egy, hanem két négyszögü sánczot találtam, melynek nagyobbika körülveszi a kisebbet; sőt még egy harmadik négyszögnek is látszik némi nyoma.

Érdeklődésem ez által még inkább fel levén csigázva, elővettem a legujabb szerkezetü katonai térképeket és ezeken legnagyobb meglepetésemre, majdnem teljes folytonosságu, háromszoros avar árkolásra találtam, melyeknek alakja és fekvése oly jellegző, hogy a katonai mérnökség sem adhatott neki más elnevezést, mint: „Avaren Ring.“

Távol van tőlem ezen avar keritès lelhelyének felfedezését magunknak

tulajdonitani; mert az nemcsak a régibb térképeken fordul elő, hanem a legujabb 1876-dik évi kiadásu katonai térképeken is oly világosan ki van jelölve, hogy nevetség lenne annak mostani felfedezésével kérkedni; mindazonáltal tagadhatlan, hogy ezen rendkivül érdekes őshelyet ezután is a figyelmenkivülhagyás homálya burkolta volna körül, ki tudja meddig? noha közvetlen szomszédságunkban fekszik, ha a tisztelt választmány, illetőleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, tavaly el nem határozta volna a vidékünkön található régészeti lelhelyeknek térképes felvételét.

Mielőtt ezen avar telep helyszinének bővebb kutatására vonatkozó inditványomat a tisztelt választmány elé terjeszteném, van szerencsém annak fekvéséről egy másolatot bemutatni, mely az 1860-as években felvett katonai térképek nyomán készült és a melyből kitünik, hogy ezen avar telep Zsadány falutól éjszakra fekszik mintegy 2845 méternyi távolságra (1500 ölre).

Ezen avar telep legbelseje háromszoros árkolással van körül véve. — A legelső árkolás majdnem egészen kör alaku és két kis patak közt terül el. — Az avar telepnek ezen legbelső része mintegy 11 méterrel (6 öllel) fekszik mélyebben, mint a két patakon tulnan emelkedő hátak.

A második árkolás már küljebb vonul a fentemlitett két kis pataknál; a patakok völgyeit átmetszi és a patakon tul emelkedő magaslatokon záródik össze; ezen 2-dik árkolás már nem kör, hanem tojásdad alaku, melynek szélesebb északi részében fekszik a telep legbelsejét képező köralaku térség, déli része pedig hosszukásan lenyulik délfelé.

Végre a második árkolást körülveszi még egy harmadik; mely azonban már nem tojásdad alaku, hanem inkább megközeliti ismét a kört, oly kört t. i.: mely négy oldalról be van kissé horpasztva és ez által némileg hasonlit a négyszöghez is. Valószinüleg ezen külső keritės alakja szolgált mintául a Griselini és Winkler-féle térképek készitőinek, mert nagy kiterjedésénél fogva lehetséges, hogy kint a mezőről nézve inkább négyszögnek látszik, mint körnek.

A mennyire a katonai térkép rajzolási modorából következtetni lehet, ugy hiszem, hogy a legelső és a 2-dik árkolás töltései a 60-as években még teljesen láthatók voltak, s csak a két patak mellett volt a 2-dik keritės elenyészve; — a 3-dik legkülső keritės azonban nyugat és kelet felől már nem volt akkoriban kivehető, északi és déli részeinek is csak árokjai léteztek még, de töltései már elenyésztek.

Igen érdekes ezen háromszoros árkolásu avar telepnél azon körülmény, hogy a legbelső árkolás által körülvett térség mintegy 11 méterrel (6 öllel) áll mélyebben, mint a 2-dik és 3-dik árkolás földszine északra és délre. Ezen két oldal felől tehát nemcsak a felhányt töltések által volt védve az avar telep belseje, hanem a földszinének természetes emelkedettségével is teljesen fedezve volt.

Nekem ugy tetszik, mintha ezen körülmény az akkori harczmodor

mellett nagy előnynyel birt volna, különben nem a mélyen fekvő patakközt választották volna a telep legbelső és legjobban biztositandó részének helyéül, hanem a patakok mellett északra és délre fekvő magaslatok valamelyikét; vagyis más szavakkal: ezen avar telep alapitói a mélységbe helyezett központ védelméül felhasználták a körüskörül emelt töltéseket és a földszinének természetes magaslatait; mig ellenben várromjainknál azt tapasztaljuk, hogy a védendő vár központját a lehető legmagasabbra helyezték, melynek leghathatósabb védelmére a körülötte elterülő természetes mélység szolgált.

Érdekesnek tartom ezuttal azt is megemliteni, hogy a legelső árkolás által bekeritett térség nagysága 115 holdat tesz ki, — a 2-dik árkolás körülvesz 345 hold és a 3-dik árkolás 997 hold nagyságu térséget.

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy már az eddig elősorolt körülmények is kivánatossá teszik, hogy a Zsadány mellett fekvő avar telep iránt a legnagyobb érdekeltséggel viseltessünk; mielőtt azonban erre vonatkozó inditványomat megtenném, nem hallgathatom el azon érdekes körülményt sem, hogy vidékünkön, a Maros és Temes között, — a Marostól kiindulva és délfelé egészen a Dunáig haladva, négy ugynevezett „Római sáncz", valóban azonban avar árkolás, vonul keresztül.

Keletfelé a legszélső árkolás Remete, Janova és Bencsek mellett vonul el.

Ettől mintegy $9^1/_2$ kilométerre ($1^1/_4$ mértföldnyire) Temesvár, Csernegyháza és Bruckenau mellett huzódik el a 2-dik árkolás.

A 2-dik árkolástól mintegy $7^1/_2$ kilométerre (1 mértföldnyire) vonult el a 3-dik árkolás; de ennek nyoma csak a Winkler-féle térképen fordul elő és a Maros mellől kiindulva, épen a zsadányi avar telepnél végződik; valaha azonban valószinüleg ezen vonal is tovább lehuzódhatott délfelé.

A 4-dik árkolás ismét $9^1/_2$ kilométer ($1^1/_4$ mértföld) távolságban vonult el a 3-diktól, Baráczház és Kalácsa közt. Ezen árkolás nyoma fellelhető Griselini és Winkler térképein kivül a Schedius-féle térképen is, de a legujabb katonai térképen már nem található.

Ezen 4 árkoláson kivül, melyek egymással majdnem egyenközüleg futnak éjszakról délfelé, van még egy árok, mely nyugatról Varjas felől Knéz-nek tart, és ez valaha oly nagy lehetett, hogy nyomai még a 60-as években készült katonai térképen is előfordulnak, noha Griselini és Schedius térképein nem láthatók.

Mindezen árkok „római sánczok" neve alatt fordulnak elő, noha már a régibb irók közül is egynémelyik azt állitotta, hogy azokat nem a rómaiak, hanem a hunnok vagy avarok ásták.

Azt hiszem, hogy egy körülmény, mely tudtommal eddig figyelmen kivül hagyatott, eloszlat e tekintetben minden kétséget és e körülmény abban áll: hogy a Délmagyarországon északról délfelé huzódó sánczok valamennyiének árka a hegyek felőli oldalról van ki-

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ

emelve, töltése pedig a sikság felé van felhányva, világos bizonyitékául annak, hogy ezen árkolásokat azon népek készitették saját védelmükre, kik a Maros és Duna közti sikságon tanyáztak, azok ellenében, kik a Dunán tul és a Krassó megyei hegységekben laktak.

Legvilágosabban látható ez az Alibunár melletti homok sivatag szélén elhuzódó sánczoknál; itt e valóban Saharához hasonló sivatagon, távol az ipar- s fejlődés behatásaitól, majdnem eredeti valóságában megmaradt az avar árok és hatalmas nagyságában egész Grebenácz alá lehuzódik, honnan legujabban egy valóban igen szép nyil-gyüjteményt szerzett egyletünk. — E hely is igen alkalmas lenne arra nézve, hogy ismereteinket az avar árkolásokról bővitsük; de erről talán majd máskor lesz szerencsém nézeteimet elmondani, most csak azért hoztam fel, hogy megemlitsem azon helyet, melynek egyszeri megszemléléséből mai nap is mindenki meggyőződhetik arról, hogy ezen sánczokat a sikon lakók épitették saját védelmükre a hegyi lakók ellenében.

Hunfalvy Pál azt mondja „Magyarország Ethnographiája“ czimü müvében, hogy: „a hires avar keritések nem mindjárt az avar birodalom első idejében támadtak, hanem utóbb, talán valamely eseménynél fogva, melyet nem ismerünk. Hogy csak Baján ideje után épültek azok, bizonyitja már a byzantinus irók egyező hallgatása felőlük; egyik sem ismeri, holott Baján életében a római sereg a Tiszán tul is hadakozék“.[1])

Később ismét azt állitja, hogy „Nagy Károly 803-ban Avar-országnak ura lőn; de mintha a római imperatorok politikáját követné, birodalmának keleti határát ő sem terjeszté tovább a Dunánál, tehát a régi Pannoniánál“.[2]) Továbbá állitja: „Valóban történelmi bizonyossággal nem tudunk semmit arról, mi a Tiszán tul (reánk nézve innen) és Erdélyben a frank-német uralkodás korában történt“.[3])

Végre még a következő állitásokat is teszi: „Csodálatos, hogy Nagy Károly seregei legfeljebb a Tiszáig, sohasem a Tiszán tul hatván, miért nem alakult az érintetlen maradt avarok vezérkedése alatt uj hatalom a régi Dáciában? Ugy látszik, ott a VIII. század vége felé nagyon kevés avar volt, mintha az avarságnak főereje nyugatfelé Pannoniában székelt volna. Ama kevés avar pedig, ha el nem szlávosodott, látatlanul élt a szlávok közt. Ezeknek ott létét pedig a szláv folyónevek bizonyitják, amelyek hozzájárultak a római világban ismert nevekhez“.[4])

Azon véleményben vagyok tisztelt választmány, hogy az imént felsorolt történelmi adatok az avarokról felettébb hézagosak s a hiányokat mi vagyunk hivatva kitölteni. Sőt többet mondok: azt hiszem, hogy az avar ke-

[1]) Hunfalvy Pál: Magy. orsz. Ethnographiája 154. l.
[2]) Hunfalvy Pál i. m. 161. l.
[3]) I. m. 172. l.
[4]) Hunfalvy, i. m. 195. l.

ritések vagy árkolások tanulmányozásával képesek is leszünk a még homályos eseményeket felderiteni.

Én részemről, a mennyire az avar árkolások körülményeit ismerem, már is bátran kimerem azon véleményemet fejezni, hogy a vidékünkön mai napig látható avar árkok akkor készültek, mikor Nagy Károly a Dunán tuli avarok ura lőn, — mikor a frank seregek néha a Dunán innenre is átcsaptak, — kelet felől pedig a régi Dáciában a szlávság mindinkább elterjedt és hatalmasabb lett. A dáciai szlávok valószinüleg ép ugy háborgatták az avarokat keletről, mint éjszak felől a morva szlávok, kiknek ellenségeskedései miatt az avarok egyrésze, Nagy Károly engedelmével, a Dunán innenről átköltözött Dunán tulra Pannoniába; sőt ezen morva szlávok ellenében 811-ben Nagy Károly egy sereget is kénytelen volt kiküldeni az avarok védelmére.[1])

Ez időtájban volt kénytelen a sikságra szorult avarság magát különösen két felől védelmezni, t. i.: észak felől a morva szlávok, — és Erdély felől az ott elszaporodott szláv fajok ellenében; és valóban az eféle védelmi árkok nyomait leginkább csak is e két helyen találjuk, ugymint: észak felől a Mátrahegység aljában két sorral, a hol „Csősz árkának“ nevezik, és a mi vidékünkön az előbb leirt sokszoros árkolásokat, melyek mind a régi Dácia hegyes vidékein lakó ellenséges indulatu szlávok ellenében készültek.

Nemde tisztelt választmány, ezen most elősorolt történelmi hézagok kitölthetése tekintetéből is igen kivánatos lenne az avar árkolásokat általában és a zsadányi avar telepet különösen tanulmányozni; de fentebbieken kivül sürgetik még azt egyéb kérdések tisztába hozatala is.

E nevezetes kérdéseket Hunfalvy igy fejezi ki: „Még kevesebb módunk van az avarok nemzetiségének meghatározására, mint a kozárokéra; az avar nyelvből az érthetetlen bokolabra-n kivül egy érthető szó sem jutott reánk, még a hires erősségek (hring, ring) avar neveit sem jegyezték fel Nagy Károly történetirói, ... az avarok emlékezetét, a kik harmadfélszáz évig uralkodtak itt, egyetlen egy helynév sem örökiti meg“.[2])

Ez valóban csodálatosabb lenne mint azon esemény, hogy az avarok alatt mért nem alakult a Tiszán innen egy uj hatalom féle; de szerencsére e tekintetben jobban állunk, mint a hogy azt az érdemes szerző gondolja, mert mint látni fogjuk, nemcsak avar helynevekkel birunk, hanem a Zsadány melletti avar telepnél reáakadunk a Hring-Ring avar nevére is.

A 2-dik és 4-dik avar árkolás közt fekvő Zsadány melletti avar telep körül ugyanis a következő helységek fordulnak elő, az avar telep középpontjától számitva:

északról: 4500 öl távolságban . . . . . Szécsány

[1]) Hunfalvy: i. m. 164. l.

[2]) Hunfalvy: i. m. 397. l.

északról: 2000 öl távolságban . Kokota = Kakota, jelenleg: Orczidorf
keletről: 3000 öl távolságban . . . . . Murány
délről: 1500 öl távolságban . . . . . Zsadány
délről: 5500 öl távolságban . . . . . Csernegyháza
nyugatról: 4000 öl távolságban Karán=Karány=Kárány, most: Merczydorf
nyugatról: 6500 öl távolságban . . . . . Hodony
nyugatról: 4000 öl távolságban . . . . . Kolocza, = Kalácsa.

Ezen 8 helynév közül hat ány = any = ény, vagy régiesen: án = on = én szótaggal végződik; mert Csernegyháza szóban is benne van nézetem szerint az ény=én képző, valószinüleg valaha Cserén — vagy Cserényegyháza volt. A fenmaradó 2 helynévre pedig sem német, sem szerb, sem román nevet rá nem lehet erőszakolni; és igy birunk az avar telep körül, a 2-dik és 4-dik avar sánczok közt mintegy 5 □-mértföldnyi területen, melynek kellő közepén fekszik a szóban forgó telep, 8 oly helynevet, mely véleményem szerint még az avar időből maradt fen és igy valószinüleg avar nevek.

Ezen helynevek avarsága még inkább elfogadhatóvá válik, ha összehasonlitjuk a 2-dik és 4-dik avar sánczokon kivül eső és 5500 ölnél távolabb fekvő helységek neveivel, melyek következők: Varjas, Kétfél, Baráczház, Monostor, Vinga, Féregyház, Füskut, Fibis, Máslak (Blumenthal) Baricza (Charlottenburg), Königshof, Bencsek, Piski (Bruckenau), Gyarmata, Szent-András, Bessenyő, Kis- és Nagy-Jécsa, Kis-Becskerek, Csatád, Bilét, Sándorháza, Knéz.

Nemde feltünő különbség van az avar telep közvetlen szomszédságában és a távolabb fekvő helységek neveinek hangzása közt?

Ha az avar telep körül előforduló helyneveknél figyelembe vesszük továbbá azon körülményt is, hogy az avarok fejedelme Khagán vagy: Cacan czimmel birt, s azt: hogy az egyik khagánt Baján-nak nevezi a történelem, és egyik előkelő emberüknek Tudun vagy Sodan volt a czime, nem önkényt szembe ötlő-e, hogy a fenntebb előrolt 8 helynév közül 6 név szintén án-én-on, vagy ujabbkoriasan lágyitva: ány-ény-ony szótaggal végződik? Holott a távolabb fekvő sok helynév egyikében sem fordul elő ezen végtag.

Vajjon csak a merő véletlenségnek lehet-e tulajdonitani ezen körülményt? És nem-e abból magyarázható ki, hogy a Zsadány melletti avar erősség körül, mint központ körül, még akkor is fennbirta magát több avar-telep tartani, mikor a távolabb fekvők már nem voltak képesek ellentállni az idegen behatásnak? Sőt abból, hogy a körülfekvő többi helynevek legnagyobbrészt magyarosan hangzanak, nem-e azt lehet következtetnünk, hogy a magyarok ide jövetelekor e helyen még avarok léteztek, és a magyarok meghagyván őket birtokaikban, ezek azután csak az avarok által birt terület körül fekvő földeket szállták meg?

Véleményem szerint a zsadányi avartelep körül fekvő 8 község neve a régi avarkorból fenmaradt avar helynevek.

Folytassuk ezután tovább kutatásunkat a Hunfalvy által megoldatlanul hagyott kérdések terén és nézzünk utána, vajjon nem lehetne-e ezen avartelep Rhing-jének = keritésének avar nevét is megtalálni?

Már előbb emlitettem, hogy a szóban levő avar telep legbelső árkolása, vagy keritése, két patak közti térségen képez egy, majdnem tökéletes köralakot; a 2-dik és 3-dik keritéseket azonban mind a két patak keresztül metszi ugy: hogy mind a két patak valósággal keresztül folyt ezen avar telepen.

A telep északi részén átfolyó patak völgyének román neve ma is: „Vale Karanuluj", — a déli részen átfutó patak völgyét „Vale Pisztruja"-nak nevezi a román egészen Zsadányig, azon alól pedig: „Vale Lakuluj"-nak; végre az avartelep legkülső árkától délre, mintegy 500 ölnyi távolságra, elvonuló völgyecske neve, a telep szomszédságában: „Vale-Gaju mare", azon felül pedig „Vale Vie".

„Vale Karanuluj" magyarul annyit tesz, mint „Karán völgye." A magyar nyelv nagy szótárában pedig az mondatik, hogy Karán annyi mint karám; karám pedig: „nádból, veszszőből alakitott kerités, tetőzet nélkül, az alföldön, leginkább juhok számára. Néhutt pásztorok, pusztai gulyások, csikósok, juhászok, kondások vityillója, melynek rendes alakja alant kerekes, fönt csucsosan összemenő. Néhutt karán-nak ejtik. Gyöke a kört, keritést jelentő kar."

Azt hiszem tisztelt választmány, hogy a karán szónak népünk közt még most is élő világos értelmezése után semmi kétségünk sem lehet a felől, hogy a Zsadány melletti háromszoros körben körül keritett avar telepnek eredeti neve Karán volt; ettől kapta a rajta átmenő völgyecske „karán völgye" nevét és valószinüleg innen kapta azon helység is Karán nevét, mely ugyanazon völgyecskében fekszik, az avar teleptől 4000 ölnyire lefelé; mely községnek nevét azonban ujabb korban a német települők Mercydorfra változtatták.

De vajjon nem-e megforditva: ezen Mercydorf, régente Karán nevü helységtől kapta azon völgyecske elnevezését, mely az avar telepen is keresztül visz? Azt hiszem, hogy nem; mert a másik völgy „Vale Pisztruja" elnevezése előttem ugyan érthetetlen, de ugyanazon völgy Zsadányon alól Ljak völgyének neveztetik, mely szintén valami lakhelyről ragadhatott reá; — és azonkivül az avar telep legszélső árkától délre 500 ölnyi távolságban elhuzódó völgy, a telep közvetlen szomszédságában: „Vale Gaju mare-nak hivatik. Gáj nem tudom mit jelent románul, de szerből annyit tesz mint: „marha pihenő" „marha delelő hely," a szóban levő völgyecske neve tehát magyarul lenne mint: „nagy marha pihenő völgy", a mi megint csak egy a karán értelmével.

Winkler térképén ugyanezen avar telep „Schanz Klenovaz"-nak van

nevezve, ámde egy bizonyos fanemet szerbül Klen-nek hivnak, Schanz Klenovaz tehát annyi mint: fás vagy bokros árok; már pedig tudjuk, hogy az avarok sánczai be voltak ültetve fákkal és igy a fás árok elnevezés méltán megillette.

Látjuk ezekből, hogy több helynevek mind ezen avar telephez vezetnek vissza, mely valaha Karán-nak hivatott.

Egyébiránt magában a karán szóban benfoglaltatik, hogy az oly valami, mely köralaku; mert kar = karika = ker = kör mind egy értelmü. Mai nap karán helyett körön = körönd-nek neveznők az ilyen köralaku helyet és azt mondhatnók, hogy ezt az avar telepet az árok körönös körül azaz: környös körül, vagyis körös-körül veszi.

Van még egy helynevünk az avar telep szomszédságában, mely szintén bekeritett helyet jelent, t. i. Cserényegyháza; tudjuk, hogy cserény szintén olyan keritéses helyet jelent, hová a juhokat nagy szél idejében behajtani szokás; de tudtommal a cserény nem mindig van minden oldalról bekeritve és különben is gyökszavában nem foglaltatik a köralakuság kifejezése; a miért is megmaradok abbeli nézetem mellett, hogy az avarok köralaku keritéseit karán-nak nevezték eredetileg.

Hátra van még kimutatni, hogy mit lehetne az avarok nemzetiségére nézve következtetni a zsadányi avar telep körül előforduló nevekből?

Az előbb elősorolt 8 helységnél 6 ány-ény-ony végzetü névvel találkozunk; azok régente án-én-on voltak, ugymint: Szécs-án, Mur-án, Zsad-án, Cser-én, Kar-án, Hod-on.

Gyökszavuk pedig valószinüleg Szecs = Szécs vagy Szécsa, Mur vagy Mura, Zsad vagy Zsada, Cser vagy Cserje, Kar és Hod.

Az án-én-on tehát oly avar rag, melynek a gyökszóhoz kapcsolásával képezték a helység neveket.

Ámde az ány-ény-ony, vagy án-én-on képző ragok a magyarban is előfordulnak, ugymint:

mag-ány = mag-ás = egyedülies
vág-ány = (be) vág-ás
siv-ány (homok) = siv-ó
horg-ony = horg-as
zord-on = zord-as
viz-eny (ős) = viz-es
ele-ven = él-ő
köt-ény = köt-ő
merev-en = merev-es
kör-öny-ös (körül) = kör-ny-ös (körül) = kör-ös körül.

Előttem ugy látszik, hogy az ány-ény-ony ragot a magyarban **ó** raggal lehet helyettesiteni, midőn a gyök: igeszó; as-es-os-sal pedig, midőn a gyök főnév.

Ezen állitást elfogadván, Hodony az a mi: Hodos; és valóban a kérdéses avar teleptől keletre most is létezik egy helység, mely Hodos-nak hivatik és mindkettő annyit jelent, mint hodály = juhtanya.

Karán = körön = köröny = környös = körönnyel biró.

Cserén = cserjén = cserjés.

Murány = Murán = mura-an = mura-as = murás = kavicsos — A nagy szótár szerint t. i.: némely vidéken mur-vának nevezik az apró kavicsot és gyöke a mor vagy mur, mely töredéket jelent. És valóban Murány mellől mai nap is hordják a kavicsot az utakra.

Szécsány és Zsadány értelmét nem birom megmagyarázni, minthogy gyökszavaik jelentései előttem ismeretlenek.

A fentebbi eljárást alkalmazván a Tud-un avar méltóság névre, azt vélem, hogy kétségtelen Hunfalvynak abbeli véleménye, miszerint az tud-ó vagy tud-ós-t jelentett; de akkor Baján avar név is annyi mint bajos = ügyes (bajos) = jelenleg: ügyész = ügyér = ügyek vezetője; vagy pedig: bajó = bajvivó = bajnok.

Nem akarom figyelmen kivül hagyni, hogy a román is használja az an ragot, például: unguran = magyaros, ardelan = erdélyes.

De ez szerintem semmit sem bizonyit ezen rag román volta mellett, mert az an-en-on képző-rag kétségtelenül megvan a magyar nyelvben és oly vidékeken is használja helynevek képzésére, a hová a román elem soha sem terjedt el, ugy mint például a Fertő tava körül, a hol Hunfalvy szerint legtovább fenbirták magukat az avarok tartani. Ott mai nap is a következő helynevek fordulnak elő: Pozsony, Dévény, Köpcsény, Lucsony, Mosony, Tettény, Lébeny, Bősárkány, Csécsény, Kóny, Ikrény, Szercseny, Görzsöny, Csikvánd, Szergény, Sömjén, Terecskényfa, Zsedény, Ládony, Barony, Szakony, Berény, Gógányfa, Peresztény, Szergóny, Szécsény, Vészkény, Pervány, Soprony Porgány, Bakony sat.

Szintén előfordulnak ilyen helynevek a pestmegyei Kun-Szentmiklós, vidékén is, ugymint: Puszta-Bábony, Örkény, Hartyán, — avagy Hevesmegyében és a Jászságban, u. m.: Berény, Alattyán, Ladány, Vezekény, Zsadány, Abany,; vagy a palóczok közt u. m.: Szederkény, Bátony, Bárkány, Hartyán, Tarján és a többi.

Inkább azt lehet szerintem következtetni, hogy a románok a bolgároktól sajátitották el ezen ragot, kik (t. i.: a bolgárok) rokon faju nép lévén a magyarral, szintén használták ezen ragokat és a bolgár Balkán név például valószinüleg ugyanaz mi a magyar Valkán vagy Valkány.

Nem véletlenül hoztam fel előbb az ardel-an = erdély-es példát, mert e szó igen érdekes fejtegetésre ad alkalmat.

Hunfalvy azt mondja[1]) hogy a var, uar és ar a vogul s permi nyelvekben, melyek a magyarral rokonok, erdőt, hegyet jelentenek, tehát var = ar = erdő és hegy; és miután ard-el-an = erd-él-es, nem lehet-e bizvást feltenni, hogy ard-el annyi mint erd-él? és hogy azt az avarok nevezték el igy, a kik Erdélyt is birták azon időben, midőn a román nép felkezdett tünni a világ történetben.

Ha ez áll, akkor az is valószinü, hogy ar-ad = er-ed és aród = oród = orod, tehát Arad vagy azt jelenti, hogy ott eredt valami, vagy pedig hogy ott már az avarok idejében erőd volt.

Továbbá: ard-en = erd-ő vagy erdős, tehát: avarosan ardényi annyi, mint magyarosan erdőssi vagy erdei.

Az er és ar gyökök még ennél is nagyobb rokonságot mutatnak fel; meghosszabbitva is rokon értelmüek maradnak, ugy mint ér = ár(ok) az az: olyan mélyedés, melybe viz szokott folyni. De az árok magában foglalja némileg az árok partjának, emelkedésének, hegyének is fogalmát; és miután az avarok árkai nemcsak magas partokkal (hegyek) birtak, hanem be is voltak ültetve fákkal, tehát egyuttal erdősek is voltak; azonkivül emlékezetben artva, hogy az on = un annyi mint = os, valjon a varchun = várkun nem-e annyi, mintha mai nap azt mondanók, hogy: várkos = árkos, az az: olyan nép, mely árkot csinál, vagy árokkal bir? Ily értelemben az avarok csakugyan várkunok az az: árkosok voltak.

De nem folytatom már tovább fejtegetéseimet. Az előhozottakból is eléggé kitünik, hogy az avar és magyar rokon nyelvek voltak, és teljes igaza van Hunfalvynak, midőn azt állitja, hogy „az avarok ugorságát megtagadni nem lehet".[2])

Egyébiránt nem is azért merültem annyira belé a fenntebbi szavak fejtegetésébe, hogy belőlük csalhatlanul be akartam volna az avarok magyar nemzetiségét bizonyitani, hanem egyrészt azért időztem oly hosszasan mellettök, hogy a tisztelt választmány figyelmét tevékenységünknek egy ujabb igen tágas mezejére forditsam, melynek megmüvelésére leginkább mi vagyunk hivatva; — másrészről pedig minél világosabban kitünjék, hogy ezen egyetlen egy okból is nagyon rajta kell lennünk, hogy a zsadányi avar telepet a legrészletesebben kifürkészszük.

Ime tisztelt választmány! Ezek azok, melyeket a zsadányi avar telep fontosságának kimutatására szükségesnek tartottam elmondani.

Meglehet, hogy fejtegetéseimben néhol tévedtem és hibás következtetésekre jutottam; abban az egyben azonban nem tévedhettem, hogy az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozása nemcsak

---

[1]) Hunfalvy Pál. Ethnograph. 399. l.

[2]) Hunfalvy Pál: I. m. 402. l.

felette érdekes tárgyul szolgálna, hanem azonkivül nevezetes eredményekre is vezethetne ugy az avar keritések nevének, mint az avar nemzetiségnek meghatározása tekintetében, sőt képesek leszünk általa a hazánk őstörténelmében előforduló hézagok egynémelyikét ki is tölthetni.

Melynél fogva azt hiszem, hogy most már minden további indokolás nélkül egyszerüen inditványozhatom, hogy a tisztelt választmány határozatkép mondja ki, miszerint:

Az avar árkok és a zsadányi avar telep tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja; mely okból azoknak mielőbbi tanulmányozását megkivánja indittatni és az e czélbóli teendők sorrendjének megállapitására egy 3 tagból álló bizottságot kinevez, melytől elvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett, mielőbb a választmány elé terjesztendi.

Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695.

Jványi Jstvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi január havi választmányi ülésén.

A lugosi és karánsebesi bánság utolsó bánja Barcsai Ákos volt, ki azt 1658. szeptember havában az erdélyi fejedelemségért a töröknek engedte át, természetesen ugyan azon határok között, melyekkel a bánság addig birt, s a melyek azt Erdélytől elválasztották. Igy délfelé a vaskapui Marga vize volt a határ a török részen levő Margitta nevü váracscsal;[1]) északról pedig Facsét és Varadia voltak a török végvárak.

Lugos és Karánsebes tehát, melyek már 1525 óta együvé tartoztak, most is mint hüséges testvérpár egy közös sorsban részesültek. Mindkét helység és vidéke egy közös bégre és ez alatt több (talán öt) agára bizatott, kik mindent török lábra átalakitani siettek. De daczára ezen tényleges török uralkodásnak, e vidékről ugyszólván semmi nyom vagy emlék sem maradt reánk a török uralomból.

E vidék bégje majd lugos-karánsebesinek, majd pedig csak karánsebesi bégnek irta magát; mert Karánsebesen lakott mint főhelyen, amiről több levél is tanuskodik.

[1]) Gr. Bethlen Miklós tört. emlékrajzai, franczióból ford. Toldy István, Pest 1864. pag. 90.

Igy egy 1661. deczember 22-én kelt levélben emlittetik a karánsebesi bég; és 1677. január 1-én irt levélben szintén a karánsebesi vén bégről van szó. — Egy 1687. november 8-ról alább közlendő s Karánsebesen kelt levél pedig a következő aláirással bir: „Karánsebesi és Lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt.“ — Még érdekesebb egy 1672. május 10-én Karánsebesen kelt s Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez intézett levél, mely különben tárgyunkat nem illető magán ügyekkel foglalkozik. A levél elején a török névjegyben van: Musztafa Sebes-Lugos mirilivája. S a levél kezdete ez: „Mi Musztafa bég, Disder aga, Ahmet aga, Szulman aga, Huszein aga, és Illaga, Karánsebes és Lugos tartományának és ahoz való szaczakságoknak főgondviselő bégje és agák“ sat.[1]) — Ezen okmány kétségtelenné teszi, hogy a lugos-karánsebesi vidék (az öt agához képest) öt kerületre osztva, a Karánsebesen lakozó Lugos-karánsebesi bég alatt állott.

Hogy Lugosan talán aga lakott volna, adataink nagy szegénysége miatt nem merem állitani; de egy 1687. évi levélben emlittetik legalább Ali aga, mint facseti aga.

Fenmaradt még azon korból Ozman aga adójegyzéke. Ezen 1673-ra kiirt adóból jutott Karánsebesre 16, Lugosra 24 oszpora házankint; továbbá Csers (talán Cseres-Temes?) 40, Petrosnicza 14, Pukin 10, Valeabul 20, Zgribeste 14, Ohaba Mutnik 1, Apadia 1, Karassova 14 oszporát fizettek házankint sat.[2])

Erdélyországgal a szomszédos törökök egy ideig békében éltek. Az első bég Beker nevü, felróván e vidéket, a Marga vizén tul nem mentek át erdélyi birtokra; igy még utána is nehány bég a magáéval megelégedvén, nem nyujtotta ki kezét a szomszédos területre. De később (ugy látszik a 70-es években) Ozman bég alatt mintha a mulasztást pótolni siettek volna, mindenütt raboltak s pusztitottak és a határokat veszélyeztették; az utasoknak elállották utjokat és áruiktól, sőt életöktől is megfoszták őket. Kivált mióta Amhet aga Jenőből Karánsebesre származott át, aki minden latorságot vagy maga követett el, vagy pártfogolt, s miatta semmi sem volt már biztonságban.[3])

Egyszer a karánsebesi törökök a Marga vizén átkelvén, Bukova helységet akarták Erdélytől elszakitani, de kudarczot vallottak. Erre veszteségök miatt a törökök panaszt emeltek a jenői pasánál, ki ez ügyet megvizsgálás végett a temesvári pasához tette át. A temesvári pasa emiatt kérdést intézett az erdélyiekhez s ezektől a következő határozott és a harag elfojtott hangján

---

[1]) Török-magyar. áll. okm. V. köt. 111. lap.
[2]) Delejtü. Temesvárt 1859. évf. 325. lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351. l.

irt választ nyerte, melyet az eredeti fogalmazvány szerint[1]) e helyen czélszerünek látunk egész terjedelmében közölni.

„Tömösvári Ali basának szóló levél minntája. Tekintetes ngos. basa, nekünk vitéz ur barátunk. Isten kegyelmedet sok esztendőkig éltesse, szerencséjét nevelje.

Ha szintén kegyelmed hozánk levelit s emberit nem küldte volna is, de lehetetlenség volt tovább hallgatással szenvednünk némely karánsebesi vitézeknek az mü reánk bizatatott hatalmas császárunk őstől maradt országának, Erdélynek, lakósin cselekedett számtalan kártételeket, az kik nem viselvén szemek előtt, hogy az ő előttök való karánsebesi békek meddig tarthatták és tudták Karánsebesig lenni a határt, és ezzel megelégedvén az erdélyi határnak békét hadtak; ezek a mostaniak nem tartják határokban magokat, talán ha minden megengedtetnék nekik, Fehérvárig is elfoglalnák Erdélyt. Kivántatik azért vitéz barátunk, kegyelmed jól megirtse, az erdélyi határt külömböztesse meg a karánsebesi határtul a Marga vize, a Margavizén tul Karánsebeshez való, azon innét Erdélyhez való. A mikoron Karánsebes magyar kéznél volt, akkoron is Karánsebeshez addig birták, a Margavizén innen peniglen Haczog vidékihez való volt; az mely békek egymásután Karánsebesben laktanak is, az szerint birták, hanem az mostaniak nem férnek el bőrükbe. Értjük hogy kegyelmed előtt panaszt tettenek Bukovának elpusztitásáról, embereknek megöletéséről; de a Margavizén innét ne nevezzenek se Bukovát, se mást, mert nem övék. A mely egynehány lator erdélyi oláh hatalmas császárunk adaja előtt elszökvén ott akart megtelepedni, hogy onnét tolvajkodjék széljel, azokat a latrokat Erdélyország büntette meg, Thornya Péternek parancsolván büntetésök felől, mint Erdélyből elszökött latrokat. A Margavizén tul a karánsebesi vitézeknek birodalmát nem ellenzi senki, sem Tornya Péter, sem más; de a Marga vizén innét Erdély a maga saját határát oda nem engedi; hatalmas császár kapuja nyitva vagyon ő előtte is. Mennyi számtalan kárt tettek eddig is azok a vitézek, irva küldtük kegyelmed kezében s megláthatja. Hatalmas császárunk őstől maradt adófizető országát igy kell-e rontani, pusztitani?

Kegyelmedet azért barátságosan intjük, zabolázza meg az ilyen gonoszságokat, az erdélyi határon kapdosó nyughatatlan embereket fenyitse meg, mert lehetetlenség ezt elszenvedni. Mind addig zörgetünk hatalmas császár ajtaján, a mig meghallgattatik. A régi Karánsebeshez tartozó falukon és határokon nem kapdos senki az erdélyiek közül; sőt ha valakinek kára esnék az erdélyiektől azokban a helyekben, mindeneknek igazságot szolgáltatni készek vagyunk, s ha mi kárt az török határban birodalmunkbeliek töttenek, tiszteinknek azoknak szorgalmatos felkeresésekről és büntetésekről parancsolunk, azt kivánván a kegyelmed tiszti alatt levők részéről is, melyre ha kegyelmed

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 357. lap.

szorgalmatosan rávigyáz és gondot visel, ugy felel meg kötelességének. Mi tudjuk, mit kivánjon tőlünk a fényes portához való kötelességünk, abba fogyatkozást nem tapasztal senki .... Költ etc. Kegyelmed barátja.“ —

Azonkivül a portához küldött erdélyi követnek adott instructio a törököket folyvást ellenségeskedésről vádolja és kivált Amhet agát nevezi főlatornak.[1])

Hasonló határvillongásokról panaszkodnak viszont a törökök 1687-ben. Az erdélyi fejedelem követe Baló Mátyás április vége felé Nándorfehérvárott levén, a nagyvezirtől kérdőre vonatott a miatt: hogy a hatalmas török császár két palánkját, Facsétot és Varadiát az erdélyi határokból több izben megtámadták s egy hajnalban, be nem vehetvén Varadiát, a várost fölégették?[2]) — A követnek sikerült a vezért eziránt megnyugtatnia, annyival is inkább, mert ugyan akkor az erdélyi adó elinditásának hire is megérkezett.

Ugyanezen tárgyban ez évi május hó elején a temesvári pasa Szerdar Ibrahim pasa is küldött Ali facseti aga által az erdélyi fejedelemhez Fogarasba panaszló levelet.[3])

Egy fél évvel később a karánsebesi és lugosi bég is panaszt tesz az erdélyi utonállók miatt, panasz levele a következő:

„Az elmult napokban Almafalva nevü falumban az dézma és egyéb adósság felszedéseért mentem volt minden jó szándékkal, Tornya János és Bokosnyicza az darabantokkol és remettyeiekkel együtt négy század magokkal reám tolvajul jövén, mindenemtől megfosztottak, tizenkét szekeret ökröstül dézmával együtt elvittek, ezer tallérra kárt töttek, egynehány törököket levágtak, az remettyei tolvajok annyira tolvajkodtak, hogy országunkban már marha nem maradt, az jó és igaz emberek az uton nem járhatnak, mivel kiket mindenöktől megfosztanak, némelyeket levágnak. Ez dolog azért, ha Ngod-nak hirével vagyon, minket tudósitani ne nehezteljen, az haczogi[4]) tiszteknek heában irunk. Ngdat azért kérem tudositson, hadd tudjuk mihez tartani magunkat és miformán megirni mind az hatalmas császárnak, s mind pedig az fővezérnek, Ngod-tól jó választ várván. Tartsa Isten Ngodat sokáig. Karánsebes, 1687. 8. novembris. Ngod jóakaró szomszédi, karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi bég az agákkal együtt. — Három uttal irtunk Ngod-nak eddig, az remetyeiek emberünket levágják, az levelek Ngod-hoz nem jöhetnek.[5])“

Mindezen kölcsönös panaszok és bárátságtalan határvillongások és sérelmek mellett valószinüleg igaz az is, a mivel Baló a török nagyvezirt megnyugtatta: „meglehet, hogy a mostani háboruságos időben valami futott népből

[1]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 351—354 lap.
[2]) Lásd török magy. áll. okm. VII. köt. 242 lap.
[3]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 247. l.
[4]) Hátszegi.
[5]) Török magy. áll. okm. VII. köt. 279 lap.

álló tolvajok összeadták magokat, kik szintén ugy Erdély széleiben, mint az török birodalomban tolvajkodnak, Erdélyben az török nevezet alatt, Törökországban az erdélyi nevezet alatt . . .“

* * *

Ezen előrebocsátottak után visszatérünk az 1664. augusztus 10-én kötött vasvári békéhez, melylyel Magyarországban nagyon sokan elégedetlenek levén, I. Lipót ellen összeesküdtek és I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem azon reményben, hogy általok Magyarország koronáját is megszerezheti, pártfogásába vette őket, s Erdélybe menekültek az üldözött bujdosók. 1678-ban Tökölyi Imre lett a felkelők vezére és 1681-ben a török porta is pártolni kezdé ügyöket; minek következtében augusztus végén meg is indult a segitségökre kirendelt török-, oláh- és erdélyországi sereg I. Apafi főparancsnoksága alatt. De a kitört meghasonlás eredmény nélkül oszlatta szélylyel a szép sereget. Szerencsésebb volt az 1682. évi hadjárat a budai pasa főparancsnoksága alatt. Tökölyi Kassa alatt várta a törököt és Apafit, s több győzelem után a porta szeptember 16-án Tökölyit Felső-Magyarország fejedelmévé tette, s egyszersmind biztosittatott a szabad király választás és szabad vallás gyakorlat is. — Még nagyobb események történtek a következő 1683. évben. Május hóban ugyanis Tökölyi a török fővezért Eszékről egyenesen Bécs alá kisérte, ahol már julius 13-án 200 ezer török táborozott együtt. De Tökölyi ezen lépése által elveszité a külföld rokonszenvét, s a Bécs megsegéllésére jött lengyel király oly fényes győzelmet aratott a törökön, mely Magyarországot is felébreszté dermesztő álmából és a császári sereg nyomban sietett győzelmét Magyarországban is gyümölcsöztetni á kuruczok és a törökök ellen. — 1686. szeptember 2-án Budát vették be s nem sokára Szeged is I. Lipóté lett.

Erdélyország ily körülmények között kénytelen lett Lipót császárral alkudozásba bocsátkozni, ami a török előtt sem maradhatott titokban, mert a nagyvezir, ki a már nagyon is előre haladott időszak miatt Belgrádba ment téli szállásra, Baló Mátyás erdélyi követnek (ennek az eszéki hidnál 1686. szept. 23-án kelt levele szerint) a következőket mondá: „Im az Galga szultánt Tömösvárra rendeltem téli quártélyban, az hadait Lippára, Jenőre, Lugosra, Karánsebesre s tartományaira, hogy innét ő vigyázzon Erdélyre, s tul a tatár khám . . . De ha igazak lesznek, az mely dolgokat Erdély felől beszélnek, roszul lesz dolga; és ha német quártélyozó megyen be Erdélyben, tatár s török quártélyozó is megyen. Azért meglássa az urad, hogy az német bebocsátásával tatárt is ne vigyen be Erdélyben quártélyban.“ [1])

A török most megfeszité minden erejét, de hasztalan; a császár győzelmes serege 1687-ben Erdélyt is véglegesen megszállotta, már katonai főbiztossá a hirhedett Caraffa Antal tábornok tétetett, ki 1688. év elején Erdélybe ment

[1]) Török magy. áll. okm. VII. 195. lap.

és május 9-én a hódoló okmányt aláíratta, mi által Erdély is Magyarországgal egy közös fő alá került."[1])

Caraffa helyét azután Heissler Donát tábornok megérkeztéig a derék népbarát Veterani Frigyes tábornok foglalta el. Caraffa pedig seregének egy részével a Maros mentén vonult ki Magyarországba és Lippát, Erdélyország kulcsát, jun. 20-án s nyomban Solymost is bevette.[2])

Ugyanekkor Lugosnak 300 főből álló török és rácz őrsége a helyet minden ellentállás nélkül[3]) az első felszólitásra gr. Paxnak adta át, a ki derék hadosztályával helyőrségül rendeltetett ide.[4]) A kivonuló őrség 8 ágyut, egy mozsarat, sok tábori eszközt és eleséget adott át[5].) Caraffa Szegedről, 1688. jul. 4-én kelt levelében tudósitá a császárt Lippa és Lugos bevételéről.[6])

Pax ezredes Lugosról Karánsebest is szerette volna egyuttal bevenni; de terve egy rácz által elárultatott, s igy a végrehajtást el kellett halasztania. De nehány hét mulva, aug. 3-án Veteraninak sikerült, midőn négyezernyi csapattal Karánsebes előtt megjelent, ezt minden nehézség nélkül bevenni,[7]) amint ez Keresztesi Sámuelnek a karánsebesi táborból aug. 4-én kelt következő leveléből is kitünik: „Veteráni general ő nga. 4. praesentis[8]) érkezvén ide Karánsebeshez, az benne való törökök semmi hostilitást nem mutatván, az nap fel is adták, másnap osztán az generalis kibocsátván őket, szekereket adatott alájok s kikisértette Rassóvárig (azaz Orsova). Magam is aznap érkezvén ide, nem láthattam a törököket, mert már elindultak volt".[9]) — Hasonló sorsban részesült Sikló is (talán Csiklova?) A nevezett két hely őrsége Orsován a lázadó oláhok és ráczok által leöletett.[10])

Igy az egész lugos-karánsebesi vidék a császár hatalmába került, de ezen foglalás nem tartott huzamosan.

Veterani ezután Orsova felé folytatá győzelmi utját, melyet szinte elfoglalt, mialatt Belgrád is több más nevezetes helylyel Leopold hatalmába került. A harcztér most már Szerbiába tétetett át; a porta nagyon érzé a reá nehezedett hatalmat; s vérzettek a hatalmas német sas körmeitől testén nyitott sebek, s azon hatalom, mely a félvilágot letiporta, végre megalázá magát és békét kért a bécsi udvartól. De ez, jóllehet XIV. Lajos franczia király is háborut üzent Lipótnak, s igy a hadi erőt meg kellett osztani, mégsem jöhetett létre. A harcztér ennélfogva továbbra is

---

[1]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 360. sat. l.
[2]) Böhm Fessler után. I. 290. máj. hóra teszi.
[3]) Szalay Magy. tört. V. 421. l.
[4]) Grisel. I. 103. — Böhm. l. 290. l.
[5]) Tudom. Gyüjtemény 1836. év VII. köt.
[6]) L. Török magy. áll. okm. VII. köt. 295. l.
[7]) Tudományos Gyüjt. 1836 év VII. köt. u. ott.
[8]) Valószinüleg hiba 3. helyett.
[9]) Török magyar áll. okm. VII. köt. 296.
[10]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.

nyitva maradt, de minden nevezetesebb események nélkül csak is az 1690-ik évben kezdett a koczka fordulni.

Köprili Musztafa az uj nagyvezir nagy lelkesültséget öntött a török seregbe s mindjárt az 1690-ik év elején több győzelmet aratott a császári seregen. Erre Heisler Havasalföldéről Erdélybe huzódott vissza, melyet a tatárok fenyegettek, s alig lehet többé abban kétség, hogy a törökök eddigi győzelmeiket Erdély visszafoglalására fogják felhasználni. S csakugyan e czélra ki is szemelték Tökölyit, ki junius 8-án Erdély fejedelmének neveztetett ki. Tökölyi Oláhországból török és oláh csapatokkal erősbülve, a Heissler tábornok által roszul őrzött törcsvári szoros-felé tartott, hol csellel és kimondhatatlan erőfeszitéssel a havasokon átkelvén, aug. 21-én váratlanul hátban támadta meg Heisslert, ki teljesen megveretett s a győztes Tökölyi fogságába került. Tökölyi előtt most nyitva volt az ut Erdély szivébe, s a nemesség is oly tömegesen csatlakozott hozzá, hogy szeptember 21-én be is igtattatott az erdélyi fejedelmi székbe. Az erdélyi kormánytanács ez alatt aug. 26-án a bádeni őrgrófot szólitá fel sürgősen a segélynyujtásra; kijelentették, hogy Tökölyi elhóditja az egész országot. Az őrgróf Castelli tábornokot Szendrőről előre küldvén, maga is azonnal megindult Erdély felé, mi alatt Heister három lovas ezreddel a vaskaputól Orsovára s innen Karánsebesre sietett s szept. 17-én itt egyesült vele az őrgróf, ki is 19-én a vaskapun átmenvén, 23-án Hátszegnél táborozott. Ezen hirre Tökölyi folytonosan visszavonult az őt különben is mindig nyomban követő őrgróf előtt, mig végre okt. 25-én Havasalföldre ment át.[1])

Ez időtájban Belgrád ismét a töröké lett, de Erdély meg volt a Habsburg háznak mentve. Az őrgróf most itt Veteranit hagyván hátra, Felső-Magyarországba vonult ki, de a törökök még most sem nyugodtak meg; nagy török és tatár csapatok pusztitgattak Nagy-Várad és Debreczen körül; egy másik sereg pedig, mely a nagyvezir által, a már három év óta bezárt Temesvár felszabaditására küldetett, egyesült amazokkal és együttesen rémitették a vidéket.[2]) A lugosi és karánsebesi helyőrség e miatt még idejekorán Erdélybe vonult vissza.[3]) Lippa 9 napi ostrom után megadta magát, Lugos és Karánsebes is ujra törökkézre került:[4]) — Horváth Mihály[5]) azt mondja, hogy e két helyet az 1690. év nyarán Tökölyi keritette volna hatalmába? — Ily előnyös helyzet mellett a tatárok nov. közepén Erdélybe törtek és Tökölyi is uj kisérletre határozta el magát; de az őrgróf erről értesülvén, csakhamar Erdélyben termett s a tatárokat megverte, s ezek deczember vége felé ki is takarodtak, mi által Tökölyi szándéka is meghiusult.[6])

[1]) Szilágyi Sánd. Erd. tört. II. 376. — Szalay L. Magy. tört. V. 454. 468. l
[2]) Böhm I. 297.
[3]) Tudom. Gyüjtem. u. ott.
[4]) Szalay L. V. 475.
[5]) Magy. tört. IV. 225.
[6]) Szilágyi S. Erd. tört. II. 379.

A törökök mult évi győzelmeik által elvakittatva, a következő 1691-ik évben csak is a harcz folytatására gondoltak. A bécsi kormánynak pedig nagy gondot adott a hadseregnek kétfelé választása, miután ez időtájban nyugaton és keleten egyszerre kellett az osztrák sasnak vagdalkoznia; amott a franczíák, itt pedig a törökök ellen.

Tökölyi tanácsára a törökök egy részről Erdélybe szándékoztak betörni, de Veterani ébersége meggátolta őket tervök kivitelében; más részről pedig 3—4 ezernyi török csapat járhatatlan s veszedelmes hegyi utakon Oláhországból a lugosi és karánsebesi vidékre rontott. Báró Bolland ezredes ezt hirül vevén, egy vitéz szerb vezért, Antonio alezredest, erős csapattal küldé előre s január 16-án maga is Karánsebes felé indult.[1]) A törökök Karánsebesről kirohantak ugyan, de Antonio nem ütközött meg velök, mig Bolland is meg nem érkezett. A most kifejlődött heves ütközetben a törökök annyira megszorultak, hogy sietve Karánsebesre kellett visszavonulniok. Üldözőik azonban oly hevesen üzték őket, hogy velök egyidőben hatoltak a városba, melyet szerencsésen el is foglaltak; 500 török elesett, a többi pedig fogságba került. — Bolland és Antonio nem sokára azután Lugosnál is vitézkedtek. A lugosi török őrség t. i. az adó behajtása végett egy csapatot küldött ki, melyet Bolland felkeresni szándékozott. S ekkor történhetett, hogy a törökök Naftali pasa alatt megveretvén, a Lugos és Lugosel (Lugoshely) közötti mocsárokba szorultak.[2])

Ekkor a lugosiak ugyanazon sorsban részesültek, mint a karánsebesi törökök. Bolland a kirohanó őrséget a várba vissza nyomván, katonái a sürü golyózápor daczára a kapukat és a czölöpkeritést elfoglalták. Midőn már egy torony is kezökbe került, az őrség a várban torlaszokat kezdett emelni, de hiába; mert midőn látták, hogy az ellenség már a falakat is áttörte, kitüzték a fehér zászlót. Bolland tekintetbe vevén az őrség még jelentékeny számát és saját készületlenségét is egy esetlegesen hosszabb ostromlásra; megengedte a törököknek, hogy fegyver nélkül kivonulhassanak s Temesvárra mehessenek. A várban 4 réz ágyu, 1 mozsár, 12 hordó lőpor és 15 zászló maradott hátra. Bolland és 22 közvitéz megsebesült, 100 szerb önkéntes pedig elesett.[3]) A győzelem után Antonio alezredes Lugosról Veterani parancsára Uj-Palánkára sietett és innen ismét Lugosra tért vissza s a szomszédos Zsidóvárt vette be.

A törökök ezen veszteségeinek hirére a temesvári pasa mintegy 3000 tatárt küldött Karánsebes ellen; de ennek csekély őrsége igen vitézül tartotta magát, mindaddig, mig Bolland segitsége meg nem érkezett. Bolland ágyuit a várral szemben egy magaslaton helyezé el, embereit pedig eszélyesen a völgybe rejté, nehogy a sereg csekély száma mindjárt feltünjék. A csel csakugyan si-

---

[1]) Griselini I. 109 lap.

[2]) „Krassoer Ztg.“ 1861. Nro. 2.

[3]) Freiwillige Theiln. d. Serben und Kroaten in den 4 letzten österr.-türk. Kriegen. Wien 1854 — után Böhm I. 300 lap.

került; a tatárok a váratlanul érkezett ellenség számát tulbecsülvén, egy szoroson akartak visszahuzódni, de itt Bolland katonáitól megtámadtatván, kegyetlen mészárlás közben közülök igen sokan elestek, sokan fogságba kerültek, egy részök pedig Oláhországba menekült.[1]) — Veterani az év vége felé, november elején Karánsebesre és Lugosra erősebb helyőrséget küldött, maga pedig Erdélybe vonult téli szállásra.[2])

A következő években nem sok nevezetes történt a mi vidékünkben. 1692-ben a császári sereg Nagy-Váradot vette meg s huzamosabban ott időzött, mert hire járt, hogy Tökölyi Karánsebes ellen akar indulni, s egyuttal Lugost is bevenni és az élelmi szerekben nagy hiányt szenvedő Temesvárt eleséggel ellátni. De ezen hir nem valósult. Ugy látszik, hogy a tudósitások, melyeket Tökölyi Bogsánból bizonyos Antoni-tól és Karánsebesről több megbizott embereitől kapott, nem hangzottak eléggé kedvezőleg.[3])

1693-ban a nagyvezirnek Belgrádról átjövet Temesvárt és Gyulát sikerült ellátni eleséggel és a szomszédos helységeknek megparancsolta, hogy adójokat eleségben fizessék meg, fölöslegöket pedig csak is két várba vigyék eladásra. — Az oláh parasztok a parancs folytán el is látták a törököt különféle élelmi szerekkel. Igy egyizben 100 vidéki paraszt vitt eleséget Temesvárra, de a lugosi várkapitány gr. Herberstein reájok küldé hajduit s kemény harcz fejlődött ki közöttök, még éjjel is folyt a dulakodás, de csak is öt parasztot sikerült a hajduknak elfogni.[4])

Az 1695. év sokkal gazdagabb hadi tényekben s kivált Lugosra nézve nagyon emlékezetes; erről azonban más alkalommal.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

I. közlés.

Moldován alul a Duna közepén kimagasló Babakáj sziklától a folyam medrében hét sziklapad, mindannyi szoros létezik Tiszoviczáig, honnan az egy mértföldnyire távol fekvő Kazán hegy sziklái láthatók, melyek között a Duna összeszorulva legkeskenyebb és legmélyebb s mintegy sziklafalként emelkedő óriási hegyek között rohamosan folyik.

[1]) Böhm I. 302 lap.
[2]) Szalay m. tört. V. 495 lap.
[3]) Monum. Hung. Hist. irók 15. köt. több helyen.
[4]) Tudom. Gyüjt. u. ott.

A Kazán bejáratát a Széchenyi uton egy sziklahegysark, a Duna medrében közel a jobbparthoz egy kimagasló sziklatömeg jelzi, melynél halászok tanyáznak. A sziklahegysarknak a Dunába nyuló s a Széchenyi utról belátható oldalán azon vizmércze szemlélhető most is, melyet Széchenyi a sziklába vésetett, s innen a majdnem jéghideg légmérsékletéről ismeretes és a Sukuru hegyet átfutó ponyikovai barlang ezerkétszáznegyven lépésnyire van, melynek éjsötét belürében denevérek tanyáznak, és több mint kétszáz ölnyi hosszán csak fáklyák használatával lehet áthatolni. Ezen barlang nevezetét a 2556 láb magas Golecz hegyen eredő pataktól nyeré, mely a Sukuru hegyet átfuró barlangon keresztül a Dunába siet, miért is esős nedves évszakban a barlang átjárhatlan, s nyári száraz időszakban is kell két-három helyen vizben gázolni; száraz helyeken az utat nagy sziklatömegek zárják el, hol nagy óvatossággal lehet azokon át, vagy kerülő utakon lassan haladva a szabad mezőre kijutni, a mi rendesen egy óra alatt történhetik meg.

A ponyikovai barlangnak bejáratát a Széchenyi ut oldaláról és a közlekedést a Veterani barlanggal ennek elfoglalása és védelmezése alkalmával amattól száz lépésnyire egy erős zárvány (Redoute) védelmezte és tartotta fen, melytől százötven lépésnyire egy kecskeut vezet a Sukuru hegyre. Az emlitett zárvány a Duna oldaláról erősitett kőfalazattal összeköttetésben volt az ötszáz lépésnyire távol fekvő Veterani barlanggal, mely közel kétszáz év óta a törökökkel vivott komoly harczok alatt nevezetessé vált; s helyőrségével kétszer ostromzároltatott, de noha tulszámban volt az ellenség, azt mégis csak becsületes szerződvény utján vehette be.

Ezen barlang a Duna balpartján a szoros értelmében vett Klissurában fekszik; a hegység, melyben létezik, különféleképen neveztetett el, majd Tamact, majd Sukuru vagy Csukár nevet viselt; csucsa, melyen kemény csata vivatott, vérkőnek neveztetik. Veterani ideje előtt a barlang Piscabara név alatt volt ismeretes; bejárata négy öl 3 láb hosszu, két öl széles, ötödfél láb magas, a belür huszonhat öl hosszu, tizenkét öl széles, tiz öl magas, mely 6—700 embert képes befogadni; a bejárattól jobbra hét öl átmérőjü kerekded nyiláson világosságot nyer; belterében egy kis mellékbarlang és viztartó (Cisterna) is van.

A Veterani barlangnak az 1692. és 1788-ki években történt hősies védelmezéséről a két izbeni helyőrség naplói- és egyes kéziratainak hiteles másolatát lovag Neuvirth János nyugdijas tábornok közremüködése folytán nyertem. Az eredeti naplók, a cs. kir. hadlevéltárban létező tábori irományok között vannak, melyeknek kivonatát már Schels cs. kir. alezredes a főhadi tanács engedélye folytán az „Oesterreichische Militär-Zeitschrift“ 1808. évi 3-ik füzetében, mint e lapok szerkesztője, közlötte. Másrészről azon szerencsés helyzetbe jutottam, hogy összeköttetésbe léphettem sterbetzi báró Voith-Herites Vincze, 21. számu gyalogezredbeli főhadnagygyal, ki dédőse kéziratainak másolatát nekem megküldötte és kinek ősnagyatyja a Veterani barlang

védelmezésénél magát derekasan viselvén bárói rangra emeltetett. Ezen hiteles iratok nyomán a Sukuru hegységet történelmi tanulmányaim tárgyává tettem, és pontos helyrajzi ábrákkal ellátva ebbeli értekezésemet a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ rendes havi választmányi ülésén ezennel bemutatom.

I.

A piscabarai barlang védelmezése 1692-ik évben.

Gróf Veterani lovassági tábornok az 1692-ki évben gróf Starhembergtől, az udvari hadi tanács elnökétől, Bécsnek hős védelmezőjétől, azon parancsot kapta, hogy saját korábbi javaslata szerint a piscabarai barlangot birtokába vegye. Veterani ezen parancs alapján 1692-ki február 23-án du Saix Domokos báró d' Arnaut, Mannsfeld-ezredbeli századost, azon küldetéssel bizta meg, hogy 300 emberrel 5 ágyuval, lőszerrel és eleséggel ellátva a kazáni szorost foglalja el.

D' Arnau vett parancsához képest Szebenből február 25-én elindult, márczius 7-én pedig Karánsebesre érkezett, honnan még 50 emberrel és Lau mérnökkari századossal tovább folytatta utját. Ez azon utat hozta javaslatba, mely a ponyikovai barlangon átvezet Piscabarához, de mint tavaszkor rendesen a ponyikovai barlangból kifolyó pataknak magas vizállása miatt azon át nem hatolhatott; azalatt d' Arnau márczius 15-én megérkezve kénytelen volt magának Piscabarához a hegyeken át utat keresni, kit terve kivitelében Michl János (Hanz Michl) a ráczok főkapitánya, ki 50 hajduval hozzá csatlakozott, hathatósan támogatott. D' Arnau a Sukuru hegység fensikját megszállta márczius 16-án s részint kerülő-, részint kecskeutakon a barlanghoz eljutott, azt birtokába vette és 17-én a jelentéssel Puchberger hadnagyot Karánsebesre Pollaud ezredeshez küldé, kinél beosztva volt.

Másnapon már a törökök is jelentkeztek, kik egy 30—40 emberből álló csapatban nagyobb hajón Plaviseviczáról érkezve egyenesen Orsovára eveztek. A helyőrség a következő napon a Sukuru hegység fensikján kémszemlét tartott Marcoleig, egy toronynyal ellátott régi vár romjainak helyéig, mely Piscabara barlangjától a Sukuru hegység fensikján 2200 lépésnyire Dubova felé az utolsó irtózatos meredek sziklákon létezik. Ezen régi torony és régi várnak romjai, Peth várának maradványai voltak, de ezekről alább fogunk értekezni. Alig hogy ez történt, már délután néhány csolnakon a törökök is megjelentek kémszemlézni és e vidéket szemügyre venni, ha vajjon jól vannak-e értesítve az e vidéken meglepetésükre történt változásokról.

Márczius 20-án ismét szaporodott a helyőrség száma 50 emberrel; a következő napokon át a szükséges védelmi előmunkálatok folytattattak és oly karba helyeztettek, hogy 25-én azok alatt képes volt a helyőrség a Dunán megjelent és partra kiszállt s támadólag fellépett 500 törököt 50 ember veszteséggel visszaverni, kik hajóra kelve a Dunán felfelé ismet visszahuzódtak; mire a helyőrség a következő két napon át a védelmi előmunkálatokat folytatá,

mely idő alatt Schreckengast százados vezénylete alatt 120 emberrel ismét megszaporodott. Márczius 28-án a helyőrség Peth várának romjain zárványt épitett, honnan a törököket 5 naszádon és 25 csolnakon Orsova felől közeledni észrevette, kik partra kiszálltak ugyan, de a helyőrség ismételt támadásaikat visszaverte. Ezek történte után a következő 5 napon át az ellenség részéről minden háboritás nélkül az erődités és védelmi munkálatok folytattattak, melyek felett az ellenség április 3-án kémszemlét tartott.

A helyőrség április 4—8-ika között a Sukuru hegységet egész vonalán s minden oldalán védelmi állapotba helyezte, a Peth váránál épitett zárványt pedig két ágyuval megrakta. Azért Marcole helyett Peth elnevezéssel élünk. Április 9—14-ike között a törökök naszádokon megjelentek, de mire sem vállalkoztak, a következő napon a helyőrség Liebenberg százados vezénylete alatt 68 emberrel szaporodott; Michl János főkapitány csapatához is csatlakozott még 80 hajdu, kiknek egy részével Liebenberg százados a pethi erődöt megszállta, a barlang védelmére 70 ember maradt, a többiek Schreckengast százados alatt a piscabarai barlang és Peth között foglaltak állást, a barlang feletti magaslaton pedig 1 tizedes- és 15 emberből álló hirőri állomás állittatott fel.

Április 16., 17. és 18-án a közlekedési vonalon gátonyok (Batterien) épittettek és az egész hegység felett kémszemle tartatott, melynek következtében a magaslatok egy másik oldalán a következő napon 1 tizedes és 10 emberből álló második hirőrség állittatott fel, mely 10 hajduval szaporittatott, hogy az ellenségnek ezen oldalról történhető előnyomulása megakadályoztassék. Az ellenség délután Orsováról 15 hajóval csakugyan megérkezett, és a szerbországi részen Peth várának átellenében partra kiszállt és a Sterbetz bevágataiból eredő Gászka patak mellett a gátony épitéséhez fogott, melyből április 20-án két ágyuval megkezdette a tüzelést. Midőn másnap a gátony két nagyobb ágyuval is megrakatott, Greben és Plaviseviczáról ujabb 15 hajó érkezett törökökkel, kik hasonlóképen a jobb parton kiszálltak, ágyukkal és fegyverekkel tüzelve, mig végre elcsöndesedtek. Az ellenség április 22-én sötét éjjel a gátonyt még két 8 fontos ágyuval és egy mozsárral megrakta, s ezekkel heves tüzelést intézett Peth zárványa ellen, melyet a következő napon is folytatott, a helyőrség 31 emberrel és 1 ágyuval szaporodott ugyan, de az ellenség is kapott erősitést. Mindkét részről heves támadások intéztettek egymás ellen, erejökkel megmérkezendők, ugy hogy három napon át folytonos csetepaté volt.

A komolyabb harczok ideje mindinkább közelgett, mert április 27-én az ellenség elfoglalni iparkodott a Peth körüli hirőri állomást, mely a töröknek sok kárt okozott, erőködése azonban hasztalan volt, azért más napon mindkét részről szakadatlan heves tüzelésre szoritkoztak. Az ellenség április 29-én a Duna balpartján a piscabarai barlangtól fel- és lefelé kikötött, két oldalról, nyugat- és keletről, a Csukár hegyre feljutván, a barlang feletti magaslaton egyesült, és a következő napon Peth várát hevesen megtámadta, hogy az összeköttetést a piscabarai barlanggal elvághassa, s miután ez nem sikerült, a

20 emberből álló altiszti hirőri állomásra ütött, mely a ráczok főkapitánya és Pucherberger hadnagy alatt 30 emberrel időközben megerősbülve, a támadást visszaverte, ellenben a pethi zárványtól külön irányban távolabb esett két hirőri állomásnak vitéz védői lemészároltattak és a főkapitány valamint Puchberger hadnagy embereivel együtt nagyobb török csapatok megérkeztével a magaslatról elüzettek.

Az ellenség a piscabarai barlanghoz a Duna oldaláról nem közeledhetett, mert a nyugati oldalon a ponyikovai barlang bejáratát és e két barlang közötti összeköttetést — mint azt már emlitettük — egy hatalmas zárvány és a közlekedési vonalak védelmezték és tartották fen. Orsova felől sem közeledhettek a törökök a barlanghoz, mert keresztgátonyok akadályozták; a homlokzaton pedig vármivekhez hasonló falazatok, torlaszok tartották távol a barlangtól az ellenséget, melynek a Csukárt két oldalról megkerülnie, az ott létezett hirőri állomásokat elfoglalnia kellett, hogy a pethi zárványt megtámadhassa. Körülbelül 3000 török iparkodott a magaslatokról a kecskeutakon a barlanghoz eljutni, kiknek erejét hajókon érkezett ujabb csapatok növelték. D' Arnau, miután attól tarthatott, hogy a barlangtól elvágatik, Peth kivételével, melyben két ágyut hátrahagyott, kénytelen volt minden állomást odahagyni. Most a ponyikovai barlangtól a Dubova előtti sziklahegy éleig terjedő dunai balpart és a hegyél csucsán létezett Peth erőd volt még d' Arnau birtokában, a hegymagaslat nyugati és északi részét a törökök elfoglalták volt, kik Orsova felől Ogradena-Dubováról és ellenirányban Plaviseviczáról feljutva, ott egyesültek és az alatt a helyőrségtől odahagyott állomásokat elfoglalták és megszállták, a magaslatokon vizárkokat készitettek, honnan roppant köveket hengeritettek lefelé, ugy: hogy a piscabarai barlang védelmezői közől 30 ember megöletett, 10 pedig, közöttök d' Arnau is, sulyosan megsebesittetett.

D' Arnau, hogy az ellenségnek ebbeli, a helyőrségre felette veszélyes munkájában azt megzavarva akadályozhassa, Michl János főkapitányt hajduival a ponyikovai barlangon át felküldé a magaslatokra. A törökök, ugy látszik, nem is sejditették, hogy a ponyikovai barlang alagutat képezhessen, melyen át a helyőrség öket hátban megtámadhatja, mert e főkapitánynak nem várt megjelenése oly zavarba és rémületbe ejtette őket, hogy a legnagyobb rendetlenségben futásnak eredtek.

Május 1-én egy török jelent meg fehér zászlóval, ki a helyőrség által d' Arnau elébe vezetve, Ali pasának következő tartalmu felszólitó iratát nyujtá át:

„A parancsnok izeni nektek, ha kivonulni akartok, ő nektek az elmenetelt megengedi; de ha mozsarakkal és ágyuval lőttök, akkor többé nektek szállást nem ad, mert ez nem város, hanem a zsiványok és medvék tartózkodási helye."

Ali pasa iratának eredeti német szövege igy hangzik: „Der Commandant lasst euch sagen, wenn ihr wollt hinausgehen, sie wollen euch gehen lassen; aber wenn sie mit Bomben und mit Stuck (akkoriban ágyut jelentett) schiessen,

so geben sie euch kein Quartier (Pardon) mehr, denn das ist ja keine Stadt nicht, sondern ein Aufenthalt für Räuber und Bären.“

Ezen felszólításra d' Arnau igy felelt: „Ali pasa levele által megértettem, hogy a piscabarai erőd feladását követeli tölem, de Ali pasa igen jól tudja, hogy én ő excellenciája Veterani tábornok urtól ide küldettem, és rendelete nélkül azt fel nem adhatom, ha azonban Ali pasa megengedni akarja, hogy én Veterani tábornokhoz egy futárt küldhessek, a felelet arra következni fog, de ha ö nem akarja, fegyveres kézzel inkább akarok meghalni, mintsem szégyen-gyalázattal fejemet vesziteni; Ali pasa jól tudja, hogy egyik ellenség a másiknak kárt ugy tesz, a mint tud. Piscabara 1692. évi május 1-én.“ „Durch des Ali pasa seinen Brief habe ich ersehen, dass er die Schanz Piscabara aufzugeben um mich begehrend thuet; nun weiss der Ali pasa sehr gut, dass ich von Ihro Excellenz dem Herrn General Veterani den Ort zu behaupten hieher geschickt worden und ohne seiner Ordrè solchen nicht übergeben kann; wenn der Ali pasa will erlauben, dass ich ein Expressen an General Veterani schicken kann, und darauf die Antwort folgen wird, will er aber nicht — ich freylich gern mit gewaffneter Hand sterben will, als den Kopf mit Schand und Spott verlieren; der Ali Pasa weiss wohl, dass ein Feind dem andern Abruch thuet, wie er kann. Piscabara den 1. May 1692.

Ezen levélre Ali pasa a törökök ismételve azon meghagyással küldé vissza, hogy ő nem várhat más feleletet, miután elötte tudva van, hogy a helyőrség gyenge és már csak két ágyuval rendelkezik. D' Arnau azt válaszolá, hogy más határozatot nem adhat.

Május 2-án az ellenség heves tüzelést intézett Piscabara ellen, melynek következménye az volt, hogy a barlang védelmére felállitott gátony ágyui elnémultak. Az ellenség már több helyismerettel birván, tapasztaltabb volt és a magaslatokat ismét elfoglalta és megszállta, melyekről most folytonosan roppant köveket hengeritett a barlangot védelmező hösökre, mert a barlang fölötti hegy a magaslatokig függirányos sziklafalat képez. Utóvégre is a magaslatok keleti oldalán létezett pethi erődből a helyőrségnek el kellett vonulnia, és a piscabarai barlang védelmezésére sietnie, mert 1500 janicsár 20 zászlóval a barlang mindkét oldaláról a mellvédekig előrenyomult, kik onnan huszszornál is többször visszakergettettek, de ismét ujult erővel támadólag léptek fel, miglen utóvégre is birtokukba vették azt, és a sánczkasokba két zászlót tüztek ki.

Reggeli 8 órakor 30 ellenséges hajó érkezett meg Orsova felől, melyekből a törökök a barlangon felül a partra kiszállottak, mire ujolag roham intéztetett a barlangra. D' Arnau a barlang bejáratát védelmezett gátonyról, sánczkosarakról köveket hengerittetett az ellenségre, mely ennek daczára sem hátrált, hanem előkészületeket tett ismételt rohamra, miután a hajóin oda szállitott gránátokat, gyutekercseket és töltényzsákokat katonái között a helyőrség szemeláttára szétosztotta. Ezen szorult helyzet közepette d' Arnau embereit kitartásra buzditá, noha már csak keveset talált maga körül, mert 12 altiszt közül

10 megsebesittetett. D' Arnau a barlang előtt a vezényletet Schreckengast századosnak adta át, ő maga a barlangba vonult, hol azon meggyőződésre jutott, hogy a füst miatt alig lehet megmaradni. E barlangban 150 sebesültet és 7 mázsa puskaport, de csak 200 fegyvergolyókészletet talált. A puskakovák egyátalán már használhatlanokká lettek, kanóczkészlete csak két napra, a viztartóban vize még csak egy napra való volt, kenyeret pedig a füst miatt nem lehetett sütni. Mindezeknek következtében a kedvtelenség és lehangoltság erőt vett a legénységen. D' Arnau hadi tanácsot tartott alattas tisztjeivel, kik a további védelem lehetetlenségét nyilatkoztatták ki, a tisztek visszamentek állásaikra, helyeiket elfoglalandók, kik közől Puchberger hadnagy 4 emberével kövek által földre terittetett. Ezen jelenetek és a növekvő veszély a parancsnokot arra birták, hogy dobok pergése mellett a fehér zászlót lobogtatta, mely cselekményt a janicsárok örömkiáltásai viszhangozták, kik egy tisztet kivántak, hogy alkudozhassanak. Az arnauták egyezményről mitsem akartak tudni, s e miatt össze is vesztek a janicsárokkal. D' Arnau Liebenberg századost és Etling hadnagyot küldé ki, hogy a pasát kérdezzék meg, akarja-e javaslatait hallani, ki is irásban kivánta a pontozatokat látni.

D' Arnau a következő feltételek mellett kivánt szerződni:

1-ször szabad átvonulás felső és alsó fegyverekkel, dobszó mellett és égő kanóczczal.

2-szor azon két ágyut magával viheti az őrség, melyek a barlangon felül hátrahagyattak és az ellenség kezébe kerültek.

3-szor a piscabarai helyőrségnek megkivántató illő kisérettel az első császári helyörségig Erdély felé idővesztés nélkül naponként 2 mértföldnyire tovaszállitása mellett.

4-szer a sebesültek számára elegendő előfogatoknak megszerzése és az egész helyörségnek elegendö eleséggel való ellátása mellett, ennek rendeltetési helyéig.

Ali pasa erre magával a parancsnokkal kivánt beszélni, d' Arnau azonban ismételt kivánatra azt válaszolá, hogy inkább fejét akarja koczkáztatni, mintsem a szegődvény megkötése előtt állomását elhagyni, de tuszok mellett Schreckengast századost átküldé. Az alatt Ali pasa felindulva olvasá d' Arnau feltételeit, darabokra szakitá, és a parancsnokot megkérdezteté, hogyan merészel ilyen feltételeket szabni, hangsulyozván, hogy a helyőrséget csak fegyvere lerakása után fogja elvonulni engedni.

D' Arnau ennek következtében minden rangból, még a legénységből is kettőt összehivatott, kiket véleményadásra szólitott fel, de ezek semmi kedvet sem tanusitottak az amugy is hasztalan ellenállásra. Mindezek daczára a már sebesült Puchberger hadnagyot küldé a pasához azon nyilatkozattal, hogy ők fegyverök nélkül nem fognak elvonulni, ki d' Arnau egyezési feltételeinek az Ali pasa által történt helybenhagyását magával hozá, mire ugyan azon a napon az átadás és a helyőrségnek elvonulása következett. Ali pasa azonban az egye-

zési feltételeket a részéről történt helybenhagyása ellenére, s adott szavát nem tartá meg, mert a vitéz helyőrség a helyett, hogy az egyezményi pontok 3-dika értelmében az első császári helyőrséghez Erdély felé kisértetett volna, fogságba hurczoltatott, és csak hosszas szenvedés után gróf Veterani tábornok különös közbenjárására került ismét a hadsereghez.

Tekintve azt, hogy a hős helyőrségnek ostromzároltatása egy elszigetelt vidéken 45. napig tartott, hol ugyszólván semmi előkészületek sem történhettek és mindenféle nélkülözésekkel kellett küzdenie, s kevés kivétellel majdnem mindnyájan nehéz vagy könnyü sebet kaptak, és az ellenségnek, noha tizszeresen is tulszámban volt, szakadatlan tüzelése, ostromlása daczára magát az utolsó napig fentartotta, a barlangot megszállva, vitézül, sőt készebb volt fegyverrel kezében hősiesen meghalni, mintsem a barlangot gyáván feladni vagy dicstelenül elvonulni; tekintve továbbá, hogy a helyőrségnek a barlang védelmezése által az ellenségnek közlekedési utja a Dunán 45 napig megakadályoztatott, mi által a törökök nagyobb haditerveik gyorsabb kivitelében gátoltattak; — az elismerést ezen derék helyőrségtől nemcsak hogy meg nem tagadhatjuk, hanem az őt megillető dicsőségről megemlékezve, parancsnokának, tisztjeinek és legénységének kitartását az utókornak mintaképül állitjuk. A piscabarai barlang ezen időtől fogva mai napig Veterani barlangnak neveztetik.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése deczember 27-én. Elnök: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész és titkár-helyettes; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Szandics István, s a társulati tagok közül: Iványi Ede, a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök megnyitójában üdvözli a választmányt és az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet dr. Niámessny Gyula olvasott fel, a következő:

Tisztelt választmány!

November hó 29-én tartott utolsó választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesithetni a tiszt. választmányt:

I. November havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- s egyéb irat-csomagok-, továbbá a társulatnak felajánlott adományokkal együtt illető helyeiken elhelyeztem s a megválasztott tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulat kiadványait megküldöttem:

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek:

Reviczki-Bay Ilona urnő ő nagysága, ki nemcsak alapitó tagja társulatunknak, hanem minden tekintetben nagy pártolója s előmozditója is, ki már több izben érdekes tárgyakkal gyarapitá gyüjteményünket, legujabban a következő régi tárgyakat küldötte be hozzám: 1) Egy nagy feketeszinü, igen sulyos Herkules buzogányt, mely igen régi lehet s Mezősy Pál Munkács-várának 1849-iki parancsnoka ajándékozta beküldő urnő édes atyjának; a buzogány hossza 1 méter, 6 centiméter; vastagsága fenn a nyélnél 18 cm., alul a tuskónál 40 cm.; a nyélnél nyilás van, melyben csap volt s ez kivétetvén, az ide mellékelt 7 kis vágott vasdarab volt benne, a nyilás legalján egy golyó is látható.

2) Egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, mely beküldő urnő állitása szerint szinte régi; ennek hossza 46 cm., vastagsága nyelénél 11 cm. s bunkója 30 cm.

3) Egy majolica valószinüleg virágtartó edényt, mely hat egyenoldalu sokszög alakkal bir, minden oldalán az apostolok képei láthatók neveikkel; az edény alján: S. P. D. alatt az 1753 évszám és egy * (csillag) látható; az edény magassága 13 cm., nyilásának átmérője 3 cm., talpánál átmérője 8 cm.; a következő apostol-nevek olvashatók oldalain: S: PETRUS. — S: PAULUS. — S: ANTARE. (?) talán Andreas; — S: IACOBUS. — S: SIMON. — S: MATIAS. (igy); felső részén a szájdája körül kék-fehér czifrázattal van ellátva.

4) Egy nagy réz kengyelt.

5) Egy bronz karpereczet, mely találtatott Csuroda helység határában Beregvármegyében őskori sirban nyugvó csontváz karcsontján; a karcsont nem került beküldő birtokába.

III. Társulati könyvtárunkat ugyancsak Reviczki-Bay Ilona urnő a következő müvekkel gyarapitá, u. m.: „Histoire D' Emeric Comte de Tekeli", Cologne 1693. — „Articuli dietales 1681. 1687. 1715. 1725. 1729. 1741." czimü müvekkel, az utóbbi egy kötetbe van kötve; végre Szegedi János: „Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium" stb. Tyrnaviae 1767. czimü müvel. Utólagosan jelentem még tisztelt választmány, hogy Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiájának jegyzőkönyvileg szavazott hálás köszönetnyilvánitásunkat megküldöttem s a társulati „Értesitő" III. évfolyamának 1-sö füzetét már a nyomdába adtam s jelenleg szedés alatt van és a jövő hó elején diszes kiállitásban s mint az eddigiek, változatos tartalommal pontosan meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokat, melyek társulatunk belkörében felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést és Reviczki-Bay Ilona urnőnek, ki már többszörösen kitüntette érdeklődését s nagy figyelmét a társulat iránt, a társulati muzeum és könyvtár gyarapitására általa beküldött becses tárgyak- s könyvekért a legmélyebb köszönetnyilvánitását jelenté ki, mely a nevezett urnőnek elnökileg tudtára adandó.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 602 frt. 02 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezésének: „Torontál

vármegye történelmi és régészeti emlékei," folytatólagos és befejező felolvasása Dobó László vál. tag ur által. Ezen értekezésében szerző a nevezett vármegye területén még található, de előző felolvasása alkalmával nem ismertetett emlékeket, romokat és történelmi vagy régészeti tekintetben emlékezetes helyeket sorolja fel tüzetesen, részint öntapasztalat, részint a kutfők s már ismert adatok kellő felhasználása alapján. A választmány s a jelen volt hallgatóság érdekkel hallgatta az érdekes felolvasást, mely egész terjedelemben az „Értesitő" január havi füzetében fog megjelenni.

A felolvasás befejeztével uj tagok választása következett; Miletz titkárnál a következő uj tagok jelentkeztek: Idősb Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő Temesvárott, a pancsovai kir. főreáltanoda; a jelentkezők egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak, s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés január 31-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok: Billszky Ferencz, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, cz. kanonok, Marx Antal, kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, Schäffer Antal, esperes, Uwira Ambrus, Zimmermann Gyula, a karzaton diszes s előkelő női s uri hallgató közönség és a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő lelkes növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Legutolsó választmányi gyülésünk óta, mely a mult évi deczember hó 27-én tartatott meg, a következőkről van szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunkat érdeklőleg felmerültek:

I. Legutóbbi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés- és egyéb, a társulatot érdeklő iratokkal együtt, továbbá a bemutatott adományokat, könyveket stb. illető helyeikre eltettem s a megválasztott uj tagokat értesitettem.

II. Nagyérdemü elnökünk körültekintő buzgalma igen érdekes régi nyilgyüjteményt juttatott vétel utján a társulat birtokába. A valóban nevezetes gyüjtemény bizonyos Ursekics nevü erdész özvegyének képezte tulajdonát Fehértemplomban. A gyüjtemény áll: 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből; továbbá 3 bronz, egy vas fibula- s egy vas sarkantyuból, összesen 32 darabból, a nyilak legkisebbike 27 milliméter, a legnagyobb pedig 13 centiméter s a vas sarkantyu 14 centiméter hosszu; a nyilaknál nevezetes az, hogy mind a 27 darab nyilhegy különböző alaku s kiállitásaik a régiek nyilkészitésének igen érdekes illustratiójául szolgálnak. A gyüjtemény legnagyobb része a grebenáczi homoksivatagban találtatott s ezáltal is reánk nézve különös érdekkel bir. Az egész gyüjteményt nagybecsben tartó birtokosa szépen elrendezve, csinos, vörös szinnel bevont, tojásdad-alaku s üveg tetőzet- s aranyos szegélylyel diszitett tokba foglaltatá be.

III. Nem kerülte el továbbá figyelmünket tisztelt választmány azon lelet sem, mely nem igen régen Jezvin község közelében, a vasut épités alkalmával felmerült, midőn egy jezvini lakos Kotyetz Jefta nevü, a falutól alig 1000 lépésnyi távolban 2 méter mélységben egy emberi csontvázra akadt, melynek még csak is végszárai maradtak meg, mig a csontváz többi részei már teljesen elrothadtak; a csontváz fejjel északnak volt forditva s a koponya jobb és bal felén két arany függő találtatott némi jelentéktelen érczdarabokkal, de ezeken kivül sem kő- vagy fakoporsónak, sem épitett sirnak, sem más egyéb kő vagy cserép darabnak nem jutottak nyomára, sőt a leletre figyelmessé lett Rékasjárási szolgabiró Kovachich Gyula ur azt sem constatálhatta, hogy a felmerült érez darabkák a csontvázhoz tartozók voltak-e? miután más egyéb kiegészitő részek nem találtattak. A függők elnökünk ő mltsgának nagy becsü gyüjteményében őriztetnek.

IV. Reviczki-Bay Ilona urnő, ki kevéssel előbb, a legutóbbi választmányi ülésünkön lepte meg a társulatot igen becses küldeményekkel, ujabban ismét igen érdekes régi edények beküldésével kedveskedett muzeumunknak s tanusitá nagy érdeklődését társulatunk iránt; és pedig ajándékozott egy 26 centiméter magas, kék s barnás virágok s czifrázatokkal fehéres máz alapon, diszitett füles kancsót; az edény alsó öblössége 47 cm., szájdájának nyilása pedig 9 cm. A kancsó előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható, kezében edénynyel s egy a földön fekvő sebesült mellett térdelve, alatta pedig ezen német felirattal: „Er hat ihm seine Wunden mit Oel und Wein gewaschen: und verbunden. Lucas: 10“; továbbá az edény hátsó részén a fül alatt, két félig nyitott ablak között munkával foglalkozó férfiu egy lóczán ülve látszik jobbra fordulva s feje körül T: KP:, az egyik ablaknál C:, a másiknál KP:, az edény füle körül 1751 s a fül alsó részén G.·. S: betük olvashatók. A 'kancsó talpa ólom foglalványnyal van ellátva.

A másik adomány egy az imént leirtnál még régibb sörös pohár, mely füllel s felül czintetővel s alul a talpnál vas körfoglalványnyal van ellátva; a pohár magassága 17 cm., s kerülete 26 cm., alakja egészen henger; a czinfedelen I. T. L. betük láthatók. Az edény fehéres alapmázu, barnás s kékes gyér czifrázatokkal; előrészén zöld mezőnyön két fülü kosár van szivekkel telve, melyekbe kard van szurva s a legfelső szivből zöld ág nyulik ki; a kosár felett pedig szárnyas szív, melyből nefelejts emelkedik ki, látható.

V. Jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy a társulati közlöny, az „Értesitő“ III. évi folyamának 1-sö füzete már a nyomdai munkálatból kikerült s szétküldését a társulati tagok részére legközelebb megkezdendem. Tartalma elég tanubizonyságául szolgál azon törekvés és jóakaratnak, melylyel kitüzött czélunkat megvalósitani akarjuk s szolgálni szerény tehetségünk szerint közmivelődésünk szent ügyének.

VI. Végül tisztelt választmány szomoru kötelességet teljesitek, midőn bejelentem egy tagtársunknak, Ruttkay Samu megyei tiszteletbeli alügyésznek elhunytát, ki a társulat megalakulása óta, éveken át buzgó s érdeklődő tagtársunknak mutatta magát, megyénknek pedig derék tisztviselője volt. Áldás legyen az elköltözött emlékének.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést s elnök ő mltgának azon gondoskodásáért, hogy az Ursekies-féle érdekes nyilgyüjteményt a társulati muzeum részére megszerezni szíveskedett, legmélyebb köszönetét nyilvánitá, Reviczki-Bay Ilona urnő — s alapitó tagnak pedig, az ujabban beküldött fayence korsókért, melyek a jelenvoltak előtt általános érdekeltséget keltettek, hálás köszönet nyilvánitását jelenté ki, mely is társulatunk ezen lelkes s egyik kiváló pártolója — s előmozditójának elnökileg adandó tudtul.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, melyből kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, a még gyümölcsözőleg elhelyezett tartaléktőke alapon kivül 655 frt. 16 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily czimü értekezésének felolvasása: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658 után," melyet Zimmermann Gyula társulati tag olvasott fel. Ezen értekezésében szerző számos s igen érdekes adattal járul a nevezett városok multjának felderitéséhez; előadása önálló nézeteken alapul; a választmány, a szaktanulmány s az ismert adatok kellő felhasználásával irt értekezést nagy érdeklődéssel hallgatta s kinyomatását a társulati „Értesitő"-ben elrendelte.

A felolvasás befejeztével egy jelen volt társulati tag, Mühlbach Károly ügyvéd ur igen érdekes ajándékkal lepte meg a társulatot, s ez áll két nevezetes munkából; az egyiknek czime: „Des Aller Mechtigsten Künigreich inn Ungern | warhafftige Cronick unnd anzeigung. stb., ajánlva van II. Ulászló magyar királynak; ajánló sorai ezek: „Vorred | An den Durchleüchtigsten | grossmächtigsten Fürsten un herrn | Vladiszlaum Künig inn Ungeren unnd Böhem ect. von den Ungerischen sachen und geschichten | Durch **Antonium Bonfinium** gestelt; záradékát pedig a következő sorok képezik: „Gedruckt inn der loblichen Stat Bern inn Uechtlandt | Bey Mathia Apiario | inn kosten und verlegung des Ersammen unnd wolgeachten Ruprechten Winther Burger und Truckerhewen zu Basel | imm jar MDXLV (1545) und vollendet auff den fünfften tag Marty." — Ezen minket magyarokat érdeklő régi müvet még az is különös becsüvé teszi, hogy egyes fejezeteit nemzeti multunkra vonatkozó fametszetek ékesitik.

A másik ajándékozott mü czime: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfaszt von Anton Reichsritter von Geusau, gestochen von Quirin Mark." A mü öt kötetből áll, s az I. kötet magában foglalja a római császárok életrajzát Julius Caesartól, Alexander Severusig. A II. kötet C. Julius Verus Maximinustól, I. Flavius Valerius Constantinusig. A III. kötet Második Constantinustól, VI. Constantinusig. A IV. kötet Nagy Károlytól, a Konstantinápolyban uralkodó VIII. Palaeolog Mihályig. Végre az V. kötet Habsburgi Rudolftól, II. Ferencz császárig; összesen 209 császár élettörténetét. A mü Bécsben jelent meg 1804-től, 1808-ig s különösen ritka becsüvé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben. A választmány nagy köszönettel vette az igen becses adományt s az ülésen jelenlevő ajándékozó társulati tag urat élénken megéljenezte, a valóban nagy értékü s becses müveket pedig őrzés s elhelyezés végett Miletz János titkárnak átadta.

Ezután a tárgysorozat szerint az uj tagok választása következett; Uwira Ambrus társulati tag ur által ajánltatnak uj tagokul: dr. Novoszád Mátyás, irgalmasrendi főorvos Temesvárott, dr. Telbisz Benedek, gyógyszerész Lovrinban Torontálmegye; Miletz János titkár által pedig Rieger Bálint, földbirtokos Kudriczon, Koltor László mérnök Temesvárott, Gombó Géza kereskedő Temesvárott; az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak s részökre a társulati diszoklevél és a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, Szandics István, s a társulati tagok közül: Bukó Kálmán, Folly Emil, Fromberg Róbert, Iványi Ede, Kartner Gyula, Rudnai Nikolits Sándor, dr. Reiner József, Schäffer Antal, Zimmermann Gyula s a karzaton diszes női s uri hallgató, közönség, és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei nagy számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a szép számmal megjelent társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, lassan bár, mit azonban helyzetünk s izolált körülményeink okoznak, de mindazonáltal biztosan halad kitüzött cultur-missiója felé s állitásom valódiságát a következőkkel van szerencsém constatálhatni:

I. Mult január hó 31-én megtartott vál. ülésünk óta először is örvendetes tudomásul emlitem fel azon szellemi érdeklődést és tevékenységet, mely ujabban mutatkozni kezd társulatunk körében. Igy mai ülésünkön Péch József vál. tag ur egy oly speciális vidéki érdekü tanulmányt fog felolvasni, melyre el nem mulaszthatom előzetesen is a tisztelt választmány s társulatunk becses figyelmét felhivni, miután ezen érdekes tanulmánya Péch vál. tag urnak, melynek czime a „Zsadányi avar telepek Temesvármegyében“, multunk s nemzetiségünk ős multjának s viszonyainak e déli vidéken, igen érdekes s szerény véleményem szerint hézag pótló felvilágositásául szolgálhatnak; az értekezést különösen becsessé teszi egy térkép is, melyet értekező vál. tag ur egyedül e czélból s állitásainak bővebb illusztrátiójára sajátkezüleg készitett. Igéretét birom továbbá Fromberg Róbert társulati tag s Temes-Béga vizszabályozási mérnök urnak is arra nézve, hogy legközelebbi választmányi üléseink egyikén, szinte egy vidéki érdekü felolvasást fog tartani. Végül nem hagyom említés nélkül azon vállalatot sem, melyet én s Fromberg mérnök s társulati tag ur munkálkodásaink s vizsgálódásaink körébe felöleltünk, t. i.: Délmagyarország történelmi s régészeti emlékeinek ismertetését.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést, határozatilag az„ Értesitő“-ben leendő közlése mellett, a többi hivatalos iratokkal, ajándékok

s könyvekkel együtt társulatunk irat- s illetőleg gyüjteménytárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem s részökre az illetékes társulati kiadványokat megküldöttem. Elnökileg értesittetett továbbá a tisztelt választmány köszönet nyilvánitásáról Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága is, ki — mint mindnyájunk előtt ismeretes — a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitja társulatunk iránt; kiben oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum s könyvtár részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Mielőtt egyéb adományozásokat felemlitenék, el nem mulaszthatom előzőleg is felhozni azon gyöngéd figyelmet s érdeklődést, melyet főtisztelendő Korbonics János vál. tag ur társulatunk iránt tanusitott; midőn a mult vál. ülésünk alkalmával Mühlbach Károly társulati tag ur által a könyvtárunk gyarapitására felajánlott igen érdekes könyvek közül az ily cziműt: „Geschichte der Römischen Kaiser mit ihren Bildnissen. Verfasst von Anton Reichsritter von Geusau", mely mü 5 kötetből áll s igen becsessé teszi az, hogy mindegyik római császárnak arczképe az életrajzhoz van mellékelve aczélmetszetben, — saját költségén csinosan beköttette; a köteteket van szerencsém ezennel bemutatni.

2) Schwerer János harminczadi főfelügyelő ur Orsováról a következő adományokkal járult a társulati gyüjtemény gyarapitásához: a) 1 darab nagy, egy középnagyságu s egy kicsiny ágyu golyóval, melyek a II. József császár korabeli török háboru alkalmával a törökök Adekaleh nevü erődjéből lövettek az Orsova melletti Alion hegytetőre, hol Laudon vezér egyik főpositiója volt; az emlitett lövegek 4 kisebb bombadarabbal, melyek szinte beküldettek, találtattak fel. b) Egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza malomkőnek felső részével, mely a bukaresti muzeumnak volt szánva, de alkalmilag sikerült beküldőnek megszerezni. c) 4 darab római szobapadozat téglával, melyek 4 öl mélységben találtattak s erősebbek és jobbaknak látszanak, mint a ma égetettek. d) Pecsét-gyürülenyomatokkal, mely pecsét-gyürü találtatott Sistowban ugyanazon házban, hol a törökökkel a béke köttetett, beküldő gyanitása szerint nagyon előkelő uré lehetett; a gyürü jelenleg egy gőzhajótársulati hivatalnok tulajdona. e) Beküldött továbbá egy régi tál, egy nagy viztartó edény s egy tányér darabot s egy római fogadalmi kő részletét, melyek Orsován, igen mélyen a földben találtattak. Végre f) két darabocskát egy római ólom-koporsóból, mely Turnu-Szeverinben ásatott ki, valamint a koporsóban talált embercsontvázból is egy borda darabot s egy kisebb csontot.

3) Az osztrák állam vaspálya társulat resiczai birtokának főigazgatója Schwing ur ajándékozott egy dombormüvileg kidolgozott régi nagy vaslapot, melyen egy sisakos fő látható; nagyon hasonlit azokhoz, melyek már társulatunk birtokában vannak, s Bogsánban találtattak.

4) Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos ur a következő hat darab ezüst éremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához, u. m.: XIV. Lajos franczia király 1694-ki ezüst érmével, Báthory István lengyel király 1581-ki lithvániai ezüst garasával, I. Ferdinand, I. Lipót s III. Károly királyok

pénzeivel s egy IMP. (erator) ANTONINVS AUG. (ustus) feliratu római éremmel; Bogma Mihály ur pedig 11 darab legujabbkori rézpénzt küldött be.

IV. Könyv- és irattárunk a következő adományozásokkal gyarapodott: 1) A Békésvármegyei régészeti és mivelődés történelmi társulat évkönyvének második kötetével. 2) Schellbach Sándor magy. kir. távirdatiszt s báziási állomás főnök ur beküldé Clement György társulati tag s m. kir. távirdai főigazgató ur közvetitésével „Johann Mathias Schröck Einleitung zur universal historie. Berlin und Stettin 1774." czimü müvet. 3) Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy ur Zsombolyán, Telbisz György társulati tag ur közvetitésével egy régi térképet ajándékozott, mely a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru alkalmával, hadi térképül használtatott, a térkép czime következő: „Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegsatlas", entworfen von Herrn Abbe Max Schimek MDCCLXXXVIII. (1788).

Ezen mozzanatok merültek fel tisztelt választmány utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét a választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Korbonics János, vál. tag urnak, Schwerer János, Schwing osztrák államvaspálya-társulati igazgató, Hajnal Imre torontálmegyei csendbiztos, Schnellbach Sándor távirdatiszt s báziási állomásfőnök, Ricsey Samu m. kir. honvédhadnagy uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 556 frt. 63 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Pécs József vál. tag urnak ily czimü értekezése: „A zsadányi avar telepek Temesvármegyében," melyet szerző távollétében Zimmermann Gyula társulati tag ur olvasott fel. Ezen érdekes tanulmánya szerzőnek, melyet egy sajátkezüleg rajzolt térképpel illustrált, nem csak szakismereten alapul, hanem a mi különösen becsessé teszi, önálló buvárlatokra van fektetve, s egyik ujabban felvillanó fény azon homály eloszlatására nézve, mely ezen velünk rokon népfajnak még jelenleg is multja felett borong. Az értekezést különös becsüvé emeli szerzőnek nyelvtanilag támogatott meglepő érvelése, mit Hunfalvy Pál ellenében állitott fel, ki is „Magyarország Ethnographiája" czimü jeles művében a 397-ik lapon azt állitja, hogy az avar nyelvből egy érthetetlen szón kivül misem maradt fen s még az avar hires erősségek neveit sem ismerjük. Szerző ezen állitás ellenében, mi értekezésének egyik legszebb részlete, kimutatja, hogy igenis e temesvármegyei Zsadány község melletti avar telepek körül vannak még oly patak, viz s helységnevek, számszerint mintegy nyolcz, melyek még az avarok elnevezései; s állitásait igen csattanósan nyelvtanilag okadatolja, valamint azt is, hogy az avarok sáncz-erődítvényei miképen neveztettek. Végül nagyon érdekes értekezését azon inditványnyal fejezte be: hogy mondja ki a tár-

sulat, miszerint az avar telepeknek, különösen pedig a zsadányiak tanulmányozását hazánk őstörténelmének szempontjából szükségesnek tartja s ez okból azoknak tanulmányozását mielőbb megkivánja indittatni és a teendők sorrendjének megállapitása czéljából három tagból álló bizottságot kinevez, s a bizottságtól megvárja, hogy a teendők sorrendjét megvitatás végett mielőbb a választmány elé terjeszsze.

A választmány nagy érdekeltséggel s feszült figyelemmel hallgatta végiglen ezen különösen helyi szempontból érdekgerjesztő értekezést s a derék szerzőt élénken megéljenezte s a becses tanulmányért nagy köszönetét nyilvánitá s Péch József választmányi tag ur inditványát egész terjedelmében magáévá tevén, a zsadányi avar telepek előleges tanulmányozásával értekező Péch vál. tag urat, Takács Manó szolgabiró urat Vingán, ki különösen közel az érdekes helyszinhez lakik és Miletz János titkárt bizta meg oly kijelentéssel, hogy eljárásuk s megállapodásuk eredményét az inditvány értelmében mielőbb a választmánynak előterjeszszék.

Ezután a tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Schäffer Antal esperes s társulati tag ur ajánlatba hozá Tokodi Jenő papnöveldei aligazgató s főgymnásiumi tanár urnak Temesvárott, Miletz János titkár pedig Isaáky Imre birtokosnak Arad vármegyében Kreszta-Ménesen u. p. Silingyia, továbbá Rumi Józsa biztositó-társulati titkárnak Temesvárott és Tóthfalusy Károly Mátyás birtokosnak Nagy-Bányán, Szathmár vármegyében, megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjainak sorába igtatja s utasitja titkárt, hogy a megválasztottakat értesitse s részökre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés márczius 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Billszky Ferencz, Péch József, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Iványi Ede, Zimmermann Gyula s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Csekély véleményem szerint nem hibázom, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze. Igen, társulatunkat is folytonos munka, fáradalom s előretörekvés jellemzik nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtünk s hordjuk össze az anyagot s mentjük meg a mult idők még meglévő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek s maradandó kihatással leendnek müveltségi szempontból nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire is déli vidékünkön.

Örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy ilyetén irányban haladó munkálkodásunk, habár jelenleg még szük keretben történhetett is az, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztett iránt unk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében.

Igy az „Archeologiai Értesitő“ f. évi 1-sö számában a következők foglaltatnak rólunk: „Örvendetes és nagyfontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel; ..... délen idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ébren teljesiti culturmissióját. Elnöke ismert régészünk és müirónk a derék temesi főispán Ormós Zsigmond, ... a társulat tagjai a déli vidékek hazafias és egyuttal legmüveltebb elemeiből állanak, kik nemes feladatot teljesitenek, midőn e vegyes elemektől lakott vidéken a tudomány fáklyája mellett a nemzetiség ügyét is előbbre viszik, ... s ezen az anyaállam testéből kiszaggatott s mindenképen elnémetesitett vidéken ..... most e társulat valóságos culturális mozgalmat inaugurált csendes, de mélyre ható müködésével .. Óhajtjuk, hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldásosabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén.“

Ilyetén elismerő nyilatkozatok buzgó törekvéseinket s fáradalmainkat illetőleg más szakközlönyökben is olvashatók s szolgáljanak ezek is ösztönül hivatásunk, culturmissiónk minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém constatálhatni:

I. Mult február hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta igen örvendetes érdeklődésmutatkozott a közönség- s a társulati tagok részéről iránt unk. Mielőtt azonban az adományozások részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom hivatalos kötelességem szerint felemliteni, hogy utolsó választmányi ülésünk hivatalos iratait, a bemutatott ajándékok- s könyvekkel együtt illetékes helyeikre eltettem s a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem, s részökre a szabályszerü társulati kiadványokat megküldöttem.

II. A társulat kiadványa a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi II. füzete már nyomdai munkálatban van s változatos tartalommal, az eddigiekhez méltólag a kellő időben megfog jelenni s a tagok között szétosztatni.

III. A társulati muzeum, irat-könyvtár részére utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek:

1) Gedeon Imre török-szákosi biró s birtokos nemcsak több, általa kipuhatolt régi helyek s földvárakról tett jelentést s azok vázlatos térképezését beküldötte Török-Szákos vidékét érdeklőleg, hanem még néhány a nevezett falu környékén általa talált régiséggel is kedveskedett a muzeumnak és pedig küldött a) egy nagy kőkorsót, b) egy égetett kőgolyót c) egy agyag karikát, d) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasát 1607-ből, e) egy réz pecsétnyomó alsó lapját, f) egy régi örlő vagy csiszoló követ; mindezen tárgyakat mai felolvasásom alkalmával fogom bővebben ismertetni s ezek lelhelyeit illetőleg s a Török-Szákos körül található régi várak s emlékhelyekről a térképet Fromberg Róbert mérnök s társulati tag ur volt szives elkésziteni.

2) Menczer Ignácz Neuzináról, Menczer Armin temesi takarékpénztári igazgató ur közvetitésével a következő pénzadománynyal járult gyüjtemé-

nyünkhez: a) egy Maximianus-féle római réz, 3 darab I. Lipót-féle ezüst, s egy olaszországi „Cinque Bolognini 1747“ feliratu ezüst érmmel,

3) dr. Niámessny Gyula társulati ügyész 9 darab római, 4 darab magyarországi, 2 török s egy gyanithatólag lengyel éremmel gyarapitá muzeumunkat; az érmek a régiség s rozsda miatt kevésbé meghatározhatók; továbbá:

4) Stetina Imre katonai segédlelkész egy németországi ujabbkori ezüst s egy régi, valószinüleg papi ezüst érmecskével s egy darab 1849-ki 30 pengő krajczáros kincstári utalványnyal,

5) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző egy 10 frtos Bécs városi bankóczédulával kedveskedtek muzeumunknak.

6) Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész és társulati tag egy Hyalith üvegből készült gyógyszertartó edényt ajándékozott; az edény felirata: „EXT: (ractum) LIQUIRIT: (iae) SICC: (um) DEP: (uratum).“ Ezen üvegedény a még 1737-ben III. Károly király által Belgrádból Temesvárra betelepitett irgalmasrend mult századi gyógyszertárának maradványa. Adott továbbá a) egy darab osztrák fegyházi rézpénzt, melynek felirata: „Ganze Tages Arbeit“ az egyik lapon, a másikon pedig az osztrák sas látható. b) II. Ferdinand magyar ezüst polturáját 1629-ből, Ferdinand Károly tiroli gróf ezüst pénzét 1650-ből s I. József király osztrák ezüst pénzét 1710-ből; ezen érmek a Temesvár melletti vadászerdőben találtattak. c) 8 darab kisebb-nagyobb török pénzt, lelhelyök Kis-Becskerek. d) 2 darab ismeretlen s a kopás miatt meghatározhatlan réz s ugyanannyi játékpénzt.

Végre 7) Vadnay József temesvári lakos egy I. Lipót-féle ezüst s egy Ferencz-Lajos püspök feliratu szinte ezüst érmet küldött be társulatunk részére. Ezen két érem lelhelye Kis-Semlak.

IV. Könyvtárunk gyarapitására ugyancsak Uwira Ambrus társulati tag ur egy két kötetes müvet ajándékozott, melynek czime: „Caroli Linnaei Species Plantarum. Vindobonae 1764.“

Ezen előterjesztések képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyek s mozzanatokat érdeklőleg, melyek utolsó választmányi ülésünk óta felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag a választmány mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Gedeon Imre, török-szákosi biró, Menczer Ignácz, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző, Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész s Vadnay József uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét, s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 626 frt. 48 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett a titkár által felolvasott értekezés ezen czimen: „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül“, melyhez az anyagot s adatokat Gedeon Imre török-szákosi biró s földbirtokos szolgáltatá; ki is több oly régiségleletről s régi várnyomokról tudósitá a titkárt, az illető helyek fekvésének vázlataival, dr. Niámessny Gyula társ. ügyész közvetitése

mellett, melyek eddigelé a társulat figyelmét elkerülték s ismertetve nem voltak. A választmány köszönetet szavazott tudósitónak azon buzgalmáért, hogy több régi lelhelyre s földvárnyomra ezen régészeti társulat figyelmét felhivja s adandó alkalommal a társulat Török-Szákos vidékét tüzetesebb vizsgálata s tanulmánya tárgyává teendi.

Ezután felolvastatott Siballič István cs. k. ezredes s lovagnak egy átirata, melyet elnök ő méltóságához intézett s melyben felhivja a társulat figyelmét egy nevezetes régészeti müre, melyet Hauser Alajos tanár Bécsben ad ki ezen czimen: „Styl-Lehre der architektonischen Formen des Alterthums.“ A választmány nagy köszönettel fogadta az értesitést s a czimzett müvet melegen ajánlja a társulati tagok figyelmébe.

A tárgysorozat szerint következett az inditványok tárgyalása. Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur inditványozza, hogy a közelgő májusi közgyülés alkalmából czélszerü lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyülés tárgysorozata- s ünnepélyességének megállapitását; a választmány az inditványt magáévá tevén, a nagygyülés programmjának előzetes megállapitása czéljából inditványozó Rácz alelnök ur elnöklete alatt egy bizottságot nevezett ki, melynek tagjaiul: Ardeleán György, Déschán Achill, Dobó László, Kapdebó Gergely, Capdebó Ferencz s Miletz János titkár kérettek fel oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól

(Folytatás.)

VI.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben alattvalóinak meg parancsolja, hogy a portáról megérkezett Székely Mózesnek hazatérése alkalmával mindenben segédkezésére legyenek. Kelt Fogaras 1685. april 24.

Michæl Apafi Dei graa Princeps Transylvaniæ part. Regni Hgae Dnus et Siculor. Com. ect. Fidelibus nris Univer. et Singulis, cujuscunque status, conditionis, gradus honoris, Ordinis, officii dignitatis eminentiæque et functionis hominibus, ubivis in Ditione nra constitts et commor. præsen. nras visuris nobis dilectis salutem et graam nram. Tavalyi esztendöbeli Portai Kapitihank Nemzetes Székely Moises Hivünk meg erkezvén az Fényes Portárol Teleki Mihaly Uramhoz eő Kegielméhez bocsatottuk, Onnét hazához. Minden Rendbeli hiveinkk annakokkaért kegjelmessen, és igen serio Parancsollyuk mindenütt bekevel bocsátván legjenek Szallas adassal, Gazdalkodassal, es adgjanak io erős postalovakot, Szekeret, maga és szolgai aláis. Secus nec factuf. Præsen. perlectis exhibent restitts. Dat. in Arce nra Fagaras. Die Vigesima Quarta Mens. Aprilis. Anno Dni. Milles. Sexcentesimo Octuagesimo.

M. Apafi, m. p. (L. S.) QVINTO.

Imecsfalvi Cserey muz. oklevélt. 304 sz. a.

VII.

Rhéty Székely Mózes eskülevele, midőn 1684 január végén kapithiaságra a török portára ment.

En Szekely Moses Rhetyi adom tudtára mindenekk az kiknek illik ez levelemnek rendibenn, hogy én az én kglms Uramtul, Meltgs Erdelyi Fejede-

lemtöl ö Ngátul küldettem a Fényes Portára Kapikihaságra. Azért esküszöm az Elö Mindenható Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, Tellyes Szent Háromság, Egy bizony örök Isten, Engemet ugy Segillyen s-ugj adgya Lelkem idvességit, hogy én emlitett, Meltgs Apafi Mihaly Erdellyi Fejedelem, Kglms Uramnak, és Mltgs Bornemisza Anna erdéllyi Fejedélem Asszony Kglms Asszonyomnak; és Választott Iffju Urunkk, Második Apafi Mihály Kgls Urk ö Ngokk mindenekben mindenkor, álhatatos, igaz, hüséges, szolgájok leszek; Valamit az ö Ngok életek, meltoságok s-birodalmok megmaradására, terjedésére s-az Haza javára el tudok hasznossan követni; mindeneket igaz hüséggel, elmémmel, erömmel, Tellyes tehetségemmel, minden szorgalmatosságommal hiven elkövetem; az Portát gyakorlom, az ott valo Nagy Embereket ö Nagok és az Haza javára jo akarójokk csinálni hiven, igazán munkálodom, és egy szóval: Eö Nagok, Fen meg irt, Keglms Uram Kglms Asszonyom, és Választott Iffju Fejedelem, második Apafi Mihály Kglms Uram ö Nsgok Joakaroinak joakarója; ellenségeinek ellensége lészek álhatatossan; Soha Semmi ki gondolhato irhato, mondható szinek, módok, prætextusok alatt, ö Nagok életek, meltoságok, birodalmok, kissebségére, kárára, veszedelmére senkivel nem Tractalok; Eö Nagokat, ugy mint, fen meg irt Kglmes Uramat, Kgls Asszonyomat, és ö Nagok Szerelmes Gyermeket, Választott Iffju Kglms Uramat sem barátságért, sem adományert, sem igiretért, sem Reménségért, sem boszszuságert, sem egjéb semminemü okért, Tekintetért el nem árulom; Senkivel ö Nagok életek, Meltósagok, birodalmok, serelmére veszedelmére s-ez Haza kárára, sem ez országbeliekkel, sem ez országon kivül levökkel, s akarmi rendbeliekkel s-nevezetessen Magyarorszagi rendekkel, Tökölyi Uram embereivel edgjet nem értek, nem Tractálok, sem szóval, sem izenettel, sem irogattással; söt valakiket ollyanokat csak leg kissebb dologban is tapasztalnék vagy mástul meg értek, minden személly válogatás nelkül akár mi rendbeliek legyenek, igaz kötelességem szerint Tellyes erömmel s Tehetségemmel ellenek állok; és ha kikk fen meg irt Kglmes Uram, s- Kglms Asszonyom és Választott Iffju Fejedelem méltgs második Apafi Mihály kgls Uram eö Nagok életek, meltoságok, birodalmok és Fejedelemségek ellen csak leg kisseb dologbanis veszedelmes Tanácsokat, practicajokat, irogatásokat értem s-eszemben vészem, ö Nagokat minél hamarebb, nem halogatván, hivenn s igazán tudositom, Személly különböztetés nélkül, akar ez Orszagbeliek, akar Külsö országbeliek, akar nagj, akar alacson rendüek legjenek; az alattis penig (mig ö Nagokat tudósitom) Tellyes tehetségimmel az ollyanokk ellenek állok: Egyéb minden dolgokatis ö Nagokk hiven s-igaz kötelességem szerint hirre adni idejenkorán el nem mulatom; Tellyes tehetsegemmel mindenekben fen meg irt Kglms Uram, s- Kglms Asszanyom és Választott Iffju Fejedelem Mltgos második Apafi Mihály Kgles Uram, és az ö Ngok borodalma Javát, óltalmazom, munkálodom: Mellynek hogj ha meg nem allója lennék, sőt ezek ellen cselekedni meg bizonyittatnék ellenem; mint hiti szegett Szólgájokat, ott az hol, az által, a ki által, akkor a mikor Szabadossan büntettethessenek; eletem, Fejem, Joszágom az ö Nagok Szabados dispositiojaban állyon; Mellynek mégis a mint Tellyes Tehetsegimmel meg állója meg Tartója leszek, az Igaz Isten; ki Atya, Fiu, Szlelek Tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isn, mégis engemet ugy segillyen s- ugy adgja lelkemnek üdvösségit. Datum in Castello Ebesfalviense die 29. Januar Ao 1684.

Külirat: „Portai Kapitiha Reversalissa“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevéltár 303 sz. b. betü alatt.

VIII.

Székely Mózes levele Teleki Mihályhoz, melyben Drinápolyból tudatja az akkori hadi hireket s állapotokat 1685. február 7-éről.

Tekintetes Ur, Nékem böcsüllettel Valo Uram. Tegnap előtt Moldovai Demetrasko Vajdanak eö Naganak egy Tatár Szolgaja érkezvén ide ollyan hirrel az mint ertettem felölle, hogy Tizenöt ezer Tatár, es Tizenket ezer Teörök ment Volt, Nemiro nevü Várost hogy obsideallyak („30 forgo Taraczkokotis“ áthuzva s felibe irva) egynehany leövö szerszamokatis Vivén, Kiknek meneteleket Mohilovan levö Lengiel es Kozák hadak megh értvén, segitsegekre mentenek, es az Török s — Tatarokat megh verték, ugy hogy csak egy Murza szaladot el tizenötöd magával — Buda felölis jeöven ollyan hir hogy („negy áthuzva) ötödfel ezer („ötszaz“ áthuzva) Jancsar harmadfél száz szekér elést, Kit Budaban akartak volna vinni, az Horvat es Nimet felverte, az élést el nyervén, az Jancsarokat le vágták, kit Penigh rabságra vittenek. Az Tengeren is nagy erövel levén az Velenczés mostanában Previza nevü Teörök Várat megh veött („az Teörökteöl“ áthuzva) es maga embereit szallitván belé, igen fortificaltak volna. Az Ragusiusok adajat sem hozhattiak az mint Tolmacsok beszelli az Piratak miat, („de remellem hogy inkabb az Venetus miatt“. áthuzva) Az Franczia orator körül levö belsö emberekteöl értem hogy az Nemet Csaszar eö Felsege es Franczia Kiraly közzöt 20 esztendeigh valo Armistitium concludaltatot. Feo Vezer ö Naga beteges . . . . . Ezek utan Tarcsa meg Isn Kegldet jo egessegben. Datum Adrianopoli die 7. Febr. 1685.

Keglmed meltatlan joakaro szolgaja

Szekely Moses m. p.

Külirat: Az Ur Teleki Mihály Urk ö Klnek irt levelem Pariaja, kit Balogh Istvan vitt el.

Egykoru kézirat Székely Mózestől.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklevélt. 309. sz. a.

IX.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Székely Mózes fényes portai követhez, melyben felhivja, hogy a portára küldött Vizaknai Nagy Istvánnal együttesen müködjék.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae, parm regni Hunga. Dnus, et Siculor Comes ect.

Generose fidelis, nobis dilecte Salutem et graa nra! Nemzs Vizaknai Nagy István hivünk expediáltatván a Fényes Portára Követcségben, a dolgokat ökmétül Kgd meg érti. Parancsolljuk azért Kmdk Kglsen edgjütt munkálodgják ugj a dolgokat, hogj Fejedelmi Kglmességünket demereálhassák. Secus non factur. Propensi graose manemus. Datum in Citte nra Alba Julia. 30. Juny 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Mojsi Székely de Réty. in Fulgida Porta Otthomanica Oratori nostro Continuo ect. Fideli Nobis dilecto ect.

Székely Mózes sajátkezüleg a levélboritékra a következő feljegyzést tette: „Per Legatum Gener. D. Stephanum Nagy de Vizakna redditae 21 July Adrianopoli“.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvt. 311. sz. a.

X.

Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben meghagyja, hogy fia ifjabb Apafi Mihály beigtatásán az erdélyi fejedelemségbe, Fejérvárott mulhatlanul megjelenjék.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transylvaniae part. regni Hngrae Dominus et Siculor. Comes etc.

Generose fidelis Nobis dilecte; Salutem et gratiam nostram! Az Felséges mindenható Isn, eleitől fogván rajtunk gyakorlott keglmessigéből minden magunk gondolattya, annálinkáb abban való faradozasunk kivül Kegltek egész Országul hozzánk gyakorlott hüséges alkalmaztatásokkal, czelózván eziránt is magok, hazájok s — Szabadsagok helyben allitatását es megh maradását egész Országul, hár(om) nemzetül meg edgyezett minden ellenmondás kivül lett Szabad jó — akarattyokból Választották vólt magokk az mi hóltunk után egyetlen egy fiunkat, Meltosgs ifjabbik Apafi Mihályt Fejedelmekk. Melynek miis keglmesen annuálván az fenyes Portátis Keglmetekkel edgyütt egjnehányizben Confirmatiója felöl meg találván, Isn jó voltábul már Hatalmas Császarunk Kapucsiája minden ahoz tartozando requisitumokkal Országunkban bé érkezett Hogj azért mind az Fenyes Porta, mind magunk Meltosgunk és Kglmetek tekinteti nevekedésének jó modjával megh felelhessünk: Keglmesen Parancsollyuk Kglmednek hozzánk való hüségét, haza fiuságat, s maga tekintetit előtte viselvén Istn azt adván mindnyájunkk érnünk 16 dik 7bris Fejervárat az illyen allapotokban kivántató egész készséggel jelen lenni el ne mulassa. Kglmd ezen Parancsolatunkk engedelmeskedvén Fejedelmi kglsségünkel reszeltetni akarjuk. Eziránt való maga alkalmaztatásat Penig kglsen Veszük, Secus non fact. gratioso Propen. manemus. Datum in Castro Radnoth. Die 26. Augusti Ao. 1684.

M. Apafi m. p.

Külczim: Generoso Joanni Geréb de Illyefalva ect. Fideli Nobis dilecto.

Imecsfalvi Cserey muzeum oklvtár 331. sz. alatt.

XI.

II. Rákóczy Ferencz fejedelem kinevezi Barabás Györgyöt az erdélyi harminczadok föinspektorának s intézkedéseket tesz az ezüst és réz pénzt illetőleg, a kül s bel kereskedés érdekében 1707.

Nos Franciscus II. DEI gratia Sacri Romani Imperij et Transylvan. Princeps Rakoczy Partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes. Pro Libertate Confœderatorum Regni Hungariæ Statuum, nec non Munkacsienss et Makoviczienss Dux, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hereditar. in Saros Patak, Tokay Regécz Ecsed, Somlyo, Lednicze Szerencs, Onod (ect) Universis et Singulis Exercituum Nostrorum in Inclyto hocce Nostro Transylvaniae Regno Constitutis Generalis Campi Marschallo ejusdemqu Locum tenenti Generalibus Vigiliarum Præfectis Brigaderis Supremis et Vice Colonellis Ductoribus Vexiliferis Vigiliarum Magistris. Decurionibus, cunctis demum Militibus gregariis nec non Quorumlibus (sic) Comitatuum, Sediumque Siculicalium ac aliorum Locorum, Civitatum Oppidorum et Pagorum, Fidelitati Nræ Subiectorum Officialibus

eorundemque inhabitatoribus, generaliter vero quod interest, aut quoquo modo interesse poterit Fidelibus Nobis dilectis Salutem et Principalis gratiæ Nræ P.pensim. Minthogj Fejedelmi reflexionkat akarván megmutatnunk Nemzetes Vitézlő Barabás György hivünkhöz, Nemes Erdely Országában lévő Harminczadoknak s azokk administratorinak resolvaltuk, es Constitualtuk Fő Inspectorák (nak) vigore Psentium fen emlitett Lovas es Gyalog hadi Tiszteinkk, s Hadainkk, nem külömben a N. Vgyek Szekek s Városi es Falussy lakos Tiszt hiveinkk de kivaltkeppen a kereskedo rendekk közönségessen es Szemely szerint adgyuk tudtára Harminczados hiveinkk Penig Parancsolyuk igj ertvén meg nevezett hivünk irant valo illy Kegyelmes dispositionkat Parancsolatinak engedelmeskedni s illendő böcsülletit megadni Semmikeppen el ne mulassák. Es mivel mind azok a kik az Országban más szomszédos s közelebb lévő Országokbul Kereskedesnek kedvéért arujokat behozzák kit Fejér Pézen eladnak, Kit Peniglen az Országban más egjeb fele naturalekon el tserelvén ugjan tsak Fejér Pézt szereznek magokk, s mind peniglen azok kik az Országbul akármitis educalván tsak ezüst pénzen szoktak el adni portékajokat elvégeztük hogj megirtt Harminczados hiveink a modo imposterum a fel s alájáro kereskedőktül az Harminczadokon Fejer penzt exigalyanak, mindazonáltal a kik vagj Magjar Országbul Erdélyben vagj onnet Magjar Országban árujokk folytatásával kereskednek s jarnak ide s stova mind s egj s más részrül tudniillik a Partiumban levő Harminczadokon a Rez Péz el vétettessék es Semminémü Szin, s Prætus (prætextus) alatt az olyaténoktul Fejer pénz ne exigaltassék. Mely ebbeli Kglmes resolutionkk illyetén képpen leendő folyamatyát, emlitett hivünk insinuálván Harminczados hiveinkk Személy szerint ahoz alkalmaztassa Kormányoztatását, az Hazában lévő Harminczadbeli jövedelmekk perceptioját, másként Valaki ezen Parancsolatunkk contravenialván ebbeli dispositionkk hátra maradás tapasztaltatnék erdemlett büntetésünket magokon el kerülhetetlenül erezni fogjak Præsen Perlectis exhiben restitutis. Datum in Possessione Sárd. die vigesima octava menss Aprilis Anno Millesimo Septingentesimo Septimo.

F. P. Rakoczi m. p. Paulus Ráday m. p.

(L. S.) Franciscus Aszalay m. p.

Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz.

Társulatunk, mely 5 évi fenállása óta különösen e déli vidéket érdeklőleg, a történelmi és régészeti emlékek ismertetése s összegyüjtése által nem csekély mozgalmat inditott meg, müveltségi szempontból figyelemre méltó feladatának csak ugy fog még sikeresebben megfelelhetni, ha a pártolás mind a társulati tagok, mind a nagy közönség részéről, az eddiginél fokozottabb leend s ha sikerülni fog e déli vidék müvelt elemeinek minél tömegesebb csoportositása a társulat kebelébe.

Ezen magasztos s hazafias czélra felkérjük tehát a társulati tagok buzgó támogatását s közremüködését, hogy törekedjenek a társulat nemes intentióit minél szélesebb körben ismertetni **s minden tag, ha nem több, legalább egy uj tagot igyekezzék a társulatnak szerezni;** ez által annál inkább lehetővé tétetik a társulat emlitett magasztos feladatának betöltése, s a csoportosulás által elért eredmény s a társulat jó hirneve dicsősége, minden egyes tag hirneve, dicsősége s érdeme leend. (Miletz.)

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat könyvtárának ismertetése.

Miletz Jánostól.

Társulatunk, mely e déli vidéken a történelmi és regészeti emlékek ismertetése s felkutatása czéljából keletkezett, nemcsak a régi emlékek, romok stb. megőrzésére s multjok felderitésére fordità figyelmét, hanem a mennyire tehetségében állott, régibb- s ujabbkori könyvek beszerzése által egy könyvtár alapitását is feladatai közé sorolta; s a társulat lételének lefolyt időszaka alatt, részint vétel utján, de leginkább nagylelkü adakozók lelkes közremüködése által, napjainkig már is oly könyvtárt képes felmutatni mely több nevezetes müvekkel dicsekszik, s figyelemre méltó.

A könyvtár, mint az alattos kimutatásomból kitünik, jelenleg 150 kötet- s füzetből áll s a müvek ismertetését betüsoros rendben közlöm s azon társulati tagok, kik netán tüzetesebb tudományos buvárlataik czéljából egyik, vagy másik müvet felhasználni óhajtanák, az egészet könnyebben áttekinthetik. Felkérem egyuttal társulatunk tagjait s ezen sorok olvasóit, hogy ha tehetségükben áll, könyvtárunkat régibb s ujabb müvek, könyvek, okmányok, térképek beküldése által gyarapitani sziveskedjenek.

A társulati könyvtárban jelenleg a következő müvek találhatók:

A.

Adam Sándor: Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen 1816. 8-ad rét 2 kötet.

Andrássy Manó gróf: Utazás Kelet-Indiákon; Ceylon, Jáva, China, Bengál. Képekkel. Nagy folió 1 kötet.

Alapszabályi tervezet; délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Alapszabályai a délmagyarországi természettudományi társulatnak. Temesvár 1874. 8-ad rét 1 füzet.

Archaeologiai közlemények. III., IV., V., VI., VII., VIII. kötet és a IX. kötet 1 füzete 1873. évig összesen 17 füzet.

Articuli Dietales Transylvaniæ. 1744. Cibinii. 1 kötet.

Articuli Dietales 1681., 1687., 1715., 1725., 1729., 1741. az egész egybe kötve. 1 kötet. = 5 kötet, 19 füzet.

B.

Bethlen Imre gróf: II. Rákóczy György ideje. Nagy-Enyed 1829. 8-ad rét 1 kötet.

Beschreibung des ungarischen Feldzugs 1716. Nürnberg. Kis 4-ed rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Die Donau Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. Orsova 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán stb. utazók számára. Orsova 1870. 1 kötet.

Budapesti kereskedelmi iparkamara: Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században. Budapest 1873. Nagy folió 1 kötet. = 4 kötet.

C. Cs.

Caroli Linnaei: Species Plantarum. Vindobonae 1764. 2 kötet.

M. T. Ciceronis Orationum volumen secundum Strassburg 1550. 8-ad rét 1 kötet.

Confessionum liber S. Augustini 1647. 16-od rét; czimlapja nincs, 1 kötet.

Conradi Gesneri Tigurini: Historia animalium. Frankfurt 1617. az egyik kötetnek vége, a másiknak czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió 2 kötet.

Corpus juris hungarici. Nagy-Szombat 1751. Folió; az előbb emlitettel ugyan egy mü, 2 kötet.

Csákovai kamarai index pro anno 1798.; irott könyv. Folió 1 kötet.

Csizió a XVI. század elejéről, német nyomtatvány. Strassburg 1516. Kis 4-rét 1 kötet. = 12 kötet.

D.

De curandis vulneribus. Antwerpen 1583. 4-ed rét 1 kötet.

Des Allermächtigsten Künigreich in Ungern, wahrhaftige Cronick unnd Anzeigung von Antonio Bonfinio. Basel 1545. 1 kötet.

Dugonics András: Példabeszédek és jeles mondások. Szeged 1820. 8-rét 2 kötet. = 4 kötet.

E.

Eine kunsthistorische Reise durch Siebenbürgen. (Ormós Zsigmond erdélyi tudományos utazásának imertetése). A „Tageblatt“ czimü erdélyi szász lap külön lenyomata. Nagy Szeben. 1875. 1 füzet.

Emlékkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati, szerkeszté Szentkláray Jenő titkár Temesvárott 1873. 4-ed rét 1 kötet.

Emlékkönyv, kiadja a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, szerkeszté Janky Károly titkár Temesvárott 1874. 8-ad rét 1 kötet.

Evangeliumos könyv német, elől-hátul csonka 8-ad rét, 1 kötet.

Evangeliumos könyv a mult századból. 8-ad rét; bőrkötés, czimlapja nincs, 1 kötet.

Érdy János: A boszna és szerb régi érmek. Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Érdy János: Régiségtani közlemények. Pest 1858. 4-ed rét 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi szerkeszték Pilz Ottó és Merkl Ede. Temesvárott 1875. 8-ad rét; I. évfolyam, 1 kötet.

Évkönyv, természettudományi. II. évfolyam 1875—1876. 8-ad rét 1 kötet. = 8 kötet, 1 füzet.

F.

Familiae Romanae. Roma 1577. Folió 1 kötet.

Fábián Gábor: Argonauticon. Pest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fábián Gábor: Titus Lucretius a „Természet"-ről, Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet.

Fiorelli Giuseppe: Gli Scavi di Pompei Nápoly 1873. 4-ed rét 1 kötet. = 4 kötet.

G. Gy.

Gerger Ede: Phylloxera vastatrix. Temesvár 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Graphikus táblák; kiegészitő melléklete az „Adalékok Magyarország nyers terményeinek történetéhez a XIX. században" czimü münek. (L. B. betü) Budapest 1873. Folió 1 kötet.

Gooss Carl: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermanstadt 1876. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Grässe J. G. Th.; Handbuch der alten Numismatik. Lipcse 1856. Nagy 8-ad rét 1 kötet.

Griselini Ferencz: Geschichte des temesvarer Banats; két rész egy kötetben. Bécs 1779. 4-ed rét 2 kötet.

Geschichte der römischen Kaiser, mit ihren Bildnissen von Anton Reichsritter. Wien 1804—1808. 8-ad rét 5 kötet.

Györi történelmi és régészeti füzetek. Szerkeszték Ráth Károly és dr. Römer Flóris. Győr 1861—1865. 8-ad rét 4 kötet.

Gyöngyösi János: Halotti emlékbeszéd gróf Gyerőmonostori Kemény Farkas felett 1805. Kolosvár 8-ad rét 1 füzet. = 15 kötet, 1 füzet.

H.

Hesenthaler: Athleta Politicus. Frankfurt 1665. 8-ad rét 1 kötet.

Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylü müemlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 4-ed rész. Képekkel, 1 kötet.

Histoire des Revolutions de Hongriae. Hága 1739. 4-ed rét 2 kötet.

Histoire D' Emeric Comte de Tekeli. Cologne 1693. 8-ad rét 1 kötet.

Horváth János: Institutiones Physicae. Eger 1774. 4-ed rét 1 kötet.

Huthich Joannes: Romanorum principum effigies. Strassburg 1551. 8-ad rét 1 kötet.

Huber Franciscus: Politia Civitatis. Claudiopoli 1841. 8-ad rét 1 kötet.

Hübner János: Conversations Lexicon. Lipcse 1715. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet.

J.

Jerney János: Keleti utazása. Pest 1851. 4-ed rét 2 kötet. = 2 kötet.

K.

Kästner Ábrahám: Anfangsgründe der angewandten Mathematik. 2-dik rész. Bécs 1783. 8-ad rét 1 kötet.

König György: Gazophilacium Latinitatis Nürnberg 1668. 4-ed rét 1 kötet.

Kubinyi Miklós: Árva vára. Kis 8-ad rét 1 kötet.

Kuhn Lajos: A Polynom tétel. Temesvár 1875. 4-ed rét 1 füzet. = 3 kötet, 1 füzet.

L.

Lazarii Bayfii: Annotationes. Basileae 1537. 8-ad rét 1 kötet.

Lipp Vilmos: A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szombathely 1875. 8-ad rét 1 kötet.

Lehóczky Tivadar: Beregvármegye leirása. I. rész. Budapest 1876. 8-rét 1 füzet.

Löw Lipót: Az érdem elismerése. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Immanuel: És est idején világosság támad. Szeged 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: A háziasság és a hazafiság. Pest 1873. 1 füzet.

Löw Lipót: A közjó kutforrásai. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: Homilia. Pest 1868. 1 füzet.

Löw Lipót: A ház és haza. Budapest 1874. 1 füzet.

Löw Lipót: Zsidó Kultus. Szeged 1871. 1 füzet. = 2 kötet, 8 füzet.

M.

Magdi Pál: Magyarországnak..... statistikai és geographiai leirása Pest 1819. 8-ad rét, 1 kötet.

Major Atlas Scholasticus. 1752. Fólió 36 térképpel, 1 kötet.

Mannert Konrád: Geographie der Griechen und Römer. I., II., III., IV., V., VI-a, VI-b, VI-c, VII, VIII, IX-a, IX-b, X-a, X-b. Nürnberg 1788—1825 8-ad rét, 14 kötet.

Miletz János: Gizela magyar királyné élete. Temesvár 1875. Kis 8-ad rét, 1 kötet.

Mindszenti Sámuel: Ladvocat historiai dictionariuma. Komárom 1795—1797. Nagy 8-ad rét, 6 kötet.

Mürégészeti Kalauz. Szerkeszték: dr. Römer Flóris és Henszlmann Imre. Pest 1866, 1 kötet. — 24 kötet.

N.

Nagy Lajos: Hogyan kell a gyermekeket hazaszeretetben nevelnünk. Eger 1875. 8-ad rét, 1 füzet. — 1 füzet.

O.

Oesterreichische militärische Zeitschrift. Bécs 1840, 1 kötet. — 1 kötet.

P.

Papanek Georgius: Compendiata historia gentis Slavæ. Tyrnaviæ 1793 1 kötet. — 1 kötet.

R.

Richter József: Grammatisches Wörterbuch. Bécs 1794. Két kötetben, az egyiknek czimlapja hiányzik. 2 kötet.

Dr. Römer Flóris: A bakony. Győr 1860. 8-ad rét 1 kötet.

Dr. Römer Flóris: Die römischen Inschriftsteine des ungarischen National-Museums. Budapest 1874. Nagy 4-ed rét; VIII. lap, 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: Das alte ungarische Nationalkostüm. A Pester Lloyd tárczájából kimetszve. 1 füzet.

Dr. Römer Flóris: A régi Pest. Budapest 1873. 8-ad rét 1 kötet. — 4 kötet, 2 füzet.

S. Sz.

Schoenvisner István: Libri novem antiquitatum et historiae Sabariensis. Pest 1791. 4-ed rét 1 kötet.

Schoenvisner István: Notitia Hungaricae rei Numariae. Buda 1801. 4-ed rét 1 kötet.

Schröck Johann Mathias: Hilmar Curas. Einleitung zur Universalhistorie. Berlin 1774. 1 kötet.

Szabó József: Észrevételek a magyarok eredetéről. A könyv czimlapja hiányzik. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1862. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: A magyar nyelv keleti emlékei. Sopron 1844. 8-ad rét 1 kötet.

Szabó József: Monumenta linguae ac Literaturae Hungarorum. Sopron 1833. 8-ad rét 1 kötet.

Szervező közgyülési jegyzőkönyv, délmagyarországi történelmi és régészeti társulati. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Szegedi János: Tripartitum juris hungarici. Tyrnaviae 1767. 1 kötet.

Szentkláray Jenő: Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon. Kiadta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Temesvár 1872. 8-ad rét 1 füzet.

Századok 1876-dik évi folyam. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerkesztő Szilágyi Sándor. Budapest 1876. 8-ad rét 1 kötet. = 9 kötet, 2 füz.

T.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. I. évfolyam. Szerkeszték Janky Károly és Miletz János tanárok. Temesvár 1875. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. II. évfolyam. Szerkeszté Miletz János titkár. Temesvár 1876. 8-ad rét; kiadja a nevezett társulat, 1 kötet.

Trenk Fridrik báró életének históriája. Kiadási év 1788. Kis 8-ad rét 3 kötet. = 5 kötet.

V. W.

Varga Ferencz: Szeged város története. Szeged 1877. 8-ad rét 1 kötet.

Woyts Johann: Schatz-Kammer. Lipcse 1722. 4-ed rét 1 kötet.

= 2 kötet.

Z.

Zsilinszky Mihály: A békés-vármegyei régészeti és mivelődés-történelmi társulat évkönyve 1875—6. II. kötet. Békés-Gyula 1876. 8-ad rét; a társulat kiadványa, 1 kötet. = 1 kötet.

Az egész könyvtár összesen: 115 kötet s 35 füzetből áll.

Egyveleg.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma rövid idő alatt teljesen berendezve leend. A titkár, ki egyszersmind muzeumőr is, oda törekszik, hogy a május hó 23-án megtartandó nagy gyülés alkalmával a vidékről remélhetőleg nagy számmal megjelenendő tagoknak a muzeum már teljesen rendezetten bemutatható legyen; egy uttal ugyanezen napon fog a muzeumi helyiség a nyilvánosságnak is átadatni. A tárgyak nagy részben már a helyiségbe vannak szállitva; az 1-ső szobában csupán római emlékek, feliratos kövek, oszlopok, sarkophagok, stb. láthatók; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyak s egyéb régi emlékek,

érmek stb. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt, ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve, miután mindenki fogja tudni, hogy a régi tárgyakat s emlékeket megőrzés, vagy elhelyezés végett hová kellend benyujtania.

— Muzeumunk őskori tárgyai, melyek a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s embertani congressusra felküldettek s kiállitva valának, a nemzeti muzeumból vissza érkeztek s egyéb más őskori emlékekkel rendezés alatt vannak.

— Nevezetes őskori telep Paráczon Temesmegyében. A Temes folyó töltésének készitése alkalmával nem régiben, Parácz temes-vármegyei község közelében délnyugatra, igen érdekes őskori tárgyakra akadtak, melyeknek nagy része Fromberg Róbert mérnök s társulati tag közvetitése mellett a találó, Pozsegovits Gáspár vizszabályozási felügyelő ur által, régészeti muzeumunknak küldetett be. Az érdekes lelet között van, két kőbalta, czifrázott csonttü, vadkan agyarból; négy egészen ép edény, egy ember koponya, mely hosszukás s a homlokrész alig két ujnyi széles; több bölény szarva, agancsok s egy gim vagy szarvas koponya, nagy vadkan agyar stb. Az érdekes tárgyakat titkár egy külön felolvasásban fogja bővebben ismertetni; megjegyzendő még, hogy ezen őskori tárgyak 7' mélységben találtattak s titkár a feltünőleg különös alaku emberkoponyát bővebb meghatározás végett Budapestre fogja felküldeni.

— Varga Ferencz vál. tagtársunk „Szeged város története" czimü pályanyertes müvének I. kötete megjelent. A mü beltartalmát tekintve, a szerző Szeged multját ismerteti a legrégibb időktől a török foglalásig s három főrész és egy „Előzmény"-ből áll. Az Előzményben mely a 12-ik lapig terjed Szeged jelenlegi fekvése iratik le s a város elnevezését tárgyalja szerző érdekes kutfők és történelmi forrásokra támaszkodva. Az I. főrész czime „Történelmi rész" s a 95-ik lapig terjed; ebben szerző a város hajdan-korát a magyarok bejövetelétől a török foglalás koráig nagy szak- s tárgyismerettel eddig nem, vagy csak kevésbé ismert okmányokra támaszkodva irja le. A II. részben, mely „Politikai, állaprajzi és müvelődési viszonyok" czimmel bir s a 197-ik lapig terjed, a város előkelő állásáról, pecsétjeiről, czimere, fekvése és területi nagyságáról, lakosainak száma, foglalkozása, birtokképessége és egyéb müveltségi viszonyairól értekezik a nevezett időszakban. Végül a müvet gazdag „Okmánytár" zárja be, melyben szerző 76 oklevelet közöl. A mü nyelvezete a szó szorosan vett értelmében magyaros, vonzó s előadása könnyen érthető, a dagályosság a kifejezésekben, s a szavak keresettsége teljesen kerülve van, mi szinte nagy érdeme a pályakoszoruzott szerzőnek, mert ez által müve a történelemmel kevésbé foglalkozók előtt is kedves olvasmány leend s nagy rétegben hóditani fog. Szóval ezen mü, melynek gondos és tapintatos irásánál a derék szerző nemcsak az eddigelé nyomtatásban megjelent adatokat használta fel, hanem még kéziratokat is, különösen a Szeged város levéltárában találhatókat, mi a jeles mü értékét s érdekességét rendkivül emeli; s bizvást elmondhatjuk, hogy Varga ezen monographiája nagy nyereség történelmi irodalmunkra nézve s a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe annális inkább: miután ezen mü nemcsak helyi érdekü, hanem mint történeti mü is történelmi irodalmunk igen érdekes forrásai közé tartozik.

A diszesen kiállitott 20 ivnyi tartalmu munka Burger Zsigmond özvegyének nyomdájából került ki s bolti ára 2 frt. 50 kr., mely összeg a megrendeléskor szerzőhöz Gyorokra (Arad vármegye) küldhető be s különösen is figyelmeztetjük a történetirás kedvelőit, hogy megrendeléseikkel mielőbb siessenek, miután mint magán uton értesültem a müből még csak kevés példány kapható.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1877. Julius hó.

Adatok Kupeczky János festész életéhez 1667—1740.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi május havi közgyülésén.

Mult évi megnyitó beszédem alkalmával honi müvészeink egyik első rangu kitünőségéről Kupeczky festészről emlékeztem meg. Értekezésemet nem azon alkalomra, hanem Kupeczky tervezett terjedelmes életirása számára jó régen készitém. Az életirás elmaradt, és nem hiszem, hogy ezt önállólag megirhassam; — de a jeles müvészre vonatkozó töredékes följegyzéseimet hasznossá tenni kivánva[1]) engedjék meg, hogy a mult évben Kupeczky emlékének szentelt felolvasásomat az idén is folytathassam.

Ez előtt tizenkét évvel a mükincsekben anynyira gazdag Bécs városa mügyüjteményeinek tanulmányozásával lévén elfoglalva tapasztaltam, hogy a magyar képiró Kupeczky, Zichy Edmund gróf ur termeinek kivételével a felkeresett bécsi mücsarnokokban vagy igen szegényül van képviselve vagy egészen hiányzik.

A belvederei császári képtárban Kupeczkytől két arczkép, s a Lichtenstein herczegi képtárban tudtommal csak egy kép találtatik.

A tekintélyes müiró Kugler, müvészünk modorát erélyesen parasztosnak nevezi. Oly igazságtalan ezen itélet, hogy ezt Kupeczky előkelő tartásu, válto-

[1]) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. évi Értesitőjén kivül a „Hazánk és Külföld“ czimü folyóirat 1865-ik évi 17 és 18. számai és a „Független“ tárczája is magában foglal Kupeczkyre vonatkozó közleményeket.

zatos felfogásu, s nem ritkán Rembrandt müveivel vetélkedő arczképei a legdöntőbben megczáfolják.

Kugler helytelen itélete Kupeczky müvészeti értékéből mit sem von le. Az arany becse nem száll alább azért, hogy valódi értékét föl nem ismertük.

Nyugati szomszédaink közt vannak többen, kik Kupeczky müvészeti becsét helyesen felfogják; de ezek megint őt mindenek előtt saját nemzetük számára tőlünk elvitázni törekednek. Kugler és Förster müirók őt a német müvészek közt emlitik, s a berlini muzeum képtári lajstromában Kupeczky nemzetisége határozottan németnek van fölemlitve.

De Kupeczky azért hogy kezdetben rövid ideig Bécsben Claus nevü müvésznél tanult, továbbá hogy élete végszakában két évtizeden át, az 1740-ik évben bekövetkezett haláláig Norinbergában élt és müvészetét ott gyakorolta, német müvész nem volt.

Hogy honára nézve magyar volt miután Bazinban született, ezt hosszasan vitatni felesleges, mert ennek minden életirónál nyomára találunk.

A bazini takácsfiu első kiképeztetése költségeit a magyar főur, Czobor gróf fedezte. Az ifju azután Bécsből Claus mester mütermében Lotto Lörincz bergamói müvész modorában festett két képet, s ezzel mint egyetlen tőkéjével Olaszországba utra indult. Velenczében az akkor fényes állásu festész Cavaliere Liberi Péternél tartózkodott rövid ideig, s azután Róma felé zarándokolt, hova sok nyomoruság és nélkülözés közt megérkezett ugyan; de a mükincsekben, s a keresztényi könyörületesség tanainak hirdetésében egyiránt gazdag örökvárosban ismeretség és kereset hiányában, meg a veleszületett szemérmetes bátortalanságánál fogva is, éhen csak nem elveszett volna, ha a svájczi származásu Füeszli őt föl nem karolja, s egy romai festésznél számára foglalkozást nem szerez.

Azonban Kupeczky körülményes életirását adni nem szándékozom, inkább csak egyes virágszálakat akarok felmutatni a müvész hátrahagyott müveiből, és mellékesen életéből; mely bár mennyire viszontagságos volt, egészben véve még is virágos kerthez hasonlitott, melyben szuró tövisek mellett, a szép rózsák' s egyéb illatos virágok is tenyésztek.

Kupeczky tehát Tizian, Rafael, Correggio, Guido Reni s Amerighi da Caravaggio után Olaszhonban huszonkét évig folytatott tanulmányait bevégezve mint jó hirü müvész visszatért; és mivel honunkban a müvészet akkor a mostaninál még szomorubb helyzetben állt, de egyébként minthogy a müszerető Liechtenstein Ádám herczeg személyében hatalmas pártfogója is akadt, Bécsben megállapodott.

Hogy mindenek előtt a fiuihála érzületének eleget tegyen, szülővárosába Bazinba kirándulást tőn, szülőit azonban a halál időközben az élők sorából kiragadta. Igy azután Bécsbe visszatérve, Claus mester iránti háladatosságból ennek árván talált nem jó erkölcsü leányát nőül vette. Müvészünk végre, minthogy meggyőződése az uralkodó vallásos iránynyal ellenkezett és mint a

protestans cseh felekezet tagja, személyét Bécsben biztosnak nem találta, Norinbergába menekült a hol azutan haláláig megmaradt.

Norinbergában a helynek, hol a müvész előtte elhalt egyetlen fia mellett örök álmát aluszsza, nyoma most már végkép elenyészett; pedig mig élt számos barátja volt Norinbergában, kik közül csak Blendinger és Füeszly müvészeket emlitem. Füeszly elhunyt barátja életirását nyomtatásban is kiadta. Neje, kivel hütlensége daczára haláláig együtt élt, és kiről végintézetileg is gondoskodott, utána szintén életben maradt. Mig a világhirü müvész élt, Norinbergára nem csekély fényt árasztott; mert elterjedt nagy hire mellett a hozzá intézett meghivások visszautasitásában állhatatos lévén, mindazok, s ezek közt uralkodó fejedelmek is, kik magukat arczképeztetni akarták, őt lakhelyén voltak kénytelenek fölkeresni. Végre emberszeretetét is nagy mérvben kitüntette, mert halála után vagyona tetemes részét az ódon város humanitarius intézeteinek hagyta. És még is mindezek daczára elhunyt és eltemetve lőn a nélkül, hogy nyughelye az utókor számára fentartva volna.

Embertársaink kegyelésének jelei igen bizonytalanok és ritkán maradandók, csak az érdemek emléke bizonyos halálunk után.

És ezen müvész, ki Olaszország legnagyobb és egymástól eltérő irányu müvészeit szorgalommal és kitartással tanulmányozta, ki Tizianban a carnatio nagy mesterét, Rafaelben a körvonalak szépségét, s a fogamzás emelkedettségét, Correggioban a homályos fény és a kéjes gyönyör bübájos kezelőjét, Reniben a kecs és kellem kifejezését, Caravaggioban a naturalistikus felfogást, végre az olajfestészetben ennek kitünően nemes eszményi irányát nem csak bámulta és szemlélte, mint az avatlan tourista sereg ezt napjainkban is tenni szokta, hanem huszonkét évig szakavatottan fürkészte és fel is fogta, e ritka tehetségü müvész végre is a holtandi iskola legnagyobb és leggenialisabb mestere Rembrandt hü követőjévé lőn.

Hogy Rembrandt iránya Caravaggio kivételével az emlitett nagy olasz mesterek irányától mennyire különbözik, ezt részletesen kimutatni fölösleges, minthogy a hollandi s az olasz festészet a müvészetnek különvált két sarkpontját képezi; azonban a kérdés önként feltolja magát: honnan magyarázható ki azon jelenség oka: hogy Kupeczky a naturalistikus irányt az eszményinél nagyobbra becsülte?

Lélektani kutatások a müvészet terén bajosak és tán helytelenek is, de annyit még is fel lehet emlitenem, hogy Tizian nagyravágyása, Rafael gyöngéd jámborsága, Correggio magába vonultsága, Reni könnyü életmódja, Kupeczky jellemétől távolabb estek, mint Rembrandt szigorusága, kinek fénytelen életmódját, a fejedelmek fényes ajánlatait visszautasitó Kupeczky élétfolyamához leginkább hasonlitani lehet. A lélektani indokok és benső vonzalmak azonossága valószinüleg nem kevéssé közremüködtek arra: hogy Rembrandt és Kupeczky a müvészetben rokonok lettek. Kupeczky erélyes naturalismusát

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ P. 39 912-5

még más okokból is ki lehet magyarázni. Az ő korában Németországban, hol művészetét gyakorolta, a festészet önálló német jellege régen megszünt volt. Kortársainak egy része a mesterkélt beteges irány rabjává lőn, mig más része inkább Rembrandt egészséges naturalismusát követé. Rembrandt utánzóinak nagy száma utódainak ezen felfogásából származott.

A hollandi nagy mester modorát Kupeczky nem utánozta szolgailag. Müveit nem alkotta oly módon, hogy azokat Rembrandt féle müvek szolgai utánzásának tartsuk. Csak a gróf Zichy Edmund birtokában levő szép számu arczképeit kell megvizsgálnunk, s látni fogjuk, miszerint az élethü szinezés, a homályos fény büvös hatása, a szelid átmenetek, és a zsiros modor, melyek Rembrandt müveinek sajátjai, Kupeczky darabjain észlelhetők ugyan, sőt az ábrándos öltözetek iránti előszeretet nála szintén feltünik: azonban a felfogás, mely a mü szellemi részét képezi s a kivitel, mindig eredeti. A két művész alkotásait egymástól megkülönböztetni könnyü. Ez mutatja, hogy Kupeczky önálló alkotó képességel birt.

De ha csak utánzója is lett volna Rembrandtnak, nevét azért homály még sem borithatja. A kiváló nagy mesterek szerencsés követői jó hirben állanak. A vagy azért: mivel Luini, Leonardo da Vincit, és Tintoretto, Michelangelot utánozta, mivel Farinato és Zelotti, Veronese nyomában jártak, és Da Volterra számára Bounarotti rajzokat készite, vagy mivel napjainkban Overbeck mester Rafaelt utánozza, ezek a művész nevezetére méltatlanok? — Más mester modorának szerencsés visszatükrözése minden körülmények közt utánzásnak nem nevezhető. Az utánzás átidomitási s alkotó képesség nélkül szolgai utánképezésből áll; a modor követés s ennek visszatükrözése ellenben a technikára vonatkozik, a művészet nemesb részét érintetlenül hagyja.

És volt légyen Kupeczky szolgai utánzója Rembrandtnak, vagy csak modora követője, s tőle különböző önálló művész, annyi bizonyos: hogy német müveltségü nem volt. Az ő idejében német festészet nem is létezett. Az előtte élt Dürer, a Holbeinok és Cranachok szelleme pedig reá át nem származott. Életirói sehol föl nem emlitik: hogy német művészek előpéldányai után képezte volna magát, és müvei ily tanulmányt fel sem mutatnak.

Igy azután Kupeczky németségének támogatására egyéb indok nem marad fen, minthogy élete nevezetes szakát Németországban töltötte, ott halt meg, és müvei nagy részét ott alkotta. Mind ez azonban valamely ember és különösen művész nationalizására nem elég, s ebből a nemzetiségre következtetni nem lehet. Ha ezt tenni akarnók, ez esetben a franczia Claude Loraint, a cseh származásu Mengst, s a jelenleg is élő német Overbecket, vagy pedig a magyar Szoldaticsot olasz művészeknek kellene tartanunk.

De Kupeczkyt tőlünk nem csak német, hanem cseh szomszédaink, is elvitatni szeretnék. A művész jelességét már maga ezen verseny is igazolja.

Midőn Bécsben Albrecht főherczeg gazdag metszés és kézrajz-gyüjteménye udvarias igazgatójától Kupeczky-féle metszéseket megszemlélésül előkértem, tőle ezen választ nyertem:

— Kupeczky? Ah igen tudom! Ön a cseh Rafaelt érté nem dé? —

— Nem — válaszoltam — én a magyar Kupeczkyt értem. —

— Hisz Kupeczky cseh volt. —

— Magyarhonban Bazin városában született. —

— Igen! de cseh szülőktől származott. —

— Lehet; azonban valamint eszünkbe nem jut, Dürert a legnagyobb német festészt csak azért magyarnak tartani, mivel atyja magyar volt, szintugy a Magyarhonban született Kupeczkyt azért, mivel tán cseh elődök ivadéka volt, cseh nemzetiségüvé tenni nem engedjük. —

Az igazgató ezen rövid párbeszéd után a Kupeczky metszések tárczáját készséggel előmbe adta, s a nagy mester változatosan szép és kifejezésteljes arczkép-másolatainak szemlélésében valóban élvezetes perczeim voltak.

Albrecht főherczeg rajz- és metszés-gyüjteménye mintegy 200,000 darabból áll, s a világ leggazdagabb ily nemü gyüjteményei közé tartozik, melyet Károly főherczeg atyja után örökölt, s ezért a gyüjtemény még mindig Károly főherczeg neve alatt fordul elő.

Kupeczky művei nagy részét Vogel Bernát és fia Kristóf norinbergai hires metszők még Kupeczky életében az ugynevezett hánytott munkában — schab manier — utánozták. Ezen modor jelenben nem igen van szokásban, akkor azonban keresett volt. Hiányai közé tartozik e módornak, hogy utánzásai többnyire homályosan összefolynak, azonban a Vogel-féle metszések e részben dicséretes kivételt képeznek, kivehető éles körvonalak, a fény és az árnyrészletek, s a kifejezések hü vissza-tükrözése által kitünnek.

A két Vogel kezétől valóban szép példányok láthatók Albrecht főherczeg gyüjteményében.

Vogel Bernátnak e következő metszett darabjait találtam benne:

a) Az altdorfi egyetem tanárát Rink Eucharius Gottliebet, a következő jelmondattal: Ingenio tamen ipse meo comitorque fruorque.“ Ovid.

b) Kupeczky barátja, egy norinbergai festész Blendinger György következő mondattal: „Caetera jam pridem didici puerilibus annis.“ Ovid.

c) Ezután: „Variam semper dant otia mentem. Lucan.“ felirással puskáttartó férfiu név nélkül; és

d) „Omnis in Ascanio chari stat cura parentis“ jelmondattal, szintén név aláirás nélkül egy elökelő csillagos férfiut puskával és fiával, ki szalonkát tart.

e) Pannonius passim gelidas disjectus in alpes. Tibull. jelmondattal magyaros felöltönyben, fején kucsmával és kezében csákányt tartva névaláirás nélkül, a jelmondat és ruházat valószinüleg valamelyik Rákóczy arczképe.

f) Jenő szavojai herczeg, kit Kupeczky Bécsben tartózkodása idejében festett le tábornagy pálczával és az arany gyapjuval, mint az olasz tartományok helytartóját.

g) Egy másik darabon ugyancsak ezen herczeg, mint belgiumi helytartó.

h) Első Péter orosz czár, mint tábornagy egy ágyu mellett, fedetlen fővel, szakáltalan, de bajuszos arczczal, sokat jelentő erélyes kifejezéssel és következő aláirással: Quid in coelo rerum Pelagoque geratur et tellure videt, totumqe inquirit in orbem. Ovid.

i) Továbbá Vilmos Frigyes, brandenburgi őrgóf.

j) Veigelius Kristóf, norinbergai hires rézmetsző.

k) Szent Bertalan és végre

l) Kupeczky János.

Szent Bertalan a naturalistikus irányu müvészek kedvelt alakja volt. Ribera ezen szent kinoztatását borzadalmas módon festette. Kupeczky a müvészet czéljával összehangzóbb felfogással ecsetelte e szentet, amint ezt Vogel Bernát hánytott metszése feltünteti. A szent apostol kinszenvedése nincs vérfagylaló jelenetben ábrázolva, hanem csak egy késben van jelezve.

A szakálos bajuszos apostol arczkifejezése méltóságosan komoly. Ezen szent az egyetlen darab a gyüjteményben, mely nem arczkép.

Kupeczkyt 1737. évben s igy halála előtt három évvel, azon festmény után metszette Vogel, melyet Kupeczky akkor készitett, midőn nem annyira az aggkor sulya, mint inkább korán elveszitett fia, egyetlen gyermeke halála, és nője hüségében ismételt csalódásai után köszvényes fájdalmainak hozzájárultával ereiében hanyatlott és buskomoly kedélyüvé lőn. Kupeczky pongyola öltönyben, redős homlokkal, fájdalmat jelző arczczal, orra felett pápaszemet, kezében pedig támbotot tartva asztal előtt ül, melyen ostábla s nyitott nagy szelencze láthatók. Fokpolcza a háttérben áll, s a müvész jobb kezével az asztalra támaszkodik.

Ezen kép Kupeczky helyzetét lelki küzdelmeit és alakját sok élethüséggel ábrázolja. Fokpolcza a háttérben nyugszik, az ostábla és burnótszelencze ellenben szokott foglalkozásai voltak életének ezen szakában, melyet a csalódások és fájdalmak különböző nemei csak nem elviselhetlenné tettek.

A felirás, mely ezen metszésen olvasható, Kupeczky akkori helyzetére nézve jellemző s következőleg hangzik: „Movet et coelestia quondam corda dolor.“

m) Vogel Bernát ezenkivül Kupeczkyt egy másik arczképéről hasonló modorban szintén utánozta, melyen a müvész akkor még élő, s a zongora mellett kottát tartó fiával együtt szemlélhető. Kupeczky önmagát gyakran ecsetelte, s ezért alakját, metszésben is többszörösen birjuk.

n) Haid metsző, müvészünk fiatalkori arczképét hasonlag hánytott

modorban metszette. Kupeczky arcza vidám, ajkai felett bajusza van, de szakála nincs. Kezében pemecset és festék-lapot tartva egy ablakon kitekint.

o) Ugyancsak Haid egy másik darabjában, melyet jóval Kupeczky halála után 1773. évben Bécsben készitett, müvészünket szintén hánytott modorban fedetlen fővel, kisded bajuszszal és szakállal, fehér fodros inggallérral metszette ki, mely mellkép kifejezésteljes s valódi remekmü.

p) Kupeczky barátja s életirója Füeszly János Gáspár, őt éltesbkori festménye után metszette.

q) Továbbá Seiter metsző a festészt magyaros öltönyben, fején kucsmával és szőrtelen arczczal metszette.

Említésre méltó: hogy Kupeczkyt nemcsak napjainkban mondják cseh nemzetiségünek, hanem ezt csakhámar halála után, sőt még életében is igy tapasztaljuk. Haid, Seiter, elősorolt arczképmetszéseiken Kupeczkyt halála után „natione Bohemus"-nak czimezik, sőt Vogel Bernát az ő érdekes lapján 1737. évben, tehát még a müvész életében őt következő aláirással mutatja be: „Johannes Kupeczky Bohemus pictorum sui aevi facile Princeps."

Füeszly, a müvész halála után kiadott életirásában Kupeczkyt, daczára annak, hogy szülővárosát Bazint megemliti, szintén csehnek állitja. Ezen elnevezések, valószinüleg müvészünk vallásos meggyőződésének, mely őt a cseh protestans testvériesülés tagjává avatá, voltak következményei; azonban minthogy magától Kupeczkytől ezen elnevezések nem származnak, és leginkább halála után keletkeztek, a müvész kétségtelen születéshelyével szemben döntők nem lehetnek. Kupeczky azáltal, hogy nemcsak önmagát ismételve, hanem fiát is magyaros öltönyben lefestette[1]) nemzetiségét önmaga érthetőleg kijelentette. Azonban a felhozott adatok eléggé mutatják: hogy Kupeczkyt német szomszédaink lakhelye után, a csehek pedig vallása alapján szeretnék maguknak eltulajdonitani.

Az első izben emlitett Vogel Bernát norinbergai metszőnek fia, János Kristóf kezétől hasonlólag hánytott modorban, következő darabokat találtam a főherczegi gyüjteményben:

r) Hirschmann János Lenárd, norinbergai festész.

s) Névtelen férfiu, a csillagos sasrenddel ékesitve következő jelmondattal: „Multa petentibus desunt multa." Hor. Lib. III. od. 16.

t) Férfiu név nélkül, eszményi öltönyben ezen jelmondattal: „Et servat studii faedera quisque sui." Ovid.

Az Albrecht főherczeg gyüjteményében látható Kupeczky-féle metszések közt továbbá:

u) Scheidl Anna Katarina virágot tartva, és

v) Eberz János patricius allonge parókában, Preisler G. M. metszése után.

[1]) Hogy Kupeczky fiát igy ábrázolta, ez Zürichben Egli-Tanner ur birtokában lévő festményen látható. Hirschler közlése szerint.

w) Egy könyvtár-helyiségben lantot játszó férfiu Schmutzer András és József rézmetszésében.

x) Hoyer Dávid lantot pengetve, metszette Rosbach.

y) Blendinger György festész, Sturm J. G. ritka metszése után.

z) Ismeretlen férfiu, nő-arczképet tartva.

aa) Nő, virágot tartva; mind a kettő aláírás nélkül.

bb) Első Rákóczy Ferencz Westermeyer metszése után Bécsben Artariánál kiadva; mely arczképről alább bővebben szólandok.

Albrecht főherczeg metszés-gyüjteményében összesen 28 darab találtatik Kupeczky művei után.

Akár a gyüjtemény rendkivüli gazdagságát, akár pedig az élete végszakáig tevékeny művész után készült metszések sokaságát tekintsük, ezen számot kielégitőnek nem mondhatjuk. E szám még azon darabokat sem foglalja mind magában, melyeket Vogel Bernát külön gyüjteményben kiadott. Vogel, Kupeczky müveit ipjával, Hess Illés Kristóffal együtt Ágostában, hánytott modorban ügyesen és sok érzéssel kiadta, s igy Kupeczky müveinek nagyobb körben terjesztése körül a legnagyobb érdemei vannak.

Mint Mark Antoniot Rafael, ugy Vogel Bernátot Kupeczky nélkül képzelni nem lehet. Mind a két metsző az általa felkarolt festész szellemébe behatott, s ezt művészi felfogással visszatükrözte.

Kupeczky vallásos ábrázolásaiból, mely kör valamint Rembrandtnak, ugy neki sem volt szakmája, csak Szent Bertalant találjuk a gyüjteményben, s igy a többi darabok mind, arczképei sorába tartoznak.

Mint Kupeczky azon művei feltüntetik, melyek még mai nap is láthatók, vagy a Füeszly által kiadott életiratában legalább jegyzékbe foglalva vannak, Kupeczky a történelmi- táj- s arcz-festészetet gyakorolta; azonban művészetének főága az arczképezés volt. Ebben Kupeczky rendkivülit, s a kedvezőtlen korszak daczára maradandó becsü müalkotásokat tőn, és mivel a főherczegi metszésgyüjtemény darabjai ily müveiből állanak, ez arra való nézve, hogy Kupeczkyt főszakmájában ismerni tanuljuk, eleget nyujt.

Az élvezet, melyet ezután a honfias érzületéről, müszeretetéről egyiránt jó hirben álló Zichy Edmund gróf termeiben tapasztaltam, a főherczegi metszésgyüjteményben tapasztaltnál még nagyobb volt; mert mig ebben a szinek hatása nélkül, becses másolatokban élvezhetém csak Kupeczky müveit, addig a gróf termeiben művei egész szinpompájukban, biztos pemecseléssel, épen fenntartott eredeti példányokban tüntek szemeimbe. A képpel szintugy vagyunk, mint az emberrel, midőn szintelen, élettelen; s innen van az, hogy a festmény hatása hasonlitlanul nagyobb mint a metszésé.

A magyar főur, a magyar művész Kupeczky müveiből egész gyüjteménynek van birtokában. Nála összesen 16 darab Kupeczky-féle arczkép látható.

Ezen arczképek némelyikét a metszések közt már felemlitettem. Itt azon sorban sorolom elő, a melyben azok az előzékeny tulajdonos által megmutatva lettek.

Fedetlen fővel, jobb kezét mellén tartva nyakán és kéztővén fehér fodros inggallérral, szakál és bajusztalan arczczal valódi rembrandti világitásban először is egy férfiu arczképét szemléltem. Arczképpel szemben a kiváncsiság természetesen az ábrázolt kiléténck megtudásában öszpontosul, és kiváncsiságunk ez uttal ki van elégitve; mert a kép hátlapján egész rövid életirását olvashatjuk. Liskov Frigyes városi titkár — Stadt-Schreiber — Würtembergiából. Született 1701-ben Mecklenburgban és Eilenburgban a börtönben meghalt 1760-ban. Irományai az 1739-dik évben láttak napvilágot. Ezen igen szép arczkép a gróf Fesztetics Sámuel-féle gyüjteményből származik, mely 1856. évben árverésen eladva lőn.

A második kisded képecske ismeretlen alakot mutat; a harmadik pedig önmagát Kupeczkyt térdképen tünteti szembe. Ezen mü egy részét teszi azon képnek, melyet a Vogel által kiadott metszések sorában m) alatt felemlitettem, és melyen Kupeczky a zongora mellett kottát tartó fiával együtt ábrázolva van. Ezen képecskén Kupeczkyt ugyanazon ülő helyzetben pápaszemmel és kezében botot tartva szemléljük. Az alak felismerhetőleg jól van eltalálva; azonban több oknál fogva a mü eredetisége iránt kétely támadhat. A festésmodor könnyebb, a képen olvasható „Kopeczky“ név, melyet a müvész nem használt, és mely családja későbbi tagjai által a Kupeczky név helyett elfogadva lőn, valamint végre azon körülmény, hogy egy másik münek azonos részét mutatja, méltán ébresztik fel azon gyanitást: hogy e mü csak másolat.

A negyedik mellkép egy lengyeltől lőn szerezve 1834-ik évben, és ismeretlen lengyel alakot ábrázol lecsüngő hajzattal, bajuszszal, de szakál nélkül, lengyel föveggel.

Ez után a müvész fiát eleven kifejezésü arczképen, sok érzéssel festve szemléljük. Az ifju hóna alatt egy képet, kezében pedig festész-pálczát tart. Az érzés, mely az atya pemecsét e mü festésekor vezénylé, természetes okokból kimagyarázható. Az ifju egyetlen reménye, s elégületlen családi körülményei közt egyetlen öröme vala a müvésznek s rendkivül jeles tulajdonokkal birt. A szerető atya minden igyekezetét ez ifju kiképezésére forditá, s atyai szeretete iránta oly nagy volt, hogy midőn a veszélyes himlő-betegség az ifjut 17 éves korában 1733. évben az élők sorából kiragadta, a kétségbe esett atya eszméletét elveszitette, s a fiu eltakaritását nem engedte meg. Házi barátja Füeszly a holttetemet titkon s az atya tudta nélkül takarittatta el.

A hatodik darabon egy urnő, az akkor divatos brácsa hangszernek zongora utáni felhangolásával foglalkozik.

A következő férfiu arczkép pedig, melyet tulajdonosa szintén a Fesz-

tetics féle gyüjteményből szerzett, igen jó kifejezéssel egy férfiu mellképét mutatja fedetlen fövel, lecsüngő hajazattal, magyaros szabásu felöltönyben.

A nyolczadik és kilenczedik darabok két férfiut eszményies öltözetben ábrázolnak, s az utóbbi férfiu kezében egy brácsát szemlélünk. E két festmény atyja után örökségként jutott a grófra. Mübecsük feltüntetésére fölemliteni elég: hogy 1815. évben a bécsi fejedelmi congressus alkalmával a müszeretö Lajos bajor király azokat megvenni akarta, de a gróf atyja, ezen kedves tulajdonaitól megválni nem volt hajlandó.

A következő tizedik darabot, mely igen szép világitásban egy kifejezésteljes lengyel ifjut nemzeti öltözetben mutat, a gróf Zürichből szerezte.

A tizenegyedik nagy festmény, Artz nevü szepes-megyei orvost tünteti fel, kezében koponyát tartva. Ezen orvos a müvész nagybátyja volt s Kupeczky életére nevezetes befolyást gyakorolt. Kezdetben a takács fiu müveltetését eszközölte. Később az orosz Péter czár udvarán orvossá levén, ennek figyelmét a müvész iránt fölébresztette s vonzalmát iránta táplálta. A hatalmas authokrata oly nagy vonzódást táplált Kupeczky iránt, hogy őt udvarához ismételve meghivta; de Kupeczky a független életmód iránti előszeretetből, és az emberekkel való bánásmódjára nézve nem jó hirben álló hatalmas kényurtól való félelmében, valamint több más uralkodók, ugy különösen Péter czár fényes ajánlatát is magától állandóul elutasitá. Végre a karlsbadi fürdőben időző czárnak a bécsi udvar utján még is sikerült annyit kieszközölni: hogy Kupeczky ezen fürdőhelyen vele találkozzék. Itt több hónapon át az orosz czár számára dolgozott, kit azután előitéletének feladásával, rendkivül meg is szeretett, a nélkül azonban hogy szolgálatába lépett volna.

A képeknek szintugy megvannak az ő történeteik, mint az embereknek, melyeket a mübarátnak tudnia érdekes; azért ez alkalommal fölemlitem, miképen Artz orvos arczképe az előtt Bécsben egy izraelita mübarát birtokában volt, ki a haláltól annyira irtózott, hogy a halálra emlékeztető koponyát az orvos kezében szüntelenül látni nem akarván, ezt földtekévé változtatá át és mivel az ez alatt lappangó jelképe a halálnak még igy is nyugtalanitá, a festményt végre 200 frton a grófnak adta el a nélkül azonban, hogy a koponya átidomitását felfedezte volna. Ez a kép megtisztitásakor csak véletlenül tünt elő.

Ez után Kupeczky főmüve első Rákóczy Ferencz következik.

Ezen festmény rézmetszése ez előtt mintegy negyven évvel Westermeyer után megjelent. Az alak kilétére nézve némelyek tévednek, s ezt vagy a linczi békekötés hatalmas megteremtője Rákóczy György, vagy pedig a halálra itélt második Rákóczy Ferencz arczképének tartják. De tévednek azok is, kik Kazinczynak 1839. évben közzétett utleirása alapján Nagy-Szebenben a báró Bruckenthal képtárban levő hasonló arczképet Kupeczky eredeti müvének tekintik.[1])

[1]) Vass József a „Hazánk és Külföld“ 1868. évi 18. számában közzétett véleménye szerint azok sorába tartozik, kik Kazinczy téves nézetében osztoznak.

Azon leirás melyet Kazinczy a szebeni arczképről adott, a gróf Zichy Edmund birtokában levő arczképpel egészen megegyező. „A hős — irja Kazinczy — épen nem született quasi fejedelem, pánczélba öltözik, vállán kaczagán van elvetve, nem-kevesebbet mondó herczegi bibor; jobbja markolá a török nyelü kardot, s ezt félig kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretvált, ajkai keble dühét harapdálják.“

Kazinczy azonban hallgat a világitás hatásáról, mely az alakot bübájos fénykörben tünteti fel, és hallgat az élethü ecsetelésről, s a technikai tökély azon magas fokáról, mely a dult kifejezésü őszülő és nyirott szakálu arczképet a legjobbak sorába fölemeli.

A bécsi kép ábrázolása tehát a szebenivel megegyező; csak hogy a bécsi eredeti, a szebeni másolat; az Kupeczky müve, ez pedig Stock Márton a XVIII. század végével élt erdélyi szászszármazásu müvésztől származik.

A szebeni Bruckenthal muzeum kathalogusa e részben minden kételyt eloszlat, mert ebben Kupeczky négy eredeti müvének elősorolása után a kérdésben forgó arczkép, Stock Márton Kupeczky után készitett müvének van beirva.[1])

Történelmi arczképeink sorában nagy érdekü ezen festmény; a mult században egyik Bathyányi grófról Kinszky herczeg birtokába jutott, ki azt a mult század végén Bécsben Friesz urnak egy más müért cserében átengedte, ki akkor igen érdekes képtár tulajdonosa volt.

A festmény a Friesz-ház szerencsétlen katastrofája után Perrera báró birtokába ment át 150 aranyért. Ettől végre egy 1000 frtba került Gauermann féle tájkép átengedéséért, mostani tulajdonosa 1850. évben megszerezte.

A sorban tizenharmadszor, előbb egy festész arczképe, hibásan Kupeczky arczképének tartatik; s ez után Eszterházy Kázmér gróf ur ajándokából egy névtelen férfiu alakja következik eszményies veres föveggel a csákány-hangszert fujva.

A kép pompás világitással sok élettel és az árnyrészletek szelid átmeneteivel valódi remek mü.

Ezeken kivül a gróf még két térddarab birtokában van, melyek közül az egyik szelencze igazitásával foglalkozó aranymüvest, az ő munkáját szemlélő fiával ábrázolja; — a másik ennek párdarabja pedig fiatalabb nőt mutat, kinek munkáját nemes arczvonásu ősz haju anyja szemléli; egy leányka,

---

[1]) Lásd: „Die Gemälde-Galerie des freiherrlichen von Bruckenthalischen Museums in Hermanstadt“. 1844. Bruck u. G. von Closius 8°. Ezen leirásban a kérdéses mü 71. sz. alatt foglaltatik. Jelen sorok irásakor önmagam Szebenben még nem lévén, az emlitett adatokat Brüsselben tartózkodó és honi müvelődésünket a távolban is figyelemmel kisérő Kertbeny K. M. urnak köszönhettem. Később Szebenben lévén az adatok valódiságáról önmagam is meggyőződtem.

az előbbeni festményen látható aranymüves fiu huga pedig az anyjára támaszkodik.[1])

Mind ezek után nem habozom kijelenteni, miképen az elősorolt Kupeczky-féle arczképek több darabja müvészi hatás tekintetében Rembrandt legjobb darabjai mellett méltán megállhatnak, s ezekkel az erélyes élethü szinezés, zsiros modor és főkép világitás és a fényhomály hatásos kezelése szempontjából vetélkednek. E müvek többnyire életnagyságu mell- vagy térddarabok. Élethüség jellemzetes felfogás és kifejezés, helyes rajz, a helyzetek változatossága, mely az ismétléseket kerüli, s e mellett kora mesterkélt modorosságával ellenkező természetesség, valamint bizonyos előkelő tartás, mely a Kugler által felemlitett parasztos modornak ellentéte, Kupeczky müvészi jeles tulajdonságai közé tartoznak.

Kupeczky neve alatt sok mü fordul elő; mert Németországban a XVIII. század ismeretlen müvészeitől származó arczképeket, ha ezek értékét növelni akarják, Kupeczky neve alatt bemutatni szokássá vált. Münchenben több év előtt egy müauctio alkalmával önmagam is vettem egy arczképet, mely a cathalogusban Kupeczky nevére volt beirva, mely azonban némi tisztitás után a bajor Astmus nevét tünteté fel.

Sorsa az a jelesb müvészeknek, hogy mások müvei az ő neveikre kereszteltetnek. Claude Lorrain ezen visszaélés ellen már életében a „Liber veritatis"-ban saját müvei felett ellenőrködött; de hány müvet mutatnak napjainkban Tizian, Rubens, Rembrandt és más hirneves müvész neve alatt, melyeket ezek nem alkottak? Igy vagyunk Kupeczkyvel is, azonban aki az ő neve alatt előforduló müveket helyesen megitélni, s a felszinen maradó könnyü salakot a nemes ércztől megkülönböztetni akarja, annak gróf Zichy Edmund gyüjteménye valóban hasznos szolgálatot teend.

Óhajtandó: hogy többi főuraink is hasonló buzgóságot fejtsenek ki magyar müvészektől származó müdarabok megszerzésében, mint ezt a müszeretö gróf Zichy Edmund urnál tapasztalni alkalmam volt.

Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár.

Iványi Edétől.

Felolvastatott az 1877. évi május havi közgyülésen.

Századunknak ugy látszik némi hasonlatossága van a népvándorlás korával, nemcsak mivel százezerek sőt néha milliók is mérköznek a csatatéren, mint Attila idejében: hanem mivel Európában az államalakulások is napirenden vannak.

[1]) Ez utóbbi két festmény a gróf birtokán Szt.-Mihályon volt.

Ily körülmények között a történelem, anyjával a régészettel karöltve, hivatva van hazánk térképén nemcsak a régi nevezetesb pontokat megjelölni, hanem azokról az érdekesb adatokat az utókornak is átadni; mert hisz maholnap modernizálva lesz minden; pedig nem mondható mind az jónak, a mi uj: valamint nem mind, dicső az, amit a régi kor örökségül hagyott ránk.

Azonban a párhuzam folytatása messze vinne tárgyamtól; bár a történetbuvárnak feladata az idők folytán felmerült ellentétek felett is elmélkedni, hogy kitünjék: mennyire haladt a korral egyes hely vagy vidék, vagy mily hanyatlás állott be.

Ámde más jelenleg feladatom.

Hazánk is az utolsó évtizedben szintén területalakulásokon ment át. Politikai uj aeránk meghozta a három század előtti pártviszályok következtében az anyaországtól elvált Erdélynek örvendetes visszakapcsolását, s meghozta az idegen kézre jutott határőrvidéknek rendezését, illetőleg visszakapcsolását. Az alkotmány jótékony sugarai már ott is melengetik a honfi kebleket, egy közös anya körüli összecsoportosulásra, hol az előbb tilos vala. S ugy hiszszük, a helyreállitott egyetértés, az erő s hatalom gyümölcsét érlelendi meg, mely által hazánk képes lesz bármily ellenséggel legalább tiszteletet parancsoló farkasszemet nézni.

Legyen tehát szabad a t. társulat becses figyelmét Délmagyarországnak egyik pontjára irányoznom, mely noha szorosan véve jelenleg nem is tartozik a társulat szükebb keretébe, de még nem is oly régen, legalább katonai szempontból ide tartozott; s oly közel szomszédságban fekszik, hogy véleményem szerint társulatunk szabályai ellen nem vétünk, ha iránta érdeklődésünk jeléül egy barátságos pillantást vetünk a jó szomszéd városkára.

Titel jelenleg régi kerületével együtt, Bács-Bodrog vármegyébe van visszakebelezve. A város 1764. óta csajkás szolgálatot tett a hazának. 1852. óta pedig egy határőrezred zászlóalj-parancsnokságának székhelye vala, és napjainkban, az érintett megyének egyik legifjabb járási székhelye a megfelelő hatóságokkal. Különben csinos épitkezésü város, melynek főutczája 1838-ban Klinkermódra lőn burkolva. Két gör.-keleti és egy római kat. plébániával. Annak hivei szerb, emezéi német és magyar ajkuak. Két templomuk szükségleti épületek az uj divatu hagymaféle tornyokkal. Lakosainak száma mintegy 2600. — Van katonai növeldéje, mathematikai tanfolyammal; négy osztályu s jó tanerőkkel ellátott német elemi tanodája, szerb népiskolája, olvasó egylete, több kereskedő boltja s vendéglője.

Ez jelenlegi képe Titelnek. S mint ilyen, valamint volt katonai helyzete miatt, de főleg mint a Tisza torkolata, országszerte ismeretes. De valamint amaz már az elenyészett intézmények közé tartozik: ugy azon fogalom is, hogy itt ömlik a Tisza a Dunába, ma már tévesnek nyilvánitható; mert Titellel szemben voltaképen a Béga ömlik a Tiszába, ez pedig csak félórányira alább, a titeli hegyfok mellett és a Tiszának balpartján kezdődő s 1867-ben alapitott Rudolfsgnaden német telepitvény határában egyesül a világfolyammal

melylyel szemközt a Duna jobb partján Szlankamen — mi Sóskövet jelent, — várromjai sötétlenek.

Az érintett község a kincstártól néhány ezer hold földet nyert 18 holdnyi részletekben 10 év alatt lefizetendő 20 frtjával, a töltések készitése és fentartása kötelezettségével; s jóllehet már két izben csak nem a Duna és Tisza árjainak esett áldozatául: mindazonáltal szivós kitartása által ismételten felépült, sőt róm. kath. plébániával, templom- és iskolával is bir már; mert földje mesés termékenységü, ha az árviztől menten maradhat.

Megjegyzendő, hogy itt a 60-as években régi pénzlelet is előfordult, mely többnyire spanyol tallérokból állott III. Fülöp királytól, a 17-dik század elejéről; tanuságot tevén a spanyolok részvételéről a törökök elleni háborukban.

Ezen előzmények után térjünk vissza nyugatnak, s egy csinos hajóhidon átmenve, szemünkbe tünik értekezésem tulajdonképeni tárgya Titel, melynek házai azon fönsikra is fölterjednek, mely még az őskorban itt elterülő édestenger rakománya. A jobb parton tanyáznak a Duna-gőzhajó-társaság, valamint más gabona-kereskedők azon hajói is, melyek a Tisza és Béga-mentében rakodtak meg, s a Dunán más piaczokra sietnek, mi Titelnek nem kevés élénkséget kölcsönöz. Különben a tiszai gőzösök Szegedtől csak idáig közlekednek. Valóban igen csekély kamatja lenne ez a Tiszaszabályozásra költött milliónak, ha más oldalról a nyert földek kárpótlást nem nyujtanának.

A városban felkerestem az akkori igen tisztelt s hazafias érzelmü, s vendégszerető róm. kath. lelkészt, Ft. Vugrács Antal urat; kit a kalocsai főegyházmegye itteni szélén, mintegy lelki határőrül tekintettem s valóban a magyar s idegen elemek közti kapcsot képezé. Az ő szivességéből értesültem itt, több régiségnek létezéséről. — Igy p. o. a város egyik vendéglőjének udvarában vizvályunak használt két, állitólag Mitroviczról ide került római sarcophagot találtunk.[1]) — Anyaga zöldes szürke homokkő; külső hosszirányu homlokzata három mezőnyre van osztva, mindenütt a legszebb arabeszkekkel keretezve. A külső két mezőn delphinek, a szélességi mezőkön pegazusok domborodnak ki. A sarcophag külső hossza 205, belső 180 cm. — Külső magassága 74, belső 62. cm. Külső szélessége 88, belső 57 cm. — A középmezőny ezen feliratából:

M. M.
Q. MAEC. DONATI. PAVSAVIT.
ANN. XVI. FILIO. PIENTI.
SSIMO. FECIT.
. . . ARETHVSA.
MATER. —

értesülünk, hogy Arethusa nevü anya, 16 éves fiának hulláját rejté valaha

[1]) L. az I. tábl. ábráit.

magában. Ezen koporsó diszes kiállitása előkelő és gazdag uri családra hagy következtetnünk s mint ilyen, régészeti muzeumunk kitünő diszét képezi.

Más régiségek után kérdezősködvén, csakhamar a hajóhidra néző zászlóalji raktár épületének ablakai közé még 1829-ben befalazott érdekes kőfaragványokat pillantánk meg. — Az épület két szélén egy ablak rozetteből két levéldiszitvényü körszelvényt,[1]) az első két ablak között pedig egy falpárkányzati ékesitvény részletet láttunk. Hasonlit ez némileg a „Régészeti Kalauz" II. köt. 92. ábrájához azon különbséggel, hogy ez nem szij, hanem kigyó-hálózat, melyben a nagyobb bonyodalom felé egy óriássárkány vicsorgatja fogait.[2])

A 4-dik rajz ezen hálózat egyszerübb folytatását mutatja, mely a második és harmadik ablak között volt elhelyezve.[3])

Az ötödik faragvány egy nyugalmas lesben fekvő csonkafejü oroszlánt ábrázol. Hasonlit ez némileg a „Rég. Kalauz" II. k. 41. sz. oszlopfejezet feletti oroszlánhoz,[4]) mely a jáki templomban van.

A hatodik kőnek csak félkörü fülkéje vala látható, melyben egy, két fiát (egyik ember alaku) szoptató, s rájuk visszanéző farkas van, mi Romulus s Remus mondáját juttatja eszünkbe. Most azonban e kő is muzeumunkban lévén — kitetszik: hogy a kő egyenes szögü felső széllel bir, melynek hátra-hajló lejtőjén egy kucsmás mellkép észlelhető, ki egyik kezével kereket, a másikkal pedig tizenkét szirmu virágot tart felfelé; ez utóbbi és a férfi feje között egy kereszt domborodik ki,[5]) mi keresztény jelleget ad neki; ugyszintén jobbra eső szélén egy lotus virág látható; mely jelekből hajlandó vagyok ezt is a templom egyik diszének tartani. — Végre a hetedik faragvány, mely ezen különben igénytelen épületet érdekessé tevé, egy a déli szögleten elhelyezett három különböző alkatrészből összeállitott alak vala, melynek talapzatát egy sirkő képezé, s rajta D. O. M. betük voltak csak olvashatók, mig a felirat többi része a kövezet alá merült; — e felett egy vörös márványból faragott, latin keresztü misemondóruhában, valamely pap alakja emelkedik, jobbjában kelyhet, baljában pedig evangeliomos könyvet tartva a melle elé.[6]) Az alak mindenesetre egy papi egyén, talán prépost siremlékének dombormüve. — Nevezetes, hogy fejének helyére egy ivtámkövet falazának be, melynek magassága 25, szélessége 89 és átmérője, hol az oszlopra volt helyezve, 38 cm. Az oszlop fejezet egyik oldal-lapján egy ifju emberfővel biró és repülni készülő sas, az átelleni szintén homoritott oldallapon pedig egy szerzetes, sas szárnyakkal

[1]) Lásd II. Tábl. a 2. és 7. rajzot. Eredeti hossza 29 magassága 11 cm.

[2]) L. III. T. a 3. és 4. rajzot. Er. hossza 87 magassága 36 cm.

[3]) Er. hossza 56 magassága 36 cm.

[4]) L. II. T. az 5. rajzot. Er. hossza 56 magassága 30—36 cm.

[5]) L. III. T. a 6. a) b) c) rajzot. Er. alapja a félkörnek 75 cm. hosszu, magassága pedig 38 cm. egész magassága 91 cm.

[6]) A L. II. tábla, I. ábr., a) b) c) magassága 110, szélessége 60 cm.

és magas bottal van vésve.[1]) Az első valószinüleg szt. János evangelistát, s az utóbbi a prépostságot jelezheti. E támkő faragványai a templom két hajójára szolgálhattak.

Mind ezen faragványok, finom fehér homokkőből készitvék, kivévén az érintett papot, és oroszlánt; amaz vörös ez fehér márványból van faragva, valamint a még tán most is a raktárban heverő s mindenesetre megszerzendő két oszlopfejezet karkosara is, mely levéldiszitvényü levén, némi hasonlatossággal bir a „Rég. Kalauz" II. k. 40. ábrájához, mely a libényi templom XIII. században készült egyik capitaeljét tünteti fel.[2])

Ezen kilencz faragványból, melyek az e nemü alakoknak érdekes variansai, világosan kitünik, miszerint Titelben egy igen diszes apátsági vagy prépostsági, késő román stylben még a XIII. században épült templom létezett; mely az arácsinál diszesebb vala, a mennyiben t. i. symbolicus diszitményekkel volt ellátva. Egyedül e faragványok mentették meg a feledékenység fátyolától e müemlékünket. — A fenti sejtelmem csakhamar igazolást nyert, midőn megtudtam, hogy egy titeli prépostság czime maiglan is adományoztatik; kiváncsiságból tehát a prépostság történelmi multját kutatni kezdém.

Mielőtt azonban buvárlataim eredményét a t. társulat nagygyülésének előterjeszteni szerencsém lesz, meg kell érintenem még, hogy Titelben a katonai raktár ajtaja felett egy háromszögü homlokzat vala, melyet két henger oszlop tartott, melyeknek fejezetét két golyó képezte.[3]) Ezek római felirattal birnak és Antonin és Marc. Aurel. Severus császárok korában római mértföld mutatók lehetettek. Az oszlopok feliratát különben alig lehet kibetüzni; mert az idő viszontagságainak oszlató ereje vajmi sok betüt megsemmisitett rajtok. Az elősorolt kövek az oszlopfejezetek kivételével báró Scudier Antal katonai főparancsnok ő excellentiájának kegyességéből s társulatunk iránti érdeklődésének örök emlékeül muzeumunk birtokában vannak több más érdekes feliratos római emlékkövekkel együtt; ezek ismertetését azonban most mellőzvén, lássuk Titelt, mint prépostságot.

I.

Titel mint prépostság.

Jerney szerint Titelnek helyén 1015 év táján már egy Tőtelapáti nevü helység állott;[4]) mi Magyarország kereszténységének hajnalára esnék. De a pogány hitbuzgalom önfentartási ösztöne, s felfelébredése, vajmi könnyen sirba szállitá az itt valószinüleg létezett apátságot.

[1]) L. II. tábl. I. ábr. a) b) c).

[2]) L. III. T. a 8+9 ábrát; magassága mint egy 48, átmérője 32 cm.

[3]) L. a 10 sz. rajzot. II. tábl. Hossza az egyiknek 205, felső átmérője 39, alsó 53 cm. a másiknak hossza 218, felső átmérője 46 alsó 47 cm.

[4]) Magy. Nyelvkincsek. 145. lap.

Ennél sokkal biztosabb eredetét ismerjük azonban a tituli prépostságnak, minthogy alapitói a történetbuvárok előtt nem épen ismeretlenek. — Ugyanis Fejér Cod. Dipl. alapján[1]) tudjuk, hogy Kenez, Seletuk és Miklós, Selce fiai, továbbá Pál, János fia, Lorand és Reunáld, Reunald fiai, végre László, Detrik, és Heym, Odun fiai de Kecsed, voltak alapitói; kik Pál és Ágoston szerzeteseknek egy ősi birtokukhoz tartozó parlag földet, melyet senkisem lakott — terram habitatore et cultore destitutam — ajándékoztak, kik azt mivelés alá vevén, a jövedelmekből s a jámbor hivek hozzájárulásából saját munkálkodásuk mellett — propriis laboribus — Szt. Imre tiszteletére zárdát és templomot épitettek[2]).

Hogy mikor tétetett ezen alapitvány, arról hallgat az okmány, de hogy ennek nem 1290 körül, mint Lányi gondolja[3]), hanem 1138 előtt kellett létesülnie: onnét tetszik ki, mert már azon évben kelt több okmányban Lőrincz titeli kanonok emlittetik, sőt világosan mondatik, hogy az mint ilyen II. Bélának udvari papja vala[4]).

1156-dik évben Jerney szerint már a prépostság neve is előfordul[5]), mig a „Magy. Történelmi Tár“ már prépostját is ismeri Péter személyében II. Gejza és Martyrius esztergami érsek leveléből[6]).

1163-dik évben István tituli prépost vala a királyné udvari papja, s kir. korlátnok[7]).

II. Endre királynak egy 1233-ban kelt okmányában a püspökök elősorolása után Michael præpositus Tytuliensis nevét találjuk[8]).

1238-ban történelmi emlékeink András prépostot emlitik[9]).

1240-ben pedig István tituli prépostot találjuk a kir. kancellárok névsorában[10]).

1251-ből András prépost nevét menté meg a történelmi kutatás a feledékenységtől[11]).

1268-ban ezen prépostság a kalocsai főegyház hatósága alól kivétetik. Értesülünk erről Ladomér esztergami érseknek 1294. évi okmányából, melyben a prépostságnak 1268. február 24-én kelt szabadalmát megerősiti, mondván: „Amabiles viri et sanctæ Religionis Fratres Joannes præpositus et Saul eiusdem socius Ecclesiæ S. Emerici de Tutel, Ordinis S. Augustini su-

---

[1]) VI. köt. I. rész. 322. lap.
[2]) Czinár: Monasterologia II. köt. 198. lap.
[3]) A magy. kath. Clerus érdemei 191. lap.
[4]) Czinár: Monasterolog. id. lapon.
[5]) Magy. nyelvkincsek 139. lap.
[6]) Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[7]) U. ott.
[8]) U. ott.
[9]) M. Tört. emlékek. Okmtár VII. 65. lap.
[10]) Czinár: Tárgy mutatója Fejér Cod. Dipl. hoz. 533. lap.
[11]) M. Tört. Emlékek. Okmtár XII. köt. 322. lap.

perpelliceati Canonici Regulares ..... exhibuerunt nobis exemptionis privilegium.“ stb.[1])

Ezen okmányból megtudjuk 1-ör, hogy a titeli prépostság s káptalanbeliek szerzetesek valának, s pedig Sz. Ágoston szabályai szerint élő kanonokok. 2-or, kiderül, miszerint ezen prépostság a kalocsai főmegyébe esvén, ennek joghatósága Bács-Bodrogon tul soha sem terjedett, mint azt némelyek állitják. Világos 3-or, hogy Czinár Mór azon állitása tarthatlan, hogy IV. Kelemen pápa, ki 1265—1268-ig ült sz. Péter székében, az alapitók által megajándékozott Pál és Ágoston szerzeteseket Columbán püspök kérelmére kötelezte volna Sz.-Ágoston szabályainak megtartására 1290 körül, mert e pápa ekkor már nem élt, a prépostság pedig mint az eddigiekből kitetszik, már jóval előbb létezett.

E tévedést némileg kiigazitja Jerney, azt állitván, miszerint IV. Kelemen 1268-dik évben kelt bullájában a pécsmegyebeli tituli vagy teteli Sz. Imre czimü prépostság alapitását az Augusztinianus szerzetesek részére megerősiti, mit nem tehet, ha azok szerint már nem éltek volna. Itt azonban uj tévedés csuszik be, a mennyiben a tituli prépostságot a pécsi megyébe[2]) helyezi.

Közbevetőleg felemlitem itt, hogy Sz. Imre herczegnek tisztelete — noha a szentek közé történt iktatása óta alig mult félszázad, már is oly mély gyökeret vert őseink szivébe, hogy tiszteletére még 1138 előtt templom és zárda épül.

1294-ből János prépost neve maradt fön[3]).

1299-ből Fejér György egy okmányt közöl, melyben László tituli prépost egyszersmind királyi alcancellárnak iratik[4]). Ugyanezen László volt ugylátszik I. Károly királynak is szintén alcancellárja 1322-ben[5]).

De nemcsak az Árpádok korszakában: hanem a vegyesházi királyok alatt is viruló életnek örvendett e prépostság.

Igaz, hogy Venczel király 1301-ben iránta mostohának mutatkozott; mert e prépostság Várkun nevü birtokát, mely a Tisza mellett Szolnoktól két órányira feküdt, Kakas mesternek ajándékozá[6]), valószinüleg mivel prépostja Róbert Károly pártjához tartozott.

1337-ben XII. Benedek pápa Galhardus vagy Gailardus de carceribus, tituli prépostot nevezi ki a magyarországi apostoli nuncius segédjévé, később pedig ugyanőt az apostoli kamarának teljhatalmu nunciusává teszi[7]).

Ezen kinevezés ugy látszik már nem szerzetes részére történt; mert

---

[1]) Czinár: Monasterolog. id. lap.

[2]) M. Történelmi tár. II. 73. lap.

[3]) Fejér: Cod. Dipl. VI. I. 322. lap. és Eszterg. egyház okmtára 60 l.

[4]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 2. 186. lap.

[5]) Magy. Tört. tár. II. 74. lap.

[6]) Czinár: Monast. II. 199. lap.

[7]) Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. I. köt 612., 615. s 618. lap.

ugyanazon pápának egy 1338-ban kelt levele Galhardo præposito secularis Ecclesiæ tituliensis Colocensis diœcesis megparancsolja, hogy a pápai kamara jövedelmeinek szedésében a fenálló rendeletekhez tartsa magát[1]). Ugyanez több ily utasitást kap, mig végre 1344. évben csanádi püspökké neveztetik ki[2]).

Hogy ezen prépost mily kitünő egyéniség volt és XII. Benedek pápának mennyire birta bizalmát, azon megtiszteltetésből következtetjük, hogy Gerváz Péter aniciai kanonokkal, mint vizsgáló biró müködött a III. Kázmér lengyel király és a német lovagrend közötti perben. A következő évben pedig, azaz 1339-ben, noha ez ügyben hozandó itélet ellen óvást tesz a német rend, s az ügyet föllebbezi: mindazonáltal az itélet még is meg lőn hozva, mert az által Lengyelország némely része interdictum alá került, melyet VI. Kelemen pápa szüntetett meg, még ugyanazon 1339-dik évben; végre 1345-ben veszprémi püspökké, 1348-ban pedig brindisi érsekké mozdittatik elő[3]).

Utódjául VI. Kelemen pápa I. Lajos királyunknak, Erzsébet királynénak, s a magyar püspöki karnak Arnoldos de Lucaucinát a titeli egyház kanonokját ajánlja e prépostságra[4]). Elnyerte-e azt? az más kérdés; mert nevével magyarországi okmányban eddigelé nem találkoztunk, ugyszintén, miután ez pécsi püspökké neveztetik a pápa által, helye Szvatoni János kalocsai kanonok s pozsonyi plébánossal töltetik be[5]), kinek neve szintén nem található magyarországi okmányokban.

Itt az évekre nézve ugy látszik zavarban van Theiner, kinek epochalis müvéből ezen adatok meritvék; mert 1344-ben Kelemen pápa által e prépostságot Guilelm bibornok birtokába juttatja, hogy sz. széki költségeit fedezhesse[6]). Nevezetes ezen évzavar Theinerben azért is, mert az 1338-dik évből birunk egy Róbert Károly által kiadott okmánynyal, melyben János, Ivahun bán fia mint tetyli prépost emlittetik; kinek mint ilyennek birtoka délre határos vala a veszprémi püspöknek Bodrog vármegyében levő Zerun, Karamoch, Dabra, Agastow és Kokoch nevü halas tavaival, melyeket a veszprémi püspök a nagy távolság miatt kicserél[7]).

1372-ben XI. Gergely pápa mind azoknak, kik a kalocsamegyei Titel „in honorem S. Sapientiæ Dei“ czimü templomának kijavitására adakoznak — hogy ezután annál szivesebben seregeljenek ide — annyiszor a mennyiszer 100 napi bucsut — veniam — engedélyez[8]). Ez okmány III. kalendas Septembris kelt.

---

[1]) U. ott 619. lap.

[2]) U. ott. 671. lap.

[3]) Magy. Tört. Emlékeink. Diplomatia. I. 361., 367., 373—397. lap és II. köt. 61. és 260. lap.

[4]) Theiner: i. m. 671. lap.

[5]) U. ott. 678. lap.

[6]) U. ott 682. lap.

[7]) Hazai Okm. tár IV. köt. 164. lap.

[8]) Theiner: id. m. II. köt. 121. lap.

Ugyanezen pápa még ugyanezen évben ir Gara Miklós machoi bánnak, hogy Kelemen bibornokot a kalocsai megyében fekvő tituli S. Sapientiæ czimü prépostságot jogaiban zavartatni ne engedje; különösen pedig Eudud — tán Erdőd mint alább látandjuk — nevü birtokát, melyet némely nemesek, kik tőszomszédságban laknak — s alkalmatlankodnak, vagy is révét és erdejét pusztitani és elrontani — perdere et destruere — igyekeznek, és sok kárt tevén, népét elnyomják. Fölkéri tehát a pápa, miszerint ezt akadályozni iparkodjék, mit tőle mint az egyház egyik buzgó hivétől el is vár[1]). Ezen okmány kelt VIII. kalendas Novembris.

Mily viszontagságok következtében változtatá meg e prépostság Sz. Imre nevét s mikor vevé az Isteni bölcseség czimét fel, határozottan kimutatni nem tudjuk. Annyi áll, hogy ez egyháznak 1325-ik évi monoru pecsétjén belül már Krisztusnak, mint az isteni bölcseségnek jelképe ülve s jobb kezét áldásra emelve, s baljában egy könyvet tartva, van vésve. Ezen alak körül DEI. SAP. IE. NTIA. Azon korbeli betükkel olvasható. Szélein „S. Capituli Tituliensis ECCE.“ az az „Sigillum Capituli Tituliensis ecclesiæ“ áll[2]). Ezen egyház tehát már 1325-ben viselé mai nevét, a minthogy czimét mai napiglan Bubla Károly esztergami kanonok viseli[3]). Egy 1378. april 16-án kelt, s a titeli káptalan által kiadott okmányban Vermon Péter diákon bibornok emlittetik tituli prépostnak, ki a római Curiaban lakott[4]).

1398-ban István Zsigmond király titkos cancellárja vala e prépostság tulajdonosa[5]).

1450-ben prépostul Szeged városánál levő eredeti okmány nyomán Guthi Ország Pétert ismerjük, midőn t. i. Szeged polgárainak a titeli révnél a titeli prépostság és káptalannak minden fekvő vagy teli hordótól akár nagy, akár középszerü vala az, 10 denárnyi vámpénzt kelle fizetniök. Ez ellen Hunyady János országkormányzóhoz folyamodtak oltalomért, ki az ügy megvizsgálásával a csanádi káptalant bizta meg. A 12. tanunak vallatása Ketskeméthy János csanádi kanonok előtt történt. E vizsgálati levelet nemcsak helybenhagyja Hunyady, de meg is erősité, miután Szeged város polgárai Zsigmond királytól nyert szabadalomnál fogva az országban mindenütt vámmentességet élveztek, s az itéletet ennek értelme szerint a titeli prépost s káptalan ellen a szegedi polgárok előnyére kimondá[6]).

1459-ben a préposti süveg Bakócz Bálint, I. Ferencz fiának fejét diszité; ki a Szatmár megyében fekvő Erdődről származott, mely Drághfi

---

[1]) U. ott 127. lap.
[2]) Magy. Tört. Tár. II. 159. lap és 54. pecsétrajz.
[3]) L. Schematism. Archidioecesis Colocensis 1877.
[4]) L. Történelmi tár. X. köt. 250. lap.
[5]) M. Tört. tár. II. 74. lap.
[6]) L. Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesitő I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged város története 238. lap.

birtoka volt. Ezen férfi az által tevé emlékezetessé nevét, hogy megszerzé jobbágyrendü családjának a nemesi czimert[1]).

1460-ban azonban már Cesinge János, vagy is költői nevén Janus Pannonius lőn mint titeli prépost pécsi püspökké kinevezve, miután éles elméje és bő tudománya figyelmet gerjesztett Mátyás királynál[2]); noha még nem volt meg törvényes kora mint Galeotti mondja[3]).

1483-ban II. Bálint ismét a Bakács család ivadéka viselé e prépostság infuláját, ki mint ilyen pataki plebános is vala[4]).

Azonban ezen év ugy látszik tévesen idéztetik, mert a „Magyar egyetemes Encyclopædia“ szerint[5]), 1474 után már Bakács Tamás egri püspök birtokában volt kinek mint esztergami érseknek is, sok vitája történt e prépostság ügyében a kalocsai érsekkel[6]). Ugyanő mint Presbyter Cardinalis is viselte e czimet[7]).

Egyébiránt 1484-dik évben, egy a vasvár-szombathelyi káptalannál rejlő okmányban, mint titeli prépostot Erdődy Tamást olvassuk aláirva; melyben Mátyás király 1484-ben, feria quinta proxima ante festum SS. Trinitatis Budán, Báthory Istvánnak bizonyos Pogány Péter részére tett adományát megerősiti. Az okmány „ad relationem Thome de Erdewd“ stb. van kiadva[8]). Ezen kétes ügyet csak ugy egyenlithetjük ki, ha — Bakács Tamás — Erdődy névvel is élt, mit bebizonyitani nem épen oly nehéz.

De hogy a titeli prépostságról 1514-ben már lemondott, kitetszik onnét, hogy ezen évben már Bakács János — nagybátyja közbenjárására — lőn kinevezve mintegy örökösödési rendben titeli prépostnak.[9])

Még az 1513-dik évről kell egy mozzanatot feljegyeznünk. X. Leo pápa tudniillik (Bakács győzelmes versenytársa) megengedi a bácsi egyházmegyei titeli prépost Tamás bibornok-érseknek, miszerint tekintetbe véve, hogy a kalocsai érsekség joghatósága alól ki van véve, és Esztergam 10 napi járásnyira esik(!) a husvéti sz. olajt „ex dispensatione apostolica“ vagy a kalocsai érsek-, vagy a csanádi püspöktől kérhesse; valahányszor a prépost vagy káptalanja, vagy azoknak valamely plebániája ezért folyamodik[10]).

Az iménti okmányból következtetést vonhatunk a prépost s káptalan

---

[1]) Századok. 1875. 555. lap.

[2]) Pauer J. Az egyházi rend érdemei 281. lap.

[3]) Mátyás kir. jeles mondásai és tetteiről. Pest. 1863. 194. lap.

[4]) Századok. 1875. 555. lap.

[5]) V. köt 334. lap.

[6]) Czinár: Monasterologia, id. lap.

[7]) Magy. Tört. Emlékeink. Irók. I. köt. 46. lap.

[8]) L. A vasvári szombathelyi káptalan levéltárban Pogányiana B. 10. sz. alatt.

[9]) M. Egyetem. Encyclopaed. id. köt.

[10]) Theiner: id. mü. II. köt. 590. lap.

dus birtokaira, midőn több plebániája közül valamelyiket halljuk említtetni, noha biztosan csak egyik birtokát tudjuk még Verancz Antal pécsi püspök és Konstantinápolyba küldött követnek naplójából; s ez a Verőcze vármegyében, a Duna jobb partján fekvő Erdőd; mely szerinte 1553-ban már királyi birtok s elpusztult vár, régente pedig a titeli prépostság birtoka vala[1]).

Megerősitik sejtelmünket, illetőleg igazolást nyer következtetésünk Oláh Miklós szavaiból is; ki a titeli prépostság jövedelmeit a maga korában 4000 aranyra teszi „quatuor millia ducatorum“[2]). — Továbbá az 1498. évi törvényczikkből, mely a török veszély nőttével elhatározá, hogy Magyarországban csak a püspökök és a titeli prépostság tartoznak 50 lovasból álló banderiumot állitani; vagyis annyit, minőt a bácsi káptalan, melylyel jövedelemre nézve egyenlőnek tartatott[3]). Nem csoda tehát, hogy prépostjai, kik közül 22-nek neve ismeretes, többnyire fényes egyházi és világi országos hivatalokat viselő, tehát igen befolyásos férfiak voltak.

Ezen 22 prépostnak elősorolása után, kik a magyar kath. Clerusnak négy századon keresztül diszei voltak, a prépostság történeti fonala megszakad. Emlékül hadd álljon itt összefüzött koszorujok, hisz ők is egy-egy lapját képezik történelmünknek, a mennyiben mint nevezetes egyházi férfiak ők is igyekeztek hazánk ügyeit intézni s előbbre segiteni.

1156. Péter[4]).
1163. István kir. korlátnok[5]).
1233. Mihály[6]).
1238. András[7]).
1240. István. kir. korlátnok[8]).
1251. András[9]).
1294. János[10]).
1299. és 1322. László[11]).
1337. Galkard apostoli nuncius[12]).
1338. János[13]).

---

[1]) M. Tört. Emlékek. Irók. III. k. 289. l.
[2]) M. Történelmi tár. II. köt. 295. l.
[3]) Horváth Mihály: Magyarok története. II. k. 295. lap.
[4]) M. Tört. tár. II. 73. lap.
[5]) U. ott.
[6]) U. ott.
[7]) M. Tört. Emlékek. Okm. VII. 65. lap.
[8]) Czinár—Fejér: Cod. Dipl. Tárgym. 533. lap; illetőleg Cod. D. IV. 3. 551.
[9]) M. Tört. Eml. Okmt. VII. 332. l.
[10]) Fejér: Cod. Dipl. VI. 1., 3., 22. s Eszt. Okmtár. 60. lap.
[11]) Fejér: Cod. D. VI. 2. 186. l. s M. Tört. tár. II. 74. l. s Árpád kori uj Okmtár. X. k. 329. l.
[12]) Theiner: Monum. Hist. Hungariae sacra I. k. 612., 615. s 616. l.
[13]) Hazai Okmtár IV. k. 169. l.

1344. Arnold[1]).
1345. János [Svatoni][2]).
1348. Guilelm bibornok[3]).
1372. Kelemen bibornok[4]).
1378. Péter [de Vermon diakon bibornok][5]).
1398. István kir. korlátnok[6]).
1450. Guthi Ország Péter[7]).
1459. I. Bálint [Bakócz][8]).
1460. Cesinge János[9]).
1483. II. Bálint [Bakócz][10]).
1474. Bakács Tamás bibornok[11]), 1484-ben mint Erdődy Tamás.
1514. Bakács János[12]).

A mohácsi vész előtt és után hazánk egén mindannyiszor vihart rejtő fellegek vonultak át, valahányszor Byzancz uj urait a hóditás dæmona terjeszkedésre ingerelte. Hazánk zilált viszonyai akkor csak könnyiték terveik kivitelét. Jön a tatár, jön a török! E rémkép ijesztett mindenkit! — Mi természetesb nagyobb biztonságul a határokon várak emeltettek, hogy az ár rohamát fentartani lehessen.

Ezen zivataros időkben azon zárdák is, melyek alkalmas pontokon emelkedtek, meghajoltak a hazafiui kötelmek előtt, s a haza megmentésére a különben is erősen épült zárdák, várakká lettek átalakitva, s az eddig itt uralkodó néma csendet fegyerzörej, s a zsolozsmák zengedezését ágyudörgések váltá fel. — Sőt a nemzethez szivből ragaszkodó szerzetesek is nem ritkán, hősies feláldozással, részt vettek a védelemben; vagy biztosabb helyre költözvén, magukkal vivék a templom s levéltárak kincseit, s a legnagyobb szükség esetében a szent edényeket a haza oltárára tevék le — hogy az erődités költségeket fedezhessék.

Ily sorsban részesülhetett Titel prépostsága és temploma is. De hogy mikor esett az a harczi küzdelmek áldozatául, azt határozottan a rendelkezésemre álló müvek után nem állapithatom meg. Annyi bizonyos, hogy

---

[1]) Theiner: id. m. 671. l.
[2]) U. ott. 678. l.
[3]) U. ott. 682. l.
[4]) U. ott. II. k. 121. l.
[5]) M. Tört. tár. X. k. 250. l.
[6]) M. Tört. tár. II. k. 74. l.
[7]) Délmagy. orsz. történ. s régész. Értesitő 1875. I. köt. 84. lap és Varga Ferencz: Szeged. vár. története I. k. 238. lap.
[8]) Századok 1875. 555. l.
[9]) Galeotti s Pauer János. Az egyházi rend érdemei.
[10]) Századok 1875. 555. l.
[11]) M. Egyet. Encyclop. Vasvár-Szombathelyi kápt. levéltár.
[12]) Magy. Egyet. Encycl. V. k. 334. l.

1456-ban már várnak mondatik, és 1553-ban Veránchich Antal már romba dült várnak nevezi, s legnagyobb sajnálatunkra az elpusztulás történetét elmondani feleslegesnek tartja[1]).

II.

Titel mint káptalan s hiteles hely.

Sajátsága volt a középkornak, minden intézménynek minél több czélt kitüzni. — Igy Titelben nem egyedül prépost székelt, hanem annak szerzetes társai, a vallási teendőkön kivül, mint káptalan tagjai, egyszersmind a hiteles helyek fontos tisztét is betölték. Hogy az állam és társadalomra nézve, mily fontos szerep vala ez! — legjobban tudják azok, kik hazánk ősi jogviszonyait ismerik.

Tárgyalás alá kell ezt vennünk, annyival is inkább: mivel Jerney, ki oly tüzetesen ismerteti a káptalanoknak s hiteles helyeknek történetét, Titelnél azt mondja: „1495-ben még állott a káptalan. Hiteles hely voltát, ámbár világot nem láthatott, vagy idő viszontagságai miatt elenyészett saját levélkiadásai hiányában — bizonyitani alig lehet“[2]).

Lássuk ugy van-e?

Mellőzve, hogy 1138-ban több okmányban többször emlittetnek már Lőrincz[3]) és János[4]) titeli kanonokok nevei, mi csak akkor lehetséges, ha itt káptalan is létezett; hogy 1237-ben e káptalan már hiteles helyként müködött, több adat bizonyitja, mert hogyan adhatta volna ki 1280-ban a Szerémségben fekvő birtokról szóló 1237-ben kelt örökbevallást másolatban[5])?

1238-dik évben hiteles bizonyitványt állit ki, hogy Owrsi Flórian, Oursban lévő birtokának fele részét Arnud Comesnek adja el, s pedig örökre, minden rokonának beleegyeztével[6]).

E káptalannak továbbá jobbágyai, tehát földbirtokai is voltak. Kitetszik ez egy 1240-dik évi okmányból, mely szerint Farkas pécsi püspök s káptalana előtt, Dona és Heino czikádori őrbarát és a titeli egyház jobbágya között egyezség jő létre[7]).

1251-ben András titeli prépost és egész káptalana bizonyitja: miszerint Nemhyz, Felix fia szabadságát a kalocsai káptalannál Babay

---

[1]) L. Uti naplóját. M. tört. Emlékek. Irók. III. köt.
[2]) Magy. Történelmi tár. II. köt. 73. lap.
[3]) Czinár: Monasterolog. id. lap.
[4]) M. Tört. tár. id. lap.
[5]) M. Tört. emlékeink. Okmtár XII. 49. lap.
[6]) U. ott 65. lap.
[7]) Hazai Okmtár IV. 24. lap.

nevü birtokával megváltotta; kit azelőtt szt. Pál oltárának felajánlott; de mind test mind szellemben szép fejlődésnek indulván, más élet-pályára szánja. Ezen okmányt megerősiti V. István király, mely egy 1369-ben kelt okmányban olvasható[1]).

1271-ben Pauer János szerint Karachin tituli kanonok Pál veszprémi püspökkel, és Roland bán társaságában, Ottokár cseh királyhoz követségben küldetett V. István király által, a még atyjával kötött szerződés megujitása végett. Ezen követségnek legalább azon sikere volt, hogy Ottokár hajlandó lőn a magyar táborba követeket küldeni, kik a béke feltételei felett egyezkednének[2]).

1250-ről létezik egy örök bevallás másolata, a Szerémben fekvő Hetén községről, melyet „Gentus Bena et Clericus fratrum“, személyesen eladtak.[3])

1331-ben jelentést tesz a titeli káptalan Chep András ügyében Baldrei ellenében egy országbirói idéző parancs folytán.[4])

1378-ban április 16-án Zédechi Pál eladja 200 forinton Pobd helységben az őt illető részt Pobdi György és Szentléleki Miklósnak a titeli káptalan előtt, melynek ez időben prépostja volt Péter de Vermon, kanonok lectora János, Bertalan pedig Cantora, s Miklós custosa stb[5]).

1412-dik évben Zsigmond királyunk felhivja a titeli káptalant, miszerint az általa kiküldött három királyi ember egyikével, s a kebeléből küldendő hiteles egyénnel Keve városát, a neki ajándékozott Bálványos — (ma Balvanyiszte vagy Bavanisztie) és Szkrorovetz puszták birtokába bevezesse; a mi meg is történt Syrko Miklós kir. ember, és Magister Nicolaus kanonok jelenlétében. A káptalan tagjai ekkor valának: „Petrus lector, Benedictus cantor, Joannes custos, Nicolaus, Paulus, Andreas, ceterique canonici in Dei Ecclesia prædicta (Titul) Regi iugiter famulantibus sempiterno“[6]).

V. László király továbbá Temesváron 1456-ban szt. András napján kelt levelében meghagyja a tituli káptalannak, miszerint Szilágyi Mihályt a neki ajándékozott Keve vármegyei Maxond, Szőllős, Herchekews falvak birtokába vezesse és igtassa be. A tituli káptalan csakugyan jelentést tesz a királynak, miszerint a beigtatás megtörtént Iteboi Ethele Pál kir. ember jelenlétében[7]).

---

[1]) M. Tört. emlékek. Okmtár XII. 322. lap.
[2]) Az egyh. rend érdemei. Székesfehérvár 1847. I. 97. lap.
[3]) M. tört. eml. id. XII. köt.
[4]) Bárány: Torontál vármegye hajdana 1845. 62. lap.
[5]) M. tört. tár. X. 250. lap.
[6]) Ezen okmány másolatát szives volt velem Dr. Kozáry közbenjárására Deszpinits Péter társulatunk igen tisztelt tagja közölni.
[7]) Századok. 1875. 682. lap.

Ki nem lát Szőllős és Herchekews nevekben, mely utóbbi Hörcsökösnek olvasandó, tiszta magyar falvakat? Mi szintén azt bizonyitja, hogy Keve vármegyében is magyarok laktak. Szőllős ma is fen van, csak hogy „Szelleusch"-nak iratik[1]). A többieknek neve egészen elenyészett ugy: hogy déli vidékünk azon részén, hol Keve vármegye feküdt, a helységek nevei között nem fordulnak ma már elő.

Hogy 1495-ben a titeli káptalan létezett, Jerney is onnan következteti, hogy Bakács Tamás egri püspök és titeli prépostnak Péter kalocsai érsek 1495-ben igy ir: „Capitulares de Titulio requisiti sæpius pro reformatione certorum spoliorum iobbagioni nostro illatorum"[2]).

Sőt kétségtelenné teszi ugyan ő a tituli káptalan hiteles helyiségét is, közölvén I. Lajos királynak azon 1366. évi parancsát, melyben a tituli, boszniai és kői káptalanoknak meghagyja, hogy a kalocsai érsek és káptalan kivánságára mindenkor tegyenek hiteles bizonysági foglalatosságot[3]).

Ki nem látja ezen tizenkét okmányból azt: hogy a titeli káptalan mint hiteles hely is jótékony és hazafias kötelmeket teljesitett, s tőle, mint káptalani hiteles helytől ezen jogot megtagadnunk nem lehet?!

Igen! De mint ilyennek levéltárral is kellett birnia!! Hová lett az? elvitetett-e biztos helyre, s hová s mikor?! — Ezek mind oly kérdések, melyekre még most felelnünk határozottan nem igen lehet. Valószinüleg a prépostsággal egy időben a lángok vagy rablás martalékává lőn. — Jerney ugyan hallá, miszerint levéltára egy bizonyos nemzetség birtokába jutván, a mi időnkben némi bánsági jószágért cserében, a kir. fiscusnak adatott át. Ugyan ő mondja, hogy a nagykállói Kállay család levéltárában ezen káptalantól kiadott néhány levelet látott; melyek közül egyik kerek alaku volt, tehát nem monor — mint föntebb érintők és kisebb rányomott pecsétet viselt[4]).

E levéltár elpusztitása vajmi sok délmagyarországi helység és család nevét vitte a feledékenység örök sirjába, hacsak okmány buvárainknak még ezután nem sikerülend okmányokra akadniok.

Befejezésül az ismert kanonokok neveinek névsorát is ide iktatom.

1138. Lőrincz[5]).
János.[6])
1271. Karachin.[7])

---

[1]) L. Schematism. Cleri Dioecesis Csanadiensis. 1877. 143 lap.
[2]) M. tört. tár. II. 74. lap.
[3]) U. ott.
[4]) U. ott.
[5]) Czinár: Monasterol. II. k. 191. lap.
[6]) M. tört. tár. II. k. 73. lap.
[7]) Pauer: Egyh. rend érdemei.

1294. Saul.[1])
1344. Arnold.[2])
1378. János Lector.
Bertalan Cantor.
Miklós Custos, stb.[3])
1412. Petrus Lector.
Benedictus Cantor.
Joannes Custos.
Nicolaus.
Paulus.
Andreas.[4])
1450. Withroch Sebestyén.
Szegedi Benedek.[5])

III.

Titel mint vár.

Azon kor, mely zárdákat épitett, melyekben nem csak a tudományok — hanem a müvészet, de leginkább a vallásosság ápoltatott — letünt. Azután inkább várakat épitének, melyek rendeltetése volt az ellenség halált osztó rohamainak gátot vetni.

Mellőzvén most azon vélemények kutatását, — kik Titul nevét Titus császártól származtatják; vagy Antonin alatt a tituli várt épültnek állitják; most csak annyit jegyzünk meg, hogy ezen állitás némi valószinüséget nyer az ott e században fölszinre került római feliratos kövek következtében, valamint a vidékén elvonuló kisebb és nagyobb, összesen mintegy 26.000 méter hosszu és Schell történelmének 3-ik kötete szerint Diocletian császár parancsára 295-dik évben Kr. u. készitett római sánczok által is.[6])

Most lássuk tárgyunk további folyamát.

Hogy Titel két mértföld hosszu, $1^1/_2$ mf. széles s mintegy 10—20 ölnyi magas fensikján, őseink bejövetelekor már Zalán fejedelemnek vára és udvara vala, azt Béla névtelen jegyzőjének müvéből tudjuk.[7]) Itt nagy

[1]) Czinár: id. mü.
[2]) Theiner: Mon. Hist. Hungariae. I. 671.
[3]) M. tört. tár. X. 250.
[4]) Deszpinits Péter: Okmánygyüjteménye.
[5]) Varga Ferencz: Szeged város tört. 240. lap.
[6]) Duplicat eines Fragmentes aus der Bataillonsgeschichte des bestandenen Titler Grenz-Infanterie-Bataillons.
[7]) Anonymus.

vala az öröm, midőn a görög császár Árpád ellen segitséget küldött. Azonban rövid vala ezen örömujjongás, mert Árpád vitéz csapatai megsemmisiték Zalán népét, s innen a zalánkemeni révhez indulának tovább folytatni hóditásaikat.

Zalánkemen várának sötétlő romjai ma is láthatók a Duna tulsó partján. Titelnek fensikján azonban semmi ily rom nem észlelhető; állitólag léteznek még alapfalak.

Valószinüleg régi várának alapfalain emelkedett a prépostság is, mely ismét várrá lőn átalakitva.

Fensikja Bodrog vármegyének a Tisza és Duna közé benyuló földnyelvét képezi, s magaslatáról gyönyörü kilátás tárul szemeink elé. Délre a Szerémség szőllő koszoruzta hegyei s völgyei s a két fejedelmi folyam kanyarulatai, kelet, éjszak- s nyugot felé Délmagyarország s Bácsbodrog vármegye délibábos siksága terül el, mely alkalmat nyujt a végtelenségről elmélkedésünket a végtelenig szőni, mig szemben Zalánkemén ormai a mulandóságot juttatják eszünkbe.

S e fensik valóban értékesithető is strategiai szempontból; mert hadászati figyelő helyül alig akad honunkban alkalmasabb pont ennél, a menyiben t. i. nem csak a Tiszát kisérheti egyaránt őrszemmel: hanem kulcsát képezi a Duna és Tisza völgyének is, vagy is egész Magyarországnak.

Azonban a kereszténység is szintén szerette hajdanta egyházait hegyfokokra épiteni. Nem lehetetlen tehát hogy mind a Jerney által sejtett Tőtelapati helységnek, mind a későbbi prépostságnak helyén ismét vár emelkedett.

Hogy Titelben 1439-ben a prépostság már várrá lehetett alakitva, ugy látszik onnét következtethetjük, hogy Albert király szeptember 2—14-ig a titelrévi táborban időzött;[1]) s hogy továbbá a török a Dunán átkelvén, a magyar 24.000-nyi sereg „farkast“ kiáltván, a harczosok közül alig állta meg helyét 6000 s mind ennek daczára Titelt a török még sem veheté be, hanem Murad szultán Szendrő bevétele utan Bosnyákországba tért vissza, s magyar hazánk egyelőre a veszélytől megmenekült.[2])

V. László királyunk is, Szerémi György emlékirata szerint, Nándor fehérvárról a hegyfokon fekvő Titel váráig hajózott a Dunán. De itt nem sokáig időzvén, Szegedre sietett egy nagy sikságon keresztül.[3]) 1456-ban tehát már Titel várnak neveztetik, s a fentebbiek szerint a király Szegednek került, hogy Temesváron Szilágyi Erzsébetet biztositsa a László fiának már nyilvánitott megbocsátásról.

1522. Báthory István a török jövetelének hirére Szörényt, Titelt, Jajczát és Bányalukát erős állapotba helyezé.[4])

[1]) Ráth Károly: A magy. királyok utazásai s hadjáratai. 63. s 168. lap.
[2]) Horváth Mihály: Magyarország története II. 327. lap.
[3]) M. tört. emlékek. Irók. I. k.
[4]) Horváth M. Magy. Ország tört. III. k. 339. lap.

Ekkor ugylátszik fölismerték már e hegyfok fontos szerepét; s miután II. Szolimán egyre fenyegetőbb állást vőn, a magyar országgyülés végre is a végvárak megerősitésére kivetett adókat a zárdák átalakitására, illetőleg erősitésére fordità.

Innét magyarázható, hogy Pesty Frigyes szerint 1526-ban Székely Benedek, s Ábrahámfy Miklós, mint tituli bánok szerepelnek[1]).

Ekkor tehát a prépostság már egészen végvárrá lőn átváltoztatva; a félhold növekedő hatalma a magyar állam csillagát nemcsak elhomályositá, hanem vastag gyászfelleggel is boritá. Magyarországnak két harmada török iga alá került, tüz és vas pusztitá el müemlékeinket, de főleg várainkat, melyek a hóditók utjában estek. Képzelhető-e, hogy Titel kikerülheté szomoru sorsát? Bár tudtommal, nem szól róla a történelem; mert tán az erődítvények gyengesége miatt nem sokáig daczolhatott az ellenség heves ostromaival; az eredmény még is az, hogy vár volt, és az elpusztult.

Veranchich Antal Konstantinápolyba küldetvén, 1553-ban a Duna tulsó partján emelkedő Zalánkemen vára alatt megállapodott, s azzal szemközt egy fensikon Titel várát s városát mondja uti naplójában elterülni. A vár szerinte épebb s nagyobb mint Zalánkemen, mindazonáltal noha csak távolról látta, annyira siralmasnak találja állapotát, hogy feleslegesnek tartja annak elpusztulását elbeszélni. — Miután azonban hegyfokát a Tisza mossa s azontul is valahányszor a Tisza és Duna kiönt, végtelen mocsárok terjednek el, igen alkalmasnak mondja a háboru előnyeire nézve[2]).

De a romokat ugy látszik kijaviták; mert Ungnad Dávid 1573-ban Szelim szultánhoz a Dunán követségben utazván, bizonyos Szerlach István, ki kiséretében volt; ezen utazásáról naplójában igy ir: „Utunkat hajón Zimony felé Karlóczáról vevén: megállottunk Szalánkemen nevü városkánál. Balparton fekszik egy szép vár, neve Titel. A Tiszának vize itt ömlik a Dunába. Minthogy az nap itt maradtunk, megtekintettük eme városkát, melynek fele a várral együtt hegyen emelkedik, s kőfallal van körülkeritve, s melyben szép kertek szemlélhetők. Másik fele a hegy alján terül el, s lakosai csupa ráczok, kiknek templomát megtekintvén, fekete köntösü apáczákat s papokat találtunk benne. Ezek néhány kenyér felett imádkoztak, melyekkel aztán nagyságos urunknak a templom előtt tisztelkedtek. A templom az uj testamentomból vett képekkel van beirva és néhány bálványnyal is fel van diszitve[3]), s fölül gömbölyü, minők a török mecsetek szoktak lenni[4]).

---

[1]) A temesi bánság nevének jogosulatlansága Pest. 1868. 10. s 13. l.

[2]) M. történelmi emlékek. Irók. III. k. 289. lap.

[3]) Mindkettő protestans levén, a sz. szobrokat azon kor gondolkodása szerint bálványoknak keresztelte.

[4]) Szalay L.: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. 224 l.

Egy török kézirat Titelt a XVI. században kemény erősségnek nevezi[1]). Griselini pedig a tengernyi árterületnek vizei miatt, hozzáférhetlen várnak mondja[2]).

Végre a XVII-dik század végén a keresztény seregek feladatul tüzték ki Magyarországot a török iga alól felszabaditani. Titelnek is felderült a szabadulás hajnala. Igaz! a körülmények szeszélye szerint minduntalan urat cserélt. De Caprera, Stahrenberg és Veterani, kinek a róla elnevezett s Ó-Orsovához közelfekvő barlangban méltó emléke van, nemcsak uj erődítvényekkel látták azt el, hanem védelmére 600 vadászt és öt ezred dragonyost küldének a titeli őrség erősitéseül, mely az ostromló törökök ellen hősileg védelmezé magát. Ennyire érdekükben feküdt Titelt, mint nevezetes pontot megtartani. A keresztények szándéka azonban hajótörést szenvedett; mert Kis-Kanizsánál 5000 török, senki által sem akadályoztatva partra szállott, s elfoglalta Titel sánczait és váracsát (castell), mielőtt Herbeville tábornok Kovila felől az őrségnek segitségére megérkezhetett volna[3]).

Szalay László is több izben érinti Titel eseményeit, és Titel sorsának ecsetelésénél hosszabb ideig őt kell követnem.

Szerinte Caprera 1688-ban julius 30-án oda őrséget küld, s Heiszler és Vallis tábornokok azt vissza is foglalják, de már 1690-ben Tost kapitány titeli várparancsnok átadja azt az ellenségnek[4]).

1694-ben Ali pasa a tripoliszi helytartó nagyvezérré neveztetvén, — ismét 5000 török érkezik négy nagyobb s negyven kisebb hajón Titel ostromlására, de kudarczot vallva visszavonulának. Nem sokára 8000 emberrel tértek vissza, remélvén: hogy igy birtokába juthatnak. Ámde Titel őrsége is az alatt segélyt nyert, és Stahrenberg parancsot vőn néhány ezreddel azonnal segélyére sietni, s ime a török had, közeledésére már megrettent, és még egy megkisérlett sikertelen ostrom után, melyben 300 emberét hagyta az ellenség a vár tövében, — elvonult.

I. Leopold tábornoka most Pétervárad nál figyelt a törökök hadi mozgalmaira, melyek Titel ellen voltak irányozva[5]).

1695-ben Musztafa szultán a nándorfehérvári pasát küldé Titel kivivására; hová julius havában Heiszler tábornok is sietett, mert azt Dafer pasa hadai és hajói fenyegették. Titel most az egyszer könnyü szerrel menekült meg a veszélytől; mert Temesvár ostroma elvonta a török figyelmét és erejét. Titel biztositására pedig Stahrenberg két lovasezreddel s néhány

---

[1]) Századok. 1870. 305. lap.
[2]) Geschichte des Banats 112. lap.
[3]) U. ott. 114. s 115. lap.
[4]) Szalay: Magyarország történelme V. köt. 421. lap.
[5]) U. ott. 522. lap.

ágyuval, valamint a brandenburgi segéd-hadakkal oda küldetett azon utasitással, hogy 12.000 emberével a Duna és Tisza partjait őrizze, és oltalmazza[1]).

1697. augusztus 19-én a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán s hajóit a folyamon Titel ellen küldé. Eugen szavoyi herczeg, e mind vizen mind szárazon veszélyeztetett helynek nem kelhetett segélyére; mert Rabutin ezredei most sem egyesülhettek vele. Ekkor Pétervároadon 400 gyalogot, Titelben pedig Nehem altábornagyot nyolcz gyalog zászlóaljjal és 800 lovassal hagyván, s a tiszai hidfő védelmét két lovas ezredre bizván, Szent-Tamáson át Zentára érkezett. Azonban augusztus 27-én Nehem jelentést tesz, miszerint a török hajóhad a Tisza torkolatához evezett s ennek erődítéseit lődözni kezdi.

Jenő herczeg, ezen hirre Titel segitségére vissza indul, de Nehem másnap azon aggályának adott kifejezést, hogy a gyalogság az erődítvényekből már kiszorittatott, egy huszárcsapat pedig egytől egyig felkonczoltatott, s a titeli őrség rácz részében nem bizhatván, vissza kellend vonulnia. Jenő hg. tehát Zentára visszatért, s Titel vára a szultán által tőből kiforgattatott[2]).

Hogy mikor jutott ismét birtokunkba, arról a karloviczi béke tesz tanuságot; melynek 3-dik pontja igy szól: „Minthogy a Tisza és Duna közötti terület, melyet Bácskának szoktak hivni, a császári Felség birtokában van, maradjon ezentul is a mondott császári hatalom s uralom alatt, és Titel se erősittessék meg jobban, mint ahogy az jelenleg van erősitve[3]). S minthogy e béke 1698. november 13-án köttetett (?) jele: hogy akkor a vár végkép még nem volt elpusztitva, de még mindig oly állapotban, hogy a Tisza balpartján fenmaradt török uralomra továbbra is veszélyessé válhatott volna. Titel vára 1724-ben, egy történelmi mü szerint[4]) még fenállott, de már igen gyönge állapotban, mint a következő sorok bizonyitják: „Titel — exigui sed magni ob situationem momenti arx. Est in monte ad ostium Tibisci sita, aditum in Transylvaniam et inferiores superioresque Hungariæ partes præbens communicationem.“

De hogy, mikor rontatott le véglegesen? Akkor-e mikor Becse s Becskerek — vagy az idő viszontagságainak esett-e áldozatul? Azt ismét nem vagyok képes meghatározni. Annyi áll, hogy a titeli fensikon jelenleg várromok sehol sem láthatók, s ezt a helyszinén tett vizsgálataim nyomán állithatom. Némelyek alapfalak létezéséről beszélnek.

Fekvésének jelentőségét történetiróink igen sokszor hangoztatják. Nem is maradt az figyelmen kivül az 1848/9. évi szabadság-harczunk tartama alatt sem.

---

[1]) U. ott. 528. lap.
[2]) U. ott. 537. lap.
[3]) U. ott. 547. lap.
[4]) Regni Hung. Historia Coloniae 1727. 663. lap.

Perczel Mór t. i. — mondja Magyarország függetlenségi harczának genialis irója[1]) — jól látván, hogy az erős titeli fensik birtoka annyi, mint Bácska birtoka; egy ideig azon törte fejét, miként ejthetné azt hatalmába. . . . Ő május 22. s 24-én csakugyan ostrom alá vevé Titelt. Benne Kničanin mintegy 6000 emberrel és 30 ágyuval képezé az őrséget, melyhez két zászlóalj gyalogság, két század lovasság, és három röppentyütelep érkezett segélyül, valamint Jelačić hadteste is hozzá csatlakozott, mi által a fensikon mintegy 25.000 fegyveres ellenség foglalt helyet. Perczelnek csak 9000-nyi hada lévén, eszélyesbnek tartá tehát a visszavonulást[2]).

Julius 22-én Vetter tábornok vállalkozott a titeli fensik kivivására. Most Kničaninnak volt 9000 harczosa. Guyon háromszor rohanta meg ezen ellenséges fészket, s végre a 3-dik roham sikerült; mert elkeseredett honvédeink ellenállhatlan bátorsággal mászták meg a fensik meredek partjait, s Kničanint a Tisza felé üzték. Mieink a győzelem reményétől lelkesitve folytatják a harczot; ámde most az egyszer nem kedvezett a szerencse! A fensikról t. i. leszorittatván, Vetter s Guyon Szeged felé voltak kénytelenek visszavonulni[3]).

E csatát julius 14-én megelőzte a hegyesi, hol Guyon az „oroszlánszivü“ nevet nyerte Vettertől, s Kossuth által hálairattal tiszteltetett meg. „Egyébiránt mindent számba véve“ — mond ő abban — „meg kell vallanom, hogy Titel bevétele igen sokat nyom a mérlegben stb. . . . s alább: „az eredmény szerintem sokkal biztosabb leendett, ha hogy Jelačič nem Titelnek: hanem Titeltől el a Dunának szorittatik“[4]).

Mindezekből láthatja a t. társulat, hogy Titel mind egyházi mind hadászati tekintetben sokkal nevezetesebb pontja volt hazánknak hajdanában, mint napjainkban. Jegyzeteimet csak azért voltam bátor előterjeszteni, hogy kimutassam: miszerint hazánkban sok igénytelen helynek volt nevezetes multja; végre midőn a becses türelemért forró köszönetet mondok, csak azon óhajtásomat akarom még kifejezni, vajha monographiai irodalmunk minél gyakrabban szaporodnék egy-egy vidék leirásával! Minden ily egyes irat, egy uj szemmel lánczolja le a honfi szivét hazájához; s minél hosszabb e láncz: annál tisztább fényben áll a haza képe a nagy világ előtt, s annál biztosabb annak jövője.

---

[1]) Horváth Mihály. III. k. 279. l.
[2]) U. ott. 284.
[3]) U. ott. 391. lap.
[4]) Kelt 1849. julius 16-án l. Hazánk és Külföld 1870. 71. lap.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése április hó 25 én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Horváth Pius, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László, s a társulati tagok közül: Ballenegger Henrik, Bukó Kálmán, Folly Emil, Iványi Ede, Kartner Gyula, Zimmermann Gyula, s a karzaton nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik: Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 28-án megtartott választmányi ülésünk óta hivatalos kötelességem szerint ezen titkári jelentésemben több oly mozzanatról lesz szerencsém jelentést tehetni, melyek társulatunk müködését tekintve, örvendetes előhaladást jeleznek.

Minden oly társulatnak, mely a közjólét s müvelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első s főkötelessége, életképessége- s életre valóságának tanujelét adni egyebek mellett, szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom tisztelt választmány, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Alig néhány hete jelent meg Varga Ferencz vál. tagtársunknak pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség, s a koszorus iró, ezen müvével a hazai monographiát egy kitünő munkával gazdagitá, s nemcsak mint monographia ritka becsü s érdekes, hanem mint történelmi mü is óhajtandó, hogy egy történelemkedvelőnek se hiányozzék asztaláról. A jövő május havi nagygyülésünk alkalmával Iványi Ede tagtársunk, a „Magyar birodalom czimerei“, koszorus mü irója fog egy becses értekezést tartani a „Tituli prépostság“-ról; továbbá Böhm Lénárd e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve jelen korunkig. Végül Fromberg Róbert tagtársunk a mai ülésünk alkalmával egy franczia régészeti folyóiratból, melynek czime: „Materiaux pour L'Histoire primitive et naturelle de l'homme“, a Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről, fog értekezni, mely a régészeti érvelési adatokat tekintve igen figyelemre méltó.

Örömmel jelenthetem továbbá, hogy legközelebb társulatunk nagyon becses ajándékban részesült Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiája kegyessége folytán; ki is már többszörösen magas figyelmére méltatá társulatunkat, s halmozá el jótékonyságával; most pedig 24 darab gyönyörü kivitelü, Klösz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a

magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán rendezett mütörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak; mely magas kegy és figyelemért el nem mulaszthatom tisztelt választmány, hogy miniszter ur ő excellentiájának előzetesen is ne inditványozzam társulatunk legmélyebb tisztelete- s hálájának nyilvánitását.

Márczius havi választmányi ülésünk óta a társulat beléletét érdeklőleg a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. Márczius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait az értekezés s egyéb hivatalos iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem, s a muzeumnak s könyvtárnak felajánlott adományokat, illető helyeikre eltettem.

II. Muzeumunk részére, itt nem emlitve a Trefort miniszter ur ő excellentiája kegyességéből muzeumunknak küldött 24 fényképből álló nagyszerü albumot, — a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Barách József kir. tanácsos, s választmányi tag ur egy vas buzogány-gombot ajándékozott, mely találtatott az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett a Duna medrében. A buzogány hossza 26 centiméter s gombja gerezdes czifrázattal bir.

2. Strasser Albert lapszerkesztő s választmányi tag ur beküldött egy régi, a rozsdától igen megviselt kézi vas kardikót vagy más néven handzsárt; mely találtatott Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Duna medrében. A kézi kard hossza 45 cm. s a pengén s fogantyunál kavicsok vannak hozzá tapadva a pengét mindenütt ellepett rozsdától; a kard valószinüleg török korszaki.

3. Ugyancsak Strasser Albert vál. tag ur 11 darab ujabbkori ezüst- s rézpénzzel, 1 darab chinai bronzpénzzel s 2 darab bronz- és öntvényemlékéremmel s 8 darab különféle értéket képviselő Kossuth-bankjegygyel szaporitá érem-gyüjteményünket. A beküldött emlék-érmek egyikének felirata: „MAROS-VÁSÁRHELY·SZ:KIR: VÁROSA. A Magyar Orvosok és Természet Vizsgálók X. Gyülésének 1864.“; a másikon pedig következő felirat áll: „Az első országos ipar-, terméný- és állatkiállitás Szegeden. 1876. augusztus 20.“

III. Társulati könyv- és irattárunk is gyarapodott: 1. Strasser Albert vál. tagtársunk szivességéből egy Mária Terézia korabeli rendelettel, mely 1754. május 11-én kelt, Bécsben s a „Temesvarer Bannat“ főkormány-székéhez van intézve; melyben óvintézkedések rendeltetnek el a szomszédos török tartományokban kiütött dögvész s ragályos betegségek miatt. A rendelet Mária Terézia sajátkezü aláirásával van ellátva.

2. Trefort Á. közoktatási miniszter ur ő excellentiája megküldé az „Erdélyi honismertető egylet“ megbizásából összeállitott s dr. Teutsch György ágostai hitv. evangelikus superintendens ur által több példányban miniszter ur ő nagyméltóságának rendelkezésére bocsátott ily czimü müvet: „Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens“ von Carl Goos.

3. Varga Ferencz vál. tagtársunk saját pályakoszoruzott müvének I. kötetét ajándékozá, melynek czime: „Szeged város története“ mely a nevezett város történetét tárgyalja a legrégibb időktől, a török foglalásig.

4. A délmagyarországi természettudományi társulat, mely társulattal cserviszonyban állunk, beküldé évkönyvének II. évfolyamát, melynek czime:

„Természettudományi évkönyv. A délmagyarországi természettudományi társulat közlönye". II. évfolyam. 1875—1876.

IV. Végezetre felemlitem még, hogy azon bizottság, mely a mult havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt a május havi nagygyülés programmjának előzetes megállapitása végett ki lett küldve, tisztében eljárt s jelentését a mai vál. ülésen fogja előterjeszteni; továbbá muzeumunk helyiségeit rövid idő alatt teljesen befogom rendezni s a május havi nagygyülés alkalmával a nyilvánosságnak is ünnepélyesen átadható leend; azon őskorszaki tárgyak pedig, melyek muzeumunk részéről a mult évben Budapesten tartott őstörténelmi s ethnographiai congressusra felküldettek, hiánytalanul vissza érkeztek s elrendezés végett muzeumunk helyiségeibe szállittattam; végre „Értesitő"-nk f. évi II. füzete e hét végén elhagyandja a sajtót változatos tartalommal s minden társulati tagnak az alapszabályok értelmében megküldetni fog.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet s az előterjesztés szives figyelembe vételét tiszteletteljesen kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Trefort Ágost vallás és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának a társulat iránt ujabban nyilvánuló kegyes megemlékezése- s jótékonyságaért a választmány irásilag határozta el legmélyebb köszönetének s hálájának nyilvánitását; a többieknek pedig, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Barách József kir. tanácsos s vál. tag, Strasser Albert lapszerkesztő s vál. tag. és Varga Ferencz vál. tag. uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte; végül a választmány éljenzések között köszönetet szavazott Iványi Ede s Böhm Lénárt társulati tag uraknak is, az előbbinek a nagy gyülésen tartandó s érdekesnek igérkező felolvasásáért a „Tituli prépostság"-ról, az utóbbinak pedig az általa nagy szorgalommal összeállitott „Uj-Palánka krónikája" czimü munkálat beküldéséért.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával, 601 frt. 67 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék-tőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Fromberg Róbert mérnök s társulati tag urnak ily czimü értekezése: „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egy korszakbeliségéről", melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés tulajdonképen ismertetés egy jeles franczia régészeti müből, melynek czime: „Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme", s Micaul M. V. hirneves franczia régész archæologiai tekintetben nevezetes s figyelemre méltó érveléseit tárgyalja s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a franczia régészek a Bretagne-ban fölfedezett őslénykori emberi telepek s mühelyek viszonylagos korszakát meghatározni törekednek; az értekezés megvitatja továbbá azon fölfedezéseket is, melyek Madeleine-ben, Saint-Acheul-, Bois du Moustier-ben, Solutre- és Mont-Dol-on előfordultak; s a franczia hirneves tudósok véleménye azon eredményre vezet, hogy az ember már az ugynevezett mammuth korszakban, mely a har-

madik képződési korszak végére és a negyedik elejére esik, létezett. A választmány nagy köszönettel fogadta a régészeti szempontból nevezetes s figyelemre méltó tudományos ismertetést s közlését az „Értesitő-"ben a szerkesztő-titkárra bizta.

Ezután a tárgysorozat szerint következett a márczius havi választmányi ülés alkalmával Rácz Athanáz kir. tanácsos s társulati alelnök ur elnöklete alatt kiküldött bizottság jelentése a május havi nagygyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitásáról; mely bizottsági jelentés a választmány által elfogadtatván, határozatba ment, hogy a nagy gyülés május 24-én délelőtt 10 órakor veendi kezdetét, miről a közönség hirlapilag, a társulat tagok pedig előzetesen külön meghivók által fognak értesittetni; a számvizsgáló bizottság tagjaiul pedig Rötth László vál. tag ur elnöklete alatt, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, és Korbonics János vál. tag urak küldettek ki; végre a hiányzó választmányi tagok kiegészitésére az „Alapszabályok" követelménye szerint, a javaslattétel elnök ő mltgára, Rácz alelnök urra s a titkárra bizatott s egyuttal az is kimondatott, hogy a nagygyülés alkalmával netán teendő inditványok 24 órával előzőleg elnök ő mltgánál jelentendők be.

A választmányi ülés tárgysorozata kimeritve levén, befejezőleg Odor Samu társulati pénztárnok ur jelenti, hogy egy régibb megbizatásnak, mely még az 1876. évi február hó 23-án tartott választmányi ülésen reá bizatott, eleget tett s Temesvármegye területéről az összes községek pecsétjeit a lenyomat- s leirások- s statisztikai kimutatással együtt megszerezte s összeállitotta s kimutatását a május havi nagygyülés alkalmával fogja előterjeszteni; Odor pénztárnok ur kijelentése örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Hatodik évi közgyülés 1877. május 24-én. Május 24-e örömünnepélye volt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak; midőn a vármegyeház disztermében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ömltga elnöklete alatt, igen nagyszámu társulati tagok, az ünnepélyre megjelent történelemsé régészetkedvelők, a karzaton diszes hölgy-koszoru s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékeinek jelenlétében, — a hatodik közgyülés megtartatott.

Pont 10 órakor a társulati elnök Ormós Zsigmond ő mltga a terembe lépvén, a jelenlevők által hangos éljenekkel fogadtatott. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kivül, melyet Ormós Zsigmond elnök ő mltga, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Ballenegger Henrik, Barách József kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Berker Nándor, Capdebó Ferencz, Déschán Achill, Dobó László, dr. Ehrenfest Mór, Horváth Pius, Ivánfi Ede, Kapdebó Gergely, Kartner Gyula, Karnay Alajos, Korbonics János, Kriniczky Ferencz, Magyar Salamon-Dávid, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Rötth László, Schiller Ignácz-Antal, Steinbach Antal, Strasser Albert, Susich Mihály, Susich Károly, Tácz József, Wimmer József választmányi s rendes társulati tagurakat.

Elnök ő mltga elfoglalván elnöki székét, a jelenlevők rövid üdvözlése után a következő megnyitó beszédet tartotta:

Tisztelt közgyülés!

A közügyek törekvő munkása előtt a legörvendetesebb s a tevékenységre leginkább ösztönző jelenségek közé tartozik az, ha a nagy közönség rokonszenvező elismerésével találkozik.

Minél tekintélyesb, minél szakavatottabb körből származik ezen elismerés, minél leplezetlenebbül s önkénytesebben nyilvánul, annál becsesebb, s annál inkább felidézi azon kötelességet, hogy azt jelen közgyülésünkben figyelmünk körébe vonjuk, miután ez egész évi munkásságunk előterjesztésére s ennek megbirálására hivatva van.

Az „Archæologiai Értesitő“, mely a magyar tudományos akadémia archæologiai bizottságának szakközlönye, folyó évi első számában társulati közlönyünk méltányos megbirálása közben a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatra vonatkozólag következő véleményét nyilvánitja: „Örvendetes és nagy fontosságu körülménynek tartjuk nemzeti müveltségünkre nézve, hogy épen ott történelmi és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel. A nyugati határszélen a vasmegyei és pozsonyi társulatok terjesztik tudományunkat, éjszakkeleten a felső magyarországi muzeumegylet képviseli a nemzeti tudományosságot, mig délen az idegen elemek közepette a Temesváron székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat éberen teljesiti culturmissióját.

Továbbá ezt mondja a szakavatott birálat: „A mi Délmagyarország eddigi szellemi productióját s a rávonatkozó müveket illeti, azok legnagyobb részben idegen, jobbára német nyelven irattak; magyar szellemi életnek, ezen az anyaállam testéből kiszaggatott, s mindenképen elnémetesitett vidéken nyoma is alig volt, s most e társulat valóságos culturalis mozgalmat inaugurált, csöndes, de mélyreható müködésével.

Végre Thallóczy Lajos ur jóakaró birálatát következő szavaival rekeszti be: „Óhajtjuk: hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltse be hivatását a hazának legáldottabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén.“

Társulatunk ezen hazafias óhajtással összhangzásban mindinkább erős gyökeret ver a vidéken, s azon honpolgárok kebelében, kiknél a hazafiság nem puszta szójárás, hanem cselekményben is nyilvánulni kész, kötelesség érzületté vált.

Állitásom bizonyitványát a titkári jelentés nyujtani fogja, mely a tekintetes közgyülés előtt fel fog olvastatni. Röviden csak azon örvendetes tényt constatálom: hogy nem csak a legközelebbi, de honunk távolvidéki értelmiségének társulatunkhoz önkéntes csatlakozása, a társulati tagok folytonos szaporodása, pénztárunk szilárd alapja, a szellemi munkásság haladásban levő gyarapodása, a naponta tapasztalt készség, melylyel a közönség társulati muzeumunk növelésére önkéntes adományaival hozzájárul, és végre a dicséretes elismerés, melylyel szerényen müködő társulatunk fővárosunk müvelt és tudományos köreiben találkozik, és melynek az archæologiai szakközlöny idézett birálata a legkielégitőbb bizonyitványát nyujtja, ugyanannyi kétségbe vonhatlan jelei azon ténynek: hogy társulatunk honunk ezen legáldottabb de sajnos legkevésbé magyar vidékén erős gyökeret vert, hogy munkánk maradandósága immár biztositva van. —

Az elnöki megnyitó beszéd zajos éljenekkel fogadtatott s mindjárt utána következett egy igen érdekes történet-festészeti tanulmánya Ormós Zsigmond elnök ő mltgának ezen czimen: „Adatok Kupeczky János festész

életéhez 1667—1740.“ Az értekezés, mint czime mutatja, Kupeczky Jánosról, ki korának egyik leghirnevesebb festésze volt, tartalmaz figyelemreméltó adatokat; s a mély tudományos szinezet, melylyel az egész értekezés tartva van s a beható tanulmányozás különös becsüvé teszik azt. A felolvasást szünni nem akaró éljenzés kisérte s egész terjedelemben az „Értesitő“ julius havi füzete fogja hozni. (L. 97. l.)

A tárgysorozat szerint, ezután következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! Tisztelt társaság!

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jelen hatodik ünnepélyes közgyülése alkalmával hivatalos kötelességem szerint a lefolyt évi mozzanatokról, s müködéseink eredményéről pontos előterjesztést tenni, s hü képet adni óhajtok, teszem ezt azon édes megnyugvással s örömmel, hogy tiszteletteljes előterjesztésemet ha nem is meglepetéssel, de bizonnyára megnyugvással fogadandja a mélyen tisztelt közgyülés annál is inkább: miután minden irányban haladást, buzgó, lankadatlan előre törekvést jelezhetek, bár szerény viszonyaink között is, egyleti müködésünk mult évi folyamáról.

Csekély véleményem szerint, — mint már egyik választmányi ülésünkön is kifejeztem, — helyes összehasonlitást teszek akkor, midőn társulatunk müködését s törekvéseit a méhek s hangyák szorgalmával hasonlitom össze, a mennyiben a letünt év folyama alatt társulatunkat is a folytonos munka, fáradalom s előre törekvés jellemzék nemes feladata s vállalatának betöltése körül. Méh- s hangyaszorgalommal gyüjtöttük s hordtuk össze az anyagot, s mentettük meg a mult idők még meglevő s megmenthető emlékeit, melyek idővel ékes monumentumát alkotandják csüggedetlen törekvéseinknek, s maradandó hatással leendnek müveltségi szempontból, nemcsak jelen korunk, de a jövő idők nemzedékeire nézve is déli vidékünkön.

Hogy az imént mondottak nem csupán üres szavak s hangzatos frázisok, mutatják azon mély érdeklődések, melyeket mindenkor, minden szakkörünkbe vágó mozzanatok s felmerült események iránt tanusitottunk, melyek habár jelenleg még szük keretben történhettek is, mindazonáltal már is figyelmet gerjesztettek irántunk a tudományos világ s a hazai szakirodalom több rétegében, s mintegy ösztönül szolgálnak a jövőre nézve is hivatásunk s culturmissiónk, minél lehetőbb s buzgalomteljesebb betöltésére nézve.

Igy társulatunk erejéhez mérten részt vett, a mult év alatt Budapesten megtartott őstörténelmi és embertani congressuson, nemcsak elnökünk ő méltósága által személyesen képviselve, hanem őskori tárgyak kiállitása által is, a mennyiben felküldöttünk egy gyönyörüen csiszolt kővésőt, kőkést, melynek csiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére, több kőbaltát két csiszolt agyag eszközt, egy tüzkő nyilhegyet, egy égetett agyag sulykot, sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyag-mivesség, s edény-czifrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből, egy mammuth fogat s egy ős bölény-szarvat, továbbá több régi állat-fogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állat-csontot, több kőmagot s négy darab csiszoló vagy őrlőkövet, egy nagy bronz csákányt, egy kisebb bronz nyilhegyet, egy vas csákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefényképezve megjelent. Itt mint illetékes helyen, nem hagyhatom emlités nélkül, hogy ezen

kiállításunkat egy budapesti tevékeny s nagybuzgalmu tagtársunk, dr. Despinits Péter ur is, saját gyüjteménye igen érdekes példányainak hozzámelléklése által emelni buzgólkodott.

Tettünk mélyen tisztelt közgyülés a mennyit tehettünk helyzetünk s körülményeinknél fogva, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmü vidéke nem is lett volna azon congressuson, hol az édes magyar haza a régészet terén tett tudományos haladását s felfedezéseit a müvelt világnak bemutatandó volt, — képviselve, hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme; s dicsérettel megállva helyünket, a többi hasonirányu egyletekkel együtt bebizonyitani törekvénk, „hogy a magyar nemzet becsületes munkával és kitartó szorgalommal akar is, tud is a többi culturállamok szinvonalára emelkedni"; különben is a társulatot kitüntető s müködéseinket s fáradalmainkat elismerő nyilatkozatok nem maradtak el, melyek egy Pulszky Ferencz-, s a congressus főtitkára dr. Römer Flóristól jöve, kik nemcsak a Kárpátok övezte szép haza földjén, de határainkon kivül is európaszerte tekintélyek a müvelt, tudományos világ capacitásai előtt, mindenesetre annál is inkább ösztönözzenek bennünket azon magasztos és nemes czél minél lehetőbb elérésére, melyre nézve a társulat megalakitása óta sorakoztunk.

Nem kerülte el figyelmünket azon régiség-lelet sem, mely a várságnczok közelében a temesvár-orsovai vasut épitése alkalmával előkerült; midőn a munkások ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyek az alak- s anyagot tekintve a török világ maradványai lehetnek s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint temesvári iparkészitmények lehetnek. A leletekből több érdekes darabot sikerült megszereznem.

Kiterjesztettük figyelmünket azon leletre is, mely nem régiben Jezvin község közelében felmerült szinte a vasut épités alkalmával, hol a munkások 2 méter mélységben egy fejjel éjszaknak forditott emberi csontváz maradványaira bukkantak, s a koponya jobb s bal felén két arany függő találtatott, némi jelentéktelen érczdarabokkal. A függők nagy érdemü elnökünk becses gyüjteményében őriztetnek.

Határozatba ment továbbá egyik választmányi ülésünkön, Rácz Athanáz alelnök s kir. tanácsos ur inditványára, a Maros-menti Egres falucska mellett elterülő régi zárda rommaradványainak átkutatása s kifürkészése is, továbbá hogy társulatunk Török-Szákos körül régészeti szempontból kutatásokat teend; különösen határozatba ment pedig a hazánk őstörténelmének szempontjából reánk nézve kiváló érdekkel biró zsadányi avar telepek tanulmányozása s kifürkészése, melyre nézve már előlegesen egy bizottság is ki lett küldve; továbbá beszereztük Temes vármegye összes községeinek pecsétlenyomatát, melyet, valamint ezzel kapcsolatosan vármegyénk statisztikai kimutatását, az ezen ügy elintézésével megbizott társulati pénztárnok Odor Samu ur fog a mélyen tisztelt közgyülés elé terjeszteni. Végül idevonatkozólag felemlitem még, hogy saját szünidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvérhaza Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról, a mennyiben a legközelebb országos hirre vergődött imecsfalvi muzeum oklevéltárából számos, eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára, melyek közül „Értesitő-"nk hasábjain már közöltem is 18 levelet.

Mélyen tisztelt közgyülés! Minden oly társulatnak, mely a közjólét s mivelődés előmozditásának szent czéljából keletkezett, első és főkötelessége

életképessége- s életre valóságának tanujelét, adni egyebek mellett szellemi munkálkodás s irodalmi tevékenység által is; s örömmel constatálhatom, hogy kebelünkben a mondott jelenségek észlelhetők. Igy dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk a „Torontál“ czimü lap hasábjain bocsátott közzé egy meleg hangon irt értekezést ezen czimen: „Emlékezzünk régiekről“; továbbá Böhm Lénárt tagtársunk e déli vidéket szorosan érdeklő szakmunkán dolgozik, melynek czime: „Fehértemplom királyi város monographiája“; alig néhány hete pedig Varga Ferencz vál. tagtársunk pályakoszoruzott müve: „Szeged város története“ jelent meg, melyről minden tulzás nélkül elmondhatjuk, hogy történelmi irodalmunkra nézve nagy nyereség; végre én is egy, Délmagyarországot történelmi és régészeti tekintetben ismertető munkálaton dolgozom, melyhez a leirandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat ismertető régészeti térkép szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Bega-vizszabályozási mérnök ur volt szives elvállalni; hason irányu régészeti térképen pedig, kizárólagosan társulatunk használatára, Péch József vál. tagtárs ur munkálkodik nagy buzgalommal.

De nem csak a multra vonatkozólag áll irodalmi müködésünk ilyetén örvendetes jelensége, hanem a jövőre nézve is örvendetes mozgalmat jelezhetek. Böhm Lénárt e déli vidék szorgalmas s derék monographusa a vármegyénk legdélibb pontján fekvő Uj-Palánka krónikáját állitá össze a legrégibb időktől kezdve napjainkig s beküldé társulatunknak felhasználásul; továbbá Dr. Szentkláray Jenő nagy érdemü titkár elődöm s társulatunk egyik kiváló buzgó munkása jelentkezett beküldeni egy nagy szellemi élvet nyujtani igérkező tanulmányt „a torontáli szerb kerületnek sbirtokviszonyainak történelmi fejlődéséről.“

Az elmondottak után áttérek most már egy oly tárgyra, mely lételünk s megalakulásunk óta legégetőbb kérdéseink egyike s müködésünk s fenállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövetel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — értem: a délmagyarországi történelmi és régeszeti muzeum helyiséget s örvendetes tudomásvételül jelenthetem, hogy ezen egyik legégetőbb kérdésünk megoldva van.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak is a legkivánesiabb szakkedvelők által kerestettek s tekinthettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállithatjuk. A muzeum helyiségét én már tökéletesen berendeztem, miután felhiva lettem a társulat bizalma által a muzeumőri teendők vitelére is; hogy mennyire feleltem meg a bennem helyezett bizalom s várakozásnak, a tisztelt közgyülés feladata leend müködésem eredménye felett az itéletet kimondani, miután a mai tárgysorozatunk 11-ik pontjában a muzeum helyiségének megtekintése is felvétetett. Az 1-sö szobában csupán római emlékeket, feliratos köveket, oszlopokat, sarkophagokat stb. helyeztem el; a 2-ik szobában pedig különféle vegyes tárgyakat s egyéb régi emlékeket. Biztat a remény, hogy a muzeum megnyitása a nagy közönség előtt ujabb s nagyobb lendülettel leend társulatunk emelkedésére s virágzására nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leirásokkal ellátva, magukhoz fogják vonzani a tudvágyókat s azon szerencsés eshetőségekre számithatunk, hogy a közönség hasonlók vagy rokonnemüek fölfedezése alkalmával

tudni fogja, hogy azokat elhelyezés s megőrzés végett hová juttassa. Itt kapcsolatosan felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére vásároltunk egy nagy üveges, hátrészén tükrökkel diszitett szekrényt, érmek s egyéb régi tárgyak elhelyezésére, továbbá 2 fényezett asztalt, 3 nádszéket, egy könyvállványt, egy sarok állványt s egy álló ruha fogast.

A lefolyt évben éremgyüjteményünk, régiség-, könyv-, s irattárunk örvendetesen, még pedig igen érdekes darabokkal gyarapodott. Mielőtt ezek részletes elősorolásába bocsátkoznám, el nem mulaszthatom a mélyen tisztelt közgyülés előtt előzetesen, társulatunk kiváló jótevői s pártolói közül Trefort Agoston miniszter ur ő excellentiáját, s Reviczki-Bay Ilona urnőt s társulatunk alapitó tagját felemliteni. Miniszter ur ő nagyméltósága több izben magas figyelmére méltatá társulatunkat s nagy becsü ajándékokkal kedveskedett muzeumunknak; Reviczki-Bay Ilona urnő s alapitó tag ő nagysága pedig folyton a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt; kiben egy oly alapitó tagot szerencsés társulatunk tisztelhetni, ki már többszörösen nyilvánuló kegye által e délvidéki társulatnak egyik kiváló pártolója s előmozditója lőn; s azt hiszem tisztelt közgyülés, hogy csak kötelességemet teljesitem akkor, midőn a jelen ünnepélyes alkalommal, társulatunk ezen két kiváló jótevője iránt, a közgyülés nevében őszintén s mélyen érzett hálánkat s tiszteletünket fejezem ki. Ezen előrebocsátottak után áttérek az adományozások részletezésére.

I. Pénz- és éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 330 darabbal, a következő adományozók szivességéből:

1. Pauer János szekesfehérvári czimzetes püspök ur ő mltósága ajándékozott 100 darab magyar ezüst dénárt I. Ferdinand, I. Miksa s I. Rudolf királyok korából. I. Ferdinand-féle van 56 darab, I. Miksa-féle 26 darab s I. Rudolftól 18 darab. — 2. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk két érdekes öntvényérempéldányt „Attila rex“ és „Buda dux Hunnorum“ feliratuakat. 3. Schwerer János ur 16 darab római s ujabbkori réz és ezüst pénzt. 4) Csorba Ákos vál. tagtársunk 20 darab római s ujabbkori réz s ezüst pénzt. 5. Kovacsics Gyula 1 római ezüst érmet. 6. Molnár Vid vál. tagtársunk 1 jelenkori németországi ezüst pénzt. 7. Stetina Imre 18 darab római s ujabbkori érmet. 8. Varga Ferencz vál. tagtársunk 8 darab római s ujabbkorit. 9. Varga János 1 darab római ezüst pénzt. 10. Sallay Fortunát egy Mária Terézia-féle ezüstöt. 11. Orody Nándor 21 darab ujabbkori rézpénzt. 12. Susich Mihály 1 római réz érmet. 13. Turcsányi Pál 67 darab római s ujabbkori különböző nemzetiségü pénzt. 14. Hajnal Imre 6 darab régi s ujabbkori ezüst érmet. 15. Bogma Mihály 11 darab ujkori rézpénzt. 16. Gedeon Imre 1 lengyel ezüst pénzt. 17. Menczer Ignácz 5 darab római s ujabb-kori pénzt. 18. Dr. Niámessny Gyula 16 darab római s ujabb időszaki érmet. 19. Uwira Ambrus 16 darab ujabbkori réz s ezüst pénzt. 20. Vadnay József 2 ujkori ezüst érmet. 21. Strasser Albert vál. tagtársunk 16 darab ujkori ezüst s réz érmet. Az érmeken kivül gyüjteményünk nevekedett még 10 darab különféle értékü Kossuth bankjegygyel s egy 10 frtos fekete bankó czédulával Stetina Imre, Turcsányi Rudolf, Buczurka Ferencz és Strasser Albert urak szivességéből.

II. Régiségtárunk 79 darab érdekes tárgygyal bővült a következő szives ajándékozók megemlékezése folytán:

1. Uwira Ambrusz 8 darab kőzetet adott, melyeket honunk felvidékén, a regényes kárpátok történelmi jelentőségü helyein személyesen gyüjtött

s 1 Hyalith üvegből készült multszázadi gyógyszertári edényt. 2. Varga Ferencz egy pillangókkal s üveg négyszögekkel diszitett, czifra ezüst disztárgyat, mely valószinüleg török korszaki, s egy régi órakulcsot és 2 darab tüzkő nyil-hegyet, az uj-paulisi őskori telepből. 3. Csorba Ákos 2 régi sarkantyut, egy vas kést s egy urna vagy edénydarabot Szörény megyéből. — 4. Kleiner János Moholról egy kövesült ős mammuth részletet. 5. Rádl Gusztáv Bogsánból egy római bánya-lámpát, mely az ottani arany bányák egyikében, mely egykoron a rómaiak által használtatott, találtatott fel. — 6. Susich Mihály egy régi vas pecsétnyomót, lelhelye Mehala. 7. Turcsányi Pál Szt.-Andrásról egy római mécsest, melynek alján ezen szó „Cresce“ olvasható. 8. Reviczki Bay Ilona urnő egy nagy Herculesbuzogányt, egy kisebb sárgaszinü gyökér buzogányt, egy majolica edényt 1753-ból, s az edény oldalán az apostolok képei láthatók; egy rézkengyelt, egy bronz-karperczet, mely Csuroda beregvármegyei község határában egy őskori sirban nyugvó csontváz karján találtatott; egy barnás virágok- s czifrázatokkal diszitett füles-kancsót 1751-ből, melynek előrészén két fa között egy lováról leszállt vitéz látható; végre egy régi sörös-poharat. 9. A társulat 15 frt. vételáron szerzett egy igen érdekes nyilgyüjteményt, mely áll 3 bronz, 24 kisebb-nagyobb vas nyilhegyből, továbbá 3 bronz, egy vas-fibula s egy vas-sarkantyuból, összesen 32 darabból; a gyüjtemény legnagyobb részben a temesmegyei grebenáczi homok sivatagban találtatott. 10. Schwerer János Orsováról 3 ágyu golyót, 4 bomba-darabot II. József császár idejéből; egy dákkorbeli gabona vagy kukoricza-malom-kőnek felső részét, 4 darab római padozat-téglát, pecsétgyürü-lenyomatokat Sistowból, továbbá egy régi tál-, viztartó-edény s egy tányér darabját, és végre egy római fogadalmi kő részletét s 2 darab római ólom-koporsó részletet. 11. Schwing Károly Resiczáról egy régi nagy vaslapot, melyen sisakos fő látható. 12. Gedeon Imre Török-Szákosról egy nagy kőkorsót, egy égetett kőgolyót, egy agyag karikát s egy csiszoló követ. 13. Trefort Ágoston miniszter ur ő excellentiája 24 darab gyönyörü kivitelü, Klősz György fényképész által készitett fénykép-albummal, mely a magyarországi árvizkárosultak javára a mult 1876. év tavaszán Budapesten rendezett őstörténelmi kiállitás nevezetesebb tárgyait örökiti meg, — kedveskedett társulatunknak. 14. Barách József kir. tanácsos ur egy vas-buzogány-gombot ajándékozott, mely az Al-Dunánál fekvő Uj-Palánka mellett találtatott a Dunamedrében. Végre 15. Strasser Albert vál. tagtársunk egy kézi vas-kardikót, mely Budapesten a Margit-hid épitése alkalmával a Dunamedrében találtatott; a kard valószinüleg török korszaki.

III. Társulati könyvtárunk 27 kötettel bővült a következő adományozók szivességéből: Novák Péter adott 3 kötetet; Cserey Jánosné urnő Imecsfalváról 4 kötet, Schiller Ignácz Antal 2, Trefort Ágoston miniszter ur 2 kötet, dr. Niámessny Gyula 1 kötet, Reviczki-Bay Ilona urnő 3 kötet, Mühlbach Károly 6 kötet. A békésmegyei régészeti társulat 1 kötet, Schellbach Sándor 1 kötet, Uwira Ambrus 2 kötet, Varga Ferencz 1 kötet, a délmagyarországi természettudományi társulat 1 kötettel gyarapiták, könyvtárunkat.

IV. Irattárunk 3 darab oklevéllel bővült Óváry Lipót, Molnár Vid és Strasser Albert urak szivességéből.

Végre V. Térkép gyüjteményünket gyarapitá Preyer János egy multszázadi Winkler-féle térképpel; továbbá Schiller Ignácz Antal egy posta-

térképet II. József idejéből s Ricsey Samu a II. József császár alatti osztrák-orosz-török háboru hadi-térképét adományozták s itt kapcsolatosan azt is felemlitem, hogy a központi történelmi társulattal s a délmagyarországi természettudományi társulattal csereviszonyban állunk a kiadványokat illetőleg.

Mélyen tisztelt közgyülés! Eddigelé nem soroltam még elő azon szellemi termékeket, melyek a lefolyt társulati év tartama alatt választmányi üléseinknek elevenségét s kedvességét nevelték, társulatunknak kifelé elismerést és tekintélyt kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyülésünk óta 9 tartatott s időrendben a következő társulati tagok által:

1. Junius hóban Iványi István „Temes- és Torontál vármegyék helységpecsétjei"-ről. 2. Szeptemberben Molnár Vid „Az illyr magyar Collegium Bolognában 1537—1781." czimen. 3. Októberben Miletz János titkár „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei"-ről az első részletet. 4. Novemberben dr. Niámessny Gyula „Árva várának ismertetése történelmi és régészeti szempontból" czimen. 5. Deczemberben Miletz János titkár befejezőleg „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékeiről". 6. 1877. januárban Iványi István „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658—1695." czimen. 7. Februárban Péch József „A zsadányi avar-telepek Temesvármegyében" czimen. 8. Márcziusban Miletz János titkár „Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül" czimen. Végre 9. Áprilban Fromberg Róbert „A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről," czim alatt s igy eljutottam végtére mult évi működéseink szellemi productumainak felsorolása után a mai ünnepélyes közgyülésünkhöz, mely alkalommal ismét két becses értekezés szolgál buzgó igyekezetünk s törekvéseink bizonyságául. Elnökünk ő méltósága; mint a közgyülési tárgysorozatban is emlitve volt, elnöki megnyitójával kapcsolatosan, Kupeczky János XVII. századbeli magyar müvész működéséről közölt nagybecsü festészettörténelmi adatokat s figyelemreméltó tanulmányt; Ivánfi Ede tagtársunk pedig ily czimen fog felolvasni: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár."

Végül megemlékezésünk gyászkoszoruját tegyük le azon tagtársaink sirhalmára is, kiket a halál közülünk a lefolyt év alatt kiragadott. Társulatunk halottai a következők: Ruttkay Soma temesmegyei t. főügyész, Kövér Gusztáv aradmegyei birtokos s alig néhány nappal előzőleg Marosfy János ügyvéd Temesvárott; az elhunytak annál is inkább veszteségeink, mert nemcsak a hazának voltak derék hü fiai s polgárai, hanem a társulat javáért s felvirágzásáért is minden kitelhető módon lelkesültek és buzgólkodtak. Legyen áldott közöttünk emlékezetök.

Igy eljutottam végtére tisztelt közgyülés hivatalos jelentésemnek befejezéséhez; s hogy ily hosszadalmasan próbára tettem a t. közgyülés becses türelmét, eljárásom mellett csak is azt hozhatom fel mentségül, hogy titkári jelentésemmel kapcsolatban mint muzeumőr is, lelkiismeretes kötelességemnek tartottam bővebb s részletesebb beszámolást tenni a muzeum részére begyült adományokról, s mielőtt zárszavaimat elmondanám, a multból s a feltüntetett eredményekből még inkább lelkesültséget meritve a jövőre nézve, igyekezzünk vállvetett s lankadatlan buzgalommal közreműködni azon magasztos czél elérésére, melyet az édes haza s culturális fejlődésünk érdekében kibontott zászlónkra felirtunk. Kutassunk, munkálkodjunk és dolgozzunk; kutassuk multunk néma emlékjeleit, a drága honért élt-halt, hősi vitéz-tettekkel dicsekvő őseink dicsőségének hirdetőit; mert azon nép, mely a mult emlékeit figyelmére

nem méltatva már őseinek dicső tetteiből sem képes meriteni lelkesültséget s honszerelmet jelenében, azon nép s nemzet menthetetlenül pusztulása felé közeleg, de vesztét meg is érdemli; mert megczáfolhatatlan ama paradoxon: hogy „visszafelé kutatva, gyüjtve biztosabban haladunk előre“ s jelentésemet Ipolyink eme szavaival zárom be: „Őrizzük és gyüjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elvesszenek, s ez által is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.“

A közgyülés a titkár jelentését nagy éljenzéssel fogadta, s a társulat két legnagyobb jótévőjének: Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő excellentiájának s Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a lefolyt évben a társulatot kitüntető sokszoros megemlékezéseik- s becses adományaikért, hálás köszönetet szavazott; valamint Miletz János titkárnak is a muzeum berendezése körül tanusitott fáradozásaiért s egyuttal elismerésül 100 frtot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni.

Ezután elnök ő mltga felemliti, hogy azon örvendetes eredmény, miszerint ma már oly állandó helyiséggel birunk a vármegyeháza egyik földszinti részében, hol eddig begyült tárgyakat, melyek között több, régészeti tekintetben kiváló érdekűek találhatók, — berendezhettük, első sorban Rötth László temesmegyei alispán ur ritka buzgalma, s törekvéseinek köszönhetjük; mely nemes s hazafias igyekvések, nemcsak e társulat, hanem a közmüvelődés minden barátjainak hálájára érdemesitik Rötth alispán urat. A nagy éljenzéssel fogadott elnöki előterjesztés után a közgyülés Rötth László alispán ur részére, legnagyobb köszönetnyilvánitását s legmélyebb hálájának kifejezéseit jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte.

Erre a tárgysorozat szerint Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag 1876. évi május hó 20-tól bezárólag 1877. évi május hó 15-éig terjedt V-ik évi folyamban kezelés végett, a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal megegyező számadásként tisztelteljesen tudomására hozni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 31-én tartott közgyülésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett IV-ed évi számadásom szerint a társulatot

alapitó	12	
évdijas	235	
összesen	247	tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—	taggal
évdijas	18	taggal
összesen	18	taggal
felszaporodott	265	létszáma.

Az időközben elhalt:

Kövér Gusztáv, aradmegyei medgyesi földbirtokos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Ruttkay Samu, temesmegyei t. főügyész ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Okadatolt kérelem folytán:

Adler Vilmos, verseczvárosi tanácsnok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Átvitel . 3

Átvétel . 3
Háág Ferencz, józsefvárosi tanitó ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1
Schuller Fridrik Vilmos, üzletvezető eltávozása folytán „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1
felmentettekkel kevesbedett . . . . . 5 tag
leszámitásával — a társulat ma 260 tagból áll, — kik közül a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint:
2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt. = 200 frt.
1 alapitó tag által szőllőváltsági kötvényben . . . à 100 frt. = 100 frt.
7 alapitó tag által készpénzben . . . . . 700 frt.
1 alapitó tag által készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.
Összesen 11 alapitó tag által lefizetett 1105 frt. kezelésem alatt álló tartaléktőke alapból — a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frtot tevő összeg után járuló fel nem vett kamatok számitásba még nem hozatván — csakis a szükséglet fedezésére felhasználhatott

Bevétel:

1-ször. A IV-ik évi számadásom szerint átvett pénztári fennmaradványhoz alólirt napig —	692.76	
2-szor. A kezelési naplóm tanuságaként az V-ik évfolyam alatt összesen 110 évdijas tagok által 5 frt., illeték szerint fizetett	550.—	
3-szor. 30 tag által diploma-dij fejében 2 frt., illeték szerint fizetett	60.—	
4-szer. A mult évi május hó 31-én tartott IV-ik közgyülés alkalmával a társulati muzeum felszerelése ötletéből vállalkozott mükedvelő lelkes honfiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadása jövedelmeként	86.38	
5-ször. Ugyanazon czélra Németh József püspök ur ő méltóságának ajándékaként	25.—	
6-szor. Ugyanazon czélra Dr. Vargits Imre földbirtokos ur ajándékaként	5.—	
Összesen befolyt:	116.38	116.38
7-szer. 15.614. számu szőllő-váltsági kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től 1877. évi junius 30-ig járuló $1^1/_2$ évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$6.97^2/_4$	
8-szor. 2351./6075. számu 2 drb. földtehermentési kötvény tőke alap után 1876. évi január 1-től december hó 31-éig járuló 1 évi kamat fejében adó-lerovás szerint	$9.76^1/_2$	
Összesen befolyt:	16.74—	16.74
Mindössze bevételezett:		1435.88

költekezési alapból.

Kiadás:

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak, napló 30., 64., 117. és 148. számai tanuságaként 1876. évi május hó 31-éig terjedő $1^1/_4$ évi tisztelet-dija fejében 4 darab nyugta mellett .	250.—	
2-szor Miletz János titkár urnak, napló 31., 57., 65., 119., 120., és 149. számai tanu-		
Átvitel =	250.—	= 1435.88

Átvitel . 250.— — 1435.88

ságaként 1876. évi márczius 1-től, 1877. évi május hó 2-ig a társulat érdekébeni levelezésekre, bélyeg, irodai szerek, és az Értesitők kiadványozására forditott költségei megtéritésébe kiutalványozott 6 drb. nyugta mellett 66.33

3-szor. A napló 6., 7., 40., 71., 88., 41., 133. és 139. számai tanuságaként a pénztár kezelése érdekében előfordult költségekre . . . 6.26

Összesen: 322.59 = 322.59

4-szer. A muzeum felszerelésére — jelesül

a napló 25. száma szerint, a gyárvárosban vásárolt több rendbeli butorokért 46.60

a napló 62. száma szerint, Tull aranymüvestől vásárolt nagy tükrös szekrényért . . . . . 50.—

a napló 138. és 139. számai szerint, a butorok javitásáért üveges és lakatos követelések fejében 3.90

a napló 143. száma szerint Temesmegye statisztikai adatok kiadványozására vásárolt 2 rizsma papirért . . . . . 11.—

a napló 12. száma szerint, Miletz titkár által a muzeum számára Budapestről hozatott szakkönyvekért 7.34

a napló 92. száma szerint, Fehértemplomban, Böhm Lénárt által megszerzett régészeti tárgyakért 15.60

a napló 134. száma szerint, az országos congressusról Budapestről visszaküldött régészeti tárgyakért porto . . . . . —.96

a napló 142. szerint, a megye háza udvarából a muzeumba szállitott régiségi tárgyakért, 8 ember és 1 felügyelő, és rendezőnek 2 napra összesen . 20.—

Összesen: 155.40 = 155.40

5-ször. Elnöki utalvány folytán Forgács Márton szolgának $^1/_3$ évi bérébe . . . . . 10.—

Csaplár Kálmán szolgának $^1/_2$ évi bérbe . . . 25.—

Összesen: 35.— = 35.—

6-szor. Az alapszály értelmében előirt diplomák kiállitásáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 27., 68., és 141. számai szerint, elnökileg kiutalványozott nyugták mellett 45.50

Kiutalványozott nyugták mellett: 558.49

7-szer. A társulat nevében kiadott „Értesitő“ kiállitásáért — jelesül

a csanádegyházmegyei nyomdának, napló 56-ik száma szerint, 1876. III-ad évnegyedi „Értesitő“ füzeteért 93.70

Átvitel 93.70 = 558.49 — 1435.88

Átvétel	93.70	= 558.49	— 1435.88
a csanád egyházmegyei nyomdának, napló 66. száma szerint, 1876. IV-ed évnegyedi „Értesitő“-ért . . .	80.50		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 108. száma szerint, 1877. I-sö évnegyedi „Értesitő“ füzeteért	81.24		
a Magyar Testvérek nyomdájának, napló 150. száma szerint, 1877. évi II-od negyedi „Értesitő“ füzeteért	81.38		
Összesen kiutalványozott nyugták mellett:	336.82	= 336.82	
Mindössze kimenesztett: . . .		895.31 =	895.31

Kiadást, a fennebb kitüntett bevételből levonása után — (Schák Fülöp alapitó tag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt, gyümölcsözetlen még ma is kintheverő 100 frt. tőke alapon kivül) a pénztárban fenmaradványként kitünő 540.57

költekezési alaphoz — az:

2 évdijas tag urnál 1872/3-ki I-sö évre egyenként 5 frttal, kintheverő	10.—
21 évdijas tag urnál 1873/4-ki II-od évre egyenként 5 frttal, kintheverő	105.—
101 évdijas tag urnál 1874/5-ki III-ad évre egyenként 5 frttal, kintheverő	505.—
133 évdijas tag urnál 1875/6-ki IV-ed évre egyenként 5 frttal, kintheverő	665.—
193 évdijas tag urnál 1876/7-ki V-öd évre 5 frttal, kintheverő	965.—
Összesen behajtandó követelés:	2250.— = 2250.—
Hozzá számitásával mindössze	2790.57

költekezési alapra van kilátása a tekintetes társulatnak — melyek tudomásul vételéért, és a számadásra vonatkozó felelősség terhétől felmentetésemért tisztelettelje sen esedezem.

Temesvárott, 1877. évi május hó 15-én.

ODOR SAMU,
társulati pénztárnok.

A fennti számadást, ugy a bevételi mint kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván — azt a kezelési napló és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatunk eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott, 1877. évi május hó 17-én.

Rötth László,
mint a számvizsgáló küldöttség elnöke.

Korbonits János,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

Dr. Niámessny Gyula,
mint a számvizsgáló küldöttség tagja.

A számvizsgáló bizottságnak a pénztárnoki számadásokra tett helyeslő előterjesztése megtörténvén, Odor Samu pénztárnok urnak, ki minden anyagi érdek nélkül, a legnagyobb buzgalommal kezeli a társulat vagyonát, a közgyülés elismerését s legnagyobb köszönetét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s Odor ur részére a felmentvényt kiadatni rendelte s egyuttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kint levő tartozások s hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék, miután jelentékeny összeget 2250 frtot tesznek ki.

Ezután a tárgysorozatban kitüzött értekezésre került a sor s felolvasott Iványi Ede társ. tag ur egy történelmi régészeti értekezést ezen czimen: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár"; mely munkálatát szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyüjtésével s összeállitásával, igen érdekesen szerkesztett össze s a felsorolt régi emlékeket, melyek már nagy részben a társulat muzeumában vannak elhelyezve, a hallgatóságnak képekkel illusztrálva is bemutatta. A figyelemre méltó munkálatot a jelenlevők nagy éljenzéssel jutalmazták s közlése a legközelebb megjelenendő julius havi „Értesitő"-ben elrendeltetett s mellékletül a mü illustrálására nézve, a bemutatott képek lithographiroztatása a szerkesztő-titkárra bizatott.

A felolvasás után következett az 1 taggal megfogyott választmány kiegészitése 24-re; a közgyülés elnök ő mltgának előterjesztésére egyhangulag éljenzések között választmányi tagul Iványi Ede társulati tag urat választotta meg, s ugyancsak elnök ő mltgának inditványára, mindjárt a választmány kiegészitése után, a közgyülés nagy lelkesültség és éljenzések között hazafias érdemeik elismeréseül, Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltóságát, s Horváth Mihály és Ipolyi Árnold püspök urakat, tiszteletbeli tagokká választotta, s részökre a tagsági oklevelet a társulat kiadványaival együtt megküldeni elrendelte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur felolvasott egy általa nagy fáradsággal összeállitott statisztikai kimutatást Temesvármegyéről, s bemutatta a nevezett vármegye minden helységének pecséteit két példányban, melyek általa lettek gyüjtve s tapintatteljesen rendezve s leirásokkal ellátva; a közgyülés hálás köszönettel vette az adományt s az ajándékozót élénken megéljenezte; a munkálat egy példányát pedig az irattárban elhelyezni rendelte s a másikát, miután különösen a vármegyét érdekli, a megyének ajándékozta azon reményben, hogy igy nyomtatásban is napvilágot látand.

A tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása s egyhangulag, éljenzések között rendes tagokká választattak: Capdebó Ferencz temesmegyei aljegyző Temesvárott, Déschán Áchill temesmegyei aljegyző Temesvárott, Falböck László uradalmi tiszt Hódoson u. p. Temes-Bresztovácz, Filipp Ede cs. kir. katonasági számtiszt Temesvárott, Kiss József költő s izr. hitközségi titkár Temesvárott, Susich Károly ügyvédjelölt Temesvárott, Susich Mihály ügyvéd Temesvárott.

Az ujonnan választott rendes tagok névjegyzékének felolvasása alatt két a közgyülést üdvözlő irat t. i. egy levél s egy távirat érkezett. A levélben Boleszny Antal vál. tagtársunk Orsováról, mély sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy a keleten dühöngő háboru miatt, melynek szomoru következményei már lakhelyén is mutatkozni kezdenek, a közgyülésen személyesen részt nem vehetett s egyuttal azon nevezetes igéretet tette, hogy gróf Széchenyi Istvánnak 30 darab eredeti levelét, melyek birtokába jutottak, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat irattárának fogja ajándékozni. Ezen leveleket a gróf 1830-tól 1835-ig egyik

Orsován lakó barátjához irta és a Széchenyi-ut s a Duna-gőzhajózás történetére vonatkozó érdekes adatokat tartalmaznak. A levél felolvasását viharos éljenzés s köszönet nyilvánitás követé, melyet tudomásra juttatni a titkárra bizatott.

A táviratban dr. Szentkláray Jenő tagtársunk emlékezett meg a közgyülésről, s az elnöknek valamint a jelen volt összes társulati tagoknak üdvözletei küldé meg Török-Becséről, miután a Tisza roppant mérvü áradása miatt személyesen meg nem jelenhetett; a megemlékezés köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Végre a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Déschán Achill és Iványi Ede társulati tagurak kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem levén, a közgyülést lelkesült éljenzések között bezártnak nyilvánitotta oly kijelentéssel, hogy a közgyülési tárgysorozat 11-ik pontjában befejezésül még a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum megtekintése is fel van véve. A társulati tagok tehát a vármegyeház diszterméből a muzeum helyiségében sereglettek össze, hol Strasser Albert vál. tag lelkesült szavakkal üdvözölvén, elnök ő mltgát inditványozá, hogy a muzeum ezen ünnepélyes megnyitása emlékeül, a jelenlevők neveiket a muzeum látogatási könyvébe irnák be; az inditvány egyhangulag elfogadtatott s a névbeirás: Ormós Zsigmond elnök ő mltga által megkezdetett.

Ezen mozzanat a tárgysorozat utolsó pontja levén, befejezé ezen hatodik közgyülést, melyről minden jelenvolt a legnagyobb elégültséggel távozott el. Tudósitásomat végre azon szavakkal zárom be, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat minél jobban felvirágozzék, munkás tagokban gyarapodjék, hogy betölthesse nemes hivatását Délmagyarország culturális viszonyainak fejlesztése és emelése körül.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól. (Folytatás.) Az Értesitő füzeteiben eddig általam közlött régi iratok ismertetései a XVII. századból, mindig betühiven, a helyesirás akkori eltérései szerint adattak vissza; tekintve azonban a magy. tud. Akadémia azon megállapodását, kiadványaira nézve, hogy a XVII. századból csak ritka kivételes esetekben közli a leveleket betühiven, ezután mi is, részint az egyöntetüség kedvéért, részint a könnyebb érthetőség s olvashatás tekintetéből az Értesitőben még közlendő XVII. századbeli leveleket a mai hangoztatás szabályait szigoruan megügyelve fogjuk közzétenni. Az Értesitő f. é. két füzetében már XI. irat közöltetett s a jelen füzetben folytatólagosan a következőket adjuk:

XII.

Imecs Mózesné végrendelete családját illetőleg 1670. deczember hó 17-én.

Én Imecs Mojzesné Donáth Erzsébet Orbai Széki Imecsfalvi, ki noha testemben Beteges, de Lelkemben Csendes és egésséges Lévén, teszek testamentumot és istenes dispositiót illyen Becsületes Emberek előtt ugy mint: Rédi Ferencz Pap Uram előtt, ki most Kezdi Székben Szent Katonán (ma Katolna) Lakó Parochus és Cseh Mihály Uram előtt, ki is Kézdi Székben Szent Katonán (Katolna) Lakik Nobilis, és Lengyel János Deák előtt, ki mostan Kézdi Székben Hatoljkán Lakó schóla Mester, az Én részem szerént való marhákból az két fiam vegyenek négy részt, az Ötödik részt Istenesen

adgyák ki az Jankó Péter Árváinak, a mely részből igazságos osztozást tegyenek az árvák, az fejér nemü ruházatomnak is ötödit adják ki a fiaim Jankó Sárának, mely egyedül csak övé legyen, a mely jószágát Peselneken zálogositottam volt Néhai, Jankó Pétertől, vissza bocsátom az Jankó Péter négy Árváinak, az többit, melyet Jankó Pétertől zálogositottam volt, azokat hagyom a két fiamnak Imecs Pál és Imecs Tamásnak, és róka Kamuka szoknyámot hagyom az Imecsfalvi Templomra mind perémestől, csináltassa meg Imecs Pál Casulának, Antipendium és egyébnek, az mi ki telik belőle; két kis Kannácskára való ezüstöt adtam Imecs Tamásnak, csináltassa meg az Imecsfalvi Templomba; a szegényeknek késedelem nélkül adgyanak az fiaim az Én pénzemből hat forintot; minden egyéb részem szerint való házi eszközömöt hagyom az két fiamnak; egy vég vásznamat oszszák ki a Szegényeknek; az én részem buzából adgyanak a Csiki Klastromnak tiz köblöt; egy ezüst aranyos Kannám vagyon Imecs Tamásnál, ezt hagyom Imecs Pálnak; az mely pénzbeli adósságom Imecs Tamásnál vagyon azt az Imecs Tamás gyermekinek hagyom, épen abból is adgyon a szegényeknek Imecs Tamás hat forintot; ez mi szerént meg nevezett javaim kivül melyekről disponálok valamik vannak, melyek engemet illetnének, részem szerént mindeneket igasságosan és Istenesen mindeneket két felé oszszanak két fiaim; kérem a mellett a két fiamat, hogy meg hidegült testemet keresztyéni módon igaz hitüek szerént igyekezzenek temettetni, Se magokat Se engemet holtom után meg ne Szóljanak ebben a dispositió tételben. Istennek dicsértessék neve; oly eszemen vagyok, hogy jobban nem ismertem magamat Lenni; azért azt kivánom hogy mindenekben ezen dispositióm meg tartassék, az fiaim közt meg álljon. Ezt mi fent meg irt Birák adtuk és irtak az mi igaz hitünk szerint, mellyet szokott pecsétünkkel megis erössitettünk az fellebb megh irt napon és esztendőben Imecs Pál uram házánál.

Judices iidem qui supra.

P. Franciscus Rédi m. p. (L. S.) Cech Michael m. p. (L. S.)
Joannes Lengyel m. p. (L. S.)

XIII.

I. Apafi Mihály fejedelem levele, melyben albisi Barabás Györgyöt felmenti a hadi szolgálat s kötelezettség alól. 1683.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae. par. Regni Hungr. Dnus et Sclor. Comes. Fidelibus nris Splibus et Generosis Egr. et Nlibus Agilibus Capitan. et Judic. Regi. Supremis. Item Vice Judicibus Regiis ac Jur. Assessor. Trium Sedium Sclium Sepsi, Kézdi et Orbai cunctis etiam aliis quorum interest seu intererit, modernis sepr (semper) et futur Pro quovis tempore constittis et constituend. Psentes nras vitur. Nobis dilectis salutem et gratiam nram! Meg tekintvén Becsületes meg hitt Hiveinknek Kézdi Vásárhelyen lakó Vitézlő Albisi Barabás György mellett való törekedéséket, neki is mind az elmult két esztendőbéli hadakozásunknak idején való jó lovas állitását, Költését, Kárát és igaz hüségét, azon kivül Feleségének betegeskedését, lábainak fájdalmit; Azért ez mostani hadi Expeditiótól immunitáltuk, hogy se maga személyében, se Zsoldosa által, se Táborban, se mustrára ne compareállyon, hanem itthon maradhasson, és minden hadi apparátustól absolváltuk. Kegyelme-

teknek azért és Hüségteknek kegyelmesen és serió Parancsoljuk ez Kegyelmességünket igy értvén, fen megirt Barabás Györgyhez, őtet se Generális se Partiális Mustrákra se személyében se Zsoldosa által ne erőltesse, sem Hadi expeditióra és felülésre, ez mostani Hadi Expeditió alkalmatossággal; melynek nem Pareálásáért se személyében, se javaiban ne Kárositsa, károsittassa; hanem békét hadgyon, mely dologról assecuráljuk ez Levélünk által. Secus non. factr. Praesen. Perlectis Exhiben. restitt. Datum in Arce nra Fogaras, die Vigesima octava mensis Aprilis Ao Dni. millesimo sexcentesimo octuagesimo Tertio.

M. Apafi m. p. (L. S.)

Külirat: Anno 1683. Die 21. Junii.

Exhibitae Praesentatae, Praesentes litterae, suae Celsitudinis Exemptionales, coram me Supremo Capitaneo Trium Sedium Sic. Sepsi Kezdi et Orbai, in Possessione Hidvég.

Joannes Nemes m. p.

Egyveleg.

— Széchenyi István levelei. Széchenyi István 30 darab eredeti levelét sikerült Boleszny Antal vál. tagtársunknak megszerezni Orsován. Széchenyi ezen leveleit egy Orsován lakó benső barátja- s ismerőséhez intézte 1830-tól—1835-ig s érdekes adatokat tartalmaznak az Al-Dunánál elvonuló Széchenyi ut- s a gőzhajózás történetére vonatkozólag. A levelek tartalmát Boleszny vál. tagtársunk egy felolvasásban fogja ismertetni s mind a 30 darabot irattárunknak ajánlotta fel.

— Római tégla. Muzeumunk római emlékei egy érdekes római téglával fognak szaporodni, melyet Boleszny Antal vál. tagtársunk a római emlékekben bővelkedő Orsova vidékén talált fel. A tégla hossza és szélessége 58 cm. s vastagsága 7 cm.

— Érdekes régi tárgyak lettek bemutatva junius havi választmányi ülésünkön, melyek lelkes adakozók által muzeumunknak küldettek be, u. m. egy ammonit-pisquit-féle nagy kagyló kövület, mely gyönyörüen csiszolt átmetszettel bir; találtatott az Al-Duna mellett, a Veterani barlangtól nem messze fekvő szviniczai márvány-bányában. Horváth Pius vál. tag ur ajándéka. Továbbá bemutatva lőn egy templomi régi réz csengetyü; melynek oldalán koszoru fonatok alatt, szentek s jelképes állat-alakok között ezen évszám látható: „Ao + 1—5—6—“ az az Anno 1560, tehát a XVI. század közepén készült. A csengetyü találtatott Padén Torontál vármegyében a plébánia kertjében az akkori plébános-helyettes által, ki is muzeumunknak küldötte be.

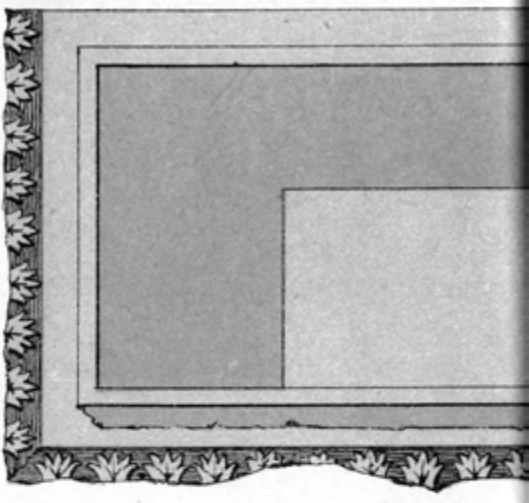
— Őskorszaki kő kanál. A „Szarvasi Ujság“ szerkesztője Sipos Soma ur, mint a „Szarvasi Ujság“ f. évi 25-ik számában olvassuk, igen érdekes kőkorszaki lelethez jutott. Ez egy agyagból formált s kiégetett kőkanál; mely a szarvasi téglaégető mellett találtatott 10—15 centiméternyi mélységben. A kanál nyele nincs meg egészen, de a kanál feje tökéletesen ép s igen ügyesen idomitott; sokban hasonlit a fakanalak gömbölyded alakjához. Tekintetbe véve azt, hogy ezen kanál oly lelhelyen találtatott, hol már nem egy kőkorbeli eszköz jött napfényre, kétségtelen ennek is őskorszaki származása s a lelet a maga nemében páratlannak mondható, s méltán megérdemli a figyelmet.

— A pannonhalmi szt. Benedek-rend győri főgymnásiumának muzeuma az őskorszaki emlékeket tekintve meglepő s vidéki muzeumainkhoz párhuzamositva egyedülinek mondható előhaladást s gyarapodást tanusit; mely örvendetes jelenség leginkább Méry Etel muzeumőr s szt-benedekrendi főgymnásiumi tanár ur kiváló érdeme; kinek gondossága s fáradhatlan buzgalma s törekvése a nevezett tanoda muzeumának kőkorszaki eszközeit, melyek még a mult évben rendezett budapesti őstörténelmi s embertani congressus alkalmával csak 64 darabból állottak, — rövid félév alatt 156 érdekes darab kő balta-, gyalu-, véső-, kalapács- s egyéb őskori tárgygyal szaporitotta; ezen őskorszaki emlékek között számos nevezetes példány fordul elő, melyek vagy kiváló nagyságuk, vagy rendkivüli kicsinységük, diszeik s ujdonszerü alakjaik által vonják leginkább magukra a szakértők figyelmét; s különösen pedig azért birnak kiváló becscsel, mert leginkább helyi érdekűek, az az győrmegyei leletek. A jeles pannonhalmi szent Benedek rend győri főgymnásiumának, különösen ős régészeti szempontból nevezetes s figyelemreméltó muzeumát még bővebben szellőztetni fogjuk s reá legközelebbi füzeteink egyikében visszatérendünk.

— Bronz lelet. Fóth mellett a sikátori pusztán, árokásás alkalmával egy méter mélységben 14 darab 9 cm. átmérőjü dombordad gömbölyü boglárokra és egy bronztáblára akadtak; melyeknek egy része Kenessey Kálmán birtokába jutott.

— Felső-Dobszai lelet. Szilágyi Ferencz ur legujabban igen érdekes őskori leletet küldött be a m. n. muzeumnak, mely Felső-Dobszán Abauj megyében jött napfényre. A tárgyak száma mindössze 8 darab; melyek között van kovaszilánk; mindkét végén csonka, simitott agancs; 13 milliméter hosszu vakarókés állatbordából; csontvéső s egy igen érdekes csont nyilhegy, mely valóban pompás példány s négy éllel bir. — Továbbá előfordult agyagsuly, mely hálósuly gyanánt szerepelhetett valaha s két tárgyacska, melyek a lelet legérdekesebb részét képezik, amennyiben a kőbalták átfurásánál származó hulladékok maradványait képviselik.

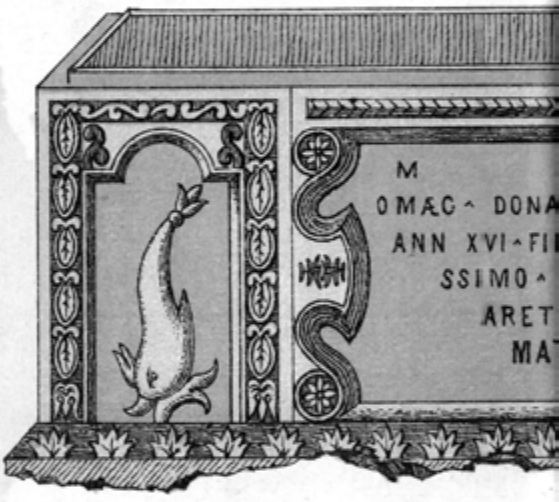
Felü

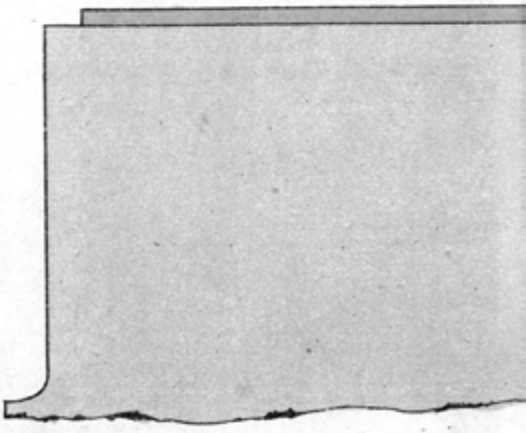
Elö

balszélről.

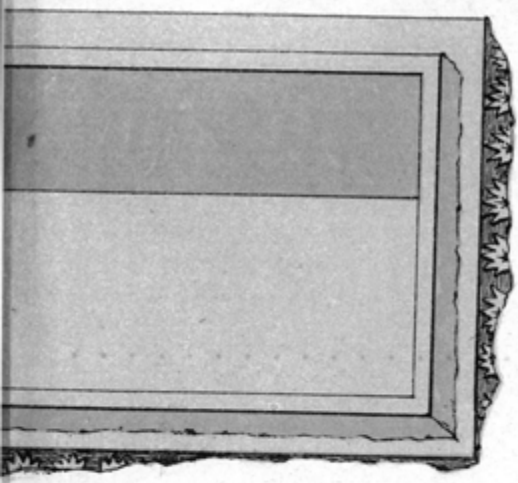
Hát

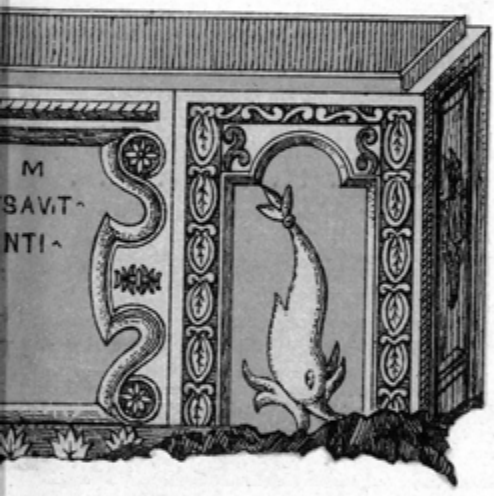

rajzolta Beránek J. 1877.

Magyar kör

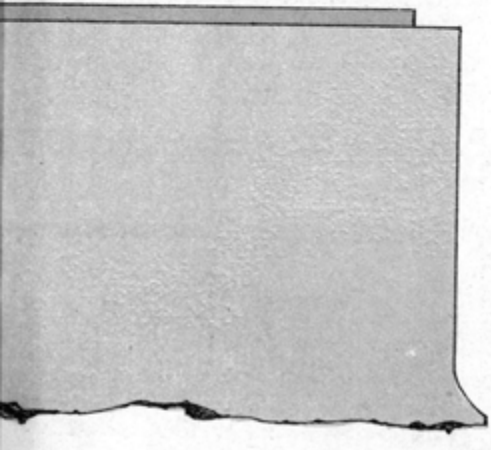
I. Tábla

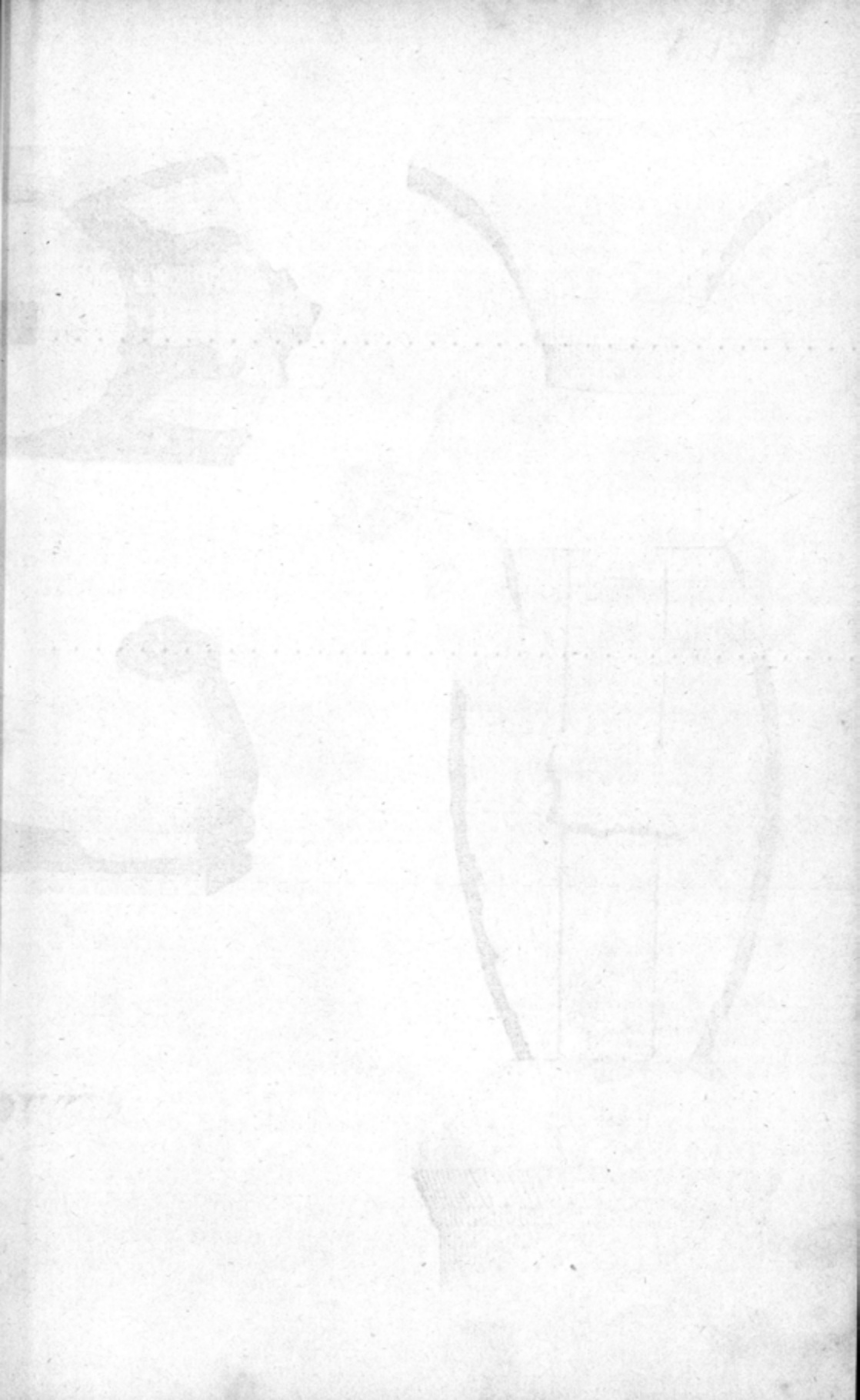
jobbszélről.

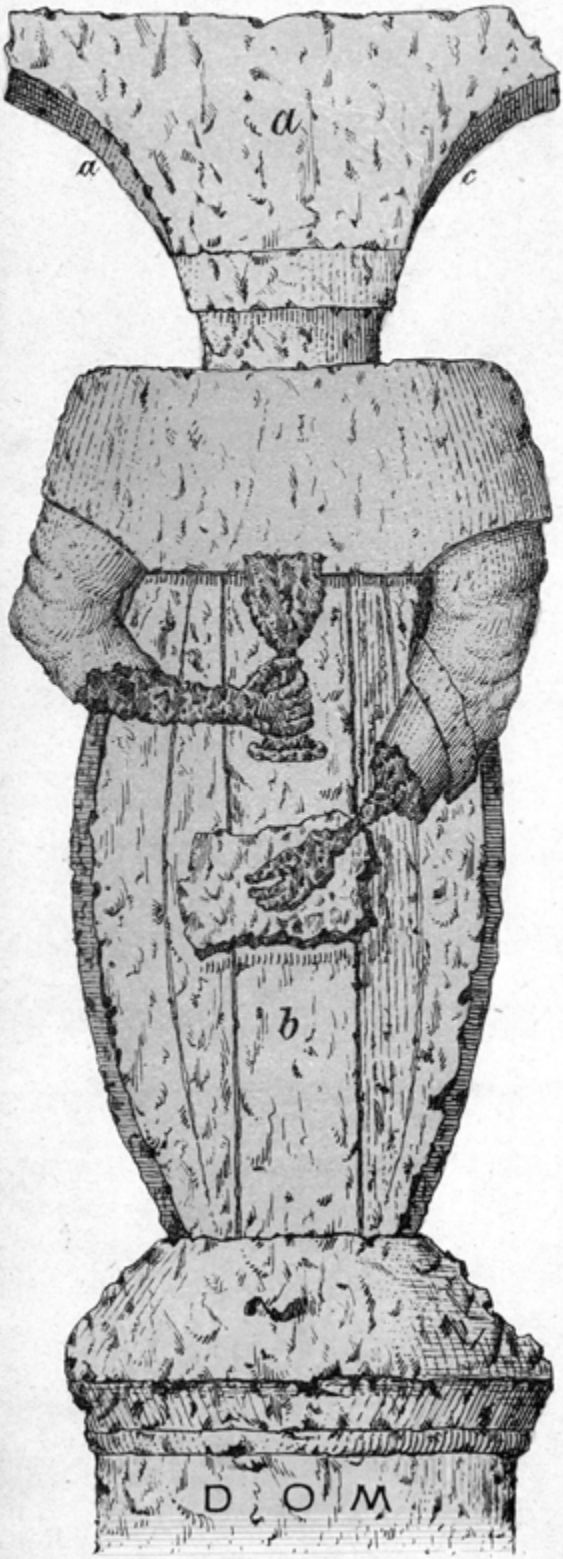

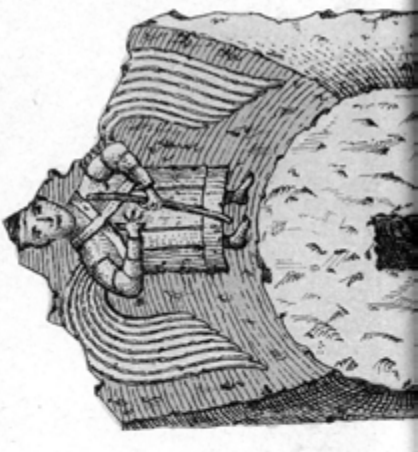
Rajzolta: Hayda Adolf.

Temesvárott.

1. ábra.

1. áb

5. á

2 × 7.

Rajzolta: Beránek J. 1877.

Magyar kön

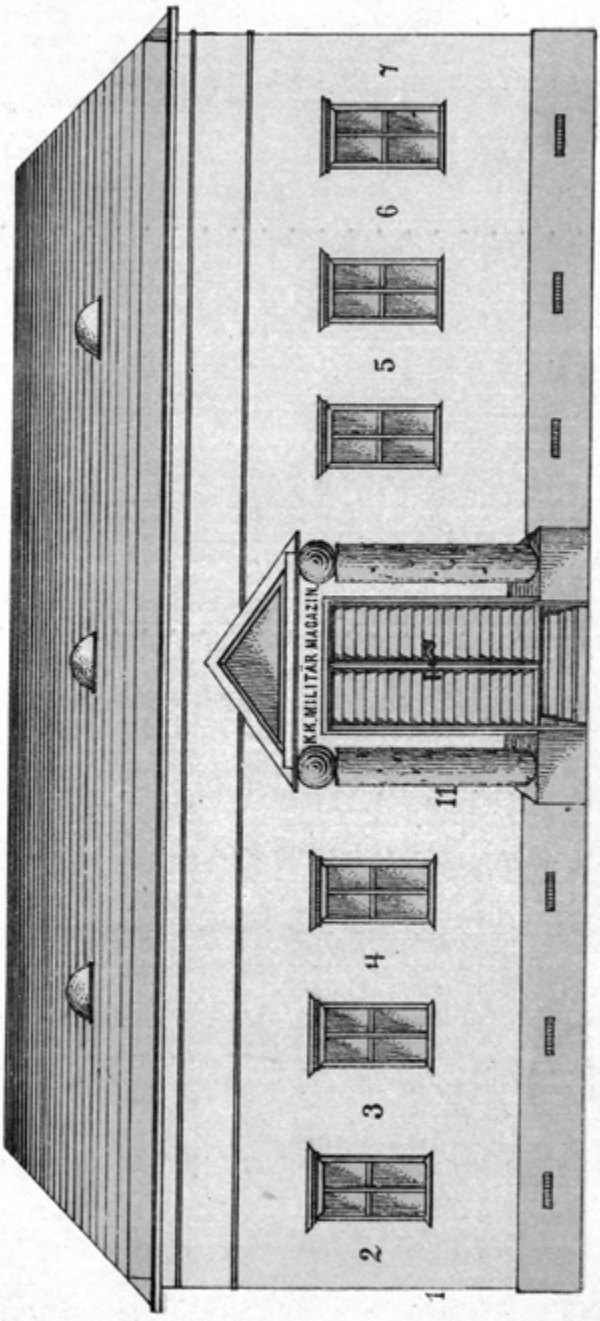

C.

v.

10. ábra.

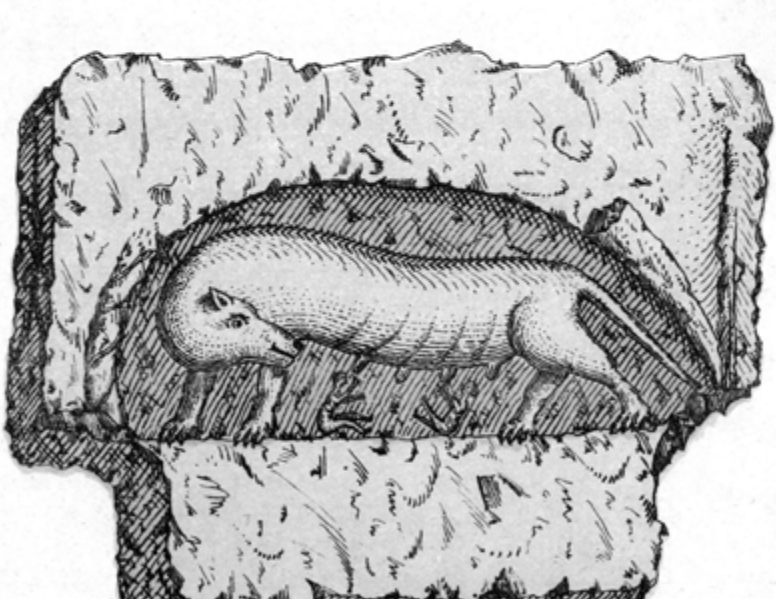
Rajzolta: Petit.

6. ábra C.

6. ábra B.

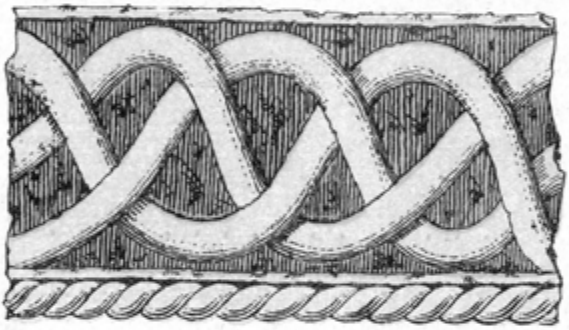
6. ábra A.

Körerajzolta: Beránek J. 1877.

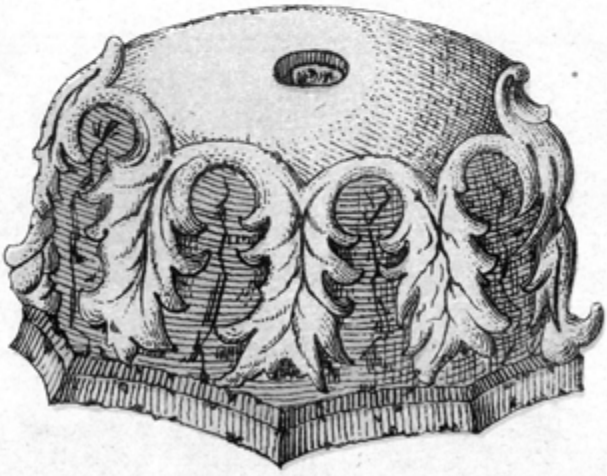
Magyar k

3. ábra.

4. ábra.

8. × 9. ábra.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1877. Október hó.

Torontáli őstelepek a Tisza mentén.

Dr. Szentkláray Jenőtől.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi szeptember hó 26-án tartott választmányi ülésén.

Azok, kik a dél-magyarországi tájak életgazdag nagy multját tudományosan kutatták, s tanulmányaik eredményét jeles munkáikban reánk hagyományozták, fokozatosan fejlődő, következetesen élénkülő érdekeltséget, sőt ujabb időben már fölöttébb erőteljes és háladatos igyekezetet fejtenek ki aziránt, hogy e földrész ismeretét minél régibb időkbe vezessék vissza és minél mélyebbre hatoljanak be a homályos őskor rengeteg honába. A szellemi dispositiók, melyek e tekintetben Griselini óta Báránynál és Fábiánnál tudvalevőleg még csak csekély fokban és vajmi szerény kiterjedésben jelentkeztek, Aschbach és Sulzer, Mannert, Roesler és Kanitz, Pesty, Böhm, Haán, Schwicker, Varga és Preyer egyedirataiban, a dél-magyarországi „Történelmi Adattárban“ és Ortvay akadémiai kiadványaiban már sokkal szélesebb alapon, számosabb szempont felkarolása, számosabb tudományos segédeszköz felhasználása és mindinkább intensivebb kutatási módszer által nyilatkoznak. Mi több, a mi eddigi specialtörténelmünket tán ezred évekkel megelőzött phazisoknak tanulmányozása is ma már nagyon sokban, mondhatnám minden eddigit tulhaladó mérvben elősegittetett amaz utegyengető müvek kalauzolása mellett, melyekkel bennünket például Mommsen, Retzius és Desjardins, Lubock és Mannert genieje megelőzött, avagy a minőkkel hazánkban is jelesen Ipolyi, Hunfalvy Pál és Salamon, majd ismét Henszlmann, Römer, Hampel és Goss, meg egyéb munkásai tudományos irodalmunk modern irányának, a praehistorica archaeologia, anthropo-

logia, összehasonlító nyelvészet és az epigraphia kritikájának kutatásaik körébe vonása által diadalra kezdik vezetni történetirásunkat. Nem kell emlitenem, mily óriási haladás észlelhető a történelmi speculatio terén, mennyivel tisztábbak a fogalmak és mennyivel mélyebbre hatolhatunk be az őshajdani korviszonyok titkos leple alá azon rövid huszonöt év óta, a mióta a történetiró baráti szövetségese lőn a régiségbuvárnak és a mióta ez a két frigytárs szorgalmasan eljárogat tanulni az ethnologhoz meg a rideg nyelvtudósnak iskoláiba.

Helyénlevő eljárás tehát és sokat igérő, hogy Dél-Magyarország történelmi anyagának egybegyüjtésénél s rendezésénél figyelmen kivül nem hagyatnak ama fontos momentumok, melyeket a történetvizsgálónak az emlitett segédtudományok és azok között nevezetesen az egyetemes archaeologia nyujtani képesek. Jöhet ugyan idő, midőn a történész lelki ereje már nem lesz többé képes teljesen felölelni az emlitett tudományszakok folyton nagyobbodó terjedelmét, és a történetirásnak talán ujabb válfajai fognak majd keletkezni; de olyan idő alig jöhet többé, hogy a történész, még maga a specialista egyediró is, teljesen elmellőzhesse előadásában az irott okmányok előtti hosszu századoknak számos tanulságait.

De ha kellő értékkel bir a legparányibb előmenetel is, melyet a vidékünket lakott ősnépek kilétének, vagy az ő miveltségök s életszervezetök mivoltának felkutatásával szaktudományunkban teszünk, meghosszabbitván ez által szükebb hazánk történelmi fonalát, föl egészen az ismeretlen hajdan ködös régióiba: ugy nem kevésbbé becses az ilynemü kutatásokra szolgáló alapvetés is, melyet társulatunk az ő elnökének nemes igyekezetben páratlan s mindenfelé meleg elismeréssel találkozó szellemes vezérlete mellett, ásatások, folytonos gyüjtések, a gyüjteményeknek szakszerü rendezése s leirása és a leletekből vont következtetéseknek irodalmi uton nyilvánitása által Dél-Magyarország történelmének tökéletesitésére lerakosgat. S igy tán nem lesznek minden érték nélküliek saját magam igénytelen észleletei sem, melyeket egyes ősztelepek körül Torontál vármegye szabad sik vidékén, a Tisza mentén tettem.

Eme őstelepek egykori létezésének meghazudtolhatlan tanui: borjasi leleteim — és a torontáli Tisza-part hosszában, Uj-Szegedtől a Tiszának a Dunába ömléseig nagy mennyiségben előforduló halmok.

Borjas Török-Becsétől délnyugati irányban fekszik, mintegy jó órai hajtásra való távolságban. A török hódoltsági korszak után 1783-ban Hadsimichael Pál, Siasteból bevándorolt görög kereskedő, később azután 1875-ig annak törvényesen leszármazott örökösei, a Sissányi család birták.[1]) Jelenleg már csak puszta, melynek a Tisza-part meredek magaslataihoz simuló termékeny földjeit lombos fasorok, egy csinos ispánlak, meg egy-két gazdasági épület diszitik. Hogy Borjas régi hely és historikus talaj, már többször fölemlitém.

[1]) V. ö. Történelmi Adattár, I. köt. 322—324. ll.

A pápai tizedszedők lajstromából is tudjuk, hogy Burdason (Berengar és Bonofato olaszos ferditése szerint) 1332—1337-ben róm. kath. plébánia létezett, melynek papjait Jánosnak és Péternek hivták. Petrus de Burdas — mond a tizedlajstrom — solvit 2. grossos; majd ismét: Petrus de Burdas solvit 5. grossos; azután pedig: Joannes de Burdas solvit 6. grossos.[1]) Borjas, miként a helyfekvési nyomok még ma is mutatják, sok előnynyel biró földvárával együtt terjedelmes, népes, virágzó község lehetett egykoron. Pusztulása a török hódoltság korszakába esik; neve legalább sem a Lazarus-féle 1553-ik évi mappán, sem azon térképen nem fordul elő, melyet a bécsi cs. kir. hadügyminiszterium levéltárának chartographiai osztályában találtam s melyet 1664-ben Stier Márton adott ki.[2]) Lakosságát hirtelen veszedelem lephette meg, mire a kutakba és gabnavermekbe hányt fegyverek, házieszközök s állatmaradványok látszanak mutatni, melyeket a munkások véletlen ásatások alkalmával, meg a Tisza-part beszakadásainál manapság itt bőven találnak. Szaladásuk ugylátszik Becse felé volt irányozva, hanem már későn történt és hasztalan volt; mert a solymosi veteményföldek és a Becse felé vezető uj urasági töltés fölett elterülő Bereg (ugylátszik itt a szláv „breg"-nek magyaritása) alján, hol egykor a Tisza árja folyt vala, tömérdek ember- s állathulla-maradványokat, mintegy 200—300 éves fegyvernemeket és vas szerszámokat találni, rendetlenül egymásra s egymás mellé halmozva. Itt hullott el, valószinüleg a vizbe szoritva, a régi Borjas menekülő lakosságának kicsinye-nagyja. Müller J. C. abroszán 1702-ben „Borgos" név alatt találjuk Borjast, de már csak mint jelentéktelen halászkoloniát. Ujból megszállását 1790 körül a hazafias Sissányi család eszközlé, szegedi és dózsai magyar jobbágyokat telepitvén meg földsánczai tövében és plateauja azon oldalán, hol jelenleg a volt községi temető helyén arany kalászok közül váltságunknak szent jelvénye egy roskatag vörös kereszt emelkedik. Itt állott tehát az ujabb Borjas, hosszu két utczájával, imaházával és iskolájával, mint közel másfélezer lelket számitó filiálisa a törökbecsei r. k. parochiának. Még e század elején minden oldalról viz folyá körül, s akkori mappákon Borgos, Borgyas, Bornyas és Burgios elnevezések alatt, falualji határával együtt, csakugyan szigetnek is van feltüntetve. Az 1848-iki szabadságharczban másodszor pusztult el Borjas. Október 13-án Becsével együtt a a halál, a pusztulás és iszony szinhelye lőn. Egy 4—5000 főből álló rácz csapat 10 ágyuval a szomszéd Csurognál a Tiszán áttörvén, rommá lőtte és hamuvá égette Borjast, megrémült lakosságát pedig részben leöldösé, részben

[1]) Bárány: Torontál vármegye hajdana. 5—6. l. — „Történelmi Adattár," I. és II. ktk. számosb helyein. — Már más alkalommal kimutattam, hogy a Theiner, Oltványi és a Bárány által közölt szövegek egyes részeikben elütnek egymástól. A Bárány-féle szövegben „De Anno 1334" alatt „Joannes de Burdas" fordul elő, ki „solvit 6. grossos." Óhajtandó volna a nevezetes tizedlajstrom vatikáni eredetijét még egyszer figyelmes szemügyre venni és ujból lemásolni.

[2]) E mappán Borjas helyén „Custosfocka" áll.

T.-Becsére üzé, hol azután midőn a béke ismét helyreállott házhelyeket és uj hazát nyervén, a Sissány nevü külvárost népesiték meg.

A borjasi földvár unicum itt az egész vidéken! Terjedelme mintegy 30 holdnyi dülényded térséget foglal magában. Jól conservált s igen erős földsánczai első pillanatra meggyőzik a szemlélőt, hogy itt az ős vagy történelem előtti korból fenmaradt ugynevezett pogányvár előtt áll, melyben az ezredévekkel előbb élt barbár nomád bajnokok életőket, barmaikat s vagyonukat a külellenség támadásai ellenében árkokkal, dombokkal és sánczokkal védelmezék. Helyrajzi fekvése hadászati szempontból igen kedvező. Alkalmasabb lak- és védelmi helyet az egész környéken nem találhattak az őslakók, mint ezt a beláthatlan rónaság fölött uralkodó borjasi magaslatot, melyet egyik oldalról a Tisza, a többiről a Tisza kiöntései, nedves és mocsáros laposok védelmezének. Egészen különbözik a borjasi földvár vagy pogányvár például a honti, nógrádi vagy a fejérmegyei ilynemü primitiv erődítményektől, melyek legkivált meredek magaslaton, kúp alaku hegytetőkön rendeztettek be. Inkább hasonlithatom azt a hazánkban is előforduló posvány- vagy vizi várakhoz (Wasser, Uferburgen), melyek ingoványos helyen épülve, alkatuk s természeti viszonyaiktól nyerték vala elnevezésöket, mint az Bereghben Ugocsában Sásvárral és az okmányainkban már 1192-ben előforduló Sárvárral történt.[1])

Két évvel ezelőtt az „Archaeologiai Értesitőben“ közöltem, hogy a borjasi pogányvár területén levő egyes emelkedettebb helyeket megásatván, azoknak mintegy harmadfél méternyi mélységében, sőt helylyel-közzel már egy méternyi mélységben is, korong nélkül idomitott cserépedény-darabokat és tüzpadokat találtam. E körülmény mindjárt kezdetben azon meggyőződésre vezetett, hogy e hely ép ugy állandó őstelepe egy népnek, a milyen Szolnok vármegye határán s ugyancsak a Tisza mellett fekvő Tószeg, mely a m. n. muzeum ősrégészeti kiállitásán régészeti leletei által közfeltünést ébresztett,[2]) — vagy pedig a hires szihalmi „földvár“. Itt is gyürüalaku sánczok övezik a telepet; itt is sárga agyag az eredeti természetes talaj, mely hullámzatosan haladva több helyen katlanszerü mélyedéseket képez, miket a telep lakói ételmaradványaik és szükségtelen tárgyaik eltakaritására használtak; itt is, miként amazoknál a legalsó konyhahulladékkal telt réteg fölött terülnek el egymásfölötti sorokban a tüzelő helyek, hol a telep lakói ételeiket készitték s kezdetleges edényeiket égették; itt is föllelhető mint minden őstelepen a jellemző téglavörös-szinü, vályucskákkal keresztül-kasul lyuggatott, kiégett földtömeg a helyenként barna televényföld között.

---

[1]) V. ö. Dr. Czobor B. jeles értekezését: „Magyarország középkori várai.“ Századok, 1877. évf. VII. f.

[2]) A tószegi ásatásokról tudományos alapossággal értekezik Csetneki Jelenik Elek: „Arch. Értesitő“ X. köt. 9. sz.

Előleges vizsgálataim néhány tárgyát, nevezetesen a cseréptöredékeket, a nemzeti muzeumnak küldém fel 1876-ban megjegyezvén, hogy érdemes volna fővárosi szaktudósainknak lerándulni s a borjasi őstelep archeologiai értéke felől saját autopsiájuk alapján tájékozást szerezni. Azonban mind e mai napig sem a nemzeti intézet, sem a tehetős telektulajdonos (két év óta a Bischitz testvérek Budapesten) nem ásattak Borjason. S minthogy a nagyobb terjemü kutatást a mi kezdetleges anyagi körülményeink miatt nem várhatni sem a „Dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat"-tól, sem pedig arra a magam tehetségéből képes nem valék: már azt hivém, hogy legalább egy időre fel kellend hagynom abbeli reményemmel, hogy a borjasi őstelep körül valamely momentosusabb, annak korára nagyobb világosságot deritő leletet tehessünk.

Ilyetén töprenkedéseim közben vettem Dr. Rómer urnak mult évi ápr. 3-án hozzám intézett levelét, melyben szokott szivességgel különösen a *tüzkő tárgyakra* hivá fel figyelmemet. „Szerettem volna figyelmét — ugymond — a tüzkő tárgyakra irányozni; lesznek bizonyosan azon a vidéken is. Kerestetni kellene vagy kérdezősködni a földnépnél és iskolás gyerekeknél. Igy jöttem már több helyen ázok tudomására." — Midőn aztán válaszomban arra hivatkoztam, hogy ezen egész vidéket még a mult században is terjedelmes mocsárok s büzhödő tavak boritták, melyek vastag iszapja s ezredéves réti növényzete mélyen elrejté a tudomány szemei elől az őshajdan drága nyomait; hogy továbbá még soha senki sem talált itt e vidéken, de még egész Torontálmegyében sem e fajta tárgyakat: Rómer rögtön sietett azt irni vissza, hogy érveléseimet nem fogadhatja el. Hivatkozott Ebenhöck példájára, kinek érdemteljes fáradalmai folytán egy egész gazdag muzeum létesült történelemelőtti tárgyakból, s hathatósan buzditva kutatásaim szorgos folytatására, mintegy a a meggyőződés lelkével hangsulyozá levelének e végszavait: „Quaerite et invenietis!"

A jóakaró ösztönzés ily bátor szavai után indulva ujra és ismételten szemügyre vevém Borjason az ősi coloniát, miglen sok utánjárásomra és kérdezősködésemre *Pálffy Pál* nevezetü borjasi uradalmi béres csakugyan figyelmeztetett, hogy emlékezete szerint ő már látott a borjasi földön ismeretlen kis kődarabokat, melyeket a szántóvető ember *földi kavicsnak* szokott nevezni, mert — ugymond — szántásközben a földből forgatja ki azokat az eke. Fürkésztem a helyet, hol vezetőm vélekedése szerint földi kavicsot forgatott ki az eke, — és az eredmény az lőn, hogy nemcsak a borjasi gazdasági telek több helyén mintegy 1—2 lábnyi mélységre elszórtan, hanem a tavalyi áradások következtében szakadozó Tisza-part kagylóréteges omladványai között is *felismerém a neolyth kőkorszakot és constatálhatám, hogy Borjason már a vas, a bronz és réz előtti időkben, történelmünket sok századokkal megelőzőleg, emberek laktak; hogy tehát a borjasi őstelep neolyth, vagyis csiszolt kőkorszaki*

telep és az első, mely eddig a torontáli Tisza-vidéken föl-fedeztetett.[1])

Leletemből a korongnélküli és korongon készitett szürkés agyagból való urnatöredékeket a m. n. muzeumnak küldém, a tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmából pedig Rómer tudor urnak mutattam be belőle néhány érdekesb kovaszilánkot; de a lelet főbb és becsesebb tárgyait dél-magyarországi muzeumunknak ajánlom fel, hőn óhajtván, hogy e kis gyüjteményt torontáli földieim ügyszeretete minél nagyobbra szaporitsa.

A muzeumunknak átszolgáltatott gyüjtemény számra nézve mindössze 48 darab kőeszközből áll. Ezek közül 1 darab vöröses trahyt-féle éles eszközrész, palakőfaju nyilhegy világosszürke és sötétszürke szinben 4, igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4, közönséges tüzkőnyil 16, közönséges fehér tüzkőeszköz 8, vörös pattogtatott kovaeszköz 7, pattogtatott obsidián 1, kovanucleus 3, kigylakőszekercze (serpentin) csonka részlete 1, hasonlag 1 serpentineszköz töredéke, mészkő-veső 1 és egy csonka márványkőbalta.

Első pillanatra is feltünő, hogy e kőnemek közt csak egyetlen obsidián fordul elő. S e tekintetben ugylátszik a többi dél-magyarországi őstelepek jellegével bir a borjasi is; mert nálunk itt az alföldön mindenfelé a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak az obsidián leletek, amint azt a szomszéd békésmegyei muzeum látogatásakor Pulszky is megjegyzé. Igen szép példányok azonban a kőszekercze, a kőbalta és kővéső, melyek muzeumunk eddigi gyüjteményében méltó helyet foglalnak el.[2])

Már más alkalommal (az „Archaeol. Értesitő"-ben) emlitém, s ezuttal csak mellékesen hozom fel, hogy a borjasi őstelepnek váralatti egyik lejtőjén egy egész temetőcsoportot találtam, mely azonban csak néhány száz éves lehet, s azon időből való, midőn e tájakon dúsan diszlettek a tölgyfaerdők; mert a kelet felé irányzott koporsók rothadt maradványán határozottan felismerhető a

[1]) Paleolyth régiségekre itt alkalmasint hasztalan számolnánk. Ezek a „drift" (a lerakodások) korszakára terjednek, midőn az ember a mammuth-al, a barlangmedvével, a gyapjuszörü rhinocerossal és más egyéb kihalt állatokkal osztozkodott Európa birtokában. Hunfalvy ezt igen találóan igy definiálja: „Történelem előtti, vagyis a tudvalévő történelmet megelőzött időnek szokták azt nevezni, melyet az emberiség eltöltött, mig az irást feltalálta, melylyel a tulajdonképi történelem kezdődik. A kőkorban a régiebb az, midőn az ember a mammuth-tal és rémszarvassal együtt él, lassanként tökéletesedő kő- és csont szerszámaival." (Magyarország ethnographiája. 54. l.)

[2]) A kőszekercze, melynek darabjáról szó van, hasonlit a dél-magyarorsz. muzeumban látható paulisi szekerczéhez. Eddigi magyarországi, vagy akár külföldi e nemü leleteinkkel való egybevetése és gondos tanulmányozása tán érdekes eredményekre vezethetne. Például a hajdani zsidó és egyptomi papokról tudom, hogy isteni tiszteleteik, áldozataik alkalmával még a későbbi fémkorban is használták a nagyobb alaku kőkéseket, kőszekercéket, pietásból az ősi szokás iránt, melyről őket a hagyomány értesité. (L. Lubock „Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes." 414. l.)

tölgyfa jellege, mit pedig a borjasi telepitményesek csupán csak koporsók készitésére nehezen vásároltak messze földön.[1]) Találtam ott azonkivül egy a XVI. századból való, gyönyörü karczdiszitményekkel ékesitett csonttülköt is a cervus communis agancsából és Ferdinand ezüst magyar dénárainak roszul sikerült rézutánzatait kettős bélyegverettel, nemkülönben ugyanazon fejedelem eredeti ezüst dénárát és egy idegen boszniai érmet.[2])

Az itt talált épen nem ritka érmek közül kettőt a budapesti nemzeti intézetünknek küldék fel, kettőt pedig saját éremgyüjteményünk számára takaritottam meg. Ez utóbbiak nagyobbika Dusán István bosnyák fejedelem érme s utánzata a velenczei dogeérmeknek. Körirata: Stephanus. A rajta levő alakok egyike Dusán, másika a bosnyák védszent.[3]) A tulsó éremlapon Krisztus alakja látható. A kisebbik érem II. Ferdinandnak igen gyakran előforduló denára 1635-ből. Körirata: (Ferd.) D. G. R. I. S. A. G. H. (Patrõna Hunga. 1635.) K. B.; azaz Körmöczbányán készült.[4])

Bronzeszközökre s egyáltalában fém nyomára, történelemelőtti csontra és agancsra a mai napig sehol sem akadtam Borjason ott, hol a csiszolt kőkorból való fentebbi tárgyakat találtam.

Ami már most az érintkezési pontokat illeti, melyekből őstelepünknek egyéb magyarországi őstelepekkel összehasonlitása által annak emezekkel rokon-eredetére avagy azonos korára vonhatunk következtetéseket, azt kell mondanunk, hogy a borjasi őstelep, tekintve a) helyrajzi fekvését, b) kőeszközei anyagát, c) cserépedényei idomitását, d) azon speciális körülményt, miszerint a kőkori rétegekben eszközölt fürkészet eddigelé semmi fémnyomra sem

---

[1]) A régi tölgyfa-erdőkből ma már csak egy kis részecske áll fenn Beodra alatt, és a t.-becsei Urbán-család birtokát képezi.

[2]) V. ö. „Archaeolog. Értesitő", 1876. évf. 249—251 l. — Továbbá: Miletz J.: „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei", 26—27. l. — Alkalmat veszek magamnak itt megjegyezni, hogy az „Archaeol. Értesitő" fentebb emlitett füzetében közölt leleti értesitésembe néhány lényeges sajtóhiba és ferditès csúszott be.

[3]) A velenczei érmeken az avers egyik alakja a doget, másika pedig Velencze védszentjét, szt. Márkot tünteti elő.

[4]) Nem mulasztom el még felemliteni, hogy Borjason, épen ugy mint más ilyen állandóan lakott coloniákban, legkivált az utóbbi századokból, jelesen a török világból való régiségeket nagy mennyiségben találtak. Gróf Bethlen József temesvári kataszteri igazgató ur birtokában is van egy Borjason talált, byzanti stylusban készült ezüst török kanál, melyet magam is láttam. A Borjasról T.-Becsére költözött 70—80 é es aggastyánoktól pedig hallám, hogy nekik gyermekkorukban saját apáik beszélték, miszerint a borjasi kapaszkodón régenten sok aranypénzt, aranysodronyokat, sőt egy nagy arany keresztet is találtak, mely tárgyakat aztán olcsó pénzen üzér zsidók keritették kézre és beolvasztották. — A borjasi földvár négyszögében egy tégladarabokkal telt emelkedettebb helyet mutogat a nép, melyen hajdanában a borjasi parochiális templom állott volna. Tudományos ásatások kideríthetnék.

vezetett, rokon és egykoru őstelep a szihalmi, tószegi, novaji, magyarádi, montaji, szelevényi, paszag-pusztai, csépai és paulisi őstelepekkel.

Őstelepünk, mint amazok, szintén messzeterjedő síkságon fekszik, hol lakói, mint amazoknál, egyszerü földhányások mögött valószinüleg igen sokáig békés nyugalomban éltek s folytatták primitiv életmódjukat, mely vadászatból, halászatból, földmivelésből és állattenyésztésből állott. A jellemző indicium tehát, mely szerint kőkori telepeink kivétel nélkül mind síkságon vannak, a borjasinál is feltalálható.

A kőeszközök anyaga Borjason a trahyt, diorit és kálczit, a serpentin és obsidián. Ezen vonások is teljesen egyezők egyéb kőkori telepeink eszközeinek anyagával. Jelenik igen helyesen jegyzé meg, hogy az egykori lakóknak eme kőzeteket okvetlenül kereskedés utján kellett szerezniök, miután azok a felsorolt kőkori telepek közvetlen közelében sehol sem találhatók.[1]) Az obsidiánt valószinüleg a Hegyaljáról, a serpentint és trahitot, melyek egyikéből gyüjteményemben a szekercze s egy másik kőeszköz gömbölyded részecskéje készültek, a Borjastól nem távol fekvő szerémi hegységből, Pétervárad környékéről, a dioritot Oravicza-Resicza sziklavidékéről, a kálczitot pedig az éjszakra fekvő hegylánczok valamelyikéből szerezték; ugyanazon helyekről tehát, hol e kőzeteket eddig ismert összes kőkori magyar telepeink népei megegyező vélemények szerint találták.[2])

A borjasi telep agyagiparának egyes cseréppéldányai, melyeket a hulladékgödrökből s az ősi tüzhelyek mellől kiemeltem, ép oly bütykökkel s durva karczékitménynyel ellátott készitmények, mint amilyeneket például Borsódban az Ostoros vagy a Hór patakok közelében állitólag kocsiszámmal lehetne összeszedni. A borjasi edénydarabok szintén vastagságuk által tünnek fel s ép ugy, mint teszem a paszagi pusztán kiásottakról irják, czifrázatként a pontozatot és vonalakat viselik magukon. Némelyik cserép vastagsága 9—10 mmt. tesz ki. S habár sajnálnom kell, hogy eddigelé egyetlen egész vagy csak jelentékenyebb példánynak sem juthattam birtokába és az, mit Borjason az ősrégiség sirjából kimentek, mindössze is csak néhány apróbb cseréptöredék: mindazonáltal annyit már ama pár cseréptöredéken is kivehettem, hogy a borjasi kezdetleges agyagipar épen ugy eredeti, népies és mondhatnánk nemzeti formákkal bir, valamint azt synchron egyéb telepeinknek ugyanazon gerencséri technikáján szemléljük.

Vonatkozólag továbbá a történelemelőtti csonteszközöknek és a fémne-

---

[1]) Archaeolog. Értesitő, XI. köt. 7. sz. 203. l.

[2]) Vasvármegyében is registráltatott a szentgáli vörös tüzkő, mely a miénkkel egészen azonos. Ott is találtak kőeszközöket, a többi közt kőkést fehér, a miénkhez hasonló tüzkőből. Sőt, ami nálunk még nem tapasztaltatott, ott a serpentin mellett lávabazaltból készült eszközök is találtattak.

meknek itteni hiányára, az elsőket illetőleg nem habozom kifejezést adni abbeli reményemnek, miszerint a netán eszközlendő rendszeres kutatás együtt fogja azokat találni a csiszolt kővel, amint az másutt is történt; a fémnemek hiányát illetőleg pedig kétségtelennek tartom, hogy azt a rendszeres kutatás épen oly állandó typusnak fogja a borjasi őstelepnél constatálni, amint a fémhiány egyéb kőkori telepeinknél is állandó typusnak bizonyult be.[1])

Ezen érintkezési pontok azonosságának alapján már most három dolgot állithatni:

a) hogy őstelepünk egy időben volt lakva hazánk többi őstelepeivel;

b) hogy a nép, mely azt lakta, a társadalmi fejlettség ugyanazon fokán állott, melyen kortársai;

c) hogy a kőkorszaki ősembert még a bronzkor feltünése előtt kényszerité a bensö ösztön, vagy valamely jelentesebb külbefolyás felhagyni durva kőeszközeivel s a bekövetkezett fémkor előhaladottabb szokásaihoz alkalmazkodni.

De habár e három dolgot bátran állithatni, azt mindazonáltal jelenkori felfogásunk értelmében csak sejteni lehet, mely nép volt az s mi volt az ő neve, mely azokkal a kőnyilakkal ellenségeire íjazott s vaskos markában kőeszközeit forgatá?[2])

Ily kérdéseknél leginkább a nyelvhasonlósági és különbségi adatokkal támogathat bennünket a nyelvosztályozás elmélete, vagy csak a koponyaalkat adatait[3]) szolgáltathatja nekünk az ősembertan cranioscopiája.

Sőt azt sem bizonyithatjuk, hanem csak közvetett elméletek után gyanithatjuk, mily vallási és erkölcsi fogalmak valának azok, melyeknek ama ősnép hódolt? S mig arról a tudomány nagymérvü erőfeszitései daczára is csak homályos fogalmaink vannak, hogy milyen uralkodó eszmék képezék a barbár népek társadalmi életszervezetének sarkpontjait és milyen viszonyban állhatott e társadalmi szervezet Európa s a többi világ más népeinek emberi intézményeihez?; a felől mindazonáltal már tisztultabb nézettel birhatunk, ami a kérdéseket illeti, ha vajjon stationarius volt-e a cultura, melynek elemében

---

[1]) Lubock és Hunfalvy P. emlitik, hogy a neolyth korszakban az egyetlen arany található, mely fémet helylyel-közzel ékitményekre használta az ősnép. Erre nézve Magyarországon tudtomra egyetlen egy concret esetet sem lehetne felhozni.

[2]) Kr. e. 513-ban Darius hadjáratot intézett az aldunai és pontusi népek ellen. Darius roppant sereggel jött át Európába, melyet a Feketetenger nyugati partján vezetett éjszak felé a scythák ellen. Herodotus (élt Kr. e. 484—405) mintegy 60 évvel Darius hadjárata után az agathirseket emliti e vidék lakói gyanánt, kik a Marison laktanak, mely elnevezés alatt az alsó Tisza vidéke is értendő. (Hunfalvy: Magyarorsz. ethnogr. 58—59. l.

[3]) Retzius az itt lakott ősnépeket brachycephaloknak tartja. Ezekhez számitja a későbbi magyarokat is. (Ethnologische Schriften von A. Retzius, Stockholm 1860.)

mozogtak?, — mily mennyiségben lehetett jelen az ősnép az alsó Tisza kanyargós partján?, és mennyire terjed körülbelül az idő, melyet a kőkor embere borjasi fészkében vagy a Tisza-vidék terjedelmes rónáin eltöltött?

Ugyanis kétségtelen levén, hogy az autochton népállapotok egymagokból nehezen vagy tán épen nem fejlődhetnek magasabb műveltségi állásra: idegen, uj termékenyitő elemeknek kell közéjök vegyülni, melyek hatása alatt azok eredetiségöket elvesztik, átidomulnak, de tökéletesbedésre nézve öregbednek. „Vegyületlen ősculturák — irja Ipolyi — alig léteznek. A népek szellemi világa fejlődésének épen ugy egyik főkelléke az érintkezés, a társadalmi elvegyülés, valamint az az egyes emberek képessége fejlesztésére szükséges. E folytonos viszony szálai szövéséből áll sokszor az észrevétlen, csöndes és lassu culturai növekvés.“[1]) Nem lehet tehát föltételezni, hogy egy oly népnek culturája, mely a hatalmas Tisza folyó által a Dunával és Feketetengerrel volt összekötve, mely gabnaterményeit és előnyös marhatenyészete nevelését éjszakra és délre, keletre és nyugatra egyaránt szállithatta, érintetlen maradhatott volna akár más népek eszméitől, akár pedig ellenállhatott volna azon benső természeti erő hatásának, mely az emberi lélek eredeti azonosságánál fogva érintkezések nélkül is életre szólitja a már másutt megfogamzott haladási eszméket.

Ha már most Tisza-menti őstelepeink időszámitási régiségére reflectálunk, nem fogjuk elvitázni akarni, hogy az ily reflexiók merő föltevésekből indulnak ki ugyan, hanem mégis oly föltevésekből, melyeknek alapját maga az empirikai tudomány vetette meg. Bizonyos csak egy, hogy az ugynevezett őskorszakok tartalmát nem tudjuk, mert nem is lehet megmondani. Kő- és bronzkori telepeink egyes félreeső helyeken igen sokáig, néhol egész a római uralomig fenmaradtak. Mi több, a chaldei monarchia ruinái földeritették, hogy földmüvelés és kereskedelem a kőeszközök használata mellett magas virágzásra fejlődhettek; miből pedig az következik, hogy a kőeszközök nem föltétlen bizonyitékai egy barbár állapotnak. Még ha teljesen megállapitott tény volna is, hogy a kőkorszak a világon mindenütt megelőzé a fémet: ugy mégis bizonyos maradna, hogy ugyanazon kor, mely a világ egyik részében kőperiodus gyanánt lép föl, a világ másik részében fémkorszaknak mutatkozik. Hiszen általánosan tudva van, hogy az eszkimók és a déli Oceán szigetlakói, a tűzföldiek és andamánok még a legutóbbi évtizedek alatt is kőkori életet éltek.[2]) Meglehet tehát, hogy a kőkori tiszai lakók is jó közelre megközeliték

[1]) A magyar iparélet történeti fejlődése. 27. l.

[2]) E tekintetben az emberiség ugy a történelemelőtti, mint a történelmi korszakokban következetes maradt önmagához. Például a magas ó-korból származó örményországi épitészeti emlékek s mindazon épitészeti müemlékek, melyeket Kis-Örményországban Pteria romjai közt Texier és Hamilton fedeztek föl, nemkülönben egyéb monumentális romok és müvek, melyek Örményország déli és délnyugati tartományaiban találtatnak, azt bizonyitják: mikép Armenia ezen tájai az assyriusok és babyloniaiak világuralmi korában nagy haladási stádiumot értek már el, a midőn Róma még csak

vala a történelmi kort, noha előttem nagyobb sulylyal bir a föltevés, hogy a tiszai lakók kőkorszaka, vizi közlekedésök kiterjedése és valószinüleg nagy élénksége tekintetéből, a régibb neolyth kőkorszakok közé tartozik. Egyszersmind ugylátszik nekem, hogy az alsó Tiszán nem úgy szűnt meg a kőkor, amiként azt Troyon elmélete akarja, — ellenséges invasio következtében, mely kőkori telepünket elpusztitotta, lakóit kiirtotta volna, a bronzculturának adván lételt;[1]) hanem megszűnt minden catastrophalis rázkódtatás nélkül, a természetes fejlődés hatása folytán ugy, amint érintkezése más vidékek népeivel, lakosságának jó és rosz tulajdonai, sorsa eldöntését magukkal hozták.

A bővebb és behatóbb kutatás mindenesetre föl fogja deriteni nemcsak e nézet helyességét vagy helytelenségét, hanem azt is, ha vajjon a borjasi őscolonián kivül léteztek-e az alsó Tisza balpartján még más neolyth-kori telepek? Egyszerü látszat után szólva talán szabad e helyen abbeli vélekedésem nyilvánitását koczáztatnom, hogy a török-kanizsai, kumándi, aradáczi, szanádi és babátói partmagaslatok ily ősi neolyth telepeket átszanak magukban foglalni.

De még akkor is, ha a szakszerü terjedelmesb kutatás eredményei egymagában állónak találnák feltüntetni a borjasi őstelepet: a védelmi szempontnak ezen meggyengitése még nem lenne elegendő arra, hogy őstelepünket a történelemelőtti ujabb müveltségi fokok meghonosulása következtében higyjük elpusztultnak. Igaz ugyan, hogy az erkölcsök változásával néha hatalmas nemzetek roskadtak össze, és az assyriusokat a müveltebb chaldeusok, ezeket a persák, a persákat a görögök hóditák meg és követék hatalmi positióikban; de másrészt az is kétségtelen, hogy az ó-müveltségi praepotentiát sokkal gyakrabban látjuk a történelemben elmaradni az anyagi hatalom mögött, mint a fölött győzedelmeskedni. A legeszményiebb hellén classicismust eltemeté a rómaiak anyagi túlsúlya, valamint ismét ezek müveltségének világosságát a barangoló vandal népek ellenállhatlanul romboló nyomása oltá ki.

Egyébaránt a torontáli tiszai őséletnek a történelmi korszakig folytatását, sőt valószinüleg a történelmi korszakba benyulását is megczáfolhatlan érv gyanánt hirdetik a Borjas környékén, sőt az egész torontáli Tisza-part mentén látható számos halmok és tömeges dombsorok, melyekben egy rég elviharzott kor akaratlanul is tartósabb emlékeket emelt magának a kőoszlopoknál és érczszobroknál, amiket

gyermekkori pólyákban volt, vagy épen nem létezett. (L. Lukácsi Kr.: „A magyarok őselei", 8—9. l.; továbbá v. ö. még Hunfalvy: „Magyarország. ethnogr. 56. l.)

[1]) „Sur les habitations lacustres." — V. ö. Csetneki Jelenik Elek szakavatott értekezésével: „A magyarhoni őstelepekről." (Archaeolog. Értesitő, XI. k. 204. l.)

az indulat rohama s a szenvedély dühöngése helyökből elmozdithat s egy pillanat alatt megsemmisithet.

E halmok és dombcsoportok, melyeket a nemzeti büszkeség hun-avar maradványoknak[1]) szeret tekinteni, jobbára későbbi korból származnak ugyan, de azért mégis praehistorikus ereklyék és emlékjelei a bronz- és vaskori ember itteni életének, mely e halmok körül a kőkorszakból önkényt bontakozott ki és e téreken ujult izléssel, növekedett felfogással uj életmódot és szokásokat inaugurált.[2])

A halmok és dombcsoportok többnyire temetkezési halmok, bensejökben kőrakással födött és immár megszenesedett fagerendákkal támogatott kamrával, hova az elégetett holttestek hamvait öblös urnákba elhelyezték, néhány kezdetleges kivitelü érctárgyat mellékelvén hozzájok. A tavalyi nemzetközi őstörténelmi congressus alkalmával a Százhalomra tett kirándulásnál önmagam is megszemléltem az érdekes mütétet, melylyel a világ minden irányából ott összegyülekezett szaktudósok több ily halmokat felbontottak és azok fenekéről a még teljes épségben levő kamarákban egymás mellé elhelyezett hamvvedreket kiemelék és magyarázák.

A torontáli Tisza mentén még érintetlenül állanak az ősépitészet e néma monumentumai, mindenütt mintegy szabályszerinti pontossággal hajdani vizmedrek fölötti kapaszkodókra épitve, amint azt a mellettök vagy közelökben elhuzódó kiszáradt mélyedéseken szemlélhetni.

Ezekkel szűnik meg — ugymond Jelenik — az őskor hazánkban és a római sasok feltüntével megkezdődik a szorosabb értelemben vett történelmi korszak!

De hogy némi fogalmunk legyen arról, mily mennyiségben lakott az ősnép az alsó Tisza kanyargós partjain és mily pezsgő élet uralkodhatott itt egy kezdetleges internationális civilisatiónak hosszu évszázadokra terjedt hatása alatt, elégséges fölemliteni, miszerint Torontálban a Tisza mentén nem kevesebb, mint százkilenczvenkét nagyobb halmot[3]) s mintegy 15 dombsorozatot számláltam. Hozzá e szám még nem is egészen teljes; mert ha

---

[1]) Nevezetes, hogy a szlávok, sőt még az autochton oláhok is „Unka"-nak nevezik e halmokat. Ezen névben a kiejtés szembeszökőleg hibás; mert a szláv és oláh a mély magánhangzók előtt csak ritkán vagy soha sem szokta a „h" betüt használni. A midőn tehát „Unka"-t mond, „Hunka"-t kell helyesen érteni, mely elnevezés a halmok eredetét szintén a hunokra látszik visszavezetni.

[2]) E halmok történelemelőtti jellegét Miletz is felismeré, midőn igy ir: „Ilyen, (t. i. mint a becskereki, bánteleki, csatágosi, écskai és elleméri határokban levők), nagy valószinüséggel pogánykori halmok mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár, Hegyes és Szaján körül is." („Tört. és Régészt. Értesitő", II. k. 67. l., és „Torontál vármegye tört. és régészt. emlékei", 21. l.)

[3]) Magasságuk 4—6 öl, körfogatuk középmértéke 30—40 öl.

a szőreghi, oroszlányosi, gyálai, szt.-iváni és mokrini halmokat számba vesszük, akkor a tiszamenti összes halmok száma a kétszázhuszat is könnyen megüti.[1])

Nevezetesen: Keresztur községe határában van mindjárt 11 halom, melyek közül három különvált csoportot képez.[2]) — A török-kanizsaiban 13 halmot találtam, és pedig keletről délnek öt halomsort, nyugatról éjszaknak egyet. A jozefovai határban pedig, a községi szőllőkertek között hosszu, tömör dombsor huzódik, melynek legmagasabb halmát a köznép „Szmilyevacsa"-nak nevezi. E dombsor délnek a szőlőkön túlra is elhuzódik. Nem messze a Tisza-parttól a „Kondzsolósz" nevü legmagasabb jozefovai halom áll egymagában; ettől déli irányban ismét egy hosszu dombsorozat vonul el, két kiválóbb magasságu halommal. Hasonlókép a szanádi országuttól balra is, alig negyedórányira Jozefova alatt, keleti és déli irányban kapcsolatosan egybefüggő földhányásokat látni, melyek hossza ezer ölnél is több lehet. Ezek déli részén, a kelet felé beszögellő sarkon két tetemesb halom áll, melyek a nép ajkán „Kortnyácsa" név alatt ismeretesek. Legmagasabb dombsor a jozefovai határban az, mely három kiválóbb kupjával a czernabarrai országut jobb- és baloldalán, az ugynevezett „Hadnagy-Budzsák"-ban létezik.[3]) Van ezeken kivül még a rétben s az oroszlányosi határszélen is egy-egy jókora magasságu halom. Tehát egymagán a jozefovai község területén tizenegy nagy halom s négy dombcsoportozat található mintegy harmincz kisebb halommal. A szanádi határban négy,[4]) a csókaiban kilencz halmot és két dombsorozatot látni. A padéiban áll öt,[5]) a monostoriban nyolcz, a hegyesi legelőn s a bocsári határban négy-négy, a beodrai és kárlovai határokban három, a frányovaiban tizenhárom nagyobb és öt kisebb halom.[6]) A török-becsei határban öt messze kimagasló halom áll,

---

[1]) E vidék ethnographiai leirását Katona Antal tiszaszabályozási társulati főmérnök eszközlé, ki munkájában a maga szempontjából e halmokat is regisztrálta.

[2]) A „Vrbovita Unka" és a Tálagyban fekvő névtelen halom. nagy mennyiségben tartalmaznak embercsontokat.

[3]) Hadnagy-Budzsáknak azért hivják e düllőt, mivel a rácz miliczianak a tiszamarosi határőrvidékről a n.-kikindai kerületbe átköltözése idejében a ráczok megtartván katonai szervezetöket, hadnagyuk épen e düllőben kapott ugynevezett character-földet. Kár, hogy a torontáli községi puszták, düllők, tájak stb. nevei többnyire elráczositottak! Megérdemelné a fáradságot a régi magyar neveket fölkutatni és a feledékenységtől megmenteni. Egybevetésök diplomatariumaink gazdag adataival, ki tudja mily érdekes eredményekre vezetne?!

[4]) A „Vujana" nevüről állittatik, hogy 1697-ben megerősitett török védmü volt Jenő herczeg zentai hadserege ellen.

[5]) A „Szelistyán" nevü düllőn mutogatnak egy gerinczet, melyből az Aranka-töltés készitése alkalmával nagy tömegekben ásták ki az embercsontokat.

[6]) Az ötvenes évek végén, midőn a t.-becsei-beodrai Klinker-ut töltését készitték, az ut melletti egyik halom déli részét megásták s egy nagyobb hamvvedret emeltek ki belőle, mely jelenleg a n. muzeum tulajdona. Ugyan-e hely körül találták azt a kis barbár bögrét is, melyet néhány évvel ezelőtt saját muzeumunknak ajándékoztam.

melyek közül a „Szentkirály“ egy a török hódoltságban elpusztult magyar helység nevét őrzi. A kumándi határ tele van halmokkal; csak a ritkább nagyságuak száma tizenegyre megy, nem is említve itt a rét felé fekvő szőlők hatalmas dombfüzérét, mely a hajdani őstelep félreismerhetlen jellegét viseli. Az elleméri községi határban öt, a tarrasiban (az Anonymus által ugynevezett „terra Torhus“) hét, a mellenczeiben kilencz[1]), az aradáczban hét halmot számláltam. A nagy-becskereki telekföldek, melyek már távolabbra esnek a Tiszától, messze elhuzódó kiszáradt vizmedrek magas latain csak három halommal birnak; de már a Tiszához közelebb eső kincstári réten, szemben a titeli hegylánczczal, hét nagyobb alkatu halmot szemlélhetni. Az écskai határban van három[2]), a perlasziban pedig egy izolált halom[3]), meg egy három halomból álló halomcsoport. — —

Ime, mennyi emléke közöttünk és közvetlen szemeink előtt ama hosszu, messze időknek, melyek fölkutatására röviddel ezelőtt még az ábránd szárnyain sem bátorkodott elindulni a történettudós!

Ama hosszu nagy idők titkos országát ma már a szellem minden hatalmával vivja nemzeti tudományunk.

Mi nem fogunk e nemes törekvésektől elmaradni; — e tiszai őstelepek rendszeres fölkutatása által sikerül tán előbbre vinnük a vidék ősmultjának ismeretét, mint a honnan azt krónikáink kezdeni szokták.

E tekintetben ugy is társulatunké a kezdemény, — és övé az érdem is!

A „nem ex professo régész“ eleget tett, ha szerencsés lehetett rámutatni az őshajdan drága nyomaira a talajban, melyen naponta járunk-kelünk; a családi tűzhely maradványaira, mely körül ez országrészben ősi elődeink tanyáztak, hol mint a hangyaboly kezdetleges szükségleteik szerint társadalmi életöket élték; az áldozó helyekre és sirhalmokra, hol ősi táltosok pogány isteneknek áldoztak és dicsénekeiket hangoztaták.

Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ junius 27-én tartott havi választmányi ülése alkalmával a következő jegyzőkönyv lett bemutatva és felolvasva:

---

[1]) Ezek közül a „Ruszulova“ nevü halom tele van embercsontokkal.

[2]) A perlaszi országut mellettiben embercsontok találtattak.

[3]) E halom körül 1849-ben Kiss Ernő tábornok vitéz serege s a rácz hadak között erős ütközet folyt. A csatában elvérzettek e halomban lettek eltemetve. Hamvaik fölött durva készitményü fakereszt áll.

Jegyzőkönyv:

mely Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök kezdeményezésére az Ó-Palánkán (hajdan Uj-Palánka) eltemetett rámai hős Lo-Presti József báró sirhelyének meghatározása s az ó-palánkai, valamint ezzel szemközt a Duna jobb partján Szerbiában Rámán, mint Lo-Presti hősi halála szinhelyén található régiségek megszemlélése végett Fehértemplom városából 1877. május 26-án rendezett történelmi és régészeti kirándulás alkalmából felvétetett.

Ezelőtt négy évvel, midőn a határőrvidéki részeknek az anyaországhoz történt visszacsatolása után Ormós Zsigmond temesmegyei főispán Ó-Palánkán első izben megjelent, Nikolics Sándor palánkai görög keleti lelkész, az ó-palánkai házcsoporttól balra eső elhagyott régi temetőben egy jókora nagyságu szabálytalan négyszög alaku, egyszerü palakővel boritott sirt mutatott meg őmltgának, melyben állitólagosan Lo-Presti József báró, a rámai hős volna eltemetve.

Megilletődve szemlélték a főispán urral akkor a helyszinén megjelentek a szomoruan elhagyatott sirhelyet, mely a legszegényebb sirnál is szokásos jelvény nélkül mintegy véletlenül reá hengeritett faragtalan kő által jelöli csak a hős nyughelyét, ki Leonidás és Zrinyi példái után a katonai erények legnemesbikének, az önfeláldozásig terjedő vitézségnek virágzó fiatal korában magasztos példáját nyujtotta.

Ó-Palánka akkor Krassómegyéhez tartozván főispán ur nem volt azon helyzetben: hogy a temetkezési helynek határozott megállapitása s ennek megfelelő jelvénynyel ellátása iránt közvetlenül intézkedhetett volna; azonban bekövetkezett az 1876. évi XXXIII. t.-cz. értelmében azon időszak, melyben Temesmegye határai a Nera folyamig s igy Ó-Palánkára is kiterjesztettek, Ormós főispán ur tehát a helyszinére a kimenetelt elhatározta.

Az intézkedések meg voltak téve, hogy az ügyben tanuság tételre hivatott, s a különbeni közreműködésre szükséges egyének a helyszinén megjelenjenek, és mivel Fehértemplomban is a kirándulásra több ur és urnő tagul jelentkezett, a diszes társaság május 29-én reggel a helyszinére kirándult.

A láthatár kezdetben annyira borus és esős volt, hogy az utra induló társaság a kirándulás meghiusulta miatt aggódni kezdett; azonban minél közelebb jutott Uj-Palánkához, mely Fehértemplomtól egy kis órai távolságra fekszik, a felhők mindinkább oszlani kezdettek, a nap sugarai maguknak utat törtek, és midőn a Duna árvizének nagysága miatt a társaság vidám kedvvel már Uj-Palánka alatt a Duna-gőzhajó-társaságnak matrózok, az ó-palánkai kir. harminczad hivatalnak pedig pénzügyőrök által kormányzott és nemzeti lobogókkal diszitett bárkáira reá szállt, az ég boltozata oly vidámmá változott: hogy ehhez csak a kiránduló társaság kedélyhangulata volt hasonlitható.

Ó-Palánka mellett az érkezők a bárkákból kiszállva, a házcsoporttól balra kelet-éjszaki irányban fekvő emelkedettebb helyen megállapodtak, melynek

földhányásai s ezek körvonalai a hajdani kapuczinus kolostor és templom alaptervezetét láthatólag feltüntették, a falazatnak vagy alapköveknek azonban nyomai ezen helyen végkép elenyésztek.

Számba vétetvén névszerint a kirándulásban résztvevő s a hajdani kolostor helyén jelenlevő urak, urnők és megjelent egyének, ezek névszerint a következők voltak: Ormós Zsigmond Temesmegye főispánja, Pászt Vilmos kir. törvényszéki elnök és neje született Herczog Ida, valamint Bodrogközy Ilka urhölgy Fehértemplomból, Osztoics Zsigmond járásbeli szolgabiró és neje született Rácz Anna asszonyság Fehértemplomból, Bede Gyula kir. ügyész Temesvárról, Herglotz Antal kir. ügyész Fehértemplomból, Nikolics Sándor szentszéki ülnök és görögkeleti lelkész Uj-Palánkáról, Rieger Bálint kudriczi földbirtokos, Böhm Lénárd fehértemplomi polgár, Luckh János kir. harminczadi vámszedő és Jorgovics Döme kir. harminczadi ellenőr Ó-Palánkáról, Nikolics Arisztid községi biró, Stojanov István jegyző és még több lakos Uj-Palánkáról.

A körben álló társaság előbb Ormós főispán s az ő felhivására azután Böhm Lénárd is a kirándulás czélját röviden a társaságnak előadták és Lo-Presti báró személyére, valamint a régészetileg és történelmileg nevezetes Palánka és Ráma helyekre vonatkozó adatokkal a társaságot nagyjából megismertetvén, Ormós főispán tekintettel arra, hogy a kirándulás alkalmával teendő észlelések és tapasztalatok veszendőbe ne menjenek, hanem okirat alakjában megörökitve maradjanak, egy jegyzőkönyv felvételét nyilvánitotta szükségesnek s ennek ötletéből a jegyzőkönyv szerkesztésére és a nyerendő tapasztalatoknak hü feljegyzésére Böhm Lénárdot Fehértemplomból kérte fel, ki is, tekintve irodalmi érdemeit, mint a Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön története czimü két kötetes mü, valamint Fehértemplom monografiájának és régészet történelmi szempontból figyelemre méltó több értekezéseknek, legujabban pedig különösen Ó-Palánka multjának is megirója, ezen téren jártasságának ismételve bizonyitványát adta. A közóhajnak engedve, Böhm Lénárd a jegyzői tisztséget ezen kirándulás alkalmára elvállalta.

Hogy azon tájékozatlanság, mely Lo-Presti hős tettére nézve a nagy közönségben fenáll szétoszlattassék, czélszerünek látszik a rámai episodnak Böhm Lénárd Délmagyarországra vonatkozó fentebb idézett munkájában, hivatalos adatok, az egykoru „Das wiener Blättchen“ és habár későbbkori, de katonai dolgokban mégis tekintélyes „Oesterr. Milit. Zeitschrift“ után tett közléseit a mint ezek Böhm idézett munkája II. kötetének 169. és következő lapjain foglaltatnak, az ünnepelt férfiu egyéniségének és hősies tettének felderitéseül ide iktatni:

„A bánsági hadtest hadjárata 1788-ban, bár egészen véve szerencsétlenül ütött ki, mégis a személyes bátorság és lélekjelenlét több példáját mutathatja fel, melyeket itt megemliteni helyén találjuk.“

„Az osztrovai nagy Dunasziget, a Morava és Karas folyók torkolatai között 1788-ban az osztrákok által volt megszállva. Ráma várkastélyt is a szerb földön, az emlitett sziget alsó csucsa közelében, mely az ellenség figyelmét kikerülte, szintén a császáriak foglalták el. A hegység, mely a Mlava és Pek folyók között a Duna jobb partjáig levonul, az Osztrova szigeten alól annyira benyomul a Dunának, hogy azt félkör kanyarulatra szoritja. A kerekség legszélsőbb csucsán áll a torony alaku négyszögü váracs és ahoz közel Ráma falu. A vidék előnyössége arra nézve, ki a balpartról a jobb partra átkelni szándékozik, már a régibb időkben ismeretes volt. A Duna itt csak mintegy 1000 lépésnyi széles és egy sziget Uj-Palánkánál elég téres sánczra támaszkodhatik, mely az átkelést biztositja. Az osztrákok nem késtek ezt felhasználni és a szigetet védelmi állapotba tették. Ellenben Ráma valószinüleg csak a szükségnek köszönheti eredetét, hogy az innenső végpontnak a tulsó oldalon egy másikat szemközt állitson.“

„Csak miután Rámát az osztrákok megerősitették, ismerte fel az ellenség a hely fontosságát és minden áron birtokába akarta keriteni. Báró Lo-Presti hadnagy, egy bánsági születésü derék vitéz védte azt 23 emberrel a Belgiojoso (44. sz.) gyalog ezredből.“

„Junius 28-án éjjel 4000 török 3 ágyuval közeledett csendesen a váracshoz, és még nap feljötte előtt, 3 órakor reggel, váratlanul és gyorsan megrohanta.“

„Lo-Presti hadnagy az eltorlaszolt téren előrelátó meggondoltsággal tett intézkedéseket a védelemre, melyet a halhatlan spártaiak csüggedetlenségével volt eltökélve végrehajtani.“

„A dicső csoport már két óráig daczolt hidegvérüleg a tulnyomó erő ostromával s szakadatlan tüzelésével. Két óráig lövöldözték 12 fontosakból hasztalanul az Uj-Palánka előtti vizváracsból a Ráma körüli török csapatokat. Ekkor a táborból segélyt akartak küldeni nekik. Négy század gyalogságnak kellett volna hajón átszállnia, hogy a szorult helyzetben levőket az ostrom alól felmentse. Azonban a vihar oly hullámokat korbácsolt a Dunán, hogy az átkelés lehetetlen volt. E közben az ellenség fokozott dühvel folytatta az ostromot, azonban minden törekvését a védelmezők erőlködése visszaverte.“

„Esztelen támadásoknál gyakran a nagy veszteségek kényszeritik a támadó felet meggondolt intézkedésekre.“

„Rámánál is az eset történt.“

„A vakon ostromló török csapat, látva nagy veszteségeit, egyszerre eszélyességre tért. Ágyuit a kapunak szegezte és bezuzta. A keritésben földdel betömött falboltozatokat vettek észre, és azokat is áttörték. Halottaikon — a váracs előtt már 300 halottjuk hevert — keresztül rontva, az ostrom harmadik órájában utat és végre hat órai ostrom után két rést törtek a váracsba.“

„Ezt látták Uj-Palánkáról, de többet nem. Még csak néhány dörgés volt hallható, azután a váracs lángba borult, füst boritotta a helyet és a törökök nem sokára a vidékből eltüntek.“

„Egy nemsokára Rámára küldött őrjárat a hős védelmezők közül 18-nak sok sebbel boritott s megcsonkitott hullájára akadt, kiknek nevét, fájdalom, a történelem nem jegyezte fel. Az ellenség vak dühében levágta fejüket, s fegyverükkel, tarisznyájukkal, tölténytáskájukkal, s minden szerelvényükkel magával vitte. — Lo-Prestinek s a többinek nem akadtak nyomára. Csak a következő napon (29.) találták meg a mezőkön kettőnek szétszort testtagjait, és a váracs omladékai alól végre a hős Lo-Prestit s a három hiányzó testet is kihuzták. A 21 hős közöl 18-at Bánságban, 3-at pedig szerb földön Rámánál temettek el.“

„Lo-Presti hulláját, melyen nyolcz seb nyoma látszott, hajón átszállitották Uj-Palánkára, hol katonai diszszel s nagy pompával temették el. Dicső neve azonban emlékezetben van, s nemzedékről-nemzedékre száll. Ki még 1848 előtt Uj-Palánkánál a tulsó váracs romjait szemlélte, annak mutogatták sirja igénytelen emlékkövét, mely a rámai hős csontjait takarta. Most már annak is eltünt minden nyoma.“

Ezután Nikolics Sándor palánkai lelkész a régi temető helyére vezette a társaságot, mely bekeritetlenül, elhagyottan, helyenkint felfeltünő homokkő faragványu keresztjei, beomlott sirboltozata, valamint a sirokra illesztett szabálytalan alaku palakő lapok által kétségtelenné tette, hogy a jelenleg szabad legelőt képező tér ezelőtt temető volt, s ennek alaptervezete a föld felhányásban meg van jelölve, falazatainak nyoma azonban elenyészett.

A még fenálló keleti idomu homokkő kereszteket és sirokat rendre megvizsgálva, az egyik sir homokkő lapján az 1757-ik évszám mellett Herics Nikola és neje neve — az 1758-ik évre mutató másik sirkereszten Ostoja Radosavlovics — egy harmadikon 1789-ik évszámmal Maximovits Konstantin leányának Boschits Katának nevei voltak bevésve.

Nikolics lelkész ezután a hajdani kápolna bejárása előtt egy palakő lapra mutatva, határozottan kijelentette: hogy a rámai hős, cs. k. hadnagy Lo-Presti József báró tetemei azon kőlap alatt vannak eltemetve. Nikolics Sándor lelkész előadá, hogy 30 év óta lelkészkedik a községben, és a kérdéses helyet, mint Lo-Presti sirját, ezelőtt már jó régen egy bizonyos, 80 éves korában meghalt ó-palánkai agg férfi Raskovics István jelölte ki és mutatta meg neki, ki a rámai catastrofa idejében 1788. évben nemcsak felnőtt férfiu, hanem az eseménynek szemtanuja is volt. Raskovits különösen előadta volt Nikolics lelkésznek, hogy jelen volt és önszemeivel látta, midőn Lo-Prestinek megcsonkitott holtteteme egy bárkában Rámáról áthozatván, lepedőbe burkoltan, két társa megcsonkitott tetem maradványaival együtt e sirba temettetett.

A lelkész határozott állitása daczára, annak constatirozása végett: hogy a kőlap csakugyan Lo-Presti maradványait fedi, a sirgödör felnyitása az egyetlen biztos módnak látszott a társaság előtt, és daczára annak, hogy a temetkezési helyek, ha 30 évig nem használtatnak, temetői jellegüket elveszitve, szabadon felásathatnak; daczára továbbá azon körülménynek: hogy a ledőlt

kőkeresztek és egy felnyitva álló sirbolt világos jeléül szolgáltak annak, hogy ezen régi sirok iránti kegyelet az emberekben végkép elenyészett, a társaság mégis a nagyobb számmal jelen volt népség babonás előítéletére való tekintet miatt, a kijelölt Lo-Presti-féle sir felnyitásához amugy könnyedén hozzá fogni mindaddig idegenkedett, mig maga a lelkész a sir felnyitásának szükségességét azon hozzáadással ki nem jelentette, hogy a kiásandó tetem maradványokat a sirba ujra visszahelyezni és egyházi szertartás szerint megáldani fogja. És miután a politikai hatóság szintugy, mint a helybeli elöljáróság által a kiásásra nézve az előintézkedések megtéve voltak, a körülbelül $4^1/_2$ láb hosszu és 3 láb széles szabálytalan alaku palakőlap eltávolitása után a sirgödör óvatosan kiásatott.

Mintegy két lábnyi mélységben a munkások előbb szétszórt oldalborda, czomb, hátgerincz, kar, stb. csontokra, azután két koponyára bukkantak, melyek mind jelenségei voltak annak, hogy a sirban többen és rendezetlenül, mintegy bedobva voltak eltemetve. A társaság nagy érdeklődéssel kisérte az ásást; azonban a talált csontokat biztos alapul a hely constatirozására nem tekinthetvén, a további ásással való felhagyás iránt már vélemények nyilvánultak, midőn a munkáját óvatosan folytató kőmüves $10^1/_2$ órakor 4 lábnál mélyebb helyzetben egy csaknem teljes csontvázat fedezettfel, mely látszólag eredeti helyzetében mindeddig háborgatva nem volt. A csontokra tapadt föld és porond eltávolitása után a hulla mellkasa bordáival feltünt, a felső jobb karnak csak egy darab csontja találtatott, mig a bal kar egészen hiányzott, koporsónak, öltözetnek, vagy fegyvernek nyomára nem akadtak; csak két rozsdás vas szög, az egyik 4 hüvelyk hosszu, épen, a másik eltörve és végén görbére hajtva találtatott, azonban a legnevezetesebb az volt, hogy a koponya csaknem függirányos helyzetben kissé jobbra forditva és tetőjén erőszakos betörést mutatott volt. Az állcsontok két ép fogsort mutattak 32 darab éles és kevés használatra mutató fehér fogakkal, mi kétségtelenül bizonyitékát képezi annak, hogy tulajdonosuk hajdan fiatal férfiu volt. „Ez Lo-Presti volt," hangzott a jelenlevők ajkairól összhangzólag.

A kutatás ily módon kielégitőleg végét érvén, a csontmaradványok a sirba ujra elhelyeztettek. Nikolics lelkész a görög keleti egyház szertartása szerint a csontmaradványokat megáldotta és borral leöntötte, mire azután a kiásott gödör a földdel és a palakővel ujra befödve lőn.

A társaság, mely az ásást növekedő figyelemmel kisérte, az eredménynyel teljesen meg volt elégedve és annak figyelembe vételével, hogy Nikolics lelkésznek egykoru egyén kimondásán alapuló vallomása Lo-Presti sirját azon helyre határozottan kijelölte, hogy az ásás csontvázakat hozott napfényre, melyeknek egyszerre rendezetlen állapotban ugyanazon sirgödörben feltalálása, a háborus viszonyokat, melyek alatt az elásás történt, bizonyitja; továbbá figyelembe véve, hogy a legmélyebben fekvő csontvázat illetőleg ennek kétségtelenül fiatal kora, a karjain szenvedett törései a Lo-Presti személyének azonosságát

bizonyitják, miután ezen jelek a történelem feljegyzéseivel egyeznek, a kirándulás tagjai a kérdésben forgó sirt határozottan a rámai hős, Lo-Presti József sirjának lenni kijelentették.

Ormós főispán urnak a kérdésben forgó sir felnyitása iránti elhatározása szerencsés ötleten alapult, miután már most is kevesen találtattak olyanok, kik Nikolics lelkészszel együtt, hagyomány után, a helyet határozottan kijelölhették és egy évtized után ez többé tán nem is történhetett volna.

A helynek constatirozása után főispán ur addig is, mig a sirnak illőbb kijelölése iránt az intézkedések megtétetni fognak, ennek farácsos kerítéssel leendő körülvételére, valamint a szolgabirót ugy a községi elöljáróságot utasitotta.

A kir. harminczad hivatali épület előtt palánkkal és kőfallal megerősitett dunaági part tövében a magas vizállás daczára kivehető hajdani római hidfőt, melyen a katonai ut Moesia fővárosából Viminaciumból, Lederata, Apo (Aponte), Arcidava stb. állomásokon át Tibiscumig (most Karánsebes) vezetett és mely innenső hidfőnek a tulsó szerb parton hasonló hidfő felel meg, a társaság szintén megszemlélte.

Az iránt, hogy a jelenlegi Palánka a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion helylyel azonos-e, a vélemények a régészet terén eltérők lehetnek, miután a peutingeri térképen a Duna folyam Apo és Arcidava mansion közt van jelezve; azonban az, hogy a jelenlegi Ráma és Palánka közt, ha nem is a szörénytoronyi Trajan hidhoz hasonló állandó, de a közlekedést igenis elősegitő és a két parton hidfőkkel megerősitett hajóhid állott, ezt a peutingeri térképen kivül a hatalmas folyam szemközti partjain még mai napig látható hidfők kőfalazat-maradványai is feltüntetik.

Palánka előtt az ugynevezett árkocskán (Sanzl) hajdan Uj-Palánkának külerőde (citadellája) állt. Az árkocska a Duna főágát a palánkai parttól távoltartó oly emelkedett helyet képez, melyre a Duna csekély vizállása mellett szárazon is átmenni lehet, de mely magasb vizállásban fűzfás szigetet képez. Hogy ezen kisded sziget partjai hajdan és már a római korban is falazattal és erődökkel körülvéve voltak, ezt a falazatok rommaradványai és az igen számos római téglák, melyek a sziget partjait ellepik, bizonyitják.

A hajdankor maradványai iránt érdekeltséget tanusitó társaság a régi külerőd helyére, melyből 1788-ik évben b. Lo-Presti a Belgiojoso, jelenleg főherczeg Albrecht, 44-ik számu ezred 23 vitéz katonájával magát az elhagyott rámai várnak birtokába helyezte, az ugynevezett Schanzlra a bárkákon szintén behatott.

A szigeten a járás kelés a társaságnak nemcsak nő de férfi tagjaira nézve is bajos volt. A nedves fű és bozót térdig ért, járt ösvényeknek nyoma sehol sem volt s a kigyók egész serege annyira ellepte a lakatlan helyet, hogy ezek nem egyenkint vagy páronkint, hanem a szó valódi értelmében csomókba tekerőzve egész csapatonkint a lábak alá akadtak. A helyzet az urnők számára főkép kellemetlen volt. A kir. pénzügyőrök ugyanannyi Heraclesekkint

szerepeltek, a mennyiben tömérdek kigyót, ha nem is kezeikkel de lábaik ugrásaival és botjaikkal szétzuztak.

A társaság körmenetét a kigyós szigeten csakhamar bevégezte. A sziget közepén egy romba dőlt téglaépület látható, hajdan ennek szomszédságában földalatti boltozatok erős falmaradványai terültek el.

Ezután a szigetet elhagyva, a szerb fejedelemségben fekvő Ráma megtekintése végett a társaság a bárkákban ujra elhelyezte magát s a nemzeti lobogók vidám lengedezése mellett a hatalmas folyam tulsó partjának tartott.

A nagy árviz miatt az átmenet csaknem egy óráig tartott. — A bárkák a szerb parton a hajdani római hidfő maradványa mellett haladtak el s ez alkalommal észlelni lehetett, hogy ezen szerb oldali falrom a magas vizállás daczára is látható és a palánkai oldal hidfő maradványának megfelel, s hogy a szerb oldali hidfő Rámától keletfelé ettől gyalog negyedórai távolságban egy lejtős hegy tövében állt, s ez a palánkai oldal hidfője felett magasb helyzeténél fogva uralkodott.

Midőn Rámánál a magyar lobogók alatt érkező bárkák kikötöttek, a kikötőhely közvetlen szomszédságában a szerb fejedelemségi vámhivatal főnöke és néhány lakos a magyar parti vendégeket barátságosan üdvözölték.

Az étkezés ideje megérkezvén, a társaság étvágyát a bőségesen hozott étszerekkel kielégitendő, a szerb fejedelmi vámszedő lakására bevonult, hol a vámszedő eredeti szerb jellegű fiatal nejének szivességét és keleties vendégszeretettel felszolgált dulcsászait és fekete kávéját a társaságnak magyar borral és szerb nyelven elmondott felköszöntésekkel volt alkalma viszonozni.

Rámán a most már romban lévő vár a hely főnevezetességét teszi. Lo-Presti és társai 1788-ik évi junius 28-án ezen vár romjai közt találták hősies halálukat.

A Szerbia történelmi és ethnografiai leirása körül érdemes Kánitz F.-nek Rámára vonatkozó leirása igen hiányos. — Önmaga Kánitz elismeri, hogy csak a hajó pihenése idejét használta fel a csucsos sziklahegyen áiló várromok megszemlélésére. A vár szétrombolását Kánitz is az 1788-ik évtől származtatja, midőn az osztrák parancsnok Lo-Presti báró kisded csapatával a várat az ellenség tulszáma ellen fényesen megvédve és minden megadást megtagadva, fegyvertársaival együtt önmagát a várromok alá temetteté.

A romok felső része Kánitz állitása szerint a nagyszámu szerb várak épitészeti módjával egyez meg. A vár alapterve, mely hosszukás négyszög, szögletein négy és az északkeleti oldal közepén ötödik toronynyal, az épitészeti anyag mellett is a vár római eredetét bizonyitja. Az idővel beállt dulások és rombolások következtében későbbi szerb és török épitkezések nyomai leginkább a falak és tornyok felső részén tüntek fel; különösen pedig az: hogy a várnak külső védbástyája, melyet árok környezett volt, szabálytalan, faragatlan kőfal maradványaiban későbbi mű.

A vár belsejébe hatva, az udvar a várfalak és tornyok által környezett

térséget képez, melynek közepén körded alaku épület romja tünik szembe. Ezen romról állitják, hogy hajdan török mecset volt, mely állitást a körded idom s az épitészeti anyag bizonyitja. Az erős várfalazat az udvar belsejében lőrésekkel és körben elhuzódó, valószinüleg faalkotásu karzattal volt ellátva, miután a feljárási lépcsők s a falakba illesztve volt gerendák lyukai látszanak.

Ezen várromok alatt a Dunára néző oldalon a sziklába bevésve olvasható azon felirat, melyről Kánitz csak a Leg. VII. Cl. (Legio septima Claudiana) betüket olvasta le. A felirat mintegy $2^1/_2$ láb hosszu és 2 láb magas kőre van bevésve és természethiven a következő:

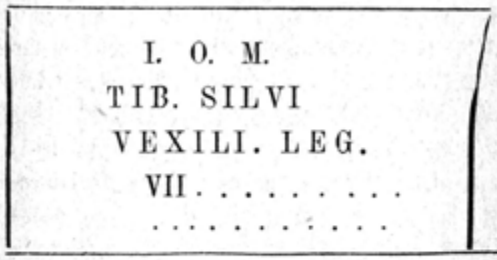
I ✣ O ✣ M
VEXIL ✣ LEG.
. . . . . VII ✣ CL.
. . . . . VRA
C ✣ LICIN ✣ RVFIN

A felirat értelme szerint a Rámától csak kevés órai távolságban fekvő moesiai főváros, Viminaciumban állomásozó VII. Claudiana Legio egy osztálya Rámában volt elhelyezve. Ezen feliratos emlékről Kánitz röviden megemlékezik, Oriovčanin Lukács Illés pedig a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ czimü bécsi folyóirat 1865-ik évi folyamában azt a fentebbi alakban körülményesen közli.

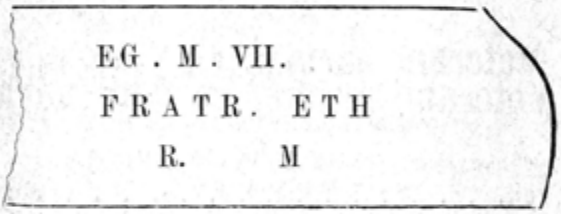
A szerb fejedelmi vámszedő és a kisérő lakosok ezenkivül még más feliratos két római táblára figyelmeztették a társaságot. Ezen táblák egyike a dunai oldalon főbejárásul szolgáló toronytól jobbra mintegy két ölnyi magasságban van befalazva. A tábla magasságán kivül azon körülmény miatt, hogy az lefelé van befalazva s a követ a moh ellepte, a betük csak nehezen voltak olvashatók, azonban nehogy a felirat hiteles másolatát a társaság nélkülözze, miután Kánitz erről egészen hallgat, Oriovčanin pedig érintett czikkében ezen tábláról azt emliti, hogy eltünt és feliratát egy másik szemtanu közlése után jegyezte fel, hágcsó segélyével Böhm Lénárd a rejtélyes betüket megfejtette s a felirat egyes betűinek lelkiismeretes feljegyzése után a kérdésben forgó ujra felfedezett 2 láb hosszu, 1 láb magas tábla felirata következő:

I. O. M. B. CL. VALEN
VEXIL. LEG VI
VIXI. FA.

Ezen feliratot Oriovčanin hibásan következőkép közölte:

A második felirásos tábla, melyre figyelmeztetve lőn a társaság, a falu oldali külső falba van beleillesztve. Ezen tábla a régészek figyelmét eddig kikerülte. A kőlapocska felirata a következő:

A várromok megszemlélése után azon szinte érdekes építészeti emlék megszemlélésére indult a társaság, mely a várhoz közel a faluban áll s ennek házai által környeztetik. Ezen emlék mintegy 25 öl széles négyszög alaku ép falazatból áll.

A falazat négy szögletei tompák, négyszög alakja, faragott kövei és téglái római származását mutatják. Az erődítvény bizonyára római Castrum volt. Az erőd belsejének falai a hajdani karzat nyomain kivül lőréseket mutatnak. Két kapuja van, melyek közül a főbejárás szélesebb. A keskenyebb bejárás ezzel szemben van. A főbejárás oldalain a külső falakban hajdani lépcsőre mutató kövek állanak.

A későbbi kereszténykor a Castrum udvarára épitette a községnek igénytelen kisded templomát, mely arról nevezetes, hogy a hajdani Viminacium romjaiból kiszedett ép nagy téglákkal van kirakva, melyeknek több darabján Leg. VII. Cl. felirat olvasható.

Ormós főispán ur ezen kirándulás alkalmával 20 darab római érmet szerzett, melyek Ráma környékén találtattak.

A társaság ezután a vámszedő lakására ment ujra, hogy ennek szives fogadtatását megköszönje, s miután neje török módra készült illatos mokka kávéval kedveskedett, szivélyes bucsuzás után bárkákra helyezkedve Báziás felé evezett.

A szerb oldalon fekvő homokos hegy tövében dühöngő szél daczára, mely itt állandó tanyáját felütve a futóhomokot a magyar partra a grebenáczi

homok sivatagba átröpiti s a szél folytán keletkezett erősb hullámok leküzdése után a társaság három negyedórai evezés után Báziásra baj nélkül megérkezett, hol a jóhirű vendéglős Leopold által felszolgált s előre megrendelt ebédet vidám kedvvel és felköszöntésekkel füszerezve töltötte el s itt az esti vonat elindulásáig időzött.

A társaság még Báziáson szétoszlása előtt, magát bizottságként megalakultnak jelentette ki oly módon: hogy tagjai a Lo-Presti nyughelyén felállitandó emlékre szükséges anyagi eszközök beszerzésében buzgólkodni fognak.

A tervezett történelmi és régészeti kirándulás ily módon befejeztetvén, az erről felvett jegyzőkönyv ezennel berekesztetik.

Kelt mint fent.

Böhm Lénárd,
mint jegyző.

A Veterani barlang és Peth vára.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat 1873. évi deczember havi választmányi ülésén.

II. közlés.

II. Peth vára.

A Veterani barlangnak az 1692-ik évben történt védelmezéséről a helyőrség által irt napló tartalmából határozottan biztos tudomást szereztünk, hogy a Marcole néven emlitett zárvány a Csukár hegység magaslatának keleti részén azon helyen épittetett a helyőrség által, hol egy toronynyal ellátott régi várnak romjai még feltaláltattak, melyek minden kétségen kivül Peth várának romjai voltak.

A történeti nyomozásokból ugyanis tudjuk, hogy Dubován várromok léteznek.

Némely történelmi munkák arról emlékeznek, hogy Dubován egy régi toronynak romjai láthatók, — mint azt Böhm Lénárd „Délmagyarország“ czimü müvének első kötete 302. lapján olvassuk, — mely torony hajdanta Marcole nevet viselt; az „Adattár“ 1872-ki deczemberi füzetében más történetiró állitása nyomán ismét azt találjuk, hogy Dubován egy lestoronynak romjai léteznek.

Mint a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ választmányi tagja, feladatommá tettem az Al-Duna ezen vidékét, holis a hazafias érdekekért elég mostoha körülmények között már tizenegy év óta küzködöm, régészeti és leginkább történelmi szempontból tanulmányozni, a többi között pedig a Dubován állitólag létező régi toronynak romjait kuta-

tásom tárgyává tenni, de semmi eredményre nem juthattam azon okból, mert a dubovai lakosok egy régi toronynak, annál kevésbbé egy régi várnak romjairól mitsem tudnak, és ezekről e vidéken semmiféle halandó mitsem mondhata. Utóbb azonban azt adták tudtomra a dubovai lakosok, hogy a Sukuru hegység fensikján földsánczok nyomai láthatók. Ezen állitás alapján egy szép őszi napon egyik ismerősömmel, eleséggel ellátva, Dubovára kirándultam, hol két dubovai kalauz társaságában, kik az 1280 láb magas Csukár hegynek minden zugában otthonosak, reggeli órákban a hegyi sánczok nyomait vizsgálgattuk, de csakhamar azon meggyőződésre jutottunk, hogy ezek a török háborukból származnak. Sok fáradtság után a hegy fensikjára jutván, a többrendbeli zárványt és gátonyokat megtekintettük, a török háborukat látott csatamezőn megpihentünk, s eleségünket ugyan jó izüen költöttük el, de fáradságunkat a reménylett siker nem koronázta.

Már azelőtt is iparkodtam, de most annál inkább arra törekedtem, hogy összeköttetéseim által a bécsi cs. kir. levéltárból oly adatokhoz juthassak, melyek az aldunai vidéket illető történeti eseményekre tökéletes világot derithetnének, s törekvésem az által lőn jutalmazva, hogy nemcsak a Veterani barlangnak két izben történt védelmezéséről szóló hiteles adatokhoz jutottam, hanem ezen adatok a kérdéses toronyromokhoz is elvezettek oly helyen, hol azokat legkevésbbé gyanitottam vala.

Emlitve volt, hogy a Veterani barlangnak helyőrsége a Marcole zárványt ott épitette, hol egy toronynyal ellátott vár romjai még akkoron megvoltak, melyekből 181 év előtt nemcsak a Marcole zárvány, hanem a többi, a Csukár fensikján szükségessé vált védművek is épittettek. Hogy ezen romok Peth várának romjai voltak, azt a következő történeti adatokból kideritjük.

A tatárok elvonulása után IV. Béla 1244. évben az ország keleti határán több helyeket megerősittetett. Ezek között volt Myhald, Orsova, — noha utóbbi csak kijavittatott, mert már a rómaiak és bolgárok alatt vár volt[1]), mint olvassuk. Az ujonnan épitett erősségek közé tartozott Peth vára is. Podhráczky ugyanis Oláh Miklós ezen állitására hivatkozik: „Severinum arx infra pontem Trajani cum tribus aliis: Orsova, Peth, Myhald illi subditis Praefectus vocabatur Banus magistratus intra nostros magni nominis.“[2])

Továbbá Podhráczkynál ezeket olvassuk: „E regione Semen-

[1]) Feszler II. 881 l.

[2]) A báni czim nagy méltóságu volt, mit tanusit azon körülmény, hogy a 13. század elején csak egy bán volt, és pedig Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja, a mint azt II. András 1212. évi decretumának 3. articulusa mutatja. Csak ezután IV. Béla alatt keletkeztek a szörényi és machovi bánságok. Engel, Geschichte des ungrischen Reiches und seinen Nebenländern. III. Theil 227. S. Miután Béla alatt keletkezett Peth is a szörényi bánsággal együtt, hihető, hogy ugyancsak IV. Béla alatt csatoltatott Peth is a szörényi bánsághoz. Podhráczky 301. 302. l.

driae in ripa Danubii septemtrionali sunt ex ordine ad Boream Revini Dombo, Harum, Buthoczin, Sanctus Ladislaus, Peth.[1]) Tehát a Duna északi, vagyis balpartján, kelet felé a többi között Horom (a mai Palánka) Sanctus Ladislaus (a mai Lászlóvár romjai — mely vár Zsigmond király és Losonczi temesi bán alatt szerepelt, — s ezután Peth vára következett, melyet említett kutfő Podhráczky Oláh Miklós után, Orsovától 3 órányira létezettnek állit; Dubova pedig, vagyis az említett várromok helye a Duna balpartján, Lászlóvártól kelet felé Orsovától 3 óra távolságra fekszik.

Peth vára valamely első parancsnokától nyerte nevét. Peth családi név volt, a mi abból is kitetszik, hogy a „Scriptores rerum hungaricarum“ czimü munka 2-ik részének 413. lapján „Batilii Joannis Herold de rebus Turcicis Dialogus“ folyamában Peth mint családi név fordul elő. A középkorban különösen a török hadjáratok alatt haditettekre szép alkalom kinálkozott, s midőn családtagok hirre vergődtek, a helynevek ezektől, de megforditva is, kölcsönöztettek. Igen valószinü tehát, hogy a Dialogusban említett Peth valamelyik őse volt a hasonnevü várnak parancsnoka, kitől a vár elneveztetett.

Hogy később, midőn a vár a mohácsi vész utáni török háborukban elpusztittatott, a Marcole nevet viselte, az magyarazatát abban találja, az említett Dialogus szerint, mely az első Ferdinánd alatti hadjáratokról szól, hogy itt egy horvát származásu Marco hadparancsnok is létezett, kinek nevéhez, miután Peth vára oláhok által lakott vidéken feküdt, ezeknek a „le“ szótagot kellett csak hozzácsatolniok, és Peth várának romjait Marcole néven igen is nevezhették, ha Peth vára parancsnokainak egyike csakugyan Marco lett volna.

Hogy Peth vára nevezetes erőd volt, az 1692-ki hadiesemények bizonyitják, mikor 3000 török többször hevesen megtámadta a Marcole zárványt, s azt csak 100 ember védelmezte két ágyuval és a törökök még sem tudták elfoglalni és bevenni. Peth Myhaldnál kiterjedtebb, s a Duna melletti fekvésénél fogva ennél fontosabb volt, mint melynek magas tornyáról nemcsak a Dunán alulról vagy felülről közeledő ellenséget lehetett idejekorán észrevenni, hanem a hegyeken tul is figyelemmel kisérni, minélfogva elég idő maradt a támadási és védelmi intézkedések megtételére, még mielőtt az a vár falaihoz közeledhetett volna.

Ha a Széchenyi uton a Duna balpartja és a Csukár hegység függirányos sziklafala között a Veterani barlangtól 2200 lépésnyire haladunk kelet vagyis Orsova felé, a térség balra kanyarodva tágul, a Duna is szélesebb kezd lenni és nehány száz ölnyire fekszik Dubova. A kanyarodásnál a Csukár hegysark oly függirányos, hogy hegyélkép végződve, a csucsán létezett Peth várát és a

[1]) Podhráczky: 317. l.

helyébe romjaiból épittetett Marcole zárványát az ellenség a hegyél déli és keletészaki oldaláról meg sem támadhatta, a mit a nyugoti oldalról csakis akkor tehetett, ha Dubován át nyugotnak tartva a Csukár fensikjára eljutott.

Miután a várnak nyugoti része volt a támadásnak egyetlen biztosan hozzáférhető oldala, a várnak homlokzata és tornya is csak a nyugoti oldalon lehetett.

Ha tekintetbe veszszük, hogy Peth vára Myhald erősségével ugyanazon időtájban a tatárok kivonulása után IV. Béla alatt épittetett, Myhald várának romjai még ma is láthatók lévén, azt kell következtetnünk, hogy Peth várának tornya a Myhaldéhez hasonlóan 15—20 ölnyi vastag, külalakja pedig hatszegletü lehetett. Myhald vára szintén nyugotra tekintő homlokzatán volt csak hozzáférhető, udvara erős falazattal körülvéve. Továbbá egy ölnyi átmérőjü kikövezett kerekded viztartóra is akadtunk, mi Peth várában annyival inkább meg lehetett, mivel aránylag sokkal magasb hegyen a viztár cisterna szükségesebb is volt.

Az idő vasfoga, különösen pedig az emberi kéz mindent elemészt és elpusztit; Peth várát is romjaival együtt ugy elpusztitották, mintha ott sem lett volna. Hogy romjait is ennyire semmivé tették, abból kell kimagyaráznunk, mert a Veterani barlangnak két izben történt védelmezése alkalmával a Csukár egész táborrá átalakittatván, ennek magaslatán sok helyen zárványok és gátonyok épittettek, melyek Peth várának romjaiból kerültek ki, ugy hogy a régészek és történészek Peth várának romjai helyett már csak az ezekből különféle helyeken épitett zárványok, gátonyok és palánkák maradványaira akadnak.

III. A Veterani barlang védelmezése 1788. évben.

Midőn II. József császár Chersonban (Krim) II. Katalin császárnő tiszteletére megjelent, e találkozás azt vonta maga után, hogy nem sokára mint Katalin hü szövetségese örömmel ragadta meg az alkalmat, Oroszország mellett a törökök ellen a hadjáratot meginditani. Az erdélyi és bánsági hadtest parancsnoka gr. Vartensleben altábornagy volt. Ezen hadtest hadjárata egészben véve ugyan szerencsétlenül ütött ki, de azért hős tetteket is mutat föl; különösen a Veterani barlang helyőrségének bátorságát, kitartását és hősies elszántságát jegyezték fel a történet számára, melyeket itt részletesen fogunk előadni.

Ezen háboru alatt, hogy a törököknek dunai utját elzárhassák, Maovácz oláh illyr határőrezredbeli százados azon parancsot kapta, hogy a Veterani barlangot szállja meg, ki is vett parancsához képest Szviniczáról 280 emberrel és 11 ágyuval elindulva azt elfoglalta és megszállta. Egyébiránt hosszabb védelemre, sem elegendő lőszere, sem elesége nem volt. Julius elején báró Stein őrnagy a Brechainville 25-ik számu gyalogezred egy zászlóaljával és ágyukkal szintén a Veterani barlang védelmezésére küldetett, ki a barlang

előtti gátonyokat és egyéb védműveket jó karba és védelmi állapotba helyezte, a Csukár fensikján pedig zárványokat, gátonyokat emeltetett, a Cracu Cosieriului hegyoldalain körül palánkákat épittetett.

Augusztus 10-én jelentek meg a törökök 30 sajkán és 6 őrjárati hajón, kik Dubova irányában a Duna balpartján a Csukár keleti sarkánál létező öbölbe eveztek, s partra szálltak ugyan, de a zárványból, gátonyból és palánkákból ellenök intézett szakadatlan tüzelés következtében kénytelenek voltak 4 hajó otthagyásával s érzékeny veszteséggel visszavonulni.

Brechainville zászlóalja a fensikon osztályonként elfoglalva tartotta az összes zárvány-, gátony-palánk- és hirőri-állomásokat, midőn a törökök Orsováról közelgettek. Mehmed Memis pasa 7000 emberrel a Dunán jött, 1000 lovas is volt közöttük, kik Ogradenáról a hegyeken áthatoltak. A lovasság a dubovai sikságot lepte el, s állást foglalva a közlekedést a Veterani barlang és a fensikon elhelyezett csapatok között a dubovai oldalról elvágta, hogy az azon éjjel a Dunán érkezett gyalogságnak partraszállását támogathassa, melyet most már a helyőrség meg nem akadályozhatott..

Az ellenség aug. 11-én reggel négy órakor csatarendben állott és a Cracu Cosieriului hegységet kezdé szinleg ostromolni, mit Stein őrnagy a hegytövén készen fogadott a felebblétezett palánkok ágyusegitségével. Az ellenségnek valódi czélja azonban az volt, hogy Dubován át a Csukár felé irányozza menetét, utközben az előörsöket visszanyomva állást foglalt, a zárványt ostromolta és véres harcz után elfoglalta. Stein őrnagy zászlóaljának egyik hadosztályával azalatt, az emlitett hegyoldalon a palánkoknak az ellenség részéről történt kikerülésével, tétlenségre kárhoztattatott, zászlóaljának második hadosztálya pedig, midőn az a véres harcz után szétveretett, a Csukár fensikjára menekedve hátrált, melynek magaslatára az ellenség is feljutni törekedett, hol a 20 négyszegölnyi zárványt ostromolni kezdé, az ostromot a hősies helyőrség ötször visszaverte ugyan, de utóvégre a roppant tulszámban volt ellenség a hősöket legyőzte és felkonczolta. Annak emlékére, mivel ott Scholderer százados, gróf Thierheim főhadnagy, gróf Clary-Altringen és Finsterwald hadnagyok, báró Elmpt és Eichenfeld zászlótartók, két altiszt, 15 tüzér és 346 közlegény elesett, azon zárvány, a hol a helyőrségre szomoru kimenetü véres csata vivatott, vérkőnek neveztetik, mely alatt a barlang feletti fensikot kell érteni. Ezen szerencsétlenség következtében báró Stein őrnagy még hátralevő csapataival különféle utakon a Veterani barlangba vonult, melynek védelmezése rábizatott.

Augusztus 12-én tizenkét sajkán ujabb török csapatok érkeztek meg a Dunán s ismételve partra szállani iparkodtak, de mindannyiszor elüzettek. A következő két napon át a törökök a Duna jobbpartján felállitott gátonyokból szakadatlanul tüzeltek, melynek védelme alatt partra vergődni törekedtek, de nemcsak hogy megakadályoztattak, hanem két sajkájuk a Dunába süllyesztetett, mire ismét két napon át heves tüzelést folytattak és a fensikról a

barlang védelmezőire szünet nélkül köveket hengeritettek le. Az ellenség aug. 17-én egy napi fegyverszünetet ajánlott, mely el is fogadtatott, miközben a törökök egy olasz nyelven irt levelet dobtak le a magaslatról, benne a helyőrséget megadásra szólitották fel, fegyverek nélkül szabadelvonulás feltétele alatt, mi azonban a helyőrség részéről el nem fogadtatott, minek következtében aug. 28-ig a szerbországi partokról folytonos ágyutüzelés és a Veterani barlang fölötti magaslatokról szakadatlan kődobálás volt napirenden, de semmi különös sikerrel, mert a helyőrség résen állott, a tüzelést viszonozta és a támadásokat visszaverte.

Az aug. 28. és 29-ik közötti éjjen Voith tüzérhadnagy ellenséges hajókat vett észre a Dunán, melyekre harmadfél óráig folytonosan ágyuztatott, miközben a zárvány a leghevesebben megtámadtatott — ez a Csukár keleti sarkánál létező dunai öböltől 800 lépésnyire fekszik a Veterani barlang felé — de Voith tüzérhadnagy itt kitüntette magát ügyesen alkalmazott böklövései (Stechschüsse) által, melyek mint némelyek állitják, általa először használtattak, mások szerint a már ismeretes böklövéseket csak ügyesen alkalmazta; de akármint volt, csakis az ő éberségének és ügyességének tulajdonittatott az, hogy az ellenségnek az éj homályában szándékolt partraszállása megakadályoztatott, s az emlitett zárványra intézett leghevesebb támadás a legerélyesebben visszaveretett.

Voith ügyesen épitett védművei, buzditó szilárd magaviselete, ügyesen irányzott lövései által még az ellenséget is csodálkozásra ragadta, miért is a Mária-Terézia lovagrend keresztjét kapta, s bárói rangra emeltetvén, főhadnaggyá léptettetett elő.

Most az ellenség azon megyőződésre jutott, hogy a Veterani barlangot a szerbországi partokról homlokegyenest a Dunáról be nem veheti, más tervhez kellett tehát folyamodnia, s támadásait három oldalról kezdé a Veterani barlangra intézni. Már délután egyes csapatok osztályai a Kazán bejáratánál partra szállottak.

Augusztus 30-án a ponyikovai barlang bejáratát védelmező-, ugyszintén a dubovai öböl fölötti zárvány-, valamint a Dunáról hajókon a Veterani barlang ellen általános támadás intéztetett; a helyőrség minden oldalról elzárva a barlang védelmére szoritkozott, és a heves támadásokat vitézül visszaverte.

Miután az ellenségnek a barlang ellen intézett ostromai nem sikerültek, és nem kevesebb mint 2000 embert vesztett, a pasa más eszközhöz folyamodott: megkisérlé alkudozni. A rohamos támadások közepette az ellenség reggeli 11 óráig negyedszer kinálta meg a helyőrséget fegyverszünettel és szabad elvonulással, mire Stein őrnagy a tüzelés és támadás beszüntetésével haditanácsot tartott, tekintvén azt, hogy négy napra ugyan volt még eleség, de a lőszerből annyira kifogytak már, hogy félnapra is alig lett volna elég; azonkivül a barlangban létezett három padon 86 sebesült feküdt. A helyőrség elfogadta a fegyverszünetet és szabad elvonulást azon feltételek alatt, hogy

fegyver- és lőszerkészletével, a sebesültek és betegek tovaszállításával elvonulhasson, mit a török pasa megtagadott. Stein őrnagy Maovácz századossal a magaslatra vezető kecskeuton indult a fensikon várakozó török hadi követhez, hogy vele ujolag értekezzék, kivel is a következő egyezményre léptek: a főtisztek kardjaikkal, a legénység pedig fegyverek nélkül vonulhatnak el, a sebesültek és betegek valamint az összes podgyász biztos kisérettel Moldovára fognak elszállittatni.

A védelem 20-ik napján egy tiszt hat vadászszal hadi követként a pasához küldetett, ki a feltételeket elfogadta s még azon este az átvételhez fogott. Janicsárjai és spáhiai kivont karddal két sorfalat képeztek, kik között a még fönnmaradt 700 hős aug. 30-án este a barlangból kivonult. Egy kis török csapat a barlangot azonnal megszállta.

Aug. 31-én a nagy vezér maga jelent meg a védműveket megtekinteni, s miután a helyőrség a törökök részéről a legjobb bánásmódban részesült, eleséggel és borral ellátva utnak indult.

Báró Voith János azon hegytől, mely 2516 láb magas, s Sterbecz néven ismeretes Szerbországban, a Veterani barlang átellenében, sterbeczi előnevét kapta. Ennek kézirataiból vettük ki a következő adatokat, miket emlitett unokája nekünk megküldeni szíveskedett, s elég alkalmasak arra, hogy a történteket kellőképen megvilágitsák.

„Az aug. 11-ki veszteség és hátrálás után Stein őrnagy zászlóaljának még megmaradt embereivel délután 5 órakor érkezett meg a barlangba, hol 20 napon át más eleséggel nem rendelkeztünk, mint részben rothadt liszttel, melyből az emberek tésztát készitve forró meleg hamuban kenyeret sütöttek, ez volt az összes helyőrségnek mindennapi kenyere. Minden másodnapon kaptak a hadfiak egy kis adag köleskását vagy rizst, minden harmadnapon pedig kétszersültet vagy lisztet és kevés szalonnát, a mi mindenkor csak készpénz fizetések mellett szolgáltatott ki. Később 14 nap mulva érkezett csak egy hordó bor, 50 darab juh és 4 napra kenyér, de ezt is készpénzen kellett venniök, s nyomban felemésztetett, alig egy nap lefolyása alatt, akkor aztán a nyomoruság ismét beállott és tartott az elvonulásig.

Sokan csodálkoztak azon, hogy a törökök oly kimélettel viseltettek helyőrségünk irányában, miután ők fegyverszünettel és elvonulással egész barátságosan kinálták meg azt, okát pedig a következőkben találjuk:

1-ször. Hübel oláh-illyr ezredbeli parancsnok és ezredes Maovácz századosnak egy határőri katona által a barlangba hivatalos levelet küldött, melyre Maovácz felelve levele végén ezeket érinté: „Ő Felsége a császár a legközelebbi napokban Zimonyból 10—12,000 emberrel utnak indult a helyőrséget az ostrom zárolástól felszabaditani.“ A feleletet Hübel ezredesnek vivő határőri katonát az Almáson át visszautaztában egy ellenséges őrjárat elfogta és megkötözve a Dubován állomásozó nagyvezér elé vitte, honnan az a veterani barlang irányába kisértetett, és onnan Maovácz hoz

kiáltania kellett, hogy fogságba került, és segitsen rajta. Ezen iratból a nagyvezér azt vette ki, hogy a török ostromló sereg nemsokára meg fog támadtatni, s a mi őt arra birta, hogy Mustafa pasa által a helyőrséget fegyverszünettel és szabad elvonulással már negyedszer és utoljára megkinálta.

2-szor. A nagyvezér terve az volt, hogy Vartensleben hadtestét Mehádiánál homlokzatban minden erejével megtámadja, és hogy egy másik hadosztálylyal a Veterani barlangnál a Dunán átkelését kierőszakolja, mely terve azonban meghiusult. Különben Vartensleben a hátrálásra már hajlandó volt, mi által utat nyitott volna az ellenségnek Temesvárig. A Veterani barlang helyőrsége lőszer és eleség hiányában is állhatatos magatartással oda vitte a dolgot, hogy az ellenségnek tervét és átkelési szándékát a Dunán naponként meghiusitá.

Az aug. 11-iki veszteség után, midőn Stein őrnagy a fensikról a barlangba érkezett, sietségében két 6 fontos ágyút és 5 ágyú számára kétszeres töltényü lőszert a zárványban hagyott. Midőn ezt hallottam és a lőszer hiányát éreztem, Stein őrnagynak Maovácz százados jelenlétében nyilatkozatot tettem azon okból, hogy végerőmegfeszitéssel megmenthette volna a két ágyút és a lőszert, mely utóbbi nélkül a helyőrség néhány napig sem tarthatja magát, mire aug. 12-én Gamsenberg százados s Ertl főhadnagy 100 emberrel és 10 tüzérrel a brechainvillei zászlóaljból a kecskeuton a fensikra küldettek, kik a hátrahagyott 2 ágyút és lőszereket még ott találták a záryányban. Az ágyúk szetszedve a magaslatokról ledobattak, mi által használhatlanokká lettek, de a legénység a lőszert köpenyében lehozván, a nálam létezett 11 ágyuból képes voltam az ellenségnek kierőszakolni szándékolt átmenetét a Dunán megakadályozni, és az Almás-Mehádiára vonatkozó tervét meghiusitani.

Belátható tehát, hogy két napig sem tarthattuk volna magunkat lőszer nélkül. Ezek szerint a helyőrség 10 napig tartotta fen magát, mialatt az ellenség gróf Vartensleben hadosztályát az almási uton át nem kerithette be, s igy a siker biztos kilátása nélkül homlokzatban sem merte megtámadni; Vartensleben pedig 10 nap alatt lassan elhátrált Illováig, s azalatt József császártól segitséget kapván a veszélyből kimenekült. A helyőrség azonban minden emberi segitségtől elvágva, minden pillanatban a biztos halálnak volt kitéve.

Ilyen veszélyes körülmények között a nagy-vezér a helyőrséget negyedszer de utoljára szólitá fel megadásra az emlitett feltételek alatt azon üzenet kiséretében, hogy Vartensleben Mehádiáról már hátrált. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint becsületes egyezmény utján elvonulni, miután az eleségből és lőszerkészletből kifogytunk, s az elerőtlenedett legénységtől már semmi szolgálatot nem követelhettünk.

Midőn Stein őrnagy tisztjeivel értekezett, hogy semmi kilátás nem lévén segitségre, nem maradt egyéb hátra, mint a negyedszer megkinált egyezményt elfogadni és a barlangot átadni, minek folytán egy tisztnek kellett tuszul a törökhöz mennie, észrevettem gyengeségöket, mert ezen vállalatra egyik sem akarta fejét ráadni. Azonnal önkéntesen elszántam magamat a nagy-vezérhez

elmenni, hogy Stein őrnagyot és Maovácz századost arról meggyőzhessem, miszerint én őket mint előljáróimat szeretem és tisztelem, s egyszersmind az államért kész vagyok azon esetre, ha a törökök adott szavokat megszegnék, meghalni is, mindamellett, hogy nőmről és 5 gyermekemről kellett gondoskodnom.

A nagy-vezér és összes tisztjei minden előzékenységgel voltak irányomban, kávé, gyümölcs és egyéb hüsitőkkel megvendégeltek. A nagy-vezértől bizonylatot is kaptunk 21 napi hősies ellentállásunk miatt. Mi fölött a császár ő Felsége teljes megelégedését nyilvánitá, és minden embert egy aranynyal megjutalmazott.“

Báró Voith tüzérhadnagy kéziratában előfordul az is, hogy előterjesztésére aug. 12-én, a szerencsétlen csata utáni napon, két főtiszt és összesen 110 katona a kecskeuton a fensikra indult, hogy az otthagyott ágyút és lőszerkészletet lehozza.

Voith kézirata szerint a vesztett csata utáni napon a helyőrség az ellenség által elfoglalt helyen a lőszerkészletet megtalálta a két ágyuval együtt, a mi előttünk érthetetlen, mert ez csak azon esetben történhetett meg, ha a törökök sehonnan támadástól nem tartanak, ha a fensikot odahagyva, csak a hozzájuk közelithető utat őrzik vala, es a környéket felkutatva, az ott talált ágyúkat hamarább helyezik biztonságba, továbbá ha halottaiknak a ponyikovai patak melletti eltemetésével foglalkoznak ott, hol maiglan a völgyben a zárványtól északnyugatra közvetlenül a patak mellett külön helyen kövekkel jelzett sirhalmok találtatnak, a fensikon, mint kősziklákon, e végre alkalmas hely nem lévén. Megmagyarázhatlan másodszor a kéziratból, miért nem kisérlette meg Stein őrnagy a legvégsőt, mikor még ágyúja és lőszere is volt.

Az előadottakból azt lehetne következtetni, hogy az aug. 11-ki csatában más zárványnál volt az ötszöri ostrom, melyből a törökök mindannyiszor visszaverettek, de ezen esetben sem lehet az ellenségről annyi ügyetlenséget feltenni, hogy a félóra alatt elérhető fensikon kémszemlézni elmulasztotta volna, mert a lőszer készletet, a mint megtalálja, bizonyára azonnal elfoglalja vala.

Mi, kik a csatatér területét, Csukár fensikját, a Cracu Coseriului palánkjait többször megvizsgáltuk, azt állitjuk, hogy a törököknek a kecskeutról tudomásuk egyáltalán nem volt.

Báró Stein őrnagy mindenütt jelen volt, a hol a veszély kivánta, ugyanazért nem tehetjük fel róla, hogy végső erőfeszités nélkül ott hagyta volna állomását.

Miután tehát, a mint Voith kéziratából látjuk, a merész vállalat sikerült, ugy csak annálfogva történhetett, hogy a törökök a kecskeutat nem ismerték, és az alatt valószinüleg a temetkezéssel, a többi ágyúk és zsákmány elfoglalásával, és a Veterani barlang meghóditásához kivántató készülődéssel voltak igénybe véve.

Meglehet az is, hogy a bejáratok őrizeteül a fensikot csak őrcsapattal rakták meg, mely a 100 emberből álló helyőrségnek láttára megfutott, mialatt ez a lőporkészletet a két ágyúval együtt elfoglalta.

Az eddig névleg emlitetteken kivül, kik életökkel lakoltak, az aug. 11-ki csatában részt vettek még a következő főtisztek:

A brechainvillei 25. számu gyalogezredből: báró Stein őrnagy, Petersill, gróf Lautour, gróf Thun, Gamsenberg századosok; Streit, Chantiens, Hertelendy, Ertl főhadnagyok; Pfisteren, Hegerstein alhadnagyok; Resch segédtiszt és de Puteani zászlótartó; Voith tüzérhadnagy a 2. tüzér-ezredből Maovácz százados és Stanojlovics főhadnagy a 13. határőrvidéki ezredből.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkárt helyettesité Kapdebó Gergely társulati tag; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula társulati ügyész; Dobó László, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid, Rötth László s a társulati tagok közül: Fodor Péter, Folly Emil, dr. Ehrenfest Mór, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő középtanodai növendékek számosan.

Elnök őmltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik; Miletz János titkár jelentése pedig, melyet Kapdebó Gergely társulati tag olvasott fel a következő:

Tisztelt választmány!

Május hó 24-én megtartott közgyülésünkkel bezártunk ismét egy évet, melyre — mint titkári jelentésemben jelezni szerencsém volt — csak megelégedéssel tekinthetünk vissza. Jelen választmányi ülésünkkel egy ujabb aerát kezdünk meg, mely — ha már a kezdetből következtetnem szabad, a multnál semmivel sem fog hátrább állani, sőt inkább önzetlen buzgalmunk- s törekvéseinknek ujabb tanubizonyságát fogja képezni.

Mielőtt a társulat részére begyült adományokat egyenként felsorolnám, el nem mulaszthatom örömmel bejelenteni, hogy legközelebb nagy érdemü elnökünk ő-mltga vármegyénk déli részében Uj-Palánka körül és Szerbiában, a történelmi s régészeti emlékek kutatása czéljából egy kirándulást tőn, melynek örvendetes eredményéről a jelentést ma lesz szerencsénk meghallgathatni. Nem hagyva emlités nélkül derék tagtársunk Böhm Lénárt beküldött értekezését Uj-Palánka történetéről sem, mely szinte egyik választmányi ülésünkön a felolvasás tárgyát fogja képezni; igéretét birjuk dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunknak is legközelebbi választmányi ülésünkön egy érdekes felolvasás tartására, ki is azon alkalommal több, általa Borjason Torontálban kiásatott kőkorszaki tárgyakkal fogja gazdagitani muzeumunkat.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg még a következőket is van szerencsém constatálhatni:

I. April havi választmányi ülésünk óta örvendetes érdeklődést jelezhetek társulatunkat érdeklőleg a begyült adományokat tekintve; mielőtt azonban ezek részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom felemliteni, hogy april havi választmányi ülésünk, valamint a mult hóban megtartott közgyülésünk hivatalos iratait a begyült ajándékokkal együtt illető helyeikre eltettem s a beválasztott tiszteletbeli s rendes uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem, s tudomásvétel végett azt is jelezhetem, hogy a „Történelmi és régészeti Értesitő“ f. évi III. füzete több érdekes rajzzal legközelebb meg fog jelenni s a társulati tagoknak szétküldetni.

II. A társulati muzeum s könyv- és irattár részére a következő adományozások történtek:

1. Főtiszt. Horváth Pius vál. tag ur ajándékozott egy sötét vörös márványban petrificálódott kagyló-átmetszetet; mely az Al-Dunánál fekvő szviniczai márványbányában találtatott s felső része a kagyló-átmetszetnél gyönyörüen kicsiszolva van.

2. Pattala Károly gattájai plébános ur adott egy régi templomi réz csengetyűt, melyet adományozó ez előtt tiz évvel mint plébános helyettes a torontálmegyei Padé község plébánia kertjében talált. A csengetyű a XVI. század közepéről való; oldalán körül lecsüngő koszoru fonatok alatt 3 alak s mindegyik alak mellett egy állat t. i. egy szarvas, egy nyul s egy, valószinüleg majom látható a következő felirattal: ✝—1—5—6—A°— az az: „Anno 1560“. Végre legalsó szélén a következő körirattal bir: „* SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM“.

3. Náglics Ferencz V. osztálybeli reál tanuló egy régibb, valószinüleg villanykészüléket.

4. Freund Mór gyorsiró ur 3 darab koronázási ezüstérmet, s 12 darab ujabbkori ezüst s réz pénzt adományozott.

5. Beranek János kőrajzolótól 4 darab ujabbkori török, magyar s osztrák ezüst s réz pénz küldetett be.

6. Frey Izidor III. latin osztály tanuló, egy multszázadi bajor ezüst s két darab ujabbkori osztrák rézpénzt adott.

7. Végre Susich Károly társulati tag közvetitésével Klima Albert temesvári lakos egy Antoninus Aug. Pius feliratu római réz éremmel növelte gyüjteményünket, mely az ajándékozó állitása szerint Turnu-Severinben ásatott ki.

IV. Végre könyv- s irattárunkat nevelték: 1. Ngos és Ftndő Molnár Vid vál. tag ur egy orosz térképecskével, mely a jelenlegi keleti háboru szinhelyét ábrázolja. 2. Trefort Ágoston vallás és közoktatási m. kir. miniszter ur ő nagyméltósága a magyar nemzeti muzeumi Széchenyi országos könyvtár többes példányai jegyzékének második füzetével. 3. Náglics Ferencz V. reál osztály tanuló több általa készitett rajzokkal. 4. Társulatunk lelkes s kiváló pártolója —, Reviczki-Bay Ilona urnőtől a következő becses müvek adományoztattak: a) Gróf Andrássy Manó: Utazás Kelet-Indiákon. 1 kötet nagy folio diszképes kiadás; b) Báró Trenk Fridrik emlékezetre méltó életének históriája 1788. 8-ad rét 3 kötet; c) Ladvocat apáturnak historiai dictionariuma. Magyarra forditotta Mindszenti Sámuel nagy 8-ad rét Komárom 1795—1797. 5. Náglics Ferencz V. reál osztály tanulótól ezen müvek: a) egy magyar s német szinlap gyüjtemény csomag $182^3/_4$-ből; b) Johann Möhling: Handbuch für Schüler. Bécs 1826. 8-ad rét 4 kötet; c) C. L. von

Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1842. 8-ad rét 1 kötet; d) J. J. Littrow: Vorlesungen über Astronomie. Bécs 1830. 8-ad rét 1 kötet és pedig a mü második kötete, az első hiányzik; e) Wenzel Gottfried Immanuel: Klugheits-Lehre. Linz és Lipcse 1805. 8-ad rét 1 kötet — ajánltattak fel könyvtárunk gyarapitására.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek legutolsó választmányi ülésünk óta felmerültek ügyeinket érdeklőleg s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s örvendetesen tudomásul vette a jelentést, s mindazoknak, kik a társulati muzeum, könyv- s irattár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Horváth Pius vál. tag, Böhm Lénárt, dr. Szentkláray Jenő, Pattala Károly, Náglics Ferencz, Freund Mór, Beranek János, Frey Izidor, Klima Albert s Molnár Vid uraknak a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; a begyült adományokat pedig titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült szükségletek s kiadások levonásával 404 frt. 87 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt. tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett egy ily czimü jegyzőkönyvnek: „Történet-régészet kirándulás Palánkára és Rámára“, melyet Böhm Lénárt társulat tag, mint az ezen kirándulásra vállalkozó diszes s nagyszámu társaság álta felkért jegyző szerkesztett. A jegyzőkönyv részletesen s vonzón irja le ezen történeti s régészeti szempontból egyiránt érdekes kirándulásnak, mely egyenesen nagy érdemü elnökünk Ormós Zsigmond őmltga kezdeményezésének köszöni megalakultát, — élményeit s déli vidékünk mult emlékeinek kutatása czéljából tett tapasztalatait. A választmány nagy érdeklődéssel hallgatta a jegyzőkönyv igen érdekes tartalmát s a többnyire társulatunk tagjaiból alakult kirándulók által tudományos szempontból tett s figyelemre méltó kutatások s tapasztalatok részletezését és a rámai hős, báró Lo-Presti siremléke ügyében már előzetesen bizottsággá alakult kirándulók intézkedéseit is a maga részéről helyeslőleg örvendetes tudomásul vette s a kirándulás alkalmából szerkesztett jegyzőkönyvet egész terjedelmében a társulati „Értesitő“-ben kinyomatni rendelte, melynek foganatositásával a szerkesztő titkár bizatott meg.

A tárgysorozat szerint következett Iványi Ede választmányi tag ur ily czimü értekezésének: „Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár“, folytatólagos felolvasása, miután a munkálat első része már a május havi közgyülés alkalmával lett ismertetve. A választmány ismételten nagy köszönetének adott kifejezést a becses tanulmányért s a közgyülési határozat értelmében az értekezést az „Értesitő“ julius havi száma fogja hozni egész terjedelemben.

Végül következett az uj tagok választása. Schäffer Antal társulati tag ur uj tagul ajánlja Nagyságos és Főtisztelendő Dobó Miklós csanád-egyházmegyei kanonok urat; ki is egyhangulag s éljenzések között rendes tagul választatik s részére a társulati kiadványok s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 26 án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Dobó László, Iványi Ede, Horváth Pius, Molnár Vid, czimzetes kanonok, Péch József, Rötth László, alispán, Strasser Albert, Wimmer József, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Kriniczky Ferencz, Marx Antal, kir. tanácsos, dr. Szentkláray Jenő, mint kedves vendég s értekező tagtárs, Uwira Ambrus, és a karzaton diszes női s uri hallgató közönség s nemes törekvésü középtanodai ifjak számosan.

Elnök ő mltsga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlévő társulati tagokat s kiemeli azon örvendetes körülményt, hogy a társulat mükódésének ezen ujabb aerája kedvező auspiciumok között nyilik meg, tekintve mind a társulati tagok tömeges részvétét ezen első vál. ülésén a kéthavi szünidő után, mind a társulat pénzügyi helyzetének javulását, főleg pedig azon az egész társulatra nézve kedves meglepetést, hogy ezen gyülés alkalmával a társulat szeretett s nagyérdemü volt titkára dr. Szentkláray Jenő egy érdekes, vidékünkre nézve közmüveltségi szempontból általános érdekü becses felolvasást fog tartani; s ezen előrebocsátott szavak után elnök ő mltga a gyülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s elnökileg hitelesittetik. Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Közel három havi időszak röppent el felettünk, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott. Azonban társulatunk ezen látszólagos szünetelése, melyet alapszabályaink azon közmondásnak hódolva, hogy „munka után édes a nyugalom," rendelnek el, csakis látszólagos szünetelés volt, mint emlitém; nem tünt az el felettünk eredménytelenül, nem volt meddő társulatunk buzgó törekvései s czéljai elérésének megközelitését tekintve s nem veszett el sikertelenül.

Választmányi üléseink szüneteltek ugyan a központban, de társulatunk tagjai felfogva s átérezve nemes hivatásuk nagyságát egész teljében, nem szüntek meg közremüködni azon nemes és magasztos czél további fejlesztésére még a nyugalom napjaiban sem, melyet a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat maga elé kitüzött s nemcsak a társulat jó hirnevét, tekintélyét nevelték ez által szerte e hazában, de egyszersmind eclatans tanubizonyságot nyujtanak arról is, hogy a minden önérdekhajhászattól eltekintő, csupán a közmüvelődést s tudományos előhaladást előmozditani igyekvő munkásság s buzgalom soha sem szünik meg a szépért, jóért s magasztosért hevülni; s társulatunk tagjai fényesen beigazolták azt, hogy tudnak is, akarnak is közremüködni azon magasztos czélok elérésére, melyeknek értékét nem a korunkbeliek, csakis az utókor fogja egész teljében megitélhetni, s a társulatunk által elvetett jó mag bizonyára meghozandja azon áldásdus gyümölcsöt, mely e déli vidékünk szellemi fejlődésének egyik leghathatósabb eszközlője leend.

Hogy az imént mondottak nem csupán hangzatos frázisok s kiválogatott mesterkélt szavak s nem légből kapkodott állitások, titkári jelentésem következő részleteiből győződhetik meg a tisztelt választmány.

Minden oly társulatnak, mely a szellemi müveltség előmozditásának

magasztos czélját tüzte ki feladatául, az életrevalóságát a szellemi téren buzgó s törekvő tagjainak müködése szokta meghatározni. S hogy e tekintetben t. i. tagjaink szellemi munkásságát illetőleg nem állunk roszul, nemcsak kiadványaink szolgálnak teljesen kielégitő tanuságul multunk szellemi müködése s irányára vonatkozólag, de-a jövőre nézve is örvendetes adatokat jelezhetek.

Igy Ormós Zsigmond nagyérdemü elnökünk ő mltga, eltekintve a f. évi május hó 26-án egy diszes társaság kiséretében tett Al-Duna vidéki kirándulásától, melynek eredménye egy jegyzőkönyv alakban szerkesztett ily czimü, becses adatokat tartalmazó füzetke lőn: „Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára," melyből egy nyomtatott példányt van szerencsém a tekintetes választmánynak bemutatni, mint már emlitém, ettől eltekintve, ő mltga ujabb adatok gyüjtésével foglalkozik Délmagyarország legdélszakibb s történelmi jelentőségü helyeinek multját érdeklőleg.

Továbbá azon kedves s mindnyájunkra nézve örvendetes körülményből folyólag, hogy társulatunk ez előtti nagyérdemü titkárját dr. Szentkláray Jenő tagtársunkat a jelen választmányi ülésünk alkalmával körünkben tisztelhetjük, felemlitem azon nagybecsü munkásságot, melyet érdemteljes volt titkár-elődöm a szünnapok alatt a hazában s a hon határain kivül kifejtett. Ki is nemcsak hogy képviselte társulatunkat az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulása alkalmával: hanem több helyütt u. m. Budán az országos levéltárban, Pozsonyban a káptalannál és a városnál, Bécsben pedig a cs. kir. hadügyminiszterium nagyszerü levéltárában hetekig adatok gyüjtésével foglalkozott, melyek az általa megirandó „Tisza-Maros határőrvidék monographiája"-hoz szolgálnak becses s ritka kutfőkül, s a tudós szerző ezen, déli vidékünk monographiáját illetőleg fontos és nagyérdekü tanulmányának előzetes ismertetését is társulatunknak volt szives felajánlani. Ugyancsak tőle fogunk hallani a jelen választmányi ülésünk alkalmával, egy archaeologiai szempontból érdekes felolvasást a „Torontáli őskori telepek"-ről s ezen alkalommal a telepekben talált őskori tárgyakat is bemutatni fogja s előlegesen is bátorkodom a tisztelt választmány becses figyelmét felhivni a felolvasandó nagybecsü tanulmányra.

Társulatunk szellemi munkásainak felsorolása alkalmával nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a szünidőben Iványi Ede vál. tagtársunk is részt vett az országos központi történelmi társulat pozsonyi kirándulásán, s a történelem és régészet érdekében a külföldön hosszabb utazást tőn s több nevezetes könyvtárt, muzeumot s levéltárt megtekintett; mely körülmény mi reánk nézve is becses értékkel biró, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatokat társulatunk szellemi előnyére fogja érvényesiteni; továbbá nem hagyhatom emlités nélkül azt sem, hogy a mai gyülésünk folyamában a már emlitetten kivül egy másik felolvasást is fogunk hallhatni Böhm Lénárt tagtársunk s vidékünk nagyérdemü monographusától ily czimen: „Uj-Palánka krónikája," s végre megemlitem még, hogy Iványi István ur is küldött be hozzám a napokban egy értekezést, mely az „Értesitő"-ben már megjelent „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez" czimü történelmi tanulmányt fejezi be.

A felsorolt szellemi munkásságtól eltekintve, hivatalos kötelességem hozza magával, hogy a junius havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő egyéb ügyekről is megemlékezzem s ezekről a következőkben van szerencsém értesithetni a tisztelt választmányt:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulat irattárába elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak

felajánlott régi pénzeket, iratokat, könyveket s egyéb emlékeket illetékes helyeikre eltettem. „Értesitő“-nk III. füzete is megjelent csinos kiállitásban, mely valamint a társulati tagoknak, ugy a helybeli s országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

II. A társulatot érdeklőleg a következő hivatalos iratok érkeztek: 1) Ipolyi Arnold s Horváth Mihály püspök ő méltóságaik köszönő iratokat intéztek elnökünk ő méltóságához azon alkalomból, hogy a május havi közgyülésen a társulat tiszteletbeli tagjaivá választattak. 2) Dr. Römer Flóris Ferencz, a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egylet“ czimü, velünk rokonirányu társulat elnöke, megküldé könyvtárunk számára a nevezett egylet ily czimü kiadványát: „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése,“ melyet van szerencsém bemutatni. 3) Göndöcs Benedek, a „Békésmegyei régészet-müvelődés-történelmi egylet“ elnöke, köszönetét nyilvánitja, a nevezett egylet könyvtárának társulatunktól megküldött „Értesitő“-kért.

III. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1. Társulatunk jótévőinek sorát Reviczki-Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja nyitja meg; a nevezett urnő valamint a lefolyt év alatt folytonosan a legrokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitá társulatunk fejlődése s emelkedése iránt, ugy munkálkodásunk ezen ujabb aerája kezdetén is érezteti velünk nagybecsü figyelmének s jóságának kiváló jeleit, s éremgyüjteményünk gyarapitására beküldött egy darab I. Lipót király-féle, egy darab III. Károly király-féle magyar aranyat. I. Lipót király egy darab magyar ezüst tallérját s 11 darab németországi különféle ezüst tallért, összesen 14 értékes darabot.

2. Izsák Amália urnő Temesvárról ajándékozott egy pár fehér selyematlasz arany himzéssel átszőtt és pillangókkal diszitett régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőcskét, mely tájképekkel, virágokkal s pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal ellátva. Mind a két adomány régibb 100 évesnél, s a nevezett ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta ajándékképen mind a két tárgyat, mint nagyanyai emlékeket.

3. Barách József kir. tanácsos s vál. tag ur egy különös alaku cseppkő példánynyal kedveskedett; a cseppkő alakja egy megkövesült szarvhoz hasonlit.

IV. Társulati könyvtárunk a már előzetesen emlitetten kivül, egy másik müvel is gyarapodott még, melynek czime: „Az emberi koponya ismeCranioscopia,“ irta Lenhossék József. A mü szépen bekötve, a szerző ajándékából jutott társulatunk birtokába.

Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó junius havi választmányi ülésünk óta a két havi szünidő alatt a társulatot érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A titkári jelentés éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag Reviczki-Bay Ilona urnőnek, a társulat iránt nyilvánuló ujabb jótékonysága s becses adományáért, a választmány legmélyebb

köszönetének nyilvánitását elnökileg tudtul adatni határozta el; továbbá Horváth Mihály, Ipolyi Arnold püspök ő méltóságaik, valamint Göndöcs Benedek apát s egyleti elnök jelentései nagy éljenzések között örvendetesen tudomásul vétettek s mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat *iránt* megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: dr. Römer Flóris Ferencz apátkanonok ő nagyságának a „Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyletének első évi jelentése“ czimü munka megküldéséért, oly kijelentéssel, hogy a nevezett egyletnek cserepéldány küldessék a társulat kiadványából, továbbá Izsák Amália urnőnek, Barách József kir. tanácsos s vál. tag urnak s dr. Lenhossék József kir. tanácsos s egyetemi ny. r. tanár urnak, a választmány jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illető helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 855 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartalék tőkealapon kivül. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s egyuttal a választmány Odor Samu pénztárnok urnak, a tudomásvétel mellett a társulat pénzügyi állapotának javitása körül tanusitott tevékenységeért, legnagyobb elismerését fejezte ki.

Következett dr. Szentkláray Jenő társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Torontáli őskori telepek a Tisza mentén.“ A jeles és minden tekintetben szakszerü értekezés bevezetésében a tudós értekező az őskorszaki viszonyokat tárgyalja általánosságban s ezután áttér a borjasi őstelepek részletes ismertetésére s kimutatja saját buvárlatai alapján, hogy ezen telepek a legnevezetesebbek közé tartoznak az Al-vidéken s hasonjellegüek a tószegi, szelevényi, paulisi és egyéb országosan nevezetessé lett őstelepekkel. Előadásában kimutatja továbbá, hogy Torontálmegyének Tiszamelléke nevezetes őskorszaki vidék volt; mert itt több mint 192 nagyobb halom s mintegy 15 dombsorozat található, s ha összeszámitjuk, a halmok száma közel 220-at tesz ki. Az értekezést különösen becsessé teszi azon körülmény is, hogy az állitások, különösen Borjasra nézve, az itt értekező által talált 48 darab ős kőkorszaki tárgyakkal lettek illusztrálva, melyeket értekező a társulat muzeumának volt szives felajánlani, két más, szintén értekező által Borjason talált régi éremmel együtt. A választmány s a jelenvolt hallgatóság feszült figyelemmel kisérte a remek toll- s vonzó nyelvezettel irt érdekfeszitő előadást s a tudós szerzőt élénken megéljenezte s az általa felajánlott őskori tárgyakat a két éremmel együtt, melyeknek egyike Dusán István, a másika pedig I. Ferdinand korából való, mély hála s köszönetnyilvánitással fogadta; s a vidékünk ősmultjára nézve különösen fontos s érdekes értekezést a társulati közlöny, az „Értesitő“-ben, valamint a „Temesi Lapok“-ban is közzétenni elrendelte, hogy a közmüvelődés érdekében mindinkább ismertebb legyen.

A tárgysorozat szerint kijelölt második felolvasás, miután az idő nagyon előre haladt, a választmány egyhangu óhajtása folytán a legközelebbi választmányi ülésre halasztatott el, s Böhm Lénárt társ. tag ur ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája“ a jövő október havi vál. ülésen fog felolvastatni.

Végül következett az uj tagok választása. Uj tagokul ajánltattak a következők: Dr. Benedek Albert főreáltanodai tanár Temesvárott, dr. Breuer Armin orvostudor Temesvárott és dr. Ortvay Tivadar akadémiai tanár Pozsonyban. Az ajánlatba hozottak egyhangulag és éljenzések között a rendes tagok sorába igtattattak s részökre a diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés október 31-én. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Bilszky Ferencz Iványi Ede, Molnár Vid, Pécb József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Folly Emil, Schopf Antal, a karzaton pedig diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat s kapcsolatosan felemliti, hogy elnök ő méltósága hivatalos teendői végett távol levén, a jelen gyülés alkalmával az elnöki teendőket ő vezetendi s ezen előre bocsátott szavak után a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mult szeptember hó 26-án megtartott utolsó választmányi ülésünk óta több oly körülmények merültek fel a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatot érdeklőleg, melyekről hivatalos kötelmemhez tartozik részletesen beszámolnom.

I. Szeptember havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulati irattárba elhelyeztem s a választmány határozatait érvényesitettem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, tárgyakat, iratokat és könyveket illető helyeikre eltettem. „Értesitő"-nk IV. füzete is, mely ez évben utolsó leend s befejezi a III. évfolyamot, rövid idő mulva tartalomdusan elhagyandja a sajtót s a társulati tagoknak mint tagilletmény pontosan szét fog küldetni.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyekről a következőkben van szerencsém beszámolhatni:

1. Az adakozók s jótevőink névsorát egy tőlünk messze távol lakó lelkes hazánkfia, Hajnal Imre gyógyszerész ur nevével nyitom meg, ki Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes „algiri cserkesz kés" beküldésével kedveskedett társulatunknak. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm.; a penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm.; hosszán alulfelül fürészszé van alakitva. A kés fogantyuja vagy nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Az érdekes ajándék megérdemli, t. választmány, hogy rólunk a messze távolból megemlékező derék hazánkfia, Hajnal Imre urnak, a társulat nevében jegyzőkönyvileg fejezzük ki nagy köszönetünk nyilvánitását.

2) Stetina Imre katonai lelkész s társulati tag ur ajándékozott 25 darab

ezüst s réz érmet, melyek legnagyobbrészben Dalmátiában találtattak, s néhány német s lengyel pénzecskét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik; közülök különösen kiemelendő egy I. Lajos magyar király féle ezüst dénár, mely Kninben találtatott s nagy valószinüséggel azon időre emlékeztet, midőn Erzsébet s Mária királynők a horvát-dalmát zavarok lecsendesitése végett 1383 végén a nyugtalankodó Dalmátiába utaztak s pártjuk növelésére nagy mennyiségü pénzt vittek magukkal. Ily Lajos-féle ezüst pénzecskék nagy számban találtatnak Kninben és vidékén.

3. Magyar Salamon Dávid nyomdász és társulati tag ur adott 2 ezüst s 2 réz érmet.

4. Susich Károly ügyvédjelölt s társulati tag egy külföldi ezüst s 2 darab I. Lipót-féle ezüst érmet, továbbá egy réz polturát 1705-ből s egy Mária Terézia korabeli réz $^1/_2$ krajczárost, végre egy réz pecsétnyomó gyürüt, melyen szárnyas pegazus felett I. S. betük láthatók. Az ajándékozott érmek s pecsétgyürü a várkapu tágitása alkalmával Mehala felől a sánczokban találtattak 1877. szeptember havában.

5. Dr. Ehrenfest Mór ügyvéd s társulati tag ur egy I. Ferencz római császár korabeli ezüst érmet és

6. Jovanovits György gymnásiumi tanuló 3 darab ujabbkori rézpénzt ajándékoztak a muzeumnak.

III. Bankó gyüjteményünket gyarapiták a következő III. osztálybeli gymnásiumi tanulók, u. m.: Oszvald János 1 frt, 2 frt, 5 frt, 10 frt, 15 kr. s 30 krajczáros Kossuth bankjegygyel, Pollák Lajos 10 frtos és 30 krajczárossal, Dulósy Jenő 5 frtossal, László Árpád 2 frtos és 12 krossal, végre Schlichting Győző gymnásiumi IV. osztálybeli tanuló egy 5 frtossal, mindannyian Kossuth bankópénzben.

IV. Végre könyv- s irattárunk is növekedett a következő ajándékokkal: Dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur megküldé „A nap munkája“ czimü müvét; dr. Szentkláray Jenő tagtársunk s török-becsei lelkész ur egy török okmányt ajándékozott s Bilszky Ferencz vál. tag ur s szakálházi plébános három darab hártyára irt czéh levéllel növelte iratgyüjteményünket; mind a három hártya-levél a XVI. században Augsburgban állittatott ki I. Ferdinánd római császár uralkodása korában, az egyik 1559. decz. 14-én, a másik 1564. április 29-én s a harmadik 1564. junius 6-án.

Ezen mozzanatok képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet, melyek szeptember havi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkár jelentése örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Hajnal Imre gyógyszerész urnak, ki tőlünk távol Botusánból (Moldvaország) egy igen érdekes cserkeszkés beküldésével kedveskedett társulatunknak, a választmány jegyzőkönyvileg kifejezett mély köszönetnyilvánitását elnökileg különösen is tudtul adatni határozta el; a többieknek pedig, u. m. Stetina Imre katonai lelkész s társ. tag, Magyar Salamon D. nyomdász s társ. tag, Susich Károly társ. tag, dr. Szentkláray Jenő társ. tag, dr. Kuhn Lajos tanár, Bilszky Ferencz társ. tag uraknak, valamint Oszwald János, Pollák Lajos, Dulósy Jenő, László Árpád, Schlichting Győző gymn. tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét s egyuttal elnök ő nagysága a jelen alka-

lommal különösen is kifejezte elismerését a gymnásiumi tanuló ifjuságnak a társulat iránt tanusitott nagy részvéteért s a beküldött ajándékokért. A választmány a begyült adományokat titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés, tekintettel arra, hogy a pénztár a mult havi örvendetes kimutatáshoz képest ujból még szebb gyarapodást tüntet fel, nagy köszönettel vétetett tudomásul.

Következett Böhm Lénárt társulati tag urnak ily czimü értekezése: „Uj-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig“, melyet Ardeleán György vál. tag ur olvasott fel. Az értekezés, mint czime is mutatja, a nevezett hely történelmileg fontos multját ismerteti chronologikus sorrendben s pontos részletezéssel sorolja fel mindazon történelmi és régészeti eseményeket, melyek ezen hazánk multjában nevezetes szerepet játszott helyre nézve felmerültek. A választmány köszönetet szavazott a derék szerzőnek érdekes értekezéséért, mely egész terjedelemben a társulati „Értesitő“-ben fog közöltetni.

Ezután Miletz János titkár olvasta fel ily czimü értekezését: „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez“; mely értekezésében szerző, reflectálva nagy s fáradhatlan történetbuvárunk Pesty Frigyes ily czimü értekezésére: „Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században“, mely a „Századok“ f. évi I-ső számában jelent meg, a csanádi püspökség archivumában lelt okiratok alapján kimutatja, hogy az 1737. év tavaszán, a még Merczy tábornok által 1722-ben letelepitett spanyolokon kivül, ujabb spanyol telepités is történt, még pedig Verseczre. Ezen spanyolok 9 hajóval jöttek le Bécsből a császár-király III. Károly egyenes rendeletéből s itt külön lelkész alatt állottak. Letelepitésök azonban Verseczen csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kormány egy épitendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül ujból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg telepittettek le spanyolok. A vidékünk multját érdeklő s felvilágositó érdekes értekezés nagy köszönettel fogadtatott s közlése az „Értesitő“-ben elrendeltetett s az értekezés befejeztével Bilszky Ferencz szakálházi plébános s választmányi tag ur megemliti, hogy a Verseczre letelepitett spanyoloknak ugyanott még ma is élnek ivadékaik, valamint Merczyfalván is Temesmegyében s az utóbbi helyről megnevezett bizonyos Denelotti nevü családot s végül megjegyzé, hogy a Bilszky-család is ezen spanyoloktól veszi származását.

A tárgysorozat szerint következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Tordai György főreáltanodai igazgatót.

Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Ezzel az ülés véget ért.

A székely-földi muzeum ismertetése. Miletz Jánostól. Midőn az 1876-ik év nyarán, erdélyi utazásom alkalmával néhány hetet a kies Háromszék elragadó szép vidékén töltöttem el, egyéb nevezetességek között megnéztem Imecsfalván azon szép s gazdag mügyüjteményt is, mely egyedül

Cserey Jánosné urnő őnagysága ritka buzgalmának s áldozatkészségének köszöni létezését, melyet a derék székelység közmiveltségi viszonyainak előmozditása czéljából a fenkölt szellemü urnő s ritka áldozatkész honleány nem kimélve semmi fáradságot, először ugyan csak a vidéken, később pedig távoli helyeken is hangyaszorgalommal gyüjtögetett.

A muzeum mükincsei, melyek a Cserey család udvarházánál vannak elhelyezve még jelenleg is, rövid idő alatt nevezetessé tették Imecsfalvát nem csak a Székelyföldön, de Magyarország távol meszsze fekvő vidékein is, s alig két évi fenállása óta közel másfél ezer látogatója volt. A többek között az 1875. év nyarán Előpatakon tartott „Magyar orvosok és természet vizsgálók XVIII. nagy gyülése“ alkalmával is az Erdélybe rándult tudósaink közül számosan megnézték, jóllehet a muzeum még akkor korántsem volt oly gazdag gyüjteményekben mint jelenleg.

A muzeum szakavatott rendezését Vasady Gyula tanár ur, mint a történelem s régészet nagy kedvelője vezeti; ki is számos összeköttetéseinél fogva a hazában s külföldön, a muzeum ügyét a tudomány s közmüvelődés szempontjából lelkesen felkaroló urnő- s alapitónak nemes czélzatai szerint, fáradhatlanul érvényre juttatni igyekszik s több oly nevezetes ritkaságot szerzett már meg, melyek mübecsüket tekintve az unicumok közé sorolhatók. Igy Vasady ur utánjárása szerezte meg Kossuth Lajos nagy hazánkfiától legközelebb azon 1848/49-iki katonai érdemrend nagy keresztjének csillagjelvényét is, melyet Bem tábornok Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s holtiglan viselt, melyet nem régiben Vasady ur személyesen vitt el Budapestről, hol a honvédmenház javára közszemlére volt kitéve. — rendeltetési helyére az imecsfalvi muzeumba. Ugyancsak Vasady ur f. évi marczius hó 4-én Sepsi-Szent-Györgyön a „felolvasó egylet“ estélyén egy szakszerü értekezést is tartott ily czimen: „A muzeumról“, hogy az imecsfalvi becses mügyüjteményt a székelység között minél szélesebb rétegben ismertesse.

Legközelebb, mint értésemre jutott, Csereyné ő nagysága az általa nagy fáradság-, költség-, és gonddal összegyüjtött történelmi és régészeti mükincseket, nemesen érző honleányi szive sugallatát követve, egy bizonyos összegből álló pénzalappal együtt a székely nemzetnek adományozta s az ügy végleges eldöntés végett jelenleg a vallás és közoktatási miniszteriumhoz van előterjesztve; a nevezetes gyüjtemény a nagylelkü alapitó urnő kivánatára „Székely földi muzeum“ nevet veend föl és székhelye alkalmasint Sepsi-Szent-György leend.

Az érdekes imecsfalvi gyüjtemény jelenleg 5920 darabból áll a könyvek, okiratok stb. ide számitásával együtt, s nevezetesebbjeit a következőkben ismertetem:

I. A muzeum birtokában van 96 darab porczellán, üveg s más hasonnemü tárgy, melyek közül megemlitendő: I. Apafi Mihály fejedelem nagy billikoma. Két nagy czinfedelü korsó. Béldi Pál pohara, éjjeli lámpája. Kemény János fejedelem pohara. Gróf Apor István tálja. Cserey Mihály a történésznek virágokkal diszitett asztaledényei; egy kis kancsó 1661. felirattal, s több érdekes székely kancsó és chinai tányér. II. Szövetnemü tárgy van 94 darab s ezek között nevezetesebbek: A Cserey család egyik nőrokona, Barabás Mari menyasszonyi aranynyal kivarrott női főkötője a XVII. század végéről. Macskási tábornok selyem, házi szőtt abrosza 1702-ből. Kiss Ernő tábornok nyeregtakarója. Tisza Krisztina selyem nyakkendője. Egy aranynyal himzett női ruhaderék a XVI. századból. Arany- s ezüsttel himzett, s drága

gyöngyökkel kirakott papucsok. Székely házi szőtt és selyemmel hímzett abroszok, ágytakarók, kendők a XV., XVII., és XVIII. századból. Végre templomi öltözetek stb.

III. A bőrből készült tárgyak száma 32. Nevezetesebbjei: Egy bőrtárcza 1792. felirattal, állitólagosan I. Napóleon egyik nőkegyeltjeé volt. Különféle lőszertartók a székely-huszár ezredektől. Tillier őrnagyné utazótáskája a 18-ik század elejéről. IV. A csontból készült tárgyak száma 15 darab; melyek között látható Tillier őrnagyné konty fésüje a XVIII. század elejéről. Lőportartók latin feliratokkal a XVII. és XVIII. századból s Kiss Ernő tábornok disznyerge.

V. Fából készült tárgy van 86 darab, melyek közül nevezetesebbek: Basa Tamás háromszéki főkirálybiró elnöki széke a XVII. század közepéről; ugyanennek faragványokkal diszitett könyvállványa Zaboláról. Abdul-Medzsid díszasztala, mely 10,000 darabból van összerakva s rajt török feliratok láthatók. Székely pogácsa bélyegezők s nyujtók a XVI. és XVII. századból. Egy régi diszes faragványu fakereszt. Récsey Anna rejtélyes rekeszekkel ellátott szekrénykéje csinos festményekkel a XVII. századból. Egy igen régi zongora. Egy székely famozsár, vagy máktörő, melyen „1664“ dombor vésetben látható.

VI. Réz, ólom és vas tárgy van 153 darab. Nevezetesebbjei: Bocskay István fejedelem órája. Barcsay Ákos fejedelem asztali órája. Gróf Ferrathi kihalt család pecsétnyomója a XVII. századból. Az olasz-magyar legió pecsétnyomója. A nagy-szebeni takács- s a segesvári kőmives czéhek kelyhei. Tatár, arabs, török és magyar lózablák, vas ingek, kar, mell, térd és has vértek, buzogányok, sisakok, nevezetes régi kardok, sarkantyuk a XVI. és XVII. századból. Nyil hegyek, ivek, dárdák, lándzsák, tőrök, pisztolyok, ajtózárak, bámulatos nagyságu kulcsok, különféle alaku harczi kürtök stb.

VII. A bronz tárgyak száma 98, melyek legnagyobb részben háromszéki leletek. Közöttük legnevezetesebbek: Egy 38 cm. nagyságu gyertyatartó. 14 darab különböző nagyságu celta. Sarlók, tűk, vésők, kalapácsok, lándzsák, buzogányok, edények; továbbá 43 darab különböző nagyságu szögletes, kerek, diszitett és sima alaku kar és kéz karikák, diszitők, melltűk és csattok, lódiszitő lánczok és fülbevalók.

VIII. A természetrajzi tárgyak száma az állat-, növény-, és ásványországból 1232 darab, melyek között nevezetes őskori kövületek találhatók. IX. Kép s különféle festmény van 70 darab. X. Arany s ezüst tárgy 65. Nevezetesebbjei: Bem tábornok csillagjelvénye; Kossuth Lajos ajándéka. Damjanics János tábornok bitófájából készült kereszt, melyet több erdélyi honvéd aranyba foglaltatott. Cserey Mihály történetirónak több ezüst disztárgya. A Szent-Katolnán ásatás alkalmával talált ezüst tőr, öv és arany gyürük.

XI. A különböző tárgyak száma 151 darab; melyek között kőkalapácsok, hamvvedrek, üveg gyöngyök, római mécsesek, mozaik téglák stb. láthatók. XII. A régi pénzek s érmek száma 503. XIII. Irott könyv van 47 darab, melyek a XV., XVI., XVII. és XVIII. században irattak s közülök megemlitendő Cserey Mihály históriája (4-ed rét 824 l.). Dávid Zsoltárai (4-ed rét 600 l.); ezzel egybekötve van a Szent Erzsébet rendü apáczáknak teendői és imádságai 1420-ból, melyet Szabó Károly ismertetett a „Könyvszemle“ 1877-i junius havi számában.

XIV. Nyomtatott könyv s hirlap van 1597 darab, melyek között több nevezetes s majdnem unicumnak mondható példány található a XVI. és XVII. századból. XV. A kéziratok száma, melyek nagyobbrészt az

erdélyi fejedelmek sajátkezü aláirásával vannak ellátva, kitesz 1007 darabot. Ezen kéziratok közül már többeket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesitő"-jében ismertettem s legközelebb több érdekes régi kézirat ismertetését folytatni fogom. XVI. A különféle nyomtatványok, röpiratok, alkalmi és halotti beszédek száma 88 darab.

Találtatnak továbbá a gyüjteményben becses pecsétlenyomatok az erdélyi fejedelmek-, különféle városok-, falvak-, egyletek- és családoktól; végre római téglák s épület kövek s egy képes album több mint 1000 darab fa-, kő- és rézmetszetü képpel. A közlöttekből eléggé látható, hogy mily nagy számu, mübecscselbiró anyag van itt felhalmozva, s mily becses anyagát képezik ezek is édes hazánk letünt multjának, az őseink által átélt s az ezek korát megelőző viszontagságteljes eseményeknek s mindezen becses gyüjtemény egy lelkes honleány, Cserey Jánosné urnő őnagyságának kizárólagos érdeme.

A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése. Miletz Jánostól. Az alább közlendő okirat azon szomoru idők emléke, midőn Báthory Zsigmond fejedelem ingatag magatartása Erdélyt a legválságosabb viszonyok közé juttatta, s a zavarokban a székelység democratikus alapon nyugvó szabadalmai mélyen megsértettek; a székelyföldi nemesség összegyülvén elhatározta ujból a jobbágyi állapotok vissza állitását, s felhasználva azon alkalmat, midőn az ingatag fejedelem az országból távozott, volt jobbágyaikat, kik a fejedelmi igéret alapján a szolgálatot megtagadták, éjjelenként összefogdostatták s százanként huzták nyársba, vagy orrát, fülét metszették el a szerencsétlen népnek s ily barbár eljárással a különben szabad nemzetet ujból jobbágyságra veték[1]).

Ily középkori vad intézkedések természetesen a haza kórmányzatával szemben élbe állitá a hős nemzetet, s a jogvesztés által érzékenyen sértett székely nép közül sokan Mihály vajda bejöttekor, ki a hozzá csatlakozóknak az ősi jogok és szabadságok visszaadását s a jobbágyság eltörlését igérte, benne egy szabaditót vélve, a vajda seregéhez csatlakoztak s az őket elnyomó nemességen visszatorláskép kegyetlen boszut vőnek. Mihály vajda kiüzetése után ezen, a vajdával czimboráskodó székelyek megfenyitésére alakult a táborból rögtönzött léczfalvi országgyülés 1600-ban október 25-én.[2])

Hatalmas hadseregek fedezték a tanácskozókat. Basta György német zsoldosaival Uzonban, Csáki István a megyei hadakkal Léczfalván, mely igénytelen falvacska Mártonfalván alul a Feketeügy jobboldali partmagaslatán igen festőileg fekszik és Székely Mózes vitéz hadai élén Nagy-Borosnyón tanyázott[3]). Ezen országgyülés szigorú rendszabályokat hozott a székelyek fékezésére s a székely népet a fegyverviseléstől eltiltotta[4]).

Az alább közlendő okirat szintén szigoru rendszabályokat tartalmaz a kézdi-vásárhelyi lakosok ellen, kik Sennyei Pongrácz császári tanácsos s Küküllő-vármegyei főispánnak oroszfalvi házát feldulták s marháit elhajtották. Az okirat, melyet Vasady Gyula ur másolatban szives volt velem közleni, a következő:

---

[1]) Erd. Tört. adat. I. köt. 46. s 47. l.

[2]) Orbán Balázs: A székely föld leirása III. k. Háromszék. 192. s. 193. l.

[3]) Mikó Ferencz: Hist. Magyar tört. emlékek VII. k. 149. l.

[4]) Ezen országgyülés végzéseit lásd Erd. Történettára I. k. 245. s köv. lap.

„Nos Proceres Maiores ceterique status et Ordines Universitatis Nobilium Regni Transsylvaniae ect Prudentibus Circumspectis Judic. Juratisque Civibus ac universis Inhabitatoribus Oppidi Kezdi-Vásárhely Salutem.“

„Mivelhogy az Székelyeknek szabadságakor meg nem gondolva várastoknak privilegiomit és szabadságát, továbbá több székelyekkel együtt insurgáltatok és az nemességgel minden Injuriákat cselekedtetek, kiváltképen pedig Sennyei Pongrácz uramnak császár ő felsége tanácsának (tanácsosának) és Küküllő vármegye Ispánjának Orozfaluban[1]) házát és marháit a többi Parasztsággal együtt eldultátok és elhordatták (igy): Hagyjuk azért és parancsoljuk nektek serio, Várastoknak szabadságának elvesztése alatt, hogy . . . . . [2]) Sennyei Pongrácz uramat minden kárairól megelégitsétek és vett házát is annyi részekből, a mennyiből ti elrontottátok és hordottátok mindjárást megépitsétek, melyekre Makó György uramnak is auctoritást adtunk. Egyebet abban cselekedni ne merészeljetek. Praesent. Perlect. Exhibent. restitutis Datum in possessione Léczfalva, quarta die Mensis Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo.“ Cháki István m. p. (p. h.), Caspar Kornis m. p. (p. h.), B. Bornemisza m. p. (p. h.), Franciscus Abaid m. p. (p. h.), Stephan Tholdi m. p. (p. h.), Stephanus Bodoni m. p. (p. h.), Benedictus Mindszenti m. p. (p. h.)

Egyveleg.

— Értékes adomány. Azon jótévők között, kik a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat iránt a legiokonszenvteljesebb érdeklődést tanusitják különösen felemlitjük Reviczki-Bay Ilona urnőt s a társulat alapitótagját, ki is 14 értékes ezüst és arany régi pénz beküldésével nevelte éremgyüjteményünket. Az ajándék áll 2 darab I. Lipót s III. Károly-féle magyar aranyból, egy I. Lipót-féle magyar, s 11 darab németországi különféle ezüst tallérból. Ezen adomány a szeptemberi vál. ülésen mutattatott be.

— Régi törökös alaku női czipőt s egy szinte régi női legyezőt ajándékozott Izsák Amália urnő a társulati muzeumnak, melyek a f. é. szeptember havi vál. ülésen lettek bemutatva. A czipők anyaga arany himzéssel átszőtt fehér selyem-atlasz, a legyező pedig tájképekkel, virágokkal s arany pillangókkal van diszitve s fehér csontfoglalványnyal bir. Mindakét adomány régibb 100 évesnél, s az ajándékozó urnő még nagyanyjától kapta emlékül.

— Algiri cserkesz kés. Hajnal Imre gyógyszerész ur, Botusánban (Moldvaország) lakó derék hazánkfia egy igen érdekes algiri cserkesz kés beküldésével lepte meg társulatunkat. A kés pengéje finom aczél, mindkét szélén élesre köszörült s hossza 20 cm. A penge széle a fogantyunál mintegy 6 cm; hosszán alul felül fürészszé van alakitva; a kés nyele majdnem 14 cm. hosszu s egészen ezüst és rajta török felirás s csinos arabeszk diszitmények láthatók. Végül a kés két darab keletiesen

---

[1]) Oroszfalu fekszik Kézdi-Vásárhelytől negyed órányira. Közelében van a kézdivásárhelyiektől nagyon látogatott „Fortyogó“ nevü ásványos forrás s fürdő.

[2]) A másolat a pontozott helyen véleményem szerint hibás.

czifrázott fából készült tokkal bir, mely szijakkal van körülfonva s alul ezüstös sodronynyal megerősitve. Bemutattatott az október havi választmányi ülésen.

— Borjasi kőkori emlékek. Dr. Szentkláray Jenő nagyérdemü tagtársunk a szeptember havi vál. ülésen igen érdekes ajándékkal kedveskedett társulatunknak; az ajándék egy kis kőkorszaki gyüjteményt képvisel s áll 48 darab kőeszközből s az adományozó által Borjason eszközlött ásatások eredménye. A kőeszközök közül 1 darab vőrőses trahyt-féle éles eszközrész; palakőfaju nyilhegy világos- és sötétszürke színben 4 darab; igen szépen vonalhálózott okkersárga szinü kovanyil 4 db; közönséges tüzkőnyil 16 darab; közönséges fehér tüzkőeszköz 8 darab; vörös pattogtatott kovaeszköz 7 darab; pattogtatott obsidián 1 darab; kovanucleus 3 darab; kigylakő (serpentin) szekercze csonka részlete 1 darab; hasonlag 1 darab serpentin kőeszköz töredéke; mészkő véső 1 darab és egy csonka márványkő-balta.

— Igen gazdag római pénzlelet. A f. évi szeptember hóban az ojtozi szorosnál szántásközben körül-belől másfél mázsa római ezüst érmet leltek a munkások. A lelet mesés hire hirtelen elterjedvén, Háromszék közel távol vidékéről zarándokokként jöttek a vevők a szerencsés találókhoz, kik az érmeket az alatt, mig a hatóságnak is tudomására jutott legnagyobb részt már Brassóban, Nagy-Szebenben, Kolozsvárott s egyéb helyeken elárusitották. Vasady Gyula ur, a „Székelyföldi muzeum“ őre azonban még oly szerencsés lehetett, hogy az érmek közül 556 darabot válogatva megvásárolhatott, melyek közül 7 darab igen szép tiszta példányt nekem is küldött ajándékba. Vasady ur az általa megvásárolt érmek közül 333 dbot elárusitani szándékozik, darabonként 50 krért; azok tehát, kik netán éremgyüjteményeik gyarapitására venni szándékoznának egyenesen hozzá fordulhatnak. Lakása Imecsfalva, Erdély, utolsó posta Kézdi-Vásárhely. Az elárusitandó példányok között van: 23 darab Flavius Vespasianus; 3 Tiberius Claudius Neró; 4 Vitellius; 14 Flavius Domitianus; 7 Coccejus Nerva; 68 Trajanus; 42 Aelius Hadrianus; 6 Sabina; 10 Aelius Caesar (Hadrián fia (?); 48 Antoninus Pius; 16 Diva Faustina; 31 Faustina Auguszta; 29 Marc. Aurél; 4 Lucius Verus; 5 Lucilla; 10 Aurél. Commodus; 3 Divus Antoninus s 10 darab ismeretlen; megjegyzendő még, hogy az érmek revers-féle mindannyinál különböző veretü.

— Érdekes bronz lelet. Háromszékmegyében a Zágon-hoz közel fekvő erdőségekben ásás alkalmával véletlenül több-féle bronz tárgyakra akadt egy székely ember; ki is a lelt tárgyakat aranynak tartván Brassóba vitte elárusitás végett. A zágoni előjáróság azonban tudomást vevén a történtekről, a falu birája rögtön utra kelt a tárgyak megszemlélése s visszatartása végett és szerencsésen sikerült is neki a már beolvasztás végett elárusitott tárgyaknak egy részét megmenteni s a „Székelyföldi muzeum“ részére visszatartani. A bronz lelet áll: 22 darab karikából, 2 darab karpereczből, 2 védeszköz-, 1 kalapács-, 1 véső-, 1 kés-, 1 lószerszám diszből 6 karikával, 12 sarló-, 6 celtából; mindezen tárgyak a nevezett muzeumban diszes üvegszekrényben elhelyezve láthatók.

— Nevezetes római téglák találtattak Bereczk-nél Erdélyben, hol a szántóföldeken Vasady Gyula ásatásokat eszközöltetett; az ásatás eredménye 6 darab olyan római tégla lőn, melyeknek szélessége 27 cm., hosszasága 41 cm. és vastagsága 9 cm.; a téglák egyenként 18 font nehezek. Találtak még továbbá 4 darab olyan nagy római téglát is, melyek 45 cm. szélesek, 60 cm. hosszuak és 6 cm. vastagok, sulyuk pedig 22 font. A téglák nevezetességét az is emeli, hogy rajtuk ezen betük láthatók: „COH (ors) HISP (anicus)“, vagy pedig: COH. I. BRAC.“ — Vasady ur szives volt megigérni, hogy a leletből a délmagyarországi történelmi és

régészeti társulat muzeumának is juttat néhány példányt; mely szives ajánlatért társulatunk nevében előre is nagy köszönetet fejezek ki.

— Torontáli őstelepek a Tisza mentén czimü jeles értekezése dr. Szentkláray Jenő társulati tag urnak külön lenyomatban is megjelent igen diszes kiállitásban, mely mondhatni a temesvári Magyar-féle nyomda dicséretére válik. A kik olvasóink közül a csinos füzetet birni óhajtják, forduljanak egyenesen a titkári hivatalhoz, hol 30 krért megszerezhető.

— A „Történelmi Adattár“ első kötetét, vagyis az 1871-iki évfolyam teljes számait ha netán olvasóink közül valaki elárusitani óhajtaná, az illető kéretik a föltételeket a társulati titkárral közölni. A nevezett mü első kötetéből 4 példány kerestetik megvásárlás végett.

— Egy őstelep Nógrádvármegyében. Mint az „Archaeologiai Értesitő“ f. é. 8-ik számában olvassuk, Szécsény mezőváros határában, a lóczi partra kapaszkodó megyei ut mellett áll a „kerekdomb“ nevü mintegy 30 méter magas s talapzatában is ugyanannyi métert számláló tojásdad alaku domb; mely a messze őskori emberek lakhelyeül szolgált, s találtatnak itt a konyhahulladékok, hamu, agyag és homok rétegek között aggancsok, állatcsontok, durva cseréptöredékek és csonttük. Az edények fényesre égetett agyagmüvek, csücskös jellegüek, czifrázatuk kör és pontozat; bronz tárgyakból eddigelé ezen dombban csak egy tü találtatott. Ugy gyanitják, hogy e domb gazdagságra nézve aligha nem versenyez a szijhalmi, tószegi és a pilini lelhelyekkel. Ezen őstelepről Pintér Sándor, ki itt sokszorosan kutatott, egy szakavatott monographiát irt, melyben ásatásainak eredményei s a dombnak történeti és népmondaköret illető részei is részletesen tárgyaltatnak.

— Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár czimü értekezése Iványi Ede választmányi tagtársunknak, mely értekezés a május havi nagy gyülés alkalmával olvastatott fel s általános tetszésben részesült, külön lenyomatban is megjelent; a füzet alakja hasonló az „Értesitő“-éhez s kiállitása igen diszes s hozzá van mellékelve III. tábla csinos kőrajz is a Titelben talált régiségek illustrálására. A füzet megrendelhető 80 krért a szerzőnél (Temesvár, piaristák-épülete) vagy pedig Rösch könyvkereskedőnél. Igen ajánljuk megszerzését olvasóink becses figyelmébe.

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

IV. ÉVFOLYAM.

III. FÜZET.

TEMESVÁROTT.
MAGYAR-FÉLE KÖNYVNYOMDA.
1878.

TARTALOM.

Lap

Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. Ormós Zsigmond elnöktől 101
Uti jegyzetek. Iványi Edétől II. közlés 120
Tárcza. Rendes havi választmányi ülés 1878. márczius 27-én 134
„ Rendes havi választmányi ülés április 30-án 137
„ Hetedik évi közgyülés május 23-án 140
A közgyülés alkalmával tett inditványok.
I. Inditvány több egyházi czim föleleventése tárgyában. Dr. Szentkláray Jenőtől 155
II. Inditvány egy délmagyarországi történet-régészeti és statistikai munkálat elkészitéséről a centenarium alkalmára. Iványi Edétől 158
Egyveleg 161

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1878. Julius hó.

Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi május 23-ki nagygyülésén.

I.

Mult 1877-ik év junius 22-kén dolgaim Kubinba vezettek, s ez időpontot készséggel felhasználtam arra: hogy a szomszédos szerb fejedelemség classicus helyeit, Margum és Viminacium városok hajdani szinhelyeit, melyek a római birodalomhoz tartozott Moesiában feküdtek, megtekintsem.

Kubin Temes megyében, a Ponjavicza és Dunavácz nevü dunaág mellett, mintegy 3500 lakost számláló mezőváros. Hajdan Keve vármegye székhelye volt, és honi történelmünkben Keve, Kövi, Kovin helynevek alatt gyakrabban szerepelt.

A római korból emlékei nincsenek. Ezen korbani szerepelésének a történelemben nyomára nem akadunk és Kubinban még pénzeket sem igen találnak a római korból, melyek a vidéken mindenütt feltalálhatók.

Az ujabb korban épült kubini őrház falazatába valószinüleg egy siremlék töredékes felső részét szemléljük befalazva a római korból. A kőtábla két mezőnyre van felosztva. Az egész kő magassága 1 méter és 7 cm., szélessége pedig 92.9 cm. A diszitésszerü felső mezőnyben két szárnyas nemtő, nehézkes leveles füzért tart, mely a nemtők vállain átnyulva, lefelé hajlik. A füzérköteg felett a közepén egy páva jobbra fordulva látható. Ez alatt az alsó

mezőnyt dóriai oszlopfőt mutató két oszlop szegélyezi. Az oszlopok hármas tagozatu architravszerü gerendázatot látszanak tartani, mely a két mezőnyt egymástól elkülöníti. Ezután négy tagozatu csucs ives keretben egy alakot valószinüleg az elhunytnak 39 cm. magas alakját, tógaszerü bő burkolatban, egész arczczal szemléltünk. Végre az oszlopok és csucsivek közti szögletteréket delphinszerü alakok foglalják el. A siremlék felirata valószinüleg ezen alul következett, de ez most már hiányzik. Az egész primitivszerü dombormü. Ezen dombormü kétségtelenül római eredetü, azonban annak, ha valjon az Kubinban találtatott-e? vagy máshonnan szállittatott ezen helyre? nyomára nem jöhettem. A helybeli lakosok ez utóbbi esetet valószinünek tartják.

Dr. Ortvay Tivadar Margum és Contra-Margum helyfekvése czimü müvében, a kulicsi romok leirása közben Marsili gróf Danubius Pannonico-Mysius czimü munkája után, egy római feliratos márvány emlékkő leirását adja, mely a kulicsi rom déli oldalának, most már teljesen bedőlt kisebb kapuja felett volt elhelyezve.

Ezen emlékkő két részből állt. Felső része figuralis volt, az alsó pedig felirást mutatott, melyet Marsili után Muratori és legujabban Mommsen megmagyarázott.

Az emlékkő a helyszinéről eltünt, hollétezése nem tudatik, s miután felső figuralis részének dr. Ortvay által adott leirása a kubini őrházba befalazott római dombormüves kőnek általam adott leirásával megegyez, valószinünek tartom, hogy a kubini őrház falán látható római emlékkő Marsili gróf idejében a kulicsi rom déloldali kapuja felett állt emlékkő felső részét tette, honnan Kubinba átszállitása könnyen megtörténhetett, miután ehez hasonló emlékkövek még napjainkban is átszállittatnak.

A régi magyar kor maradványaira ellenben Kubinban gyakrabban akadunk. Saját éremgyüjteményemben Zsigmond király idejéből vannak érmeim, melyek Rupp leirásában 434. sz. a. felemlitve vannak, és Hunyady Jánostól is van egy példányom, melyen a kettős kereszt a csehországi koronás oroszlánnal látható, ezek Kubinban találtattak.

Ezen leletek azon történelmi igazság mellett tanuskodnak: hogy Kubin honi történelmünk ezen szakában fényes korszakát élte.

A hajdani Kevevár maradványai, melyek a város déli oldalán a Ponjavicza partja mellett emelkedő dombon mai nap láthatók, még nevezetesb emlékeit képezik az elviharzott régi magyar időknek.

Kitünő régészünk dr. Ortvay Tivadar, Margum és Contra-Margum hajdani helyfekvésének megismertetéséről kiadott müvé-

ben[1]) határozottan ezt irja: nem lehet kétség benne: hogy a kubini várrom helyén Contra-Margum feküdt.

Margum és Contra-Margum helyfekvése a régészek vitás kérdését képezi, mely dr. Ortvay Tivadarnak kétes magyarázatu történelmi forrásokra, valamint helyszinti észleléseire fektetett véleménye által megoldva nincsen.

Margum városa Ortvay szerint a Morava jobb partján a mostani Dobravicza felé délnek eső ugynevezett Orasje helyén volt, mely jelenleg a Morava folyam száraz medre mellett árnyas diófákkal beültetett térséget képez, s a szerb oldalon a Dunától csak fél órai távolságra fekszik.

Az épület maradványok, a kibontott szoba szép mozaik padlata, a colossalis faragott épitkezési kövek, ajtó- s ablak-bélletek, lépcsők és egyebek, melyeket Ortvay a helyszinén heverni látott, valamint a szembetünt felirásos nagy oltárdarab kétségtelenné teszik: hogy ezen rommaradványok szinhelyén hajdan Margum városa állt.

A margumi castrum s a római Duna flotilla állomás helye hasonlólag a szerb oldalon az ugynevezett kulicsi romvár helyén, a Morava folyamnak Dunába szakadásánál a balparton keresendő. Ennek meghatározásánál dr. Ortvay Tivadar véleményét szintén el kell fogadni. Igy valamint Margum Civitas ugy a castrum helyének autopsia utján történt szabatos meghatározásáért a régészet dr. Ortvay urnak elismeréssel tartozik. Contra-Margumra nézve azonban véleményem szerint a dolog másként áll.

Dr. Ortvay azon állitását, hogy Contra-Margum a kubini várrom helyén feküdt, régi irók kutforrásaira és autopsiára alapitja.

A „Notitia dignitatum utriusque Imperii," mely a 4-ik század végén, vagy az 5-ik század elején jelent meg, a Justinianus korszak földirásának ezen nagyfontosságu forrása, és Priscus Rhetor ifjabb Theodozius császár követe Attila udvarához, Augusta Flavia és Constantia nevezete alatt a Duna folyam mentében erődöt emlitenek, mely állitólag Margum átellenében feküdt.

Azonban véleményem szerint a felhozott deductiók alapján a különböző két nevezetü Augusta Flavia és Constantia helyeknek egymással s annál kevésbé Contra-Margummal való azonossága kimutatva nincsen.

Priscus Rhetor állitja: hogy a Dunánál fekvő Margummal

---

[1]) Margum és Contra-Margum (Castra Augusto Flaviancusia vagy Constantia) helyfekvése, források és közvetlen helybuvárlat alapján, irta dr. Ortvay Tivadar akadémiai l. tag. Budapest, 1876.

szemben a folyó másik partján állott Constantia; azonban daczára annak, hogy a Moravát nem, hanem csak a Dunát emliti, mégis miután be van bizonyitva: hogy Margum a Duna és Morava folyam mellett volt elhelyezve, azon esetben is, ha Constantia azonos volt Contra-Margummal és az ókor irálybeli hiányait tekintetbe veszszük, a lehetősége fenforog annak: hogy a folyam alatt nem a Duna, hanem a Morava volt értve, és hogy e szerint Contra-Margum, a Morava balpartján lévő Margummal szemben ezen folyam jobb partján keresendő.

Mannert, kinek müvei alapos forrás tanulmány által kitünnek, a dr. Ortvay által felhasznált indokok alapján azon eredményre jutott, hogy a két név alatt különböző két erődítvény létezett, melyeknek egyike a dunai Osztrova szigeten, másika pedig az átellenes parton állt.

Kánitz, ki a Balkán félsziget hajdankorának földeritésében annyi érdemmel bir, a helyszinén tett szemlélődései után Contra-Margumot szintén nem Kevevára helyére, hanem Margummal szemben a jobb partra teszi.

Dr. Despinits Péter kubini származásu régész, ki a vidéket régészeti szempontból több izben és behatóan tanulmányozta, azon állitás elfogadásától, hogy Contra-Margum a kevevári dombon emelkedett, szintén határozottan idegenkedik.

De a kubini várdomb helyfekvése sem igazolja Ortvay következtetéseit.

A kubini várdomb Duna felőli része igaz oly meredekséget képez, hogy ezen oldalról megmászhatlan. Felső területe mint a vidék egyetlen magaslata a Duna két oldalán elterülő sikságra szép kilátást nyujt. A feljárat, mely észak-keleti részén a községgel összeköti, legott tájékoztatja a szemlélőt, hogy ezen helyen hajdan jelentékeny erődítmény volt.

A magaslatnak falszerüleg meredek oldalait növényzet nem boritja, hanem ezek meredeken sárgás földanyagot mutatnak s a helyet a Dunán jó távolságra jelzik.

A magaslat kopár meredeksége onnan származik, hogy a dunaárvizek hullámai a domb alját verdesik s végre alámossák, miáltal folytonos szakadást és földomlást okoznak. Ezen körülmény miatt a vársik magaslata már is jóval kisebbé lőn, mint az hajdan volt.

Ámde még mind ez nem elég arra, hogy az erődöt római eredetünek mondjuk és hogy ezt a hajdani Contra-Margummal azonositsuk.

Ezen magaslat nem közvetlenül a Duna folyam mellett, hanem

ettől jó félóra távolságra a Dunavácz nevü dunaága és a Ponjavicza folyam találkozásánál van. A Duna tulsó partján levő Kulicscsal a hajdani Margum castrumával nem szemben, hanem ettől nyugati irányban Szendrő felé mintegy középen áll.

Már maga a helyfekvése feltünteti, hogy ezen magaslat a Morava-torkolat s a Duna felett sem uralkodhatott. Ezektőli távolsága miatt ezt még napjainkban sem tehetné, daczára annak, hogy korunk lövegei, vizi járművei s egyéb hadászati eszközei hasonlitlanul tökéletesbek mint a hajdani római kor evezőlapátos, tegezes és parittyás eszközei voltak.

Dr. Ortvay ezen vármagaslatról állitja, hogy valóságos Contracastruma volt Margumnak s tekintve emelkedettebb fekvését, nyilván ép oly jelentős hadi telepe volt a dácziai vidéknek, mint milyen volt maga Margum a moesiai vidékre nézve.[1]) Ebben igaza van Ortvay urnak; csak hogy ezen állitás is mutatja, hogy a két erőd nem ugyanazon egy, hanem két uralom alatt állott, hogy egymással ellentétes őrködésre és védelemre volt alkotva.

A történelem tanusága szerint Moesiát Krisztus előtt 29 évvel Marcus Lucius Crassus hóditotta meg. A rómaiak ezen időtől kezdve uralkodtak a Duna jobb partján, s a bal partra vagyis Dácziába Traján hadai csak száz egyedik évben hatottak át, melyet aztán 274-ik évben Aurelianus korában a germánok birtokoltak.

Mig tehát a rómaiak csak Moesiát vagyis a Duna jobb partját uralták, addig a Contra Margumot az innenső vagyis dácziai parton, mint idegen földön nem épithették, azután pedig, midőn mind a két part uraivá lettek Contra Margumot ezen helyen, mely a bal partot a jobb part ellen védelmezte volna, épiteni felesleges volt.

A Moravának ellenben mind a két partja Moesiában nemcsak a rómaiak birtokában volt, hanem ezen nagy jelentőségü folyamnak a Dunába szakadó torkolata szemben állott az ellenséges indulatu Dácziával, melynek e szerint mind a két partja nagy valószinüséggel szintugy meg volt erősitve, mint a kisebb jelentőségü Viminacium mellett a Dunába ömlő Mlava folyam mind a két partjai hasonló indokból, a helyszinén még mai napig fenálló rommaradványok-, és magának Ortvay urnak elismerése szerint is erődökkel ellátva voltak.

Ezen érvek alapján hajlandó vagyok inkább Kanitz véleményét elfogadni, ki a Contra Margum neve alatt fenállott erődöt a Morava jobb partján keresi.

---

[1]) Lásd Margum s Contra-Margum, irta dr. Ortvay Tivadar. Budapest, 1876. 66. lap.

Azon feltevésnek, hogy Kevevára helyén hajdan Contra Margum állt, még több adat ellene szól.

Kevevára földsáncz és töltés maradványainak némi eszményies magyarázata után a római castrumok jellemzetes alapszerkezetét, a négyszöget fel lehet ugyan találni. Itt azonban a négyszög nem áll egyedül és az erődítésnek nem is főalapját képezi, mint ennek a rámai castrum-négyszög mai napig fenálló falaiban és a hajdani Bersovia (mai nap Zsidovin) négyszög alapfalazatában kiváló példányait szemlélhetjük; hanem a kevevári erődmaradványok közt észlelt négyszög az egésznek csak egy jelentéktelen s az előretolt sánczozat által védett része volt, mig az egésznek Marsili rajza szerint ékben végződő hosszukás négyszög alakja van, melynek nyugati oldalon egybefutó külső része a kisebb négyszöget magában foglalja. Ortvay ur rajzán pedig, melyet Kevevárárol emlitett munkájában kiadott, az egész erődnek alakja hosszukásan kördednek van feltüntetve.

Az erődmaradványok alakja után tehát római származásra következtetést tenni nem lehet.

Kubinban ily következtetést az erődmaradványokban feltalálható épitészeti anyagok, mint római korbeli téglák vagy kövek után sem lehet tenni.

Marsili állitja ugyan, hogy a kubini vár római korbeli kőmaradványai, melyeken feliratok is voltak láthatók, nagy részben Szendrő városa megalapitásakor felhasználtattak. Ortvay ur felemliti, hogy a sánczok földből hányvák, de itt-ott tömör falrészletek is jelentkeznek.

Csekély faltöredéket s itt-ott téglát lehet ugyan a vár területén találni, azonban mindezek nem a római, hanem jóval később kor müvei.

Kubinban római emlékeket, mint érmek, edények, kövek, vagy téglák, nem találhatni. Ha a mult időkben léteztek volna ily maradványok Kubinban, bár mennyire széthordották volna is azokat, mint ezt Marsili állitja, az egészet mégis bizonyára szintugy ki nem aknázhatták volna, mint ezt a sok dulás és nagymérvü pusztitások daczára például Viminacium, az ennél jelentéktelenebb bersoviai castrum és más helyekről mind elhordani képesek nem voltak.

E részben hitelt kell adnunk a helybeli értelmesb és részben illetékes lakosok előadásának, kik Iványi és Despinits urakkal egyetértésben Kubin vidékének római emlékekben feltünő szegénységét erősen vitatják.

A monastiristie maradványok Kulicscsal szemben, melyeket némelyek római korból származtatnak, csakis a török korszakból

maradtak, az épületrom pedig ezen helyen napjainkból származik.

Ha ezek után a kubini vármagaslatokat s a hajdani erődnek ezen magaslaton mai nap látható maradványait figyelmesen szemléljük, azon meggyőződésre jutunk, hogy a müveltség alacsony fokán állott hajdani népnek nagyszerü földalkotásával szemben állunk.

Ezen alkotás, véleményem szerint nemcsak a vársikra, földhányásaira, hanem magára a dombmagaslatra is kiterjed. Az egész dombot szintugy mint az erődöt reá emberek alkották.

A domb egy lapályos sikságon feltünő meredekséggel emelkedik, oldalai falszerüleg egyenesek; északkeletre a községgel egybe van kötve s a főbejárás ezen az oldalon volt, azonban a hajdani meder, melyben a Ponjavicza-csatorna vize az erődöt köritette, s a magaslatot ily módon szigetté alakitotta, még mai nap észlelhető. Ezen meder felett bizonnyára hid kötötte össze az erődöt a vidékkel.

A kubini vár földerődités ből állt, — s mint ilyen a közel fekvő duplaji, grebenáczi és oresáczi hasonló alkotásokkal együtt az ugynevezett avar sánczoknak szomszédságában azonos védelmi rendszer kifolyása volt.

Iványi a kubini várat Keve, hun kapitánynak tulajdonitja. E részben azonban hiteles adatok hiányában csak egybeillesztés és következtetések utján itélhetünk.

A régi történetirók az avarokról felemlitik, hogy földsánczok és földerődök felállitásában kitüntek.

Aventinus[1]) bizonyitása szerint pedig azon földtöltések, melyek vidékünkön három irányban, délről északra huzódnak, az avarok által emeltettek.

Az avarok 555-ik évben jöttek Dácziába s igy megengedhető, hogy a kubini magaslat és erőd, melyek az emlitett földmüvek sorához tartoznak, szintén ezen korszakból, vagyis a népvándorlás idejéből származnak.

A régészet terén fölmerült jelentéktelen dolgok gyakran nevezetes következtetésre jogositanak.

Kubinban létezésemkor egy körded alaku, közepén kidomborodó, mint egy fél golyó alaku, két fülecskével ellátott kicsinyke cserépcsészének jutottam birtokába, mely sajátságosan a várdomb oldalának földomlása után, a falmeredekségü földből a vársiktól mintegy két ölnyi mélységben kidomborodván, szembetünt és helyéből kiemeltetett.

---

[1]) Aventinus János, igaz nevén Thurmayr 1477—1534 évig élt, korában kitünő humanista, történelmi iró s a bajor történet irás atyja volt.

Ezen csésze koronguélküli primitiv és fénymázolatlan alkotása nem római, hanem barbár eredetü s azon körülmény, hogy a földmagaslatban oly mélyen s egyedül elhelyezve találtatott, azon feltevést megerősiti, hogy a földdel együtt jutott volt helyére, következésképp, hogy a magaslat barbár nép által emeltetett.

Azon több darab apró régiség, mint buzogány, gomb, megkövesült kanáltöredék, átfurt golyó, karikák és csont, melyek a kubini várdomb földomlásaiban szétszórva egyenkint feltaláltattak, és melyek jelenleg muzeumunk birtokában vannak, az előadott feltevést szintén igazolják.

Keve várának a régi kortól kezdve tüzetes ismertetését adni feladataim közé nem tartozik. Iványi Ede ur „Keve vármegye emléke“ czim alatt a történelmi kutforrások felhasználásával ezen feladatnak már megfelelt.[1])

Nem tartom azonban feleslegesnek azon emlékiratra ezuttal megemlékezni, melyet az 1871. évi junius 8-kán legfelsőbb rendelettel feloszlatott bánsági katonai határőrezredekből alkotandó megyei törvényhatóságok régi s történelmileg jogosult neveinek fölelevenitése iránt a magyar tud. akadémia osztály értekezlete a miniszterelnökhöz intézett, és mely emlékirat történelemirónk Pesty Frigyes tollából 1872. évi február 13-án keletkezett.

Ezen emlékirat szerint Kevevármegye székhelye a mai Kubin, melynek neve (Keve, Kövi, Kovin és Kubin) régi eredetét bizonyitja. Ezen vármegye közéletének nyomaival a legrégibb időktől kezdve a XV. század elejéig történelmünkben folyvást találkozunk mindaddig, mig a török foglalások ezen vármegyét meg nem szüntették. A fennállott megye számos főispánjának és most már elenyészett számos helyeinek nevei fennmaradtak. Nádori közgyülést tartott 1347-ben, Torontálmegyével közösen és követküldési jogát gyakorolta. Királyaink több izben meglátogatták Keve városát. Zsigmond király, Hunyady János és V. László Keve városában időztek. Megszaporodott lakossága kirajzott, a Csepelszigetre telepedett és a XV. században Ábrahámtelkét népesité meg, mely ezen idő óta előbb Kis-Keve, utóbb Rácz-Keve neve alatt ismeretes. Királyainktól a város számos kiváltságokban részesült.

Ezen nehány sorban Kevevármegye és Kubin városa történelme fővonásaiban benfoglaltatik.

Keve vára és városa Zsigmond király idejében legfényesb

---

[1]) Lásd Századok a magyar történelmi társulat közlönye. Hatodik évfolyam Pest 1872. III. füzet 149. l.

korszakát élte. Szabadalmi, adományozási és kiváltságos oklevelei, melyeknek egy része Rácz-Keve községe levéltárában őriztetik Zsigmond királytól származnak, ki a török-szerb had ellen ezen vidékre seregét vezette. Keve vára első feldulása 1439-ik évben Murad szultán által történt, midőn ez a Duna jobb partján álló Végszendrőnek hatalmába keritése után a szemközt fekvő Keve várát feldulta; azonban ennek daczára a vár még 1460-ik évben is nevezetes erőd volt, mert Kaprinay tanusága szerint Szilágyi Mihály a szomszéd Szendrő ellenében a várat jól megerősité. Szilágyi a poszaszini csata után serege egyik szárnyvezérével Lábatlan Györgygyel együtt török fogságra jutottak. Lábatlannak jó összeg váltságdij lefizetése után Konstantinápolyból a halál elől menekülni sikerült ugyan, de Szilágyi lefejezve lőn. 1478-ik évben a vár már annyira rosz állapotban volt, hogy a budai országgyülésen ennek egyesült erővel kijavitása iránt a temesi gróf utasitva lőn, miután a vidék lakosai a kijavitást önerejükből nem teljesithetik.

A vár végre 1716-ik évben a töröktől visszafoglaltatván, a belgrádi béke föltételei szerint 1739-ik évben szétromboltatott.

II.

Következő nap, junius 23-án, verőfényes szép nap reggelén élelmezésre szükséges ételekkel és itallal ellátva, ügyes evezők vezénylete mellett, a kubini várdomb tövében, a harminczad épülethez közel, a Ponjavicza vizén két jókora nagy és kényelmes csónakra szálltunk s a berendezett ruganyos üléseken, melyeknek ládái éléskamarákul szolgáltak — magunkat kényelmesen elhelyezve, a távolban fehérlő Duna- és még távolabbi szerbpart felé utra keltünk.

Csónakjainkat nemzeti háromszinü lobogók ékesitették, melyek a szellőben vigan lengedeztek. Előre haladtunk. A kubini várdomb meredek oldalai már a távolban fehérlettek, a község körvonala mindinkább enyészni kezdett; a Morava iszapos vizét a világosabb, szőke szinü Dunába beömleni láttuk és álmélkodva szemléltük, mily tartósan mutatja magát a két folyam vize a felületen elkülönitve. Mintegy két órai haladás után végre a szerb parton Dubraviczára, a gőzhajótársaság kikötői állomás helyére érkeztünk.

A partra kiszállt társaság, velem együtt, 11 egyénből s következő urakból állt: Brezovay András, cs. kir. huszárhadnagy,

Chapó Elek, kir. járásbiró, Dr. Despinits Péter, kir. táblai biró, régész, ki a szerb oldalt már ismételve megvizsgálta, Emánuel Sándor Kubin város birája, Kozáry János, a szerbiai oldalon jártas megyei orvos, Rieger Bálint, kudriczi földesur, Schäffer Béla, szolgabirói segéd, Theodorovics György, megyei bizottsági tag Kubinból, Tóth Gyula, reál tanuló, mint rajzoló és Tóth Imre, járási szolgabiró.

Előzetes intézkedések folytán nemcsak feltartóztatás nélkül szálltunk ki a szerb partra s a tovaszállitásra szánt kocsi sor készen várt, hanem a gőzhajó-társaság ügynöke, Jovanovics György, házánál szives vendégszeretettel fogadott.

Vannak helyzetek, melyekben régészeti tárgyak megszerzésére az alkalom magát önkényt feltolja, és melyekben habár csak dilettáns hajlammal, csekély fáradsággal jelentékeny tárgyakat szerezhetünk. Ilyen a helyzet Dubraviczán, mely Margum és Viminacium hajdani helyeinek mintegy közepén s oly vidéken fekszik, a melyen a gőzhajózási ügynök állása és müveltsége által kitünik.

Jovanovics ur magyarhoni, dognácskai származásu. Németül jól beszél. Szivélyes vendégszeretettel fogadta a társaságot és zacskóban tartott római érmeit szemlélés végett készséggel átnyujtá.

Az érmeket egy nagy tálczára kiöntve, vizsgálni kezdettük. Az érmek száma nehány százra rugott. Az idő rövidsége nem engedé, hogy azokat egyenkint tüzetes vizsgálat alá vegyük. Az érmek legnagyobb részben a közel Viminacium és Margum romjaiban találtattak és tulajdonosa ezeket természetesen olcsó áron a földmives néptől vásárolta. Az érmek nehány arany, több bronz, de leginkább ezüst darabokból állottak. Meglepetésünkre érdekes családi érmek nagyobb számmal találtattak a gyüjteményben.

Szerettem volna nehány darabot megvenni, tudakozásomra azonban Jovanovics azon választ adta, hogy az érmeket az angolok legdrágábban fizetik s ezek számára tartja fenn azokat.

Jovanovics ur nehány carniol gemmát is mutatott, hármasfő pálmaágat tartó szárnyas Viktória jobbra haladva, Hygiea a kigyóval s végre az Abundantia alakját koszoruzó Viktória vannak a carniol kövekre vésve, de egy égetett cseréptárgy, mely Viminaciumból származik, mindenek felett érdekes volt. A tárgy házfedeleinken lévő szelelők felett alkalmazni szokott éreziemez fedélhez hasonló alaku erős és nehéz tégla agyag volt. Világosan római mü.

Ezen tárgy figyelmünket annyival inkább magára vonta, minthogy hozzá hasonló régiség a budapesti és belgrádi muzeumokban sem létezik. A régiséget ifju utitársunk a tulajdonosnak az eredeti után készitett rajzai szerint lemásolta oly végből, hogy

a régészet terén szokatlan tárgy megbirálására és meghatározására másoknak is alkalmat nyujtsunk.

A nap folyama alatt nagy munka állt még előttünk s ez okból az előzékeny ügynöktől bucsuzva, a kocsikat előreküldve, csónakjainkba szálltunk és Kosztolácz szerb falu felé törekedtünk a kijelölt helyig, hol a kocsik megérkezésünkre várakoztak.

Ezen hely a Weifert-féle kőszénbánya közelében levő diófás liget volt közvetlenül a Duna partján. Dubraviczáról balra a dunai nagy sziget Osztrova, jobbra pedig Szerbia partjai közt folyó Dunaágon lefelé tartva, egy óra elteltével a Weifert-féle kőszénbánya mellett kikötöttünk.

A Duna partján a Mlawa folyam völgyéig jókora meredek hegyláncz emelkedik. Ennek tövében egy árnyékos diófa-ligetben megállapodtunk és utazásunk kitüzött czélját szem előtt tartva, a meredek hegyre felmásztunk, hogy onnan a szabad kilátást a Duna és Mlawa regényes völgyében élvezzük s a római kor emlékeit a hegysikon megszemléljük.

Kosztalácz községe a Mlawa balpartjára huzódó hegy tövében fekszik.

A hegytetőn alkalmunk volt egy négyszöget szemlélni, mely helyenkint még fennálló erős alapfalzattal a római korból, körül volt véve. Ez, mint Castrum kétségtelenül Viminacium védelmére szolgált, római perémes tégla és kődarabokat csaknem minden lépésre találtunk szétszórva. A hegytető nyugati oldalán valószinüleg egy torony, éjszakra pedig római téglákból a hegyoldalán ives boltozat akadt szemeinkbe, mely beszakadt állapotában is a Dunából fel a várba szolgáló vizvezetéknek mutatkozott. Mennyi század folyt le Viminacium elpusztulása óta, mennyi követ s épitőanyagot hordottak szét azóta az emberek ennek helyéről, s a régi kor alkotásainak nyomát elenyésztetni még sem tudták! A hegymászásban és kutatásban kifáradva tértünk visza a diós alá, hol az árnyékban elhelyezkedve, a szolgabiró gondozása alatt állott hideg konyha, és pinczetok tartalmával magunkat felüditettük.

Étkezésünk vidám kedv kiséretében javában folyt, midőn az elmaradt Chapó járásbiró ur fáradtan megérkezve a társaságot értesité: hogy kutatásai közben a hegyen legalább egy mázsányi homok kőtöredéket talált, ki nem betüzhető felirattal, melyet sulya miatt a hegyről le nem hozhatott.

Embereink közül hármat Chapó ur rendelkezésére bocsájtottunk, ki azután ezek segélyével a követ leemeltette. A homokkő csonka alakjában sirkő maradványának látszott, melyen négy sorban igen megromlott felirat volt látható. A görög felirásos kő

hihetőleg a byzánti császárság korából származik. A követ azonnal a csónakra szállittattuk oly végből, hogy azt Kubinba átvigyük, hol az jelenleg ugyan azon őrháznak falába be van illesztve, melyen a már emlitett római dombormüves kő szintén befalazva van.

Dr. Despinics ur a kőnek nehezen kivehető hiányos feliratát a vonások utánzásával lehetőleg lemásolta.

Ezután a közel Kosztolácz helységébe kocsikon bevonultunk.

A közegészség ügye Szerbiában elhanyagolt állapotban van, mert a népesség értesülvén arról: hogy társaságunban orvos létezik, ezt fölkeresni sietett.

Kozáry orvos a helység lelkészét Popa Sztevát ismerte, s hogy ezt a társaság iránt kedvező hangulatba hozza, számára erős jó szilva pálinkát hozott magával. Popa Szteváról Kánicz is megemlékezik Szerbiáról kiadott müvében, s őt önzőnek találta. Nekünk felkeresnünk kellett a papot, részint hogy a birtokában levő sok nevezetes római régiséget megszemléljük, részint pedig hogy őt csatlakozásra birjuk, a hajdani Viminacium helyére tervezett kivándorlásunkban. Mint idegenek nélküle nem véltük tanácsosnak a helyet fölkeresni, nehogy a helységbeli lakosok gyanus féltékenységét fölébresszük.

A paphoz menetelünk közben Kozáry orvos a lakosok felhivására betegek megszemlélése végett ismételve a házakba betért. Eközben kocsijainkról leszállva, az udvarokban mi is körültekintettünk.

Az emberek kicsinyke faházaikban valószinüleg csak a hideg évszakban huzódnak meg, és nyáron az udvarra települnek, hova betegeiket is terebélyes fák árnyaiban elhelyezik. A betegek azonban, kiket az orvosnak megszemlélni alkalma volt, a betegség végstadiumjában gyógyithatlanok voltak. Bizonyossá vált előttünk: hogy a nép babonás vagy kuruzsló eszközöket használ gyógyitásul s orvost a veszély vég szakában keres csak. Kozáry emberszeretete biztató reményt nyujtott vevényeket irt, hogy ezeket a poszarevácz gyógytárban majdha a városba lemennek elkészitessék. A szegények köszönettel fogadták az orvos jó akaratát s egy nő nehány darab római bronz éremmel hálálta meg az orvos tanácsát.

Pópa Sztevát lakásán megleptük. Magas keritéssel körülvett udvarába belépve, háztelkén szétszórva több apró épületet szemléltünk. Ezekből az egyik szobával és kamarával s a másik hasonló szobával és konyhával lakásul szolgált, mig a többi épületek hasonlóan kicsinyek, élés kamara, istálló, magtár, lomtár, szin s a t. gyanánt használtattak. Az udvar közepén egy öreg eperfa állt, melynek árnyékában az asztal és padok annak bizo-

nyitékául szolgáltak, hogy a pap ősi szokás szerint e helyen tanácskozik hiveivel s ott fogadja látogatóit.

Velünk is igy történt. Pópa Szteva pongyolán, ingben, fején kaluger-féle föveggel elénkbe jött, és Kozáry orvos bemutatása után az eperfa alatt üléssel kinált.

Mig Kozáry orvos a pappal a bizalom kötelékeit szorosbra füzte, a pap személyét jól megtekinteni, s a tágas udvarban körülnézni alkalmunk volt.

Pópa Szteva külsőleg inkább athletához mint paphoz hasonlit. Alakja erőteljes, harmincz évet haladó virágzó korban, vállaira leömlő gazdag hajazata, erős bajusza és szakála, valamint tüzes fekete szemei és szájában a szép fogsor, rendkivüli erőre és egészségre mutattak, mig öltözetének pongyolasága és hiányai, mint teste felső részének nyakkendő nélkülisége, a mellét csupaszon hagyó elviselt ing is, nem gondozott lábbelije feltüntették, hogy illem, külcsin, és tisztaság tekintetében Kosztoláczon verseny nem létezik.

Egy pillantás szét az udvarban bizonyossá tőn arról, hogy az érdekes régiségeknek egy része a kert s az istáló körül a folyosó, s eresz alatt szétszórva vannak, mig más része a szétszórt épületek falaiba beillesztve van.

Papunk közlékenynyé lőn, lakházába vezetett. Az első s belső szobácska padozata közép nagyságu római téglákból állt, melyeken különböző jelek és czifrázatok, mint § vagy ## másokon kutya- vagy ember-láb nyomok vagy L E G. VII. CL. felirás láthatók. A másik házacska szoba padozata ezeknél még nagyobb római téglákból áll.

Mindjárt az utcza ajtó mellett jobbra egy sárfalas kamara oldalán Viminacium jelképes alakja befalazva van, a mint ez Gordianus, Philippus, Trajanus, Decius, Etruscilla, Hostilianus, Trebonianus Gallus stb. császárok és császárnő azon korbeli pénzein látható szemben álló nő, bika és oroszlán közt. A négyszögletes homokkő táblán lévő dombormüvet Kanitz is felemliti. Ezen tábla Viminacium helyfekvésének legerősb bizonyitványát képezi; azonban sajnálni lehet, hogy jelenlegi helyzetében az enyészetnek annyira kitéve van, hogy a Despinics előadásaként 1875-ik évben Ortvay látogatásakor még egészen ép kőlap jelenleg alsó bal sarkán már megromlott.

Ugyanezen épületnek a keritésre néző hátulsó falában azon dombormü Victoriát szemléltük homokkő dombormüben, melyről Kanitz szintén megemlékezik. A tulajdonos régészeti hajlamaira sajátos következtetést tehetünk azon helyzetről, melyben ezen kitünő

régiséget találtuk. A keritès és kamara hátulsó sárfala közti tér apró marhák tartására szolgál és miután a koszorut tartó szárnyas Victoria az érintett falba van beillesztve, a megszemlélés a köz tisztátalansága miatt igen meg van nehezitve; midőn a kőtáblához hozzá fértünk, bámulva szemléltük, hogy a dombormü hibás befalazás miatt az alakot nem álló, hanem fekvő helyzetben mutatja.

Az udvaron előrehaladva, ennek közepén az örökké csörgedező jóvizü forrás mellett egy római felirásos nagy sirtáblát észleltünk, melyet Despinics még 1873-ik évben, midőn először fordult meg Kosztoláczon, ugyanezen helyen szemlélt volt. Ortvay szintén látta ezen sirtáblát, melyet fiatal utitársunk rajza után közlök.

A 240 centiméter hosszu és 113 centiméter széles négyszögletü márványtábla két részre van osztva. Alsó részében két oszlop között fekirányos fedezettel következő felirás olvasható:

D. M.
HELVIUS PROB
VET. LEG. VII. CL.
VIX. ANN. LIII.
H. S. P.
PONTIA OPTA.
CONIVGI SUOPI
ENBEN. MER. POS.
Q. HELVIUS. OPTAM
PAR. SUOPI BEME
POSUIT.

A siremléknek a fekirányos vonalon, mint alapon felül lévő része hasonló, de vékonyabb és rövidebb két oszloppal ives boltozatot képez, melynek közepén koszoru által környezett nyolczágu nagyobb s ebben hatágu kettős csillag, a boltozat felett két oldalon pedig leveles és fürtös szőllő indák láthatók.

A kő szilárd jóságáról tanuskodik az: hogy a szabad ég alatt több éven át az idő s emberkéz rongálásának kitéve, a siremlék még épen fenn van tartva, s a felirás könnyen olvasható.

Az istáló külső falára támasztva egy márványszobrot szemléltünk, mely megcsonkitott állapota daczára figyelmünket nagy mértékben felébresztette. Az alak magassága 60, szélessége 22 cm. Szemben álló nőalakot és balján lent egy sphinxet mutat körded talapzaton. A szobor aláirása: DEAE SAISTAENEM, nem hagy fenn kétséget az iránt: hogy az egyptusiak által SAIS név alatt tisztelt Minerva istennő szobrát képezte. A szobor ép állapotában az alak fején bevett szokás szerint tollas sisak, jobbjában,

hasta pura, baljában pedig Medusa fővel ékesitett paizs lehetett, valamint a lábainál lévő szárnyas sphinx feje nőt képezhetett. Mindezen kellékek jelenben a szobron hiányoznak, mert a szobornak feje s karjai valamint a sphinx feje letörve vannak. A szobor azonban jelenlegi megcsonkitott állapotában is, főkép a lábakig leérő alsó öltönyt boritó bő peplon szép redőzetiért érdekes.

A magtár mellett a földön hasonló fehéres márványból egy még jobban megcsonkitott torso feküdt 56 cm. magas, 18 cm. széles, mely az alak csupasz jobb mellén kivül a baloldali testet boritó palliummal maradt csak fenn.

Ugyanezen magtárnál, továbbá a lépcsőzet alatt egy 56 cm. magas és 48 cm. széles homokkő tábla van befalazva következő felirással:

D. M.
RVPINA
VALENTI. VIX.
ANNIS. VIII.
MIR. RVFMAT.
EF. VAL. GIIFI.
P. B. M. I.

Ezeken kivül egy nagy rakás négyszögletes felirástalan római ép téglát, egy másik rakásban pedig hasonló tégladarabokat szemléltünk, melyeknek felhasználása jelenlegi faszerkezetü sárral tapasztott házánál szilárdabb épületet nyujtott volna a lelkésznek.

Az udvarban szétszórt régiségek megtekintése után a terebélyes fa árnyékában az asztal körül letelepedtünk és beszélgetés közben alkalmunk volt megérteni a paptól: hogy régiségei mind a helység határában a hajdani Viminacium romjaiban találtattak. Megértettük tőle egyuttal azt is: hogy a legközelebb lefolyt török háboruban Kosztolácz községe lakosait ő vezette volt a törökök ellen. Hadjáratából elmondott episodjait azonban fel nem jegyeztük. Előadása athlethaszerü kinézésével annyira összhangzásban volt, hogy benne a mozgósereg vezető kellékeit inkább feltaláltuk mint a lelkészét. Pópa Szteva, habár nős és gyermekes volt, családját be nem mutatta, hanem ezek keleti szokás szerint láttatlanul maradtak az idegenek előtt.

Végre eszébe jutott, hogy római érmei is vannak, miket a lakosoktól összeszedegetett. Ezen érmeit egy zacskóban kihozva, az asztalon kiüritette. Feltünő volt, hogy a mintegy száz darabra rugó érmek közt a viminaciumi colonia számára külön vert és P

(rovintia), M (oesia), S (uperioris), Col (onia), Vim (inacium)-féle körirattal ellátott egyetlen darabot sem találtunk.

Pópa Szteva régiségeiből vagy érmeiből még pénzért sem volt hajlandó egyetlen darabot átengedni. Ezen sajátságáért őt önzőnek nem tartottam, de mindnyájan méltó megbotránkozásunkat jelentettük ki a belgrádi kormány indolentiája felett, mely a régi kor emlékeit a pap birtokában pusztulni engedi.

Végre Szteva készségét jelentette ki, hogy társaságunkat felső Moesia hajdani fővárosa rommaradványai közé elkisérendi. A nyári időszak daczára szőrmés hosszu s keleti idomu kabátot felöltve, utazásra készen megjelent és szivélyes bucsuzás után a kocsikra ujra fölkerekedtünk.

A tekervényes Mlawa folyam tulsó vagyis jobb partján a Dunára néző tágas magaslatra értünk, mely részben gabonával bevetve volt, részben pedig cserjével benőve, szabad helyein római kő és téglamaradványokkal, kiásott árkokkal és gödrökkel s ezek közelében halmokkal elboritva oly térséget mutatott, melyen az emberek turkálásainak, épitőanyag és elrejtett kincsek utáni keresgéléseinek nyomai szembetünőkép láthatók voltak.

Ez a hajdani Viminacium területe volt. Az egész terület kiterjedését megközelitőleg sem birtuk meghatározni, mert egy része hullámzó kalászokkal el volt boritva. A magaslat azonban, mely a Duna és Mlawa völgyére egyiránt kilátást nyujta, a hajdani főváros fekvésének nemcsak szépségéről, hanem a vidék feletti uralmáról is tanuskodott.

Az ásások és kutatások eddig egyesek által ezek tetszése szerint, szakavatottság és bizonyos rendszer nélkül történtek. Mindenki annyi épitőanyagot emelt ki a földből, amennyire éppen szüksége volt. — A feleslegest halomban a kiásott gödör mellett hagyta, s ha a véletlenség valamely szobrot, oszlopot, emléktáblát vagy sirt juttatott ásója alá, csak éppen annyi földet hányt ki az árok mellé, mennyi a feltalált tárgy kiemelésére kivánatos volt. A gyakori szük árkok ily müveleteknek tulajdonithatók.

Megelőzőink példái után az idegen országban, hogy a régészet iránti hajlamunkat részben legalább kielégitsük, mi sem tehettünk egyebet, mint hogy a feldult területen szétoszolva, a már kiásott árkokban és gödrökben tovább turkáljunk.

Fáradozásunk kielégitő eredménynyel lőn megjutalmazva. — Találtunk egy fénymázas mécset, melynek fogója hiányzik; számtalan üvegdarabkákat, melyek földben lételük hosszu ideje alatt a változatos szinü opálhoz hasonló szinvegyületben ragyogtak, szivárvány szinüket azonban a kezek érintése alatt elveszitették. —

Egyik társunk egy sarcophagot talált, mely 47 centimeternyi négyszög vasalaphoz hasonlitva égetett cseréplapokból volt egybeállitva s ezen koporsóban emberi csontváz maradványok voltak. Egy másik árokban szintén cseréplapot egy koponyával találtunk. Piskota és hatszög alaku mozaik téglácskák és végre nagy Konstantin fiától Flavius Julius Constantiustól, ki 335. évtől egész 361-ig uralkodott — egy kisded bronz érmet szintén magunkkal hoztunk, melynek hátlapján „Fel. temp. reparatio“ körirat olvasható.

A térség, melyen kutatásainkat tettük, nem valamely castrumnak, hanem magának a városnak térsége lehetett. Ezt kiterjedettsége, az alapfalazatok különféle iránya, a feltalált kő- és tégladarabok, valamint egyéb tárgyak változatossága eléggé bizonyitja. A hajdani Viminacium e szerint a Mlawa folyam jobbpartján terült el, mig a castrum és erődök ennek balpartján voltak.

Az előrehaladt idő miatt, végre is a lelkésztől, ki mindvégig velünk volt, köszönetnyilvánitással elbucsuztunk s a Weifert-féle kőszénbányánál ujra csónakokra szállva, a szemközti Osztrova szigetre áteveztünk.

A hosszu sziget, mely a rajta levő hasonnevü község után neveztetik, Kuliestól majdnem Rámáig terjed. Helyzeténél fogva a szembeni magaslaton elterülő Viminaciumot fedezte s a fővárost védő erődök bizonyára nemcsak a Mlawa folyam két partján hanem ezen szigeten is léteztek, amint erről Mannert[1]) megemlékezik és Ortvay az Osztrova szigetén fennálló erődmaradványokról azon véleményben van, hogy azok kétségkivül a viminaciumi erődökkel állottak hadi kapcsolatban.

A magyar kincstárnak több ezer holdra terjedő erdői vannak ezen szigeten, melynek azonban nem nagy hasznát veszi, — minthogy a belopódzó szerbek pusztitásait meggátolni nem lehet s maguk a sziget lakói a száraz földtől elkülönitett helyzetükben, miután télen, árvizek és szelek idején a velük érintkezés csaknem lehetetlen, egymásra szoritkozva a kommunisztikus iránynak nagymérvben hódolnak s a marha- és főkép sertés-tenyésztést nagyban gyakorolják. A helységben levő pénzügyőri szakasz a magyar államiság látszólagos kifejezését képezi ezen elkülönitett kis országrészen.

Az est hanyatlott, midőn a több mértföldre terjedő szigetnek nyugati végén lévő helységhez kocsikon eljutottunk.

A nép szivesen fogadott. A község koresmája menhelyet nyujtott, melyben megszállva, malacz nevezete alatt bemutatott jókora

[1]) Geografie der Griechen und Römer VII. 77.

nagy süldőt jó étvágygyal elköltöttünk s azután a Duna partjára azon helyre siettünk, amelyre csónakjainkat megrendeltük volt.

Az este kellemes holdvilágos s a hatalmas folyam partján az időzés kezdetben mulatságos volt, miután azonban várakozásunk csónakjaink után mindig tovább és tovább terjedt, a társaság nyugtalankodni kezdett. Egy része a Duna porondos partjára települt, másik része kémszemlét tartott a várt csónakok után. A folyam hullámai a partot verdesték, s a hold fénye mint csillogó tüz tükrözte magát a folyam vizében. Nyugatról Szendrő tájékáról ágyu dördülések hallatszottak, melyek az orosz czár látogatásáról visszatért és Szendrőre megérkezett Milán fejedelem tiszteletére vonatkoztak.

Csónakjaink végre 10 óra után megérkeztek, mire folyvást viz ellen haladva, éjfél után 2 órakor Kubinba szerencsésen megérkeztünk.

Érem-gyüjteményem ezen kirándulás alkalmával a már emlitett Constantius secundus féle érmen kivül Antoninus Pius, Julia Mammaea, Nagy Constantin, 2-ik Constantius, Valentinianus és Arcadius-féle érmekkel szaporodott, melyek mind Kosztolácz határán találtattak. Viminaciumra vonatkozó érem, daczára annak: hogy ily érmek a vidéken gyakoriak, egy sem volt közöttük. Ellenben Julia Mammaea, Alexander Sever 235-ik évben megöletett anyjától, birtokomba jutott érem, melynek hátlapján koszorut tartó szárnyas Victoria Munic-(ipium) felirással látható, a ritkábbak közé tartozik. A Municipium név alatt Pozsarevacz városát értették.

III.

Az éleményekben gazdag másodnapi kirándulás után, junius 24-ke Margum-Civitas hajdani szinhelyének a kulicsi romok mint a Castrum megszemlélésének s végre Báziáson át haza utazásnak volt szánva.

Az idő fájdalom ezen kirándulásnak nem kedvezett.

A láthatár már akkor, midőn reggel a kubini parton csónakjainkba elhelyezkedtünk, terhes felhőkkel elboritva volt és midőn a Ponjaviczáról a Dunába értünk, a leereszkedő ködöt sürü eső váltotta fel, mely miatt, midőn a kulicsi várrom tövében a szerb partra léptünk, lábaink alatt a föld talaj velünk együtt átázva volt.

A római Margum castrumának szinhelyén álltunk, mely classicus hely hajdan a római Dunaflotilla állomás helye volt.

Attila uralkodása kezdetén Margum falai alatt kezdette és fejezte be a római birodalom küldötteivel azon alkudozásokat, melyek a szökevények és foglyok különös kiadatásán kivül, Attila javára a 350 font aranyat tevő tributumnak 700 fontra felemelését eredményezték.

Itt alapitotta meg Diocletián vetélytársa Carinus ellenében véres csatával uralmát a világ leghatalmasb birodalma felett.

Zsigmond király és Hunyady János hadai is küzdöttek később ezen vidéken a törökök ellen, s a hajdani castrum falaiból keletkezett kulicsi erőd a törökök ellen az ujabb kor hadjárataiban is szerepelt.

Demelics Száva főhadnagy vezénylete alatt 150 főre menő szabadcsapat a tulnyomó török haderő ellen 1788-ik évi julius 26-kán vitézül megvédte az erődöt, melyet a törökök a császári katonaságnak időközben önkénytes visszavonulása után vehettek csak birtokukba.

Ez volt végszaka a kulicsi erődnek, mely ezután a Duna partjain állott többi erődökkel együtt rommá lőn.

A sürü eső daczára körüljártuk a romokat, s a kiemelkedő erős alapfalakra felmentünk, hogy hajdani alakja iránt tájékozást nyerjünk.

A romok alapját a római négyszög képezi, mi a római hadtelep e helyen létezésének erős bizonyitéka. A déli oldal kisebb kapuja felett, mely napjainkban bedőlt állapotban látható, egy feliratos emlékkő találtatott, melyet Marsili gróf a „Danubius Pannonico-Mysius“ czimü müvében lerajzolt, és melynek a kubini őrház falában látható római emlékkővel valószinüleges azonosságát fentebb emlitettem. Ezen emlékkő a kulicsi erődnek római származását kétségtelenné teszi.

Szorgos kutatása a Duna hullámai által érintett partnak, és a rom körül tett körmenetünk némi régészeti leleteket is eredményezett, a mennyiben egy érmet találtunk ismeretlen keleti vagy talán kun-tatár irással, melyet Rupp Magyarország pénzei czimü müvében 323. és 324-ik sz. alatt a határozatlan magyar érmek sorában felemlit, — továbbá nyilhegyet vasból és lőfegyver golyókat szintén találtunk a romok közt.

A kellemetlen esős idő régészeti kutatásaink folytatását, s a fél órai távolságra fekvő Orasje nevü diósnak felkeresését, hol Margum a hirneves civitas állt, meg nem engedte, ezért utunkat vizen Dubravicza felé folytatva, innen gőzhajón Báziásra értünk, s ezzel ezuttali kirándulásom befejezve lőn.

Uti jegyzetek.

Ivánfi Edétől.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi április 30-án tartott választmányi ülésén.

III.

Salzburgból elindulván, csakhamar elértük a német birodalom határát, melylyel monarchiánk fejedelmei 1866-ig oly szoros viszonyban valának. Annak bajor földjére lépvén, ez már csak azért is jobban érdekel minden magyar embert, mivel őseink is gyakran megfordultak itt mindaddig, mig a Lech partján keletkezett zápor lehüté a már régóta zaklatott németekkel való küzdelem hevét.

De kellemesb érdekek is fűződnek e szép földhez. Innét hozá hazánkba Pilgrin passaui püspök a keresztény hit pálmaágát. — Szt. István első királyunknak pedig családi boldogságát is Gizela bajor fejedelmi hölgy alapitá meg épen ugy, mint azt imadott királynénk teszi — napjainkban. De cseh Venzel által elorzott koronánk visszahozatalát is bajor Ottó királyunknak köszönheté a magyar nemzet.

De minket más érdek vonzott ide. Látni, okulni s meggyőződni akaránk, mint lehet egy kis ország — mely csak 1806 óta számlál 1387 □mfldnyi területen ötödfélmillió lakost — rövid idő alatt a Muzsák tanyája. S ha kérdjük, miként történhetett ez földrészünk szinte legifjabb királyságában? — röviden azt mondjuk: „Ubi Maecenates, ibi sunt et Marones.

Mondják, csak heves véralkatu emberek birnak a költészet s képzőművészetek iránt lángra hevülni. S a régi Görögország, az olasz és spanyol nép ezt igazolni is látszanak. De Németalföld régente, s jelenleg Bajorország bizonyitják, miszerint a német hidegvérüség nemcsak a gründlich tudomány mivelésére alkalmas: hanem lelkesülni tud az magasb eszmékért is u. m. a hon dicsőségének előmozditásáért nemcsak a harcz, hanem a tudomány, ipar és képzőmüvészetek tág terén is.

Igen is, Bajorország belátja, hogy mai dicsőségét s jólétét ezen uj, ezen nemes versenynek köszönheti, mely szenvedély egy uj kereseti forrást, egy kincsbányát nyitott számára, mely nemzetgazdászatának jövedelmeit tetemesen szaporitja, anélkül, hogy fényes szónoklatok által engedné magát elragadtatni.

Ámde valamint az elvetett jó mag is csak jól előkészitett talajban fejlődhetik buján fizető gyümölcscsé: ugy a népek szép és jó iránti hajlamát csak fejleszteni s irányozni szükséges, hogy vállvetve nagy czélokat elérhessen, vagyis a népet azzá lehet nevelni, a mivé a bölcs statusférfiak akarják s szükségesnek találják.

S ha Bajorország s különösen München történetét csak felületesen is átlapozzuk: észlelni fogjuk mostani fejlettségének természetes tüneteit. Lássuk tehát történelmének néhány vonásait.

Bajorország a római uralom alatt Vindelicia néven volt ismeretes, később Theodorik keletgóthnépe tanyázott itt. Lakossága a germán nép bojer törzse, mely állitólag a Markomannok által Csehországból kitolva e területen telepedett le s Bécsig terjeszkedett. A bécsi s bajor dialectus kifejezései s szavai csak igazolják e történelmi eseményt. — De hogy erélyes nép volt, onnét következtethetjük, miszerint annak az V. század végén már saját fejedelme vala. Ennek neve 555-ből már ismeretes, midőn I. Garibald az Agilolfingerek családjából már Regensburgban székelt, hol Sz.-Szeverin Eustach s Agilius, Sz.-Rupert és Sz.-Emmerám már a VII. században a keresztény vallást terjesztvén kolostort s püspökséget is alapitottak. Nemsokára a Karolingektől függtek, de különösen a Wittelsbachiak uralma alatt teljes függetlenségre tettek szert.

De ott, hol ma München van, sem római sem góth telep nyomára nem akadunk. Neve csak 1102. évben tünik fel először. Czimerében maiglan egy barát látható, állitólag földje, hol ma elterül a schäftlarni szerzeteseké volt. Neve tehát a Moench szóból származik. Oroszlán Henrik segité kibontakozni pólyáiból, midőn itt mintegy $1^1/_2$ órányival föllebb 1158-ban az Isar folyón hidat csináltatván, mellette vám s pénzverdét épittetett. 1164-ben a Wittelsbachi család időnként itt időzvén e helyet falakkal véteté körül s 1253-ban Lajos a szigoru, itt már állandó lakást épitett magának. I. vagy bajor Lajos, 1314-ben a császári méltóságra emeltetvén uj kiváltságokkal halmozá el azon hüségért, melyet iránta e város tanusitott; minek következtében virágzásnak kezd indulni, s midőn Ingolstadt s Landshut birtokával nagyobbodott: I. Miksa fejedelem az ország fővárosává s állandó lakhelyévé tevé, miáltal e város jövőjének megveté alapját. — Emelkedése azonban leginkább az 1806. évtől számitandó, midőn a pozsonyi 1805. évi béke folytán a királyság fővárosává lőn. Alig vala ekkor 20.000 lakosa, s igen szerény épületekkel s utczákkal birt, de az uj királyok méltóságukhoz képest bőkezüleg épitkezének, s a tanügyet minden irányban annyira előmozditák, hogy mai napság, itt egy modern Athen áll, német város, de görög s római stylü nyilvános épületekkel, melyekhez román s góth épületek is járulnak. Ugyan ilyenek nyilvános gyüjteményei s, ugy, hogy Münchent méltán a tudományok s müvészetek főiskolájának nevezhetjük. Lássuk tehát leginkább azokat, melyek a régészre is tanulságosak:

Ilyenek 1-ször, a Glyptothek vagyis szoborgyüjtemény: Épülete igénytelenségében nagyszerü, mert homlokzatát 8 jóni oszlop tartja, melynek előcsarnokába öt kőlépcsőn jutunk. A homlokzat három szögében Minerva mint a plastikai müvészet védnöke van környezve a müvészetek képviselőitől. E szoborcsoportozatot tervezte Wagner s fehér márványból kivéste Schwanthaler. Az épületet épité Klenze 1816—1830 ugy, hogy a vakablakok fülkéiben Pericles, Phidias, Vulkan, azután Hadrián Prometheus s Daedalus, ke-

leti szárnyában, Canova, Thorwaldsen, Rauch, Tenerani, Gibson és Schwanthaler, nyugoti szárnyán, Ghiberti, Donatello, Vischer Péter, Michel Angelo, Benvenuto, Cellini és Giovanni di Bologna szobrai láthatók. — Az előcsarnokból benyitunk az előterembe, mely római boltozattal s diszitményekkel ékeskedik — ugy mint a többi 13. terem is — mely közül mindegyik a művészet egy-egy korszakát tünteti fel. — Az 1. vagy assyr. teremben látunk két óriás oroszlánt ember fejjel, fősz utánzata ez a Louvreben lévő III. Sardanapal palotájából hozott példányoknak. Ezenkivül látható itt hét alabastrom dombordiszitmény Kalahból, a későbbi Larissából, Assyriában, szárnyas nemtőkkel és ékirásokkal.

A 2-dik vagy egyptomi teremben, két papszobor fekete márványból későkori, egy fekvő sphinx bazaltból (római munka), Ra nap istenszobra karvalycsőrrel (ókori munka), egy férfi-arczszobor. Brahma négyes és Budha feje az indszobrászat példányai, egy Isis, egy főpap ülőszobra — ó-egyptomi mü-, egy obeliszk syenitből stb. — látható.

A 3-dik vagy Incunabulák terme, a legrégibb görög vagy etruszkkori emlékeket foglalja magában p. etruszki bronzkocsi dombormüvet, egy 3 oldalu vert érczből ötvözéssel készült candelábert mindkettő Peruggiából került s igen régi mü. A teneabeli Apollo szobra — ez archai mü — s az Akrokorinth tövében találtatott, etruszk hamurekeszeket, egy szakállas Bachust s több kitünő fősz utánzatot.

A 4-dik vagy Aegineti teremben vannak az 1811-ben Aegina szigetén talált két templom háromszögü homlokzatának dombormüvei, a mütörténelem legérdekesb adalékai. Az elsőnek 10 alakja mutatja az Achilles tetemei miatti küzdelmet. A másiknak 5 alakja Hercules s Telamonnak küzdelmeit Laomedon ellen teszi szemlélhetővé Schwanthaler által kiigazitva. Minden alak egy-egy jellemet ábrázol. Ritka tökélyü alakok.[1]) — A balfalon láthatók a templom töredékei s Akroteriak vagy végtagok és csucsdiszitmények, végre egy oszlopfejezet.

Az 5-dik vagy Apolloteremnek diszei: Ceres, a barkós Bachus, rhodosi és attikai diszedények, egy ifju női fej, Apollo Citharoedus stb szobrai.

A 6-ik vagy Bachus teremben figyelmet gerjesztenek egy alvó Satyr. Eirene és Plutos, egy gyermek Delphinen Silen Bachusszal, mint gyermekkel stb.

A 7-dik vagy Niobidák termében feltünik: Medusa feje, a knydoszi Venus, Praxiteles eredetije szerint, továbbá egy gyermek egy luddal küzdve, egy haldokló Niobid, egy csonka Niobid (Ilineus), remek görög eredeti példány.

A 8-dik vagy istenek termének boltozatán valamint a két következő helyiségben is Cornélius frescoi gyönyörködtetik a szemlélőt A főkép

[1]) Az egyes alakok következők: Hercules, harczoló, elesett, haldokló trójai hősök. — A másik csoportban: Pallas v. Athene. Achilles, Aiax a telamoni, Teucer, Ajax Oileus fia, sebesült görög. Aeneas, Páris, térdelő és sebesült trójai.

az alvilágot festi elénk, Orpheus könyörög t. i. Pluto s Proserpinánál Eyrydice nejéért. A 2-dik Neptun menyegzője Amphitritével, Arion s Thetisszel. 3. Az Olymp. Jupiter s Juno. Hercules Hebetől átveszi a nectárcsészét. Ganymed és a sas Az ajtók fölötti dombordiszitmények Schwanthalertől. A következő kis csarnokban látjuk, mint lehel Minerva a Prometheus által képezett emberekbe lelket. Prometheus Herculestől megszabadittatik, s Pandora megnyitja szelenczéjét.

A 9-dik vagy trójai teremben le van festve Achilles küzdelme Agamemnonnal, az elrabolt Briseis miatt. Harcz Patroclus tetemeiért. Trója pusztulása, Priamus, Hekuba, Kassandra, Aeneas s Anchises alakjaival.

A 10-dik vagy hősök terme, mutatja Demosthenes, N.-Sándor, Hannibal, Sokrates s Mercur stb. szobrait.

A 11-dik vagy római teremben leginkább császárok s császárnék meg Cicerónak s több celebritas mellszobrai, egy 3 lábu pompás diszedény, az istenek trónjai stb. láthatók.

A 12-dik teremben szines müvek vonják magukra figyelmünket. A közepén egy antik mozaik, rajta egy háromlábu asztal, melyen egy Silen modern bronzszobrocskája áll. — Ceres fekete s fehér márványban, egy kitünő szépségü athletfej bronzból. A folyók istene fekete márványból stb.

Végre a 13-dik vagy ujabb müvészek termében van Páris Canovától. I. Napoleon mellszobra Spallától. Amor s Musa Eberhardtól, a tördelő gyermek Jézus Algarditól, Adonis Thorwaldsentől, Vesta Teneránitól stb.

Ezen mintegy 336 szoborból álló gyüjteményt I. Lajos király gyüjté még mint koronaherczeg, s annak közszemlélhetésére ezen Münchenben első nagyobbszerü épitményt emelé. — Ki nem látja itt egyesülve a szobrászat történelmét a Mythologia, a görög s római történelem kiváló alakjaival?

E térnek szép harmoniát kölcsönöz az áttellenben épült mükiállitási épület. Ennek is kiugró nyolcz de kokorinthi oszlopu csarnoka van, háromszögü homlokzatát Bavária szobra ékesiti Schwanthalertől, amint a müvészeknek koszorukat osztogat.

E két épületet nem kevéssé emeli, a köztük épült s mintegy zárkaput képező Propylaeumok. Ez egy két csonka tornyu diszkapu, kivülről hat-hat dór, belülről négy-négy jóni oszlop fölött emelkedik a háromszögü homlokzat, melyen dombormüvü jelenetek vannak a görög szabadságharcz, Otto király uralkodása idejéből Schwanthalertől. Az egész épületnek mintául szolgált a régi Athen Akropolisa. A csarnok falain a görög szabadságharcz hőseinek, s a legnevezetesbb philhelleneknek nevei vannak görög betükkel följegyezve. A közlekedés három kapun át történik. Itt vonult be I. Otto görög király 1862. oct 30-án.

Valóban classikus téren gondolhatjuk itt magunkat. Az épületeket parkok környezik. Mig az utczák, némelyikén a házak előtt virágkertek diszlenek.

Most legyen szives a mélyen tisztelt olvasó egy más térre elkisérni,

hol ismét nagy mükincsek a festészet régi s ujabb köréből kinálkoznak a megszemlélésre.

Már az épületek is sajátságos modorban épitvék. Egyszerüségükben is nagyszerüek ezek. Az Ó-Pinakotheka vagy képtár renaissance stylben a vatikán melléképületeinek modorában van Klenzetől 1826—1836-ban épitve, egész hoszsza 152 méternyi, a tető karzatát 24 hires festőnek álló szobra disziti Schwanthaler alaprajzai szerint. E képtár 1400 képet tartalmaz, iskolák s kor szerint 9 teremben, melyek fölülről nyernek világosságot, s 23 kisebb oldalvást világitott szobában elrendezve. Minden kép magyarázattal van ellátva, s igy a szemlélőre igen tanulságos. E képtárnak alapját képezik a bajor mükedvelő fejedelmek gyüjteménye. Gyarapodott ez 1805-ben a Düsseldorfból ide menekült képtárral, mely be is kebeleztetett. Ebben különösen Rubens igen gazdagon van képviselve. Hozzájárult 1827-ben a Boisserce-féle gyüjtemény, végre I. Lajos király alatt megszereztetett 1828-ban a Wallersteinféle tárlat, hozzájárulván még több Olaszországban történt egyes vásárlás. Ezen egyesült gyüjtemény a bajor állami s a festészet fejlődését igen szépen tünteti elé, kár hogy Rafael-féle képekben oly szegény! Déli szárnyában Cornelius freskók tüntetik elénk 25 osztályban, a festészet történetét, 13 kép az olasz, a többi a német, a németalföldi, s franczia festészetet tárgyalja. Egyenkint ezeket elszámlálni nem tartozik e leirás keretébe.

Ez épületnek földszinti helyisége még 168.000 főleg német s holland rézmetszetet, 22.000 kézirajzot (5 Rafael s 10 Fra Bartolomaeotól stb., végre 1300 diszedényt, Vázát) tartalmaz. Ez utóbbi miután etruszk, görög, siciliai, s alsó-itáliai diszedényeket foglal magában, minket is rendkivülileg érdekeltek. Négy gyüjtemény van itt egyesitve I. Lajos király bőkezüségéből. Csak a feltünőbbeket legyen szabad itt érintenem, miután azok festmények vagy dombormüvekkel ékesitvék. Igy az:

1-ső teremben a középső asztalon, egyiken egy kobzát pengető nő látható, egy másikon Theseus Anthiopet elragadja, Perseus Gorgót üldözi (igen régi), Theseus Minotaurust leküzdi stb.

A 2-dik teremben feltünt egy kis födeles edény, az ugynevezett Dodwell Wase, mely Korinthnál találtatott, vadkan vadászatot s névfeliratokat, párkányzatán állatokat mutat. stb.

A 3-dik teremben egy nagy csésze látható, melynek aranyozott s dombor ékesitvényei mutatják, mint furja keresztül Penthesileiát.

A 4-dikben figyelmet gerjeszt egy edényen Ida harcza Apollóval a mellette álló Marpessa miatt. Az Argonauta-jelenetek, egy korsó, melyen Orpheus az alvilágban látható, méltó párja ez a nagy amphorának Canosából Apuliában stb.

Legnevezetesb mert legrégibb tárgyakat mutat szerintem az 5-dik terem, u. m. ó-etrusk fekete edényeket benyomott alakokkal, s néhány igen régi sárga edényt, széleiken állatdiszitményekkel, továbbá cyprusi egyszerü

edények. Az 5-dik asztalon egy nagy csészén kocsiviadal van ábrázolva, végre egy nagy mozaik padozat antik mü, melyen a föld istennője Gäa a négy évszaktól körülvéve, és fölötte Helios az állatövben látható. Ez Leuchtenberg hg. birtokáról Romagnából való lelet.

Innét térjünk az Uj-Pinakotheka épületébe, mely nemcsak fekvésre de épitkezési styl és mübecsre nézve is a régiekkel paralell müveket foglal magában ujabb, többnyire müncheni festőktől. Az épület hossza 107, szélessége 29, magassága 26 méternyi. Voit terve szerint 1846—1853, keleti s nyugoti falán Nilson freskói láthatók, melyek Kaulbachnak a 3-dik kisebb termében látható olajfestményei után készültek. A nyugotnak levők az időviszontagságaitól már sokat szenvedtek. A festmények 6 nagyobb 15 kisebb termet, s 14 szobát foglalnak el. Az uj nemzedék igyekezetének méltó bizonyitványai.

Földszint itt is talál a régész tárgyakat, melyek érdeklik az ugynevezett Antiquariumban. Az 1-sö teremben egyptomi tárgyakat találunk, u. m. sarkophagokat, mumiákat s más sirhelyrajzokat. A 2-dik terem magában foglalja parafamintáit a Pantheonnak s Vesta templomainak Rómában s Tivoliban. Láthatók itt terracottaféle tárgyak, ruhás szobrocskák egy attikai sirból, mécsesek, egy üvegserleg egy kölni sirból, és Hermes és Latona árchai dombormivü párkánydiszitmények. A 3-dik teremben látjuk Konstantin diadalivének parafa miniatürjét, kő, bronz, s vaskorszaki tárgyakat, kődiszitményeket, s aranyozott bronzszegeket a mykeni Atreus kincstárából. A 4-dik teremben arany s ezüst ékszereket, arany koszorut Armentóból (alsó Itália), katonai okmányokat, egy szandálait oldó Venust, ezüst s bronz edényeket, ujabb szobrocskákat, antik s középkori fegyvereket — szóval a történelem előtti s az azt követő kisebb tárgyakat.

Nem messze ide van a világszerte hires Polytechnikum épülete, a 16. századbeli olasz renaissance stylben Neureuther által épült nagyszerü 233 méter hosszu palota, az előre nyomuló középrész 138 méterre terjed. Frieséjét, vagyis párkányát a leghiresb 72. épitész-mathematicus s természetvizsgáló éremalaku arczképe disziti. Közepén levő, jóni oszlopokon nyugvó portálja fölött e felirat áll: Ludovico II. Bav. rege aere publico exstructum artibus — scientiis. Lépcsőháza s gazdag technikus gyüjteményei valóban megleptek, ha mindjárt nem is vagyunk szakemberek.

Most menjünk a Ludwigsstrasséra, mely a paloták egész sorozata.

Itt térjünk be az állami könyv s levéltár nagyszerü, de mindig szerénynek látszó épületébe, mely florenczi stylben Gärtner által van 1832—1843-ban épitve. A kapujához vezető lépcsőzetet Aristoteles, Hippocrates, Homer és Thucydides óriás ülőszobrai diszitik Sangvinetti s Mayertől. A nagyszerü lépcsőház széles márvány lépcsőin följutunk egy 16 oszlop által képzett csarnokba, melynek falain hires költők és tudósok medaillonszerü arczképei láthatók, mig a könyvtár ajtaja előtt a könyvtár alapitójának V. Albrechtnek s I. Lajos a könyvtár épitőjének állószobrai vannak Schwanthalertől. A könyvtár

77 teremben 400.000 müvet 800.000 kötettel foglal magában, mely évenkint 2—3000 kötettel növekedik, évi költsége 25.000 frt. lévén, mihez a köteles példányok is járulnak, gazdag leginkább bibliai s theologiai szakasza. Van ekivül 25 000 kézirata s 1300 ősnyomata.

Ritkaságai üveg szekrényben egy külön teremben őriztetnek. Ilyenek p. az 1-sö osztályban római kiszolgált katonák réz és viasztáblái. A 2-dikban a Codex purpureus vagy latin evangeliomos könyv, piros pergamenre, arany és ezüst betükkel irva, a IX. századból. A 3-dikban Alarich breviariuma, vagyis Nagy-Theodosius törvénykönyvének kivonata 484—506-ban Spanyolországban Alarich nyugoti góth király parancsára készitve. A 4-dikben a legrégibb német kéziratok, u. m. Liber de inventione s. crucis 814 előtt irva. A Niebelungenlied legrégibb kézirata a 13-dik századból. A korán pergamenen arany betükkel. (A livre de Jehan Bocace des cas des nobles hommes et femmes forditása János franczia hg. számára készitve Fouque gyönyörü miniatureivel. Továbbá az Orlando Lasso által kottára tett veszteglő zsoltárok Müelich H. pompás miniatur képeivel.) A Codex aureus, vagy a 4. evangelium 870-ben arany uncial betükkel, iratott kopasz Károly császár idejében, s 888-ban Arnulf császár ajándékaként a sz. Denisi apátságból, a sz. Emmeram apátságába jutott. Felső kötéstáblája egy nyujtott aranylap drága kövekkel és gyöngyökkel ékesitve stb. De lehetetlen nem emlitenem a Corvinákat u. m. Agathius de bello Gothorum 1466-ból. Ennek hitelességéről Römer Flóris tudós Corvina buvárunk néhány sorral bizonyságot tesz. 2-szor Artium Aureli ratio medicinae Celsii. 3-szor Beda liber de natura. De ezek kétesek utóbbi kettőn, II. Ulászló czimere van. stb.

Nem messze ide van az egyetem ujépülete, 2 szökőkuttal. De emlitésre méltó még a Siegesthor, mint a Ludwigsstrasse méltó befejezése. Ez a római Constantin diadalkapujának utánzata, 3 bejárati ivvel, 23 m. magas, 26 m. széles. Épiteni kezdé Gärtner 1843-ban s befejezé Metziger 1850-ben. Tetején egy érczből öntött Bavaria, egy 4 oroszlán fogatu kocsin Wagner mintája után, Müllertől érczbe öntve. A városba jövők felé irányozva külső fölirata: Dem bayerischen Heere, belsején: Erbaut von Ludwig I. König von Bayern. MDCCCL. — A négy-négy korinthi oszlop tetején Bajorország nyolcz kerületének szobrai, ezek talapzatán Medaillonféle dombor müvek. A diadalkapu főive felé két-két Victoria koszorut nyujt. A két kis bejárat fölött harczi tettek domborodnak ki.

A Ludwigsstrasse mely 1170 m. hosszu s 37 m. széles, másik végén szemünkbe tünik a Feldherrnhalle, mely a florenczi Loggia dei Lanzi mintájára 1841—44 Gärtner által épült Eddig csak Tilly s Wrede álló érczszobrait tartalmazza, Schwanthalertől.

Innét a királyi lakba térünk, mely Europában a legterjedelmesebbek s legfényesebbek közé tartozik. Három részből áll. Az első I. Miksa választófejedelem által 1612—1618 épült, négy udvarral, — egyikben egy csiga-

barlang van. Közepén Zopfstylben Perseus Benvenuto, Cellinitől, körülötte gyermekek halakkal. Egy másik udvaron szintén egy kutat Neptun szobra disziti. Egy harmadikban ismét egy kut Wittelsbachi Otto szobrával érczből Candidtól látható.

Belső termei a 17. századbeli izlés szerint butorozvák. A hálószobában egy aranyozott ágy van, melynek értéke állitólag 800.000 frt. Csak az aranyhimzés 219 font aranyt tartalmaz. stb. Van gazdag kincstára s kápolnája is, sok ritkasággal.

2-dik része a királyi laknak az ugynevezett Festsaalban az udvari kert felé 233 m hosszu épület. 1832—1842 évben a Palladio modoru, renaissance stylben, Klenzetől. Kiálló erkélyének homlokzatát 10 joni oszlop tartja. Tetején két oroszlán között Bajorország nyolcz kerületének kőszobrai diszelegnek, Schwanthalertól.

Földszinti 6 termében Odyssea négy-négy énekéből jelenetek vannak encaust, azaz domborodó módorban festve, Hiltenspergertől Schwanthaler cartonai után. Az 1-sö emelet, 3 dik előszobájának diszitményei pompei módorban vannak készitve. — Csata termében nagy olajfestmények láthatók, Hess, Kobel, Ádám, Heydek s Montentől. A jelenetek 1805—1815-diki évekből vannak kölcsönözve, melyekben Bajorország is részt vett.

Nagy-Károly termében ismét viasz alapon 5 nagyobb s 15 kisebb festmény látható a német császárok történetéből. Schnorr terve szerint, Jäger, Giesmann s több másoktól.

A Barbarossa teremben ugyanazon festőktől a Wittelsbachi család történetének fénypontjai. — A Habsburg terem, Habsburgi Rudolf életének főmozzanatait tünteti a szemlélő elé. — A trónteremben: A wittelsbachi fejedelmi ház 12-őjének aranyozott bronzszobra lepi meg az utast. A fenséges Ottótól, XII. Károly svéd királyig, Schwanthalertől. Nem-e a német történelem iskolája-e ez, nem e kelti fel az ifju nemzedék lelkesülését a haza iránt? Nagy tettek ismét nagyokat szülnek. Nincs-e igy bőven megtéritve a rájuk forditott költség?

A kir. lak 3-dik része a Königsbau név alatt ismeretes, ez ismét egy 125 m. hosszu épület, tisztán négyszögü kövekből, 1826—35 Klenze ebben mintául veve á Brunelesco által Flórenczben épitett palazzo de Pittit. Belseje márvány szobrokkal s frescokkal van diszitve. II. Miksa lakosztályaiban görög, a királynéiban német költők arczképei vannak. — Földszinti helyiségeiben 5 teremben láthatók a Niebelungen frescok Schnorrtól 19 nagy jelenetben, a boltozaton pedig sok apró holdalaku kép köti le az ember figyelmét.

A füvészek módját találják, hogy az ide csatolt király-kert ritka növényeit megtekinthessék.

De a régész a Maximilianstrassen lévő és sajátságos uj német stylben 1858—1866-ban épült Bajor nemzeti muzeumba siet. Ez épület 146 m. hosszu s 29 m. magas homlokzatán Bavaria az oroszlánnal van zinkből.

— Fölirata: Meinem Volk zu Ehr und Vorbild. Diszitményeit teszik karyatidák, álló szobrok, dombormüvek stb.

E muzeumot 1855-ben II. Miksa király alapitá, mely Aretin († 1868.) s Hefner-Altenek igazgatása alatt rövid idő alatt a müvelődés s müvészet leggazdagabb gyüjteményévé fejlődött.

Földszint az 1. teremben római mértföldmutatók, sirkövek, votiv-oltárok és kövek láthatók. A 2-ban Mozaik padlózat Westerhoferből Ingolstadt mellett. A 3-ban római agyag edények s kisebb római és góth ércztárgyak. A 4-ben ékszerek s különféle tárgyak a népvándorlás idejéből, a 375—800. évi időszakból, a nordendorfi leletek a hunnok sirjaiból, ékszerszekrény a bambergi templomból, egy románkori oroszlán, s kőszoborcsoportozat stb. Az 5-dik teremben püspöki mitrák, reliquiariumok a XI. századból, egy kereszt, hegyi jegeczből, óbyzanti és orosz festett képek. A 6—9. teremben késő románkori keresztek, oszlopfejek, müfaragványu szobrok. Itt találkozunk még a középkor vallató eszközeinek gyüjteményével is.

A földszint balszárnyában van 10 terem teli góth oltárokkal, szobrokkal, sirkövekkel, üvegablakokkal Seligenthalból 1280-ból — üvegfestményekkel a regensburgi régi templomokból. A 3. teremben különféle müfaragványok elefántcsontból és érczből. 1300—1450. évi időszakból, oroszlán s lóalaku kancsók. A 4. teremben vannak pergamen kéziratok régi pecsétek s ékszerszekrények. Az 5. teremben láthatók fali szönyegek az augsburgi szövőgyárból 1457-ből. Továbbá szép ládák s egyéb butornemek. A 6. teremben ismét egy flandriai falszönyeget 1470—1500. évi időszakból. A 7. teremben kitünik két imakönyv s gyöngyház müvek. A 8. teremben egy weissenburgi oltár 1480—1510. A 9. teremben üvegfestmények. A 10. teremben egy aranynyal átszőtt alrajnai falszönyeg s több szárnyoltár stb.

Most az 1-ső emeletbe megyünk. A lépcső házban fresco jelenetek Bajorország történetéből tünnek szemünkbe. Az 1. teremben chronologiai rendben vannak felállitva a fegyverek. Itt látható Sz.-Henrik császár tunicellája is, s nem egy adalékot nyujt a viselet történetéhez. Egy más teremben sok különféle kori hangszer van 1450—1800. évi időszakból, másban érczipar czikkek 1400-tól 1800-ig. A középső teremben több város dombormüvü terveiben, régi hajók mintáiban, szövetekben, agyag, kő és porczellán edényekben és üvegekben gyönyörködhetünk a rómaiak korától — napjainkig. Itt tehát az ipartörténelem fejlődését tanulmányozhatjuk.

A második emeletben 19. teremben a renaissance kor mütárgyai e század elejéig láthatók. Az 1. teremben feltüntek p. a nyomdászat primitiv termékei, régi kéziratok miniatur képekkel. Gobellinek Rafael cartonai után Sz.-Pál történetét előtüntetvén.

De nem fárasztom a t. választmányt az egyes tárgyak elsorolásával, csak annyit mondok, hogy itt az emberi kegyelet, s iparnak ezernyi müpéldányát láthatjuk; melyekből minden kornak izlése, igénye felismerhető, s ha a közép-

kornak lovagjátékai voltak s vérengzései — de volt képzelhetlen kitartásról tanuskodó ipara is. Ezeket ily muzeumokban összegyüjteni s a régi századokat mintegy szemünk elé varázsolni, ez a mi századunknak dicsősége.

A régészt még a tudományok s művészeti akadémia gyüjteményei érdeklik, melyek a Sz.-Mihálytemplom mellett lévő volt Jezsuita collegium terjedelmes helyiségeiben vannak nagy szorgalommal felállitva. Az épület elhagyatottsága nem is engedi sejteni, mily kincsek vannak itt összehalmozva, pedig palaeontologiai gyüjteménye tán legteljesebb Európában. A kövült állatok zoologi, a növények geologi rendben vannak 7 teremben felállitva — A természetrajzi gyüjtemények nagyon gazdagok, valamint a physicai s optikai készletek is. A régész leginkább gyönyörködik a 20.000-nyi görög éremgyüjteményben. Az aranyak egy elefántcsontból művészileg készült szekrényben őriztetnek. Magyarország érmei szegényen vannak képviselve, igy p. Róbert Károlynak csak két veretü pénzét láttam itt. — Monumentalis épületek még udvari s nemzeti szinháza, mely Németországban legnagyobb, 2500 embernek nyujt helyet. De kitünők gépezetei, melyeket nyáron mind megtekinthetni — főleg vizvezetéke érdemel figyelmet, mely medenczéiben 900 akónyi készletet tart s nehány pillanat alatt az egész szinházat képes elözönleni. A padlásról a tetőre juthatunk, honnét egész München áttekinthetjük. A benyomás maradandó.

Góth épületei Münchennek 1-ször. Az uj városháza szép toronyfiakkal s 4 szoborral — melyek az ipart, háziasságot, polgári bátorságot s a jótékonyságot ábrázolja, Hesstől. 2-szor. A Sz.-Péter s Sz.-Lélekhez czimzett templomok, melyeket korra ugyan nem, de nagyságra s érdekességre fölülmulja a b. Szüz temploma vagyis a müncheni székesegyház, mely 1468—1488. épült, tehát késő góth stylben s pedig, mint itt minden nagyszerübb épület, igen kemény téglából s homokkődiszitményekkel. Egész hossza 98, szélessége 36, boltozatának magassága 33 méter, két 98 m. magas tornyának sisakja byzanti — mi sajátságosan veszi ki magát a góth épitményen, s nem épen rosz benyomást tesz. Belseje három egyenlően magas 22 nyolczszögü karcsu pillérrel elválasztott hajót képez. Ezen egyháznak oltára 30, kápolnája 24 van. Oltárai közül több szárnyat s többnyire Sickingertől készitvék. Ilyen a főoltár is, melyen művészileg fából van faragva a sz. Szüz koronázása Knabltól. A szárnyak festményeit Schwindl készité. — Az érsek trónja valamint a kanonokok székei, és a fölöttük lévő 12 próféta és 12 apostól XV. századbeli müfaragványok.

A középhajó elején a szentélyt mintegy elzárja egy sötét márvány Katafalk, melyen bajor Lajos német császárnak († 1347.) Krumper Jánostól öntött érczszobra látható a koporsó fölött. A 4 szögleten szintén érczből öntött sisakos vitéz mintegy őrzi a nagy császár tetemeit; egyik térddel mintegy a tetem fölé hajolva, kezeikben egy-egy zászlón N. Károly. jámbor Lajos, vastag Lajos és IV. Lajos valamint nejeiknek neveit lengetvén. A két oldalon még wit-

telsbachi V. Albrecht s V. Vilmos érczszobra látható. A katafalk talapzatán a XV. század tán legtökélyesb sirlapja van, melyen nyilások is vannak. I. Miksa választó fejedelem a család dicsőségének emelte azt 1625-ben.

Egyik pillérén leng egy nagy török zászló, melyet Miksa hg. Nándorfehérvárnál elfoglalt. — Az orgona alatt van Gebsattel 1846. meghalt püspök dombormüvü siremléke, Schwanthalertől. E mellett van egy sajátságos pont, honnét a templomnak 30, mindegyik 20 m. magas ablaka közül egy sem látható.

Hogy e templomnak külső falain, s támfalain sok sirkő diszelg, alig kell emlitenem, hisz góth templomoknál ez ugy is szokásos.

E három templomon kivül Münchennek még 27 temploma van. Ezek közül I. Lajos király négyet épittetett, ellátván azt mind, a művészet zamatával. Ilyen a mindenszentek vagy udvari kápolna, mely a királyi lak legrégibb részével van összekapcsolva, byzantin-román stylben épitve Klenze által 1837-ben. Mintául szolgált a velenczei Márk templom s a palermói Capella palatina, 3 kupulával. A templom belső falai márványnyal vannak bevonva, az oszlopok fejezetei aranyozvák, boltozatát, ablak s karfülkéit Hess tanitványai frescokkal láták el arany alapon. Sajátságos benyomást tesz a világitás elrejtett modora is. — A 2-dik az ugynevezett Ludwigskirche, a Ludwigsstrassén, az allamkönyvtáron tul, keresztformában olasz-római stylben épült, négyszögü mészkövekből, 1829—1843-ban, négyszögü két tornya 69 m. magas, pyramis sisakkal. A templom fedele tarka cserépszőnyeg, portaléja fölött Krisztus és 4 evangelista szobra, Schwanthalertől magaslik. — A főoltár mögött az egész falon az utolsó itélet a világ legnagyobb frescója van festve Corneliustól, 18 m. magas, s 11 m. széles. A templom boltozatát s falait is fresco képek diszitik Cornelius terve szerint, tanitványaitól.

A 3-dik a sz. Bonifacz basilica, közel a mükiállitás épületéhez, kitünő utánzata az ó-itáliai 5. s 6. századbeli basilikáknak 76 m. hosszu, 36 m. széles, Ziebland által épitve 1835—50. években. 5 hajóval bir, főhajójától 66 fehérmárvány talapzatu s fejezetü szürke tiróli márványoszlop választja el a mellékhajókat. Ezek fölött félkörü oldalivek emelkednek, melyek fölött 34 pápának (III. Juliustól XVI. Gergelyig) éremarczképeik, az ivek falain, mellékoltárokon s a kar és ablak közti falakon pedig jelenetek sz. Bonifácz életéből, s egyéb német szentekéből Hesstől s (Schraudolph és Koch) tanitványaitól. Sajátságos e templomban az, hogy templompadlása nyilt, a vas szarufák barnára festvék s gazdagon megaranyozvák, s a középhajó fedelének vaslemezei is kékre festvék, melyen a csillagok ezrei aranytól ragyognak, különös még, hogy a szószéket a mellékhajókból a főhajóba vassineken lehet tolni. A bemenettől jobbra a mellékhajóban egy sarcophag van barna-vörös márványból, melyben I. Lajos király 1868 óta és Teréz neje 1854 óta nyugszik. Ajtó bejárata előtt, diszes oszlopcsarnok, mellette pedig a sz. Benedek rend növeldéje van.

A 4-dik I. Lajos király által épitett templom, az Au nevü külvárosban

s Maria Hilf név alatt ismeretes. Kora góth stylben épült diszes, három hajóval, fesz- vagy szökőivekkel s támtoronykákkal ellátott egyház. Hossza 68, szélessége 24, magassága 25 m. Ohlmüller († 1839) és Ziebland által épitve 1831—1839. Kár hogy 79 m. magas, s áttört sisakkal ellátott tornya a fedélre nehezedik, mely a különféle szinü mázzal bevont cserepekkel mintegy mozaik szönyeget képez. Az egész épület téglából épült, csak giebeles portálja, ablakai, s három rózsája, valamint feszivei és támtoronykái vannak szürke homokkőből készitve, belül a falak is homokkőszinre festvék. Érdekesen szépek a 15 m. magas ablakok üveg festményei, melyek Mária életéből s sz. fiához való viszonyaiból vannak véve, Schraudolf, Fischer, Ruben és Röckltől, ezeknek diszitései Aiumüllertől, az egész Hess felügyelete alatt készült. Az oltárok müfaragványokkal diszitvék, valamint a mellékhajók falai is (az üdvözitő szenvedése), Schönlaubtól. A góth toronyhoz hasonló, fa-szószéket Entres készité. Az orgonakar alatt két bronztábla látható, a jobb oldalon levő I. Lajos királyt magas dombormüben elénk állitva, kinek Ohlendorf a templom terveit átnyujtja. A másik tábla Ohlendorfnak s mindazoknak kik az épitést vezeték, vagy a templom müvészi diszitéséhez hozzájárultak, arczképeit örökíti meg.

Haidhausen külvárosban is áll egy három toronynyal (a középső 87, a két szélső 35 m. magas) ellátott gyönyörü góth templom készen, mely 1852—1863. évben épült, melyben azonban maiglan sem tartatik istentisztelet, a városi tanács és az érsek közti differentiák végett. Azért belseje sincs egészen fölszerelve.

A templomok között még a Theatinerkirche vonja magára az utas figyelmét magas kupolájával s két magas tornyával. Olasz barackstylje, kissé tultömött, épült 1661—1675 és homlokzata 1767-ben. Három hajójában láthatunk képeket Tintoretto, Zanchi, Loth Károly és Cignani és másoktól. Ezeken kivül itt van a kir. család sirboltja, melyben VII. Károly császár is nyugszik. II. Miksa királynak külön sirkápolnája van, két ifjukorban elhunyt családtagnak csinos emléke, s a sekrestyében Hessnek Krisztusnak koporsóba tétele gyönyörködtet.

Hogy München csakugyan antik szinezetü modern város s a jelenlegi müvészet fővárosa, hallgatással nem mellőzhetem a nyilt téreken emelt számos szobrokat. Ilyenek p., először nem messze a székesegyháztól fekvő sétatéren levő 5 érczszobor, kézepén Max-Emmanul választó fejedelem s Belgrád elfoglalójaé, ettől balra Westenrieder († 1829) történetiróé és Orlando Lasso († 1599 családineve Roland de Lattre némétalföldről ide származott; mindhárom Widemann müve). Jobbra Gluck zeneköltőé, Bonggertől és Kreitmayr († 1790) államkanczelláré, Schwanthalertől.

A 6-dik Max József királyé († 1825) a hasonnevü téren, a király 25 éves uralkodásának jubileumára 1824. (Leleplezve 1835-ben). Ülő alakja 3.5 m. magas, talapzata 7.5 m. magas s az államgazdászatot, müvészetet, alkotmányt,

s vallásfelekezeti egyetértést ábrázoló dombormüvekkel van diszitve talapzaton. Mintázá Ranch, érczbe önté Stiglmayer.

7-dik az Odeon téren van az 1862-ben aug. 25-én leleplezett I. Lajos király lovagló szobra, királyi diszruhában, kezében a jogart tartva, két oldalán két apród a király két jelszavát Gerecht és Beharrlichkeit mutatja egy-egy táblán. Wiednmann mintája után önté Miller. A talapzat szögletein a vallás, költészet, müvészet s ipar szobrai. Felirata: Errichtet aus Dankbarkeit von der Stadt München den 25. August 1862.

8. Az Odeon nyugoti oldalán I. Miksa választófejedelemnek († 1651) s a katholikus liga alapitójának, s a fehérhegyi győzőnek (1620) tiszteletére emelt szobor; mintázta Thornwaldsen, többnyire elfoglalt ágyukból öntötte 1839-ben Stiglmayer.

9. A Maximilianstrasse végén több granit lépcsőzeten emelkedik 8 méter magas talapzaton II. Miksa királynak 5 m. magas álló szobra koronázási diszöltönyben, jobbjában az alkotmányokmányt, baljában kardot tartván. A talapzaton ülnek a béke, felvilágosodás, véderő s igazságosság alakjai — a főszobor közvetlen talapzatának négy szögén 4 gyermek koszorukat nyujt. Mindezen alakok aranyozott bronzból valók s igen jóhatásu Zumbusch mintái szerint Millertől vannak öntve. Felirata: „Errichtet von seinen treuen Volke.“ (1875.)

10—13. Ugyanezen uton a sétány fái között van még 4 emlékszobor. Az 1. Deroy Rézmáné a bajor sereg által emelve (elesett Potocknál 1812.) Halbig mintája szerint. A 2-dik Rumford gróf az angol kert teremtőjeé Zumbuschtól (1868.) Evvel szemben Schilling a nagy philosophé — állitva II. Miksa király tanitványától — s Frauenhofer optikusé († 1826.) Halbigtól. Mind a négy szobor fekete-szürke Syenit talapzaton Millertől öntve.

14. A Maximilianstrasse keleti végén Schiller szobra.

15. A Károly-kapu táján van Göthe érczszobra.

16. A Carolin téren egy 29 méter magas többnyire háboruban zsákmányolt ágyukból öntött 34.649 kilogram sulyu 29 m. magas Obelisk következő feliratokkal: a) Den 30.000 Bayern, die im russischen Kriege den Tod fanden. (1812.) b) Auch sie sterben für des Vaterlands Befreiung. c) Errichtet vom Ludwig I. König von Bayern. d) Vollendet am 8. Oct. 1833. — Mondhatom ezen egyszerü 4 oldalával négy utczára néző emlék zöldpázsit közepette nem mindennapi benyomást tesz az utasra, de mutatja egyszersmind a király kegyeletét az elvérzett vagy megfagyott népe iránt.

Mellőzve a Mária-téren 1620-ban a fehérhegyen kivivott diadal emlékére emelt sz. Szüz szobrot s a temető szebbnél-szebb emlékeinek felemlitését — csak még a Bavaria colossust s a Rumeshallét akarom röviden érinteni, — ez egy fensikon emelt [¯] alaku diszépület, melynek előudvarán Bavaria óriás szobra néz le a Theresien-Wiesére, Münchenre s az egész vidékre. — A fenérintett emlékeket nagyszerüségre mind fölülmulja.

Az óriási szobornak 16 m. magas kőtalapzata a rétből emelkedik ki.

Fölirata következő: Als Anerkennung bayr. Verdienstes und Ruhmes, ward diese Halle errichtet von Ludwig I. König von Bayern; ihr Erfinder und Erbauer war L. v. Klenze. Begonnen 15. Oct. 1843. Vollendet 15. Oct. 1853. E talapzat fölött emelkedik a 16 m. magas, sőt a kar által felemelt koszoru tetejéig 19 m. magas óriási nőszobor a bajor oroszlánnal. Hozzá a talapzaton 66 lépcsőn jutunk. Azután a szobor belsejében 60 foku vascsigalépcsőn feljuthatni a szobor fejébe, hol 2 érczpadon 5 személy kényelmesen foglalhat helyet, 2 lábnyi orrlyukain, 15" szemein s 5" szájnyilásán a legszebb kilátás kinálkozik a szép Münchenre s a 12 mfldre eső havasokra. Az egésznek sulya 1560 mázsa, az érczértéke 93.000 frt, hüvelye félhüvelyknyi vastag. A fejben következő felirat olvasható: Dieser Koloss, von Ludwig I. König von Bayern errichtet, ist erfunden u. modellirt von Ludwig von Schwanthaler, u. wurde in den J. 1844—1850. in Erz gegossen und aufgestellt von Ferd. Miller.

Hogy forró napokon ez Nabuchodonozor kemenczéje, természetesen gondolható. Hüvösebb nap lévén — élveztük innét is a kilátást.

E colossust környezi a Ruhmeshalle, mely 4—4 talapzaton emelkedik. A 48. dóri oszlopból álló csarnoknak hossza 67 méter. Hosszu derékszögü szárnyai 30. 5. méternyiek.

Itt egy falpárkányon látható 80 hirre jutott németnek carrarai márványból faragott mellszobra, kik örök koszorut vivtak ki maguknak. Legrégibb Schongaueré († 1499.) Hogy Hess. Klenze, s Cornelius is e dicscsarnokba jutottak, most már nem csodáljuk. München ő általok lett szép!

Hol ily becsben tartják a tudomány, képzőmüvészetek és költészet nagyjait, hol fejedelmek annyit áldoznak népök mivelődéséért s képzéséért: ott nem csoda, hogy a tudományok s müvészetek virágzanak s ott a nép önkényt lelkesül fejedelmeiért s emlékszobrokat állit, mint azt fentebb láttuk.

München temérdek müemlékeivel valóban emelkedett gondolatokat ébreszt, midőn 5—6 nap alatt ennyi élvezetet nyujt. Pedig még sok itt a látni való, érdemes tehát, hogy minden magyar hazafi oda zarándokoljon, hogy lássa mint lehet rövid idő alatt egy nép miveltté, keresetté és nagygyá.

Münchenben — ugy látszik a nap delelő pontján van számunkra — de hanyatlása is itt következik be, midőn Regensburgba, Wallhallába, Prágán s Bécsen keresztül hazánkba térünk vissza. De ezek leirásával nem fárasztom a t. választmány béketürését.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése márczius 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Horváth Pius, Iványi Ede, Korbonics János, Molnár Vid czímzetes kanonok, Péch József, Rötth László alispán, s a társulati tagok közül: dr. Reiner József, Tordai György, Uwira Ambrus; továbbá diszes vendégkoszoru s a karzaton a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s az ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Egyleti életünk utolsó hivatalos nyilvánulása óta egy havi időköz tünt le felettünk; mely időtartam alatt több oly körülmény merült fel társulati bel életünket érdeklőleg, melyekről részletesen beszámolnom hivatalos kötelességem hozza magával.

Mielőtt azonban ezen hivatalos jelentésemben a mult február havi választmányi ülésünk óta felmerült adatok és események részletezésébe bocsátkoznám, társulatunk kegyeletes szokásához alkalmazkodólag, emlékezzünk meg egy feledhetlen derék tagtársunkról, dr. Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvosról, ki f. hó 8-án e földi életet egy tulvilági boldogabb hazával cserélte fel, s tegyük le kegyeletes megemlékezésünk gyászkoszoruját csendes nyughelyének hideg sirhantjára. Az elhunytban mi egy feledhetlen derék tagtársat, a szenvedő emberiség, a gyámoltalan árvák s szegények ritka gyámolót s támaszt, a társadalom pedig egy közkedvességü emberbarátot vesztett el. Városunk közrészvéte kiséré örök nyughelyére, s végtisztesség tételén társulatunk is több tagtárs jelenléte által volt képviselve. Áldott, maradandó és kegyeletes legyen emléke közöttünk.

Társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém továbbá constatálhatni:

I. Február havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem, s foganatositva lett a legutóbbi választmányi ülés határozata a Marossy-féle könyvtár egy részének felbecslése s megvétele végett, s a kiküldött bizottság eljárásának eredményéről a jelentést a mai gyülés folyamában fogja a t. választmány meghallgathatni.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be, melyekről az alant közlöttekben van szerencsém beszámolni a t. választmánynak.

1) Schwerer János orsovai harminczadfelügyelő ur beküldött egy nehéz s hosszu vascsövet, mely évekkel ezelőtt több vidéki irónk által azonosittatott, az Alduna mellett regényesen fekvő s multunkban jelentékeny szerepet játszott Lászlóvár romjai között talált sugárágyuval. Schwerer ur azonban bővebb fürkészet után kiderité, hogy a romok között talált régi

ágyu Resiczán az olvasztóban lett feldolgozva s ugyancsak a Lászlóvár romjai között talált, s muzeumunknak beküldött vascső pedig Lászlóvárában vízvezetőcsőül szolgálhatott.

2) Vármegyénk határszélén, az Al-Duna mellett fekvő Kevén (Kubin) a következő tárgyak találtattak a régi Keve vára földmagaslatának leomlásakor különböző időben a leomlott földtömeg között:

a) Vas csoroszlya.
b) Régi kaszatöredék vasból.
c) Vas buzogány-gomb.
d) Jókora nagyságu lópatkó vasból.
e) Vas sarkantyu.
f) Négy darab agyag s égetett átfurt karika, milyenek leginkább a régi őskori hamvvedrekben szoktak előfordulni s közönségesen „Orsófej" név alatt ismeretesek; továbbá egy henger alaku, hosszában átfurt s a középen átellenesen keresztül lyukasztott s megkövesült csont darab s egy golyó alaku átfurt agyaggömb.
g) Őskorszaki agyag-kanál töredék, mely a ritkább leletek közé sorolható.
h) Régi bronz vaspuska-cső töredéke.
i) Tégla töredék, homoru ékesitéssel.
k) Végre régi harczi bárd rozsdás vasrészlete.

3) Orsováról a következő tárgyakat nyertük, u. m.: 7 darab különböző nagyságu ágyugolyót, hat darab bombatöredéket, melyek a II. József császár alatti török hadjárat maradványai: továbbá egy márvány ornamentatió töredéket s egy homokkő oltároszlop részletét; mindezen tárgyak lelhelye Orsova környéke, s elnök ő méltóságához küldettek be.

III. Könyvtárunk gyarapitására Ormós Zsigmond elnök ő mltga egy átirata mellett, melyet mindjárt szerencsém lesz egész terjedelemben előterjeszthetni, megküldé minden, eddig nyomtatásban megjelent müveit, összesen 13 kötet s füzetben. Az ajándékozott müvek következők:

1) Ormós Zsigmond: Adatok a művészet történetéhez Pest 1859. 1 kötet.
2) Ormós Zsigmond: Urbinoi Santi Rafael. Temesvár 1867. 1 kötet
3) Ormós Zsigmond: Utazási emlékek, 6 kötet. Pest 1860—63.
4) Ormós Zsigmond: A banya sziklája — Piatra—Bábi Korrajz. Pest. 1858. 2 kötet.
5) Ormós Zsigmond: Fóth müvészeti szempontból. Pest 1862. 1 füzet.
6) Ormós Zsigmond: A Széchenyi szobor és a szobrászat realismusa. Pest 1863. 1 füzet.
7) Ormós Zsigmond: Giorgione Barbarelli di Castelfranco. Történeti korrajz. Temesvár 1872. 1 füzet.

Ezen becses adomány tisztelt választmány, mely nagyérdemü elnökünk szivjóságának s társulatunkat kitüntető ritka kegyének fényes bizonyitékát képviseli, bizonyára megérdemli legmélyebb hálánk s köszönetünk nyilvánitását.

IV. Végezetre, mielőtt jelentésemet bezárnám, felemlitem azon hivatalos átiratot s felhivást, mely a „Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet" részéről érkezett be hozzám oly czélból, hogy társulatunk a nevezett egyletnek, mely f. évi ápril hó 21-től kezdve 4 heti időtartamra egy „régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitást" rendez Nagy-Váradon, mint az egylet székhelyén, — a hazai tudományos előhaladás s

culturális viszonyok emelésének tekintetéből megpenditett nemes vállalatát elősegiteni sziveskednék az által, hogy a muzeumunkban levő régészeti, történelmi és iparmütörténelmi tágyak közül azok, melyek akár mübecsük, akár történelmi érdekük következtében figyelmet gerjeszthetnek, a kiállitás tartamára átengedtetnének, vagy hogy társulatunk a kiállitás érdekében belátása szerint saját körében közremunkálni segédkeznék. A határozathozatal tekintetéből van szerencsém az iratokat egész terjedelemben a tisztelt választmány elé terjeszteni.

Ezen felmerült események képezik titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulati életünket közelebbről érdeklik.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag dr. Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvos s társulati tagtárs elhunyta feletti részvét és kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyző könyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának és Schwerer János urnak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte. Végül a „Biharvármegyei régészeti és történelmi egylet“ átirata s felhivására vonatkozólag határoztatott, hogy tekintve a nemes czélt s irányt, mit a nevezett egylet tervbe vett, a társulati muzeumból azon tárgyaknak, melyek régészeti, történelmi vagy iparmütörténelmi szempontból figyelemreméltók s nevezetesebbek, mielőbbi kiválasztása s elküldéséről Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök és Miletz János titkár gondoskodjanak olyaténképen, hogy az elküldendő tárgyakról két példányban jegyzék veendő fel s egyszersmind az egész eljárás eredményéről a kiküldöttek a legközelebbi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Ezen határozat után elnök ő méltósága igen érdekes ismertetést közlött azon kubini lelhelyről, hol a jelen gyülés alkalmával bemutatott tárgyak találtattak s igen talpraesetten kiderité, hogy a kövi vagy kevei (kubini) várdomb nem római korbeli, hanem avar vagy barbár korszaki maradvány s jellegü.

Erre Ódor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával s a mult választmányi ülés határozatából a folyó kiadások fedezésére szolgáló alapból az alapitványi összeghez csatolt 150 forintnyi összegnek tőkésitésével, 697 frt 17 kr. készpénz szolgál jelenleg a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó most már 1505 frt 5 krnyi összeget kitevő tartaléktőke alapon kivül.

Következett Iványi Ede választmányi tagtárs urnak folytatólagos felolvasása ily czimen: „Uti jegyzetek;“ mely értekezésében a derék szerző igen élénken adta elő azon tapasztalatait, melyeket utazása alkalmával mint a történelem s régészet szakmivelője s barátja látott s érdekeseknek feljegyzett. Uti jegyzeteinek ismertetését a regényes fekvésü Salzburg leirásával fejezte be. s a választmány határozatából az értekezést egész terjedelemben a társulati „Értesitő“ fogja hozni.

A tárgysorozat szerint ezután tárgyaltatott a mult február havi gyülés alkalmával a Marossfy-féle könyvtár egy részének s egy régi szekrénynek megvásárlása végett kiküldött bizottság jelentése, mely Miletz János titkár, mint bizottsági jegyző által egész terjedelemben felolvastatván, határozattá lett, hogy a jelentésben foglalt könyvek s szekrény 55 frt vételárban megvétetnek s a jelzett könyveket s szekrényt titkár mielőbb vegye át s eljárásáról a jövő választmányi ülésen jelentést tegyen.

Ezen ügy elintézése után ugyancsak a tárgysorozat szerint következett egy bizottság kiküldetése, mely a közelgő május havi közgyülés alkalmából feladatává tegye a nagygyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitását; a választmány e tekintetben azon határozatot hozta, hogy Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt Miletz János titkár, dr. Niámessny Gyula, Déschán Achill, Ardeleán György, Dobó László és Kapdebó Gergely urak küldessenek ki s a kiküldött bizottság megállapodásának eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyen.

Végül következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja báró Radvánszky Béla nagybirtokost s országgyülési képviselőt; lakása Sajó-Kaza, utolsó posta Vadna (Borsod vármegye). Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a társulati diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés április 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Horváth Pius, Ivánfi Ede, Korbonics János, Molnár Vid cz. kanonok, Rötth László alispán, s a társulati tagok közül: dr. Breuer Armin, Folly Emil cz. kanonok, s Kapdebó Gergely, a karzaton pedig történelem s régészet kedvelő tanuló ifjak szép számmal.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 27-én tartott választmányi ülésünk óta több oly esemény merült fel társulati körülményeinket érdeklőleg, melyekről beszámolnom hivatalos kötelességem közé tartozik.

Mindenek előtt kegyeletes szokásainkhoz alkalmazkodólag felemlitem azon veszteséget, mely társulatunkat Clement György társulati tagtárs s a temesvári kerület távirda-igazgatója elhunyta folytán érte. A boldogultban társulatunk egy ügybuzgó tagtársat, a haza egy fáradhatlan buzgalmu hivatalnokot s a társadalom egy ritka müveltségü férfiut vesztett el. Áldás és béke poraira!

Társulati ügyeink egyéb fejleményeit illetőleg a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. A biharmegyei történelmi és régészeti egylet által e hó 22-től kezdve Nagyváradon rendezett régészeti, történelmi és müipartörténelmi kiállitás meg-

nyitása alkalmával társulatunk is képviselve volt elnök Ormós Zsigmond ő méltósága által s ez alkalomból a kiállitás tárgymutatóját s a „Nagyvárad“ czimü lap négy számát, melyekben a megnyitás s kiállitás ünnepélyességei körülményesen leirva vannak, magával hozni s társulatunk irattárának ajándékozni kegyeskedett; melyeket van szerencsém bemutatni.

Ezen alkalomból felemlitem, hogy a mult választmányi ülés határozatából muzeumunkból több tárgyat küldöttünk el Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urral az emlitett nagyváradi kiállitásra, mely küldeményünkről a jegyzékmásolat a nagyváradi kiállitási bizottság ellenjegyzése mellett vissza is küldetett s van szerencsém előterjeszteni; végül felemlitem tudomásvétel végett, bár utólagosan, azt is, hogy a kiállitásra társulatunk tagjai is meg voltak hiva hivatalosan a rendező bizottság által.

II. Márczius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s foganatositva lettek a választmányi gyülés minden határozatai, amennyiben a társulat által Marossfyné urnőtől megvásárlott könyveket és szekrényt a muzeumba elszállittattam s a választmány által a május havi nagygyülés sorrendje s ünnepélyességének előleges megállapitása végett kiküldött bizottság jelentését a jelen gyülés alkalmával fogja előterjeszteni megállapodásairól.

III. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Bay Ilona urnő s társulatunk alapitó tagja ajándékozott négy darab ezüst tallért, melyek közül 2 darab XIV. Lajos, 1 darab Frigyes Keresztély szász herczeg pénzeit képviseli; egy pedig a körirat kopottsága miatt nehezen határozható meg.

2) Lovászy Titusz állami községiskolai tanitó Dragsinán, ajándékozott egy 32 cm. hosszu régi, vasból készült harczi csákányt, egy nagy, félig kövült bölény lábszárcsont részletét s 2 darab ezüst s egy játékpénzt; az ajándék lelhelye a dragsinai földvár, hol a Temes folyó szabályozása alkalmával a vár egyik földből készült sánczának átvágása alkalmával találtattak az 1877-ik év nyarán.

3) Hain Géza IV. osztálybeli gymnásiumi tanuló beküldött 4 darab ezüst s egy törökországi réz pénzecskét; továbbá Weiszmayer Béla gymnásiumi I. osztálybeli tanuló egy darab 100 forintos Kossuth bankjegyet, Iványi Ede választmányi tagtársunk közvetitésével.

IV. Könyvtárunk gyarapodott a társulat által megvásárlott Marossfyféle könyvtár következő müveivel, melyeket van szerencsém ezennel bemutatni:

1) Toldy Ferencz: Uj magyar muzeum, 1855. évi folyam, I—XII. füzet.

2) Ujabb nemzeti könyvtár, kötetlen, 25 füzet.

3) Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből, füzve, 1. 2. kötet.

4) A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből, füzve, 1 k.

5) Beniczky Lajos: Kálmán király és József császár, füzve, 1 k.

6) Török János: Töredék gr. Széchenyi István kiadatlan irataiból. 1 füzet.

7) Vállas Antal: Nemzeti Encyclopaedia, kötetlen, 1—7. füzet.

8) Preyer János: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár, füzve, 1 k.

9) Rückblicke auf Temesvár, füzve, 1 k.

10) Plutarchs moralisch-philosophische Werke. Szépen kötve, 1—7. kötet.

11) Schirach Gottlob: Biographien des Plutarchs, kötve, 1—8. k.

12) Boysen Fridrik: Die allgemeine Welthistorie. Szépen kötve, 1—30. kötet. Az ujkorból a 13. kötet hiányzik.

13) Fessler: Die Geschichte der Ungern; az 5-ik kötet hiányzik. Kötve, I—X. kötet.

14) Gesner Jakab: Adpendicula ad numismata graeca, bőrkötés, 1 k.

15) Tabulae numismaticae pro catalogo numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani, füzve, 1 k.

16) Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani, füzve, 1. 2. kötet.

17) Neumann Franciscus: Populorum et regum numi veteres inediti, kötve, 1 k.

18) Frölich Erasmus: Notitia elementaris numismatum, kötve, 1 k.

19) Khevenhüller Franciscus: Regum veterum numismata, kötve, 1 kötet.

20) Khell Josephus: Ad numismata imperatorum romanorum supplementum, kötve, 1 k.

21) Eckhel Josephus: Sylloge I. numorum veterum, kötve, 1 kötet.

22) Eckhel Josephus: Doctrina numorum veterum, kötve, I—VII. k.

23) Hanthaler Chrisostom: Exercitationes de numis veterum, kötve, 1—6 kötet.

24) Doederlini Jos. Alexius: Commentatio historica de numis Germaniae, kötve, 1 kötet.

25) Joannes Cuspinianus: De consulibus romanorum. Folio kötve 1 k. 1553-ból.

26) Ephemerides Vindobonensis ad annum 1780. Kötve, 1 kötet.

27) Mokry Benjamin: Közönséges historiai-biographiai kézi Lexicon, kötve, 1—4. kötet.

28) Fessler: Attila König der Hunnen, kötve, 1 kötet.

Ezen vásárlott könyveken kivül Varga Imre, gymnásiumi III. osztálybeli tanuló ajándékozott ily czimü müvet: Mausoleum regum et ducum Hungariae. Nürnberg 1664. Kötve. 1 k. A magyar vezérek s királyok képeivel I. Lipótig.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta felmerültek.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Clement György Temesvárkerületi távirdaigazgató s elhunyt tagtárs feletti részvét s kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazon tárgyak átvételéről, melyek a nagyváradi régészeti és iparmütörténelmi kiállitásra elküldettek, annak idejében titkár gondoskodjék s illetékes helyeiken rendezze el s e tekintetben eljárásáról adandó alkalommal a választmányt értesitse; végül mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Bay Ilona urnő s alapitó tagnak, Lovászy Titusz állami elemi iskolai tanitó urnak, Hain Géza, Varga Imre s Weiszmayer Béla gymnásiumi tanulóknak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte s egyuttal azon körülmény folytán, hogy

a társulat könyvtára örvendetesen gyarapodik, a titkár utasittatott, hogy a már eddig vásárlott s ajándékozott könyveket mielőbb a társulat hivatalos bélyegével lássa el a tulajdonjog kitüntetése tekintetéből.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 650 frt 77 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 5 kr. tartaléktőke alapon kivül. Tudomásul vétetett.

Következett Iványi Ede választmányi tagtárs urnak értekezése ily czimen: „Uti jegyzetek," mely értekezés folytatását s befejezését adja a már két választmányi ülésen ily czim alatt felolvasott értekezésnek s az utóbbi különösen München t, a tudomány, müvészet s a régi emlékek ezen nevezetes pontját ismerteti vonzón s érdekesen. A választmány nagy köszönetét fejezte ki a derék s fáradhatlan szerzőnek értekezéseért s közlését az „Értesitő"-ben elrendelte.

A felolvasás befejeztével a tárgysorozat szerint következett a május havi nagygyülés sorrendje s ünnepélyességének előzetes megállapitására nézve kiküldött bizottság jelentése; melyre vonatkozólag határozattá lett, hogy a nagygyülés május 23-án csütörtökön reggel 10 órakor veszi kezdetét, mely alkalomra elnök ő mltga egy értekezés megtartását igérte Viminaciumról, s annak történelmi és régészeti nevezetességeiről; továbbá az egész évi számadások megvizsgálására kiküldendő bizottság tagjaiul megválasztattak: Déschán Achill, Korbonics János s dr. Niámessny Gyula urak s a nagygyülés egyéb ünnepélyességének megállapitása s rendezése czéljából pedig a következők: Déschán Achill, Dobó László és Kapdebó Gergely urak küldettek ki.

Végül következett az uj tagok választása. Rendes tagul jelentkezett Bessenyei Ferencz köz- és váltó-ügyvéd Temesvárott. A jelentkezőt a választmány egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztja s részére a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Hetedik évi közgyülés 1878. május 23 án.

A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat f. évi május hó 23-án örömünnepélyét ülte. Ezen napon tartatott meg a hetedik évi tisztujitó közgyülés a vármegyeháza disztermében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ő méltósága elnöklete alatt.

Közmüvelődésünk s a tudomány minden barátjának keblét a legőszintébb öröm érzete tölté el annak láttára, midőn az ünnepély alkalmából a gyülés teremben összesereglett diszes hallgatóság s női uri vendégkoszoru között a helybelieken kivül a messze-távol vidékről is nagy számmal megjelent történelem s régészetkedvelő kitünőségeket vettünk észre.

Pont 10 órakor a társulati elnök Ormós Zsigmond ő mltsga a terembe lépvén, a jelenlevők által hangos éljenzéssel fogadtatott. A teljes számmal megjelent tisztikaron kivül, melyet Ormós Zsigmond elnök ő mltsga, Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, s Odor Samu pénztárnok urak képviseltek, a teremben láttuk: Ardeleán György, Árvay Mór (Német-Szent-Péterről) Barách József kir. tanácsos, Bercsán János (Aradról), Berker Nándor, Bessenyei Ferencz, Bilszky Ferencz (Oraviczáról), Boleszny Antal (Orsováról), Böhm Lénárt (Fehértemplomból), Breuer Armin, Buziási Eisenstädter Ignácz, Capdebó Ferencz, Dobó László, Edelspacher Antal (Arad-Szent-

Mártonról), Feigenbaum Ignácz, Folly Emil, Iványi Ede, Jakabfy Pál (Uj-Aradról), Kapdebó Gergely, Kassics Károly, Korbonics János, Kiss József (költő), Kornis Géza, Kramár Béla, Lang Géza, Löwinger János, Marx Antal kir. tanácsos, Nagy Lajos, Nagy László, ifj. Ormós Zsigmond, dr. Reiner József, Rötth László alispán, Schiller Ign. Antal, Schopf Antal, Sternberg Adolf a „Temesvarer Zeitung“ szerkesztője, Szandics István, dr. Szentkláray Jenő (Török-Becséről), Takács József, Tácz József a „Temesi Lapok“ szerkesztője, Tokodi Jenő, Tordai György, Török János polgármester, Uwira Ambrus, Weber Ágoston (Bruckenauból), Wimmer József, dr. Wolafka Nándor urakat.

Elnök ő mltsga elfoglalván elnöki székét s a megjelent helybeli s vidéki társulati tagurakat röviden üdvözölvén, a következő megnyitó beszédet tartotta:

Tisztelt közgyülés!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat hetedik évi közgyülését van szerencsém ezennel megnyitni.

Hét ev egy ember életében a gyermekkort képezi; de hét év a mi társulatunk életében, melynek meglett férfiai jóakarattal arra vállalkoztak, hogy a tudományt, s a szellemi munkásságot e részben eddig müveletlen vidékünkre átültessék, társulatunk életrevalóságának kétségtelen jelét tünteti fel. A lefolyt 7 év bizonyságául szolgál annak, hogy az elhintett mag termékeny talajra talált: hogy vidékünk a szellemi tér munkásainak elégséges számával bir arra való nézve, hogy culturalis törekvésünk állandó, életrevaló és maradandó becsü emlékét az utókornak átadja.

Nem számitom feladataim közé azt: hogy azon törekvéseket, melyeket utolsó közgyülésünk óta feltüntetni s mind azon eredményeket, melyeket ezen idő óta elérni szerencsénk volt, előadásomban részletesen felsoroljam. Ez társulati titkárunk köréhez tartozik, ki szellemi gyarapodásunk jelenségeit gondosan feljegyzi és ügyesen tolmácsolja.

Midőn ezek szerint szives üdvözletre szoritkozom, melylyel a közgyülésünkön jelenlevő tisztelt társulati tagok és vendégek iránt eltelve vagyok, inkább igénytelen jelét kivánom adni önálló munkásságomnak, melylyel a társulat feladatának megoldásához tehetségem szerint hozzájárulni mindenkor kész vagyok.

* * *

Az elnöki megnyitó beszéd zajos éljenekkel fogadtatott s nyomban utána következett egy történet-régészeti szempontból nevezetes tanulmánya Ormós Zsigmond elnök ő mltságának Margum, Contra-Margum és Viminaciumról. Az értekezés igen érdekes s ami fő, autopsián alapuló adatokat közöl az Al-Duna vidék ezen nevezetes római emlékhelyeinek multjára vonatkozólag s közben-közben az állitások, a helyszinén talált s lerajzolt emlékek képmásolataival lettek érdekesitve; szóval az egész értekezést nemcsak a tudományos szinezet, hanem a beható tanulmányozás is különösen becsessé teszik. A felolvasást szünni nem akaró éljenzés kisérte s egész terjedelemben a társulati „Értesitő“ julius havi füzete fogja hozni. (L. e füzet 101. lapját.)

A tárgysorozat szerint, miután a tarsulati tagok névjegyzékének felolvasása közkivánatra elmaradt, következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés a következő:

Tisztelt közgyülés!

Minden nemzet fenmaradásának egyik legfőbb létjoga müveltségi állapota s viszonyaiban rejlik, s hogy mennyire van kifejlődve a tudomány és müvé-

szetek iránti érzéke, mely a culturalis haladás egyik legbiztosabb alapjának szokott tekintetni.

Ámde, egy nemzet culturalis haladása, kedvező jelene, s fényes jövőjének feltételei nagyon sok körülménytől függnek, s egyebek mellőztével attól is: hogy mennyire csügg multján, s mennyire tartja tiszteletben a mult időknek reá visszamaradt emlékeit!

Az utóbbi feltevést figyelembe véve, ha tekintetbe vesszük azon nagy haladást s fontos vivmányokat, melyeket a történelem s ennek ikertestvére az archäologia terén a legujabb időkig hazánkban kifejtve tapasztalunk, s hogy a fáradhatlan buzgó törekvések nem csak benn a hazában, de a külföld előtt is a legnagyobb elismerést szerezték a magyar névnek, csak örvendve jelezhetjük a magyar nemzet létjogosultságát a világ müvelt nemzetei közepett annál is inkább: miután e tekintetben a haladás s a lankadatlan buzgó törekvés jelenségei széles e hazában, a Kárpátoktól kezdve le az Ádriáig mindenfelé örvendetesen észlelhetők.

Ily jelenségek közé számitom különösen azon számos, tudományos czélu nyilvános és magán egyletek s társulatok keletkeztét is, melyek napjainkban magyar hazánk minden részében a mult idők emlékeinek kutatása s a meglevők fentartása s megőrzése czéljából alakultak, s létczéljoknak a legörvendetesebben megfelelni iparkodnak; melyeknek diszes sorában foglal helyet társulatunk is, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat".

Valóban tisztelt közgyülés, a jelen ünnepélyes alkalommal, midőn társulatunk hetedik közgyülését tartja, midőn hivatalos kötelességem szerint az egész választmány nevében én lehetek oly szerencsés társulatunk egész évi munkásságáról, müködéséről s az általunk elért eredményekről beszámolhatni, a legnagyobb örömmel s azon édes megnyugvással jelenek meg önök előtt, hogy előterjesztésemet bizonyára megelégedéssel s megnyugvással fogadandják, mert jelentésemben, ha nem is rohamós, de fokozatos haladást jelezhetek egy leti müködésünk mult évi folyamáról.

Állitásaim valódiságának bizonyságára önérzetesen hivatkozhatom választmányi üléseink folyamára, melyek eclatans tanubizonyságot nyujtanak arról, hogy társulatunk tagjai, felfogva s átérezve nemes hivatásuk nagyságát egész teljében, soha sem szüntek meg közremüködni azon nemes és magasztos czélok további fejlesztésére, melyek társulatunk létjogát képezik s nemcsak a társulat jó hirnevét, tekintélyét iparkodtak nevelni szerte e hazában, hanem egyszersmind arról is meglepő példát nyujtanak, hogy a minden önérdekhajhászattól eltekintő, csupán a közmüvelődést s tudományos haladást előmozditani igyekvő munkásság s buzgalom, még ily nehéz körülmények között sem szünik meg, mint mi élünk s müködünk, a szépért, jóért s magasztosért hevülni; s társulatunk tagjai fényesen beigazolták azt, hogy tudnak is, akarnak is tenni s közremunkálni azon nemes irányban, melynek értékét nem a korunkbeliek, csak is az utókor fogja megitélhetni egész teljében.

Hogy ez igy van, s az általam mondottak nem csupán hangzatos szavak, évi jelentésem következő passusaiból győződhetik meg a tisztelt közgyülés:

Igy társulati életünk örvendetes jelenségeit mutatja nemcsak tagjaink létszáma, mely az előző évekhez képest folyton szaporodik, hanem egy másik körülmény is, hogy a tudományos világ s a hazai szakirodalom figyelme mindinkább felénk kezd irányulni s müködéseinket élénk figyelemmel kiséri.

Muzeumunk, melyet szerény müködésünk fáradhatlan buzgalma te

remtett meg, mely megalakulásunk óta mindnyájunk közóhaját képezte, bár ugyan még jelenleg a kezdet nehézségeivel kénytelen küzdeni, de mégis évről-évre mutatkozó örvendetes gyarapodásával, szintén egyik jelensége e délvidéki társulat szükségességének és tanujele társulatunk lankadatlan ügybuzgalmának.

A helyiség, melynek megszerzését nagyérdemü elnökünk fáradhatlan buzgalmának köszönhetjük, szerény ugyan még, de mindenesetre elegendő arra nézve, hogy eddig begyült s szerzett tárgyainkat kellőleg elrendezhettük s a nagy közönség számára is kiállithattuk, hogy a nagy közönség az ott látottakon okulva, annál inkább méltányolni tudja létünk nemes czélját s fáradalmaink irányát és a szerte heverő mükincseket, régi emlékeket tudni fogja majdan hová küldje megőrzés és elhelyezés végett A muzeumi látogatók száma, bár közbejött akadályok folytán a helyiség csak nehányszor nyittatott meg a nagy közönség számára, már is meglepő eredményt tüntet fel.

Társulatunk a folytonos haladást tüzvén ki feladatául, soha sem szünt meg érdeklődni, sőt tehetsége és erejéhez mérten közreműködni is mindazon felmerült jelenségek és események alkalmával, melyek hivatása szakkörébe vágnak. Igy legközelebb résztvettünk Nagyváradon a biharvármegyei régészeti és történelmi egylet által folyó é. ápril hó 22-én rendezett régészeti, történelmi s iparmütörténelmi kiállitáson, s ezen a hazai tudományos előhaladás és culturális viszonyok emelésének tekintetéből megpenditett nemes vállalat elősegitésére elküldöttük muzeumunkból mindazon régészeti, történelmi és iparmütörténelmi tárgyakat, melyek mübecsük s történelmi érdekük által figyelmet gerjeszthetnek. Ezen kiállitáson az ünnepélyes megnyitás alkalmával társulatunkat, nagy érdemü elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltósága képviselte.

Örvendetesen jelezhetem továbbá, hogy közszeretetben álló elnökünk legközelebb egy meleg hangon irt felhivást intézett egész Délmagyarország központi hatóságaihoz s intéző köreihez azon czélból, hogy a „Temesi kerület“ nevezete alatt ismert országrész, t. i. vidékünk Délmagyarország törvényhatósági és közigazgatási szervezetésének 100-ik évfordulója a jövő 1879-ik évben Temesvárott, mint a vidék geographiai központján megünnepeltessék, mely jubileum hogy nagyszerü leend, a minden irányban mutatkozó érdekeltségből is eléggé sejtenünk lehet.

A felsoroltakon kivül társulatunk életképessége s életrevalóságának még egyéb örvendetes jelenségei is vannak, melyek leginkább a szellemi munkásság s irodalmi tevékenység terén mutatkoznak; s örömmel constatálhatom tisztelt közgyülés, hogy e tekintetben, t. i. a szellemi téren buzgó és törekvő tagjaink müködésére nézve, nem állunk roszul, sőt örvendetes adatokat jelezhetek.

Szellemi munkásaink sorát ismét csak a mi fáradhatlan nagyérdemü elnökünk nyitja meg; ki is a mult évben az Al-Duna vidékére tett kirándulást tudományos szempontból, melynek eredménye Palánka és Ráma nevezetességeinek ismertetése lett; ugyanezen alkalommal elnök ő méltósága egyéb adatok gyüjtésével is foglalkozott Délmagyarország legdélszakibb történelmi jelentőségü helyeinek multját érdeklőleg.

Továbbá társulatunk ez előtti nagyérdemü titkárja dr. Szentkláray Jenő tagtársunk, kit a jelen közgyülésünk alkalmával körünkben tisztelhetünk, nagybecsü munkásságot fejtett ki a szünnapok alatt, s több helyütt, u. m. Budán, Pozsonyban és Bécsben hetekig adatok gyüjtésével foglalkozott, melyek az általa megirandó „Tisza-Maros határőrvidék monographiája“ czimü műhez szolgálnak becses s ritka kutfőkül. Ugyancsak az ő fáradhatlan buzgalmának köszönhetjük a torontálmegyei borjasi őstelepek szakszerü át-

buvárlását is, melynek eredménye több érdekes és a derék kutató által muzeumunknak ajándékozott kőkori tárgy lett; legujabban pedig folyó hó 6-án diszes társaság kiséretében az arácsi romokat és azok környékét vette beható vizsgálata alá s mint értesülve vagyok, már is szép s meglepő eredménynyel, ámbár ezen első kirándulása még csakis kellő tájékozás tekintetéből történt. Igéretét birjuk fáradhatlan, derék s érdemteljes tagtársunknak arra nézve, hogy az itt találandó emlékeket muzeumunknak fogja ajándékozni és becses tapasztalatait egyik választmányi ülésünkön behatóan meg fogja ismertetni.

A lefolyt évben érem gyüjteményünk, régiség, könyv, s irattárunk érdekes darabokkal gyarapodott. Mielőtt azonban ezeket részletesen elősorolnám, el nem mulaszthatom társulatunk kiváló jótevői s pártolói közül különösen felemliteni Bay Ilona urnő ő nagyságát, ki folytonosan a legnagyobb érdeklődéssel viseltetik társulatunk iránt, s nincs választmányi ülésünk, hogy az ő jótékonyságteljes nevével ne találkozzunk s legujabban is mint alapitó tag 100 frtos alapitványát 200 frtra felemelni kegyeskedett. Oly tények ezek tisztelt közgyülés, melyek elengedhetlen kötelmeinkké teszik, hogy ezen kiváló s derék jótevőnk iránt legmélyebb hálánkat s köszönetünket kifejezni el ne mulasszuk.

Muzeumunk gyarapodását tekintve, örvendetes eredményt mutathatok fel a mult évről s rokonszenvteljes pártolást és érdeklődést jelezhetek pártfogóink, tagtársaink, s e déli vidéken a szellemi előhaladás támogatását szivén viselő buzgó, lelkesült közönség részéről, és pedig:

I. Pénz- s éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 352 darabbal, a következő adományozók szivességéből.

1. Freund Mór gyorsiró ajándékozott 3 darab koronázási ezüst érmet s 12 darab ujabbkori ezüst s rézpénzt. 2. Beranek János kőrajzoló 4 darab ujabbkori török, magyar s osztrák ezüst s rézpénzt. 3. Frey Izidor gymnásiumi tanuló 1 bajor ezüst s 2 osztrák rézpénzt. 4. Klima Albert temesvári lakos 1 római rézérmet, mely Turnu-Severinben ásatott ki. 5. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk 5 darab érmet, melyek adományozó által a hires borjasi telepben találtattak. 6. Bay Ilona alapitó tag 18 darab különféle értékü s országbeli ezüst tallért. 7. Stetina Imre társulati r. tag 25 db. ezüst és rézpénzt, melyek legnagyobb részt Dalmátiában találtattak és I. Lajos magyar király korabeliek. 8. Magyar Salamon Dávid társulati tag 4 db. ezüst és rézpénzt. 9. Susich Károly társ. tag 5 db. ezüst és rézpénzt, melyek Mehala felől a vársánczokban találtattak. 10. Dr. Ehrenfest Mór társ. tag 1 db. ezüst pénzt. 11. Jovánovits György gymnásiumi tanuló 3 db. ujabbkori rézpénzt. 12. Novák Péter társulati tag ur 233 db. 1 és 3 kros ujabbkori rézpénzt 1800-ból, melyek Vaszoján Aradmegyében találtattak szántás alkalmával. 13. Schäffer Mátyás róm. kath. lelkész ur, dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur közvetitésével 6 db. különféle ezüst és rézpénzt, melyek ásatások alkalmával Kis-Becskereken találtattak. 14. Susich Mihály társ. tag ur 6 db. ezüst s rézpénzt, melyek a mult évi szeptember hóban a várkapu tágitása alkalmával találtattak a Mehala felől a sánczok között. 15. Rádl Gusztáv bányabirtokos ur Bogsánból dr. Kuhn Lajos főgymnásiumi tanár ur közvetitésével 16 db. nagyobbrészt lengyelországi ezüst érmet. 16. Lovászy Titusz állami községiskolai tanitó ur Dragsinán 2 db. ezüst pénzt, melyek 1877. év nyarán a Temes folyó szabályozása alkalmával a dragsinai földvár egyik sánczának átvágása alkalmával találtattak. 17. Hain Géza gymnásiumi tanuló 5 db. ezüst s rézpénzt.

Az érmeken kivül gyüjteményünk növekedett még 20 db. különféle ér-

tékü Kossuth bankjegygyel: Oszwald János, Pollák Lajos, Dulósy Jenő, László Árpád, Schlichting Győző, Weiszmayer Béla gymnásiumi, és Bartha Lajos reáliskolai tanulók s Cserey Jánosné urnő szivességéből.

II. Régiségtárunk 99 darab érdekes tárgygyal bővült a következő ajándékozók megemlékezése folytán:

1. Horváth Pius vál. tag ur ajándékozott egy petrificált kagyló átmetszetet, mely a szviniczai márványbányában találtatott az Al-Dunánál. 2. Pattala Károly gattajai lelkész ur egy régi, templomi réz csengetyüt, lelhelye Padé, Torontálmegye. 3. Náglics Ferencz reáliskolai tanuló egy régi villanykészüléket. 4. Dr. Szentkláray Jenő tagtársunk 50 drb. kőkorszaki tárgyat, melyek ajándékozó által Borjason találtattak. 5. Izsák Amália urnő egy pár selyem törökös alaku női czipőt s egy régi legyezőt. 6. Barách József vál. tag ur egy szarvalaku cseppkövet. 7. Hajnal Imre gyógyszerész ur Botusánban (Moldvaország) egy ezüstnyelü cserkesz kést. 8. Susich Károly társ. tag ur egy réz pecsétnyomó gyürüt, mely Mehala felől a sánczárkokban találtatott. 9. Kerschek Gyula vaskereskedő ur Temesvárott egy régi vassisakot, egy antik török pisztolyt és egy alabárdot; lelhelyük Temesvár. 10. A temesvári kir. főreáltanoda tanári kara egy koszorut a Deákgyászünnepély alkalmáról. 11. Schwerer János ur Orsováról egy 90 cm. hosszu régi kardpengét, vasfurót, két drb. vassarkantyu részletét, egy üres, mult századi kartácsgolyót s egy nagy, fogantyuval ellátott veder nagyságu bomba felét. Az ajándék lelhelye az Al-Duna vidéke. 12. Boleszny Antal munkás, s derék, tevékeny választmányi tagtársunk egy épnégyszögalaku római téglát, mely Orsován találtatott Taraska János otthelyi lakos udvarában 1874. tavaszán. 13. Braila Illés reáliskolai tanuló több apró kagylócskát, melyek hajdanta a nők nyakékességeül szolgáltak; az ajándék lelhelye Billét, Torontálmegye. 14. Diakonovits Aurél ugyancsak főreáltanodai tanuló több régi cserép- s edénydarabot; lelhely Bogsánbánya. 15. Schwerer János ur egy hosszu vascsövet, mely Lászlóvár romjai között találtatott. 16. Az Al-Duna mellett fekvő Kubinból (Kevevár) beküldetett: egy vas csoroszlya, régi kaszatöredék, buzogánygomb, lópatkó, vas sarkantyu; négy darab agyag, átfurt karika; egy hengeralaku, átlyukasztott csontdarab s egy golyóalaku agyaggömb; őskorszaki agyagkanál töredék, bronz puskacső töredék, téglatöredék homoru ékesitéssel s egy régi harczi bárd részlete. A küldemény a régi Kevevár földmagaslatának leomlásakor találtattak különböző időben. 17. Orsováról küldtek 13 db. különböző nagyságu ágyugolyót s bombatöredéket, melyek II. József császár korabeliek; továbbá egy márvány ornamentatió részletét s egy homokkő oltároszlop töredékét. 18. Lovászy Titusz dragsinai tanitó ur ajándékozott egy 32 cm. hosszu csákányt s egy nagy, félig kövült bölény lábszárcsont-részletet.

III. Társulati könyvtárunk 212 kötet s füzettel növekedett részint vételutján, részint a következő adományozók szivességéből: Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltósága ajándékozott 1 kötetet; Bay Ilona alapitó tag 11. k.; Náglics Ferencz főreál tanuló 7 k.; dr. Römer Flóris Ferencz tiszteletbeli tag 1. k.; Lenhossék József 1 k.; dr. Kuhn Lajos 1 k.; Marossfy Jánosné urnő 5 k.; Cserey Jánosné urnő Imecsfalváról (Erdély) 36 k.; Edelspacher Antal 1 k.; Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltósága 13 kötet s füzetet; Varga Imre gymnásiumi tanuló 1 k.; s végre a társulat által Marossfy János ügyvéd s társulati tag könyvtárából megvétetett 134 kötet s füzet.

IV. Irat- s okmánytárunk 15 darabbal bővült dr. Szentkláray Jenő, Náglics Ferencz s Bilszky Ferencz urak szivességéből.

V. Térkép gyüjteményünket gyarapitá Molnár Vid választmányi tag ur egy ujabbkori orosz kis térképecskével.

Mélyen tisztelt közgyülés! Miután muzeumunk mult évi gyarapodásáról a lehető legteljesebb képet nyujtottam, meg kell még emlékeznem azon szellemi termékekről is, melyek a lefolyt társulati év tartama alatt választmányi üléseinknek kedvességet s elevenséget kölcsönöztek s társulatunk hirnevét s tekintélyét kifelé növelték. Értekezés a mult évi közgyülés óta 10 tartatott s időrend szerint a következő társulati tagurak által:

1. Junius hóban elnökünk Ormós Zsigmond ő méltóságának kirándulása lett ismertetve ily czimen: „Történet-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.“ 2. Szeptember hóban értekezett dr. Szentkláray Jenő tagtársunk ily czimen: „Torontáli őskori telepek a Tisza mentén.“ 3. Októberben Böhm Lénárt társ. tag ur „Uj-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig“ s Miletz János titkár: „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez“ czimen értekeztek. 4. Novemberben Miletz János titkár „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 5. Deczemberben Miletz János titkár folytatólagosan s befejezőleg „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei-ről. — 6. 1878. januárban Iványi István értekezése olvastatott fel ily czimen: „Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695.—1718.“ 7. Február, márczius és ápril hónapokban Iványi Ede vál. tagtárs ur értekezett „Uti jegyzetek“ czim alatt, s igy mult évi szellemi productumaink felsorolása után eljutottam végre a mai ünnepélyes közgyülésünkhez, mely alkalommal, mint a közgyülési tárgysorozatban is emlitve van, ujból két nagybecsü tanulmány szolgál buzgó igyekezetünk s törekvésünk tanubizonyságául.

Tisztelt közgyülés! Titkári előterjesztésem hosszadalmassága által ugy hiszem kissé próbára tettem a t. közgyülés becses türelmét, de szolgáljon némileg mentségemül az: hogy titkári jelentésemmel kapcsolatosan mint muzeumőr is, lelkiismeretes kötelességemnek tartottam bővebb és részletesebb képet nyujtani a muzeum részére begyült adományokról és mielőtt zárszavaimat elmondanám, engedjék meg önök, hogy az egész társulat nevében letegyem kegyeletes megemlékezésünk gyászkoszoruját azon kedves tagtársaink sirhalmára, kiket a lefolyt év alatt a halál kiragadott közülünk. Társulatunk halottjai a következők: Scharmann Sámuel, alapitó tag; Olteanu János nagyváradi gör. k. püspök, Fábián Gábor akadémiai tag, Novoszád Mátyás irgalmasrendi főorvos, s Clement György távirdai igazgató. Elhunytaink hogy kik voltak?, erre nézve érdemteljes életük tettdus pályája felel meg; kik fájdalom! nincsenek ugyan már közöttünk, de tettek annyit: hogy neveik a haza leghübb és legkiválóbb fiai között fognak mindig emlegettetni. A sir nyugalma legyen számukra csendes és háboritlan s emlékezetük maradandó, áldott s kegyeletes közöttünk.

Igy eljutottam végre tisztelt közgyülés hivatalos jelentésemnek befejezéséhez s előterjesztésemből eléggé meggyőződhettek önök, hogy e társulat a letünt multért nemcsak nem pirulhat, sőt inkább önérzetesen s elégültséggel tekinthet arra vissza. Ismeretes levén czéljaink s törekvéseink iránya, kutatgassuk jövőre nézve is a mult hagyományait, hogy tanulságul szolgáljanak a jelenben s biztos bázist képezzenek egy szebb és boldogabb jövő megalkotására nézve; mert az eddig kijelölt uton haladva biztos remélhetjük, hogy a társulatunk által elvetett jó mag bizonyára meghozandja azon áldásdus gyü-

mölcsöt, mely e déli vidékünk szellemi fejlődésének egyik leghathatósabb eszközlője leend, s azon hő kivánattal fejezem be jelentésemet, hogy a bölcs gondviselés társulatunk ügyét, minél nagyobb virágzásra juttassa!

A közgyülés a titkár jelentését nagy éljenzéssel fogadta s az előterjesztésből folyólag Bay Ilona urnőnek, mint a társulat kiváló jótevőjének, a lefolyt évben a társulatot kitüntető sokszoros megemlékezése és becses adományaiért hálás köszönetet szavazott, valamint Miletz János titkárnak is a társulat ügyei körül tanusitott fáradhatlan buzgalmáért s egyuttal elnök ő mltgának inditványára elismerésül, egyhangulag 100 frtot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni.

A titkári jelentésre hozott közgyülési határozat után a titkár több, igen érdekes régiséget mutatott be és magyarázott meg a jelenlevőknek. A közszemlére kitett s megmagyarázott régiségek ezek voltak: egy sajátos alkatu koponya (makrokephal), mely Csongrádon találtatott, dr. Lenhossék József hires tudósunk ajándéka. Nevezetes régi szövet maradványok, melyek dr. Szentkláray Jenő tagtársunk által, az arácsi apátsági templom sirboltjában, melyet derék tagtársunk nem régiben fedezett fel, találtattak; régi gabona örlőkő, találtatott a régi Karány (mai Mercyfalva) mellett elhuzódó avarsánczokban, Árvay Mór tagtársunk ajándéka; végre igen érdekes régi barbár korszaki edények, bögrék, tálak, aranynyal átszőtt selyem ruhafoszlányok, bronzvéső stb., melyeknek lelhelye Ó-Béba, Majdan és Rábé Torontálvármegyében s Ambrus József ó-bébai segédlelkész ur ajándékozta.

Erre a tárgysorozat szerint Odor Samu ur, a társulat derék pénztárnoka számolt be a társulati vagyon állapotáról; a mintaszerü, kitünő gond- és példás pontossággal szerkesztett jelentés a következő:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag 1877. évi május hó 18-tól bezárólag 1878. évi május hó 14-ig terjedő VI-ik évfolyamban kezelésem alá a „Társulat“ pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett napló és nyilvántartásommal egyező

Számadásként.

Mindenek előtt tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 24-én tartott közgyülés által tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett V-ik évi számadásom szerint a társulatot

alapitó	12
évdijas	253
Összesen =	265 tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—
évdijas	15
Összesen =	15 taggal,
felszaporodott =	280 létszáma.

Az időközben elhalt:

Clement György, temesvári m. kir. távirdai igazgató úr „4 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas 1

Despinits Vazul, kubini birtokos úr „3 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas . 1

Fábián Gábor, aradmegyei birtokos s magyar akadémiai tag úr „5 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Marosffy János, temesvári ügyvéd úr „4 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas . 1

Dr. Novoszád Mátyás, temesvári irgalmasrendi főorvos úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas 1

Olteánu János, nagyváradi g.-k. püspök úr „5 évi kötelezettségének megfelelése után“ . . . 1

Okadatolt kérelem és eltávozás folytán Bakalovits Mihály úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas 1

Hesz Fridolin, temesvári fényképész úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas . 1

Kohn Áron, főelemi tanitó úr „1 évi kötelezettségének megfelelése után tartozkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . 1

Killer Károly, temesvári ügyvéd úr „2 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas . 1

Kartner Gyula, temesvári föreál tanár úr „2 évi kötelezettségének megfelelése után“, mint évdijas 1

Lőrintzi Sándor, nyug. főhadnagy úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . . 1

Rumi József, biztositó társulati titkár úr „a társulatba felvétele után tartózkodásának feljelentése nélküli eltávozásánál fogva“, mint évdijas . . 1

felmentettekkel kevesbedett = 13 tag,

leszámitásával a társulat ma = 267 tagból áll, —

kik közül — a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint — jelesül

2. alapitó tag által földtehermentési kötvényben à 100 frt. fizetett = ... 200 frt. — kr.

1. alapitó tag által szőllőváltsági kötvényben à 100 frt. fizetett = ... 100 frt. — kr.

8. alapitó tag által 100 frt. illeték szerint készpénzben lefizetett, s befolyásukhoz képest „tartalék alap czimén“ a temesi takarék pénztárban gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frt. és ez után 1877. év végeig felszaporodott kamattal együtt . . . . . 1055 frt. 05 kr.

és az 1878. évi február 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán a pénztári tartalék tőkének 1500 frra kiegészitése végett a költekezési készletből napló 158 száma szerint kimeneszteti, és a temesi takarék pénztárban gyümölcsözőleg elhelyezett. . . . 150 frt. — kr.

hozzáadásával összesen = 1505 frt. 05 kr.

tevő hátrálék tőke alapon kivül — a társulati szükségletek fedezésére felhasználtatott. —

Bevétel.

1-ször. Az V-ik évi számadásom szerint átvett pénztári fenmaradványhoz — alulirt napig		540 frt. 57 kr.
2-szor. A kezelési naplóm tanúságaként a VI-ik évfolyam alatt összesen 209 évdijas tag által 5 frt. illeték szerint fizetett		1045 frt. — kr.
3-szor. 15 tag által diploma dij fejében 2 frt. illeték szerint fizetett		30 frt. — kr.
4-szor. $^{2351}/_{6075}$. számú 2 darab földtehermentési kötvény tőke alap után 1877. évi május hó 1-töl 1878. évi april 30-áig járuló 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint	9 frt. 76 kr.	
15,614 számú szőllőváltsági kötvény tőke alap után 1877. évi julius hó 1-töl 1878. évi junius hó 30-ig járuló 1 évi kamat fejében adólerovás szerint	4 frt. 63 kr.	
Összesen befolyt =		14 frt. 39 kr.
5-ször. A napló 72, és 120 számai tanúságaként „a szegedi szabadelvü kör“ és Dáni Ferencz által okozott költség megtéritése czimén		— frt. 86 kr.
mindössze bevételezett =		1630 frt. 82 kr.

költekezési alapból. —

Kiadás.

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak — napló 20 és 105 számai tanúságaként 1877. évi junius hó 1-töl 1878. évi február hó 28-áig terjedő $^3/_4$ évi tiszteletdija fejében 2 darab nyugta mellett . . .		150 frt. — kr.
2-szor. Miletz János társulati titkár urnak — napló 13 száma szerint „a társulati Muzeum berendezéséért — fáradságának elismeréséül jutalom czimén“ kiutalványozott		100 frt. — kr.
3-szor. A társulati muzeum helyreállitására forditott költség czimén napló 9, 10, és 21 tételei szerint, asztalos, lakatos s üveges munkáért s a helyiségek tisztitásáért és kisurolásáért	9 frt. — kr.	
napló 11 száma szerint Uhrmann Gusztáv temesvári könyvkötőnek a muzeum számára készitett albumért	12 frt. 50 kr.	
napló 167 és 168 tételei tanúságaként a társulat számára megvásárolt „Marosffy“-féle szakkönyvek, 2 szárnyú üveges könyvszekrény, és ezek beszállitási költségei czimén .	56 frt. 40 kr.	
Összesen		77 frt. 90 kr.
4-szer. A társulati muzeum gyarapitására — jelesül napló 26, 78 és 82 tételei szerint = Gödöllő, Baziás és Resitzáról		

régiségek szállitásáért vaspálya dij fejében . . . . . 2 frt. 45 kr.
napló 115 és 121 számai szerint — Baziás és Orsováról régiségek szállitásáért vaspálya dij fejében . 2 frt. 16 kr.
napló 129 tétele szerint Budapestről Melczer István urnő által küldött Br. Lo-Presti-féle fényképért póstabér fejében . . . . — frt. 45 kr.
Összesen 5 frt. 06 kr.

5-ször. A társulati pénztár érdekében tett kiadásokra, jelesül napló 126 száma szerint engedélyezés folytán 1878. évre hozatott „sorsolási Értesitőért“ 3 frt. 05 kr.
napló „több tételei alatt“ a társulat vidéki tagjai által postán küldött illetékeik után fizetett posta bérekre összesen . . . . 6 frt. 42 kr.
napló 32 száma szerint a vidéki társulati tagok hátralékos tartozásának behajtására vonatkozó pénztárnoki felhivásokra posta bélyegekért fizetett . . . . . 7 frt. 22 kr.
Összesen 16 frt. 69 kr.

6-szor. napló 125 tétele szerint elnöki utalvány folytán Bárth János társulati szolgának 1877. évi julius-deczember havi ½ évre fizetés czimén . . . 10 frt. — kr.

7-szer. Miletz János, társulati titkár urnak „a Polacsek-féle könyvkereskedésben vásárolt szakkönyv, irodai szerek és küldeményeire szükségelt pósta bér és bélyegekért napló 154 és 155 számai szerint fizetett . 20 frt. 10 kr.

8-szor. „Magyar testvérek“ czimű temesvári nyomdaüzletnek a társulat nevében kiadott „Értesitők“ kiállitásáért, jelesül: napló 33 és 34 tételei tanuságaként az „Értesitő“ 1877. évi III-ik füzetéért és abban közlött régiségi könyomatuképekért . . 205 frt. 55 kr.
napló 114 száma szerint az „Értesitő“ 1877. évi IV-ik füzetéért . . 93 frt. 20 kr.
napló 159 száma szerint az „Értesitő“ 1878. évi I-sö füzetéért . . 108 frt. 25 kr.
napló 174 száma szerint az „Értesitő“ 1878. évi II-ik füzetéért . . 87 frt. 45 kr.
napló 12 tétele szerint a vidéki társulati tagok hátralékos tartozásának behajtására vonatkozó 500 példány felhivók nyomatásáért . 11 frt. 20 kr.
Összesen 505 frt. 65 kr.

9-szer. Az alapszabályok értelmében előirt diplomák kiállitásá-

ért Förk Gusztáv temesvári könyomdásznak napló 19 és 122 számai szerint . . . . . 22 frt. 10 kr.

10-szer. Az 1878. évi február hó 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán a pénztári tartalék tőkének 1500 ftra kiegészitése végett napló 158 tétele tanuságaként kimenesztett és a temesi takarék pénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett bevételként is elszámolt . 150 frt. — kr.

Elnökileg kiutalványozott nyugták szerint mindössze 1057 frt. 50 kr.
kiadásnak — a fennebb jövedelemként elszámolt . 1630 frt. 82 kr.

bevétellel összehasonlitása szerént a pénztárban találtató készpénz fenmaradványhoz — a külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként (Schák Fülöp alapitó tag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen még ma is kintheverő 100 ft. tőke alapon kivül). 573 frt. 32 kr.

1 évdijas tag urnál $187^{2}/_{3}$-ki I-ső évről 5 frt. szerint . . . . . 5 frt. — kr.

14 évdijas tag urnál $187^{3}/_{4}$-ki II-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 70 frt. — kr.

57 évdijas tag urnál $187^{4}/_{5}$-ki III-ad évről egyenkint 5 frt. szerint . . 285 frt. — kr.

71 évdijas tag urnál $187^{5}/_{6}$-ki IV-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . . 355 frt. — kr.

109 évdijas tag urnál $187^{6}/_{7}$-ki V-öd évről egyenkint 5 frt. szerint . . 545 frt. — kr.

224 évdijas tag urnál $187^{7}/_{8}$-ki VI-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 1120 frt. — kr. 2380 frt. — kr.

behajtandó követelés hozzászámitásával összesen = 2953 frt. 32 kr. fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéséül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott 1878. évi május hó 14-én.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fennti számadást ugy a bevételi mint kiadási tételeiben pontról pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló- és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatnak eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott 1878. évi május-hó 17-én.

Dészchán Achill.
Korbonits János.
Dr. Niámessny Gyula.
Vizsgáló küldöttség.

Odor Samu pénztárnok ur jelentése, a ki fáradhatlan buzgalommal, minden anyagi érdek nélkül, valódi aristidesi szellemben kezeli a társulat vagyonát, zajos éljenzéssel fogadtatott s fáradalmaiért a közgyülés legnagyobb köszönetét s elismerését fejezte ki, és miután a számvizsgáló bizottságnak a pénztárnoki számadásokra nézve tett helyeslő előterjesztése megtörtént,

Odor ur részére a felmentvényt kiadatni rendelte és egyuttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kint levő tartozások és hátralékok beszedéséről sürgősen intézkedjék, miután jelentékeny összeget 2380 frtot tesznek ki. — Végre Schak Fülöp társulati tag, ki a társulat megalakulásakor alapitó tagnak jelentkezett, de kötelezettségeiről megfeledkezve nemcsak hogy alapitványát nem fizette le, de még az alapitvány kamatait sem, — hivassék fel sürgősen, hogy a hátralékos alapitványi kamatokat mielőbb egyenlitse ki.

Ezután a tárgysorozatban kitüzött második értekezésre került a sor s felolvasott Boleszny Antal választmányi tagtárs ur, ily czimen: „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Széchenyi ut s a Dunagőzhajózás történetére!“ Az értekezés Széchenyi eredeti, még ismeretlen levelei nyomán, melyeket a gróf, Popovics Fóta gazdag orsovai lakos s benső barátjához intézett, igen érdekes adatokat közöl nagy hazánkfia al-dunai müködéséről. Az élénk, kedves s vonzó előadás után a közgyülés a derék szerző fáradalmai iránti elismerését zajos éljenzésben s tapssal fejezte ki. Az értekezést egész terjedelemben a társulati „Értesitő“ fogja hozni.

A felolvasás befejeztével inditványok következtek, dr. Szentkláray Jenő s Ivánfi Ede társulati tagurak részéről. Dr. Szentkláray Jenő ur mint első inditványozó ékes szavakkal s mély szakismerettel előre bocsátva felvilágositó adatait, körvonalozá, hogy miután még négy első keresztény korszakbeli magyar egyházi történelmi emlékünk benn lappang félezredéves sirjában t. i. a Ker. szent Jánosról czimzett csanádi apátság, az iteboi (vituhui) prépostság, az arácsi és szőregi apátságok, miért is inditványozza, hogy „intézzen a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a közgyülésből indokolt kérvényt a csanád-egyházmegye nagynevü főpásztora Bonnáz Sándor püspök ur ő excellentiájához, megkeresvén őt, méltóztatnék eljárni, hogy a vidékünkön hajdan virágzott Ker. szent Jánosról czimzett csanádi apátság, az iteboi prépostság, nemkülönben az arácsi és szőregi apátságok czimei a jövő évi százados ünnep alkalmára ő cs. kir. apostoli Felsége által legkegyelmesebben feleleventtessenek.“ (L. bővebben 155. l.)

Az inditvány, tekintettel magyar egyháztörténelmi szempontból annak kiváló fontosságára, egyhangulag s éljenzések között elfogadtatott s mielőbb indokolt kérvény alapján az inditvány egész terjedelemben, egy nyomtatott példánynak hozzá melléklése mellett, pártolás s további intézkedés végett megyés püspök ő excellentiájához fog beterjesztetni.

Ezután következett Ivánfi Ede választmányi tag ur azon szintén fontos inditványa, hogy a társulat, Délmagyarország jövő évi százados emlék-ünnepe alkalmára gondoskodjék egy, e déli vidék történelmi, müvelődési és statisztikai viszonyait — jelen korunk kivánalmaihoz mérten — tartalmazó mü létesitése s kiadásáról s intézkedjék arra nézve a közgyülés, hogy ezen, hazai müveltségünk tekintetében fontos czél minél alaposabb létesithetése tekintetéből a délvidéki megyék főispánjai, előkelő családai, a városok, falvak előjárói stb. megnyeressenek. (L. bővebben 158. l.)

Az inditvány a közgyülés általános helyeslésével találkozott ugyan, de tekintettel azon körülményekre, hogy a nagyszabásu inditvány pontos s helyes keresztülvihetésére nézve az idő igen rövid, s azután több pontozataira nézve a törvényhatóságok hatáskőreibe vág, melyeket csakis ezek eszközölhetnek, mig a társulat egyátalában nem, — az inditványra nézve azon intézkedés tétetett, hogy tanulmányozás végett egy szükebb bizottságnak adassék

ki, mely feladatává tegye azon módozatok megállapitását, melyek értelmében az inditvány legkönnyebben kivihető lenne s azután megállapodásainak eredményét a déli megyék hatóságaival is tudassa az intézkedések megtehetése tekintetéből. Ezen bizottság tagjaiul Ormós Zsigmond elnök ő mltgának ajánlatára egyhangulag s nagy éljenzések között a következő urak választattak meg: Rácz Athanáz elnök, dr. Szentkláray Jenő titkár (Torontálból), Bessenyei Ferencz jegyző; bizottsági tagok: Ardeleán György, Bilszky Ferencz (Oraviczáról), Boleszny Antal (Szörényből), Böhm Lénárt (Fehértemplomból), Gyoroki Edelspacher Antal (Áradmegyéből), Iványi Ede, dr. Niámessny Gyula, Csorba Ákos (Szörényből), Ódor Samu és Rötth László urak s egyuttal ezen bizottság bizatott meg azon módozatok megállapitásával is, hogy a jövő évi secularis ünnepély alkalmával, miképen lenne megtartható egy történet-régészeti s iparmü-történelmi kiállitás is Temesvárott?

Az inditványokra történt határozatok hozatala után következett az uj tagok választása, mely meglepőleg örvendetes eredményt tüntetett föl s ez alkalomból különösen azt emeljük ki, hogy az ujonnan belépő tagok között országos kitünőségeket s vidékünk kiváló notabilitásait látjuk csoportosulva s fényes tanujele annak is, hogy ezen tudományos irányu társulat mennyire hódit mindenfelé. Uj tagokká lettek dr. Szentkláray Jenő társ. tag, s Miletz János titkár ajánlatára a következők:

1. Ambrus József, segédlelkész Ó-Bébán Torontálmegye.
   Andrássy Mihály, megyei könyvvezető Nagy-Becskereken.
   Antal József, ügyvéd Török-Becsén Torontálmegye.
   Dr. Bende József, apát Ó-Becsén Bácsvármegye.
5. Dr. Bieder Vilmos, orvos Temesvárott.
   Bielek Vilmos, ügyvéd Nagy-Becskereken.
   Bittó György, távirdai állomásfőnök Török-Becsén.
   Botka Géza, megyei első aljegyző Nagy-Becskereken.
   Dr. Demkó Pál, ügyvéd Nagy-Becskereken.
10. Gyoroki Edelspacher Antal, birtokos és iró Arad-Szent-Mártonban.
   Hertelendy József, torontáli főispán Nagy-Becskereken.
   Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész Nagy-Becskereken.
   Kulifay Lajos, polgármester Nagy-Becskereken.
   Maderlik Antal, segédlelkész Török-Becsén.
15. Nagy László, városi főjegyző Temesvárott.
   Nédics János, városi kapitány Nagy-Becskereken.
   Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos Nagy-Becskereken.
   Pókay Szidónia, urnő Ó-Bébán.
   Poroszkay Béla, megyei főügyész Nagy-Becskereken.
20. Rónay Jenő, megyei alügyész Nagy-Becskereken.
   Gróf Roggendorf Aladár, nagybirtokos Roggendorfon Torontálmegye.
   Szabó Ferencz, plébános Elleméren Torontálmegye.
   Tabakovics Gusztáv, megyei főjegyző Nagy-Becskereken.
   Tallián Béla, szolgabiró Török-Kanizsán.
25. Török János, polgármester Temesvárott.
   Vuchetich József, megyei aljegyző Nagy-Becskereken.
   Dr. Wolafka Nándor, hittudor s theologia tanár Temesvárott.

Az uj tagok választása után sorrendre került a tisztviselői kar s a választmányi tagok megujitása 3 évre. Rötth László alispán s választmányi

tag ur igen élénk s lelkesült beszédben emelvén ki a társulat nagy nevü elnöke Ormós Zsigmond ő méltóságának érdemeit a társulat ügyei körül a többi tisztviselőkéivel együtt s inditványára a közgyülés éljenzései között a tisztujitás következőleg ejtetett meg:

Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága; alelnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos; titkár, muzeumőr s társulati „Értesitő“ szerkesztője: Miletz János; ügyész: Dr. Niámessny Gyula; pénztárnok: Odor Samu.

Választmányi tagok: Ardeleán György, városi alügyész Temesvárott; Barách József, kir. tanácsos s magy. k. pénzügyi igazgató Temesvárott; Balás Frigyes, a „Torontál“ czimü lap szerkesztője s országgyülési képviselő; Bilszky Ferencz, oraviczai lelkész; Boleszny Antal, orsovai lelkész; Böhm Lénárt, iró Fehértemplomban; Csorba Ákos, Szörénymegye főügyésze Karánsebesen; Dobó László, megyei főjegyző Temesvárott; Dobó Miklós, kanonok Temesvárott; Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök Temesvárott; Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök Temesvárott; Iványi Ede, kegyesrendi tanár Temesvárott; Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár Temesvárott; Molnár Vid, cz. mantuai kanonok s katonai főlelkész Temesvárott; Dr. Ortvay Tivadar, akadémiai tanár Pozsonyban; Péch József Temes-Bega vizszabályozási mérnök Temesvárott; Pesty Frigyes, kir. tanácsos, több tudós társaság tagja Budapesten; Rötth László, alispán Temesvárott; Strasser Albert, kereskedelmi kamarai titkár s lapszerkesztő Temesvárott; Szandics István, ügyvéd Temesvárott; Dr. Szentkláray Jenő, iró s török-becsei lelkész; Varga Ferencz, gyoroki lelkész s Szeged város monographusa; Vogel István, ügyvéd Temesvárott; Vargics Imre, birtokos Szinyérszegen.

Ezen névsor, mely vidékünk kitünőségei s első rangu országos capacitásaink közül többeket magába ölel, a legszebb garantiát nyujtja arra nézve, hogy ezen társulat, valamint a multban, ugy a jövőre nézve is a legszebb eredményeket mutatja fel a tudományos haladás érdekében.

Ezután több, a közgyülés alkalmából érkezett üdvözlő távirat olvastatott fel, u. m. Borgátai Szabó Józseftől, ki a társulat nestora, jelenleg 88 éves Sopronban, továbbá Balás Frigyes és Varga Ferencz vál. tag uraktól, melyek éljenzéssel fogadtattak, s a felolvasás befejeztével elnök ő mltgának inditványára dr. Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok s dr. Lenhossék József kir. tanácsos s egyetemi tanár urak, tekintettel országosan ismert tudományos müködéseikre s kiváló érdemeikre, a közgyülés nagy éljenzései közepett egyhangulag tiszteletbeli tagokká választattak s részökre a társulati kiadványok s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Végre a tárgysorozat utolsó pontja értelmében a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Iványi Ede s Dobó László urak kérettek fel s miután több tárgy nem levén, a közgyülés ő mltga által a jelenvoltak lelkesült éljenzései között bezártnak nyilvánittatott.

A közgyülés alkalmából a társulati muzeum s az ekkor itt működő aradvárosi magyar szintársulat javára mükedvelői előadás tartatott. Szinre került: „A Rablógyilkos“ czimü vigjáték 1 felvonásban, irta About, forditotta Kullifay; melyben Kalmár Piroska, Parlagi Etel kisasszonyok, továbbá Déshán Achill, Kapdebó Gergely s Mihajlovics Ödön urak voltak szivesek közremüködni. Az előadás a legfényesebben sikerült s a közremüködők nemes s jótékony tettükért, fogadják a társulat legnagyobb köszönetét. Ugyanezen alkalommal a mükedvelői előadást megelőzőleg a szintársulat legkitünőbb női s férfi tagjai által a „Pajkos diákok“ czimü vig 1 felvonásos operette

is előadatott még. Az előadás után a társulat helybeli s vidéki tagjai a „Rudolf korona herczeg vendéglő“ kerti helyiségében gyülekeztek össze, hol vig magyar zene mellett igen kellemesen tölt el az est s innen a kedélyes társaság az ünnepély legjobb emlékeivel oszlott szét.

A közgyülés alkalmával tett inditványok.

I.

Inditvány.

Tárgyaltatott és elfogadtatott a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ 1878. évi májushó 23-án tartott hetedik évi nagygyülésén.

Méltóságos Elnök Ur! Mélyen tisztelt Társaság!

A szt. István király alatt keletkezett csanádi egyházmegyének roppant geographiai térfogata, mely nyolcz politikai megye területeit részint magában foglalja, részint azok testébe többé-kevésbé behatol, avagy pedig azok széleit felöleli, könnyen megfoghatóvá teszi előttünk, hogy e nagy kiterjedésü területen, már a magyar kereszténység hajnalhasadtán, feltünő mennyiségben találjuk a tekintélyes erkölcsi befolyással felruházott, gazdag uradalmakkal dotált egyházi intézeteket, melyek életével alkalmasint lényegesen összeforrt Délmagyarország hajdani története is. A káptalanok, monostoregyházak, apátságok, prépostságok és főesperestségek kétségkivül lüktető erei, gyúpontjai, előkelő tényezői valának a maguk korában Délmagyarország népéletének, kulturtörekvéseinek, valláserkölcsi és államjogi közrehatásának. Mindinkább kezdik ezt beigazolni a napról-napra szaporodó diplomatáriumok adatai, a történetbuvárok ujabb levéltári tanulmányozásainak örvendetes sikerei. Sőt még ezentulra is mennyi kecsegtető remény kinálkozik e téren az ősi magyar egyház institutióinak felkutatásával foglalkozó munkásoknak!

A hajdani délmagyarországi apátságokat és prépostságokat, két káptalant, több virágzó egyházi és közmivelődési intézetet, régen elsöpörte ugyan már a viharos idők mostohasága, de emlékök még sem veszett ki egészen. Tanuskodnak róluk okmányos emlékeink, sőt többnek nevét még a köznép számára is fennen hirdetik romereklyéik. Egykori dicsőségük nymbusát pedig megőrzé az egyház gondoskodása, az apostoli szentszék és óvja azt közel másfél század óta magyar apostoli királyaink kegyelete is, kik az elhanyatlott régi intézmények czimeit a hierarchiai méltóság eredeti fénypolczán meghagyva, azokat mai napiglan is adományozni szokták.

Igy óvta meg Délmagyarországon az egyháznak a multak iránti pietása és királyaink bölcsesége a csanádi székesegyházi prépostság, az aradi prépostság, a csanádi, pankotai, bulcsi, bizerei vagy kizerei meg az egresi apátságok, nemkülönben a szt. Üdvözitőről nevezett csanádi káptalani prépostság emlékét. Ezek czimei jelenleg is conferáltatnak! Az utókor mintegy folytonos hálával akar áldozni oly történelmi reminiscentiáknak, melyeket az egyház és haza hüséges szolgálatában kiérdemelt borostyán övedz. A csanádi püspöki hatóság részéről már Kőszeghy László és Lonovics József püspökök idejében tétettek a legmagasb trónnál kérelmező lépések, a mult ilyetén szent emlékeinek megmentéseire; boldogult Csajághy Sándor püspöknek pedig sikerült is Ő cs. kir. apostoli Felségénél, I. Ferencz József királyunknál kieszközölni, hogy a mohácsi vész óta

eltemetett délmagyarországi hat főesperestség ujra föleleveníttessék. Ő Felsége 1859. évi szept. 1-én 13,446. sz. a. kelt királyi resolutióval felnyitá a háromszáz éves koporsót és feltámasztá hamvaikból a homályba merült csanádi székesegyházi, orodi, torontáli, Maroson-tuli, sebesi és krassói archidiaconatusokat, az ő régi elnevezéseik megtartása mellett.

Azonban még négy, történelmileg teljesen konstatált, első keresztény-korszakbeli délmagyarországi egyházi intézmény emléke bennlappang félezredéves sirjában. Értem a Ker. szt. Jánosról nevezett csanádi apátságot, az aracsi és szőregi apátságokat, meg az itebői vagy vituhui prépostságot. Egyelőre mellőznünk kell a csanádi egyházmegye hajdanát érdeklő „Világosvári szüz Mária apátságot“ és a „Bisztriai szt. András apátságot“, melyeknek nagyon elmosódott, részben kevésbé épületes, részben pedig alkalmasint történelmi alany nélküli emlékét előbb még szorgalmas tanulmányozás, behatóbb kutatás tárgyává kell tennünk s illetve földeritenünk.

Azonban nagyon sajátságosnak tünik fel, hogy az előbb emlitett négy főpapi czim már nem adományoztatik többé, holott egykori létezésöket épen ugy kétségkivülivé teszik okmányos kutfőink, történelmi hagyományunk, az etymologiai érvek, szaktekintélyek bizonyitásai, sőt egyiknek-másiknak rommaradványai is, mint amazokét, melyek adományoztatás folytán most is állandóan életben tartatnak és az enyészettől nemes módon megóvatnak.

Ker. szt. János csanádi apátságát már a magyar kereszténység első századában, de még azelőtt is feltaláljuk. A délmagyarországi egyházi intézményekről legrégibb s egyszersmind legalaposabb tájékoztatást nyujtó „Vita S. Gerardi“ czimü XI. századbeli kutfő hitelesen értesit bennünket, miszerint Marosvárott már Ohtom épite Ker. szt. János tiszteletére monostort, apátot helyezvén bele görög barátokkal, az ő törvényük és szertartásuk szerint. Ezen monostorban temették el azon magyar keresztények testeit is, kik szt. István seregében a nagyőszi csatasikon hősi halállal elvérzettek. Marosvár elfoglalásával benczések és benczés apátok váltották fel e monostorban a görög barátokat, kiket Csanád vezér oroszlányosi győzelme után, ez utóbbi helyre szállitott át. Ez a Ker. sz. János monostora arról is nevezetes, hogy első és anyaszékháza volt a csanádi püspökségnek. Apátját Fülöpöt, már szt. Gellért korából ismerjük; sőt a helyet is megtudjuk határozni, ahol a monostoregyház állott. Ott állott az az 1868-ban lerombolt csanádi templomka helyén, hol jelenleg a Bonnaz Sándor püspökünk ő excja nagylelküségéből épitett diszes plébániatemplom áll. — Az aracsi és szőregi apátságokban meg az itebői prépostságban szintén oly intézményeket ismerünk, melyek első kezdeteit a XI.—XII. századokig vihetjük fel, és melyek több évszázadon keresztül valának a délmagyarországi egyházi társadalom életképes tényezői, kiegészitő részei. Az aracsi apátságról tanuskodnak remek templomának hulladozó romjain kivül okmányos bizonyitékok is, melyek szerint e templom 1256-ban apátsági templom vala; akkori apátját, ki az az évi esztergomi zsinaton is jelen volt, Miklósnak hivták. Megszünt az apátság — mintegy kétszázévi fennállás után — minden valószinüség szerint IV. Lászlónak Oldamur kun főnök ellen 1282—85-ben viselt rémes háborui alatt, midőn azt a kunok szilaj csordái, országrészünk egyéb vidékeivel együtt kegyetlenül feldulták s benczés szerzeteseitől megfosztották. Erzsébet királyné 1370-ben már a Ferencz-rendi szerzeteseknek adományoztatá XI. Gergely pápa ál-

tal a sajátjából ujra épitett aracsi monostorházat, mely ezentul többé nem látott már apátokat. — A szőregi apátságnak meg az iteböi prépostságnak eddigelé nem kerestük rendszeres ásatásokkal épületmaradványait, de azért e két ősmagyar intézmény egykori létezése is nem kevésbé van constatálva. — Nevezetesen az iteböi prépostság 1221-ben már régi prépostság lehetett, mert ez évben III. Honorius pápa II. András király beleegyezésével már restaurálta, ujjá szervezte azt. Ekkor ajándékozta meg a cseri (cserni) barátok e prépostságát Desidér csanádi püspök birtokokkal és a pápa azt a maga pártfogásába fogadta. Desidér csanádi püspök alatt, ki 1202—1229-ig kormányozta egyházmegyéjét, maguk a székeskáptalani tagok lettek az iteböi préposti méltósággal felruházva. 1233-ban Mihály a „prepositus Ytubiensis", ugyanaz, kit a diplomákban „prepositus de Itubuy" néven is találunk, ki Mátyást, az esztergomi érsek ispánját, IV. Béla király meghagyásából Anyala komárommegyei földbirtokának egy részébe bevezette. Végre, hogy röviden szóljunk, ugyancsak IV. Bélától származik az oklevél is, melyből tanuljuk, hogy a Szőregen virágzott apátság, mely tudvalevőleg már a XI. században alapittatott, 1247-ben még teljes épségben fennállott. Ekkor vezeti be Leontius zewrevgi apát Szeged lakóit (hospites de Zeged) Thapey helységnek és a vártói halasnak birtokába.

Mindezen adatokkal szemben, melyek további kutatások által remélhetőleg gyarapodni is fognak, némi következetlenségnek és érthetlen eljárásnak látszik tehát lenni, hogy a szt. Györgyről nevezett csanádi székeskáptalani prépostság, történelmi jogfolytonosságánál fogva, manapság is conferáltatik, mig a Ker. sz. János apátsága egészen a feledésnek adatott át; hogy továbbá adományoztatni és az egyházmegyei hiv. névtárba „intra ambitum" felvétetni szoktak a szt. György vértanuról és szt. Gellértről vagy Bernárdról nevezett apátságok, melyek pedig tudvalevőleg sohasem léteztek, mig a történelmi jogalanynyal biró iteböi prépostság, — hallgatva itt az 1246—1502-ig okmányilag beigazolt szörényi r. kath. püspökségről — sem nem adományoztatik, sem az egyházmegye által hivatalosan el nem ismertetik többé; hogy végre a homályos hátterü világosvári, a még homályosabb battai, a bizerei vagy kizerei apátságok czimeikben még ma is élnek, ellenben az aracsi és szőregi apátságok teljesen mellőztetnek!!

Eltekintve a nyomós érvektől, melyek az emlitett négy hajdani délmagyarországi intézmény czimbeli felfrisitését egyházilag igazoltnak és méltányosnak, politikailag pedig — sajátos körülményeink között — tán czélszerünek tüntetik fel: alulirott tisztán csakis szaktudományunk érdekében vélek eljárni, midőn feladatomnak tartom csekély magam részéről is odahatni, hogy délmagyarországi történelmünk minden irányai kiigazittassanak és a multak drága emlékei veszendőbe ne menjenek; sőt inkább, hogy azok minél nagyobb világosságba helyeztetvén, mint egy megszemélyesitve folytonosan szem előtt tartassanak.

Az élet sokszoros viszontagságainak árja elsülyeszti történetünk legéletrevalóbb kincseit is, ha azok idejekorán biztos révbe nem tereltetnek. Nagy okulásunkra szolgál e tekintetben, hogy az egyszer elejtett történelmi adatokat és támpontokat vajmi nehéz később ismét kiaknázni és értékesiteni. Fuxhoffer csak egy félszáz évvel ezelőtt azt sem tudta már, hogy hol feküdt

Aracs. „Qua Regni parte Aracsa quondam fuerit, nulla Geographia commonstrat. Nihil amplius de hoc conventu eruderare potui, quam eiusdem memoriam — — —“. Bárány Ágoston pedig, a mi kortársunk, 1845-ben komolyan állitotta torontáli monographiájában, hogy Torontálvármegyében az ő tudtával nem létezett soha sem apátság, sem prépostság.

Délmagyarországon jelenleg társulatunké a kötelesség felujitani s a köztiszteletnek átadni elkallódott történelmi emlékeinket. E kötelesség teljesitésében a hetedik munkás esztendőt éli immár társulatunk. És e kötelesség teljesitésére ismét kedvező alkalom kinálkozik most, midőn Délmagyarország a jövő évben centenáriumát ünnepli az anyahazához történt visszakebeleztetésének. Ünnepelni fogja nemcsak külső ragyogványnyal s mulékony örömnyilatkozatokkal, hanem főkép oly jelentősebb maradandó becsü tények által, melyek országrészünk emelkedettebb értelmiségéhez és hazafias nemes erkölcseihez méltók.

Melegen óhajtanám, hogy e tények sorozatában szemlélhessük a fentemlitett négy délmagyarországi egyháztörténelmi intézmény emlékének méltó helyreállitását is!

A miért is bátor vagyok tisztelettelteljesen inditványozni:

Intézzen a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társaság“ a mai közgyülésből indokolt kérvényt a csanádi egyházmegye nagynevü főpásztorához, Bonnaz Sándor püspök urő excellentiájához, megkeresvényőt, méltóztatnék eljárni, hogy a vidékünkön hajdan fenállott a Ker. sz. Jánosról nevezett csanádi apátság, az itebőli (vituhlui) prépostság, nemkülönben az aracsi és szőregi apátságok czimei, a jövő évi százados ünnep alkalmára Ő cs. k. ap. Felsége által legkegyelmesebben felelevenittessenek.

Dr. Szentkláray Jenő,
társ. tag.

II.

Inditvány

Temes-, Torontál- és Krassó vármegyék Magyarországhoz történt visszakebelezésének százados évfordulója alkalmából.

Felolvastatott az 1878. évi május 23-án tartott nagygyülésen.

Még egy év folyik le az örökkévalóság tengerébe és Temes-, Torontál- és Krassó vármegyék azon nevezetes napnak ülendik századik évfordulóját, midőn t. i. felejthetlen és férfias erélyü Mária Terézia királynénk ezen a török iga alól 1716-ban felszabadult területeknek az anyaországhoz való visszakeblezését kegyesen elrendelé.

Ezen ünnepélyt a kegyes királynénak átmeneti intézkedései előzték meg, mig végre hosszas uralkodásának utolsó évében a bekeblezés tényleg bekövetkezett.

Midőn ezt tevé, nemcsak koronázási esküjét tartá a b. emlékezetü királyné magas szemei előtt, hanem a századokra ható politikának és nemes szive meggyőződésének is követé sugallatát. Belátta t. i. miszerint az Európa minden országaiból ide özönlött s itt letelepitett népek csak akkor lesznek uj hazájukhoz hivek és szivben csak akkor fognak e haza lakóinak szellemével

összeolvadni s csak akkor lesznek itt megelégedett s boldog honpolgárok, ha nemcsak szabadon üzhetik az e Kánaánná már átalakitott honban a földmivelést, ipart és kereskedést s annak gyümölcseit nemcsak szabadon élvezhetik, hanem alkotmányos törvények szerint élve, nem szolgai kötelékkel, nem felsőbb parancs folytán lesznek e honhoz kötve és községi ügyeiket is saját belátásuk szeint kezelendik.

Valóban nagy áldás érte e három megye lakosságát 1779-ben, midőn a bécsi kamara majdnem katonai szigorral kibocsátott rendeletei által birtok viszonyai már rendezve lévén, az anyaország alkotmányának jótéteményében részesité őket a legnagyobb kegy. — Csakhamar alkalmazkodának a magyar törvényekhez s megszokták azoknak intézményeit ugy, hogy nincs példa rá, hogy régi hazájukba visszaköltözni, vagy másutt letelepedni óhajtottak volna; mert hisz a magyar alkotmány biztositá nemzetiségeiket, vallásukat és saját szokásaikat.

E telepitvényesek azonban a legujabb időkben, midőn t. i. az anyaország is visszanyeré önkormányzatát — veszik észre, hogy külnemzetiségükkel idegenek maradnak e hon virányain, hacsak ők is nem járulnak hozzá, hogy e hon mivelt, hatalmas és virágzó is legyen. Valamint egyenlő törvények aegise alatt mindnyájan jól érezzük magunkat, ugy mindnyájunknak legszentebb kötelességünk e hon anyagi és szellemi javát előmozditani. A haza és történelem figyelemmel kiséri törekvéseinket s szigoru birálattal jegyzi fel mulasztásainkat.

Hogy e szigoru birálat szerény társulatunkat ne érje, ugy hiszem illő kitüzött czélunkhoz képest e vidéknek történelmi s müvelődési viszonyait fokozott szorgalommal kutatnunk, annyival inkább, mivel e megyének százados ünnepélyére a hon tőlünk e megyék képét kellőleg megvilágitva várja. Hogy ezt kellő szinbe helyezhessük, szerény véleményem szerint szükséges volna, hogy a mélyen t. közgyülés e megyék érdemdus főispánjait kellő tisztelettel felkérje, miszerint ez ügynek a megyék intelligentiáját megnyervén s ezeknek bölcs tanácsa hozzájárulásával a kerületi jegyzőktől kimeritő feleleteket kérjenek a következő kérdésekre:

1. Mi a község neve minden nyelven s hagyományilag mikép nyerte azt?

2. Létezett-e a község, város, stb. a török hódoltság előtt, alatt és mikor alakult ujra s melyek viszontagságai?

3. Kik voltak emlékezet óta földes urai, vannak-e róluk mondák, hagyományok, népdalok?

4. Volt-e a helység, város, stb. határán valaha vár, kastély, sáncz, zárda, templom, csata, vagy hőstett szinhelye, vagy sirja?

5. Hogy hivják a határban levő forrásokat, folyókat, hegyeket, dülőket s mily jelentőségüek, vagy eredetüek?

6. Találtattak-e a helység határában kő, bronz és más ércz régiségek, érmek, fegyverzetek, vagy régi agyagedények, stb. s kinek birtokában vannak?

7. Van e a helységnek hires szülöttje s mily tekintetben az?

8. Mily nagy a lakosság száma, mily ajku s vallásu?

9. Hány születik évenkint s hal meg és mily betegségekben?

10. Van-e a községnek temploma, mily vallásu, mikor épült és mily stylben?

11. Van-e a községnek iskolája, mily előadási nyelvvel, hány osztálylyal s tanitóval s mi ezeknek fizetése?

12. Hány iskola kötelezettje s hány jár valóban a törvényes korig? s hány azontul?

13. Van-e kórháza s egyéb jótékony intézete v. egylete.

14. Milyek a helység területén a földmivelés eredményei s mit termesztenek leginkább? — (l. a 30. pontot.)

15. Van-e a népnek a földmivelésen kivül valami háziipara vagy keresménye?

16. Vannak-e a községben mesteremberek és hány? volt-e czéhök és mennyi? Mikor keltek u. u. privilegiumaik. Vannak-e birtokában kancsók, ládák és más okmányok? és készek-e azokat lemásolás végett társulatunknak átengedni, vagy éppen muzeumunk birtokába juttatni. Végre átalakultak-e már ipartársulattá?

17. Vannak-e a helység területén gyárak és milyenek, mióta léteznek s mily forgalommal, mennyi munkással?

18. Vannak-e bányái s milyenek és kik birtokosai s mily eredménynyel müködnek?

19. Van-e a községben lelkész, orvos, ügyvéd, mérnök vagy bármily honoratior s hány?

20. Mily népszokások vannak a családi és nyilvános ünnepeken?

21. Mily erények, vagy gyakoriabb vétségek észlelhetők a községben?

22. Milyen a helységben az épitkezés, s vannak-e urasági kastélyok, és a biztositás divik-e?

23. Van e egyeseknek vagy a helységnek birtokában valamely régibb okmány, s milyen? lehetséges volna-e a társulatnak azt lemásolnia?

24. A vármegyéket illetőleg kik voltak főispánjai 100 év óta s egyéb tisztviselői, országgyülési követei, s milyen vala müködésük?

25. Mily nevezetesb események fordultak elő a megye gyüléseken, melyek nevezetesb föliratai?

26. Milyen a czimerük s mikor adományoztatott?

27. Milyen volt a törvényszékek müködése, börtönügye, nevezetes pörei s itéletei?

28. Mily mivelődési, kereskedelmi egyletek keletkeztek s müködtek területén?

29. Mily lendületet nyert a kereskedés az utak s csatornák épitése óta?

30. Üzetik-e a selyem és rizstermesztés vagy miért nem üzetik?

31. Vannak-e a megye területén nyomdák, s hol, s mily irodalmi termékek kerültek ki?

Mélyen tisztelt közgyülés!

Ha ezen kérdésekre minden községből és városból őszinte feleletek befolynának, lehetséges volna minden megyének, városnak, helységnek, sőt a legutolsó pusztának is hü képét adni. S hiszem minden megyében találkozik oly irodalmi férfiu, ki hazafias megtiszteltetésnek fogja tekinteni a megbizást ezen adatokat legalább vázlatban összeállitani. Ki fog ebből tünni mennyi az, mi a lefolyt században vidékünk érdekében történt! Mily szép eredményekkel tudnánk a százados ünnepélyhez járulni? mert mi tagadás benne, legelső föltétele a haladásnak az önismeret „Nosce te ipsum“ személyeknél ugy, mint vidékeknél és államoknál. Ezt ismervén, könnyü lesz a hiányokat pótolni.

Ha a mélyen tisztelt közgyülés ezen szerény inditványomat elfogadni méltóztatik, történelmi és régészeti társulatunk reputatiója az egész ország előtt tetemesen fog növekedni. S ha a netán elérendő eredményünkhez sikerülend itt

még gazdasági, ipar és régészeti tárlat által e vidék szellemét fölvillanyozni, s egy emlékérmetveretni, a százados ünnepély legméltóbban fog megtartatni, s igy társulatunk nevezetes tényezőként fog működni.

Bátor vagyok szerény inditványomat a t. közgyülés kegyes figyelmébe ajánlani.

Ivánfi Ede
vál. tag.

Egyveleg.

— Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz czimü értekezése Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának, autopsián alapuló, igen érdekes s uj adatokat tartalmaz, a római kor ezen két nevezetes helyének ismertetéséhez, miért is felhivjuk reá tisztelt olvasóink becses figyelmét. L. a III. füzet első értekezését.

— A hetedik évi közgyülés májushó 23-án a helybeli és vidéki tagok igen tekintélyes részvéte mellett folyt le; az igen érdekes nagygyülés egész terjedelmü leirását jelen füzetünk hozza, itt csak azt emlitjük meg, hogy ezen gyülés tisztujitó közgyülés is lévén, a tisztikar és választmány 3 évre alakittatott meg. Az ujonnan beválasztott tagok közül kiemeljük a következőket, u. m. Böhm Lénárt urat, vidékünk derék monographusát, Dobó Miklós csanád-egyházmegyei kanonok urat, továbbá dr. Ortvay Tivadar jogakad. tanár s dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész urakat, tevékeny s fáradhatatlan történetirodalmi munkásainkat. Ily kiváló és derék szakférfiak közremüködése mindenesetre a legörvendetesebb garantiát nyujtja arra nézve, hogy társulatunk tevékenysége és irodalmi munkássága nemcsak befelé, de kifelé is mindinkább hóditani fog s e társulat kiküzdendi országosan is azon előkelő állást, melynek elérésére ily kiváló irodalmi tekintélyek a legbiztatóbb reményt nyujtják.

— Harczi vas csákány. Az ápril havi választmányi ülés alkalmával bemutattatott egy harczi csákány, melyet Lovászy Titusz állami község iskolai tanitó ajándékozott Dragsináról (Temesm.) a régészeti muzeumnak. — Az ajándék lelhelye a dragsinai földvár, hol a Temes folyó szabályozása alkalmával a vár egyik földből készült sánczának átvágása alkalmával találtatott az 1877. év nyarán, egy félig kövült bölény-lábszárcsontrészlettel és 2 drb ezüst pénzzel együtt; ezen utóbb emlitettek is a muzeumba lettek beküldve.

— A kevei (kubini) vármaradványok az Al-Dunánál, Temesmegyében. Keve, Kubin, Temesmegyében a Ponjavicza és Dunavácz nevü Dunaág mellett fekszik, hajdan Kevevármegyének volt székhelye. Vármaradványai a város déli oldalán, a Ponjavicza mellett emelkedő dombon terülnek el s néma emlékjelei multunk elviharzott századainak. A várdomb helyfekvését tekintve a Duna felől csaknem megmászhatlan meredekséget képez s felső területéről igen meglepőleg szép kilátást nyujt a Duna mindkét oldalán elterülő sikságra. Féljárat a domb tetőre az északkeleti oldalon volt, mely csak is ezen helyen van a községgel egybekötve, mig a többi részen a domb falszerü meredekséggel emelkedik. Hajdan az egész erőd a Ponjavicza csatorna által egészen vizzel körittetett. A várerődítmények földből voltak készitve s ugy látszik az avar sánczok védelmi rendszerének volt kifolyása, mit a közel szomszédság is azokhoz eléggé igazol. A sáncz és töltés-maradványokat tekintve, a vár alakja ékben végződő hosszukás négyszöget képezett s faltöredékeket, téglákat csak itt-ott lehet találni.

A vár fénykora a XV. századra esik s különösen Zsigmond király alatt vitt nagy szerepet; végpusztulását 1739-ben a belgrádi béke eredményezte.

— Kirándulás Arács romjaihoz. A hét évszázad óta fennálló arácsi templomromokhoz, melyek legnevezetesebb építészeti müemlékeink egyike Délmagyarországon, derék s tevékeny tudósunk dr. Szentkláray Jenő f. é. májushó 6-án diszes társaság kiséretében kirándulást rendezett, mely népszerü régészeti kutatással volt összekötve. Az ásatások reggeli 5 órától déli 12 óráig folytak szakadatlanul a nézö közönség feszült figyelme között s közben dr. Szentkláray Jenő ur az arácsi romok történetét egy ékes előadásban ismertette. Érdekes volt tanulmányozni az oda sereglett köznép a fölötti meglepetését, hogy az ásatás tudományos czélból, nempedig a köznép hiedelme szerint az ott elrejtve levő mesés kincsek kiemelése végett történt s alig tudták megérteni s felfogni, hogy miként lehet egy darab feliratos kőnek, vagy értéknélküli talált ruhafoszlánynak, csont- és cserépdaraboknak örülni.

Az ásatás eredménye lett ezen alkalommal 1) egy római feliratos sirkö, mely az egyik oszloptőbe volt beépitve, s mely eddigelé ismeretlen az epigraphia gyüjteményben. Ezen sirkövet dr. Szentkláray Jenő érdemteljes vál. tagtársunk a régészeti muzeumnak ajándékozta s a napokban helyeztem el a muzeum római emlékei közé. Az emlékkö egyik oldala körded alakban, rovátkás czifrázattal van kifaragva s az arácsi templom oszloptőjének alsó diszitményét képezte; feliratát adandó alkalommal közleni fogom. Ezen emlékkö az alvidék valamelyik római colóniájából kerülhetett ide s a templom építéséhez, a nagy köhiány folytán e vidéken, felhasználtatott.

2) A derék kutatók feltalálták a közép apsis előtt a templom sirboltját, hol a koporsók befogadására egymás fölé épitett czellák meglehetösen ép állapotban maradtak; e czellákban tömérdek férfi-, nő- és gyermek-csontok, még eléggé ép selyem-ruhadarabok, szövethimzési érczsodronyok s tölgyfa-koporsó részletek fordultak elő. A selyemruha-foszlányokból néhány darab a fáradhatlan kutató dr. Szentkláray vál. tag ur szivességéből a temesvári régészeti muzeumba jutott.

3) Felszinre hozattak az arácsi zárda terjedelmes alapfalai s egyuttal a kriptatüregek alatti földrétegben is ásatások eszközöltettek, hol alkalmasint barbár kori leletekre is lehet majd akadni. Ezen eredménynyel végződött az arácsi romok hétszáz éves falai alatt a kutatás ezen alkalommal s az érdemteljes kutatók a helyszinéről a beköszöntött est üde hüsében azon kölcsönös biztatás mellett távoztak el, hogy az ásatásokat más alkalommal folytatni fogják, miután az eddigi eredmények már is kellő tájékoztatást s eléggé biztos támpontokat szolgáltattak a további kutatások folytatására. Hazai régészeti tudományunk érdekében melegen üdvözöljük ezen elhatározást s a derék kezdeményezőnek, a történet s régészet kitünő barátjának, dr. Szentkláray Jenő vál. tagtársunknak a legjobb sikert s eredményt kivánjuk a müvelődés érdekében teendő fáradozásaihoz.

— Rékasi pénzlelet. Temesvártól nem nagy távolságra kelet felé, az orsovai vasut mentében fekvő Rékas mezővárosban egy házépités alkalmával a mult juniushó végén, mint értesültünk, nem nagyon mélyen egy fazék ezüst pénzt találtak; a pénzek nagy része, mind állitják, a rozsdától szilárdan egymáshoz volt tapadva. Intézkedés tétetett, hogy a lelet mibenlétéről szemtanuktól tudósitást nyerhessünk, hogy azután adandó alkalommal arról bővebb felvilágositással szolgálhassunk.

— Ó-Bébai régiségek. A Torontálmegyében, közel Oroszlámoshoz fekvő Ó-Béba hogy mily nevezetes talaja az ősrégészetnek, kitünő tanuságot nyujt Ambrus József Ó-Bébai segédlelkész ur, s társulatunk derék tagjának becses küldeménye; mely áll számtalan különféle idomu, vastagságu és czifrázatu edénydarabból, ép bögrék s urnákból, kisebb, nagyobb, közepén két részre osztott tálakból, melyek a beosztást te-

kintve, hasonlitanak a mi sótartóinkhoz. Találtattak még itt különféle vörös és barna szinü, a régészet terén „orsó fej“ név alatt ismeretes, agyag karikák, barna edény vagy tál födők; melyek az Ó-Bébai vidék ős barbár korszaki jellegének fényes bizonyitékát képviselik. Az ajándék már muzeumunkban van elhelyezve s Ambrus József derék tagtársunknak a beküldésért egyelőre itt mondunk köszönetet.

— Viminacium, felső Moesia fővárosának rommaradványai. Kosztolácz szerb-országi község közelében, a tekervényes Mlawa folyam jobb partján terült el a hajdani Viminacium nevezetes római főváros Felső-Moesiában, egy a Dunára néző tágas magaslaton, melyről a Duna és Mlawa völgyeire a legszebb kilátás kinálkozik s a hajdani főváros szép fekvéséről s a vidék fölött uralgó helyzetéről tesz tanuságot. A város területe részben ma gabona termesztésre használtatik s részben cserjékkel van benőve. Itt-ott a nyiltabb s szabadabb térségeken római kő- s téglamaradványok mutatkoznak s a kiásott árkok, gödrök, részint a kutatásokra, részint az elrejtettnek vélt kincsek utáni keresésre engednek következtetnünk.

— A kulicsi romok s a hajdani Margum maradványai. A kulicsi vár Szerbiában a hajdani nevezetes római Margum erőd maradványaiból keletkezett s ezen talaj az ősmultban nevezetes eseményeknek volt szinhelye. A kulicsi vár jelenleg omladék s alapját a római négyszög képezi s kétségtelen bizonyitéka az erőd római eredetének. A romok felügyelet- s kegyelethiány folytán napról-napra pusztulnak.

— A skofium-himzés virágzása II. Rákóczi Ferencz fejedelem korában. A skofium-himzés vagy gyártás, t. i. vékony arany s ezüst lemezekből finom skofium szálakat vagy sodronyokat gyártani s azokkal a magyar disz öltözeteket, dolmányokat s mentéket ékesiteni, — különösen nagy virágzásban állt hazánkban II. Rákóczi Ferencz fejedelem alatt, ki e czélból még Törökországból is hozatott skofiumgyártókat s azokat külön a munkácsi várban foglalkoztatta. Azonban, minthogy a fejedelem izlése nem egy könnyen volt kielégithető, a ruhadiszitmények előbb fehéren kihimeztettek, s csak miután e himvarrások Rákóczinak bemutattattak, s tetszését megnyerték, fogtak hozzá az arany vagy ezüst skofium-himzéshez az Angliából hozatott selyemposztókra vagy biborszövetekre. Mily remek lehetett azután egy ily, az ötvös- és himzőművészet megfeszitett igyekezetével, a fejedelem pompás müizlése szerint készült, s ősei dus kincstárának gyöngyeivel, drágaköveivel elhalmozott tündöklő magyar öltözet, — mindenki elképzelheti és fogalmat alkothat magának az utolsó magyar fejedelem nagyszerü személyes megjelenéséről. (Thaly Kálmán közlése után. L. Arch. Értesitő XII. k. V. füzet.)

— Országos régészeti és embertani társulat. Az őstörténet és embertan ügyében megindult mozgalom, a régészet barátainak örömére végleg megalakult. A társulat czime: „Országos régészeti és embertani társulat“, s egyelőre négy szakosztályból fog állani. 1) Őstörténelmi és embertani. 2) Antik emlék, és éremtani. 3) Magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani. 4) Egyházi és régészeti osztályokból. Czélja pedig első sorban az őstörténelemnek és kapcsolatban az ember-tannak müvelése, kifejlesztése, s a hazai közönség körében megkedveltetése, e mellett azonban párhuzamosan a többi három szakosztályban kijelölt szakokat is miveli. (Arch. Ért. XII. k. 187. l.)

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1878. Október hó.

Széchenyi munkálatai az Al-Dunán

tekintettel a Duna-gőzhajózás és a Széchenyi ut történetére.

BOLESZNY ANTALTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi május hó 23-án tartott hetedik évi közgyülésén.

Azon férfiu, kinek al-dunai nagyszerü tevékenységéről jelen közgyülésünkben értekezni kivántam, Magyarország legkitünőbb férfiainak legelső sorában áll. Nagy tehetségei leginkább az anyagi reformok terén nyilvánultak, noha a politikai téren is, különösen az államférfiak és szónokok között, eltekintve attól, a mit ő nemzetiségünk érdekében és általános kulturai szempontból tett, kiváló alak és oly szellemi óriás volt, hogy őt nemcsak hazánk és saját kora, hanem Európa is a század legnagyobb emberei egyikének ismeri. Tettei és nevének emléke az egykoru nagy eseményekkel összeforrva, a történet több fényes lapját töltik be.

Jelen értekezésem keretéhez nem tartozik gróf Széchenyi Istvánt müködése egész nagyságában és valóságában feltüntetni; nem pedig azért, mert értekezésem céljához ragaszkodnom szükséges, de különösen azért nem, mivel ily nagyszabásu rajzhoz nem érzek magamban a tárgynak teljesen megfelelő ismeretet s e tekintetben bevallani kényszerülök, hogy szellemi erőm parányisága Széchenyi nagyságától nagyon távol van.

Élete oly dus, tevékenysége oly sokoldalu volt, hogy képének tökéletes előállitását egészben adni már csak azon okból sem sikerülhetett, mert találkoznak és még a jövőben is fognak találkozni oly buvárkodó és kutató szellemek, kik ujabb és ujabb adatokkal szolgálnak. Igy jutott szerényen müködő társulatunk is azon helyzetbe, hogy általam mint egyik igénytelen tagja által

Széchenyi teljes alakjának nagy vonásaihoz az irodalom kitünő tudósainak kezeihez ismét nehány uj adatot bocsáthat.[1])

Széchenyi alakjának előállitását már többen megkisérlették, igy a többi között a következő elsőrangu irók: báró Kemény Zsigmond, ki a „Status férfiak és szónokok könyve“ czimü munkájában, mely irodalmunknak egyik értékesb gyöngye, Széchenyi politikai jellemrajzát adta; Falk Miksa pedig „Széchenyi István gróf és kora“ czimü munkájában, mely az uj adatok egész tárháza és irodalmunknak nagybecsü kincsét képezi, nemcsak politikai életrajzához, hanem azon nem kevésbé nevezetes tevékenységéhez, mely az általános kultura és az anyagi reformok terén nyilvánult, uj adatokkal járult. Falk Miksának munkája nemcsak hézagpótló, hanem alkotó is volt, a mennyiben a szerző Széchenyi fiatal korára nézve igen érdekes részletek birtokába jutott, melyek különféle levéltárakban voltak elrejtve és csak általa jutottak napvilágra s egyenkint véve a szerző állitása szerint, talán csekélyszerüek, de összegökben kétségtelen lélektani fontossággal birtak. Ami Széchenyi életének utolsó éveit illeti, ezekről Falk közvetlen észleletek alapján irt és a lélektan vezérkezén, ez észleletek összefüggésének megmagyarázását is megkisérlette és indokolva kimondotta, mit tartott ő Széchenyi ugynevezett „őrültségéről.“ A legnagyobb magyar — ki hazája vesztén, mint a költő fönkelt dala szól — keblét felhasitá, mint Brutus, Róma estén megtébolyodott, — terjedt el e rémhir villámsebességgel hazánkban az 1848. évi szeptember havában.

Báró Vesselényi Miklós és dr. Balogh Pál orvos nyilatkozatai Széchenyi őrültségének okairól minket felvilágositanak ugyan, de hogy a psychopathologikus kórfolyam egész menete természetessé feltünjék s némely látszólagos ellenmondás teljesen érthetővé váljék, Falk azon három teljesen különböző phasisra utal, melyen Széchenyi lelki állapota döblingi tartózkodása alatt átment.

Midőn a nagynevü Lonovics érsek az 1853. év végén mölki lakását felcserélte a bécsivel és Széchenyit családja közvetitésével meglátogatta, akkoron dr. Hopf János, mostani kalocsai kanonok volt a hires érseknek titkára s mint ilyen Lonovics kiséretében lévén, többször volt alkalma Döblingben megfordulni, kit Széchenyi fia gyanánt szeretett. Körülbelül 1859-ben Széchenyi Hopfnak levelet irt, melyben sürgetőleg felkéri, hogy Falk Miksával döblingi lakásán keresse őt fel, s utóbbival, kit addig csak névleg ismert, az általános politikai helyzetről egy óra hosszáig elbeszélt. Falk Miksa ezután sürüen meglátogatta Széchenyit Döblingben, és igy személyesen megfigyelte és észlelte Széchenyi állapotát akkor, midőn megrendült szellemi és testi ereje helyreállitva, és midőn végnapjaiban lelke mélyében ismét megrenditve volt. E szerint Falk

---

[1]) Ha némely, már ismert adatok értekezésemben előfordulnak, ezeket az események összefüggése végett kellett idéznem, melyek különben is, ha emlékezetünkbe felfrissittetnek, szerintem nagyon czélirányosak.

Széchenyi életét közvetlen személyes és alapos észleletek alapján rajzolja, melyről meggyőződésem sugallata szerint említém, hogy ezen adatok véghetetlen nagybecsü kincset képeznek.

Széchenyi végső éveiről Kecskeméthy Aurél is irt munkát, ki mint szellemdus magyar publicista és finom psychologikus volt ismeretes. Kecskeméthy, ki Széchenyivel többször érintkezvén, érdekes könyvében e kérdést fejtegeti: őrült volt-e Széchenyi? Falk Kecskeméthyről azt mondja, hogy finom észleletek egész során át, csak ama nagyon is kevéssé felvilágositó következtetésre jut: „Széchenyi egészséges korában már rejtély volt. Utolsó tiz évi állapotára épen nincs nevünk a szótárban“ és hogy Kecskeméthynek itt felhozott első tétele „Őrült volt-e Széchenyi?“ nincs könyvében megoldva, s az ellenmondások, melyeket Gyulai Pál az általa megbirált könyv szerzőjének kimutat, kiegyenlitetlen fenállnak most is; nem is Kecskeméthy nézeteiben léteznek ezek, hanem a tényekben, melyeket ez hiven előadott.

Gyulai Pál hazánk elsőrangu aesthetikusa s Kecskeméthy könyvének birálója a szerző által tett közlésekhez hozzá szólva azt állitja, hogy Széchenyi grófnak ugyanaz okozta halálát 1860-ban a mi 1848-ban megtébolyitotta.

Én ugyan Széchenyit személyesen sem nem ismertem, sem koromnál vagy állásomnál fogva vele nem érintkezhettem, de egészséges éveit illetőleg, a kezeimnél létező eredeti leveleiből itélve, véleményemet alább én is kifejtendem.

Tasner Antal Széchenyi egykori titkárának hátramaradt kéziratai, melyeket, ha jól emlékszem, Géza nevü fia ezelőtt két évvel kiadni szándékozott, Széchenyi életrajzához szinte érdekes adatokkal szolgálhatnának. Ezt az 1830-ki években volt titkárát egyik kedélyes levelében „Hodzsa Effendi Tasner“-nek nevezte.

Báró Eötvös József egykori miniszter társa, Széchenyiről emlékbeszédet tartott, mely a nagy magyarnak érdemeiről, a lehető leghivebb felvilágositást nyujtotta és életrajzához nagybecsü anyagot szolgáltatott, amennyiben Eötvös a férfikor legszebb éveiben volt akkor, midőn Széchenyi vele és kortársaival nemzetiségünket a korszellemnek megfelelő fejlődési polczra emelni iparkodott, kik azután az ily küzdelmekben kitüntetett szereplésük által halhatlanokká is lettek.

Lehet, hogy mások is vannak, kik érdekes iratokat gyüjtvén Széchenyivel foglalkoztak vagy róla irtak és könyveket adtak ki, de ezen körülmény figyelmemet kikerülte.

Az előadottakból kitetszik, hogy a legkitünőbb irók Széchenyi utolsó éveiről behatóan és kimeritőleg irtak.

Falk mint Széchenyi szellemdus életirója, figyelmét nemcsak fiatal korára és utolsó éveire, hanem egész életére terjeszté ki, s ő utána ma már a legnagyobb magyarnak életrajzát tartalmazó dolgozatok egész irodalmat képeznek.

Én is azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy Széchenyi egy csomó

eredeti leveleinek birtokába jutottam, melyek eredetileg német nyelven vannak ugyan irva, de általam a lehető leghivebben magyarra fordittattak. Ezen leveleit a gróf nem élete végszakában, hanem akkor irta, midőn mint a férfiu erő teljében az anyagi reformok terén a hon javáért a nemzet-gazdászati és kereskedelmi érdekek mellett az Al-Duna vidékén müködött, s az erély és tevékenység lehető legnagyobb fokát kifejtette. Ezen leveleket egyik Orsován lakó barátjához az 1830—40-ki években irta, melyek idővel örökösének Dinelli Alfonz volt államvaspályai felügyelő urnak birtokába jutottak, ki megkeresésemre szives volt azokat nékem átadni. Igaz, hogy ezen levelek magán embernek irattak, de oly adatokat tartalmaznak, melyek egyrészt a Széchenyi-ut és a Dunagőzhajózás történetére vonatkoznak, másrészt Széchenyi akaratának szilárdságára, erélyére, következetességére, kedélyességére és egész jellemére fényes világot vetnek. Ha valaki a jelesebb irók közül Széchenyi életrajzát bővitett uj kiadásban meg fogja irni, az általam napvilágot látott eredeti levelek nyomán köztudomásra jutott adatok, Széchenyi kimagasló alakjának körvonalozásához némi becses anyagot fognak szolgáltatni.

I.

Széchenyi fiatal korát a salonokban, a harczmezőn és utazásokban tölté. A politikáról keveset gondolkodott s a hazai nyelvet csak tördelte. Ezt állitotta egykor barátja báró Vesselényi Miklós, kivel Széchenyi fiatalabb korában Német-, Franczia- és Angolország nagyrészét bejárta. Sokat láttak és tanultak. Három évi vándorlás után visszatértek hazájukba azon szilárd elhatározással, hogy mint hazájuknak reformátorai lépnek fel. Széchenyi, midőn pezsgő ifjuságának korszaka elmult, Magyarország helyzete felöl komolyan kezdett gondolkozni; nagy eszmékkel telve, komoly tanulmányokkal foglalkozva kiolthatatlan vágy keletkezett lelkében Magyarország kifejtésére, anyagilag és szellemileg népét emelni, neki a jólét és kultura által az europai népek családjában becsületes helyet kivivni. Ez volt Széchenyi főfeladata. A politikai szabadság kérdése mint amannak kifolyása előtte csak másodrendü volt.

Az 1825. évi országgyülésen a nemzeti nyelv előmozditására szolgáló eszközökről volt szó, és a karok és rendek egy felállitandó magyar akadémiáról tanácskoztak. Nagy Pál akkoron hires ellenzéki szónok erőteljes vonásokban festette a helyzetet és áldozatokra hivta fel az ország dus gazdag főurait. Akkor Széchenyi mint huszár-tiszt és egyszerü hallgató első parlamenti beszédét tartá, mely ezen szavakból állott: „Nékem itt szavam nincs, az ország nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, s ha feláll oly intézet, mely azzal segiti honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egyévi jövedelmét feláldozom.“ Ez pedig nem állt kevesebből, mint 60.000 frtból. Széchenyi ezen óriási áldozata az egész országban

a legnagyobb lelkesedést idézte elő, és őt a nagy közönség előtt ismeretessé tette, ki ezután mint lángszellemü és messzelátó férfi, száz még száz eszme valósitásáról kezdett mélyen gondolkozni. Ilyenek voltak a többek közt: a nemzeti szinház emelése, állandó hid épitése Buda és Pest között, vasut-hálózat, Dunagőzhajózás, melylyel mint kedvencz eszméinek egyikével és értekezésem keretéhez tartozóval bővebben fogok foglalkozni. Figyelmét nem kerülték ki a hajózás akadályai, melyeket elháritani iparkodott. Daczára annak, hogy — midőn száz országos ügy lekötötte — világraszóló törekvései közepette, lerándult Orsovára, tervei körébe vonni azon akadályok elnáritását, melyek a világkereskedelmet, a kelettel való összeköttetést nemcsak a legszükebb mederbe szoritották, hanem sokszor teljesen lehetetlenitették is. Az akadályok alatt, értem a vaskaput és többi társait: a kataraktákat. Ezen szikla zátonyoknak nem annyira elháritása mint inkább szoros megvizsgálása és némi szabályozása tette csak lehetővé a gőzhajózást az Al-Dunán, mely a Duna balpartján a Széchenyi név alatt ismeretes országut szabályozását is vonta maga után, mely párhuzamosan halad az átellenben, a Duna jobb partján Tiberius által kezdett és Trajan alatt bevégzett a Dunába nyuló sziklahegyekbe vésett római uttal, melynek nyomai Drenkovától egész Ogradenáig most is láthatók.

A jeles hadvezér, mielőtt haditervét készíti, hogy a sikert biztosithassa, a többi között terep- és helyismerettel kell, hogy birjon. Széchenyi belátta, hogy a Moldova és Szörénytorony közötti vonalon — melyben a dunai szorosok elterülnek — Orsova a legalkalmatosabb pont, melyre támaszkodhatik; itt ütötte fel főhadiszállását és itt kereste fel magának a helyismerettel biró egyének közül a legalkalmasabb embert, kivel folytonos összeköttetésben állt. Ez Popovich Fóta jómódu kereskedő volt, ki a keleti nyelveket jól beszélte s kinél Orsován két évig lakott; kit barátjakint tisztelt és később szeretett is. Evvel sürü levelezésben állott, nemcsak az 1830—35-ki években, hanem ugyszólván a forradalomig. A viszony közöttük oly szivélyes volt, hogy Popovich később több évig tartózkodott részint Széchenyi birtokain, részint Pesten, Pozsonyban grófi barátja társaságában. A gőzhajózás megnyitásakor Széchenyi előterjesztésére Popovich volt Orsován az első társulati ügynök.[1])

Széchenyi 38 éves volt, midőn az 1830. évi tavaszon Popovich Fótával Orsován megismerkedett. Innen juniusban Valdstein János gróffal, Beszédes mérnökkel s még öt más kisérővel Galaczra, s onnan Konstantinápolyba utazott. Legközelebbi czélja utazásának az volt, hogy Konstantinápolyban mindent megkisértsen, miszerint lehetővé tétethesse a hajózást Galaczig, sőt hogy Odessa és Konstantinápolyig az nyitva és járható is legyen; továbbá hogy a területet megismerhesse és azt mérnökével müszakilag is megvizsgáltassa. Visszautaztában azonban veszélyesen megbetegedett, hol azon nevezetes levelet mondta

[1]) Én Popovich Fótával az 1863-ki évben ismerkedtem meg; ki Széchenyivel volt viszonyairól velem olyan adatokat közlött, melyeket érdekeseknek találtam feljegyezni.

Valdstein gróf tolla alá, mely Falk munkájának 64. lapján olvasható és közel Hirsovához a Dunán 1830. évi julius 17-én iratott. Ez politikai végrendelete volt, azon esetre, ha az isten a betegsége okozta kinokból ki akarná szabaditani. Azon levelében azt állitja, hogy Magyarország felemelésére három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

Széchenyi egészsége ismét helyreállt és lassan usztatott fel hajójával a Dunán, melynek partjain Viddin és Zimony között munkálkodott.

Zimonyból 1830. évi október 13-án Popovich Fótának Orsovára a következő levelet irta:

„Kedves Popovich!“

Mielőtt ezen helyet elhagyom, hogy az országgyülésre siethessek, az ön jó emlékébe akarom még magamat visszaidézni, miszerint önnek minden szivességéért köszönetet mondjak.

Minden czéljaimat szerencsésen elértem. Azonban veszélyes beteg voltam, — s velem együtt utitársaim is, egyetsem véve ki; azon szolgám ki minket Mehadiára kisért, meg is halt. Mi mindnyájan félig-meddig jól vagyunk.

Az Internuntiust megkerestem, hogy önnek egy Fermánt küldjön. Ő mondá: „Ő nem adhatna általános (Generál) Fermánt, még sohase történt volna, — bejelentve kell lenni“ „Mire és akkor nincs semmi akadály.“ Ha ezen módon önön segitve lenne, akkor irjon ön egyenesen Konstantinápolyba és hivatkozzék bizvást reám.

Ha ideje van, irjon nékem Pestre. Ha isten akarja és az emberek nem akadályozzák — ugy nemsokára másképen fog a Duna kinézni.

Rövid idő előtt Milosnál voltam, ki egészen a szabályozás részén van.

Éljen boldogul és tartson emlékében.

Gróf Széchenyi István m. k.

Széchenyi leveléből kitünik, hogy Popovich Fótával nem beszélt, mikor Konstantinápolyból visszatért. Itt azt irja, hogy ő veszélyes beteg volt és utitársai is, de felgyógyultak mindnyájan; csak is egy szolgája halt bele, ki őket valószinüleg a konstantinápolyi utazás előtt Mehadiára kisérte. Falk munkájában a 64. lapon azt állitja, hogy gróf Valdstein és Beszédes mérnök tértek Széchenyivel vissza életben; a többi öt kisérőt elragadta a dögvész és más betegségek. Ez pedig az előbb idézett levél szerint nem áll.

Hogy mily lélektani éleslátással birt Széchenyi, abból is kitünik, hogy kit választott és nyert meg orsovai ügynökének. Popovich a török, görög, orosz, román, szerb, német és franczia nyelveket beszélte és Milos fejedelemmel rokonságban volt, kit Széchenyi érdekkörébe minden áron bevonni iparkodott és terveinek megis nyert.

A véletlenség ugy hozta magával, hogy Széchenyi grófnak Popovich

Fótához irt levelén kivül azon eredeti levele is kezemhez jutott, melyet ugyanezen a napon Zimonyból Lehmann János ujvidéki kereskedő és hajótulajdonoshoz Pétervárádra intézett, mely igy hangzik:

Kedves Lehmann!

Folyó hó 16-án déltájban fogok Pétervárádra megérkezni, a „Zöldfa“ vendéglőben leszállani, a hadparancsnokot meglátogatni és utazásomat haladéktalanul Temerinen keresztül folytatni. Azonban végtelenül sajnálnám Pétervárádon ugy átutazni: anélkül, hogy önt ne látnám. Ha roszullétem miatt annyi időt nem vesztettem volna és az országgyülésre nem sietnék, akkor Pétervárádon maradnék, csak azért, hogy önt meglátogassam, — igy azonban önt kell megkérnem, hogy engemet látogasson meg.

Kérésemet ne vegye rosz néven.

Éljen addig is boldogul, a közeli viszontlátásra.

Zimony, 1830. évi október hó 13-án.

Széchenyi s. k.

Széchenyi ezen levelét a zimonyi cs. kir. vesztegintézetben irta, mert a vesztegintézeti igazgatóságnak felnyomatu pecsétje a kétfejü sassal és körüliratal mind a levélboritékon, mind pedig magán a levélpapiron látható. Ezen levél Lehmann János halála után Ágoston nevü fiának kezébe került, ki azt ereklyeként őrzi és nekem csakis használat végett engedte át, melyet a betekintés, illetőleg leforditás után tulajdonosának, ki attól megválni nem akart, azonnal visszaszármaztattam.

Széchenyi az 1830. évnek tavaszán Szina egyik közönséges fahajóján utazott le Pestről a Dunán a Fekete tengerig, honnan tengeri vitorlás hajón folytatta utját Konstantinápoly felé.

Ezen utjában Ujvidék városa Széchenyit nagy pompával fogadta, ki azért kötött ki Ujvidéken, — eltekintve attól, hogy az ilyen hajók a városokban fris hussal és más eleséggel elláttattak — mert az öreg Szina, Lehmann ujvidéki kereskedővel, mint hajótulajdonossal összeköttetésben állt, ki amannak kereskedelmi czikkeit az Al-Dunán tovább szállitotta, mert Lehmann az Al-Dunát gyakorlatilag másoknál jobban ismerte; Szina tehát Széchenyinek utitársul Lehmannt ajánlotta, ki Széchenyit a dunai szorosokon át el is kisérte, mialatt szorosabb ismeretséget kötöttek ugy, hogy a dunai gőzhajózás életbeléptetésekor Széchenyi ajánlatára Lehmann János az „Argo“ nevü gőzhajón kapitány lett.

Lehmann János az 1869-ik évben Pozsonyban halt meg, kinek idősebb Ágoston nevü fia a Dunagőzhajózási társulatnak hajófelügyelője Szörénytoronyban, az ifjabb fia pedig ugyanezen társulatnál kapitány volt és jelenleg nyugdijából él Zimonyban.

Október közepén Széchenyi a pozsonyi országgyülésre utazott, noha ez

már szeptember 6-án ült össze, melynek tárgyalásaiban kiváló részt csak akkor vett, ha valami, az ő kedvencz terveivel összefüggő kérdés volt napirenden.

Mielőtt Széchenyi Konstantinápolyba utazott, kedvencz eszméje, a Dunagőzhajózás gyakorlati megoldást nyert, a mennyiben báró Geymüller János és Puthon János vezetése alatt 15 év tartamára egy részvényes társulat alakult, mely 1830. őszén „I. Ferencz" nevü első gőzhajóját a Dunába eresztette. A Dunagőzhajózási társulat első főügynöke Pesten Nose volt.[1])

Már évekkel ezelőtt többen nyertek volt kiváltságot egy gőzhajózási társulat életbe léptetése ügyében, de semmire sem mehettek vagy azért, mert a bankárokat ügyüknek nem nyerhették meg, vagy pedig azért, mert Széchenyi szellemi tehetségének tőkéjével még nem dicsekedhettek. Csak később, mikor Széchenyi a kultura és a reformok terére lépett, keletkezett egy társulat John András és Prichard József velenczi angol hajóépitők vezetése alatt, mely 3 év tartamára 1828. évi április 17-én szabadalmat nyert egy dunagőzhajózási társulat létesitésére. Ezen czégnek sikerült Széchenyit megnyerhetni, ki nemcsak jelentékeny pénzösszeget ajánlott fel, hanem ami a sikert még jobban biztositotta, a főherczeg József nádort, Benvenutti, báró Geymüller és báró Puthon bécsi bankárokat is megnyerte ezen vállalatnak, melyből azután a fent emlitett részvény-társulat nem 3, hanem 15 év tartamára kiváltságot nyerve alakult meg. Ezen társulat 20 részvényt bocsátott ki, egyenként 500 forintjával. A helyzet illusztrálására azt kell megemlitenem, hogy Magyarországban csak 13 részvény kelt el, de ezen legkevésbé busult Széchenyi, ki midőn Milos fejedelmet, Sina, Eskelesz és más bankárokat megnyert vállalatának, lassan-lassan a magyar főnemeseket és birtokosokat is betudta vonni részvényesekül a vállalat érdekébe.

A vállalat sikerülte és a társulat megalakulása után Széchenyi szakértőkkel utnak indult a Dunát tanulmányozni és összeköttetéseket létesiteni. Ez történt 1830-ban, midőn ez ügyben Konstantinápolyból dusgazdag ismeretekkel tért vissza. Most már Széchenyi hazatérése után azon gondolattal is foglalkozott, miként a kiváltságot tiz évig meg kell hosszabbitani, sőt arról is tanakodott, miszerint a kiváltságot 90 évre kellene megszerezni, mert a hajózást, mely tényleg Zimonyig terjeszkedett ki, már nemcsak Galaczig, hanem Odessa Konstantinápolyig vélte kiterjeszthetőnek lenni.

Az 1830—31-iki országgyülés befejezése után már nagyobb tevékenységet fejthetett ki a gőzhajózás ügyében. Első gondja is az volt, hogy a gőzhajók száma szaporittassék, mi 1832. évben meg is történt, amennyiben

[1]) A jövő év őszén a Széchenyi által létesitett „Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társulat" ötvenedik évébe fog lépni, mely alkalommal előlegesen azon eszmét penditjük meg, melyet az igazgató tanácsnak és részvényeseknek becses figyelmébe ajánlani óhajtottunk, hogy az 50 éves jubileumot ünnepélyesen megtartani helyén lenne. Ezt azon okból emlitettük fel, hogy Széchenyinek a munkára, az anyagi és szellemi jólétet előmozditó tettekre buzditó szelleme felelevenittessék.

az „I. Ferencz“ mellé 2 uj gőzhajó: a „Duna“ és „Pannónia“ adatott. Ugyanezen évben Széchenyi királyi biztossá neveztetvén ki, mint ilyen Orsovára érkezett azon munkálatok fővezetését átvenni, melyek a dunai szorosok müszaki megvizsgálására tétetni szükségesek voltak. Moldován és Orsován vizmérczék állittattak fel, hogy a viz apadását és áradását észlelhessék s a dunai szorosokat vizsgálatuk tárgyává téve, ezen évben az elméleti előmunkálatokat és mindazon intézkedéseket megtették, melyek szükségesek voltak, hogy a jövő évben a sziklák repesztéseihez hozzá foghassanak. Ezen előmunkálatokra a vizállás igen kedvező volt, amennyiben a Duna 1832-ben őszszel annyira leapadt, hogy a szorosokban a Dunameder szikláinak ezer meg ezer különféle alaku és nagyságu darabjai kiválólag előtüntek. Ezen évnek tavaszán Széchenyivel a következő mérnökök érkeztek meg a Moldova és Orsova közti vidékre, és pedig: Vásárhelyi Pál, országos főmérnök vezetése alatt: Melczel János, Fonberger Lajos, Kecse Ferencz, György Sándor, Kamőczi Gábor, Tóth Antal, Vörös Zsigmond, Wolfram József, Lányi Samu, Turkovics Lajos, Hevessy Károly, Nikolka András, Nagy István, Veitersheim Károly, Beszédes, Szeidl és mások.[1])

Hogy Széchenyi a Duna birtokbavételét s annak európai csatornává leendő kifejlesztését siettesse, testi és lelki erejének minden megfeszitésével dolgozott. Ezen tervének a nádor főherczeget is megnyerte, ki az 1833-ik évi szeptember 26-án kelt 1062. számu iratában helyeslését fejezte ki az iránt, hogy a gőzhajózás a Feketetengerig berendeztessék. Széchenyi a kormányhoz is fordult, hogy nyilt pártfogolásával a vállalatot támogassa, a szerb, oláh s török hatóságoknál a személy és vagyon biztositását szorgalmazza s némely vesztegintézeti s harminczadi rendszabály módositását eszközölje. A vesztegintézetit illetőleg Széchenyi saját személyében gyakorlatilag tapasztalta, hogy eltekintve, miszerint a vesztegelés a legszorosabb börtön és valóságos kinzás volt, mely 10, 20 sőt 30 napig is eltartott, az czél és haszon nélküli, a kereskedésre nézve pedig nagyon káros volt. A vesztegintézeti rendszabályok oly szigorral hajtattak végre, hogy az ellenszegülők kemény és szigoru büntetésre itéltettek. Sőt az is történt, amire élő emberek még most is emlékeznek, hogy a hadi törvényszék halálra itélt valakit azért, mert ismételten ellenszegült a rendszabályoknak, vagy ezeket kerülő utakon kijátszotta.

Mily kellemetlenség- és időveszteséggel volt a veszteg-intézetben való időzés összekötve, legjobban illusztrálja maga Széchenyi grófnak Szögyényi Lászlóhoz az 1834. évi október 25-én kelt és a zsupaneki vesztegházból irt levele, melynek ide vonatkozó része igy hangzik:

---

[1]) Ezeknek részére a magy. kir. udvari kincstár 1832. évi május 30-ról 17814. szám alatti rendelete értelmében, az orsovai harminczadi hivatalnál 6000 frtot utalványoztatott. Az utalványozások a szükségletek arányához mérten havonként ismételtettek. Igy például juliusban 8000 frt volt utalványozva stb.

„Tisztelt Barátom!“

Törökkel, oláhval többet bajlódom, mint a dunai szirtekkel, itt ülök minden vágyaim mellett, vesztegelő rab.

Unalmimra azonban nem egy szebb jövendőnek biztos, de távolibb reménye deritget csak fényt, hanem október 8-án irt barátságos soraid jelenleg is kellemtelibb érzésekre melegitik keblemet“

Semmi kétséget nem táplált Széchenyi, hogy ezek és a többiek nagy és hallatlan concessiók, hanem a Feketetengerreli összeköttetés szintén nagy és hallatlan, amit nem szabad elfeledni, sem azt, hogy azon eszközökhöz kell fordulni, melyek czélra vezetnek. Ami történt, csakis a főherczeg müve volt, azért a nádort emlékiratában kérte, miszerint ne bocsássa ki kezei közül az ügyet, mert csak is ő viheti keresztül ezen és hasonló kényes, de felette fontos pontokat; ha ezek a dikaszteriumok, vagy a főhaditanács eleibe kerülnek, akkor a gőzhajózási ügy ad calendas graecas elhalasztatott volna. A nádor főherczegen kivül összeköttetésbe lépett herczeg Metternich külügyminiszterrel s a főhaditanács elnökével Hardegg gróffal is.[1])

Az 1833-ki évben Széchenyi az elméleti előmunkálatok és műszaki vizsgálatok fővezetésén kivül mindenütt még a legmagasabb körökben is a a talajt előkészitette, ugyanezen évi deczember 2-án részt vett a gőzhajózási részvényesek bécsi gyülésén, melyben báró Puthon igazgató meleg köszönetet mondott a nádornak és Széchenyi grófnak, ki ezen gyülésen keresztül vitte a részvényesek beleegyezését, hogy a gőzhajózást Moldováig kiterjesztve, uj részvények bocsáttassanak ki három uj gőzhajó épitésére, és hogy az 1834. évben a dunai szorosokon az erre legalkalmasabb gőzhajóval keresztül hatolhasson, hogy az a Vaskapun tuli Szkella, Kladova és Galacz között közlekedhessen. A siker biztos érzetében Széchenyi azt mondá, hogy a dunai szorosok már meg vannak vizsgálva és az iránt többé nincs kétség, hogy ha a vizmércze másfél méter vizet mutat, kisebbszerü gőzhajókkal a dunai szorosokat áthatolni lehet és igy Bécstől Konstantinápolyig a gőzhajózás életbe léptethető leend akkor, ha a jövő évben a gőzhajózás akadályait elháritani és a dunai szorosokat szabályozni fogják.

A részvényesek ezen gyülése után Széchenyi, Andrássy György gróffal és Vásárhelyi igazgató mérnökkel Angolországba utazott, hogy az uj gőzhajók számára a Duna tisztitására és a sziklák repesztésére gépeket vásároljon. Közel négy hónapig időzött Angolországban, honnan 1834. évi április végén érkezett haza és junius elején „I. Ferencz“ nevü gőzhajón Tasner titkárával és két szolgájával Moldovára érkezett.

---

[1]) A m. k. udvari kincstár 1833-ik évi julius 3-án kelt 22322. sz. kibocsátványa alapján Veszter Imre, orsovai harminczadi tiszt 10000 frtot fizetett ki. Egy kincstári elnöki ugyan ezen évi 631. sz. rendelet szerint juliusban 2500 frtot fizetett ki, mint azt azon ügydarabok mutatják, melyekhez hozzájutottam

Soha magán vállalat nem emelkedett fel oly hatalmasan, mint ezen gőzhajózási társulat, mely ma a legnagyobb virágzásnak örvend.

Ki hitte volna azt — csak tulvérmes reményü emberek hitték, — hogy midőn az 1830-ik évben az első gőzhajó, „I. Ferencz“ vizre bocsáttatott és az 1834. évben a második gőzös, „Argo“ a vaskapun áthatolt, oly rohamosan fog az üzlet emelkedni, hogy az utóbbi évtől kezdve nemcsak egy gőzhajó került ki évenként, sőt csak egyetlen egy olyan év volt — és pedig az 1835. — melyben egy gőzhajót szállitott a hajógyár, hanem évenként 2—13 gőzhajót volt szükséges épittetni, eltekintve az 1874. évben történt nagyobbszerü vásárlástól, midőn ezen gőzhajótársulat 45 gőzhajót vásárolt meg az ugynevezett magyar gőzhajótársulattól. Jelenleg a társulat rendelkezik 164 személy- és teherszállitó-, 19 csavar- és 6 lánczgőzössel, végre 5 iszaptisztitó hajóval 17.274 lóerőre, — ide nem értjük az uszály- és dereglyehajókat.

Hogy micsoda óriási módon terjedt ki a gőzhajózási társulat, mutatja az igazgatási, ügynöki és hajózási tiszti személyzet tiszteletreméltó száma, melyet ide igtatunk a következő beosztással:

Kezelő bizottság (administratió)

Elnök: Báró Wodianer Mór.

Administratorok:

Burg Ádám báró, cs. kir. udvari tanácsos.
Dr. Seiller János, Gáspár, báró.
Welteni Wiener Ödön, lovag.
Wimpfen Győző, gróf.
Bachmayer Lipót.

Képviselők:

Dr. Spallarti Neumann József, lovag.
Nemes Diószeghy Samu.
Dr. mantenaui Benedikt József, lovag.
Königswarter Mór, báró.

Forgalmi igazgatóság:

Cassian Márton, lovag, igazgató.
Kriegsz-Au Adolf báró, kezelési titkár.
Zetsche Ferencz, főtitkár.
Urban Ferencz, forgalmi főfelügyelő.
Stöhr György, forgalmi felügyelő.
Dr. Polacsek Ferencz, jogi tanácsos.
Sauer Frigyes, iroda főnök.
Neuffer Ernő, pénztári főnök.
Fábián János, forgalmi ellenőri főnök.
Kusché Károly, anyagkezelési főnök.
Spitzler Oszkár, kőszén és leltárügyi főnök.

Remmel Péter, az építészetosztály főnöke.
Hartmann Ignácz, statisztikai főnök.
Haider Zsigmond, a statisztikai irodák aligazgatója.

Főpénztár Bécsben:

Zograf György, főpénztárnok.
Amon Albert, segédpénztárnok.

Számvevőség Bécsben:

Foglar Lajos, főszámvevő.
Schellhorn Vilmos, segéd.

Központi hajófelügyelőség Bécsben:

Lazarich Szilárd, központi hajófelügyelő.
Mierzwinsky, Málnay Gyula, hajófelügyelő és központi hajófelügyelőségi segéd.
Marchetti Károly, felügyelő.

Ezen központi hivatalok oly személyzettel birnak, hogy az a magy. kir. bel- vagy pénzügyminiszteriumnak személyzeténél nem csekélyebb számu és oly nagyszerü palota-épülete van, hogy a bécsi „Ringstrasse“ épületeinek bármelyikével vetekszik.

A központi főhivatalokon kivül van 5 hajófelügyelőség és pedig: Bécsben, Budapesten, Szegeden, Zimonyban és Szörénytoronyban; forgalmi felügyelőség van 6, nevezetesen: Bécsben, Linzben, Budapesten, Zimonyban, Orsován és Galaczon.

A budapesti felügyelő nemes Medgyaszay István egyuttal a forgalmi igazgatóságnak is vezetője Magyarország számára.

Hajó-gyára három van: Korneuburgban, Budapesten és Szörénytoronyban.

Könyvviteli hivatalok vannak: Bécsben és Budapesten.

Mindezen főbb hivatalokon kivül van egy kőszénbányai igazgatóság is Pécsett.

Hajóállomások vagy ügynökségek a következő folyók mellett vannak, és pedig:

Az Inn folyón Bajorhonban 2; a Dráván 8; a Tiszán 13; a Bégán 2; a Száván 11; a szerb parton 4; a Dunán és pedig Bajorhonban 6; Ausztria-Magyarországban 90; Szerbországban 6; Romániában 14 és Bulgáriában 10. Összesen 166. Továbbá 31 olyan ügynökség is van különféle európai nagy városokban, melyek a hajózási vonalon kivül esnek.

A hajótisztek száma a következő, és pedig: elsőrangu kapitány 158, másodkapitány 17, hajóvezető 25, ellenőr 36, kezelő 68, főgépész 7, gépészek 175, gépész helyettes 23.

A hajó- és forgalmi felügyelőségek és ügynökségeknél számos hivatalnok van alkalmazva.

Ide nem számitattak a kórmányosok és legények.

II.

A gőzhajózás az ugynevezett Széchenyi-ut létesitését eredményezte.

Ezen roppant áldozatokba került, a Duna közvetlen balpartja mellett elterülő ország-ut a gőzhajózásnak az Al-Duna mentében való létesitése után azon okból volt szükséges, ha rendkivüli csekély vizállás következik be, és a gőzhajó a Feketetengerből és Galaczról a vaskapuig jőve, a legkisebb gőzhajó sem hatolhat már azon és a többi szorosokon keresztül, az utat pedig az utasok más hajókon folytathatnák, hogy ezen hajókat felvontatni lehessen, vagy ha ez sem lehetséges, amint az ősz táján igen sürün megtörténik, hogy az utasok szükség esetében utjokat kényelmesen kocsin folytathassák.

Az Alibeg vidék, Szirinja patak és kazani szoros mellett a Duna balpartján országut, a Duna medréig elnyuló sziklahegyek miatt nem létezhetett, mely ezelőtt nagy hegyeken és sürű erdőkön keresztül vezetett s azokon csakis ökrös kocsik hatolhattak át, mely roppant fáradság és időveszteséggel volt összekötve, a kisebb bárkákon vagy vontató hajókon való utazás pedig sok emberéletbe került. Élő emberek még emlékeznek azon szomoru esetekre, midőn a Greben zuhatagban, mely már a rómaiak korában kis vaskapunak neveztetett, nemcsak a hajó ment tönkre, hanem a rajta utazó összes emberek is elvesztek.

Széchenyi mindezen elháríthatlannak látszott akadályokat, roppant munka megfeszitésekkel legyőzé. Nemcsak vizen, hanem szárazon is sikeresitette az utazást. Az elsőt a gőzhajózási társulat, az utóbbit az országut életbeléptetése által, mely Moldovától a vaskapuig terjed és Széchenyi utnak neveztetik.

Az 1834-ki év ezen czél elérhetése szempontjából véletlenül igen alkalmas volt, amennyiben október 23-án a lehető legcsekélyebb vizállás lévén, mely a vizmérczének zérusát képezi, honnan a tavaszi időszakban 6 méterig árad a Duna. Vásárhelyi igazgatómérnök az 1834. évi deczember 15-én Plavisevicza elkészitette a vaskapu és többi szorosok térképeit a 23. októberi legcsekélyebb vizállás alkalmával, melyeknek Vásárhelyi egyik mérnök társa által készitett másodpéldányai kezeim közt vannak. Ezen térképek véghetetlenül megkönnyitették Széchenyi munkálatait.

Az országut számára Széchenyi grófnak tért kellett nyernie, mely a sziklahegyek alján aláaknázások és lőpor általi felrobbantások által történt. Csakis ezen vizállás mellett volt lehetséges az országutat a Dunából emelkedő sziklafalazattal erősiteni, mely a Duna vize miatti veszélytől egy mellvédfallal biztositatott és körülbelül 6 méternyi széles. Ezen országutra mindenkor a legnagyobb gond fordittatott, ugy, hogy országutaink között az első helyet foglalja el.

A Széchenyi-ut körüli munkálatok az 1834. év tavaszán vették kezdetöket. Báziástól Moldováig az ut csak kavicsolást szükségelt, Moldovától azonban már a Dunába nyuló sziklákat is repeszteni kellett.

Mielőtt ez történt volna, Széchenyi lerándult Moldovára, melyről a következő Popovich Lázár Fótához intézett eredeti levele is tanuskodik:

Kedves Popovich!

Sietek önnek mondani, hogy én folyó hó 10-én innen bizonyos Tasner

és két szolga kiséretében gőzhajón el fogok indulni. Hihetőleg sehol sem fogok időzni, hogy mielőtt Orsován lehessek. Ez alkalommal Orsova vidékén csak 3 egész 4 hétig maradok, mivel az egész munkálat szervezése engemet Bécs és Triesztbe szólit.

Én azonban gyengélkedő vagyok, nyugalom és ápolásra van szükségem, ezért ajánlom magamat önnek jóságába. Lehetne-e ön házában laknom, illetőleg némelykor aludnom? miután Moldova és Plavisevicza között leszek. Az ön háza legnyugalmasabb és legegészségesebb. Ha azonban az nem volna lehetséges, akkor is megelégszem és kérem önt, hogy más viskóról gondoskodjék. Valószinüleg más utazók is fognak velem jönni, W. Anderson egy amerikai, gróf Teleki stb. „Söpörtesse és takarittassa ki tehát Orsovát, hogy „nekünk orsovaiak"-nak ne kelljen magunkat szégyenelnünk.

Szakácsot magammal nem hozok, még pezsgőt sem!!! Az mind szeptemberben fog történni, ha mi Konstantinápolyba utazunk . . . !

Nekünk most sokat kell dolgoznunk, józanoknak lennünk, sőt böjtölnünk, de azután stb. Én örvendek . . . rendkivül!

A legnagyobb sietségben.

Ajánljon ön engemet minden ismerőseimnél.

Pesten, 1834. évi junius 2-án.

Széchenyi István, m. k.

Ezen munkálatok Széchenyit az 1834—35-ki években az 1832—36-ki országgyülés üléstermeitől kevés kivétellel folytonosan távol tartották. Az idézett levél értelmében Széchenyi Moldovára érkezett, hol az ő jelenlétében Vásárhelyi vezetése alatt több ezer munkás kezdett dolgozni, kik közül sok kőfaragó és kőmives lévén, ezek a leendő országutnak akadályait képező sziklák repesztéséhez és a falak s mellvédek épitéséhez fogtak. Széchenyi junius és julius havában Moldova, Berzászka, Szvinitza és Plavisevitza között tartózkodott, néha berándult Orsovára, hol Popovich házában lakott, és egy-két napi időzés után ismét a munkálatokhoz sietett. A felhozott években hetekig, sőt hónapokig lakott Orsován és vidékén, midőn mérnökeivel e vidéket, vizsgálgatta. Julius és augusztusban Pesten, Bécsben és Triesztben volt. Szeptemberben visszatért és a mehádiai Herkules-fürdőben több napig pihent, honnan Orsovára a következő levelet intézte:

Legkedvesebb barátom!

Az ön által nekem küldött csomagért köszönetet mondok.

Gróf Hunyady holnap korán reggel Orsovára utazik. Ugyan gondoskodjék, hogy ő Adolfnál (az „osztrák császár"-hoz czimzett vendéglő) jól elhelyeztessék, és hivja meg őtet minden étkezésre. Bort mintha nem innék,

következőleg pezsgőt sem. Én holnapután jövök ebédre és elvárom Vásárhelyit Volframmal, következőleg ezen két atyafival hatan leszünk.

Allah bereketversün.

Herkulesfürdőhely, 1834. évi szeptember 15-én.

Széchenyi m. p.

Másnap Széchenyi Orsovára érkezett, s néhány napig itt időzvén a fent említett társaságban a munkálatok szinhelyére sietett; őszszel a Duna rendkivüli apadásban volt; ezen kedvező alkalmat Széchenyi azonnal felhasználta, nemcsak az ország-ut létesitésének sikerdusabb folytatására, hanem az időközben Angolhonból leérkezett gépek használatával azon sziklákat is kezdte repesztetni, melyek a Duna medrében a szorosokat képezék; ezeknek nevei: Sztenka, Kozla és Dojke, Izlás és Tachtália, Greben, Jucz, Kazán és Vaskapu, melyek „Kézikönyv a Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bolgárországban utazók számára“ és „Die Donaukatarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth zwischen Bazias, Orsova und Turn-Severin“ czimü munkáimban alaposan és kimeritőleg előadatnak.

Moldován alól a sziget végén egy hatalmas sziklaoszlop emelkedik a Duna közepén, melyet „Babakáj“-nak neveznek és egy szerb regével van összekötve. Ez őrként áll, mint egy intésül, miszerint most a Dunán veszélyes sziklacsoportok következnek. A Duna jobb partján Golubácz, a balpartján Lászlóvár romjait szemléljük, melyeken tul a Duna a mindig magasbodó hegyek között hirtelenében összeszorulni kénytelen és a gőzhajón alig fél óráig utazva az első Stenka nevü szorost találjuk. Ezt és a többi legveszélyesebb zuhatagokat, a milyen az Izlás és Tachtália, Greben és a Vaskapu, kezdte Széchenyi repesztetni. Bármennyi sziklákat repesztettek és a Dunából a szárazra hordottak is, ha mindjárt még százezer annyi köbméter sziklát távolitottak volna is el az összes zuhatagokból, az mind nem biztositotta volna a gőzhajózást, hanem ezáltal inkább azon kiszámithatlan hasznu sikert aratta Széchenyi, hogy ezen rendkivüli csekély vizállás mellett a zuhatagokat keresztül kasul, ezeknek legcsekélyebb és legnagyobb mélységeit, és ami legfőbb volt, a folyam ágyának és csatornájának irányát a vizmérczék mellett alaposan és müszakilag megvizsgáltathatta és a csatornát szükitő vagy az abban előforduló, a hajókat veszélylyel fenyegető és a gőzhajózást gátló egyes sziklacsoportokat szétrepesztethette. Ha tehát a viz áradásnak indult: a munkálatok alapján kitudható volt, hogy mikor, mily gőzhajókkal és mennyi teherrel lehet szakértő vezénylet mellett a zuhatagokon áthatolni; ez volt a lángszellemü Széchenyi munkálatainak azon eredménye, melylyel Ausztria-Magyarországnak kereskedelmét a Kelettel és az egész világgal összeköttetésbe hozta.

Hogy a Duna a legcsekélyebb vizállás mellett is hajózható legyen, az Széchenyi terveiben egyelőre nem állhatott; először azért nem, mert az akkori repesztő gépek és anyagok mellett csakis az ilyen csekély vizállás mellet le-

hetett volna sikerrel müködni; másodszor pedig azért nem, mert csakis őszszel, nem is minden évben szokott az ilyen munkálatokhoz csak némileg is kedvező alkalom lenni.

Stenkánál már az 1832-ik évben Hevessy mérnök Széchenyi alatt, hajózható utat fedezett fel és jelölt ki. Vásárhelyi azonban két évvel később azon javaslatot tette, hogy mint a rómaiak a vaskapunál tettek, a Stenkát megkerülve, ezer méter hosszu csatorna által kell a bajon segiteni, melynek vizállása két és fél méter leend. A Stenkából Széchenyi az 1834-iki október és novemberben több ezer köbméter sziklát hordatott ki, melyek a viz szine felett kimagaslottak.

A Szirinja sziklacsoportban, illetőleg Kozla és Dojke szorosban történtek ugyan repesztések vizen és szárazon, de csekélyebb mértékben. Vásárhelyi ezen szorosban a csatornameder irányának kijelölését javasolta, a mennyiben háromszázezernél több köbméter sziklát kellett volna repesztetni, mi temérdek költségbe kerül akkor, midőn egy köbméternek költsége körülbelül 15 forintban volt előirányozva.

Az Izlás és Tachtália zuhatagokat Vásárhelyi ismét a Duna balpartján eszközlendő 2600 méter hosszu uj csatorna által javasolta megkerülni, nemkülönben a vaskapu után legveszélyesebb Grebent ugy a Jucz zuhatagot is de rövidebb, a vaskaput pedig ismét hosszabb csatorna által.

A Széchenyi-ut készitésével ezen évben Plavisevicz áig hatoltak. Az 1834. április 11-ike volt azon év és nap, melyben az első „Argo“ nevü gőzhajó a szorosok rettentő sziklái között Lehmann János vezénylő és Visconti másodkapitány alatt a vaskapun áthatolt. Széchenyi ezen első gőzhajózási próbautazásnál a vaskapun át, nem jelenhetett meg. A diplomatikus képviselő Philipovich cs. k. táborkari százados volt. Azok közül, kik a próbautazásnál jelen voltak, még csak egy van életben, és pedig Lehmann János kapitánynak Gusztáv nevü fia, ki jelenleg Szörénytoronyban gőzhajózási felügyelő. Az „Argo“ a Szulináig ment és kissé a Feketetengeren is tett próbát.

Széchenyi igy a félelmetes akadályokat legyőzte és a világot bámulatba ejtette; népszerüsége az országban annyira növekedett, hogy a következő évben a lánczhid ügyében már kedvezőbb hangulattal találkozott.

Miután az akadályok tényleges legyőzése után a gőzhajózás a vaskapu és Galacz között megindult, most Széchenyi a Galacz és Konstantinápoly közötti összeköttetést szorgalmazta s ebbeli czélját nemcsak hogy elérte, hanem azon kilátás is kecsegtette, hogy Konstantinápoly és Smyrna között fog a gőzhajózás kiterjedhetni, amint azt főherczeg József nádornak 1834. évi deczember 3-án kelt Széchenyihez intézett következő levele bizonyitja:

„Mi a gőzhajózási ügyet általában illeti, én önnek megnyugtatására azt jelenthetem ki, hogy báró Puthon közlései alapján a „Maria Dorothea“ tengeri hajó mult hó 14-én utját Triesztől Konstantinápolyig már megtette s miután ezen utazásban kedvező kilátások mutatkoztak, azon gondolattal fog-

lalkoznak, miszerint vagy ezen hajót, ha a galaczi állomásra más hajóról gondoskodnak, a Smyrna és Konstantinápoly közötti közlekedésre fogják használni, vagy más hajót fognak ezen czélra építtetni.“

„A felső Duna számára már egy más gőzhajó építéséhez fogtak, mely a jövő évi augusztus végén fog elkészülni. Egy másik hajó pedig a legközelebbi tavaszon fog építtetni, mely az 1836-iki évben kész leend.

Végre arról is van gondoskodva, hogy a „Vidra“ biztos kikötőben a télen át menhelyet találjon, honnan a jövő tavaszon rendeltetése helyére indittatik.“

„A részvényes társulatnak pénzügye is oly kedvezőleg ütött ki, hogy az „Argó“-nál szenvedett veszteség daczára a részvényesek legközelebbi közgyülésén azon javaslatot lehet tenni, hogy az ujonnan kibocsátandó részvények helyett a szükséges pénzösszeg inkább hitel utján fedeztessék s ezáltal az előbbi részvények birtokosainak nyereményei emeltessenek.“

Mint fent láttuk Széchenyi akkor, midőn az „Argo“ nevü gőzhajó a vaskapun először keresztülhatolt, egyéb országos ügyek miatt akadályozva volt a próbautazásban részt venni, hanem ugyanazon év julius havában az „Argo“ hajón Rusztsukig akart leutazni, de a Duna apadása miatt Lompalánka és Azeir-Palánka között partra szállni volt kénytelen, honnan tengelyen Bukarestig ment.

Daczára annak, hogy Széchenyi minden figyelmét az országut és a gőzhajózás igénybe vette, nemcsak a nagyszerü tervek egész özöne zsibongott fejében, hanem — amint leveleiből kitünik — forditott, mindenfelé irt és az összeköttetést fentartotta. Az 1834-iki évnek végén felutazott Pestre, hol a lánczhid létesitése minden idejét elfoglalta, Azon óriási müvet, amely milliomokba került, a vámmentességet szerető nemességgel miképen fogja megkedveltetni, hogy az a pozsonyi országgyülésen keresztülvitessék, most ilyen gondolatok foglalták el. Mindent mozgásba hozott. Ezen ügyben a legmagasabb körökkel az Aldunáról is folytonosan levelezett. Törekvései sikert arattak, mert az 1835. évi 26. tczikk által, egy a lánczhidra vonatkozó részvényes társulat helyben hagyatott.[1])

Széchenyi nemcsak az Aldunán, hanem Pesten és Pozsonyban is legyőzte az akadályokat. Pozsonyból 1835. évi február 10-én Popovich Lázár Fótának irt, hogy nemsokára leérkezik Orsovára. Ezen levél egyébként csak a lakás- és butorzatról emlékezik, melyet megrendelt saját személye és mérnökei számára. Ugy látszik a lánczhid, nemzetiszinház, lotteria és más egyéb országos ügyek, amelyekről a mult évi szeptember 6-ikáról Orsován kelt s Szögyényi Lászlóhoz intézett levelében emlitést tesz, annyira igénybe vették Széchenyit, hogy

[1]) Az aldunai munkálatok költségeinek fedezésére a kincstárnak 1834-ik évi julius 20-án kelt 26259. számu utalványozása folytán 20000 frt fizettetett ki, ugyanezen évi október 15-én 36751. sz. alatt 20000, november 25-én 41552. sz. a. 10000, deczember 14-én 43964. szám a. 20000 frt utalványoztatott.

a Popovich Fótához intézett s előbb említett levelében tett igérete daczára Orsovára ekkor nem jöhetett.

Széchenyi nem az az ember volt, kit az érzelmi politika vezetett, tudott magán uralkodni, a józan ész számitása szerint indulni s a valóságnak gyakorlati terén maradni. Alább következő leveleinek egyike, jellemének olyan vonásaival ismertet meg, melyek, amint egyrészről arról tanuskodnak, hogy jó szive lévén, szerencsétlen felebarátja irányában könyörületes volt, másrészről vaskövetkezetességéről és lehető legnagyobb erélyéről tesznek tanuságot.

Az orsovai akkori vesztegintézeti igazgató, kit Széchenyi is ismert, hivatali vétséget követett el s ezért hivatalvesztésre és egyéb büntetésre is itéltetett volna. Popovich ez ügyben magas barátjának közbenjárását kérte ki egy 1835. évi februárhó 8-án keltezett levelében, melyre Széchenyi ekképen felelt:

Kedves Popovich!

Tulterhelt dolgaim akadályoztak hogy önnek irjak. De levelének vételével azonnal mindent megtettem az igazgatóért, ami hatalmamban állt és biztosan remélem, hogy minden a legjobban sikerülni fog.

Most előbbi kérésemre visszatérek, amelyre nem válaszolt, ugyanis: irja meg azt nekem, hogy Zanon[1]) lakása számomra kiürittetett-e már? Az udvari haditanács azt mondá nékem, hogy márczius 1-ig üres leend, ugy van-e? Megkapta-e Zanon a parancsot sat.

Feleljen nekem ez ügyben és irjon Pozsonyba, hová holnap megyek el.

Az igazgató ügyében Schnellerhez (temesvári hadparancsnok) sürgöny postát küldöttem; egyelőre a főherczeg nádorral beszéltem; megyek a császárhoz, szükség esetében — a bolygócsillagot sarkaiból is kimozditom.

Semmi baj sem lesz.

Pest, 1835. évi február 24-én.

Széchenyi m. p.

Ezen sorok jó szivről önérzetes szilárd, határozott és erélyes jellemről tanuskodnak.

Ezekre Széchenyi a Popovichhoz czimzett levélboritékban ezen eredeti sorokat küldötte.

„Mindkét ismeretes eset, mint egészségügyi áthágás a hivatal mellőzésével haditörvényszékileg tárgyaltatva, és kegyelem utján megbüntetve lett.

Hardeg, udvari haditanács elnöke.“

A mult évben (1834) az ország-ut már Plavisevitzáig elkészült volt, de a java csak ezután következett: a kazani szoros. A mérnökök az 1835. év tavaszán azonnal hozzáláttak a munkához.

A Dunába nyuló sziklahegyet egy egész mértföldnyi kiterjedésben kellett

---

[1]) Cs. k. őrnagy és határvonali parancsnok volt.

repeszteni; 3000 ember dolgozott. És ezalatt Széchenyi az Orsován már alkalmazott első gőzhajózási ügynök Popovich Fótához a következő levelet intézte:

Kedves Popovich!

Levelem átadója báró Orczy Lajos az én igen jó barátom, kit én önnek a legjobban ajánlok. Az ő szándéka Konstantinápolyba menni. Én neki az utat Rustschuk felé ajánlottam.

Nekem ugy megy a dolgom mint egy tulterhelt dromedárnak. Már majdnem konok lettem.

Mikor fogok ez évben Orsovára jöhetni: még nem határozhatom meg; nehezen fog julius vége előtt történhetni. Ha ön addig is nékem nehány sort Pozsonyba irni akarna, ugy engemet nagyon lekötelezne.

Mit csinál az „Argo?“ Mit az ut Plavisevitzáról? A jövőre micsoda kilátások vannak? Hogy van Zanon? Hogy van a hires méregkeverőné és pezsgőivoné Nathália?[1]) Hogy van végre önnek nagybátyja Milos?[2])

A legszivélyesebben üdvözlöm önt és várom feleletét, azalatt a bárót önnek ismételve ajánlom.

Pesten, 1835. évi junius 10-én.

Széchenyi m. k.

Nemcsak Orsovára, hanem Bécsbe, Pestre és másfelé is irt, hogy rövid idő mulva személyesen fog megjelenni; azonban nem távozhatott Pozsonyból, mert mindent el kellett követni, hogy azon ügyet, melyen több év óta a leglegnagyobb buzgalommal dolgozott, az országgyülés mindkét házában kedvezően döntesse el, nemcsak az elvi eldöntések által, hanem pénzügyi tekintetben is. Ha a hidügy őtet Pozsonyban visszatartotta is, az orsovai ügyeken azért ép oly figyelemmel csüggött, mintha azokat személyesen vezette volna, mint azt következő levele is bizonyitja:

Kedves Popovich!

Levelem átadója Nose, a csász. kir. szab. gőzhajózási társulatnak pesti főügynöke. Ő az igazgatóságtól leküldetett, hogy kutassa ki, mikép volna lehetséges az utat Moldovától Kladováig könnyebben, gyorsabban és olcsóbban megtenni, az utazók és málhák számára. Ez egy szép és csiklandós feladat; melyben senki jobban kezéhez nem járhat, mint ön. Tartsanak tehát értekezletet. Ha nem tudnak czélt érni; akkor folyamodjék Blazohoz tanácsért.

Ide mellékelve van egy ajánló levél Nose számára az ezredeshez. Miután én nevét biztosan nem tudom, sziveskedjék ön a levélre az illető nevét minden czimeivel ráirni és Nosenak kézbesiteni, ki arról értesitve van.

Nose önnek gőzhajózási részvényét át fogja adni, melyet én akartam

[1]) Popovich nő rokonai.
[2]) Szerb fejedelem.

személyesen átadni, de sajnálattal akadályozva lettem. Önt azonban megkérem, hogy az 500 forintról szóló nyugtát, melyet én önnek kiállítottam, sziveskedjék Nose által visszaküldeni.

Ajánljon ön engemet minden orsovai lakosnak. Pugatonik, Somossynak[1]) stb. Én nem irtam és nem irok senkinek, mert minden pillanatban gondoltam és még most is gondolok a gőzhajóval innen elutazhatni. De az ember tervez és az isten végez.

Mi történt Zanonnal? Ki jött szegény Müktsitsek[2]) helyébe? Hogy volt-e a nyáron Mehádián? irjon nékem mind ezekről, de vegyen mást s nem itató papirost; mert különben a manó sem tudja önnek, noha szép irása van levelét olvasni.

Üdvözölje ön nevemben májusi bogarait, cseh leányait és üdvözölje ön a plébánost.

Közeli viszontlátásra.

Pesten, 1835. évi augusztus hó 22-én.

Széchenyi m. p.

A kazani szorosban Vásárhelyi vezetése alatt vigan folytak a munkálatok. Szeptemberben Széchenyi is leérkezett és huzamosb ideig tartózkodott Orsován és a kazani szorosban, hol a kolozsvári zenebanda is közremüködött, hogy Széchenyi s környezete az időt a szabadban jó kedély hangulatban tölthesse; noha egyik levelében azt állitja Széchenyi, hogy a zene őtet szomoruvá teszi. — Roppant erőfeszitésre volt szükség, hogy a Kazánban tért nyerjenek, mert sok helyen a nagy sziklahegyek csak nem függirányosan nyulnak a Dunáig. A ponyikovai barlang mellett voltak Széchenyi és környezete számára ideiglenes lakások épitve; pinczét a sziklák üregei szolgáltattak. Az orsovaiak ide többször kirándulnak, néha vidéki magasabb vendégekkel és Széchenyi emlékére poharat üritenek.[3])

A tél közeledtével Széchenyi felutazott Pestre, honnan a következő év elején ezen érdekes levelet irta:

Kedves Popovich!

Ön még mindig a régi heveskedő ember. Hát mit mivelt? ön a valóságban nem kevesebbet ir az igazgatóságnak „Mint egy kihivó iratkát.“

Ön ügyes módon akarta magát a gőzhajózási ügy alól kivonni. Nem lehet máskép, mert különben ön ugy „szakitva“ nem cselekedhetett volna.

---

[1]) Harminczadtiszt.

[2]) Vesztegintézeti igazgató, ki Orsován meghalt.

[3]) Az udvari kincstár 1835. évi márczius 11-én 88.675. szám alatt 15.000 pfrtot utalványozott a Széchenyi-ut készitésére a kazani szorosban. A többi utalványozásokat eddig nem sikerült kipuhatolnom, de ezekből is körülbelől lehet következtetni arra, hogy 4—6 év alatt havonként mennyi lehetett utalványozva a 3 téli hónapok kivételével.

Képzelje ön, én tegnap óta házas ember vagyok. Az elhalt Zichy gróf kamara elnök özvegye volt oly jó és kedves hozzám, vén sárga legényhez férjhez jönni. Ő nagyon dicső lény; — s engemet nagy valószinüséggel ezen juniusban — Orsovára fog kisérni. Mehádián fogna lakni; ez lenne a főhadiszállás, de többször Orsovára is el jönne. Ez volna körülbelől a személyzet:

Ő
Én
2 leánya a grófnénak 12 és 13 éves
1 nevelőnő
1 W. Tasner
1 szakács
1 kocsis 4 lóval
1 komorna
1 szobaleány
3 inas

összesen 13

Gondolkozzék ezek felett egy kissé és irjon nekem:

1-ször. Mily lépéseket — hol és kinél kellene tenni, hogy az ember Mehádián 6 egész 7 szobát biztosan kaphasson.

2-szor. Valjon ön nem fog-e addig házasságra lépni! Ön vén gonosztevő! Mert ha ez az eset lenne, ugy nekem Orsován más tanya után kellene látnom, ellenben palotájában szivesen laknám.

Hogy ön a gőzhajózási társulatnak megszünt ügynöke lenni — engemet több tekintetben boszant; de annak, hogy ön ismét szabadabb, örülök — mert most önt jelölöm ki nőm mellett udvarlónak (Maitre des plaisirs) és őrnek (Sénéchal); most már vegyék ki mások is kevéssé a parázsból a gesztenyéket! Majd fogják mondani, hogy Lázár Fóta stb.!!!

Irjon nekem hamarjában Pestre, postán hagyva.

Allah almarbadek.

Budán, 1836. évi február 5-én.

Széchenyi István, m. k.

Széchenyi neje ezen levél szerint, gróf Zichy Károly m. kir. kamaraelnöknek özvegye, született Seilern-Aspang Crescentia grófnő volt. Falk Miksa nagybecsü munkájának 92. lapján azt állitja, hogy Széchenyi István özvegy Zichy grófnőt a budai várkápolnában 1836. évi február 6-án vezette oltárhoz. Ez téves állitás, mert az emlitett eredeti levélben Széchenyi azt irja, hogy február 4-én házasodott meg; özvegy Zichy grófnőnek 7 gyermeke volt s a Széchenyivel való házasságból két figyermek született: Széchenyi Béla és Ödön.

Ezen évben Széchenyi családjával és kiséretével Mehádiára utazott, hol

családja hetekig tartózkodott; ő azonban nagyobbrészt a kazáni szorosban időzött, hol a munkálatok ezen évben jobbadán befejezéshez közeledtek.

Széchenyi családja a fürdői ivad legkellemesebbikét tölté Mehádián, honnan Orsova és vidékének, a kazáni szoros munkálatainak megtekintése után ismét felutazott Széchenyi kiséretében, ki huzamosb ideig jószágán és Pesten tartózkodott, hol az országos ügyekkel és kedvencz eszméi elintézésével foglalkozott. Őszszel, midőn a csekélyebb vizállás bekövetkezett, ismét Orsovára érkezett, hogy az izlási, tachtaliai, grebeni zuhatagoknál és a vaskapunál a sziklarepesztések az ő jelenlétében és fővezetése alatt eszközöltessenek. Ezen munkálatokat az ősz végén, midőn a Duna áradni kezdett, ismét abban kellett hagyni.

A Széchenyi-ut az 1837. évben a közlekedésnek átadatott. Most már Berzászka, Szvinicza, Tiszovicza, Eibenthal, Plavisevitze egyenes uton közlekedhettek Orsova vidékével, másrészt pedig a közönséges hajókat, terhelve is lehetett felfelé vontatni, mely hajóvontatás ezelőtt nemcsak temérdek időveszteséggel volt összekötve, hanem sok emberéletbe is került. Ezen évben a szikla repesztésekkel nem igen boldogulhattak, mert a vizállás nem kedvezett eléggé. Ezen ügyben Popovich deczember 7-én levelet irt Széchenyinek, ki a következőleg felelt:

Legkedvesebb Fóta!

Bocsásson meg, hogy önnek sokáig nem irtam. Mindig azt gondoltam, hogy személyesen fogom felkereshetni. Dolgaim akadályoztak. Remélem, hogy a jövő tavaszon az első gőzösön fogok Orsova virányain megjelenhetni.

Találmánya, melyet folyó hó 7-én kelt levelében velem közölni szíveskedett, előttem már ismeretes volt. De én hiszem, hogy az a vaskapunál nem alkalmazható, mert minden összevetések (combinatiók) után a legveszélyesebb helyek csatornázása, mindent tekintetbe véve előnyösnek látszik. — Mikor fog ez történhetni? Azt az isten tudja! Ha mi azonban egyelőre 1-szer. A Moldova és Szkella-Kladova közötti vonallal készek volnánk. 2-szor. Ha egy jóravaló vesztegintézet szorosan Orsova mellett épittetnék. 3-szor. Ha mi háromszori utazás alatt kétszer Orsováig gőzhajóval — nyomulhatnánk! Ami az elsőt illeti, ugy remélem, hogy a jövő évben a legveszélyesebb helyek némelyikét eltávolittathatni fogom. A vesztegintézet ügyében annyit beszélnek, hogy végtére talán mégis fog valami történni, a mi utóvégre az Orsovára való hajózhatást illeti, ugy remélem, hogy a legközelebbi nyáron vasgőzössel, mely csak fél méter mélységre hat, az Izlást és társait fel és lefelé meg fogom izlelgethetni.

Én jól érzem magamat, ugy családom is,. mely magát önnek a legbarátságosabban ajánlja.

Ha ideje van, akkor irjon nékem néha egy szócskát.

Ha nekünk egy kevéssé több pénzünk és több akaratunk volna, hol volnánk mi most! De végtére is minden menni fog. Társulatunk az idén igen jó üzletet

csinált. Hajóink száma 12. Jövő évben hármat épittetünk. És előre nem látható, mikor fog számunk teljes lenni. Most minket leginkább egy rakpart és központi hely foglalkoztat, melyek Pesten fognának épittetni, honnan rend, fegyelem és gazdászat kerülnének ki. Adja isten áldását hozzá.

Éljen boldogul, ajánljon ön engemet az orsovaiaknak és irjon nékem, mit csinál az orosz követ, Künel, Blazo stb. és ajánljon engemet jóakaratukba, maradván tisztelettel.

Pesten, 1837. évi deczember 29-én.

Gr. Széchenyi István, m. p.

Miután a Széchenyi-ut a közlekedésnek átadatott, Széchenyi al-dunai működése a vaskapu szikláinak repesztetésére szoritkozott azon következő években, melyekben a vizállás kedvezett. Az elébb emlitett levélben jelzett vesztegintézeti ügyben is történt valami változás, a mennyiben Orsován szorosan a Duna mellett egy fiók vesztegintézet állittatott fel a gőzhajózási forgalom megkönnyebbitésére.

A gőzhajózás akadályainak elháritása végett a vaskapun át, Széchenyi 1838-ban is lerándult Orsovára; e tekintetben a következő években is járt az al-dunai vidéken és szorgalmasan működött.

Kedvencz eszméjét, a Dunát hajózhatóvá tenni, valósitotta; czélját: gőzhajókkal a szorosokon áthatolni, elérte; ama terve azonban, hogy a vaskapu és a többi zuhatagoknál a legkisebb vizállás mellett is a Dunát hajózhatóvá tegye, vagy a hajózhatás ezen akadályait csatornázások által megkerülje nem sikerült, zátonyra akadt, azon okból: mert nemcsak a szükséges pénzösszeg, hanem az akarat is hiányzott.

Széchenyi még ezután is több, leginkább magántermészetü levelet irt Popovich Fótához; az utolsót 1846. évi április 27-én irta, melyben érzékenyen fájlalja Vásárhelyinek halálát és a többi között ezen szavakat is használta „Jó éjt Demirkapi“.[1]) Messzelátó lángszelleme tehát a vaskapunak jó éjt mondott. Munkálatai pénzhiányában elódáztattak napjainkig.

Széchenyinek ezen utolsó levele következőleg hangzik:

Kedves Popovich!

Fogadja legőszintébb köszönetemet folyó hó 15-én irt leveleért.

Ön az első, ki Lajosnak[2]) győzelmét velem közölte. — Jó éjt „Demirkapi“!

Ha csak öt felesleges perczem is volna, akkor ezeket is önnek szentelném . . ., de sajnos, a mindennemü foglalkozással olyannyira elnyomva vagyok, hogy semmi időm sem marad hátra, önt a legbarátságosabban üdvözölni és önnek további jóakaratát kikérhetni.

Vásárhelyi sajnálatomra csakugyan meghalt, mi nekem nem csekély zavart okoz!

Pesten, 1846. évi április 27-én. Széchenyi István, s. k.

---

[1]) Vaskapu.

[2]) Egy gőzhajó neve.

A magyar nemzet, ha veszély fenyegette, mindenkor tudott vele daczolni és azt legyőzni; bátorságának, tetterejének és hősiességének a nehéz viszonyok alkalmával fényes próbáit adta.

Ha azonban nemzetünk évek hosszu során át békességben él, akkor tevékenysége szunyadásnak indul s akarata is fokozatosan kezd fogyni. Gróf Széchenyi István átérezte ezt és tapasztalta, s azért is panaszkodott az előbb emlitett levelében, hogy több akaratra volna szükség az ily óriási akadályok elháritására, mint amennyit talált.

Hogy a vaskapunak jó éjt mondott abban találja magyarázatát, mert a pénz és akarathiány mellett a politikai hullámok is kezdtek magasra csapkodni és a vaskapui munkálatokat elnyeléssel fenyegetni, melyeket Széchenyi éles látása előre megjósolt.

A rómaiak a Duna jobb partján Regensburgtól a Feketetengerig épitettek ország-utakat; a kazani szorosban Traján a gyalogok számára a sziklahegyekbe vésetett utat; a vaskaput csatorna által megkerülte, melyeknek nyomai maiglan is hirdetik a munkálat nagyságát.

Traján császár után 1733 esztendő mult el, mely nagy időköz alatt semmi sem történt azon akadályok elháritására, melyek az Al-Dunán a közlekedést és kereskedelmet gátolták. Egy második Trajánra volt tehát szükség, ki a Duna balpartján létesitett ország-ut által szárazon, és a gőzhajózás által a vizen a közlekedést helyreállitsa és a kereskedelmet a kelet felé kiterjeszsze és ezen második Traján gróf Széchenyi István volt.

Széchenyi testi erejét némelykor az egész éjen át tartó szakadatlan szellemi munka által annyira megfeszitette már virágzó férfikorában, hogy ez által egészségét idejekorán gyengitette s a későbbi években is folytatott tulfeszitett munka testi erejét annyira megtörte, hogy az 1848-iki események, különösen hazája miatti aggodalmai szellemi életének megzavarására vezettek.

Én az 1876. évi május 31-én tartott közgyülésünkben azon inditványt tettem, hogy valamint a Duna jobbpartján a Traján által emelt ut emléktábla által örökittetett meg, ugy örökittessék meg hasonló emléklappal a Széchenyi-ut is. Inditványom zajos tetszéssel fogadtatván, azon határozat hozatott, hogy a választmány hozzájárulásommal tegye meg ezen ügyben a szükséges lépéseket. Hogy eddig ezen ügyben mi sem történhetett, annak, azt hiszem, csakis a keleti válságnak kitörése az oka, de meggyőződésem az, hogy e válság lezajlása után az ige testté lesz.

Széchenyi munkálatai után, az ötvenes évek elején is történtek kisérletek a gőzhajózás akadályainak elháritására; ugyanis Wex cs. k. mérnök 1850-ben a bécsi kormány megbizásából egy tervet készitett, de ennél több nem történt; 1854-ben gróf Coronini hadtestéből egy utász század jelent meg a vaskapunál Meiszburg cs. k. mérnök vezetése alatt, hogy a vaskaput tettleg szabályozhassák, de ismeretlen okokból felhagytak vele és elvonultak; a

Missisipi szabályozásáról hires amerikai mérnök Mr. Alpine Wm. J. a Duna gőzhajózási társulat részéről 1873-ban megbizatott a vaskaput és a többi szorosokat vizsgálata tárgyává tenni, de terve titokban tartatik. Legujabban a magyar-osztrák követ Konstantinápolyban 1873. évi junius 19-én a török külügyminiszterrel előzetes szerződést kötött, melyben mindkét nagyhatalom a vaskapu szabályozásának szükségességét elismerte és azon készségöket fejezték ki, hogy a munkálatok végrehajtására közösen kölcsönt kötnek és egy bizottságot küldenek ki, mely október havában Orsovára meg is érkezett. A bizottság a Vásárhelyi által készitett térképek alapján elméleti munkálatait azonnal megkezdette, a következő évben pedig befejezte s a költségvetést 14 millió frankban állapitotta meg s a magy. kir. közlekedési miniszteriumhoz áttette, mely a külügyminiszterium utján Konstantinápolyba küldetett. A tényleges munkálatok már a lefolyt években vették volna kezdetüket, de a keleti válságnak kitörése azokat ismét elodázta és boldogabb időre halasztotta el.

Ó-bébai régiség leletek.

Ambrus Józseftől.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi szeptember 25-én tartott választmányi ülésén.

Midőn a mult 1877. év november havában Ó-Bébára lettem áthelyezve, mint segéd lelkész, ezen helyváltozásnak igen megörültem, amennyiben Délmagyarország egyik legtörténetdusabb vidékére, a klassikus talaju Torontál vármegyének legklassikusabb részére jutottam el; közel oda, hol a kanyargó s rohamos Marost a méltóságteljes Tisza magába fogadja; oda, hol egykoron a Bara folyó habjai vigan hömpölygtek; oda, hol egykoron a hatalmas római sasok, a hires Legió decimatertia Gemina sasai büszkélkedtek, „Románák világrenditő korában, mint a nyugati római hatalom fényes városa,“ Morisena tornyai emelkedének;[1]) ahol az őstörténet, s a népvándorlások mindenféle népei megfordultak; a mely vidék hazánk viharos századaiban mindenkor jelentékeny szerepet játszott; ahol a magyar nemzet megtéritésének s civilisatiójának első szent hajléka emelkedett.

Mint a történet s régészet szerény kedvelője, határtalan örömmel teltem el, midőn a klassikus földre léptem, s magamat a régészet örökbecsü müvei-

[1]) Bárány: Torontálmegye hajdana 87. l.

től s helyeitől körülvéve láttam, s igy mintegy a régészet kincsbányájának közepén éreztem magamat; mert Ó-Bébától bármerre tekintsünk is szét, testi s lelki szemeink minden felé a mürégészet monumentális emlékeivel találkoznak. Bébától északkeletre fekszik az egykori hatalmas római castrum helyén a mai Csanád; ettől kelet felé a Maros bal partján, a „vérontások gyász mezején," a királyi hamvakat takaró hirneves Egres[1]); dél felé a hajdani Oroszlánus, ma Majdán, ahol a büszke Achtum s Csanád hadai viaskodának, s ez utóbbi által szent György tiszteletére emelt, megerősitett zárda és váracs emelkedett[2]), melynek ma csak puszta helyét látja a kutató; itt terülnek el patkóalakban a hires és még homályos multu majdáni halmok, melyekről más alkalommal fogok bővebben szólani; Majdántól nyugatra, a Tisza-Maros összefolyásánál a IV. Béla király idejében már virágzó szőreghi apátság, melynek tisztes romja még most is látható a falu északi oldalán levő régi temetőben és sóvárogva várja a kezeket, melyek megmentenék a pusztulástól, s a kutató régészt, ki lehatna titkos méhébe, s fényt deritene sötét multjára; végre pedig Béba közvetlen szomszédságában Kis-Béba mellett, tehát Csanád és Ó-Béba közt láthatók valamely apátságnak, s igen valószinüleg a Megváltóról nevezett csanádi társas káptalannak is romjai.[3])

Közbevetőleg elmondom, hogy a tavaszszal háromszor mentem át Kis-Bébára, a helyszinére, ahol tömérdek óriási embercsontot s téglákat találtam; a néptől pedig megtudtam, hogy a föld alatt minden felé hosszan nyulnak el erős falak — szerintök titkos ut — s hogy a tavaszszal ott egy jókora harangdarabot is találtak. Fájdalom, ezt már elpusztitották. — A bővebb kutatás mindenesetre igen szükséges és talán jutalmazó is volna.

De bocsánat tisztelt választmány, hogy ennyire eltértem kitüzött tárgyam s czélomtól, melyhez most visszatérve, kérdezem: Ó-Béba — az Adattár szerint a hajdani Vituhu[4]) — ennyi nevezetes és nagy szerepet játszott helytől környezve, érintetlenül maradhatott-e a századok hosszu sorában? s nem üthették-e fel határain — ha nem is permanens — de ideiglenes tanyáikat a barbárok,

---

[1]) Bárány: Torontál 104. l.

[2]) U. O. és Adattár 1871. jun. füzet 260. l.

[3]) Megemlitésre méltónak tartom itt megjegyezni, hogy társulatunk érdemdus titkára Miletz János ur az „Értesitő" 1877. I. füzetében Pesty Frigyes után a vituhui apátságot Rácz vagy Magyar-Ittebe helyére teszi, mondván: „a régóta keresett vituhui apátság „Praepositura de Vituhu" itt állt;" mig ellenben a „Tör. Adattár" 1871. juniusi füzetében (247—255. lap) igen helyes okirat és helyrajzi adatok nyomán „igen valószinünek s nagyon hihetőnek" tartja, hogy „a vituhui apátság, s utána a megváltóról nevezett csanádi káptalan is a mai Kis-Béba mellett Ó-Béba szomszédságában feküdt." Oltványi Pál ur, „Csanádi püspöki megye birtok viszonya" czimü munkájában 64. l. a. jegy. alatt csak annyit emlit, hogy Csanádmegye területén volt, „de hogy mely vidéken, s mely ismert helyen, nem tudhatni." — Mindenesetre az archaeologia feladata marad, a nevezetes és fontos kérdés eldöntése.

[4]) Adattár I. 247—255. l.

s egyéb vándorló népek vagy csatázó hadfelek? — A kérdésre igenlőleg kell felelnem azon leletek után, melyek folyó évi május és junius hónapokban Kis- és Ó-Béba között kiásattak, s melyeket van szerencsém a t. választmánynak tiszteletteljesen bemutatni. — Hogy azonban a t. választmány a távolban is helyes fogalommal birjon az egész ügy állásáról, szükségesnek tartom azt genesiséről kezdeni; mivel minden régészeti lelet csakis ugy s akkor bir valódi értékkel, s csakis ugy lehet rajta eligazodni, ha a régész helyes és alapos ismeretekkel bir a tárgynak lelhelyéről, fekvéséről, geographiai és geologiai viszonyairól, szóval, ha annak pontos leirását birja.

Örömmel értesültem a tavaszszal, hogy községünkben mintegy 200.000 téglát akarnak veretni. Várva-vártam ez időt. Husvét után a téglaverésre szánt helyet kijelölték vagy 500 méternyire a községtől Csanád felé. A téglaverők megkezdték a munkát, s két hétig dolgoztak e helyen, hol igen sok embercsontot s egész koponyákat találtak. — A talaj téglának itt alkalmas nem lévén, a vályogverés helyét áttették a Bara balpartjára Kis- és Ó-Béba közé, az első helytől nyugat felé vagy 350 méterrel, a falutól pedig 200-al. — A hely felszine sima gyep, emberemlékezet óta szántva és ásva nem volt, s fekszik a Bara medrétől 30 lépésnyire, tehát lehet mondani, hogy közvetlen a folyó partján. Ez a hely fekvése és felszine ásatás előtt. A munkások öt bányában — szerintök — dolgoztak, s mintegy 200—250 négyzet ölnyi területet ástak fel, s e nagy területen egy darabka embercsontot sem találtak, mig az első helyen igen sürűn fordult elő, de állatcsont s cserép nem, pedig a két hely közti távolság nem nagy.

Május 6-án jelenlétemben megkezdték a munkát, s mindjárt az első ásó nyomokra cserépdarabokat találtak, miáltal érdeklődésem s reményem a legmagasb fokra lett felcsigázva, mert igen sokat reméltem különösen a megásandó három kuttól. — Ez időtől kezdve naponkint meglátogattam a munkásokat, s borravaló igéretével igyekeztem őket a leletek megőrzésére birni.

A föld rétegei igy váltakoznak felölről lefelé számitva: 1-sö réteg, vagyis a termő talaj terjed 40 cmre, 30 perczent homok s 70 perczent fekete agyag televény tartalommal, kevés apró cserép és apró csigakagylókkal vegyitve; 2-ik réteg, vagyis feltalaj tart 100 cmtre, hamuszinü, porhanyós agyaggal, nagy cserépdarabok-, csontok-, és békakagylókkal (béka teknyöncz), e réteg alján fordulnak elő a tüzpadkák is, égetett fekete és vörös hamuval, vastag és vékony cserepekkel, állatcsontok-, s békakagylókkal csomósan összehalmozva, a tüzpadkák 5—6 méternyire vannak egymástól, és pedig: kelet felé mindig jobban és sürübben, tehát a Bara folyótól távozólag; a 3-ik réteg, vagyis altalaj kezdődik a 140 cmtnél és fehér sárgás agyagból áll, mely tömve van megkövesedett agyagdarabokkal, miért is az ásás lefelé igen nehéz volt, és e sárga agyag megtartá szinét s minőségét egész három ölnyire, és benne sok apró csigakagylón kivül más semmi sem volt található.

E sárga föld ilyen megkövesült agyagdarabokkal lévén telve, a vályogverésre nem volt alkalmatos, miért is a munkások 140 cmtnél mélyebbre nem hatoltak le.

Bár e tüzhelyek lakói közvetlen a Bara partján laktak, halakkal, hihetőleg, mégsem éltek, mert a halhulladéknak a legnagyobb vigyázat s keresés után sem akadtam a legkisebb nyomára sem, miből következtetem, hogy vagy a Barában kevés volt a hal, vagy a halászattal nem foglalkoztak. Ez utóbbi véleményemet valószinübbnek tartom azért, mert a halászathoz szükséges eszközök közül semmifélét sem találtunk; nem, különösen a háló lehuzására szükséges kupos vagy a gula alaku átfurt agyagkészletet, minőt Römer „Mürégészeti Kalauz"-ában is láthatunk, melyet Ercsinél a Dunából halásztak ki. — Ilyet magam is találtam két év előtt a klárafalvai határban, a Maros partján, ahol valóban sok halhulladék is került elő egy nagy halomból. E telepek őslakói tehát kizárólag csak szarvasmarhákkal, melyeket magok tenyésztettek, s békakagylókkal, melyeket a Bara sekélyebb vizében találtak, táplálkozhattak.

A talált edények, az anyagot tekintve durva, csak nagyjából feldolgozott fekete, vörös vagy két széleiken vörös, a középen fekete agyagból állnak; a finomabb s vékonyabb edényekhez azonban már az anyagot is jobban feldolgozták, mint ez több darab törésein kivehető. — A vastagság, a nagysághoz mérve, különféle volt, terjedt pedig 0.02-től egész 0.25-ig. — Alakjukat majdnem lehetetlen meghatározni, annyiféle volt; az általam beküldött 24 darab ugyanannyi alaku edényre enged következtetni; s a darabokból itélve öblösek-, körte-, kannaalakuak, tálak, ivó és vizmeritő edények, stb. lehettek. Ugy látszik, a lábasokat vagyis a lábakkal ellátott edényeket nem igen használták, mert ezeknek egy töredéke sem fordult itt elő. — Mindezekből észre vehető az, hogy a fazekas mesterség már azon korban az alakok tekintetében igen előre haladt, s valóban megfigyelésre méltó, készültek legyen bár ez edények akár erre meghatározott helyeken, vagy egyesek által, annyi áll: hogy az alakok sokfélesége csodálandó, s a mai fazekasságnak is becsületére válhatnék, tekintve a roppant nagykülönbséget, mely az azon s a mai kor szerszámai vagy eszközei közt van.

Nagyságra nézve szinte változók, mert a rendes középnagyságon kivül találtatnak igen kicsiny és igen nagy edények, melyek bizonyára konyhában, a főzésnél nem használtattak, hanem igen talán ivásra, vagy a folyóból vizmeritésre, továbbá disz- vagy játékszerül; szinte kétes használatuk, illetve rendeltetésök a vastag edényeknek is. Ez utóbbiakból egyet (a 22. számmal jelöltet) pontosan felmértem a körzővel s belső diametere 55, a külső pedig 59 cmt. adott ki, azután megmértem egy pozsonyi mérőt, ennek alsó diametere 55, a felső pedig 60 cm., tehát ezen 22. számu cserép, darabja egy olyan edénynek, mely egyenlő vala a mi pozsonyi mérőnkkel; vagy átvive a számitást folyadékra, lehetett olyan mint egy két akós hordó, mert ennek végső diameterei 49, a középső pedig 56 cm. Már most tekintve az edények roppant nagyságát és vastagságát, s tekintve azt, hogy a szabadbani tüzelés fával, de különösen

náddal — mint valószinüleg ezeknél is — mily nehéz és lassu lehetett, annyira: hogy az eledelek megfőzését ezen óriás edényekben majdnem lehetetlennek kell képzelnünk, miért bátorkodom abbeli szerény nézetemet koczkáztatni, hogy ezen edények nem használtathattak főzésre, hanem talán azon szolgálatot teljesitették, melyet nálunk ma a dézsák tesznek a konyhákban, avagy talán liszt, só, hus stb. megőrzésére szolgáltak.

Az edények külszineit tekintve négyféle változókot veszünk észre; vannak a) melyek mindkét oldalukon tiszta feketék, b) melyek belöl feketék, kivül vörösek, c) melyek mindkét oldalukon vörösek s végre d) melyek kivül vörösek, vagy bizonytalan szinüek belöl pedig egyenetlen durva máz nélküliek; ezek korong nélkül készültek. — A bemutatott darabok elárulják az irla (graphit) ismeretét is. — Czifrázatuk háromféle, dudorodás, likacsok és vonások vagy karczolások. A dudorodás ismét három mellékváltozékot tüntet elő, u. m. egyes, kettős és folytonos dudorodást, ugy, hogy ez utóbbi czifraság az edényt köralakban körül folyta.

A likacsoknál — melyeket hegyes fával vagy csonttal nyomtak a nyers edénybe — ugyancsak három fajt lehet megkülönböztetni, t. i. a) az edény felső szélétől lefelé, annak nagysága szerint, kisebb-nagyobb szélt (margo) hagytak s ekkor kezdődött két sor likacs köralakban, mint két sor gyöngy; b) ezen soroktól függélyesen lefelé vonultak párhuzamosan ismét két soros likacsok, melyek vagy szabadon végződnek, vagy ismét köralaku likacssor által záratnak be, és végre c) voltak edények, melyeken mind a kör, mind a függélyesen haladó sorok hármasával láthatók. Némelyik darabon a likacsok már jóval rendesebben és szabályosabb köralakban készültek. Végre a vonásokat, vagyis a hosszabb karczolásokat szabálytalanul, valami élesitett fával, vagy csonttal készitették s a karczok között egyik-másik sokkal nagyobb s fejlettebb kivitelt árul el. Láthatók ezeken kivül még némely edénynek legfelső szélén is czifraságok, melyeket vékonyabb-vastagabb szerszámmal, vagy vesszővel nyomkodtak oda.

Használatukat tekintve, az igen vastagok s nagyok kivételével bizonyára a legtöbb konyha edényül szolgált; de lehet, hogy használtak egyeseket méregetésekre is, vagy ivásra vadászat alkalmával; mert egyik- másiknak konyhai használatát már az is kétessé teszi, hogy könnyen feldülhetők valának, mivel domboru fenekök volt; lehet azonban, hogy mécsesül is szolgálhattak. Némelyiknek rendeltetését nem tudhatni s bizonytalan az is, hogy mire használhatták az általam beküldött két részre osztott edényt? A beküldött edény-darabok között van két bizonyos, orsófej is; de különös az, hogy az egyik egészen vörös cserép, mig a másik barnás-szürke szinü s az előbbinél kezdetlegesebb állapotu, lehet azonban, hogy az utóbbi valami tárgynak, virágnak, vagy jelvénynek a tartója, vagy födője volt. A füleket illetőleg megjegyzem, hogy a beküldött edényeken látható kicsinyeken kivül még igen nagyokat is találtam, melyekből mindig az edény nagyságára

lehet következtetni. — Végül megemlitem, hogy az egész felásott nagy területen sem fa, kő, bronz, vagy vaseszköz nem fordult elő, egy nagy darab kemény kövön kivül, mely valószinüleg csiszoló kő lehetett s egyik tüzpadkán találtatott, sarkát a munkások verték le.

Mindezeket egybevetve, s megfontolva, bátorkodom azon szerény véleményemnek adni kifejezést, hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebb s mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak; ezen véleményemet támogatom hazánk nagy régésze Rómer következő szavaival: „Az izletesebb alakot és a rajtok levő sokféle diszitményt, valamint a sajátságos, átfurt füleket a későbbi kőkornak tulajdonitjuk.“[1]) Mindezen kellékek az általam beküldött darabokon észrevehetők.

Ezek, mélyen t. választmány, azon csekély és szerény tárgyak, melyeket Miletz János érdemdus titkárunk felhivására gyüjtögettem és tehetségemhez képest — bár hiányosan — ismertettem is. Nem nagyszerü csodálatos tárgyak ezek, mint Trója, Pompeji vagy Aquileia régiségei, de azért előttünk mégis becscsel birhatnak, mert „oly korból valók, melyből irott történelmi kutforrásaink nincsenek,“[2]) s mert édes hazánk ősmultjának kultur és ipartörténetéhez egy-egy homokszemnyi adattal járulnak. Végre soraim bezártával a tisztelt választmánynak azon igéretet teszem, hogy vidékünkről minden előforduló régészeti leletet befogok jelenteni s a megszerezhető példányokat társulati muzeumunknak beküldöm.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 26. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Dobó Miklós, kanonok; Horváth Pius, Ivánfi Ede, Kassics Károly, Korbonits János, továbbá a karzaton történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü tanuló ifjak számosan.

Elnöklő alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt s előrebocsátja, hogy miután elnök ő mltga hivatalos teendőinek végzése miatt távol van, a jelen gyülés folyamát ő vezetendi s a tárgyalást megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszté elő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A közel mult május havi hetedik közgyülésünk, befejezője lett egy, — tekintve az eredményeket, reánk nézve nem épen dicstelen periodusnak s érdekes

[1]) „Mürég. Kalauz“ 16. l.

[2]) U. o.

képet nyujtott arról, hogy e társulat ernyedetlen s vállvetett buzgalma mit nem képes elérni a nehéz viszonyok között is, midőn a tagtársakat az önzetlenség s a kötelességérzet nemes sugallata sarkalja a magasztos hivatás teljesitésére.

Jelen junius havi választmányi ülésünk, mely kezdetét képezi müködésünk egy ujabb aerájának szintén örvendetes auspiciumok között indul meg s az alább tüzetesen felsorolandó ajándékozások kellemetes képét nyujtják azon érdeklődésnek, mely mint majd jelezni szerencsém lehetend, mind inkább kezd irántunk nyilvánulni.

Mielőtt az adományozások sorrendjét megkezdeném, hivatalos kötelességem közé tartozik némely társulati ügyek s megbizatásokról előterjesztést tennem, melyek ápril havi választmányi s májusi közgyülésünk óta a társulat belkörülményeit érdeklőleg felmerültek.

I. Ápril havi vál. ülésünk s a májusi közgyülés hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illetékes helyeikre eltettem s a mindkét gyülés alkalmával igen tekintélyes számmal megválasztott uj tagokat a választásról értesitettem s részökre a kiadványokat megküldöttem. Foganatositva lett a választmány azon határozata is, hogy — különösen a könyvek s egyéb társulati iratok jelzésére, egy kisebbszerü pecsétnyomó készittessék, melyet Schwefelberg helybeli pecsét metsző által csinosan kidolgozva elkészittettem; végül bejelentem, hogy a társulat által a nagyváradi iparmü-történelmi kiállitásra küldött tárgyaink épen s hiánytalanul visszaérkeztek s általam a muzeumban már elhelyeztettek.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám:

A) Érem- s bankó-gyüjteményünket a következő lelkes ajándékozók növelték:

1) Breinfolk Ferencz kir. posta-igazgatósági felügyelő ur Temesvárott, adott 18 db réz s 9 db ezüst ujabbkori különböző értékü s országbeli pénzt, továbbá 9 darab Kossuth és osztrák különféle értékü bankjegyet s egy darab szászkabányai assignátát.

2) Féhn János kir. dohánygyári ellenőr ur Temesvárott, 2 db római réz, 16 db ezüst s 11 db réz ujabbkori pénzt ajándékozott, melyek különböző értéket s országot képviselnek.

3) Pick János társulati tag ur Aradról küldött 20 db réz és játékpénzt, melyek szintén különböző értéket s országot képviselnek.

4) Kostyál Béla gymnásiumi II. osztálybeli tanuló egy Tiberius Constantinus-féle (518—585. Kr. utáni) rézpénzt s több ugyancsak gymnásiumi tanuló, nevezetesen: Dungyerszky Jakab V. osztálybeli, Hertl Emil I. osztályu s Oszwald János III. osztálybeli tanulók ajándékoztak 3 db ezüst s 23 darab réz, különféle értéket képviselő ujabbkori pénzt.

5) Steinhübl Károly nyugalmazott tisztartó ur Temesvárott, Odor Samu társ. pénztárnok ur közvetitésével egy 5 frtos Kossuth bankjegyet.

B) Könyv- s irattárunk a következő ajándékokkal növekedett:

1) Edelspacher Antal társulati tag ur megküldé: „Ibn Dustah. A magyar történelemre vonatkozó legrégibb feljegyzés szerzője“ és „Xorenaci Mózes, ötödik századbeli örmény történetiró az Ogundur és Ogur bolgárokról“ czimü kiadványait.

2) Tokodi Jenő papnöveldei aligazgató urtól ily czimüek ajándékoztattak: „Girtanner Kristóf: Historische Nachrichten über die französische Revolution, Berlin 1792—1803. 1—17. kötet. — Prècis Historique de la revolution Française, Páris 1801. 1. kötet. — Hunfalvy Pál: Magyarország

ethnographiája. Budapest, 1876. 1. k. — Pray György: Dissertationes in annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Bécs, 1774. 1. k.

3) Kovács János rékasi csendbiztos urtól ily czimü: „Theologia positiva“ 1. k. Rostock 1664.

4) Magyar Salamon Dávid helybeli nyomdász urtól egy naptár, melynek czime következő: „Volks und Haus-Kalender für Banat, auf das Jahr 1849“, továbbá 11 drb nyomtatott, s 3 drb irott hirdetmény s hadijelentés az 1848/49., 1861. és 1866. évekről.

5) A helybeli kir. főreáltanoda növendékei közül Bräuer Péter III. oszt. tanulótól 1) Reimarus Hermann Sámuel: „Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Thiere“ 1. k. Wien 1790. — 2) „Evangelien, Lectionen und Episteln“ Wien 1777. 1. k. — 3) „Das alte und neue Testament“, czimlapja nincs 1 vaskos kötet. Kapdebó Béla VI. osztálybeli reáltanulótól egy csonka könyvjegyzék s „Poppe J. H. M. Der physikalische Jugendfreund“ Wien 1816, czimü munka 4-ik kötete. Végre Kimmel Kálmán III. oszt. reáltanulótól ily czimü könyv: „Die gute Frau“ Pirna 1802. 1. k.

A felsorolt két rendbeli adományokon kivül a régiségtár gyarapitására számos régiség s különféle tárgy is érkezett még, melyeket azonban a jövő választmányi ülés alkalmával fogok előterjeszteni és most közülök csupán csak Tyroler Adolf dettai birtokos ur ajándékát mutatom be, egy megkövesült ősmammuth fogrészletet, melynek lelhelye Nagy-Semlak, hol nem nagy távolságra a sümegi hegyoromtól egy árokásás alkalmával mintegy 16 öl mélységben találtatott számos csontmaradvány között. Az ajándék Odor Samu társulati pénztárnok ur közvetitésével küldetett be; és ezzel bevégzem titkári jelentésemet azon kéréssel, hogy a tisztelt választmány jelen előterjesztésemet becses figyelembe venni sziveskedjék.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztésből folyólag mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: Breinfolk Ferencz, Edelspacher Antal, Féhn János, Pick János, Kovács János, Magyar Salamon Dávid, Steinhübl Károly, Tokodi Jenő és Tyroler Antal uraknak, valamint: Kostyál Béla, Dungyerszky Jakab, Hertl Emil, Oszwald János, Bräuer Péter, Kapdebó Béla és Kimmel Kálmán főgymnásiumi s főreáltanodai tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 585 frt 79 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 5 krnyi összeget kitevő tartaléktőke alapon kivül. A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett.

Következett Iványi István ily czimü munkálatának felolvasása: „Adatok a temesvári szt. Katalin templom és zárda történetéhez 1717—1759.“, melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés több érdekes adattal bővíti az akkori temesvári helyi viszonyok történetét s a közlemény főleg az egyházi történelem szempontjából méltó figyelemre. A választmány s a jelen volt hall-

gatóság élénk figyelemmel hallgatta a felolvasást s a szerzőt beküldött munkálatáért megéljenezte s a választmány határozatából az értekezés a társulati „Értesitő“-ben fog közöltetni, melyhez pótlólag ft. Kassics Károly püspöki levéltárnok s társulati tag ur szives volt a gyülés alkalmával több becses adattal hozzájárulni a püspöki archivumból, mely ajánlat a legnagyobb köszönettel fogadtatott.

A tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, végül következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Izsipy Géza kereskedelmi ügynök urat Budapestről. Az ajánlatba hozott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a társulati diszoklevél s a kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért. M. J.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 25. Elnök: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Bilszky Ferencz, Feigenbaum Ignácz, Iványi Ede, Korbonits János, Molnár Vid, cz. kanonok; Rötth László, alispán; továbbá a karzaton történelem és régészetkedvelő női és uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák növendékei számosan.

Elnöklő alelnök ur megnyitójában üdvözli a választmányt és a társulati tagokat s beszédében kiemeli, hogy a jelen gyülés folyamát, mely a két havi szünidő után a társulati munkásság ujabb időszakát nyitja meg, a társulat szeretett elnöke, Ormós Zsigmond ő méltóságának távollétében ő vezetendi s a tárgyalást megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő jelentését a két havi szünidő alatt felmerült társulati ügyekről:

Tisztelt választmány!

Társulatunk azon közmondásnak hódolva, hogy „munka után édes a nyugalom,“ alapszabályaiba két havi szünidőt vett fel azon czélból, hogy fáradhatlan munkásaink, kik a dologidény alatt a társulat létérdekének előmozditásán s hivatásának betöltésén hangyaszorgalommal s hathatósan közremüködtek, a szellemi fáradalmak után a méltán megérdemelt nyugalmat élvezhessék. Ezen körülmény volt egyszersmind oka annak, hogy választmányi üléseink szüneteltek s nyilvános müködésünk ezen szinhelyének ajtai zárva maradtak.

A jelen ünnepélyes pillanatban, midőn fáradalmainkat kipihenve, ezen teremben, nyilvános müködésünk szinhelyén ujult erővel megjelentünk, mindannyiunkat ugyanazon nemes buzgalom s előre törekvés vonzott ide, mely már eddigi müködéseinket is jellemzé s társulatunknak elismerést s méltánylatot szerzett a szakkörök előtt.

Megjelentünk itt, tisztelt választmány, a tudományos irányu haladás czéljából, hogy létczélunkból folyó s a kor követelményeihez mért társadalmi eszméket ismertessük s azokat minél szélesebb rétegben vidékünkön terjeszszük; megjelentünk különösen az ősrégészet s történelem müvelése tekintetéből, mely tudományágak, miután tárgyaikat a letünt korszakok következményeikben kiható eseményei, továbbá az ipari s müvészeti hagyatékok képezik, — nemcsak a homályos őskori történetnek szolgálnak világitó szövétnekeiül,

hanem leggyakrabban ugyanezek egyedüli s biztos kalauzaink is a régmult idők zavaros eseményei között.

Ha tekintetbe vesszük társulatunk multját, munkásaink eddig tanusitott fáradhatlan buzgalmát, továbbá nagyérdemü elnökünknek egyletünk érdekében kifejtett buzgó tevékenységét; ki jelenleg is tőlünk távol, a franczia főváros világra szóló kiállitását ment el beható vizsgálata alá venni, hogy adandó alkalommal az ott szerzett becses tapasztalatokat társulatunk szellemi előnyére érvényesithesse: ugy tisztelt választmány a jövőt illetőleg is a legjobb reménnyekkel lehetünk, a mint erről a jelen előterjesztésembe foglalt következő részletek is tanuskodnak:

Junius havi utolsó választmányi ülésünk óta, a szünidő daczára sem szüntek meg társulatunk tagjai munkálkodni s közremüködni czéljaink valósitására; kiki tehetsége s viszonyai szerint nem feledkezett meg arról, a mivel a társulat jó hirneve s tekintélyének emeléséhez hozzá járulni tartozik, vagy ajándékok beküldése, régi emlékek gyüjtése, megőrzése, vagy pedig szellemi munkálkodás által.

Igy szeretett elnökünk ő méltósága folyó évi augusztus hó 19-én ünnepélyesen letéteté alapkövét azon emléknek, mely a hősi vitézség s az önfeláldozás ritka példányképének, a rámai hős, báró Lo-Presti József hazánkfiának nyughelyét van hivatva megjelölni s emlékezetét a késő utókor előtt is megörökiteni. A sirkő talapzatába elhelyezett, s elnökünk ő méltósága által szerkesztett s általa irattárunknak ajándékozott emlékirat egy példányát van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

A szellemi munkásságot tekintve, érdemteljes választmányi tagtársunk dr. Szentkláray Jenő ur lankadatlan szorgalommal dolgozik azon nagyszabásu müvén, mely déli vidékünk százados történelmének ritka ismertetője s kutforrása leend s a jövő évi százados ünnepélynek egyik legbecsesebb s maradandóbb emlékét fogja hirdetni s megörökiteni; mint legközelebb a lapokból is értesültünk a derék s fáradhatlan történetbuvár s kutató városról-városra jár s a levéltárakban mindenütt méhszorgalommal kutat és gyüjtöget adatok után a már emlitett nevezetes munkálathoz. De szellemi munkásaink közül még másokat is emlithetek. Igy Molnár Vid s Iványi Ede derék választmányi tagtársaink nem kevésbé buzgólkodtak a szellemi téren; az előbbi a regényes Itália classicus földjéről tért vissza közénk gazdag tapasztalatokkal, az utóbbi pedig a szünnapok alatt Pozsony, Nyitra, Trencsény hazai emlékekben dus vidékein foglalkozott adatgyüjtéssel, s értesülésem szerint Böhm, Boleszny s Varga választmányi tagtársaink is kisebb-nagyobb történet-irodalmi munkálataik rendezésével foglalkoznak s reményünk lehet, hogy ezen utóbb emlitett buvárlatok s szellemi termékek eredményéről egyet-mást rövid idő mulva hallhatni fogunk választmányi üléseinken.

Az előzmények- s felsorolt szellemi munkásságtól eltekintve hivatalos kötelességem hozza magával, hogy a junius havi választmányi ülés óta felmerült s a társulatot érdeklő egyéb ügyekről is megemlékezzem s ezekről a következőkben van szerencsém jelentést tehetni:

I. Kegyeletes szokásainkhoz alkalmazkodólag, mielőtt egyéb társulati ügyeket emlitenék, egy szomoru s tekintve a nagy, országra szóló veszteséget, az egész társulatot fájdalmasan lesujtó esemény bejelentésével kell kezdenem titkári jelentésemet s azon szomoru végtisztesség teljesitésére hivom fel a tisztelt választmány becses figyelmét, hogy tegyük le tiszteletünk s kegyeletünk gyászkoszoruját egy nagy halottunk, **dr. Horváth Mihály**, püspök, vaskai apát s

bölcsészettudornak, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya és történelmi bizottsága, valamint a magyar történelmi társulat elnökének s társulatunk tiszteletbeli tagjának, a tudományosság s a lángoló honszeretet egyik kiváló példányképének hideg sirhalmára; kinek elhunytát egy ország s egy nemzet gyászolja, mert vele nemzetünk legnagyobb történetirója, a magyar főpapság egyik kiváló ékessége, a nemzeti dicsőség és gyász napjaiban egyaránt hü s tántorithatlan elvü hazafi szállt le a gyászos sir ölébe. Legyen emléke-zete áldott, maradandó s kegyeletes közöttünk.

II. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait a társulat irattárába elhelyeztem; továbbá a muzeum s könyvtár gyarapitására felajánlott régi pénzeket, könyveket s egyéb emlékeket illetékes helyeikre eltettem s az „Értesitő“ III. füzete is megjelent s idejekorán mind a társulati tagoknak, mind a helybeli s országos napilapok s egyéb szakközlönyek s folyóiratok szerkesztőségeinek is pontosan szétküldetett.

III. A társulatot érdeklőleg a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Dr. Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia h. főtitkára stb., továbbá dr. Lenhossék József, kir. tanácsos, orvos és sebésztudor stb. köszönő iratokat intéztek elnökünk ő méltóságához azon alkalomból, hogy a május havi VII. évi közgyülésünk alkalmával a társulat tiszteletbeli tagjaiul választattak.

2) Preyer János ur, Temesvár érdemes monographusa s kedves emlékü volt alelnökünk, az alsó-ausztriai Kirchbergből a Wechsel mellett, hol jelenleg tartózkodik, Rácz Athanász alelnök urhoz intézett egy levelében megküldé társulatunk irattárának számára István főherczeg, Magyarország utolsó nádor-ispánjának egy eredeti levelét, mely Bécsben kelt 1841. junius 23-án s ezt a Temesvárott ez évben alakult bánsági iparegyesület ideiglenes igazgatóságához, melynek Preyer ur vala tollnoka, intézte a főherczeg.

IV. Muzeumunk részére a következő adományozások is érkeztek még be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Aladics István társulati tag ur Temesvárott, beküldött két darab elrozsdásodott kard részletet, 2 darab félig kövült szarvas agancsot s egy kőgolyót, mely tárgyak a Beregszó-patak „Jér“ nevü mellékcsatornájának ásatása alkalmával, a beregszói vaspályahid közelében, szilárd talajban találtattak f. évi tavaszszal a munkások által; s megjegyzendő, hogy a kőgolyó egy emberi csontváz mellett találtatott egy másikkal, de ezt a munkások azon reményben, hogy talán valami értékes rejlik benne, szétzuzták.

2) Hertelendy József, torontálmegyei főispán s társ. tag ő méltósága, ajándékozott egy egyenes, 1 méter s 6 cm. hosszu két élü kardot, mely nagyban hasonlit a X.—XIV. századokban, különösen pedig a lovagrendek által viselt kardokhoz. A kard pengéjén mindkét oldalon, nagyon elmosódott góth betüs felirat észlelhető, de értelmét még eddig meg nem határozhat tam. A kard Tarras torontálmegyei község határában halászok által vonatott ki f. évi május havában a Tiszából s ezek, mint előttük is feltünő nevezetesebb régi tárgyat Hertelendy főispán urnak ajándékozták.

3) Ambrus József ó-bébai segédlelkész s társulati tag ur küldött 24 db különféle alaku, szinü s czifrázatu barbárkorszaki edénytöredéket s egy csiszoló követ; melyeknek lelhelye Ó-Béba (Torontálmegye); bővebb ismertetésöket a mai gyülés felolvasása fogja nyujtani.

4) Dr. Szentkláray Jenő választmányi tagtársunk egy római fel-

iratos sirkövet ajándékozott; melyet küldő f. évi május havában az arácsi templomromok között fedezett fel, hol az egyik oszloptőbe volt beépitve s annak alsó diszitményét képezte; valószinüleg az alvidék valamelyik római coloniájának maradványa s a kőhiány folytán a templom épitésekor felhasználtatott. Ezen sirkő az epigraphia gyüjteményben eddigelé ismeretlen volt s már muzeumunkban elhelyeztem; a róla Maderlik Antal társulati tag s török-becsei segédlelkész ur által felvett fényképeket van szerencsém bemutatni.

Ezen mozzanatok képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon belkörülményeinket érdeklőleg, melyek junius havi utolsó választmányi ülésünk óta a két havi szünidő alatt a társulatot illetve felmerültek s az eredményt tekintve örömteljes szivvel nézhetünk a jövő elé; mert ha a választmány s a társulati tagok továbbra is igy vállvetve fogják kötelmeiket teljesiteni, ugy e társulat még inkább megerősödni s virágozni fog, s a közmivelődés érdekében kifejtett törekvéseinkért nem csak a jelen, de a jövő nemzedék is hálás kegyeletben fogja tartani emlékünket.

* * *

A titkári jelentés éljenzések között örvendetesen tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Horváth Mihály püspök s tiszteletbeli tagtársnak elhunyta feletti részvét s kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte. Továbbá dr. Fraknói Vilmos és dr. Lenhossék József, ugyancsak tiszteletbeli tagoknak elnök ő méltóságához intézett köszönő iratait felolvastatván, örvendetes tudomásul vétettek; végre pedig mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Aladics István, Ambrus József, Hertelendy József, dr. Szentkláray Jenő választmányi, illetőleg társulati tagoknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg, Preyer János volt alelnök urnak pedig külön átiratilag is nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 527 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 05 kr. tartaléktőke alapon kivül. Tudomásul vétetett

Következett Ambrus József társulati tag ily czimü értekezése: „Ó-bébai régiségleletek," melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezésnek igen érdekes illusztratiójára szolgáltak a szerző által beküldött — szám szerint 24 darab — különféle szinü, vastagságu, czifrázatu s dudorokkal ellátott, részint egész, részint töredékes barbár korszaki cseréptárgyak s edények; melyekből szerző azon következtetést vonja le, hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebbs mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak. — Az értekezést a választmány s a jelenvoltak élénk figyelemmel hallgatták s a szerzőt megéljenezvén, a választmány határozatából a munkálat, mely déli vidékünk őstörténelmi multját igen érdekesen szellőzteti, egész terjedelmében a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni.

A felolvasás befejeztével, miután inditványok nem tétettek, a tárgysorozat szerint végül következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Hudra János kegyesrendi főgymnásiumi tanár s Vozari János kir. aljárásbiró urak Temesvárott; továbbá Kossuthányi Ignácz jogakadémiai

tanár ur Pécsett; az előbbit a titkár, a két utóbbit pedig szóbelileg a társulati ügyész ajánlotta. A jelentkezők egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztattak s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért. M. J.

Régi iratok ismertetése. Miletz Jánostól.

Szakál Ferencz gunyverse 1673-ból.

III. közlés.

Ad Casparum Kornis[1])

Benedeket[2]) Demeternek bérmáltatád
Talán zámbároddal (?) furván faragtatád,
Otthon ülj, ne busulj, jó tejes az anyád,
Csesztekére[3]) is láss, ott is vagyon csordád.

Ad Simonem (igy) Kemény.[4])

Kemény Simon Véczen,[5]) félre vonta magát,
Futó félben vagyon, őrzi Havasalját,
Csendes ő, jó, jámbor, nem láttam dagálját,
Mások tanácsán járt, ugy veszté jószágát.

Ad relictam Stephani Csáki senioris.[6])

Igen zug két malom alja Gernyeszegen,[7])
Másnak is a szeme, füle vagyon résen,
Őrzik jószágodat, higyjed azt szemesen,
Meg kérték helyedben, küldnek mind üresen.

---

[1]) Kornis Gáspár szorgalmas, szerző ember, családjának sok elzálogositott javait visszaváltotta. 1673-ban Marosszékben lett főkapitány s Apafinak kedvelt udvari embere volt.

[2]) Benedek (Benyik) falu Alsó-Fehérvármegyében.

[3]) Csesztek vagy Csesztve nevü helység van kettő Alsó-Fehérvármegyében; az egyik, Maros vagy Magyar-Csesztve fekszik a marosujvári járásban, a másik pedig Oláh-Csesztve (Csisztein) a balásfalvi járásban.

[4]) Kemény Simon, a fejedelemnek fia; atyja halála után Bánffy Dénes és több főurral Magyarországba futott s miután hasztalan vártak osztrák segélyre, 1663-ban kegyelmet nyervén visszatértek Erdélybe. Neje Perényi Katalin mint buzgó katholika nő ismeretes.

[5]) Vécze, falu Torda-Marosvármegyében. U. p. Marosvásárhely.

[6]) Ezen vers Csáki István harmadik neje: Mindszenti Krisztinához van intézve.

[7]) Gernyeszeg falu Aranyos-Tordamegyében. U. p. Sáromberke.

Ad Georgium Kapi.[1])

Kapi György akarván elhagyni a szántást,
Megunta az tizen, kaszálást, kapálást,
Lohadt az buzája, nem üz ő aratást,
Hegyek közé megyen, kezd szép aranyázást.[2])

Ne higyj uram néki, mert bizony csak léha,
Az ő sok beszédi[3]) (igy) hallottam én néha,
Igért is ő nékem lovat is mindenha,[4])
De gyakorta esett beszédében hiba.

Ad Dionisium Bánfi.[5])

Hát te Diénes ur, miért vagy ily gorral?
Alacsony helyeken nem jársz az agárral.
Minden rendnek felelsz te nagy dirrel, durral,
Tudd-e (igy) hogy asztagod tele sok kigyóval.

Miért nem vagy igaz, urad s országodhoz?
Correspondentiád, hogy vonz tokosokhoz,[6])
Gyüjtetik az sok pénz titkos tárházadhoz,
Elegy biznak hozzád, mint Jorám Jehuhoz.[7])

Ad Michaelem Teleki.[8])

Mihály is felfüzte telekes bocskorát,
Hogy Erdélybe szorult áldja azt az órát,
Kedvesen tisztelje kegyelmes sógorát,
Eleit[9]) emlitse, ne tartsa fel orrát.

---

[1]) Kapi György, fia volt Kapi András- és Gyulafi Borbálának, gazdag kényur a megyei kérelmezők lovait, szekereit előbb megdolgoztatta s csak azután adott választ. Apafi parancsainak is ellenszegült; miért őt a fejedelem Déva várába záratá s innen két hü cselédje kötéllétrán akarta megszöktetni; de a kötél elszakadt s Kapi a szirtre zuhanván meghalt. Igy beszéli el Kővári szerint a szájhagyomány.

[2]) Aranyázás, arany keresés, arany bányászat.

[3]) Beszédi, beszédét helyett.

[4]) Mindenha, mindenkor helyett.

[5]) Bánfi Dénes, Erdély nevezetes embere Apafi korában; neje volt Bornemisza Katalin Apafiné nővére. Bánfi családja részére sok birtokot szerzett, pompás udvart tartott s gőgös ember levén sok ellensége akadt; különösen gyülölte őt Teleki Mihály kanczellár s 1674-ben Apafitól kieszközlé lefejeztetését.

[6]) Tokos, csufnév, a németekre; Bánfi ugyanis a bécsi udvarral nagy összeköttetésben állott.

[7]) Joram és Jehu zsidó királyok voltak az ókorban. Jehu vezére volt Joram királynak s ez midőn a syriaiak ellen hadakoznék Jehu vezére fellázadt ellene seregestől s a Ramoth Gileádnál megsebesült Joramot sátorában meggyilkolta.

[8]) Teleki Mihály a későbbi széki Telekiek törzsatyja, született Nagy-Váradon 1634-ben. Apafi alatt Erdélyben a legnagyobb szerepet játszotta. Elesett a zernyesti csatában Töresvárnál 1690. augusztus 21-én s eltemettetett a gernyeszeghi templomban.

[9]) Eleit, őseit helyett.

Volna bizony benned igen jeles elme.
Csak az kár, hogy nincsen uradtól félelme,
S orra fe-nyén bizony, minden ő előtte,
Pestherus sem hiszem, hogy többet el kérne.

Mit egy ország végez egyedül elbontod.
Ha confirmálja is, azt is mind elrontod,
Az sok bitang pénzért, lelked elárulod,
Ebről ebre marad, gyakorta dudolod.

Tudd-e mit cselekszel sokszor sok szegénynyel?
Jó választ szerzesz te, ha megyen sok pénzzel,
Feketén el mondasz, fehért is ezennel,
Plutó is megkérdi, mit tész te ezekkel.

Ad Ladislaum Csáki.[1])

Bár jól abrakoltasd lovaidnak hasát,
Hogy jobban vonhassák az Kálnoki Katát,[2])
Székely-földön ett[3]) volt igen sok malátát.
Elég kövér, ne adj neki több salátát.

Gróf urnak is nevét küld Pannóniába,
El hull az levele most itt Dáciában.
Holddal vétették volt grófságod Bárczában,[4])
Magvok szakadt az Fejér Mihály[5]) hadában.[6])

Ad Paulum Vesselényi.

Pál szövetséget köt Pállal, nem szent Pállal,
Ha Bethlenbe[7]) szállhat, nem lesz ott hiával,[8])
Most nem kurálják meg tudós Pál atyjával,
Csak meg ékesgették husát esztergárral.

Ad Nicolaum Apafi.[9])

Oh félj bezzeg sok rosz akaród is vagyon,
Az ki vér[10]) hozzád is, nem hagyják, hogy szóljon,

---

[1]) Csáki László, Csáki István s Perényi Mária fia 1640. márczius 2-án született, szereplése Apafi korában esik; őtet ebédelteté meg Bánfi Dénes, midőn egyszer bonczidai erdejében vadászott s ezen meggyaláztatás miatt ő is Bánfi Dénes halálára szavazott. 1703-ban a Rákóczy pártjára állott.

[2]) Kálnoki Katalin Csáki László első neje volt s leánya Kálnoki István és Béldy Annának.

[3]) Ett, evett helyett rövidités.

[4]) Bárcza, Brassóvidék, jelenleg Brassó vármegye.

[5]) A Fejér család haraji ágából.

[6]) Hada, családja, hozzá tartozói helyett.

[7]) Bethlen, falu, régi várral a Kis-Küküllő mellett, nem igen távol Balázsfalvától; itt fejeztetett le Banfi Dénes.

[8]) Hiával, az az szükségben.

[9]) Apafi Miklós, a fejedelem édes testvére, mint nőtelen halt meg.

[10]) Vér, atyafi, vérrokon kifejezés helyett.

Még Gilányiné[1]) is bizony volna azon,
Hogy az te testedet sirba tennék Sajón.[2])

Ad Wolfgangum Bethlen.[3])

Bethlen Farkas miért, hogy farkassá lettél,
Krisztus pásztorsága alul te kiszöktél,
Te szegény lelkednek, oh ki nagy kárt tettél,
Pokoli jancsárnak örömet szerzettél.

Ad Gregorium Bethlen.[4])

Gergely a te szádba, belé esett az moly,
A tiszta buzádba honnét esett konkoly?
Szin mézed nincs látom, csupa azon sonkoly,
Szállj magadba mindent, szent iráson fontolj.

Mert ha eljő amaz, igaztevő pásztor,
Meglátja, hogy kárt tett, amaz gonosz Apor,[5])
Mond ad comburandum collige et aufer,
Ki a tüzét oltsa, nincsen olyan páter.[6])

Ad Alexium Bethlen.[7])

Bár ne pislognál tés[8]) anyád mellett Elek,
Az szentségtől bizony messze estél félek,
Vádol e tégedet belől az szent lélek,
Hogy jóktól távol vagy, nem örülhetsz vélek.

Ad Nicolaum Bethlen.[9])

Szent-Miklóson[10]) lakó szentes Bethlen Miklós,
De az, mint én hallom, vagy igen bélpoklos,

---

[1]) Apafi Anna a fejedelem testvére, Berinczházi Ghillany Gergelyné. Ezen Ghillany birtokos volt Doboka megyében Cserneken s ő vitte meg az adót 1660-ban Nagyváradra Ali basának a vár bevétele után.

[2]) Sajó, Magyaros Sajó helység Doboka vármegyében.

[3]) Bethlen Farkas erdélyi kanczellár, ki mintegy hat kötetnyi történelmi munkájával halhatatlanitá nevét; meghalt 1679-ben, neje giletinczi Osztrosith Borbála volt.

[4]) Bethlen Gergely, Küküllő főispánja, Fogaras-vár, Udvarhelyszék főkapitánya volt.

[5]) A gunyvers irója itt arra czéloz, hogy Bethlen Gergely Apor rábeszélése következtében a katholikusokat pártolta.

[6]) Páter, szerzetes helyett.

[7]) Bethlen Elek szintén kanczellár volt; leirta családja történetét.

[8]) Tés, tied, vagy tekintetes helyett röviditve.

[9]) Bethlen Miklós 1642-ben született, első oktatója Keresztúri Pál volt, s majd Fejérvárott később pedig Kolosvárott is tanult a hires apáczai Csere János keze alatt. Beutazta Európát s a fejedelmi udvaroknál mindenütt bemutatva lett. Jelen volt 1664-ben november 18-án azon vadászaton is, midőn Zrinyi Miklós a költő, a vadkan által megöletett. Ő készité a Leopoldinum-féle diplomát s ezért 1696-ban a grófi titulust kapta. Meghalt Bécsben 1716. október 27-én.

[10]) Szent-Miklós falu Torda-Maros vármegyében.

Bölcs, fenjáró, büszke, de nem lehetsz nyomós,[1])
Az Küküllő[2]) tied, egy nagy iszapot mos.

Ad Sigismundum Mikola.[3])

Még kicsiny korodban pápához hódoltál,
Tőle s az tatártól sok gonoszt tanultál,
Ha szakált álladra bővebben plántálnál,
Kegyetlenkedésben talán hátrább hagynál.

Ad Sigismundum Bánfi.[4])

Bánfi Zsigmond tekint Enyed felé sokszor,
Az köszvény, ha gyötri felserken éjfélkor,
Kaszálni kíván ő, kaszálni hajnalkor,
De Zsiga nem kaszál, inkább nyög olyankor.

Ad Christophorum Bánfi.[5])

Fényes az te szemed, még is te roszul látsz,
Ha látsz is, te neked én azt mondom, hogy játsz,[6])
Ugy tudom nálad is főz másnak az szakács,
Az osztovátádban[7]) akad bécsi takács.

Ad Stephanum Torma.

Mit bujkálsz az Sajó mellett Torma István?
Konyháját bőviti buzával mező bár,
Cserélne hat nyulat egy rosz rühes rókán,
Az után jár lelke, még ki nem kél torkán.

Igen kevély vagy te, csupa dér-dur, dagály,
Istenes emberrel jó ügyben akadály,
Szemedet nem fogta még be sötét homály,
De azt hagyom, másutt te sokszor, hogy ne hálj.

Ad Georgium Torma.

Fiatfalváról[8]) György mén hosszu Apára,
Sert főz, hordat árpát, szalad aszatóra,
Elég terem nem költ, sokat a komlóra,
Annyi sert iva[9]) hogy, nem ülhet a lóra.

---

[1]) Nyomós, befolyásos, feltünő.

[2]) Küküllő, itt talán Küküllővár érthető, mely a Bethlen család tulajdona.

[3]) Mikola Zsigmond, tanult Kolosmonostoron a jezsuitáknál. II. Rákóczy György alatt részt vett a lengyel hadjáratban s tatár fogságba jutott, végre 5 évi s 6 hónapi szenvedés után Krimből haza jutott s nőül vette szentlászlói Kamuthi Zsuzsannát. Apafi Mihály alatt belső titkos tanácsos s Kolos vármegye főispánja lett s Szamosujvárott kastélyát ékesen felépittette; meghalt 1679-ben augusztus 10-én 57. éves korában Szamosujvárott.

[4]) Bánfi Zsigmond előbb jezsuita volt, 1698-ban báró lett; meghalt 1706-ban

[5]) Bánfi Kristóf, neje volt Bethlen Anna.

[6]) Játsz, az az mulass, légy vig.

[7]) Osztováta, szövőszék.

[8]) Fiátfalva, helység Udvarhely megyében. U. p. Székely-Keresztur.

[9]) Iva, ivék vagy ivott helyett.

Egyveleg.

— A délmagyarországi évszázados ünnepély, hogy a délvidékhez méltólag megtartassék, f. évi julius hó 12-én az egyes vármegyék szerint vidékei bizottságok alakultak. A szörénymegyei vidéki bizottság október hó 2-án tartá Karánsebesen Ormós Zsigmond temesmegyei főispán urnak, mint a központi bizottság elnökének előülése alatt gyülését a tervezetek megállapitása tekintetéből számos szörényi bizottsági tagok jelenlétében, kik közül megemlitjük Popasu János karánsebesi gör. kel. román püspököt, Pausz János alispánt, Illosvay László megyei főjegyzőt, Boleszny Antal orsovai róm. kath. plébánost, Hoffmann Jenő bányabirtokost Jeselniczáról és Stankovits Sándor karánsebesi polgármestert. A tanácskozás iránya három részre terjedt ki, u. m. a szellemi, pénzügyi s az ünnepély rendezési részletekre; melyekre nézve a következőkben állapodtak meg: 1. Minden felekezetü templomban ünnepélyes hála-isteni tisztelet tartassék egyházi szónoklatokkal. 2. A kormány felkéressék, hogy az ünnepély költségeit részben pénzügyileg támogassa, részben pedig a kiadások a törvényhatóságok és egyes magánosak áldozatkészsége által volnának fedezendők. 3. Az ünnepélyre meghivatnak a király, királyné és koronaherczeg, a közös és országos miniszterek, papi főméltóságok és törvényhatóságok. Végre 4. A Délmagyarországon lakó nemzetiségek nyelvén emlékbeszédek tartatnak s az ünnepélyt a szokásos bankett, diszelőadás és egyéb mulatságok fejezik be.

— A centenariumi ünnepély ügye Ormós Zsigmond főispán ur és társulatunk szeretett elnökének fáradhatlan buzgalma következtében örvendetesen halad a kitüzött czél felé. Legközelebb, miután a törvényhatóságok részéről megválasztott bizottságok jelentéseiket beküldötték, a jelentések tárgyalása tekintetéből a központi bizottság tagjai f. é. november 18-ára bizottsági gyülésre elnökségileg meghivattak.

— Dr. Szentkláray Jenő derék tudósunk s török-becsei plébános ur, lankadatlan buzgalommal fáradozik azon adatok s okmányok megszerzésén, melyek az évszázados ünnepély alkalmára általa mély szakismeret- s kitünő tollal megirandó, s maradandó becsünek igérkező nagyszabásu müvének megalkotásához szükségesek. A jeles történetbuvár egy körutat szándékozik tenni vidékünkön s valamint már eddig áttanulmányozta Nagy-Becskerek és Kikinda városok levéltárait: ugy hasonczélból megfogja látogatni Temesvár, Lugos, Karánsebes s Pancsova városokat is. A jelen sorok kapcsában el nem mulaszthatjuk felhivni arra nézve az ünnepélyt rendező központi választmány becses figyelmét, hogy a derék szaktudós fáradhatlan tevékenységét anyagilag is minden kitelhető módon gyámolitani el ne mulaszsza, nehogy a jeles szakférfiu buzgalma, az anyagi gyámolitás hiányában zsibbadást szenvedjen, vagy a mitől félnünk lehet méltán szellemi előhaladásunk érdekében, az egész tervezet dugába dőljön.

— Érdekes, történeti érdekü kéziratról tett emlitést a szörénymegyei vidéki bizottság f. é. október hó 2-án tartott ülésén Boleszny Antal választmányi tagtársunk; melyet néhai Svább cs. kir. százados irt Szörény vármegye, illetőleg a volt román-banáti ezredkerület multjáról s a mü bizonyos Vanicsek nevü vinkovczei tanárnak adatott ki az összes volt határőrvidék történetének megirása czéljából, kitől a kézirat az ezred parancsnoksághoz többé vissza nem érkezett. A jelen viszonyaink között, midőn Délmagyarország évszázados történetének megirásán dr. Szentkláray Jenő történetbuvárunk fáradozik, a kézirat mindenesetre megérdemli a figyelmet s kivánatos volna, hogy Szörény vármegye törvényhatósága hivatalos uton felszólitaná a nevezett tanárt a kéziratok visszaküldésére, hogy azokat évszázadunk történetének jeles tollu irója alkalmilag felhasználhassa.

— A báró Lo-Presti József-féle emlékszobor leleplezési ünnepe Ó-Palánkán f. é. november hó 3-án fog megtörténni. Az ünnepély szinhelye Ó-Palánka, mely ma nyomorult, elhagyatott falucska, hajdani nevezetességében a nevezetes hős emléke által gyarapodni fog. Itt örömteljesen jegyezzük meg, hogy a Lo-Presti-féle emlékszobor felállitásának eszméje társulatunk kebeléből indult meg s arra nézve az első impulsust derék választmányi tagtársunk Boleszny Antal ur adta egyik közgyülésünkön, s a nemes eszme ily gyors foganatositásának dicsősége pedig kizárólagosan szeretett elnökünket, Ormós Zsigmond ő méltóságát illeti; ki jóságteljes szive sugallatát követve, fáradhatlanul oda törekedett, hogy az ige minél előbb testté váljék.

— „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi-ut történetére“ czimü munkálat Boleszny Antaltól, mely a jelen füzet első főczikkét képezi, külön lenyomatban is megjelent. A derék, szorgalmas szerző jelen müve gróf Széchenyi István egy csomó eredeti, még eddig ismeretlen leveleit tárgyalja, melyeket hazánk ezen szellemi óriása azon időben irt, midőn mint erőteljes, tettdus s vállalatkész férfiu az anyagi reformok terén a hon javáért, a nemzetgazdászati és kereskedelmi érdekek mellett az Al-Duna vidékén müködött s az erély és tevékenység lehető legnagyobb fokát kifejtette. A levelek, Széchenyi kimagasló alakjának jellemzéséhez ujabb becses adatokat szolgáltatnak a szakférfiak kezeihez és örvendünk szerző azon elhatározásán, hogy ezen munkálatot külön is lenyomatta s ez által azt szélesebb körben is ismeretessé teszi. A csinosan kiállitott füzethez Széchenyi leveleiből egynek hasonmása van mellékelve. A mü ára 60 kr. s megrendelhető szerzőnél Orsován. Ajánljuk olvasóink becses figyelmébe azon kéréssel, hogy ismerőseik körében terjeszteni sziveskedjenek.

— Beregszói leletek Temesmegyében. A Beregszó-patak „Jér“ nevü mellékcsatornájának ásatása alkalmával a beregszói vaspályahid közelében f. évi tavaszszal, szilárd talajban a munkások két darab elrozsdásodott hosszu kardpengét, két darab kövült szarvas agancsot s egy kőgolyót találtak; a kőgolyó egy emberi csontváz mellett feküdt egy másik kőgolyóval, de ezt a munkások azon reményben, hogy talán valami értékes rejlik benne, szétzuzták. A lelet Aladics István társulat tag ur szivességéből jutott muzeumunkba.

— Tarrasi kardlelet Torontálmegyében. Folyó évi május havában Tarras torontálmegyei község határában a halászok egy igen érdekes kardot vontak ki hálóval a Tiszából s mint feltünőbb régi tárgyat Hertelendy József torontáli főispán ur ő méltóságának ajándékozták. Az egyenes két élü kard 1.06 méter hosszu s nagyban hasonlit a X—XIV. századokban, különösen pedig a lovagrendek által viselt kardokhoz. A kard pengéjén mindkét oldalon, nagyon elmosódott góth betüs felirat észlelhető, de értelmét még eddig meg nem határozhattam. Az érdekes lelettel Hertelendy főispán ur ő méltósága muzeumunknak kedveskedett.

— Barbár-kori leletek Ó-Bébán. A Torontál-megyei Ó-Béba község közelében a „Bara“ száraz ér partján folyó évi tavaszszal téglaverés alkalmával érdekes barbár korszaki telepre akadtak a munkások; a telepet Ambrus József ó-bébai segédlelkész s ügybuzgó tagtársunk körülményesebben megvizsgálván, a leletekből ugy találta: hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebb s mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak. Ambrus ur a kiásott darabokból muzeumunknak beküldött 24 drb különféle szinü, vastagságu és czifrázatu s dudorokkal ellátott részint egész, részint töredékes cseréptárgyat s edényt egy csiszoló kővel, melyek a szeptember havi választmányi gyülésen lettek ismertetve Ambrus ur egy érdekes felolvasása kiséretében, mely a jelen füzet második czikkét képezi s itt is felhivjuk reá olvasóink becses figyelmét.

— Szegedi régiségek. Legujabban a szegedi várfalak szétbontása érdekes régiség-leleteket eredményezett. Történelmileg ismert tény volt már az előtt is, hogy

a szegedi várnak egy része a törökök által épittetett s az anyaga szétrombolt keresztény templomokból és zárdákból van véve. Ezen nézet ujabb bizonyitékot nyert az által, hogy a szétrombolt régi várfalakban gyönyörü góthstylü templommaradványokra bukkantak. Ezek közt különösen figyelmet érdemel egy oltárrészlet, mely remek góth faragással ékeskedik és kitünő karban van. Szeged város közönsége minden esetre oda fog müködni, hogy ezen régi emlékek fentartassanak s ne használják fel ujabb épitkezésekhez.

— Mommsen levele dr. Ortvay Tivadarhoz. Mommsen Tivadar a nagy tudós legközelebb egy levelet intézett dr. Ortvay Tivadar pozsonyi jogakadémiai tanár s választmányi tagtársunkhoz; melyből, miután vidékünket is érinti, közöljük a következő részleteket: A „Corpus Inscriptionum Latinarum“ III. kötetéhez egy pótkötetet szándékozom adni s kérem segitségét különösen az ön által jól ismert Dél-Magyarországra nézve. — Fájdalom, ismét az a nagy akadály áll előttem, hogy az ön anyanyelvét nem értem s igy önnek az „Értesitő“-ben megjelent munkálatait sem méltányolhatom ugy figyelemre például a topographia tekintetéből, mint szeretném. A buvárlatoknak nemzetközieknek kell lenniök, hogy mindenki megértse. Azok közé tartozom, kik minden felvilágositást szivesen vesznek valamely helynévre vonatkozólag, de mit használ, ha magyarul irják? Egy olyan elsőrangu tudós, mint Hunfalvy németül ir, de a mi epigraphusaink mindnyája, megmarad a maga nyelvénél, s innen van aztán, hogy munkáik többnyire olvasatlanul maradnak. Szabad-e reménylenem, hogy ön a honfitársai által kiadott, vagy javitott feliratokról legalább kivonatot fog küldeni? E kérésem teljesitése által nagy hálára kötelezne. Fogadja stb Mommsen.“

— Történet-régészeti és iparmü-történelmi kiállitás. A jövő évben megtartandó évszázados ünnepély alkalmára egy történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás is van tervbe véve, mely feltüntetni lenne hivatva Dél-Magyarország elvirágzott iparágának egész multját, s gyüjteményét képezné egy részről a délmagyarországi iparmükincseknek, más részről pedig magában foglalná azon ipari feldolgozásra alkalmas ásványi és faanyagokat, melyekkel hazánk ezen része bir, hogy e téren, — mint a lelkes Löwy Miklós tagtársunk is irja, — iparunk multja, kapcsolatban a jelennel, tanulságos utmutatója legyen a jövőnek. Reméljük, hogy társulatunk, egyetértve a temesvári iparkamarával, e tekintetben mindent meg fog tenni arra nézve, hogy a kiállitás déli vidékünk culturalis haladására nézve minden tekintetben mérvadó s eredménydus legyen.

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

IV. ÉVFOLYAM.

IV. KÖTET.

Az Uj-Moldovai romok térrajzával a 19-ik laphoz és Gróf Széchényi István egy eredeti levelének másolatával.

TEMESVÁROTT.

MAGYAR-FÉLE KÖNYVNYOMDA.

1878.

A NEGYEDIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA

ELŐSZÓ: MILETZ JÁNOS SZERKESZTŐTŐL.

I. Értekezések.

Lap

I. Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól . . . 3
II. Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1695—1718. Iványi Istvántól 92
III. Uti jegyzetek. Ivánfi Edétől I.—II. közlés 53. 120
IV. Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez. Miletz Jánostól 75
V. Kirándulás Viminácium és Margum romjaihoz. Ormós Zsigmond elnöktől 101
VI. Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi ut történetére. Boleszny Antaltól 165
VII. Ó-bébai régiség-leletek. Ambrus Józseftől 189

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1877. november 24-én 29
2. Rendes havi választmányi ülés december 19-én 32
3. Rendes havi választmányi ülés 1878. január 30-án 86
4. Rendes havi választmányi ülés február 27-én 89
5. Rendes havi választmányi ülés márczius 27-én 134
6. Rendes havi választmányi ülés április 30-án 137
7. Hetedik évi közgyülés május 23-án 140
8. Rendes havi választmányi ülés junius 26-án 194
9. Rendes havi választmányi ülés szeptember 25-én 197

Régi iratok ismertetése Miletz Jánostól. I. fogott birák levelei 34
II. Mojsi Gyurcsány Ferencz levele jegyeséhez 36
III. Kovács János török rab kötvénye Székely Mózessel 1684-ben 37
IV. Szakál Ferencz gunyverse 1673-ból I.—III. közlés 38 93. 201
V. Károlyi Sándor tábornok levelei 95
Ormós Zsigmond felhivása Dél-Magyarország száz éves jubileumának megünneplésére 40
Néhány szó az „Archaeologiai Értesitő“ egy birálatához 97
Dr. Szentkláray Jenő inditványa több délmagyarországi egyházi intézmény felelevenitése tárgyában 155
Ivánfi Ede inditványa a százados ünnepély alkalmára 158
Névsor és statisztikai kimutatás a társulat tagjairól Miletz Jánostól 44

III. Egyveleg.

Lap

1. Történelmi és régészeti Értesitő. — Cserey Jánosné urnő könyvadománya 41
2. Adakozás báró Lo-Presti József siremlékére. — Régi vassisak, török pisztoly és alabárd. — Négy régi codex a Cserey-féle iecsfalvi muzeumban. — A székely nemzeti muzeum 42
3. Három csanádi pap. — Délmagyarország szervezésének száz éves jubileuma . 43
4. A délmagyarországi megyék százados emlékünnepe. — A délmagyarországi megyék müveltségi viszonyait tárgyaló mü. — A biharmegyei régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitás 99
5. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ünnepélyes közgyülése. — Kagyló nyakék s ős urnadarabok. — Ujabb, borjasi kőkori emlékek. — Kevei régiségek — Régészeti muzeum Szarvason 100
6. Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. — A hetedik évi közgyülés. — Harczi vas csákány. — A kevei vármaradványok az Al-Dunánál 161
7. Kirándulás Arács romjaihoz. — Rékasi pénzlelet. — Ó-bébai régiségek . . 162
8. Viminacium, Felső-Moesia fővárosának rommaradványai. — A kulicsi romok s a hajdani Margum maradványai. — A skófium himzés virágzása II. Rákóczy Ferencz idejében. — Országos régészeti és embertani társulat 163
9. A délmagyarországi évszázados ünnepély. — A centenariumi ünnepély ügye. — Dr. Szentkláray Jenő tudósunkról. — Érdekes történeti érdekü kézirat 206
10. Lo-Presti József emlékszobrának leleplezési ünnepe. — Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. — Beregszói leletek Temes megyében. — Tarrasi kardlelet Torontál megyében. — Barbár-kori leletek Ó-Bébán. — Szegedi régiségek . 207
11. Mommsen levele dr. Ortvay Tivadarhoz — Történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás 208

An den Herrn
Herrn Lazar Jota Popovits
&
gr. St. Széchenyi Orsova

Lieber Popovich, bevor ich diesen Ort verlasse um auf den Landtag zu reisen, will ich mich noch in Ihr gütiges Andenken zurückrufen, um Ihnen für alle Ihre Gefälligkeiten zu danken.

Ich habe alle meine Projekte glücklich vereinigt. Nur aber muß krank, – und so alle meine Reise geschäften, können aufgenommen; den Bedienten den ich nach Mehadia beschickte starb sogar. Wir sind aber alle beinahe schon ganz gut.

Ihr Intermezzo wünscht ich, Ihnen einen Herman zu finden. Er sagte "Er könne keinen, generalen Herman geben, es wäre ein geschehen, – es müsse aber ausgemittelt werden" Auf was Und dann habe es keinen Anstand"

Ist Ihnen auf diese Art gedient, so schreiben Sie gradezu nach Constantinopel und erkundigen Sie sich kurz auf mich.

Haben Sie Zeit, so schreiben Sie mir nach Pest. Will's Gott, und finden wir die Menschen nicht, – so soll die Donau bald anders aussehen.

Vor kurzer Zeit war ich bei Miloch, er ist ganz für die Regulation. Übermorgen reise ich ab.

Lebewohl voll und herzlich Sie meinen ungeänderten

Gr. St. Széchenyi

Semlin 13ten Octob. 1830

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

V. ÉVFOLYAM.

V. KÖTET.

Dél-Temes egy régi térképrajzával a 65-ik laphoz.

TEMESVÁROTT
MAGYAR TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA.
1879.

AZ ÖTÖDIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA

ELŐSZÓ: MILETZ JÁNOS SZERKESZTŐTŐL.

I. Értekezések.

Lap

1. A török államszervezet s adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században. Varga Ferencztől 3
2. Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól 13
3. Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Ormós Zsigmond elnöktől 65
4. Adatok a temesvári szent Katalinról czimzett templom és zárda történetéhez 1717—1759. Iványi Istvántól 71
5. Pompeji romjai. Ormós Zsigmond elnöktől 97
6. A történeti földrajz kérdései Torontálban. Pesty Frigyestől 153
7. Uj Palánka multja s jelene. Böhm Lénárttól 165
8. Az ó-palánkai Lo-Presti siremlék története. Miletz Jánostól. 183

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1878. október 30-án 42
2. Rendes havi választmányi ülés november 27-én 45
3. Rendes havi választmányi ülés 1879. január 29-én 79
4. Rendes havi választmányi ülés február 26-án 82
5. Rendes havi választmányi ülés marczius 26-án 85
6. Rendes havi választmányi ülés április 30-án 128
7. Nyolczadik évi közgyülés junius 5-én 132
8. Rendes havi választmányi ülés szeptember 24-én 192
9. Haraszti, Bodrog vármegyei község emlékezete. Báró Radvánszky Bélától 49
10. Torontáli állapotok Engelshofen idejéből. Dr. Szentkláray Jenőtől . . . 49
11. Adalék a tételi sarkophaghoz. Iványi Edétől 51
12. Statisztikai kimutatás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól 1879-ben. Miletz Jánostól 56
13. Uj adat Szörény vármegye régi topographiájához és magyarságához. Pesty Frigyestől 90
14. Gróf Niczky Kristóf két levelének ismertetése a déli részek visszacsatolásának idejéből. Kasics Károlytól 93
15. Boleszny Antal inditványa, hogy az Al-Duna balpartján valamely festőibb ponton egy gróf Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklap állittassék fel 147

Lap

16. Ambrus József inditványa, hogy az ipartörvény értelmében felszlatott czéhek emlékei összegyüjtessenek 147
17. Löwy Miklós inditványa, hogy egy történet régészeti s iparmü-történelmi kiállitás rendeztessék 148
18. Kimutatás a régészeti muzeum gyarapodásáról. Miletz Jánostól 149
19. István főherczeg nádor levele a bánsági ipar-egyesület igazgatóságához 1841. junius 23. Miletz Jánostól 199
20. Adatok Knéz temesmegyei falu történetéhez Nagy Páltól 200

III. Egyveleg.

1. Történelmi és régészeti Értesitő — Bárány Agoston könyvtára s arczképe 52
2. A rámai hős siremléke Ó-Palánkán. — A centennáriumi ünnepély 53
3. István főherczeg nádor levele. — Magyarországi müemlékek. — Érdekes délmagyarországi leletek. — Szakálházi lelet Temes vármegyében. — Csinos üvegszekrény. — A temesmegyei gazdasági egylet. — Temesvári feliratos márványlap 54
4. A délmagyarországi régészeti muzeum épület 55
5. Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz 94
6. A régészeti muzeum, — Gróf Csekonics Endre áldozatkészsége 95
7. Dr. Szentkláray Jenő felhivása. — A „Történelmi Adattár.“ — Alibunár, Versecz, Uj-Palánka és Kubin közötti vidék térrajza 96
8. A temesvári sefard imaegyesület arany emlék-érme. — Régi érez ágyu. — Kereki lelet Biharmegyében. — Puszta-péklai lelet Bács vármegyében. — Bronzkori lelet Perjámosnál. — Vingai lelet 152
9. A délmagyarországi régészeti muzeum. — Az „Öthalom“ Szeged mellett . . . 201
10. Délmagyarország száz éves bekebelezésének emlékére vert érmek. — Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarositása 202
11. Bronzkori leletek Borjason. — Őskori telep Banián Szörénymegyében 203
12. Római feliratos sirkő az aracsi templom-romok között. — Majdani leletek Torontálmegyében. — Bronz lelet Ilkateleken Temesmegyében. — Őskori állatmaradványok Török-Kanizsán 204

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

II. FÜZET. 1879. ÁPRIL HÓ.

Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi február 26-án tartott választmányi ülésén.

A mult 1877-ik év nyári szakában megyénk al-dunai vidékére ismételve lerándultam. Szivesen keresem fel ezen vidéket, mert keblem a hatalmas folyamot környező természet nagyszerü szépségeinek látásán örömmel telik el s a történelmi s régészeti emlékekben is egyiránt gazdag vidék a tudomány szempontjából is felette érdekes.

Kevés vidéke van hazánknak, mely a történelmi és régészeti jelentőség tekintetében az érintettem vidéket felülmulná. Régészeti gyüjteményeink ezen vidék adományaival folytonosan gazdagodnak.

Azon terület, mely az innenső vagyis temesi oldalon Kubintól le Báziásig, a tulsó vagyis szerb oldalon pedig Szendrőtől Rámáig elhuzódik, és a mely az alsó Duna legnagyobb szigetét Osztrovát magában foglalja, ha nem is természeti szépségeire nézve, de a régi korból fenmaradt történelmi jelentősége és emlékei tekintetében méltán classikusnak nevezhető.

A Dunának Temesmegyét érintő oldalán Kubin—Keve—Duplaj, Grebenácz, Oresácz s Uj-Palánka — Horom — régészeti szempontból ezen vidék kitünőbb helyeit képezik, melyeket a szerb oldalon a Dunába beömlő Morava és Mlava folyamok közt fekvő részek jelentőség tekintetében még inkább felül mulnak. Itt van ugyanis a Morava torkolatánál Kulics, jelenleg érdekes rom, hajdan a Duna

és Morava felett uralkodó virágzó római város Margum, melynek elenyészte és feldulatása Attila nevéhez van kötve; itt volt a trón felett versenyző Carinus és Diocletian közt kifejlődött azon véres csatának szinhelye, mely Carinus halálával végződvén a világ leghatalmasabb birodalma feletti uralmat Diocletian kezében összpontositá. Közel azon helyhez, hol most Kosztolácz fekszik, a Mlava folyamnak Dunába szakadásánál a régi Viminacium felső Moesia fővárosának rommaradványai, ezek után a Peck mellett Ráma, hajdan Lederata érdekes várromjai, szemlélhetők, s itt volt a hegység nyugati folytatásánál a Trajánkori dunai három átjárások egyike is. Traján hadai ezen ponton keltek át Dácziába, hol Palánkánál szintugy mint Rámától kelet felé a fenállott átjárás hidfői mai nap is láthatók.

A római uralom fénykorából romokra, alapfalakra, emlékekre, érmekre s az ókor egyéb maradványaira gyakran akadunk a szerb oldalon, s a kutató régész még mindig megjutalmazva találja fáradozását ezen vidéken.

A nyár folyama alatt azon alkalommal, midőn Uj-Palánkán a rámai hős báró Lopresti József sirhelyét véglegesen kijelölni sikerült, a szemközt fekvő Rámára tett régészeti kirándulásról jegyzőkönyv lőn készitve, melyben a kirándulás eredménye körülményesen le van irva.

A mult év junius hava második felében a regényes Karas-völgy némely helyeire, s azután Kubinra, innen pedig a jelzett szerb oldali részekre tettem régészeti kutatások szempontjából kirándulásokat, melyeknek eredményét következőkben van szerencsém leirni.

A Karas-völgyi kirándulás junius 20-ra volt határozva. Előleges értesités következtében Böhm Lénárt ismert régészünk és Osztoics Zsigmond szolgabiró urak Fehértemplomból a reggeli vonat megérkeztekor Jaszenován megjelentek, hogy a kirándulásban részt vegyenek.

Jaszenováról Duplaj, Oresácz és Grebenácz helységekbe, mint a kirándulás szinhelyeire kocsin folytattuk az utazást, igen kedvező s szép időben.

A Karas-völgye meglepően kellemes kilátást nyujt, a folyó szabálytalan kanyarodásokban halad a völgyben déli irányban, hogy Uj-Palánka alatt a nagy Dunával egyesüljön. A völgy dusan termő szántó- és kaszáló földekből áll. Időszakonként azonban, midőn a krassómegyei hegységekből lefolyó Karas árjai feldagadnak, viz boritja a völgyet, mely nemcsak a termő földeket, hanem

az utakat is elárasztja. A kies völgyet éjszak-nyugati irányban szelid hegylánczozat szegélyezi, melynek kopár felületét ujabb időkben szőllőkkel ülteti be a földdel különben bővelkedő lakosság. Grebenácz szomszédságában a nagy homoksivatag-hegység kezdődik, mely $37^1|_2$ kilométer (5 négyszög mértföldnyi) területet foglal magában, melynek azonban jelentékeny része ma már faültetvényekkel van lekötve. Ezen futó homoksivatag oázainak használatát a vizhiány igen megneheziti.

A vidék általános jellegének megismertetéseül felemlitem, hogy a hajdani temesi területen a Dunától fel a Maros felé, három vonalban huzódó „Avar sánczok“ közép vonala, a Grebenáczon alul délnek fekvő, de most már egészen elenyészett Kaitessova községnél kezdődött, s nyomai Grebenácz mellett a hegység tövében nyugatról éjszaki irányban láthatók.

Egy régi topographikus térkép másolatának birtokában vagyok, mely az Alibunár, Versecz és Uj-Palánka, Kubin közötti vidéket ábrázolja. Ezen térkép az érintett területnek mindjárt a törököktől történt visszafoglalása után valószinüleg Szavojai Jenő herczeg főhadvezér rendeletéből hadászati czélokra lőn készitve.[1])

Oly helységnevekkel találkozunk még ezen térképen, melyek már azóta elenyésztek. Igy az alibunári nagy mocsár déli oldalán Abanovokno, a mocsártól keletnek pedig Grablista nevü helységek feküdtek. A versecz-paulis-vlajkováczi háromszögben hajdan Koverisch, Ó-Koverisch és Kittissova községek állottak. A római sánczokon tul kelet felé Cervenka s a már akkor elhagyatottnak feltüntetett Potporány nevei tünnek fel, mig a potporány-alibunári utvonalon Libista, az elhagyott Posialovo és Kis-Nikolincz községek nevei állanak. Grebenácztól kelet felé hajdan Omor községe volt, s daczára annak, hogy ezen községnek nyoma most már nem létezik, a község mint létező a legujabb időben is felemlitve volt azon rendeletekben, melyekben a volt határőrvidékből Temesmegyéhez csatolt községek elősorolva voltak. Ettől délnek Kaitessova, azután nyugatnak Krailiovatz, Bsovik, s a nagy homoksivatag déli tövében már 1658. évben elhagyatottaknak feltüntetett Nagy- és Kis-Vrella és Kutlovicza községek elenyésztek. Továbbá nyugaton a deliblati mocsár tövében Zernozello akkor még fenállott, mig Cervenka 1698. évben már elpusztult. Dubova mellett hajdan éjszak-kelet felé Ó-Dubova nevü hely is volt, mely azonban 1698. évben már megszünt lenni. A területen lévő hidátjárások a falgák és hajdani erődmaradványok pontosan kijelölve vannak a térképen. Versecz város éjszaki

[1]) L. a füzethez mellékelt régi térképet.

része, valamint Jaszenova, Duplaj, Uj-Palánka falgával körül voltak véve, s az elenyészett erődök nyomai Duplaj, Oresácz, Grebenácz és Kubin mellett fel vannak jegyezve.

Lagerdorf jelenlegi helyén akkor község még nem volt, hanem csak ez: „Kay. Lager 1716. von Cavalerie“ van följegyezve.

Nikolincz, Bramoraknak nevezett Mramorak, Dubova, Kaitessova községeknél szintén az 1716. évszámot mint keletkezésük idejét följegyezve találjuk, és mivel ezen évszám a legkésőbbi, mely a térképen olvasható, ebből azon következtetést vonhatjuk, hogy a térkép ezen időtájban készülhetett. A térképre vonatkozó ezen kitérés után a kirándulásomra visszatérve, először a duplai hegy azon pontján állapodtunk meg, melyen a hajdani erőd nagyszerü földmunkálatai mai napig látszanak.

Duplaj községtől fél órányi távolságra a Karas-völgy délnyugati részén emelkedik azon magaslat, melynek szabálytalan háromszög alaku felületén hajdan az erőd állott, melynek még mai nap is a nép nyelvén Csetatye vagy „Grad“ a neve. Ezen hely mellett közel a régi temető düledező mohos kőkeresztjei láthatók. A háromszög erőd-hegyet az érintett temető felé mély védsáncz, éjszaki meredek részén a Karas folyam, dél felé pedig mocsáros rét környezi, s ezen oldalon egyuttal alacsonyabb védsáncz huzódik. A hajdani erőd nagyszerü földsánczainak és védbástyáinak nyomai világosan kivehetők és szem-mérték után az erőd egész területe, mintegy 50 holdat foglalt magában. Négy bejárással birt, s az erőd szabálytalan háromszög formája, a hegycsucs ugyanily alakja által volt mintegy előirva. Szilárd épület vagy rommaradványok nem tünnek elő, még régi téglák sem találtatnak, melyek után az erőd fenállásának idejére következtethetnünk lehetne, csak kődarabok tünnek szembe, melyek a régi bejárások helyein szaporábban mutatkoznak.

A Csetatye meredek oldalán lefolyó Karasból az emberek gyakrabban nagyobb köveket is kiemeltek már, s ezeket épitésekre használták fel, miből azt következtetik, hogy az erőd ezen oldalának tövében hajdan hidátjárás létezett, s ugyancsak ezen meredek oldal nyugati részén 1875. évben egy óriási mamuth lábszár csont emeltetett ki a Karasból, mely jelenleg Fehértemplomban látható.

Ezen mamuth csont Fehértemplomban Spang Károly birtokában volt, ki azonban ezt a városházánál leendő megőrzés végett a városnak átengedte. Fehértemplom városa ezen átengedés ötletéből 1877. évi szeptember havában tartott közgyülésében a városházánál régészeti tárgyak számára külön muzeumi helyiséget jelölt

ki, mely a főjegyző felügyelete mellett a levéltárnok gondozása alá helyeztetett.

A Csetatye közelében fekvő régi temetőben eltávozásunk előtt szintén körültekintettünk. A felirásos palakő keresztek czirill betüi leolvashatók nem voltak, azonban 1763. évszámmal jelzett sirkövet láttunk. Az egyik kereszten az évszám ily módon volt jelezve 189, a másik kereszt egyik oldalán 1780, egy másikon pedig 1812 évszámot olvastunk. Ezen temető Duplaj községének régi sirhelye volt.

Innen utunkat Oresácz felé folytattuk, mely Duplajtól éjszaki irányban félóra távolságra fekszik. A tető, melyen az erőd hajdan állt, körded alaku s déli oldalán igen meredek hegyet képez, melynek természetes formátiója a duplaji háromszögtől eltérőleg körded alakot képez. A fölemlitett térképen[1]) az erőd ily alakban, ezen szavakkal van megjelölve: „Gidobar alt Schloss ruinirt“. A lakosság „Zsidovárnak“ nevezi az erőd helyét, mi a térképen olvasható „Gidobar“-ral azonos, s az eltérés a térképi följegyzést tevő irónak nyelvbeli tájékozatlanságából származik. A hegyen épitészeti rommaradványok nem látszanak, azonban római tégla töredékek és főkép cserép edénydarabok elszórva igen gyakran szembe tünnek. A korongon készitett nagyszámu cserepek, melyek nemcsak a hegytetőn, hanem ennek lejtőségein s a völgyben is szembe tüntek, azon gondolatot ébresztették fel bennünk, hogy ott hajdan edénykészitő telep létezhetett, s a helybeli lakosok csakugyan elismerték, hogy a földagyag ezen helyen edény készitésre igen használható.

Daczára annak, hogy épület maradványnak, romnak, falazatnak, de még földsáncznak sem látszik nyoma a hegytetőn, a hajdan ott állott erődben kételkedni nem lehet, miután hajdani létezése még mai nap is fenálló elnevezésén, a fölemlitett régi térkép határozott kijelölésén, és a fenálló sok római tégla s cserép maradványokon kivül azon körülmény által is be van bizonyitva, hogy az erődnek az éjszaki oldalon volt főnsikja és feljárása még mindig kivehető.

A hegy környezete a források rendkivüli sokasága és bősége miatt is nevezetes; s a népmonda egy forrásról tesz emlitést, mely a hegy tövében annyira sok vizet adott, hogy az emberek az árviz veszélyét elháritani csak ugy voltak képesek, hogy a forrást nem földdel, hanem nagymennyiségü szalonnával tömték be.

Kirándulásunk végpontja Grebenácz volt, mely a futó homokból álló nagy kiterjedésü hegynek tövében fekszik.

---

[1]) L. a füzethez mellékelt térképet.

Itt a népmonda két erőd emlékét tartotta fenn. A Csetatye mik, a duplai hegyerőddel szemben a Karas jobb partján álló grebenáczi Csetatye mare közt elnyuló völgy közepén volt elhelyezve. A domb még mai nap is kivehető, az erődnek nyoma azonban elenyészett, miután a magában álló emelkedettség szőllővel van beültetve.

A terület fekvését figyelmesen szemlélve, miután Grebenácz mellett a hajdani avar földsánczok közép vonala kezdődik, s a duplai erődítések szintugy mint a grebenáczi Csetatyek csak földmunkálatok, alaposan azon következtetésre jutunk, hogy ezen erődök s az érintett avar sáncz ugyanazon időszakban keletkeztek, ugyanazon egy hadászati rendszer kifolyásai voltak; és különösen a szemközti hegymagaslatokra épitett erődök feladata az lehetett: hogy a Duna felé nyitva álló Karas-völgy kulcsául szolgáljanak.

A Csetatye mare Grebenácztól éjszaknak a homokhegy kiszögellő fensikján a duplai erődnek megfelelőleg, ezzel mintegy szemben áll és éjszak-nyugati irányban hosszukás négyszöget képez. Alakja tehát a római castrumokéhoz hasonlitott, de hogy az erődöt rómainak tartsuk, erre egyéb támpontok hiányzanak. Maga az erőd fenálló maradványaiban is szabályosan alkotott és három, sőt délkeleti oldalán öt sáncz által környezett erődöt mutat. A hosszukás négyszög körüljárva 250 lépésből áll. Falazatnak vagy épületnek nyoma sincsen; s a hajdani erőd területe, melyet Böhm Lénárt ezelőtt 11 évvel dr. Römer társaságában először meglátogatva, egyenletesnek látott, most egészen felturt, felásott helyzetében gödröket és mélyedéseket mutatva, egyenetlen volt; mert mióta néhány idegen látogató a helyet figyelmére méltatta, azóta az emberekben a kincskeresés mániája felébredt, s felhányják és felturják a földet, hogy kincset találjanak, azonban csak kevés tégla darabokat találnak, melyek a kincskeresők vágyait ki nem elégité ugyan, de régészeti szempontból mégis azon fölfedezést nyujtották, hogy falazatnak még a föld alatt sincs nyoma. Az erőd dél-nyugati és dél-keleti oldalán két bejárás volt.

A helyszinén nyert tapasztalatok alapján a duplai, oresáczi és grebenáczi földvárak eredetét barbár népnek tulajdonitom. A tapasztalás által bebizonyult azon elvet, hogy müvelt népek alkotásaiban a civilisationális jelleg soha sem hiányzik, ezen egyszerü földhányásokra és munkákra következetesen alkalmazni lehet. Az erődítések főkép Grebenáczon sok értelemmel és szakavatottsággal készültek ugyan, de mint egyszerü földhányások az épitészeti anyag szilárdságát s a birtoklás állandóságát, következésképp a civilisationális jelleget nélkülözik. De a rómaiak ily erődöknek ezen vidéken fel-

állitására kényszeritve nem is voltak, miután a hajdani Dáczia ezen részeivel egy időben Moesia superiornak is birtokában voltak, és következéskép a Duna felől az ellenség betörése elleni védelemre nem szorultak. Ezen feltevés mellett azonban a lehetősége, sőt valószinüsége is fenáll annak, hogy a rómaiak birtok utódjai ezen erődök felállitásánál a római korból a vidéken fenmaradt épitészeti anyagot saját czéljaikra felhasználták, mert a római kor szilárd kő és tégla épitkezéseit az epigon utódok gyakran erőszakosan csak azért rombolták szét, hogy az anyagot különleges czéljaikra ujra felhasználják. A felsoroltakban összpontosulnak azon adatok, melyeket a délmagyarországi földvárakra nézve, különösen Temes vármegye al-dunai részén, kinyomozhattam.

Adatok a temesvári szt. Katalinról czimzett templom és zárda történetéhez. 1717—1759.

Jványi Jstvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi junius hó 26-án tartott választmányi ülésén.

Miután Temesvár 1716-ban a török járom alól felszabadult és a kereszténység kezébe került, III. Károly király mindjárt a reá következő évben felszólitotta a salvatorianusok[1]) akkori Miniszter Provincialisát Roll Pétert[2]), hogy az illyr vagy dalmát nyelvben jártas két pátert küldjön ide az ezen nemzetbeliek lelkészeiül. A Miniszter Provincialis erre azonnal Rösler Miksa és Jankovics Lőrincz pátereket küldé Temesvárra, az elsőt superior, a másikat pedig dalmát concionator minőségben. Miután

[1]) A Salvatorianusok teljes czime a mult században: Patres Ordinis Minorum Reformatorum S. P. Francisci Provinciae Hungariae S. S. Salvatoris. (Kassics.)

[2]) A Rollhoz intézett eredeti királyi leirat meg van a csanádi püspöki levéltárban s czimzete a következő: „Patri Petro Roll Ordinis minorum reformatorum sancti Patris Francisci Provinciae Hungariae Ssimi Salvatoris Ministro Provinciali assignandum.“ A levélen még a következő külirat olvasható: „Duobus Patribus Franciscanis ad sanctam Catharinam, vigore mandati regii assignatur locus in Fabrika alias dicta Palánka Major, qui curam animarum exerceant, ecclesiam erigant, studia inducant, et se multiplicent. Eum in finem exscinditur et assignatur ipsis quaedam alimentatio. 1717. 9-na Augusti.

(Miletz.)

ezek Temesvárra érkeztek, egy török templom és mellette hasonlóan török ház a kisebb Palánká-nak nevezett külvárosban jelöltetett ki nekik isteni szolgálatra és lakásul; melyben 1723-ig látták el ezek és a helyökbe küldött más szerzetesek a dalmaták lelki dolgait.

Minthogy azonban ekkor a vár erőditményeinek tervezett újra épitése miatt ezen templomot, sőt az egész Kis-Palánkát le kellett rontani, 1723-ban a szerzeteseknek ismét a váron kivül, az ugynevezett Nagy-Palánkában más helyet adtak, t. i. egy igen régi katholikus templomot, melyet a törökök is épségben tartván moseának használtak, utánok pedig a császáriak sóraktárnak. Ez most általuk kitisztitva és megujitva szüz szt. Katalin vértanu tiszteletére ajánltatott föl és még 1723-ban egyházi functiókra kezdék használni.[1])

Különösen nagy ujitásokra nem volt szükség, főleg csak oltárokat és szószéket kellett épiteni, melyek különösen egyes jótévők adományai folytán csakhamar el is készültek. A főoltárt Königsegg János József, a vár törzsorvosa, egy másikat a szt. kereszt-oltárt, gróf Vallis Ferencz várparancsnok készittette el. Ezeket két harangocskával együtt gr. Nádasdi László, csanádi püspök szentelte fel. Az emlitett két oltáron kivül volt még szt. Ferencz, Páduai Antal és Nepomuki János tiszteletére egy-egy oltár, összesen tehát öt. A templom alatt sirbolt is volt melybe vegyesen szerzetesek és világiak temetkeztek.[2])

1724-ben tették le a ferenczieк lakásául szolgáló conventnek alapkövét. Az épités több jótévő ajándékai és a kamarai administratiónak természetbeli segélye folytán oly gyorsan haladt, hogy az épület 12 szerzetesre alkalmas lakással 1726-ban el is készült, mire a temesvári ház, a rendnek ez évi junius 6-án Galgóczon tartott gyülésén formális conventnek nyilvánittatott és Mercz Ambrus első guardiánnak választatott, s julius 13-án elkezdették a chorust. Az épitést azonban tovább folytatták ugy, hogy a közös

---

[1]) Az „Ephemerides missionis Temesváriensis societatis Jesu 1719—1753“ czimü protocollumban ez olvasható: „1723 17 Januarii P. Superior (tudniillik a Jezsuiták főnöke) reconciliavit ecclesiam penes cassarmas pro patribus Franciscanis“. (Kassics.)

[2]) Azokról, kik a régi szt. Katalin templom alatti sirboltban eltemettettek, a salvatorianusok külön könyvet vezettek, mely „Liber in antiqua et nova cripta nostra jacentium“ czim alatt a Temesvár belvárosi r. k. plébániában még most is megvan; az első temetés 1725-ben, az utolsó 1755. aug. 28-án történt e régi sirboltban. (Ugy látszik, hogy e sirbolt 1877-ben, midőn a gyárvárosi várkapu és környéke reguláltatott, dulatott fel teljesen.) (Kassics.)

éttermen, konyhán, éléstáron és egyéb szükséges helyiségeken kivül a felső tractusban 19, az alsóban pedig 6 lakás volt berendezve a rendtagok számára. Erre azután 1733-ban a clericusok is ide hozattak, s pater Zieman Vitál lector megkezdé velök a studium theologiae moralis tanitását, mely 1738-ig folytattatott. Ezenkivül 1734-ben a rend elöljárói kivánatára posztógyárt is épitettek, amely azonban csak 1738-ig állott fenn.

1738-ban t. i. a pestis oly nagy mérvben dühöngött Temesvárott, hogy 14 rendtag is áldozatául esett a ragálynak, s ez okból szüntették be a posztógyárt és tették át más helyre a studiumot, mely aztán vissza sem került többé.

De alig hogy megszabadultak ezen bajtól, már másba estek a szerzetesek és a temesváriak; Belgrád t. i. ez időben török kézre került, és nagyon lehetett félni, hogy a török Temesvár ellen fog jönni, miért is a vár erődítményein kivül fekvő házak nehogy majdan az ostromló ellenség előnyére szolgáljanak, leromboltattak, csakis a convent, egy kaszárnya és még néhány tiszti lak maradt meg. De ezek mindegyike is azon czélból átfuratott és alá lett aknázva, hogy szükség esetében azonnal légbe lehessen röpíteni.

Ekkor azonban a török megelégedett Belgráddal és a békét III. Károly királylyal megkötötte, s ennek daczára a templom és a convent mégis átfurva és alá aknázva maradt, sőt minden javitás betiltatott. Igy természetesen még jobban pusztult, és jóllehet az 1739. márczius 1-én Szakolczán tartott rendgyülésen Privorszki Mór a guardiánságban még megerősittetett, de már a november hóban Gyöngyösön tartott gyülésen e hivatal alól felmentetett, s a convent a residentiák sorába szállittatott le és első praesidensül Mintzer Illést kapta, aki 1741-ig maradt e helyen. Ekkor a január 22-ki galgóczi rendi capitulum a temesvári rendházat elnyomott conventnek nevezi. Jóllehet e név az elbeszéltek nyomán méltán meg illeté e házat, mégis a bánsági administratiónak ez visszatetszett, s mindenképen azon volt, hogy a szerzeteseket innen kiszoritsa. Azon ürügy alatt tehát, hogy a vár uj megerősitése czéljából a conventet és a templomot le kell rontani, a barátoknak két helyet ajánlott fel, t. i. Verseczet, ahol épen akkor a lelkész halála miatt más pap nem volt, vagy pedig a Gyárkülvárost. De a rend egyik helyet sem akarta ezek közül elfogadni, mert ugy okoskodtak, hogy Versecz bár szép és egészséges vidékkel biró hely, de ha Temesvárott elvesztik rendházukat, ezen hely a provinciájoktól oly messzire esik, hogy kivált hivatalos látogatások és a rendtagok áthelyezése tekintetéből sok nehézséget és alkalmatlanságot szül-

hetne. A Gyárkülváros ellen még több kifogásuk volt; részint azért, hogy valamint előbbi helyükön ugy itt sem számithatnak állandóságra, részint azért, hogy a vártól távolabb esvén, itt a háztartás is nehezebb volna; különösen pedig azt kifogásolták, hogy az egész Gyárkülváros csupa süppedékes és mocsáros hely lévén, sem sirboltot, sem pinczét nem lehet épiteni, végre egyáltalában itt a sok álló viz miatt egészségtelen és rosz a levegő.[1])

Hogy a salvatorianusok helyzete Temesvárott 1738. után nem valami fényes volt, kitünik de Vuko et Brankó Pál, csanádi kanonok 1755. évi juniusban kelt emlékiratából is, melyet a csanádi egyházmegye állapotáról gróf Engl Antal akkori csanádi püspök parancsából szerkesztett. Ebben röviden előadja, hogy a salvatorianusok 1718-ban császári engedélylyel Temesvárott telepedtek meg, és hogy itt: „Ihnen in vim caesareo-regii decreti die Dalmatinische Pfarr zu administriren mit dem Beding gegeben worden, dass sie zwei Ratzische Prediger ut Missionarios curae animarum in suburbio Temesvariensi sub obligamine parochialis muneris agendae Hier halten sollen . . .“ javadalmazásukat a következő két okmány határozta meg:

I. Widerumb hinaus zu geben und wird zweyen Patribus für Jeden nemblichen monatlich acht Gulden Rh. auch täglich ein Portion Brodt, zusamen also monatlich sechzehn Gulden, sechzig Portionen Brodt, nebst drey Pfundt Salz und zwey Klafter Holz a prima dieses laufenden Monats per modum Eleemosynae abzureichen bewilliget; derenthalben sowohl den Herrn Oberkriegs Commissarium v. Hann, als den angestellten Cameral Officianten Herrn Haűtschl das weitere Behörige ergehet. Actum Temesvár d 21. Jenner 1718. Franz v. Wallis m. p. Alexander Johann von Gallanek m. p. Principal Commissarius. — Hann“[2]).

II. „Von der Röm. Kais. Kön. Maj. dahier verordneten Administrations wegen dem auch Kais. Holz Verwahrer Andreas Kerle hiemit anzufügen. Wasmassen auf bittliches Anlangen deren ausser der Vestung in der grossen Palanka wohnenden PP. Franciscaner in Erwägung dessen, dass dieselben die Zahl der Geistlichkeit vermehret, ein Studium einführen und der in denen

---

[1]) A salvatorianusok nemcsak régi conventjukból, hanem az ujból is a gyárkülvárosi lelkészséget ellátták; egy, sőt két három pater is a gyárvárosi hivek között e czélból tartózkodott; 1780-ban azonban e plébánia az első rendes világi plébánost nyervén, a salvatorianusok ez időtől kezdve csakis a várbeli szt. Katalin templomot és conventet birták egész 1806-ig, midőn végkép elhagyták Temesvárt. (Kassics.)

[2]) 1755-ből való másolat. (Kassics.)

Cassarmen befindlichen Miliz in der Seelsorge Tag wie Nacht assistiren, zu ihrem bereits ausgeworfenen Holz Deputat von nun an und führohin annoch zwanzig Klafter Brennholz alljährlich brauchen zu lassen, so man ihme gegenwärtig zu seiner Nachricht, Direction und ferner nöthigen Legitimation intimiret. Temesvar den 8 Decemb. 1732. Le Comte de Mercy m. p. Joh. A. de Jean v. Hansen m. p.«[1])

Ezen dotatiójukat 1738-tól kezdve, midőn kiadása az administratió által megtagadtatott, daczára ismételt kérelmezéseiknek nem birták vissza nyerni, miért is Vuko de Brankó ügyöket 1755-ben gróf Engl csanádi püspök kegyelmébe s pártfogásába ajánlja.[2])

1743-ban a galgóczi rendgyülés junius 16-án ezen elnyomott conventnek ujra quardiant adott, ugyanazt, aki addig praesidens volt, t. i. Lajtner Fláviánt és minden módon utána járt, már 1740. óta, hogy a rendnek benn a várban adjanak helyet. A királyné Mária Terézia erre hajlandó is volt, amint az ezen ügyben Bécsbe küldött Schváb Antal definitornak márczius 9-én Bécsben kelt leveléből kitünik. De a bánsági administrátió ellenségük volt, és nem adott nekik a várban helyet. Az akkori lakásukon is be levén tiltva a javitás, a zárdán s templomon annyira megromlott már ekkor a tető, hogy az isteni szolgálatot is csak veszedelem között tarthatták meg és esős időben a chorusban breviariumaikkal a szögletekbe voltak kénytelenek huzódni, mert mindenfelől csurgott-csepegett a tetőzet, a boltozatok hasadékain s nyilásain keresztül.

Ezen szomoru állapot több évig igy tartott, mig nem az administratió személyzete megváltozott és rájok is jobb idő derült. Igy 1751-ben, kivált báró Bojger Ferencz különös pártfogása és a városi tanács ajánlatai folytán a királynőnek egy, 1752. október 16-án kelt kegyes intézménye által a várban bizonyos ökörmalmot[3]) kaptak négy szobával és egy konyhával, továbbá egy

[1]) 1755-ből való másolat.

[2]) Ft. Kassics Károly püspöki levéltárnok ur szivességéből közöljük ezen adatokat. (Szerkesztő.)

[3]) Oltványi István néhai csanádi nagyprépost müvében (kézirat) „Annales Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Csanád“ II. 61. l. ezt igy adja elő: 1752 die 16 Oct. emanavit regia resolutio, vi cuius PP. Franciscanis salvatorianae Provinciae in Temesvariensi Praesidio mola quaedam frumentaria bobilis dicta ex eo, quod nonnisi opera boum in ea molere solitum fuerit, consignari sufficiensque pro exstruendo conventu fundus tradi iubebatur. Quae omnia 12 Dec. anni praespecificati effectuata sunt. Quare 26 Dec. in praedicta mola locus pro Divinis praeparatus et per Rmum Gabrielem Majer jussu suae Excellentiae Epplis in magno populi concursu benedictus fuit: uno

uj convent épitésére elegendő nagy területet. Az administratió elnökének sok akadékoskodása után, végre ezen év deczember 12-én megtörtént az átadás.

Minden ügyekezetöket most a helyiség kitisztitására és rendeltetésének alkalmassá tételére forditották, s már Karácsonynapján Mayer Gábor, kanonok és püspöki vicarius generalis az épületet isteni szolgálat tartására alkalmasnak s méltónak találta, s ennek következtében szt. István első vértanu ünnepén nagy néptömeg jelenlétében a helyiséget fel is avatta és benne az első misét tartotta. Ez időtől fogva mindennap legalább egy mise mondatott el benne, és egy pater[1]) lakott itt állandóan, mig a többiek egyelőre még a váron kivül a régi conventben maradtak. Az első hitszónoklat ezen templomban 1753. Septuagesima vasárnapján tartatott.

1753. október 4-én nagymise után Trifater Xav. Ferencz jezsuita pater tartott szónoklatot a néphez[2]), melynek végeztével Mayer Gábor kanonok által ezen uj templom szentélyének (sanctuarium) alapköve tétetett le és a templomnak, valamint az épitendő conventnek azon czim adatott, melylyel már az előbbi birt, t. i. szt. Katalin szüz és vértanu czime.

Ezután folytatták a sanctuarium és a zárda épitését, amaz 1755-ben készült el és az első misét sz. Ferencz alapitójuk ünnepén mondták el benne. A zárdával pedig 1756-ig annyira haladtak, hogy az alsó folyosón 6 helyiség készült el, melyekből kettőt ideiglenesen ebédlőnek, egy nagyobbat pedig konyhának szántak; a felső folyosón volt 11 szoba. Minthogy azonban mindez még kevés volt az itteni rendtagok számához képest, azért a malomhoz tartozott fenemlitett szobákat is, melyek a templom másik oldalán voltak, ideiglenesen lakásokká alakitották át.

Ez ideig a várban még mindig csak 1—2 szerzetes lakott, mig a többiek a vár falakon kivül fekvő régi conventben tartózkodtak. Minthogy azonban a vármunkálatok már annyira haladtak, hogy a

---

e PP. ibidem habitare jusso, et quotidie missam s. celebrante reliquis adhuc in antiquo conventu extra praesidium manentibus. És egy másik helyen II. 8 l. ... In cujus quidem molae loco Ecclesia eorum jam a. 1755 ... sequenti vero 1756 claustrum sui Ordinis exsurrexit: lapide molari, memoriae causa, sinistro ecclesiae muro immurato. E malomkő még most is látható a templom bal hajófalán kivül. (Kassics.)

[1]) Az első Schmidt Antal nevü volt.

[2]) A fenti Jezsuita naplóban ez következőleg adatik elő: „1753 4 Octob. apud R. Patres Franciscanos reformatos in der Ochsenmill solemnitas positionis primi lapidis pro sanctuario; concionem ibidem dixit P. Trifater cum magna sui et societatis commendatione.“

régi conventet és a templomot is okvetetlenül le kellett rontani, felszólittattak a szerzetesek, hogy mindenestül uj házukba költözködjenek, mi 1756. junius 16-án meg is történt, a következő rendben:

Reggel a püspök felhivására a régi templomban összegyülekezett az egész papság, az administratió, a várbeli és városi tisztviselők, valamint igen sokan a hivő népből. A püspök maga is megérkezvén, egészen ünnepélyes apparatussal a főoltárhoz ment, ahol — miután eközben az énekesek Benedictus Dom. Deus Israel... és az adstansok erre Salvos fac Servos tuos és Mitte eis Domine auxilium de Sancto verseket elvégezték — a püspök Actiones nostras quaesumus Dne... imádságot elmondta. Erre kiséretével és a szerzetösökkel a templomból kimenvén, ennek főajtaja előtt megállott és egy virágokkal és szalagokkal ékesitett kalapácscsal megütvén a falat, ugy, hogy egyes darabok lehullottak, ismét a főoltárhoz vonult. Ezt hasonlóan megütötte a kalapácscsal, mire a többi oltárt is mind szétszedték, a lámpákat kioltották s fáklyák és gyertyák gyujtattak meg s osztattak el a jelenlevő urak között. Azután a püspök a tabernaculumból kivévén a szentséget, a népet megáldotta vele és elkezdvén a „Pange lingua“ hymnust a processiót a várba az uj templomba vezette. Előre vitetett a lerombolandó templom zászlója, utána mentek a tanitók az iskolás gyermekekkel. Erre következett a szt. Ferencz testülete (confraternitas scti Francisci cordigeror) jelvényekkel, a városi tanács, a bosnyák barátok[1]) égő gyertyákkal, utánok 25 fegyveres katona. Erre a plébános pluvialéban kereszttel és a parochia zászlójával; a zenészek és utánok a kathedrális templom keresztje alatt az átvezetendő salvatorianus barátok. Erre következtek a kanonokok, kik közül Rossi Kelemen az akkori guardiánt Kipperhon Ferenczet, egy másik pedig Branko Pál, pater Ranner Raphaelt (diffinitor habit) vezette. Ezek után következett a papi assistentia, a melyet (baldachinum) menyezet alatt maga a püspök követett a szentséggel. A püspök után voltak a hivatalnokok és ismét 25 fegyveres katona. Végre egy frater laicus superpelliceumban a szüz Mária szobrát vitte ajtatos asszonyok kiséretében.

A várbeli uj templomhoz érve, a püspök megáldván a népet, „Veni creator Spiritus“ hymnust kezdé el, minek végeztével szt. misét mondott és ezután Te Deum laudamust, mire befejezésül a népet ujra megáldotta.

---

[1]) A barátok alatt itt a Franciscani Provinciae Bosnae Argentinae — ezeké volt a jelenlegi piarista templom és collegium — és az irgalmasok érthetők. (Kassics.)

Ezen naptól kezdve a ferenczieк az uj templomban végeztek minden functiót, jóllehet még nem volt teljesen elkészitve. — A sanctuarium a szt. Katalinnak szentelt főoltárral uj épület, a templom többi része a régi ökörmalomból alakittatott négy oltárral: az ostorozott üdvözitő, szt. kereszt, szt. Ferencz, Pad. Antal tiszteletére.

A régi convent még ugyanazon nyáron rontatott le, a templom pedig a következő télen és csak egy obeliszk mutatja helyét[1]) a Gyárváros felé az orsovai vasut közelében.

A temesvári zárda főnökei 1718—1758-ig a következők valának:

1718. Rösler Miksa.
1719. Cziss Amand.
1721. Parhart Leonhard.
1723. Scheller Dominik.
1725. Peverelly Constantinus.
1726. Merc Ambrus guardián.
1728. Gretsch Ágoston.
1729. Miller Felician.
1732. Scheffer Athanáz.
1734. Ranner Raphael.
1736. Merc Ambrus.
1738. Privorszki Mór.
1741. Lajtner Flavian.
1743. Ugyanez guardián minőségben.
1744. Francz Lipót.
1745. Ranner Raphael.
1746. Francz Lipót.
1748. Perer Januarius.
1749. Baumgartner Lambert.
1751. Ranner Raphael.
1754. Kipperhon Ferencz.
1757. Ranner Raphael.
1758. Richter Márk.

[1]) A. 1757 Ecclesia antiqua ad st. Catharinam ante portam Transylvaniensem solo aequata est; cujus memoriale in tribus obelisci 1763 ibidem erecti partibus sequentibus litteris lapidi incisis legitur; in 1 parte. Trophaeum solo aequatae sacrae aedis Catharinensis, in qua sacrificare Deo florente Eugenio, Carolo sexto Dominante, signo reformatos fratres coepisse minores; in parte secunda. Sed Maria Theresia apostolici regni Coronata Regina hos in praesidio locat, et patrocinio ambit.

In tertia parte. Defunctis, quorum hic Cineres ac Ossa recondo, aeternam Requiem, ore et corde precare viator. (Kassics.)

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. január 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond, őmltsga.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos és országgyülési képviselő, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Dobó Miklós, csanádegyházmegyei kanonok; Folly Emil, cz. kanonok; Iványi Ede kegyesrendi főgymnásiumi tanár; Horváth Pius kegyesrendi házfőnök; Korbonics János, Molnár Vid, cz. kanonok; Marx Antal, kir. tanácsos s tanfelügyelő; dr. Reiner József, Schiller Ignácz Antal, Schopf Antal, Szandics István; továbbá diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák tudomány kedvelő nemes törekvésü növendékei igen számosan.

Elnök őméltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében lelkesült szavakkal üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s mint első választmányi ülésen az uj évben, a legjobb sikert óhajtja a társulati müködésre nézve az egész év tartamára.

Miután a közbe jött karácsonyi és ujévi ünnepek folytán a deczember havi választmányi gyülés nem tartatott meg, ezután az utolsó, november havi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg, a társulat beléletét s körülményeit érdeklőleg, az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

Legutóbbi, még a mult 1878. évi november hó végén tartott választmányi ülésünk óta több oly nevezetes mozzanat merült fel társulatunk beléletét érdeklőleg, melyekről körülményesen beszámolnom hivatalos tisztem hozza magával s előre is örvendetesen jelezhetem, hogy bár kevesen vagyunk s nehéz körülményekkel kell küzdenünk helyzetünket tekintve, mindazonáltal haladunk, habár lassan is, de sikeresen azon szent czél felé, mely nem egyéb: mint a szellemi haladás és közmüvelődés előmozditása vidékünkön.

Mielőtt azonban a társulatot érdeklő ujabb körülményeket felsorolnám, előzetesen tudomásvétel végett felemlitem, hogy a mult évi november havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezés a választmány határozatából a legközelebb megjelenendő társulati közlönyben közöltetni fog, s a bejelentett uj tagok hivatalosan s hirlapilag is értesitve lőnek és mindegyiknek megküldettek a társulat alapszabályai s egyéb kiadványai; végül a bemutatott régi tárgyakat, pénzeket, könyveket illető helyeikre eltettem s érvényesitve vannak a választmány egyéb határozatai is.

Ezek után a társulati életet érdeklő legujabb fejleményekről a következőkben van szerencsém jelentést tehetni:

I. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Ormós Zsigmond elnök ő méltósága előterjesztést tesz a választmánynak intézkedés és határozathozatal végett a rámai hős, báró Lo-Presti József ó-palánkai szobrának ügyében, és az erre vonatkozó összes irományokat van szerencsém bemutatni egy fényképpel együtt, mely a szobor leleplezési ünnepélye alkalmával a helyszinén vétetett fel, továbbá egy takarékpénztári könyvecskével, mely a szoborra begyült összeg fenmaradványa s elhelyezéséről szól.

2) Ugyancsak Ormós Zsigmond elnök ő méltósága jelenti, hogy Bay Ilona urnő, társulatunk alapitótagja s nagylelkü, áldozatkész jótevője, egy magán levélben 9 db. cs. k. aranyat küldött be oly czélból, hogy az érintett összeg valamely hasznos czélra fordittassék; a hasznos czélt tekintve ő méltósága eleve azon inditványt teszi, hogy ezen ajándék összeg, mely 49 frt 50 kr. o. é.-nyi papirpénzért beváltatott, a társulati muzeum megállapitását czélzó pénzekhez csatoltatnék, s erre nézve végleges határozathozatalra kéretik fel a választmány.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások folytak be:

1) A nagylelkü ajándékozók sorát itt is kiváló jótevőnk Bay Ilona nyitja meg; ki egy csinos, máz nélküli, egészen ép cserépbögrét ajándékozott, melyen körül s a fülénél moh-féle diszitmények láthatók. Az edény Bihar vármegyében találtatott, Kereki helység határában, mely egykor Bocskay István fejedelem birtoka volt.

2) Gróf Stahrembergi Strasoldo Gyula őrnagy urtól egy csinos görbe kard, melynek hüvelye sárgaréz diszitménynyel van bevonva. A kardpengén jobb és balfelől karczdiszitmények láthatók s a jobb oldalon ezen felirás: „Anno 1631“, továbbá a félhold, nap s gömbökön vagy egyedül álló apró keresztecskék; a kard a legközelebbi bosnyák hadjárat alkalmával került az őrnagy ur birtokába.

3) Wolafka Antal tartalékos hadnagy ur a 61-ik számu Czezarevits ezrednél, ajándékozott egy csinos szerkezetü s kiállitásu pisztolyt, mely szintén Boszniából való; továbbá 7 darab réz s 6 darab ezüst törökországi pénzt; két ezüst koronázási érmet s végre 23 darab osztrák réz s 11 darab osztrák s németországi ezüst pénzt, összesen 49 darabot.

4) Péch József kir. főmérnök ur több rendbeli, régibb s ujabbkori ajándékkal kedveskedett, mely Puszta-Péklán találtatott Bács vármegyében az öntözési telep árkainak ásatása közben az 1878-ik év folytán. Az adományt még becsesebbé teszi az, hogy a lelhelyek egy, az ajándékhoz mellékelt csinos térképen, a legpontosabban fel vannak tüntetve. Az adományt a főmérnök ur által eszközlött számozás sorrendje szerint terjesztjük elő:

1. sz. Egy darab őskori fekete bögre.

2. sz. Két darab kiégett földtapaszték; melyeken látható, hogy körben állitott favesszőkre voltak egykoron tapasztva; ezek egy kemencze részletei, melyben valamikor oly erős tüz égett, hogy az egyik darab részben megolvadt. A másik darab még arról is nevezetes, hogy MC. betük vannak reá metszve.

3. sz. Egy darab igen durva készitésü zabola.

4. sz. Egy darab finomabb készitésü egész zabola.

5. sz. Egy darab széles talpu lópatkó.

6. sz. Egy darab vassarkantyu.

7. sz. Egy darab ketté tört vas véső, mely mind a két végén ki volt élesitve.

8. sz. Egy darab réz karika, mely kigyó alaku volt és gyürü gyanánt szolgálhatott.

9. sz. Egy ujabbkori fekete bögre, füllel ellátva, teljesen ép.

10. sz. Négy darab emberi csont, mely a 11-dik számu bögre mellett találtatott.

11. sz. Egy darab fazékfedő töredék, korongon volt készitve.

12. sz. Két darab nagy lapos tál töredék, készülésük mint az előbbi.

13. sz. Három darab magyar ezüst dénár.

14. sz. Egy emberi koponya darabjai; ez arról nevezetes, hogy külön kis gödörben volt elásva, és a test egyéb részei mellette nem találtattak.

Megjegyzendő a pénzek, bögrék és rézkarika mellett emberi csontok is feküdtek. Ezek a földszine alatt 8—14 deciméternyi mélységben találtattak. A vas-patkó, sarkantyu, zabolák és véső a földszine alatt 2—5 deciméternyi mélységben feküdtek. Az emberi koponya pedig 8 deciméternyire volt a földszine alatt.

Tisztelt választmány! Ezek azon ajándékok, melyek legujabbi örvendetes bizonyitékaiul szolgálnak az irántunki s az általunk képviselt magasztos czél iránti érdekeltségnek s mielőtt jelentésemet bezárnám, még egy szomoru körülményt kell felemlitenem, melyről a kegyelet parancsolja, hogy megemlékezzünk. Társulatunk kebeléből ugyanis a mult év végén egy derék tagtársat ragadott ki a halál Falböck László gazdatiszt urban, kinek elhunytát méltán gyászolhatjuk, mert benne egy, a társulati érdeket szivén viselő tagtársat veszténk. Áldás és béke poraira.

Ezek azon események tisztelt választmány, melyek legutóbbi választmányi ülésünk óta a társulat beléletét érdeklőleg felmerültek s jelentésem szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztésből folyólag Ormós Zsigmond elnök őméltóságának inditványát a báró Lo-Presti-féle szobor gondozása ügyében a választmány hálás köszönet- és örömmel fogadja s egész terjedelmében magáévá teszi oly hozzá adással, hogy a szoborra begyült összeg fenmaradványa a társulat pénztárnoka által takarék-

pénztárilag kezeltessék és a midőn a körülmények követelik, a szobor javitására szükséges összeg a maradvány tőke kamataiból folyóvá tétessék s arra nézve pedig az illető járás szolgabirája kéressék fel, hogy időnként a szobor állapotáról a társulati elnökségnek jelentést tegyen. Ugyancsak elnök ő méltósága által bejelentett nagybecsü adomány Bay Ilona urnőtől hálás köszönettel fogadtatott s az intézkedés erre nézve is általános helyesléssel találkozván, a lelkes honleány s ritka áldozatkész urnőnek jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet, valamint azoknak is, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, u. m. ismételten Bay Ilona urnő ő nagyságának, továbbá gr. Stahrembergi Strasoldo Gyula őrnagy, Wolafka Antal cs. kir. hadnagy, s Péch József kir. főmérnök uraknak.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 661 frt 54 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1724 frt 40 kr. tartalék tőke alapon kivül, mely a temesi takarékpénztárban van elhelyezve.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei," melyben szerző a nevezett vármegye hajdani emlékeit igen érdekes összeállitásban sorolja fel. Az értekezés a választmány határozatából egész terjedelemben a társulati közlönyben fog megjelenni.

Miután inditványok nem tétettek, a tárgysorozat szerint az uj tagok választása következett. Rendes tagokul jelentkeztek: Pontelly István főgymnásiumi és Somogyi Csizmazia Vilmos főreáltanodai tanár urak Temesvárott, továbbá Nagy Pál plébános ur Knézen és Neustadtl Ernő jegyzőjelölt ur Markoveczen (Temesmegye u. p. Kudricz), mindannyian a titkár által ajánlva. Az ajánlottak egyhangulag s éljenzések között megválasztattak a rendes tagok sorába, és részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, a gyülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 26 án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár, Odor Samu, pénztárnok, dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos, Dobó Miklós, kanonok, Horváth Pius, Hudra János, Ivánfi Ede, Kassics Károly, Löwinger János, Marx Antal, k. tanácsos, rudnai Nikolits Sándor, Novák Péter, Szandics István, Tordai György; továbbá diszes hallgató közönség s a karzaton a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő a következőleg jelentését a társulat beléletét s körülményeit érdeklőleg az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A mult január hó 29-én megtartott legutóbbi választmányi ülésünk óta a társulati életet s körülményeket érdeklőleg a következőkben van szerencsém előterjesztést tehetni a tisztelt választmánynak:

I. Január havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés — s egyéb iratcsomagok — továbbá a társulatnak felajánlott adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulat kiadványait megküldöttem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek:

1) Dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész s választmányi tagtársunk ajándékozott egy kőbalta-részletet, mely több oldalon a csiszolás kezdetleges állapotát tünteti fel; lelhelye a torontálmegyei Borjas; továbbá adott egy római ezüst s egy római rézérmet s 2 darab ezüst dénárt I. Ferdinánd idejéből, a római érmek borjasi leletek, a dénárok pedig az arácsi templomromok között találtattak.

2) Tauber Lajos Temesvár-józsefvárosi lakos ajándékozott egy ezüstkereszt alaku tárgyat, melynek mind a négy ágán s a közepén egy körben elhelyezett ötágu csillagban zsidó betük láthatók. Az egyik oldalon ezen szavak és pedig felül: Michaël, alul Refaël (igy), a jobb részen Gábriel s a balon Oriel olvashatók; a másik részén pedig: Larif, Caraf, Oriel és Tarsis ugyanazon sorrendben s a közepén a csillagban az évszámok vannak zsidó betükkel bevésve. Találtatott Erdélyben 1878 tavaszán s gyanithatólag valamely erdélyi szombatos, vagy sabbatáriusé lehetett. Ugyanezen ajándékozótól muzeumunkba került egy nagy ezüst gyürü, melynek felső része apró vonalakkal diszitett s a fején virág-diszitmény s a félhold egy csillaggal látható; találtatott az 1878. év tavaszán szőllőmunkálat alkalmával a vingai szőllőkben s kétségtelenül török korszaki maradvány.

3) Hajnal Imre torontálmegyei perjámosi járási csendbiztos ur adományozott egy kétélü bronz kést és egy egészen megkövült szarvas agancstöredéket s 5 darab ezüst s egy velenczei köztársasági rézérmet. A bronz kétélü kés s a kövült szarvas agancs az 1878-ik év tavaszán Nagyfalu s Perjámos között találtatott, az itt épitett keresztöltés mellett a kubik-föld kihordása alkalmával, egy dombos helyen az Aranka vize mellett, az országut és töltéstől 100 lépésnyire emberi csontváz körül, mely közel egy méter mélyen feküdt a földben.

4) Sztaneszavlevits Mileva Uj-Palánkáról azon igérettel, hogy még többet is fog keresni és küldeni, ajándékozott 2 darab római rézérmet, egy I. Ferdinánd- s egy I. Lipót-féle ezüst dénárt, s 2 darab ujabbkori rézpénzt.

5) Farkas Bálint vármegyeházi felügyelő adott egy szaruból készült régi burnót-szelenczét, melyen ezen iratmetszet: „Noces de Cana“, s ez alatt a kánai menyegző domborvésetben látható.

III. Társulati könyvtárunk gyarapitására a következő adományozások történtek:

1) Bay Ilona urnő, társulatunk ritka áldozatkész jótevője s alapitó tagja a következő müveket küldé meg:

a) Rumy Károly György: Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes irások. 1 kötet.

b) Varga Ferencz: Szeged város története. 1 k.

c) Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. I. rész. Jelenkor.

d) Balássy Ferencz: Ludányi Tamás egri püspök. 1 füzet.

e) Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György és a diplomatia. 1 füzet.

f) Ipolyi Arnold: Gr. Prokesch-Osten Antal emlékezete, és Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése. 1 füzet.

2) Paur Iván ur, a gr. Széchenyi-család levéltárnoka s több tudós társaság tagja, megküldé Sopronyból ily czimü müvét: „Hans Georg Ritters Oedenburger Chronik zur Geschichte der Rákóczyschen Belagerung im Jahre 1704.“

Ezek jelzik, tisztelt választmány, azon eseményeket, melyek január havi választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Bay Ilona urnő ő nagyságának, dr. Szentkláray Jenő, Tauber Lajos, Hajnal Imre, Paur Iván, Sztaneszavlevits Mileva és Farkas Bálint uraknak, a választmány jegyzőkönyvileg nyilvánitott elismerést s hálás köszönetet s a begyült tárgyakat a titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur terjeszté elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 586 frt 74 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartalék-tőke alapon kivül, mely a temesi takarékpénztárban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltóságának ily czimü értekezése: „Adatok a délmagyarországi földvárak történeté-

hez," melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés autopsián alapuló buvárlatok nyomán igen érdekes részleteket tartalmaz a délvidék régi földvárainak ismertetéséhez, különös tekintettel Temes vármegye alsó részére. A vidékünkre nézve közérdekü értekezés becsét még az is növeli, hogy a felsorolt adatok egy, a munkálathoz csatolt régibb térkép nyomán is illusztrálva lőnek; a térkép ugy látszik mindjárt Temesvár visszafoglalása után, még 1716-ban készülhetett. Az élénk éljenzéssel fogadott értekezés felolvasása után a választmány azon határozatot hozta, hogy a munkálat egész terjedelmében a társulati „Értesitő"-ben közöltessék, és pedig több választmányi tag óhajtására, a takarékossági elvek figyelembevétele mellett a régi térképpel együtt.

Ezután elnök ő méltósága azon örvendetes előterjesztést teszi, hogy báró Scudier Antal ő excellentiája egy érdekes szobormintázatot, mely Mária Terézia királynőt ábrázolja, s eredetije bronzból, Gasser hires szobrász által készitve, talapzatán 4 allegorikus képlettel a bécs-ujhelyi katonai akadémia udvarában van felállitva, hajlandó a társulati muzeumnak átengedni; a választmány nagy éljenzéssel fogadta a becses ajánlatot s előlegesen is a legmélyebb köszönetét fejezte ki ő excellentiájának nagybecsü elhatározásáért s a szobormintázat átvételével Miletz János titkár s dr. Niámessny Gyula társulati ügyész bizattak meg oly kijelentéssel, hogy eljárásuk eredményéről a legközelebbi választmányi ülésen előterjesztést tegyenek.

Miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Traila György gör. kath. lelkész s Demkó Géza ügyvédjelölt urak Temesvárott, mindkettő a titkár által ajánlva. A jelentkezettek egyhangulag s éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak és részökre a diszoklevél s a társulati kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, a gyülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés márczius 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Capdebó Ferencz, Dobó László, Folly Emil, cz. kanonok, Horváth Pius, Hudra János, Iványi Ede, Kapdebó Gergely, Korbonics János, Marx Antal, kir. tanácsos, Molnár Vid, cz. kanonok, Rötth László, Schopf Antal, Szandics István, Tordai György, Traila György; továbbá a karzaton diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei igen nagy számmal.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel

s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg, a társulati beléletet s körülményeket érdeklőleg, az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

Egy havi időköz röppent el felettünk utolsó együttlétünk óta s a jelen alkalommal ezen letünt időszak eredményéről kell beszámolnom jelentésemben társulati életünk érdekeit s müködéseink irányát tekintve.

Egyrészt viszonyainkat figyelembe véve, sok baj- s nehézségekkel kell ugyan küzdenünk, hogy a társulat kibontott zászlajára irott nemes eszmének, mely a culturalis haladás czélja, diadalt szerezzünk; másrészt azonban kiváló örömemre szolgál a jelen alkalommal azon érzésnek is kifejezést adnom, hogy minden küzdelmeink daczára, habár lassan is, de a hőn óhajtott sikert el fog juk érni, s nemes intentiónk diadalra jutand, tekintve azon körülményt, mely megerősitését képezi előre bocsátott szavaimnak, hogy czéljaink s törekvéseink iránt mindinkább szélesebb rétegben kezd örvendetes érdeklődés mutatkozni.

Társulati életünk élénkülő mozgalmait nemcsak a jelentésemben alább felsorolandó adományok jellegzik egyedül, hanem azon másik körülmény is, hogy a szellemi munkásság terén sem szünnek meg tagtársaink oda közremüködni, hogy a történelmi és régészeti tudomány fáklyája vidékünkön előbbre vitessék.

S itt, midőn a szellemi munkásságot felemlitem, lehetetlen nem reflectálnom szeretett elnökünk Ormós Zsigmond ő mltgának azon kiváló és nagyra becsült figyelme- s jóakaratára, melylyel nagy elfoglaltsága s bokros teendői közepett társulatunknak nemcsak be-, de kifelé is minél nagyobb elismerést szerezni buzgólkodik; s alig hogy legközelebb hallottunk tőle egy becses értekezést a délmagyarországi földvárakról s ime a jelen választmányi ülésünkön ujból az ő nagyrabecsült tapasztalatainak, melyeket a történet-régészeti tudomány érdekében a bájos déli Itália classicus földjén gyüjtögetett, lehetünk szerencsések eredményében gyönyörködhetni.

Ezen előrebocsátottak után társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém constatálhatni:

I. Mult február hó 26-án tartott választmányi ülésünk óta örvendetes érdeklődés mutatkozott a közönség s a társulati tagok részéről irántunk. Mielőtt azonban az adományozások részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom hivatalos kötelességem szerint felemliteni, hogy utolsó választmányi ülésünk hivatalos iratait, a bemutatott ajándékok- s könyvekkel együtt illetékes helyeikre eltettem s a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem.

II. Dr. Niámessny Gyula társulati ügyész urral a mult gyülés alkalmával lett kiküldetésünkhez képest eleget tettünk a választmány abbeli határo-

zatának, hogy a báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája által a muzeumnak felajánlott Mária-Terézia-féle szobormintázatot, mely Gasser hires szobrász készitménye, átvegyük s a társulati muzeumban elhelyezzük; az érdekes ajándék körülményes leirását alább az ajándékok között fogom közölni.

III. A társulat kiadványa, a „Történelmi és régészeti Értesitő“ folyó évi II. füzete már nyomdai munkálatban van, s egy érdekes régi térkép melléklettel a dél-temesmegyei földvárak illusztrálására, továbbá az eddigiekhez méltólag változatos tartalommal, a kellő időben meg fog jelenni s a tagok között szétosztatni.

IV. A társulati muzeum részére utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek:

1) Ormós Zsigmond elnök ő méltósága egy igen becses ajándékkal kedveskedett társulatunknak, t. i. Bay Ilona urnő ő nagyságának diszes aranykeretbe foglalt arczképével; az adomány értékét nemcsak az növeli előttünk tisztelt választmány, hogy a nevezett urnő alapitó tagja társulatunknak, hanem azon körülmény is, hogy minden tekintetben nagy pártolója s előmozditója ügyeinknek s már eddig is több igen érdekes és értékes ajándékokkal járult gyüjteményünk gyarapitásához s több izben az anyagi segélyezésre nézve is áldásos jótékonyságának számos jelenségeivel találkoztunk.

2) Báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája ajándékozott egy érdekes szobormintázatot, mely Gasser hires szobrász müve s Mária Terézia királynőt ábrázolja. A királyné szobra 40 cm. magas, s egy négyszögü, de minden sarkán bemetszett s alja felé lépcsőzetesen szélesedő 52 cm. magas talapzaton áll. A királynő gyémántos diadémmal ékesitett feje kissé jobbra néz s a vállat panyókásan félrevetve nyussttal béllelt királyi palást fedi; a kinyujtott jobb kéz lecsüngő nagy pecséttel félig kigöngyölt okiratot tart s a balkéz leeresztve a palástón nyugszik. Az oszlop elején ezen felirat van: „MARIA TEREZIA,“ s a bemetszett négy sarkon kisebb oszlopokon 16 cm. magas allegorikus alakok: az erő, bölcseség, vallás és igazság, mint az ausztriai ház jelképei láthatók; és pedig elől a jobb részen **az erő** oroszlányon ül, s dus hajzata kibontott fürtökben omol vállaira; könnyed lepelből álló ruházata csak a test alsó részét fedi be, s jobbjában paizst, a baljában pedig vesszőcsomót tart bárddal. Ugyancsak elől az erőtől balra **a bölcseség**, fején diadémmal, lábait egymáson nyugtatva ül; jobbja a székre van eresztve s baljában könyvet tart iróeszközzel s lábainál a földgömb látható. A szobor háta mögött az erővel szemközt **a vallás** jelképe egy szende női alak trónon ül, s jobb kezét szivén tartja s a baljában keresztet; ettől jobbra **az igazság** fején diadémmal s dus hajzata csigákba fonva fedi a fejet; a jobb kéz hosszu egyenes kardot s a bal, mely a térdekre van fektetve, mérleget tart; az egész mintázat 1.20 m. magas mahagoni fából készült diszes négyszög oszlopalaku állványon nyugszik. Megjegyzem még, hogy Scudier ő excellentiája ezen szobormintázatot, melynek eredetije a bécs-ujhelyi katonai akadémia udvarában

bronzból öntve látható, még mint a nevezett katonai akadémia igazgatója magától Gassertől kapta emlékül.

3) Magyar Salamon Dávid helybeli nyomdász s társulatunk tagja egy diszesen kiállitott könyvet volt szives a társulati muzeumnak ajándékozni; mely czélszerü beosztásánál s a reá nyomott aranyos czimnél fogva is muzeumi főkönyvül fog szolgálni.

4) Dragovanics György gyárvárosi alkapitány ur ajándékozott egy régibb szerkezetü kovás pisztolyt, melynek agya czifrázott réz foglalványokkal van diszitve, s egy metszésekkel diszitett szarvas agancs tülköt; mindkettő boszniai emlék a legutóbbi hadjáratból; végre adott még egy római réz s 5 drb különféle ezüst érmet.

5) Boleszny Antal vál. tagtársunktól egy IX. Pius pápa-féle réz emlékérem s egy János-Kázmér-király-féle lengyel rézpénz.

6) Iványi Ede vál. tagtársunk közvetitésével a következő főgymnásiumi tanulók ajándékoztak pénzeket:

a) Végh Lajostól Carolina Augusta királynő koronázási emlékérme, egy romániai s egy török réz pénz, s egy török bankjegy.

b) Sonnenschein Móricztól egy I. Lipót-féle ezüst pénz.

c) Ambró György és Bingert Jánostól 10 drb különféle ujabbkori rézpénz.

7) Fekete Zsigmond mérnök ur ajándékozott több őskori tárgyat és pedig 2 db kőszilánkot, 4 drb durva cseréprészletet, egy edényláb töredéket, egy eltört s egy ép égetett kősulyt, egy sima kőlapot s 3 drb agancs töredéket. Az adomány lelhelye Maczedónia község határában Torontál vármegyében a Temes folyó balparti védtöltése közelében a csákvári utban fekvő feljáró melletti gödör, honnan a töltést készitő munkások által jutottak napfényre. Ezen tárgyak több cseréppel együtt egy oválalaku égetett fallal körülvett (mintegy 4.5 □-öl területü) helyen fordultak elő hal s állati csontokkal vegyesen, mintegy összehányva. Az égetett falazatot beküldő körülményesebben meg nem vizsgálhatta, mert a munkások egészen kihordták a védtöltésbe; de földtanilag a lelhelyre vonatkozólag a következőket észlelte:

A megkövesült agancs darab kemény diluvial agyagrétegen (szürkés-sárga szinnel s érdes felsővel) feküdt a föld felszinétől 1.8 m. mélyen, a rajta látható sérülést a találó munkás követte el. Ezen agyagréteg felett jóval puhább s laza sötét szinü rétegben 0.40 m. mélyen feküdtek a vastag cserép darabok a két más szarvdarabbal és a kőszilánkokkal együtt. Az egyik szarvdarabon észrevehető csiszolás nem a találóktól ered. A küldött cserepek közül a czifrázott cserépdarab a laza agyag tetején találtatott több hasonló cseréppel s a vékonyabb szürkeszinü a jelenlegi talaj (humus) alján feküdt és felette 0.3 m.-re szürkeszinü, zománczozott cserépdarabok jöttek elő, melyeknek vékonysága a mai porczellánénál is kisebb volt. Beküldő mérnök urnak — mint értesültem — sikerült itt már nemcsak a felsoroltakhoz hasonló darabokat, de egy

egészen ép, czifrázott cserépcsuprot tömpe fogantyuval és egy ép tálat is felfedezni; de ezek fájdalom, azon idő alatt, mig Temesvárott időzött, szobájából a takaritók által több más összegyüjtött régi darabokkal együtt kihányattak, s csakis a beküldötteket sikerült ismét összegyüjteni s megmenteni.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek február havi választmányi ülésünk óta társulatunkat illetőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Ormós Zsigmond elnök ő mltgának, báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiájának, Magyar S. Dávid, Dragovanics György, Boleszny Antal, Fekete Zsigmond uraknak és Ambró György, Bingert János, Sonnenschein Mór s Végh Lajos gymnásiumi tanulóknak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte oly hozzáadással, hogy az elnök ő méltósága által ajándékozott arczkép a muzeumban alkalmas helyen kifüggesztessék s a báró Scudier Antal ő excellentiájától nagylelküleg a régészeti gyüjtemény számára felajánlott érdekes szobormintázat pedig az adományozó nevének reá ragasztása által különösen is kitüntetve legyen.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben befolyt tagsági dijakkal 626 frt 58 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartaléktőke alapon kivül, mely kamatozás végett a „Temesi takarékpénztár"-ban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának ily czimü értekezése: „Pompeji romjai," melyet Miletz János titkár olvasott fel. A jelen alkalommal ismertetett értekezés tulajdonképen csak egy részét képezi azon nagybecsü tapasztalatoknak, melyeket értekező elnök ő méltósága önbuvárlat s az autopsia alapján szerzett, a Vezuv kitörése által 79-ben Kr. u. borzasztóan elpusztitott szerencsétlen város romjai között. Különösen nagyérdekűek az épületek, utczák, falfestmények részletes ismertetései s a pompejii társadalmi élet élénk ecsetelése párhuzamositva korunk szokásai- s viszonyaival. Az előadás érdekességét különösen növelték az ő méltósága által bemutatott fényképek, rézmetszetek, melyek Pompeji egyes részleteit tüntetik fel, valamint a Pompeji romjai között talált néhány ritka régiség bemutatása is. A nagy számmal jelen volt hallgatóság nagy érdeklődéssel hallgatta a felolvasást, melynek befejeztével elnök ő méltósága élénken megéljeneztetett; a választmány pedig azon kéréssel fordult ő méltóságához, hogy ezen igen érdekes értekezését befejezni s adandó alkalommal felolvasni s közlés végett a társulati „Értesitő"-nek átadni sziveskedjék, mit ő méltósága meg is igért.

Ezután a tárgysorozat szerint következett egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a közelgő május havi közgyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitását. A választmány elnök ő méltóságának előterjesztésére bizottsági tagokul Rácz Athanáz alelnök ur elnöklete alatt, Ardeleán György, Capdebó Ferencz, Déschán Achill, Miletz János, Kapdebó Gergely, Dobó László s dr. Niámessny Gyula urakat kérte fel oly kijelentéssel, hogy megállapodásaik eredményéről a legközelebbi április havi választm. ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Végül titkár egy igen érdekes, sőt mondhatni kegyeletes emléket mutat be a választmánynak s ez a „Szegedi Hiradó“ folyó évi 34-ik számának kefelenyomata, melyet Sallay Jenő ur a „Temesi Lapok“ szerkesztője volt szives a társulati muzeumnak ajándékozni. A kefelenyomatot azon körülmény teszi kiváló becsüvé, hogy a Szegedet ért borzasztó catastropha alkalmával lett szedve, de már folytatni nem lehetett tovább, mert a legnagyobb magyar várost a szó teljes értelmében végpusztulásra juttatott árviz a nyomdát is megsemmisitette. A kefelenyomatot Nagy Sándor ur, a „Szegedi Hiradó“ szerkesztője, miután lapja meg nem jelenhetett, Sallay Jenő urnak küldé el; mely mint szomoru emléke a márczius 12-ki borzasztó vésznek s gyász bucsuztatója az alföldi nagy metropolis végpusztulásának minden tekintetben méltó arra, hogy kegyeletes ereklyeként megőriztessék. A választmány nagy köszönettel fogadta az adományt s titkár megbizatott, hogy megőrzés végett az irattárban helyezze el.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Uj adat Szörény vármegye régi topographiájához és magyarságához.

Közli: Pesty Frigyes.

Torma Károly volt belső-szolnoki főispán és mostani egyetemi tanár, minap egy Szörény vármegyére vonatkozó oklevéllel kedveskedett, melyet családi levéltárában Csicsó-Kereszturon lelt, és mely a szörényi bánságról szóló munkám illető részeit, részint megerősiti, részint kiegészíti. Azt hiszem, hogy azoknak, kik e munkát birják vagy használják, kedves dolgot teszek, ha ezen érdekes oklevelet e helyen pár szóval ismertetem.

Egyezségről van itt szó, mely 1568. ápril 16-án Karánsebesen a báni tábla előtt jött létre, melyből megtudjuk, hogy Erdélyi Sebestyén szörénymegyei nemes, hosszabb ideig Tóth Máté, Peyka László, Vajda Ivacsko és Bazarab Jánossal bizonyos földekért perlekedett, mig végre a felek olyformán megegyeztek, hogy Erdélyi Sebestyén Egresteleke nevü birtokát eddigi ellenfeleinek kezére eressze, kik viszont neki azt a földet engedik át, melyet ők a Nyárgán vizen tul, Bánya táján birnak.

Két eddig ismeretlen, geographiai egyéniséggel találkozunk itt, nevezetesen Egresteleke nevü prediummal és Nyárgán nevü patakkal. Az ügy tehát bennünket azon vidékre vezet, melynek egykori magyarságát már más alkalommal kiemeltem.[1])

Az oklevél maga mondja, hogy az egyezség tárgyát képező földek Bánya vidékén feküdtek. Bánya szörényi falu ma is létezik Rudaria falu és a Nera folyó közt, a mit tekintetbe vévén, alig tévedek azon állitásommal, hogy az oklevélben nevezett Nyárgán vize a Nera folyóra vonatkozik.

Egresteleke egykori fekvését, mint a fenebbiekből kitetszik, általában igen, de közelebbről kitüzni nem lehet; erre még több adat kellene. Annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy Egresteleke nem a keletre fekvő Cserna pataktól kaphatta nevét, mely olykor Egregy pataknak is neveztetett, mert ez az egyezség tárgyát képező földektől magas hegyek által van elválasztva, de e földek különben sem látszanak nagy körvonalt igénybe venni.

Azonkivül az átiró királyi levélben határozottan mondatik, hogy Egresteleke a Nyárgán folyó mentén (in decursu fluvii Nyárgán) feküdt. Ha ez a távoli vidék Karánsebes kerületében fekvőnek mondatik, tudnunk kell, hogy azon korban a karánsebesi kerület egyjelentőségü volt már egész Szörény vármegyével.

Érdekes az a körülmény is, hogy az Erdélyi Sebestyénnel perlekedő nemesek Békés Gáspárra való tekintettel, mint ki Erdélyi jóakarója volt, engedtek az utóbbinak, feltételül ki is mondák, hogy Erdélyi Sebestyén Békés Gáspár előtt adja át a vele egyezkedő feleknek az Egrestelek birtokára vonatkozó irományokat.

Ezt az egyezséget II. János választott magyar király még ugyan ez év április 26-án átirta és egész tartalma szerint megerősitette, mely alkalommal Erdélyi Sebestyént az ő hü udvarnokának (aulae nostrae familiaris) nevezi.

Az oklevélben megnevezett családok, ugymint a Margay, Bokosnicza, Priszaka, Mutnoky, Bratovan, Pribék, Bertha, Gámán, Bazarab, Tóth, Peyka, Vajda család már eddigelé is voltak ismeretesek. Brathován Márton mint szörénymegyei szolgabiró 1568. más oklevelekben is szerepel, azonban hogy Márgay Menyhért karánsebesi al-bán volt, a jelen oklevélből tudjuk meg először.[2])

Különben közöljük azt egész tartalma szerint:

Nos Joannes Secundus dei gracia electus Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis. Quod fidelis noster egregius Sebastianus Erdelj, aule nostre familiaris, nostram veniendo in presenciam exhibuit nobis et presentauit quasdam literas fidelium nostrorum egregiorum nobilium Melchioris Margay

---

[1]) A szörényi bánság története II. köt. 10. lap.

[2]) Lásd: Szörényi bánság I. köt. 316. lap.

Bani nostri substituti ac Pauli Bokosnicza Judicis, Petri Prizaka, Nicolai Bokosnicza, Francisci Mwthnoky, Martini Bratowan Judicis nobilium, Joannis Pribek, Casparis Bertha, et Ladislai Gaman de Karansebes in simplici papiro hungarico idiomate patenter confectas, et sigillo dicti Bani nostri in margine inferiori cera viridi communitas, super quadam vnione et concordia inter ipsum ab vna ac nobiles Matheum Thot, Ladislaum Peyka, Iwasko Wayda, et Joannem Bazarab ab altera partibus, racione predij Egresteleke vocati, ac cuiusdam particule terre in decursu fluvij Nyargan nominati in districtu de Karansebes existentis habitarum, certis in respectibus, condicionibus et vinculo, in ipsis vinculis clarius denotatis, facta emannatas tenoris infrascripti, supplicaruntque nobis humiliter vt nos ipsas literas ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habendo, presentibus literis nostris verbotenus inseri, et inscribi facere, ac illi concordie, nec non omnibus et singulis in ipsis literis contentis, nostrum Regium consensum, pariter et assensum prebere dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est. My Margay Mennihart ew felsegetewl adatott Ban Sebeosbe, Bokosnicza Pal, Sebessi Byro, Pryzaka Peteor, Bokosnycza Myklos, Mwthnoki Ferencz, Bratowan Marton zolga biro Pribeg Janos, Bertha Gaspár Gaman Lazlo, Aggywk ezt emlekeozetre, kyknek illyk myndeneknek, ez my lewelewnket latoknak, hogy jeowenek my eleonkbe ez wytezleo es nemes zemelyeok, Erdely Sebesthyen egy rezreol, mas rezreol pedig Thot Mathe, Peyka Lazlo, Iwasko Wayda, Bazarab Janos, mely Erdely Sebestien sok io inteseoknek altala, eleozeor tekyntwen az Bekeos Gaspar wram zemelyet es hozzaia walo io akarattiat, annak wtanna, az my io intesewnknekys engedwen, az Egreosteleke feleol, mely feleol regtewl fogwa walo peor wolna keozteok, illyen igyeneossegre ieowe ez fellyewl megmondott zemelyeokkel, Thot Mathewal, Peyka Lazlowal, Iwasko Waydawal, Bazarab Janossal, hogy az feoldert mellyet byrtanak az Nyargan wyzenek tullyan ki wolna Banya feleol, Egresteleket mynden hozza tartozowal egyeteombe meg engette, ez rendelet es szerzes alatt, hogy Bekes Wram eleott, tartozzek Erdelj Sebestyen Egrestelek (re vonatkozo) leweleket, mellyek nala wolnanak, ez fellyewl meg newezett zemelyeoknek kezeokheoz adni, es az elrendeles zerent, ew felsege pechety alatt lewelet wenni, ez meg lewen, mynden ok wetetlen, tartozzanak az fellyewl meg newezeott zemelyeok, az darab feoldet Erdelj Sebestien kezeheoz erezteny az Egrestelekeyert Ha pedig valamely fel ennek ez wegezesnek es zerzesnek bontoya wolna, eggyk az mas fel ellen, ezer arany foryntba maraggyon, es az feoldtewl el maraggyon, annakfelette az mely fel ez dolognak, mostán awagy jeowendeore bontoya wolna, tehat eggyk az masyk felt, wgyan ezen keotelre myndgyarast ew felsege eleybe hyhassa, es ezen keotes lewelnek ereyenek altala eggyk az masikon az zeorzes zerent az keotest meg wehesse. Mely dologra mynd az ket felek zabad akaratbol magokat my eleottewnk keoteottek, mely dolognak byzonsagara es ereossegere attwk ez mi peochyeteos lewelewnket mynd az ket felnek, adatott Sebesbe, Zent gyeorgy

hawanak tyzen hatod napian 1568. Nos igitur premissa supplicacione prefati Sebastiani Erdely, nostre modoquosupra porrecto Maiestatj Regia benignitate ex audita et clementer admissa, prescriptas literas dictorum Bani et nobilium, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, presentibusque literis nostris verbotenus insertas et inscriptas, quoad omnes earum continencias, clausulas et articulos et puncta, eatenus quatenus vite, et legitime existunt emannate, viribusque earum veritas suffragatur, ratas gratas et acceptas habendo, premisse concordie, nec non omnibus et singulis in ipsis literis contentis, nostrum Regium consensum prebuimus, prebemusque beniuolum pariter et assensum, harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in oppido nostro Thorda vigesimo sexto die mensis aprilis. Anno domini Millesimo Quingentesimo sexagesimo octavo supradicto.

Joannes Electus Rex

Michael Chyaki
Cancellarius.

Gróf Niczky Kristóf két levelének ismertetése a déli részek visszacsatolásának idejéből.

Közli: Kasics Károly.

A délmagyarországi részeknek az anyaországhoz történt visszacsatolására vonatkozólag a csanádegyházmegyei püspöki levéltárban több okmány található, melyek közül a jelen alkalommal, midőn a déli megyék a centenárium ügyével foglalkoznak, czélirányosnak tartom a tartalom érdekességénél fogva is gróf Niczky Kristóf két levelének közlését.

Tudva van ugyanis, hogy dicső emlékü Mária Terézia királynénk a visszakapcsolás keresztülvitelére egy udvari bizottságot (k. k. Hof- und Incorporations-Commission) küldött ki, melynek élén gróf Niczky Kristóf állott. E bizottság a déli részeket 1778. junius 6-án vette át a Landes-Administratio-tól, mely a visszakapcsolás előtt a déli vidék kormányzatával volt megbizva.

Gróf Niczky az emlitett napon kelt egyik levelében Christovich Imre akkori csanádi püspököt ezen tényről azon megjegyzés mellett értesiti, hogy a délmagyarországi részek ügyeit további rendelkezésig az udvari bizottság fogja vezetni.

A második levélben pedig, mely 1779. aug. 7-én kelt, a püspököt arról tudósitja, hogy a megyék müködésüket már megkezdették s ennélfogva a jövőben a megyei közgyüléshez tartozik a megyei ügyek felett határozni.

A két rendbeli levél teljes szövege a következő:

I.

„Hochwürdigst-Wohlgebohrner Hochgeehrtester Herr Bischof! Demnach Ihre kais. könig. apost. Majestaet ihres allerhöchsten Dienstes zu seyn befunden, das Temesvarer Banat als einen von jeher zur Krone Hungarns gehörigen Theil gedacht königlicher Krone wieder einverleiben zu lassen, und in sothaner Absicht nicht nur diese Hof Commission zur Übernahme des Banats begwaltet, und mit einer eigenen Instruction versehen haben, sondern auch in Folge dieser allermildesten Entschliessung das erwehnte Temesvarer Banat an dem heutigen Tage, als dem 6. Juny laufenden Jahres durch die k. k. banatische Landes-Administration an diese kais. könig. Hof- und Incorporations Commission wirklich übergeben, sohin zu gleicher Zeit von dem durch Se. könig. Hochheit den könig. hungarischen Statthalter benannt — und von allerhöchst Ihrer Maj. allermildest bestättigten Commissario ex Parte Regni übernommen worden; So nihmt man sich die Ehre hievon die freundschaftliche Eröffnung mit dem Beysatze zu machen, dass die Landes Geschäfte dieses nunmehr lediglich hungarischen Antheiles der Zeit bis zur anderweiten Vorkehrung unmittelbar von dieser Hof-Commission werden geleitet werden. Mit vollkommener Hochachtung beharrende Euer Bischöflichen Hochwürden Temesvár den 6 Juny 1778 dienstschuldigste G. Christof v. Niczky m. p.“

II.

„Hochwürdigst . . . . Nachdeme in Folge Allerhöchst Ihrer kais. könig. Apost. Majestät allermildester Entschliessung, und darauf erfolgt allergnädigsten Befehls der Temeswarer District dem Königreich Hungarn einverleibt sohin in drey besondere Gespanschaften nemlich in die Temeswarer, Toronthaller und Craschovarer vertheilet diese auch bereits wirklich auf und in die Activitaet gestellet, und gesamte hierländige Ortschaften denen Comitatern ein- und zugetheillet worden, folglichen auch die nach denen hungarischen Landesgesetzen stabilirte Jurisdiction hier Landes nun mehr eingetretten ist, und daher künftig alles, was den Allerhöchsten Dienst, und das Beste des allgemeinen Weesen betreffend ist, bey denen zu Temeswar, Gross-Becskerek, und Lugosch abgehalten werdenden Gral. Congregationen verhandlet werden wird; So gibt man sich die Ehre hievon die freundschaftliche Eröffnung zur gefälligen benehmung anmit zu machen. Übrigens mit vollkommenster Hochachtung geharre Euer Bischöflichen Hochwürden Temeswar den 7. Aug. 1779 dienstschuldigster G. Christof v. Niczky m. p.“

Egyveleg.

— Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz. Midőn társulatunkat ezelőtt hét évvel a hazafias érzület s a tudományos előhaladás iránti legnemesebb törekvések megalakitották, a délvidéki müvelt közönség a legszebb reményeket füzte müködéséhez;

s hogy mennyire felelt meg hivatásának a történelmi s archaeologiai tudományszakok terjesztése s müvelése körül, kizárólagosan szükebb hazánk területére szoritkozva, s a folytonos nehéz küzdelmek daczára is mennyire emelkedett fel az átvállalt kötelezettségek magaslatára, e tekintetben a puszta szavak helyett, már az eddig elért örvendetes tények s eredmények beszélnek. Midőn ezt egyrészt örvendetesen constatáljuk, más részt azonban sok kivánni való van még hátra, hogy társulatunk az óhajtott czélt és sikert elérhesse, s erre nézve különösen szükséges a déli vidék müvelt elemeinek tömörülése s vállvetett együttes müködése; mi csak az által érhető el, ha társulatunk derék tagjai s munkásai becses ismeretségeik körében a társulat nemes intentióit s hivatását terjeszteni s minél jobban ismeretessé tenni, valamint uj tagok szerzése által a szellemi s anyagi gyarapodást elősegiteni buzgólkodnak. Tisztelettel felkérjük tehát tagtársainkat, hogy az előrebocsátott hazafias czél s magasztos irány elérésére nézve törekedjenek a déli vidék müvelt elemeinek minél tömegesebb csoportositására társulatunk kebelébe, s igyekezzék ki-ki, ha nem több legalább egy uj tagot szerezni a társulatnak; mert az ily csoportositás és szoros együttes haladás annál inkább lehetővé teszi a bennünk helyezett szebb remények valósulhatását s annál inkább lehetővé tétetik társulatunknak a bár nehéz, de annál magasztosabb hivatás betöltése, minél szélesebb rétegben mozoghatunk, s minél nagyobb szellemi és anyagi apparátussal rendelkezhetünk, s az elért eredmények dicsősége pedig az egészről azon egyes tagtársakra is át fog szállani, kik önzetlen buzgalommal közremunkálni segédkeztek.

— A régészeti muzeum rendezését, miután a kedvezőbb tavaszi napok beköszöntöttek, radicálisan megkezdjük, s nem csak az eddig begyült s folyton igen szépen szaporodó régi tárgyak lesznek ujból rendezve czélszerübben, hogy a muzeumot látogató közönség könnyebb áttekintést nyerhessen, hanem az éremgyüjtemény is, melyből csak egy kis rész volt közszemlére kitéve, egészen szakszerint kiállitva fog átadatni a tanulmányozásnak.

— Gróf Csekonics Endre ő nagyméltósága, — kinek nemes emberbaráti szeretete s ritka áldozatkészsége nem csak a szerencsétlenek és sorstól sujtottak nyomorának enyhitése körül tündöklik majdnem páratlanul vidékünkön, hanem áldásos müködésének ragyogó tetteivel a közmüvelődés terén is számtalan jelenségekben találkozunk, — legujabban ismét egy nemes tettel szaporitá nagy nevének babérjait, midőn dr. Szentkláray Jenő jeles irónk ily czimü nagyszabásu müvhez: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből 1779-től napjainkig, tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre“, melléklendő három délmagyarországi nevezetes régi térkép lemásolási és nyomatási költségeinek, 716 frtnyi összegben, fedezését magára vállalni kegyeskedett. Oly ujabb áldozatkészség ez, melylyel a nemeslelkü gróf nemcsak a déli vidék, hanem a magyar haza összes müvelt elemeit, mély hálára kötelezte magas személyisége iránt, s ez által Délmagyarország specialis topographicus ismertetése a mult századból kizárólagosan az ő ritka érdeme leend; tudósitásunkat azon hő kivánattal zárjuk be, hogy a gondviselés tartsa meg ad multos annos, Délmagyarország nemeskeblü Maecenását. Itt kapcsolatosan azt is megemlitjük még, hogy az egyik térkép Mercy korából 1723. 1725-ig mutatja Délmagyarországot; a másik 1753-ból, vagyis a temesvári tartományi administratió s a kamarai felosztás idejéből ismerteti, s végre a harmadik térkép a gróf Niczky által felelevenitett 3 megyét a katonai végvidékkel s az 1779-iki beosztásokkal tünteti fel. Mind a

három térkép kitünő kézirajz, s a bécsi kormány számára volt annak idejében készitve s metszetésüket a bécsi cs. kir. földrajzi intézet vállalta magára.

— Dr. Szentkláray Jenő választmányi tagtársunk s Délmagyarország százéves multjának jeles tollu monographusa, előfizetési felhivást tett közzé ily czimü műre: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből (1779-től napjainkig) tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre.“ A mű 3 kötetben és pedig füzetenként diszes nagy nyolczadrétben fog megjelenni kellő időközökben olyképen, hogy 1883-ig mind a 10 füzet, melyre a vaskos három kötetes egész mü felosztva van, az előfizetők birtokában leend. Egy-egy füzet körülbelül 6—8 ivre fog terjedni és diszes boritékkal lesz ellátva. A munkát gr. Niczky Kristóf arczképe s több térkép fogja ékesiteni; a füzeteket 1 frt 25 krnyi postai utánvéttel kapják az előfizetők; előfizethetni f. évi május hó 15-ig, s az előfizetési pénzek szerzőhez Török-Becsére (Torontál megye) küldendők. A nagyszabásu jeles mü ajánlatra nem szorul; hiszen eléggé ajánlja már ezt a czimen kivül a kitünő képzettségü iró széles rétegben ismert jóhangzásu neve is; s ha tekintetbe vesszük a jeles szerző által roppant mérvben, nemcsak Magyarországon, de a külföldön is kiaknázott anyagot, melyet a munkálat felölel, s a melyet a derék, fáradhatlan buzgalmu monographus a műben olvasóinak nyujtani fog: ugy bizvást elmondhatjuk, hogy az előfizetők a jelzett monographiában egy oly szellemi kincset fognak birni, mely Délmagyarország százéves multjának megismeréséhez nélkülözhetlen, s reméljük, hogy egyetlen egy müvelt lelkü délmagyarországi lakos asztaláról sem fog hiányozni annál is inkább: mert legelsőbben is azon földet kell ismernünk nemcsak jelenében, de multjában is, melyen élünk, halunk; mert csak is igy lehetünk igaz hazafiak. Az előfizetésre melegen felhivjuk olvasóink becses figyelmét.

— A „Történelmi Adattár“, mely Délmagyarország ismertetéséhez tömérdek adatot tartalmaz s vidékünkre nézve valódi szellemi kincsbányának mondható, mint tudva van, a sajnos részvétlenség folytán a 4-ik kötettel megszünt lenni; a jeles mü megszünése azonban, hogy mily hiányt tüntet fel a tudományos körökben, eléggé igazolja azon számos tudakozódás, melylyel minden felől elhalmoztatunk a már eddig megjelent kötetek megvásárolhatása végett. Felkérjük tehát tisztelt olvasóinkat, hogy a kiknek az „Adattár“ birtokukban volna, s elárusitani óhajtanák, különösen az első évfolyam, vagyis az I. kötetből szükséges lenne vagy 10 példány, sziveskedjenek a vételárt egy levelezési lapon velünk tudatni, hogy az elárusithatás végett a szükséges intézkedéseket megtehessük.

— „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Versecz, Ui-Palánka und Cuvin“ (Alibunár, Versecz, Uj-Palánka és Kubin közötti vidék térrajza) czimü régi térkép van az „Értesitő“ jelen 2-ik füzetéhez mellékelve; mely nagy valószinüséggel még 1716-ban, mindjárt Délmagyarország visszafoglalása után a török uralom alul, egyenesen Jenő herczeg parancsából készülhetett. A térképen számos elpusztult, s elhagyott falvak vannak feltüntetve, és számos ma virágzó helység teljesen hiányzik; különösen érdekes illusztrálásul szolgál ez Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának ily czimü értekezéséhez a 65-ik lapon: „Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez“, miért is felhivjuk erre olvasóink figyelmét. A térkép a régi eredeti után készült, mely a magyar miniszterium tulajdona, s a csinos és pontos kiállitás Beranek J. helybeli könyomdász dicséretére válik.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. FÜZET. 1879. JULIUS HÓ.

Pompeji romjai.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi márczius hó 26-án s április hó 30-án tartott választmányi ülésein.

I.

Müvészeti tanulmányok czéljából tett utazás, a természet nagyszerü alkotásai, vagy bájos szép vidékei iránti figyelmet ki nem rekeszti, sőt ezzel nagyon is összehangzik s a két czél egymást mintegy kiegésziti. A müvészet czélja ugyanis nem egyéb, mint megtestesitése a szépnek. A szép pedig a természet megragadó bájos vidékein szintugy, mint a remek müalkotásokban megtestesitve van.

Nápolyt és környékét két szempont mindenekfelett érdekessé teszi. Természeti bájai ugyanis annyira gyönyörüek és felülmulhatatlanok, hogy a városnak bármelyik emelkedettebb helyére álljon is az idegen, melyről szabad kilátása van, mindenütt egy bájvidék, egy földi paradicsom terül el szemei előtt, melynek benyomását megörökiteni ohajtaná. A második szempont, mely Nápolyt mindenekfelett érdekessé teszi, régészeti emlékeiből áll. Nápoly az ujkor müalkotásaiban szegény, nevezetes épületei nincsenek, egyházai az olasz egyházakhoz képest másodranguak, nevezetes festészei Carravaggio, Ribera, Salvator Rosa, a realistikus irány vezérei voltak, kik a müvészet feladatát nem a szépnek, hanem a valónak előállitásában keresték, Overbeck szerint pedig a valódi realista a szépről mit sem tud, ha szép egyéniséget másol, ugy ez véletlen-

ség, jövő perczben rutat választhat. A szobrászat terén végre az, mit a két Masuccio a XIV. században a siremlékek terén főkép nevezetest nyujtott, tul van szárnyalva, a későbbi és ujkori néhány szobormü meg figyelmünket le nem köti. Nápoly tehát olasz mérték szerint s a többi olasz nagyvárosokkal egybehasonlitva, az ujkor müalkotásaiban szegény; de a régi kor emlékeiben annál gazdagabb. Hogy csak a legközelebbi helyekről szóljak, Pompeji, Herculanum, Pouzzoli s Baja az antik kor classikus helyei, romokban s müemlékekben, melyek a föld gyomrából folyvást kiemeltetnek, igen gazdagok, s a nápolyi muzeum antik szobrai sokaságát tekintve, a római vatikán muzeum után következik, bronz darabjai és gyüjteményei sokféleségének szempontjából pedig Olaszországban az első.

Mindezeknél fogva természeti s régészeti szempontból Nápoly legérdekesebb pontja Olaszországnak.

Rövid közleményem czélja nem az, hogy Nápoly bájos vidékeinek nevezetesebb pontjait mind leirjam, vagy, hogy régészetileg nevezetesebb helyeit egyenként felemlitsem. Erre több idő kivántatik, mint amennyit jelenleg reá fordithatnék.

Ez alkalommal Pompejit, a régészeti tanulmányok ezen megbecsülhetlen kutforrását ismertetendem meg vázlatosan.

Néhány év előtt e régi város területének mintegy harmadrésze volt csak kiásva s nemcsak a szobrászat, anticaglia, ceramik s egyéb ingó tárgyakhoz tartozó régiségek mind, hanem a falképek, mozaikok, terra-cotta s vésett kő-ékesitések is nagyrészben a helyszinéről elvitetve, Nápolyba a muzeumba vándoroltak, melyben azután az ily régiségek gazdag tárlatával találkozunk.

Ez eljárás hasonló volt ahhoz, melyet az egyházi kormány a mai Catacombák mütárgyainak és holttetemeinek kiaknázásával mindaddig elkövetett, mig az első keresztény századok ezen érdekes helyei csak nem egészen kiürültek és csak azon kevés sirok maradtak felbontatlanul, melyeknek tetemei a vértanuk osztályába föl nem vétettek.

II.

Pompejit a Vezuvnak időszámitásunk szerint 79. évben történt kitörése, tüzes hamu és tajtkő záporral elboritá. E város a pogány korszak Catacombájává lőn, melyben eddig aránylag kevés emberhullára akadtak, de melyben az akkori életmód és müvészet megbecsülhetlen bizonyitványai eltemetve lettek.

E város körülbelől 1592. évig feledve s eltemetve volt. — Ekkor a Sarno folyamból vizvezeték készittetvén Torre dell'

Anuntiatában, ásás közben a szerencsétlen városnak nyomára jöttek, azonban ennek daczára ujra feledésbe merült, mig 1748. évben a müszeretö III. Károly a város egész területét az állam részére megvásárolván, az ásatásokat megkezdeté. Ezen ásatások kezdetben a kor igényeinek megfelelő szabályok szerint kellően rendszeresitve még nem voltak s azért, ha mohósággal nagy munkás tömegek használásával kezdették volna a munkát, azonkivül, hogy sok mütárgya a régészetnek elveszett volna, a napfényre jött tömérdek régiségek ezek értékét igen alább szállitották s az egybehasonlitó tudományt megnehezitették volna.

Szerencsére azonban az ásások annyira lassan folytattattak, hogy a századot tulhaladó idő daczára a város nagy része még mindig eltemetve van. Ujabb időben végre leginkább a derék s értelmes igazgató Fiorelli ur ösztönzésére az ásásnak ujabb és czélirányosb rendszere lőn megállapitva és döntő körökben is azon nézet jutott érvényre, hogy a falakhoz tapadt ingatlan tárgyak helyeiken meghagyassanak, az épületek eredeti állapotukban lehetőleg fentartassanak s az emberi csontvázakra kellő figyelem fordittassék.

Ezért azután, habár a régi ásások, melyekben az Arena, Forum, Basilica, terme publiche, az imolák, a teatro tragico s sok más nevezetes épület benn foglaltatnak, az ujabban kiásott városrészt nagyszerüségben felülmulják, a novi scave — uj ásások — név alatt előforduló ujabbi felfedezések, melyek délnek a Strada dei teatri, éjszaknak a Strada del Abundanza, nyugatnak a Strada del Mercurio, keletnek pedig a Strada dei Stabia közt elterjednek, érdekes voltuknál fogva a régibb ásásokat mégis felülmulják.

Ezen városrészekben ugyanis Salve Lucru, a Marco Antonio Consule, az Alconio Salustio, Strada nouva házak falképei s mozaikjai, a sütőház őrlőköveivel, az uj lupanare s több más helyiség a hajdankor szokásainak és müvészetének érthetőbb s elevenebb képmását adják mint a régibb ásások.

Pompeji, Herculanum, Teglana, Taurania, Stabia s Oplontis virágzó helyekkel együtt tünt el a földszinéről; Pompeji helyzete a kutatásokra nézve azonban hasonlithatatlanul előnyösebb mint Herculanumé. Pompeji ugyanis legmélyebben csak 15 lábnyi földréteggel van fedve, Herculanum ellenben 12, 50, 80, sőt 100 lábnyi mélységben van eltemetve. Pompejit csak hamu és tajtkő — Bimsstein — eső boritotta, mely könnyen kiásható réteget képez, mig Herculanum a hamuesőn kivül tüzes lávafolyam és sziklaomlás áldozatává lőn, mely anyagok a sok évszázad lefolyása alatt áthatlan kemény sziklává tömörültek. Továbbá Pompeji hajdani területén csak szőllő- s kertültetvények keletkeztek, ritkán

elszórt kisebb épületekkel, melyek kisajátitása nem járt sok bajjal, mig Herculanum felett Portici s Resina városainak sürü s nagy épületei emelkednek, melyek kisajátitása a legnagyobb nehézségekkel van összekötve.

Mindezen okoknál fogva Pompeji feltakarása habár lassan s a nyári évszak hő napjai alatt szüneteléssel, de mégis folyvást előre halad s az alkalmazott munkások száma 80—100 főre megy, Herculanumban ellenben az ásások nem csak megszüntetve vannak, hanem a már fölfedezve volt részek, mint a forum vagy Chalcidicum s a Jupiter-imola most ujra eltüntek s jelenleg az egyetlen nevezetesség, melyet a Pompejinál minden tekintetben fényesebb s nagyszerübb Herculanumból az idegen megszemlélhet, a hajdani teatrumnak kemény sziklatömegből kivájt részletéből áll.

Ezen teatrum nagyszerüsége s a kemény kőanyag szemlélése, melylyel a teatrum nagy része még mindig megtelve van, bámulásra ragadja az idegent, midőn a 79 lábnyi mélységben nedves kőlépcsőkön fel- s lejárva, a keskeny üregeket gyertyafény mellett bebarangolja, a leható nyilásokon a városi élet- és kocsizörej tompa moraját, mint az ég távol dörgését, feje fölött elvonulni hallja.

A herculanumi teatrum nézőhelye szintugy mint Pompejiben, félkört képez, szinpada fülkékkel ellátva, a félkört egyenes vonalban rekeszti be. A Pompeji teatrumnál azonban nagyobb és fényesebb, 10,000 nézőt befogadhatott és szobrokkal gazdagon ékesitve volt. Balbi, herculanumi első proconsul, és családbelieinek lovas és gyalog márvány szobrai, melyek a nápolyi muzeum fődiszei közé tartoznak, hajdan e teatrumot ékesitették.

III.

Herculanumba egyszer kimenni elég; de Pompejit egyszer meglátogatni nem elég. Egyszeri látogatással egy modern város feltünőbb részei s nevezetességei sem igen fognak szemünkbe tünni, daczára annak, hogy ezek előttünk nem idegenek és látásukhoz hozzá szoktunk, annál inkább szükséges a többszöri látogatás oly helyen, mely előttünk egészen uj, melynek tárgyai idegenszerüek s a régmult idők emlékeit hordják magukon.

Ennek igazságát Pompejiben tett első látogatásomkor tapasztalám s ezért Nápolyból e régi város romjai közé, valamint az 1865. ugy az 1872. évi látogatásom alkalmával ismételve kirándultam.

E kirándulások nem sok bajjal járnak. Kora reggel a vasuton elindulva, Portici, Torre dell' Greco s Torre dell' Anuntiata mellett elhaladva, csakhamar Pompejiban vagyunk, honnan ha tetszik még az nap visszatérhetünk.

Az indóház kevés lépésnyi távolságra van csak a hajdani várost környező falgától s a porta della Marina vagy porta Stabia bejárástól, mert Pompeji fallal körülkeritve hajdan 8 kapuval birt.

Tanyáról, melyen a város megszemlélése után megpihenhessünk és étkezhessünk, előre gondoskodnunk kelle; mert a lakatlan ódon város romjai közt erre kilátásunk nem lehete. A porta della Marina tövében egy izletes vendégfogadó „Hôtel Diomede“ felirással azonnal szemünkbe tünt. Ez elegansabb és természetesen drágább is, korcsmárosa az elegantia negélyezésével vendégeit drágábban taksálja. A porta della Marina előtt a hôtel Diomeddel egy épületben, utánzott s eladásra kitett régészeti tárgyak kiállitása van berendezve, melyet az idegennek megtekinteni érdemes. A hôtel Diomede 1865. év óta változást nem szenvedett. A másik vendégfogadó a porta Stabiával szemközt álló házsorban van és „Albergo di Rafaele“ név alatt ismeretes.

A Rafaele név e helyiséget, megelőzőleg is költői s eszményi alakban tüntette fel előttem 1865. évben első látogatásom alkalmával, a müvész-fejedelem nevéhez illő vendégfogadót véltem itt találni, mely nem csak felirása, hanem izletes berendezése s tán épen a hires festésznek jól talált alakját feltüntető czimere által magát megkülönbözteti.

Mind ez hiányzott. A korcsma igénytelen olasz épület volt, melynél még a szokásos felirás is hiányzott s annyira megkülönböztető jel nélkül volt, hogy mellette elhaladva, mások utbaigazitása után akadtunk csak reá. Az igénytelen helyiségbe lépve tapasztaltuk, hogy Albergo nevét nem a hires Santi Rafaeltől, hanem görbe lábu éltes korcsmárosától kölcsönözte, ki igenis prózai kinézésü alakjának keresztnevét, a hasonlólag prózai idomu Albergojára átruházta.

Rafaele becsületes olasz, ki éltes kora s gacsor állapota daczára a nálánál fiatalabb s munka tehetősb neje iránti kiméletben honfitársaitól épen nem különbözött, mert minden szolgálatot, még a főzést is önmaga teljesité. Gondos magyar háznőink mit mondanának egy oly férfiuhoz, ki a surolás, mosogatás, koppasztás és főzés kötelességeit teljesiti? — Ily kukta férfiu nálunk nőt vagy nem igen találna, vagy ha véletlenül talált, nője szégyennel tekintene reá. Olaszországban az ily visszás állapot szokásos.

Rafaele különben a magasabb számtan s az olasz földre külföldről bevándorolt vendéglősök mesterfogásaiban járatlan ősjellegü olasz vendéglősök sorába tartozott, kik az „Anticco Albergo“ czimet czégérül legszivesebben használják. Egész ellátásért, mely

lakásból egy ágygyal, korán reggel kávé és vaj, 12 órakor pedig villás reggeliből 5 órakor ebédből borral és kávéval, világitásból és a rendes szolgálatból áll, naponta 4, fél ellátásért, vagyis egy napi egész étkezésért lakhelyiség s a lakással járó felszolgálás nélkül pedig 2 frankot követel vendégeitől. Ez árszabáshoz, mely csekélysége miatt a mi vendégfogadósainknak példányul szolgálhatna, oly szorosan ragaszkodik, hogy a két frankot azon esetre is követeli, ha vendége például nem is reggelizett.

Az 1865. év óta utolsó látogatásom idejéig lefolyt hét év civilisatorius hatása az „Albergo Rafaelén“ már messziről szemembe tünt. A hajdani földszinti épület helyét emeletes uj ház foglalá el, alól nagy ebédlő teremmel, felső emeletében vendég szobákkal s a nagy terem erkélyéről egy oldalról Stabia, Castello Mare s a tenger, másoldalról pedig a romjaiból fölemelkedő Pompejira s a Vezuvra gyönyörü kilátással. Megváltozott minden. Még az árak is kissé felrugtatva lettek, csak a gacsor lábu vendéglős Rafaele maradt a régi, mintha az idő vasfoga elsikamlott volna felette. Főz, mosogat mint az előtt és nejét gyöngédségből most is pihenni hagyja. Az emeletes korcsma épület azonban nem tulajdona, Rafaele csak korcsmáros és szakács.

Pompeji látogatása vasárnapokon ingyen meg van engedve, különben két frank belépti dijt kell fizetni. Ezen belépti dijért a gvardia csapatból egy cicerone adatik az idegennek, ki a város nevezetességeit megmutatni s megmagyarázni köteles. E csapat embereinek borra valót elfogadni elbocsátás büntetése alatt szorosan tiltva s e tilalom angol, franczia, német s olasz nyelven több helyen nyilván kifüggesztve van. Az olasz találékonyság azonban e tilalom kijátszásának módját feltalálta; mert a ciceronék a nevezetesebb helyek, falképek és rakmüvek fényképezett vagy kőnyomatu silány példányait s a „Guida di Pompeji“ hiányos könyvecskét jó áron annyira buzgalmas tolakodással ajánlgatják a tőlük függő idegeneknek, hogy ezek jóbarátság kedvéért a borravalónak kétszeres árát is megfizetik s ezen felül még rendesen szivarral is kitartják a számozott formaruhás ciceronét. Mind ez azonban szabad, mert nem „bouna mancia.“

IV.

A romok szinhelye szomoru látványt nyujt, a lakatlan és romban heverő épületek s a néptelen utczák oly kinézést adnak neki, mint ha ellenséges kezek vagy tüzvész pusztitásai, mindent mi életet mutat megsemmisitettek, a lakosok mind kiköltöztek s elpusztult házaikat üresen hagyták volna. És ha e házakat kiépitve,

a boltokat fölszerelve és a várost benépesitve képzeljük, ugy Pompeji és a mostani olasz városok közt nagy hasonlatosságra fogunk találni. A népek szokásaikhoz és életmódjukhoz nemzedékről nemzedéken át állandóul ragaszkodnak. Lényegtelen dologban történnek változások, melyeket az előrehaladt müveltség szükségkép magával hoz, a lényeg azonban ugyanaz marad.

Pompejiben ugyanazon szük utczák tünnek szemeinkbe, minőket Olaszhon régi városaiban ma is szemlélünk; maga a főutcza Strada del Abondanza a többinél valamivel szélesebb, de azért mégis annyira keskeny, hogy két kocsi nehezen férne meg benne egymás mellett. A város lávakővel egészen kirakva van, melyen a „biga“ nevü keskeny kocsik kerékvágásainak nyomai gyakran igen mélyen bevájva feltünnek. A láva minél régibb, annál keményebb. Azon időben midőn Pompejit lávával kikövezték, ezen kő még puha volt s ezért a biga kerekek vágásai könnyen keletkeztek. Mindenütt csak egy nyom látszik, mi azt bizonyitja, hogy a kocsik egymás után nem pedig egymás mellett haladtak, mely utóbbi körülményt az utczák keskenysége sem engedné meg. Közvetlenül a házak mellett, emelkedett széles járdák vannak, melyek puzzolánával, vagy négyszög kövekkel kirakvák s az utczák közepén gyakran a kövezetnél magasabban tojásdad alaku kövek emelkednek ki, melyek arra szolgáltak, hogy nagyobb vizlefolyások esetén az átmenetelt az utcza egyik oldaláról a másikra könnyitsék. A kereszt utczákon rendesen kutak voltak kőből faragott kávákkal, dombormüvekkel vagy egyéb diszitésekkel ékesitve; ily kőkávák még ma is az olasz kutak, fontanák és cisternák kellékei közé tartoznak.

Sacrariumokkal és fülkékkel, melyek a falak és épületek különböző részeiben szemeinkbe akadnak, igen gyakran találkozunk. Ezen fülkék lararіumok a ház istenek szobraival laresekkel, égő lámpák s áldozatokkal voltak ékesitve. A lararіumok majd a kertben voltak, mint például az Apollo-házban, melyben a kert pergolái által hajdan fedett három lararium szemlélhető, majd a konyhában, mint a Casa Nr. 4-ben, majd pedig a mozsdó medencze felett, mint a Casa di Sirico példája mutatja, szemléljük e fülkét, majd végre mint a Casa dell Ancora mutatja, különös imolaszerü épületben. A Maestro di Musica-féle házban a falra festett kigyók által környezett oltár felett szintén szemlélhető ily lararium. Egyáltalában a kigyók mint az Auguriumok jelképei és lares hospitales több helyen lefestve vannak. Az uj ásások közt a farmacia nevü ház külső falán a gyógyszerekkel megrakott oltár két oldalán szintén ily kigyók láthatók s következő felirás olvasható: „Otiosis

locus hic non est, discede morator.“ Van példa rá, hogy az ily lararíumok a bálvány szobor mellett értékes ingóságokat, valószínüleg áldozatokat is tartalmaztak. Igy a Casa di Salustio fülkéjében a bronz szobron kivül egy edény arányból és Vespasián korából több bronz érem, a poëta ház lararíumában Bachus bronz szobra vas lánczczal körülvéve találtatott. S végre a nyilvános helyek, mint fürdő házak és utczák sem voltak laresek nélkül. S a ház isteneken kivül a régiek a büvszerekre is sokat tartottak. A nők bővebben ki nem magyarázható büveszközt hordtak nyakukon, melynek különös termékenyitő erőt tulajdonitottak, s az Albinus nevü fogadóban, mely postaház is lehetett, egy pillér felett büvszer, Phallus találtatott.

Az olaszok e régi vallásos szokásokat keresztény mód szerint még ma is folytatják, azért a lakhelyiségek és boltok, a házak és utczák is külön védszentekkel birnak, melyek erre különösen kijelölt helyeken oltárszerü ékesitések közt és lámpával ellátva vagy e nélkül is szemeinkbe tünnek. Büvszert az olasz igen gyakran hord magával s például a szarvnak a bajok elháritására, valamint a szem tekintetének — mal occhio — betegség előidézésére különös büverőt tulajdonit. A szarvak Róma és Nápoly vidékén különösen elterjedve vannak, és nem csak a lakásokban kiesztergályozva természetben, hanem kisded utánzásokban is használtatnak.

V.

A házak többnyire földszintiek, kisszerüek s egyes helyiségeik szükek voltak. A romváros utczái közt járdalva, a ludo gladiatorio, az Apollo, az 55. szám alatti lupanares, a Castor és Pollux házak s a Herculanum kapu előtt Arius Diomedes villája tünt fel csak emeletes ház gyanánt. Kapuk, melyeken kocsik a házakba bejárhattak volna, nincsenek, hanem ezek helyét rendesen az épület közepén az utcza felől egy nagyobb bejárás — pothyrium — pótolta. A lakhelyiségek többnyire nem nyiltak egymásba, hanem külön bejárással birtak s az ablakok az impluvium és perystitium felé nyiltak; egyébként az idegenek fogadására, a család férfiu és nő tagjai számára és a cselédség lakására szolgáló helyiségek elkülönözve voltak. Kivülről a házak éktelenek. A szobrok, falfestmények, az oszlopos csarnokok, mozaik padozatok, stucco falak s a fontanák vizjátékai mind a házak belsejében találtatnak.

A századok lefolyása, a müveltség haladása s a szükség az épitészet terén nagy változásokat idézett elő, s Olaszország mai nagyszerü palotái és különösen Nápolyban meg Genovában igen

is magasra felnyuló házai mellett a pompeji rom-maradványok kisszerüeknek látszanak.

A különbség oka abban rejlik, hogy a régiek szükségből lakházakat, a későbbkoriak pedig fényüzésből márvány palotákat és haszonból bérházakat épitettek.

Hogy a pompeji házak egyes alkotó részei fölismerhetők legyenek, ezeket részletezni szükséges. Az előkelők lakházain a Prothyrium bejárásul szolgált, az ajtónálló is ebben lakott. Ily helyeken a mozaik talajon gyakran rövid mondatokkal találkozunk. A casa del Poëta bejárása előtt a mozaik egy lelánczolt kutyát tüntete fel, mely a muzeumba vitetett, de a felirás „Cave canem“ s a Faun-ház bejárása előtt e szócska „Have“ még most is a küszöbön olvasható. A Casa di Sirico tulajdonosa, kinek neve veres betükkel a ház külső falán felirva maradt, a bejárás előtt, „Salve Lucru“ szavakkal üdvözölte látogatóit. A vestibulum és Cavadium vagy is Atrium oszlopos nyilt csarnoka s a Tablinum vagyis a látogatások elfogadására szolgáló csarnok a ház nyilvános részei voltak, melyek az idegenek előtt nyitva állottak. A Perystilium, vagyis a belső oszlopos csarnok, a cubiculák, az alvókamarák, az ágyak számára, kissé emelkedettebb helyekkel, az Oecus Gynaeceus a nők lakosztálya, a nyári triclinium, melyben a kiteritett ágynemük, a pergolák — lugasok — árnyai alatt hevertek, a téli triclinium, mely ebédlő volt, a Sacrarium a házistenek számára s az exedra, mely a többi helyiségeknél nagyobb volt, továbbá pinakotheca, bibliotheca s fürdőhelyiség meleg és hideg fürdők számára, végre a cselédség lakosztálya s konyha, valamint a pincze, éléstár és olajkamara többnyire a föld alatt, a jól berendezett házak kellékei közé tartoztak. A Perystilium gyakran kertté volt átalakitva, melynek Xystus volt a neve; az Atriumot pedig az esőviz felfogására szolgáló implumium foglalta el.

A fölemlitett részletekből minél több volt a házban, ez természetesen annál tökéletesb szerkezetü volt, s annál több kényelmet nyujtott. A casa di Marco Lucrecio, di Fauno s Diomede az eddig kiásott házak közt a legtökéletesbek.

Mint emlitém, a perystilium négyszögét a kert foglalta el. E kertecske terjedelme a házak kisszerüségével öszhangzásban, tekervényes utakat és terebélyes fákat magában nem foglalhata, virágágyak s lugasok lehettek csak benne, ennél többet a hely terjedelme nem engedett; azonban fontanák, gyakran vizjátékokkal s halmedenczékkel, piscinákkal egybekötve, ezen kertecskékben láthatók voltak. A Citarista, Marco Lucrezio degli Scenziati, 7-ik számu, Pansa, della grande fontana s della picola fon-

tana, továbbá Apollo-, Meleagro-, Alconio-, Salustio-házak s a giardino delle colonne in musaico fontanái a legnevezetesebbek. E fontanák rendesen a kertecske hátterében rakmüvekkel ékesitett, kapuzatszerü fülkében alkalmaztattak és a viz márvány medenczébe esvén, a fontana gyakran elmés vizjátékkal vagy vizeséssel volt egybekötve. A 7-ik számu ház fontanájának ékesitései szobrokból és falképekből álltak, melyek azonban szintugy mint a casa della piccola fontana szobormüvei s a Pansa ház kertjének Bachus s Apollo bronz szobrai a muzeumba vándoroltak. A Pansa-, Meleagros Diomede-házakban halas medenczéket is találunk, melyek a fontana vizéből táplálkoztak. Az Apolloház kertjében egy márvány alakocska ruczát tartott s a viz ennek szájából szökött fölfelé. E szobormü szintén a muzeumban látható. A casa detta della grande fontana kertjében a vizesés oldalain márvány álarczokat szemlélünk, melyekbe az esti sötétségben égő lámpák alkalmaztatván, ezek az álarczok száj- és szemüregein át szines világitásaikkal a vizesés hatását növelték. A Marco Lucrezio házban a márvány sylen a fülkében s a medencze körül különböző márvány állatok még ma is ékesitik a fontana helyét. Sőt az impluviumok is gyakran ékesitve voltak, a Cornelius Ruffus-ház márvány-impluviumja szépsége által kitünik, a Salustius-ház impluviumjában pedig márvány alapzaton egy bronz csoportozat állt, mely Herculest szarvas ünő legyőzése közben ábrázolta, s az állat szájüregéből lövelte ki a vizsugarat. A Guida e csoportozat végtelen szépségét s görög antik idoma tisztaságát dicséri, de a palermói muzeumba átszállitva lőn, e csoportozatot nem voltam szerencsés látni. Egyáltalában a Mars és Venus, Poëta, Pansa, Meleagro, Salustio, Diomede s Centauro-féle házakban a legizletesebb kertecskék létezhettek. A Diomede ház kertje a többinél nagyobb, a Centauro-féle házé pedig földalatti pinczével egybekötve volt, mely valószinüleg a bor fentartására szolgált.

Végre a giardino delle colonne in musaico hátterében a rakmüvel és csigaházzal ékesitett fülke márvány Ámorkát mutatott egy ruczát tartva, mely szájából a vizsugarat az alatta álló medenczébe öntötte.

VI.

Az eddig felhozottak is már eléggé kitüntették azon gondot, melyet a régiek lakházaik belső ékesitésére forditottak, e gondoskodás azonban még inkább szemeinkbe fog tünni, ha az Atrium és Perystilium oszlopos nyilt folyosóiból a lakosztályok kisded kamaráiba tekintünk. Ezeknek szük- és gyérvilágitásu alakja

egyébként valószinüvé teszi, hogy a régiek e szobákat napközben nem igen használták, hanem többnyire az Atriumban, a látogatások fogadására szolgáló Tablinumban, a Perystiliumban, vagy a kertecske árnyas lugasaiban időzhettek, mit a szelid éghajlat alatt gyakorolni egyébként is kellemes volt. A lakhelyiségek szük voltának bebizonyitására legyen elég, például a Pansa ház alvókamaráit felhozni, melyek oly kicsinyek voltak, hogy csak az ágynak volt bennük helye. Az ebédlők, melyek a lakházak tágas helyiségeit szokták képezni, aránylag ugyan nagyobbak, de azért még is kicsinyek s vendégeskedésre alkalmasak nem voltak. A casa nuova della Caccia s a casa di Sirico tricliniumjai vagyis ebédlői nemcsak falképeik, hanem aránylagos nagyságuk által is leginkább feltüntek. Az Albergo del Openaja borivó helyisége s konyhája, valamint a Castor- és Pollux-féle ház női lakosztálya miniatur kisszerüségük által feltünnek.

A házablakok üvegtáblákkal voltak ellátva, mint ez a nevezetes Faun-ház ablakán még most is látható s a Diomed villa ablakain is voltak üvegtáblák.

A házak ékesitései falfestményekből, szobor- és mozaikmüvekből és stuccoból álltak.

Ha a lakházak ez ékesitéseit figyelembe vesszük, melyek valamire való minden házban egyesülve előfordulnak, ugy e részbeni hátramaradásunkat szégyennel bevallva meg kell ösmernünk, hogy a régiek azon elvet, mely szerint a szabályosan szép épületnek a képzőmüvészet testvérágait is fel kell tüntetni — kisded alakzatu lakházaikon lelki ismeretesebben és többször alkalmazták — mint mi utódaik, századokra kiható nagyszerü épitkezéseinknél.

A falkép ékesitések leggyakoriabbak és habár a régibb ásásoknál főkép ezek legtöbbnyire a falakról lefürészeltetve a muzeumokba vándoroltak, mégis még mindig elég festményeket találunk eredeti helyeiken meghagyva, melyekből nemcsak a festésmódra, hanem a megrendelők izlésére nézve is következtetéseket vonhatunk.

A harczi játékok és vadállatokkali küzdelmek szinhelyéül szolgáló Amphiteatrum védfala, parapet, mely a kerekded alaku szinkört középen két részre választotta s a nézőknek a dühös állatok elleni biztositására szolgált, egész felületén frescókkal kiékesitve volt, melyek a hely rendeltetésének megfelelő ábrázolásokat tüntettek fel. A vadállatokkal való küzdelmekre, melyeknek gyakran halál volt a vége, csak rabszolgák alkalmaztattak. Az egyik kép, kezében suhogót tartó viador ábrázolt, ki viador társai körében ülve, mozdulatokat tüntete fel, mintha a győzelem és

ennek dija felett határozna. E festmények azonban a hely kiásása után a napsugarak befolyása alatt csakhamar elenyésztek, technicájuk minden esetre gyengébb volt, mint azon falképeké; melyek kiásásuk óta a nap és idő befolyásának kitéve élénkségüket a mai napig fentartották.

Épitészeti diszitések s arabeszkek hasonlók azokhoz, melyek a Titus-fürdőben felfedeztetésük után Rafaelra oly nagy benyomást tettek, hogy a római loggiák kifestésekor ezeket önmaga utánozta. Rafael tanitványa, Giovanni di Udine, annyira szerencsésen használta a régiek arabeszk diszitéseinek előtte ismeretes példányait, hogy ilynemü müvei müvészetének fényoldalát teszik. A pompeji házfalakon ily diszitések szintén találtatnak, de ezeken kivül sylenek, geniusok, nimphák, amorinok, tritonok és centaurok mint diszitések gyakran előfordulnak. A Salve Lucro-ház falékesitései a legnevezetesbek közé tartoznak.

Tájképekkel a Stabina-fürdőben, a 4-ik számu ház Perystiliumjában, a poëta s piccola fontana házakban találkozunk. Ez utóbbi ház falképei közül a stabiai kikötőt ábrázoló, azért is nevezetes, mivel a kikötő tervrajzát épületeivel együtt, amint az ókorban léteztek, szembe tünteti; a 4-ik számu házban pedig egész képkör csupa tájképekből látható.

Állatok azon két házon kivül, melyek a casa della Caccia név alatt előfordulnak egy osteriában, medve, vad kan, oroszlán, tigris és szarvas elleni vadászat alakjában vannak festve. A casa della parete nera falai feketére festvék s e ház elnevezését innen származtatják. A casa della poëta tablinumjában egy költő van festve, kit Terenziusnak vagy Plautusnak lenni állitanak. E költő zsámolyon állva két ülő egyén s az őt lelkesitő Apolló s Muzsa jelenlétében költeményét papirról felolvassa. A casa della grande fontana falképei közt pedig az exedrában egy drámai jelenet volt lefestve. A kisded Albergo del Openaja falain a képecskék végre iddogáló embereket és étszereket ábrázolnak. Ezeken kivül a falképek legnagyobb része a hitrege köréhez tartozik.

Bachus és Ariadne — Venus s Amor, Narcis, Apolló Daphne karjaiban, Perseus s Andromeda, Leda s Pindarus, Ariadne s Theseus, a Hermafrodita, Paris itélete, Achilles Licomed női közt rejtőzve, Psyche s Amor, Adonis egy Amorinnal nyugodva, Venus piperkőzve, vagy a megsebesitett Adonist istápolva, Meleager s Atalanta, barlangban Nimphát ölelő Neptun, Akteon a fürdő Dianát meglepve, Európa elraboltatása s ezekhez hasonlók ékesitik a falakat; s jelenben a 4-ik számu, a költész, a Marco Alconio consule s a Mars- és Venus-házak a legtöbb és legszebb falképeket

mutatják. A casa di Salustioban a legjelentékenyebb falképek szemlélhetők. Diana s Acteon a fődarabon, Europa elragadtatása pedig az oldalak mellékdarabjain láthatók. A Diomed, Castor és Pollux házakban szintén sok falkép volt, de ezek a régibb ásásu többi falképekkel együtt a muzeumba kerültek. Bachus a 4-ik számu házban nagy tiszteletben volt, mert a falképek többnyire rá vonatkoznak s még a költész házában Venus és Amor leggyakrabban előfordulnak, addig a Marco Alconio consule házban, mely kilencz év előtt felfedezve lett, Apolló s Daphne, Paris itélete, Achilles a nők közt, Bachus és Ariadne Naxos szigetén, Hermafrodite, Sylen, Satyr s Amorin jól fentartott ábrázolásaival találkozunk. A Mars és Venus, valamint az Adonis házak falképei legszebbeknek tartatnak. Az első házban Marst és Venust életnagyságu mellképben, a második ház Perystiliumjában pedig életnagyságu alakokban a Venus által istápolt, megsebesitett Adonist, az alvó Bachust, a női öltöző szobában végre a magát tükör előtt kendőző Hermafrodität szemléljük. Egyáltalában Venus, Amor, Bachus s a Hermafrodita alakjai legtöbbször fordulnak elő. A Strada Stabiana uj ásásainál a Fontana d' Amore ház mellett egy bottega hátulsó szobájában, az éhenhalálra itélt fogoly atyját Kimont, emlőin szoptató Perót feltüntető falkép lőn felfedezve, mely daczára annak, hogy ezen esemény ábrázolása Pompejiban már előbb is előfordult, világitásának hatásos volta s a mü által előidézett benyomás miatt modern müvek sorában is helyt foglalhatna.

VII.

A romváros valamennyi falképeit elménkben vizsgálva, végre azon meggyőződésre jutunk, hogy napjainkban, ha mindenben tökéletesbek nem is, de egyben — a szemérmesség dolgában, vagyis a külső illendőség megtartásában — jobbak vagyunk, mint a régiek voltak. A szemérmetesség, amennyiben a botránkoztató cselekmények elhagyásában áll, a nemleges erények közé tartozik, azonban az eszményi tökéletesbülés egyik forrását képezi, miután ellenkező irányban az ember a szemérmetességet minél inkább elhagyja, az oktalan állatokhoz annál inkább közeledik. A szerelem különböző vonatkozásaiban csaknem kirekesztőleg szerepel az emlitett falképeken s az alakok legtöbbnyire természeti állapotban mez nélkül festvék. Mindezért azonban nincs okunk a régieket kárhoztatni, mert a hitrege érzékiségen alapult, melyben az istenségeknek érdekes gyöngéd szerelmi vonatkozásai vallásos legendáik közé tartoztak. Midőn a Venussal szerelmeskedő Amort, Psychét Amor, vagy pedig Bachust Ariadne karjai közt festették, vallásos

érzületüket kielégitették. A hitrege alakjai s tárgyai a müvészetnek még ma is legkedveltebb ábrázolásai közé tartoznak s költészeti becsüknél s az antik korral összeköttetésüknél fogva erre különösen alkalmasak is. Ezért tehát a régieket kárhoztatni nincs okunk.

Azonban ezeken kivül le nem irható trágár festményekkel és czégér gyanánt nyilvánosan mutatott domboru vésetekkel is találkozunk Pompejiban, melyek a szemérmességről és illendőségről fenálló fogalmainkkal homlokegyenes ellentétben vannak s azért ily nyilvános mutogatással legalább általunk nem használtatnak. Mind erről a Lupanare elkülönitett öt kamara bejárásai felett látható falképek az ily házak czégérei s azon kérkedő felirás, mely az egyik lupanare czégére alatt következő szavakkal: „Hic habitat felicitas“ olvasható, elég bizonyságot nyujtanak. De nem csak ezen kiváltságolt helyek, hanem a magán lakások is mutatnak ily képeket. Ezeket az idő lemosta a falakról, de a Guida fölemliti, hogy a Poëta házának egyik kisded alvószobájában egy quadro osceno, egy osteria titkos kijárásu szobájában pedig három hasonló kép festve volt. Ezekért állitám, hogy a régieknél szemérmesbek vagyunk. Jelenben a Pompejiben talált trágár falkép, márvány- és bronz-darabok a nápolyi muzeo Nationaleban külön helyiségben kiállitva vannak. A gyüjtemény kisded muzeumnak is beillik. Némbereknek a bemenetel tilos e gyüjteménybe. Ezen tárgyak leirásával nem foglalkozhatom.

Ha az elősorolt falképek müértékét vizsgáljuk, ugy ezeket kevés különbséggel idom s technika tekintetében hasonlóknak lehet nevezni, mintha mind egy időben készültek volna. A müvészek neve sehol elő nem fordul. A rajz s alakképezés távol van azon tökélytől, melyet az antik szobrokon bámulunk s ezt azon körülményen kivül, hogy e falképek valószinüleg nem első rendü mesterek által voltak festve, a festészetnek az Antik-korban a szobrászat mellett csak másodrendüsége eléggé kimagyarázza. Azonban az ábrázolások nem minták és szabályszerü mustrák után készültek, mint ezt több századdal később a bizanczi idom korszakában tapasztalták s a festmények a bizanczi idomu müveknél, valamint a Catacombáknak ezen idom előtti müveinél tökéletesbek. A mozdulatok szabadabbak s több kecs tünik fel a pompeji festményeken.

Nevezetes, hogy e festmények mind azon kéjsóvár irányhoz tartoznak, mely keresztény korszakunkban Correggiónak Leda, Io, Venus-féle ábrázolásaiban az érzékiség dicsőitésével tető pontját elérte, továbbá, hogy a harczias idők daczára, csak a poëta házában találunk egy képet, mely az Amazon csatát ábrázolja s végre

daczára annak, hogy az emberek e korban az Arena vérfagylaló küzdelmei szemlélését szerették, mint erről a Pompejiban volt Amphiteatrum is kezeskedik, borzasztó véres jeleneteket lefestve még sem találunk és még a fenevadak és vadászatok is véres összeütközések nélkül vannak festve. E korszak emberei a Licomed női körében időző Achillest vagy a fonóka Herculesét juttatják eszünkbe, nőiesen puha s érzékiesen eszményies irányukkal, melyben a Hermafrodita a legkedveltebb alakok egyike volt. A Cicero-ház kecses és lepke könnyüségü ballerinái s centaurusai még mai napig az eszményités példányképei.

VIII.

A szobrászat a pompeji nyilvános épületek és lakházak ékesitésénél szintén nevezetes szerepet játszott. Ha természeténél fogva oly nagy téreket nem is foglalt el, mint a festészet, de azért gyakran az épületek lényeges alkatrészei közé tartozott. Nem csak a Venus és Jupiter imolák corinthi idomu szép oszlopai, a Pantheon, Forum s Bazilica, a Teatrumok, Amphiteatrum s termák bizonyitványai ennek, melyek a márványmüvek maradványaival telvék, hanem a magán lakházak szerkezete, az Atriumok és Perystiliumok oszlopsorai, az impluviumok és fontanák környezete s a házi isteneket szobormüvekben előállitani szerető szokás az ily müvek sokaságát szükségkép eredményezte.

Bár merre nézzen vándor szemünk, Pompeji tetőzetlen házai közt a szobrászat körébe tartozó maradványokkal mindenütt találkozni fogunk, melyek közül különösen az elemek dulásaival daczoló sugár oszlopsorok leginkább szembe tünnek.

A feltalált szobrok azonban eredeti helyeiken meg nem hagyattak, hanem azok, melyek a Pantheonban állt Augustus és tizenkét főisten szobrainak példájaként, melyeknek talapzatai még most is állanak, összerombolva nem voltak, a muzeumokba szállittattak. Ezért Pompeji szobor ékességeitől most már megfosztva van, de a nápolyi Muzeo Nationale antik szobrainak legnagyobb része e város romjai közt találtatott. Maga Pompeji több márvány szobrot juttatott a nápolyi muzeumba, mint az antik müvek többi lelhelyei Herculanum, Stabiä, Puzzuoli, Bajä, Cuma, s a többi helyek összesen. Feltünt előttem azon körülmény, hogy még Pompejiből több márványszobor került napfényre mint Herculanumból, addig ennek bronz müvei sokkal nagyobb számuak. Pompejiban kővésés és faragás, Herculanumban ellenben az érczöntés jobban elterjedve lehetett.

E szobrokat sokaságuk és jelenleg szétszórt helyeik miatt mind elősorolni lehetetlen; de hogy értékükről némi fogalmat nyujtsak, néhányat mégis fölemlitek.

A kőszobrok közül Livia papnő s Drusus szobrai a Pantheonból, Eumachia papnő szobra, mely a papok és városi tisztviselők ruháinak mosására általa felállitott épületben Chalcidicumban, a nyilvános mosónők által tiszteletére emeltetett, mint ez e felirásából: „Eumachiae L. F. Sacerdot. Publ. Fullones“ kitünt, a Concordia szobra, mely ezen épület porticusában volt, továbbá a Venus genitrix, Apollo Citharödus porphirből, az ephezusi Dianna keleti alabastromból és bronzból, Venus Anadyomene — egy ülő Venus — mind Pompejiben találtattak.

De nemcsak az istenek, hanem a halandók kőszobraiban is Pompeji gazdag volt. Marc Aurel, Augusztus, Agrippina, Nero anyjának szobrai, valamint Titus, Julius Caesar, Galba, Hadrian, Antonius Pius, Tiberius, Caracalla, Nero, Nerva, Annius Verus, Claudius Marcellus, Seneca, Homer mellszobrai több más szobrokkal innen kerültek napfényre.

A bronz szobrok közül Scipio Africanus, ékeskedő Venus, Apollino lanttal és Plectrummal, a remek tánczoló Faun, Bachus s egy Faun, Niubidákat üldöző Dianna, nemrég egy Apollo s közelebbről egy kisded, de remek alakitásu Bachus és több más Pompejiben fedeztettek fel.

Magában Pompejiben emlitésre méltó szobormüvekkel alig találkozunk. Eumachia papnő szobrának helyét főszöntetü másolat pótolja. Cornelius Ruffus mellszobra, mely az ő házában látható s azon márvány oltár, mely a Romulus, előbb Mercur imolában találtatott, Bonucci magyarázata szerint az áldozó Cicerót dombormüben ábrázolja, azon szobormüvek összegét képezik, melyek a romváros helyszinén láthatók.

A szobrászok neveit, a szobormüvek készitésének helyét és idejét megtudni igen érdekes volna, mert mindez a római müvészet akkori állására nézve nevezetes fényt árasztana. Ez azonban adatok hiányában most már nagyrészben lehetetlen, a tanulmányt észlelésekre s egybehasonlitásokra lehetne csak alapitani, mit teljesiteni csak azért is igen nehéz, mivel a szobormüvek egymástól távol eső országokban szétszórva vannak.

Legyen azért elég itt annyit fölemliteni, hogy a feltalált szobormüvek az egyöntetüséget, mely a falképeken szemünkbe tünt, korántsem mutatják. Az indiai Bachus mellszobra idejére s idomjára nézve a legrégibb időkből látszik származni s Orestes és Electra szobrai szintén régi stylre mutatnak. A Torso Farneset

mely egy Bachus alak, töredékének lenni állittatik Phidias müvének, a Venus Callipigos pedig Cleomenes korából valónak ismertetett fel. E szobormüvek szintén Pompejiben ásattak ki s jelenben a nápolyi muzeumban vannak. Ezeket például hoztam csak fel arra nézve, hogy a Pompejiben feltalált szobrok keletkezésének s styljének különbözősége némileg támogatva legyen.

E téren alaposabb tanulmányokat tennem az idő rövidsége miatt lehetetlen volt.

IX.

Az épületek falai stuccoval szintén ékesitve voltak. A stucco gypsz és fehér márvány porból készült vakolat, mely a bemázolt falnak fényes és sima márványkőszerü kinézést ad. A házak s imolák tetőzetei összeomlottak s igy a fölepeken stucco ékesitéseket természetesen nem láthatunk, azonban a terme Stabiane s terme publiche fürdőházak boltivezetes fölepein, melyek még megmaradtak, az ily diszitések nyomai láthatók. A házak egyenes falain feltünő stucco vakolat közül a Centauro, Castor és Pollux és az Ancora-házakban levő legjobban van fentartva.

Még a falak festvényekkel és al stucco ékesitve voltak, addig a padozatok nem csak a lakhelyiségekben, hanem a ház bejárások előtt s az Atrium meg Perystilium oszlopos folyósójában is igen gyakran rakmüvel fedve voltak. Az ily rakmüvek értéke a hely szerint melyet elboritottak, természetesen különbözött.

A Mars és Venus-féle házban a protyrus s a Casa della parete nera házban nem csak a protyrus, hanem az Atrium és tablinum a casa di Pansa s a terme publiche ily mozaik padozatot mutatnak. A poëta házában egy drámai jelenet hét alakkal, a Cicerőházban pedig komikus jelenetet ábrázoló igen finom két kép volt mozaikban kirakva, melyek a muzeumba jutottak. Az Apollo-ház arról is nevezetes, hogy abban az első rakmüvek találtattak a falban. Ezen rakmüvek három képből álltak, u. m. a három Grácia, Achilles haragja s Achilles Licomed leányai közt, midőn Ulysses öt megismeri. Azon ház, mely a toscanai nagyherczeg jelenlétében lőn kiásva, a benne talált kisded mozaikokról szintén nevezetes.

A rakmüvészet körében Pompejiben a legnevezetesb fölfedezések a Giardino delle Colonne in Mozaiko s a Faun házakban történtek. Az első házban azon négy oszlop egészen mozaikkal kirakva, 1839. évben találtatott, melyek a nápolyi muzeumban szemlélhetők s azért is nevezetesek, mivel a mozaik oszlopoknak az antik korból ránk szállt egyetlen példányait képezik. A második vagyis Faun-haz mint már emlitém, Pompejinak mindenkép legnevezetesebb házai közé tartozik.

A hires tánczoló Faun, mely után a ház nevét nyerte, ezen ház Atriumjában találtatott, melynek stucco vakolatát márvány hasonlatossága miatt még ma is bámulják.

E házban csak mozaik képek találtattak. Egy képen három galamb egy szekrényke gyöngy zsinorját huzza. Egy oroszlán még most is a falon látható. A legnevezetesebb darabok azonban, mint a madarat széttépő macska s a gyümölcsöt és halakat ábrázoló, valamint végre a rakmüvészetnek egyik legnevezetesebb remeke, a Nagy Sándor és Dárius közti csatát Issusnál vagy Arbelánál életnagyságu alakokkal ábrázoló, a nápolyi muzeumba jutottak. Ez utóbbi rakmü a fogamzás merészsége s a kivitel ügyessége által egy iránt bámulásra ragad s egy maga megérdemli, hogy a hosszu utat Nápolyba a remek mü szemlélése végett megtegyük. Nagy Sándor mellszobra az Antik márványszobrok gyüjteményében Nápolyban szintén látható s a hasonlatosság, mely ezen márvány mellszobor és a rakmü főalakjának arcza közt létezik, azonnal szemünkbe tünik. Említésre méltó, hogy a nápolyi Muzeum mozaik müveinek osztálya csak a Pompejiben kiásott rakmüvekből áll; és hogy a rakmüvek szintugy mint a szobrok görög müvészek által készittettek, ezt a Cicero-házban fölfedezett értékes rakmüvek bizonyitják, melyeken a müvész neve: Diuscorides Sámosból felirva találtatott.

X.

Pompeji s a jelenlegi olasz városok közti hasonlatosságot tovább folytatva, a rom város magán-lakházairól adott leirás után állitani lehet, hogy az olasz házakban a müvészet iránt ugyanazon vonzalmat, de egyuttal ugyanazon elzárkozottságot és főkép a régibb házaknál, ugyanazon kisszerüséget még ma is feltaláljuk.

A müvészet iránti vonzalom a föld és az ezen létező müalkotások birtoklásával együtt szált az olaszokra s a bekövetkezett hanyatlás, sőt végképeni elsatnyulás után renaissance korszakban Olaszországban ujra virágzásnak indult. E vonzalom oly erős gyökeret vert, hogy Olaszhon nagyszámu fényes palotáiban a képző müvészetek három ágát szintugy, mint Pompeji előkelőbb házaiban egyesitve szemléljük.

Az elzárkozottság Olaszország családi köreiben mai nap is folyvást fennáll. Az emberek többnyire saját családköreikre szoritkozva élnek. Nyilt háztartás nincs szokásban s a lakások rendesen zárva tartatnak.

A kisszerüség tekintetében végre minél inkább visszamegyünk az időben, annál nagyobb hasonlatosságot találunk. Olaszországban ugyan a nagyszerü épitkezéseknek sok példányaival találkozunk.

A Szent Péter Bazilika Rómában, a firenzei s milánoi domok nagyszerüségük által a világ elsőrendü templomai közé tartoznak. A milanoi Scala, nápolyi Sancarlo s a velenczei Fenicce szinházak nagyszerüségük által szintén kitünnek. A velenczei doge-palota, Sala del Maggior consigliója s a padovaiak büszkesége, a palazzo della Ragione salonja, mely a világ legnagyobb termének lenni állittatik, továbbá Velencze, Génua, Firenze, Róma s más olasz városok palotái, melyeket látni szerencsém volt, nagyszerüségük által méltán kiérdemelt hirben állanak. Pompejiben a kisded alakitások iránti előszeretet nem a Forum nyilvános épületeiben, nem a Teatrumok, s Amphiteatrum, Bazilica, Pantheon s a templomok mérveiben, hanem a magán épületeken mutatkozik. E téren is például a Doria-Colonna palotát Rómában, a Marcus Lucrezius, Faun vagy Diomed-házakkal Pompejiban egybehasonlitani nem jut eszembe, azonban a hajdaniak cubiculait-, bolt-, étkező-, termopolios vendéglő-helyiségeit a jelenkori albergok-, osteriák-, riposokbotegák szük helyiségeivel párhuzamba állitani nem csak szabad, hanem e párhuzamra a tapasztalás természetszerüleg ösztönöz. Velenczében például a prokurazia alatti izletes kávéházak annyira szükek, hogy nem alaptalanul, csinosan felszerelt omnibusokhoz hasonlittatnak; s az érintett helyiségek ezen kisdedségét nem csak Velenczében, hanem a többi olasz városokban is feltaláljuk.

XI.

Eddig Pompeji magán-épületeit tárgyaltam leginkább, a nyilvánosakról csak mellékesen szóltam, vessünk azért e szerencsétlen város azon épületeire is egy pillantást, melyek középületek, vagy valamely nyilvános foglalkozásra voltak szánva.

A hosszukás négyszöget, mely Forum Civile név alatt ismeretes, a város legtöbb középületei környezték. E Forum három oldalról travertia oszlopos csarnok által volt fedve s az oszlopok közeit jeles honpolgárok szobrai ékesitették, melyeknek piedestáljai még most is helyeiken állnak. Jupiter, Venus és Mercur imolái, a Basilica, Chalcidicum, Pantheon s a tanácsház Sala del Senato, mind e tért ékesitik. A Forum délről épület által elzárva, a via di Mercurio felől egyszerü kapuzattal birt, melynek középivezete magasabb, két oldal bolthajtásai pedig alacsonyabbak voltak.

Mint az elősorolt épületekből láthatni, a régiek a középületek központositásának szükségéről meggyőződve voltak s a nyilvános terek ékesitéséhez igen is értettek.

Pompeji 79-ik évi végelpusztulása előtt néhány évvel, vagyis a 63-ik évben már egy földrengés által nehéz csapást szenvedett.

E csapás be nem hegedt nyomaival a Forum épületein is találkozunk. A Jupiter imola környékén talált oszlop-töredékek s egyéb épitészeti részletek, valamint a forum déli részén a Sala del Senato épületének bevégezetlenül levő uj falazata, e földrengés bizonyitékai gyanánt vétetnek.

A Basilica név alatt előforduló épület Pompeji legnagyobb középülete volt; hajdani rendeltetése iránt azonban a vélemények eltérnek. Némelyek az igazság kiszolgáltatására szánt helyiségnek vagyis Basilicának, mások imolának tartják. Annyi bizonyos, hogy e jelentékeny épület hajdani rendeltetésének megitélésénél a külső két falán talált „Basilica“ veres felirás után indulni nem lehet, mert ez csak esetlegesnek látszik. Az épület szélessége 72′ hossza 192′. A falak korinthi alaku pilléreinek az épület belsejében ugyanannyi oszlop szemben állt, mely által az épület három hajóra felosztva, a két hosszu oldalon folyosókkal birt s a közepén a harmadik szélesebb hajó maradt. Az épület felső végén emelkedett hely van lépcső feljárás nélkül, de hat korinthi oszlop által környezve s alatta egy földalatti helyiség látható, melyet azok, kik az épület basilica rendeltetését vitatják, fogháznak tartanak. A nagy piedestalon az épületben valószinüleg egy lovagszobor állt.

Ezen forumon kivül még egy tért is találunk az eddig felfedezett városrészben, mely a forum triangulare volt. E térség hosszukás négyszög alaku portikussal birt, mely stuccoval bevont sárga-veresre festett dóriai oszlopok által volt körülvéve. Az oszlopok háta megett boltok voltak. A triangulare forum a két szinház közt egy dombon van, melynek oldala az akkor közvetlenül Pompeji mellett folyó Sarno folyóviz partjáig nyult le. E partokon élénk kereskedés lehete, a raktár és lerakó helyiségek után, melyek itt feltünnek, erre alapos következtetés tehető. A forum közepén Hercules tiszteletére görög stylben imola s egy kut látható. Jupiter, Venus, Mercur és Hercules elősorolt imoláin kivül még Isis, Fortuna s Aesculap istenségek számára szintén külön imolák voltak épitve.

Isis az egyptusiak istennője volt és e római városban megtiszteltetése azon élénk közlekedést bizonyitja, melyet a virágzó város lakosai az egyptusiakkal folytattak. Egy felirás arról tanuskodik, — hogy Isis tiszteletére a templomot a földrengés után Numerius Popidius Celsinus saját pénzén alapjaiból ujra épitette. Érdekes ez imola romjaiban azon titkos kamarácska, melyből az elrejtett papok a népet jóslataikkal ámitották. Fortuna istennő imolája kisded, de szép épület volt. Egy fülkében az istennő

szobra állt. Falai közt egy nő és egy tógás szobor találtatott s az Architrav felirata bizonyitja, hogy Marcus Tullius Marcus fia három izben az igazság kiszolgáltatására Duumvir „Augur“ és a nép által választott tribunus a katonák felett — Fortuna Augusta tiszteletére ez imolát saját költségén épittette. Egy másik felirás következőleg hangzott: „Augusto Caesari parenti patriae.“ — Végre az Aesculap imola, Aesculap, Hygiea s Priapus terra-cotta szobrait tartalmazta.

XII.

Teatrumja három volt a városnak, ugy mint a Teatro comico, Teatro tragico s az Amphiteatro.

A komikus szinház a 63. évi földrengés következtében javitás alatt volt. Ezt azon nagyszámu uj téglákból következtetik, melyek az épület mellett sorban felhalmozva voltak s a tetőzet fentartására szolgáló oszlopokból, melyek felforditva a földön hevertek. E szinház félkör alakban fedve volt s tetőzete oszlopok által tartatott. Benne komödiák, zenészeti, gunyos és mimikai előadások, valamint költészeti s bölcsészeti versengések tartattak. A zenekar padozata görög márványból összerakva, nagy betükkel e felirást mutatta: „M. Holconius, M. F. Verus II. vir pro ludis.“ A lejtős nézőhelyen vagy Cavean az épület felsőbb részeibe, vagyis a nők helyeire vezető lépcsőzet van. A nők alatt a férfiak, ezek előtt a kereskedők és végre a zenekarhoz közel a magistratus számára voltak a helyiségek. A teatrum néző helyeinek a felhozott sorozatban elkülönitése Augustus császár rendeletének következménye volt. A játékhely két oldalán a Pretor, Proconsul s a vestali nők számára tribunok emelkedtek.

A tragoedia-ház ennél jóval nagyobb félkör épület volt és valószinüleg javitás alatt volt. A helyeknek — mint emlitém — rangszerinti felosztása a zenekar, proscenium és scenium, jobbról a magistratus, balról pedig a vestali nők számára tribunák s a nézőhely elkülönzött bejárásaival még most is észlelhetők. E kijárások vomitorii név alatt ismertetnek és fedett csarnokba vezettek, melynek a Triangulare forumon külön bejárása volt.

A duumvir curulis széke a jobboldali podiumon megtaláltatott.

A város különböző helyein, a házfalakon, hirdetések tüntek elő, melyek tartalma az volt, hogy a tragoedia-ház nézőhelyei ernyőkkel fedve leendenek, mi bizonyos jele annak, hogy e szinház a komikus szinházzal ellenkezőleg nyitott volt. A nézőhelyet jelenkori szinházaink szokása szerint a szinfal elkülönité, ezen

vászonfal azonban nem huzatott fölfelé, mint ez jelenkori szinházainknál divatos, hanem a padozatban alámerült.

Az Amphiteatrum a harczjátékokra s a vadállatokkali küzdelmekre való helyiség egy nagy tér közepén állt s 2000 személy befogadására eléggé tágas volt.

Campania lakói a viador-iskolák alapitói voltak, mely iskolák familia név alatt fordulnak elő. Pompejiban is volt ily iskola. Ezt a feliratok bizonyossá teszik, melyek Numerius Papidius Rufus és Ampliatus viador familiáiról vagy iskoláiról szólnak.

Az Amphiteatrum körülményes leirását adni csak azért is fölösleges, mivel a régi kor hasonló épületeitől alakzatában lényegileg el nem tért s alapterve hasonlólag kerekded alaku, közepén a küzdtér és körülötte a nézőhelyek lejtős emelkedéssel. Mint a herculanumi teatrumban a Balbus család, ugy ezen Arenában a város körül érdemes Pansa család szobrai álltak, kik közül az atya Cuspius Pansa quatorvir quinquennalis és prefectus, fia C. Cuspius Pansa pedig Pontifex volt. Mindezt a szobrok talapzatain olvasható felirások, a bemenetel oldalain levő nagy fülkékben feltüntetik.

XIII.

A fürdő intézetekre a régiek szintén sokat tartottak. A terme Stabiane s a terme publiche, meg a Diomed villa, melyben szintén voltak fürdők, ezt eléggé bizonyitják. Ily fürdőházak részletei voltak: a frigidarium, tepidarium, calidarium és sudatorium, mely szavak a fürdők minőségét eléggé kimagyarázzák. Öltöző szoba spoliatorium vagy apodyterium s a nők és férfiak számára a helyiségek elkülönitve voltak. A fürdőkkel testgyakorlati helyiség is egybekapcsolva volt, melyben a gyakorlatra különböző nagyságu kőgolyók találtattak. Az épületek diszesek, márvány eszközökkel és medenczékkel, valamint stuccoval s a terme Stabiane sok falfestményekkel ékesitve voltak.

A terme publiche tepidariumja hosszukás csarnok, melynek stucco dombormüvei s a falazat fülkéiben karyatidszerü alakjai vannak. Ez alakok rendeltetése kettős volt, mert némelyikében lámpák, a többiekben pedig olaj s szeszes folyadékok, a test bekenésére szolgálók találtattak s következéskép a helyiség egyuttal unctuarium is volt. A világitás felülről jött a terembe s tehénnel ékesitett egy parázstartó kemencze gyanánt szolgált. A calidarium falai a viz lefolyása végett hornyolva, a vizmedencze pedig fehér márvány volt. Itt a laconicum félkör alaku nagy falmélyedés közepén egy kuttal látható, melynek kitörő forró vize gőzköddel töl-

tötte meg a helyiséget. A frigidarium kör alakot mutatott, hasonló viztartóval. Sok üveg töredék találtatott e fürdőházban, mi az üvegnek elterjedt használatát kétségtelenné teszi. A terme Stabianéban az elősorolt fürdőkön kivül közös fürdő-helyiség is volt.

Hogy mily nagy fontosságot tulajdonitottak a hajdankorban a testgyakorlatoknak, ezt nemcsak a viadaltérül szolgáló Arena s a fürdők mellett lévő külön helyiség, hanem a foro triangulare közelében Ludo Gladiatorio név alatt előforduló intézet is bizonyitja.

Kezdetben a helyiséget a benne talált fegyvernemüeknél és vas lábszoritóknál fogva, melyekben a csontvázak lábai lekötve szemléltettek, katona laktanyának tartották. Azonban az épületben tett nyomozás ezt vivó helyiségnek bizonyitotta. Egy négyszög dóriai oszlopos terem a tanuló helyiség volt, melyben a mester az illetőket vivni tanitotta. Ezt több földszinti kamara környezte s a nyugati oldal kamráiban a lebékózott szerencsétlenek csontvázai tüntek szembe; mi azt mutatja, hogy e vivó intézet egyuttal fogház volt.

XIV.

Az eddig felfedezett rész a városnak legfeljebb egyharmadát teszi. Pompeji kétharmada még földdel boritva van; s habár az épületek jelentősége után hinni lehet, hogy a legnevezetesebb rész már napfényre jött, az egész város jellegéről, lakosainak szokásairól és életmódjukról egész határozottsággal itéletet mondani nem lehet, mig a város nagy része eltemetve van, mert oly jelenségek jöhetnek napfényre, melyek az eddigiek után hozott itéletünket tetemesen módosithatják és véleményünknek más irányt adhatnak. Mindennek daczára azonban, hogy az érdekes város felfedezett részének valódi képe előttünk legyen, még azon épületeket is röviden felemliteni kivánom, melyekben valamely nyilvános foglalkozás vagy üzérkedés gyakoroltatott.

Egy nagyocska teremben következő felirást találtak: „C. Capellam D. V. I. D. O. V. F. Verna cum discentibus“, azaz Verna az ő tanitványaival kéri, hogy az igazság kiszolgáltatására Cajus Capellus Duumvirnek megválasztassék. E felirás után a helyiség tanintézetnek tartatik. A discentibus szó ezt alaposan gyanittatja. Ezenkivül egy másik épületben — Casa del Maestro di Musica — talált különböző hangszerek után zenetanintézetre is lehet következtetést vonni. A baloldali kamrák falai szintén különböző hangszerek ábrázolásait mutatják.

Más tanintézetek nyomára eddig nem akadtak. Feltünő különösen, hogy a képző müvészetek különböző ágaiban alkotott annyi

mü daczára egyetlen festésznek vagy szobrásznak mühelyére mindeddig nem akadtak. Az Aesculap imola szomszédságában kiásott házat a benne talált némely tárgyaknál fogva szobrászati mühelynek szeretik ugyan mondani, azonban ez elnevezés igen bizonytalan alapon nyugszik.

A humanistikus intézetek mint ápoldák — árva- s kórházak s ezekhez hasonlók, melyek a jelen korban és főkép Olaszországban a nemzet dicséretére annyira elterjedve vannak — Pompejiban eddig szintén fel nem fedeztettek. Csak egy ház találtatott, melyet valószinüséggel sebészeti mütételekkel foglalkozó egyén lakásának tartani lehet. E háznak alkalmasint boncztermében, sok sebészeti müszer találtatott, melyek a nápolyi muzeumba vitettek.

Egy másik rompület a sirok közelében, a borgo Augusto Felicében, mely jelenlegi alakjában nevén kivül egyéb nevezetességet fel nem mutathat, Cicero házának lenni állittatik. E házban nevezetes mütárgyak voltak. A falakon nyolcz tánczosnő s négy centaurus volt festve, melyek a költői képzelgés s eszményités példányképei. Továbbá ugyanezen házban comikus jeleneteket ábrázoló szép mozaikok is találtattak, melyekről már megemlékeztem.

Pompejiban nyilvános kenyérsütő helyek léteztek s ezekben örlő kövek is vannak. Pompeji romjaiból kiásott tárgyak közöl egy sem oly gyakori s változatos, mint a kenyér.

A régi időkben a Quiritesek önmaguk sütötték kenyerüket Mint az idősb Plinius felemliti, ez a nők foglalkozása volt; s a maczedoniai Perseus elleni hadjárat kezdetén keletkeztek csak Rómában a kenyérsütők. A pékmesterség ezen időben virágozni kezdett s még egyszerübb készitményei a mindennapi szükségletek fedezésére szolgáltak, a mesterségesebb sütemények a Krisztus urunk előtti második században Ázsiából Rómába átültetett szakács müvészet készitményei közé tartoztak s azon idő, melyben az éltes Cato panasza szerint a Fekete tengerből kihalászott fazék szardella egy szántovető cselédnél drágább volt, bekövetkezett.

A terjedő fényüzés daczára azonban falun és nagyobb háztartásokban a kenyérsütés mégis többnyire a szabad- és rabszolganők foglalkozásai közé tartozott. A forno publico név alatt előforduló ház falán a tulajdonos Modestum névvel felirva van. A kemenczében sok kenyér találtatott, melyek elszenesedett állapotban a nápolyi muzeumban láthatók. A másik hasonló kenyérsütő ház Fornoe mulini név alatt ismeretes. Ebben négy őrlőkő van. A harmadik sütőhelyiség három őrlőkövet mutat. Igy a sütő és örlő mesterség egyesitve volt. Az őrlőkövek kerék alapon kupban végződnek s egy hasonló alaku másik kövel fedve vannak. Ennek

csucsán az őrlendő gabona beeresztésére nyilás s lentebb egy harantos lyuk van, melybe a kő forgatása végett fanyél lett alkalmazva s a két kőnek egymáshoz dörzsölése által nyert liszt alul kiömlött.

A pék neve pistor volt, mely elnevezés azonban különleges nem volt a kenyérsütők részére, mert ezen név alatt a molnárok is értettek. Midőn a házikenyér a nyilvános sütő kemenczében — pistrinum — süttetett, a kenyér jegygyel lett ellátva, mint ez még jelenben is történik, csak hogy a bélyegezés a mainál körülményesebb volt. Egy herculanumi kenyéren következő felirat volt: Celeris 9. Grani Veri serv. vagyis Celer 9. Granius Verus rabszolgájának tulajdona. Civitában egy érdekes falkép-cyklus lőn fölfedezve, mely egy nagyobb város vásári életét ábrázolja. Ezen festmények szerint a körded alaku kenyerek egy asztalon vannak kirakva. Az asztalnál az árus mellett szolgája áll, ki kenyérrel megtelt kosarat nyujt az asztal előtt álló vevőnek. A szolga oldalán a földön heverő nagy kosárban az egész kenyérkészlet látható.

A kenyérsütők mellett kalács és csemege sütemény készitők is voltak s ezek dulciarii, meg lactarii nevet viseltek. Pompejiban a Via Stabiana kenyérsütőhelye meglehetősen jókarban maradt az utókorra.

Szappangyár — fabrica di sapone — festő, lugozó helyiség — tintoria e fullonica — s néhány bolt szintén fölfedezve lőn; azonban mind ez kevés fogalmat nyujt az akkori müipar és kézi mesterségek állapotáról, miután még mindig sok oly kézmüipar iránti bizonyitványok hiányzanak, melyek ezen régmult korban is az emberek szükségeinek fedezésére léteztek.

A termopolio, a kávéházainkkal rokonhelyiség lehetett, miután benne meleg italok szolgáltattak ki. Az Osteriák, melyek közül az egyik a felirás szerint Fortunata tulajdona volt, a mai vendégfogadókat, az Albergók pedig szállodáinkat pótolták. Az Albergo di Giulio Polibio kivételesen kocsi járásra alkalmas kapuval birt s a costile köröskörül a vendégek elszállásolására kamarákat mutat termopolioval s botegákkal — boltokkal — egyesitve. E szálloda talismánja, mely egy pilléren magasban kifaragva szemlélhető s mely bűvös mesterségek által előidézett szerencsétlenségtől az utasoknak megóvására szolgált, olasz nyelven „Fallonak“ nevezett jelből vagyis férfiui szemérem tagból állt. A másik Albergo e scuderia — lóistálló — a Herculanum kapu előtt a borgo Augusto Feliceben volt s az idegenek befogadására szolgált, kiknek a város kapuin belől éjszakázni tilos volt. Boltok itt is tartattak.

Az épületben sok ingóság s az istállóban egy ló csontváza is találtatott.

A harminczad — telonium — épületben sok márvány és ólom suly találtatott. Ezek egyikén egy oldalról „e m e“ másik oldalon pedig „h a b e b i s“ szó bevésve olvasható.

Egyáltalában képzelni lehet, hogy a népes, virágzó város romjai közül sok értékes s az akkori kor müveltségét jellemző ingóság jött már napfényre, melyeknek épen maradt fölismerhető része a helyszinéről a muzeumokba elszállitva lett. A nevezetes Faun-házban a bortartásra szolgáló Amphorák, égetett kőedények nagy mennyisége földdel betakarva még ma is szemlélhető. A forum civile nyilvános mérlegházában a száraz és folyó-mértékek, a 4-ik számu házban konyhaeszközök nagy mennyisége találtatott. Mind ezek a zenemester s a sebész házaiban az Albergo e scuderiában és más helyeken talált ingóságokkal együtt a muzeumok ritkaságai közé tartoznak.

Az antik osteriák alakja s berendezése a jelenkor hasonló intézeteitől nagyon különbözik. Az étkek és italok körében a választás akkor szük, a vendégszoba kicsiny s a szálláshelyiség kényelmetlen volt. A görögök és rómaiak előtt napjaink kényelmes háziassága ismeretlen volt. A hajdankor irói s költői szerint a szállodáinkhoz hasonló taverna deversoria az utasok által ritkán használtatott. A szegényebb sorsu ember akkor ritkán hagyta el családi körét s az előkelő utas mindenütt vendégszerető fogadtatást talált. A római császári korban gyakran megtörtént, hogy a nagy fénynyel utazó előkelő, nagy számu kiséretével már csak azért is magával vitt sátrak alatt tanyázott, mivel a szük vendégfogadókban elegendő helyre nem talált volna. Neróról állitják, hogy kisérete 1000 kocsiból állott, hogy öszvérhajtói veres ruházatban voltak s az állatok ezüst patkókkal voltak ellátva. Nero második neje Poppäa a fényüzést annyira vitte, hogy öszvérei arany patkókkal bírtak s 500 nőstény szamarat vitt magával, melyeknek tejében fördödni szokott volt, hogy szépségét fentartsa.

Az antik korban a vendégfogadók az előkelők szórakozási helyeiül nem szolgáltak. E czélra csak az alsóbb rendüek és aljas személyek használták; s azért a hajdani korcsmák az italon s ételen kivül egyéb anyagi élveket is nyujtottak.

A borbély mühelyek a szórakozásra szolgáló nyilvános helyiségeket pótolták az ókorban, melyekben a szógyártás, megszólás, hirkovácsolás egész napon át tartott. A gymnásiumok és thermák hasonló nyilvános helyiségek voltak.

XV.

A romok közt feltalált ember csontvázak sokfélekép foglalkoztatják a régiség buvárokat. Régebben többnyire széttöredezett állapotban emeltetvén ki a földből, eltüntek, vagy figyelembe nem vétettek s azért a várossal együtt a romok alá temetett emberek számát most már meghatározni annyival inkább bajos, mivel a még eltakarva levő városrész e részben is fontos adatokat nyujthat.

Észleléseim s a rendelkezésem alatt levő adatok szerint a 4-ik számu házban két csontváz, a ludo Gladiatorioban néhány, a Pansa ház boltjában arany fülbevalókkal és gyürükkel öt, a Casa di Salustio előtt az utczán valószinüleg menekülni akaró négy ember csontmaradványai ékszerekkel és pénzzel, továbbá a Herculanum kapu melletti őrházban a helyén utolsó perczig megmaradt katona őr, a Diomed-ház földalatti helyiségeiben 18, a tengerre nyiló kapunál egy, s a házon kivül alkalmasint menekülni akaró 9 csontváz értékes ingóságokkal, a Vestali nő házában egy, a ponderariumban lovon ülve két férfiu, a Mercurius imola közelében több, az Isis templomban kettő s az egyik valószinüleg pap az áldozó késsel, a forum nundinariumon 63, az Arenában némelyek szerint öt, mások szerint pedig egy ember s egy oroszlán csontvázai, végre a Strada Stabiana közelében ujjabb időben eszközlött ásásoknál egy sarokházban, mely az atrium hiánya s a házzal ivboltozat által a sarkon egybekötött négy oszlopa által feltünt, a konyha melletti szobában szorosan egymáshoz tapadt öt emberi csontváz fedeztetett fel.

Az eddig talált csontvázak száma tehát körülbelöl mintegy 130 ember gyászos kimultát mutatja. Pompeji lakóinak összes száma némelyek állitása szerint 30.000-re tehető; s ha figyelembe vesszük, hogy a még ki nem ásott városrész szintén fog ember tetem maradványokat nyujtani, továbbá, hogy a gyászos katastrófa elől a ki csak teheté menekülni törekedett, ugy a csontvázak s a Pompeji romjai közé elevenen eltemetett szerencsétlenek számát csekélynek mondani éppen nem lehet.

Vannak, kik 40—45. ezerre teszik Pompeji lakosainak számát. A tudós Fiorelli azonban, az ásatások főfelügyelője, „Gli Scavi di Pompei dal 1861 al 1872.“ czimü müvében a vész idejében a lakosok számát csak 12 ezerre teszi. Mivel ezen kiszámitások csak föltevéseken alapulnak, azért a középen maradni legtanácsosb.

Az ifju Plinius szemtanuja volt a 79-ik évi november 23-án történt végpusztulásnak, melynek Tacitushoz irt két levelében

élénk rajzát adja. Plinius a világ végperczét megérkezettnek hitte. Éltes anyja, kit kezénél fogva erővel maga után hurczolt s önmaga is, csak nagy bajjal menekültek. A lehullott hamu és füst sürüsége miatt a sötétség oly nagy volt, hogy haladni nem lehetett s a menekülők a sötétségben egymást nem láthatták, csak különös jajveszékeléseiket hallhatták.

Fiorelli József muzeumi és régészeti igazgató ur intézkedései folytán ujabb időben az emberi tetem-maradványok fentartásának különös dicsérendő módja alkalmazásba jött, melyszerint a csontvázak a hajdani alakot hiven feltüntető hamuüredékben főszszel beöntetvén, természetes helyzetükben, melyben találtattak, fentartatnak s a végvonaglás küzdelmeit is láthatóvá teszik. Ily négy darab csontváz a via Appia különös helyiségében szemlére kitéve van, két nőalak, valószinüleg anya s leánya egyesülten, továbbá egy előkelő nő s a negyedik egy férfiu mintegy megkövülve, fekvő helyzetben, a mint a Casa di Salustio előtt az utczán találtattak, főszöntetben fentartva vannak.

XVI.

A Herculanum kapu előtti Borgo Augusto Felice temetkezési helye nagyszerü s izletes siremlékeivel nem mellőzhető. E siremlékeknek rendesen négyszög alaku talapzata tágas üreget képez, melyben a hamvvedrek s egyéb halotti emlékek elhelyezve voltak.

E siremlékek sorban felállitva a Borgo Augusto Felice városrészben külön utczát képeznek, mely „Strada dei Sepolczi“ név alatt fordul elő. A nyughelyek régi felirásai többnyire a muzeum számára elvitettek s ezek helyét olykor a régi után készült uj felirás pótolja.

Mammia papnő siremléke a nevezetesbek közé tartozik. Alakja négyszög, alól jóniai, e felett pedig dóriai oszlopsorral s végre szobrokkal ékesitve volt, melyek közül egy leplezett nőalak valószinüleg Mammiát magát ábrázolta. Négyszög belseje falképekkel kifestve volt s fülkéi egyikében terracotta hamvvederben, mely egy ólom edényben elzárva volt, Mammia hamvai feltaláltattak.

A Scauro emlék szintén nevezetes. Négyszög belsejében a hamvvedrek hiánya, a szétszórva talált csontmaradványok, az ásás közben fölfedezett nyilás nyomai s a későbbi földhányások, melyek e sir környékén találtattak, bizonyossá teszik, hogy a város eltemettetése után itt kutatások történtek. E Scauro siremlék külseje hajdan igen érdekes stucco dombormüvekkel volt ékesitve. Egyik négyszög lapon farkassal és bikával viaskodók, vadkant üző

kutyák, szaladó nyulak és szarvasok, a másikon e felett a vértezett szem nyilásának hiányzásából alapos következtetéssel vaktában viaskodó lovas harczosok s végre a harmadik lapon öt viador ábrázolásait mutatja, kik közül az egyik megsebesülve összeroskad.

A vak lovagok harczias küzdelmei a régi kor embereinek nagy mulatságot okoztak. Az elősorolt dombormüvek közül jelenben csak az utolsó s ez is megromlott állapotban látható.

A Sepolcro Circolare stucco dombormüvei, melyek épületek rommaradványaira eső gyermeket s ennek kesergő anyját feltüntetik, Mazzocchi magyarázata szerint a 63-ik évi földrengés egyik szerencsétlen áldozatának sirját diszitik.

Egy másik nagy siremlék, melynek alsó négyszög üregében egy föld alatti sirbolt látható fehér márvány ajtajáról s a belsejében talált alabastrom hamvveder szép vésetü agát kővel ékes nagy arany gyürü s a szintén itt feltalált amfórák, üvegedények, lacrimatoriumok és kisded terracotta oltár után nevezetessé lett.

A Calvezio Mausoleum fehér márványból igen szép idomu. A dombormü vésések közt az ugynevezett bisellio is szembe tünik, mely annyi felirásban felemlitve van. A bisellio egy kitüntető szék volt két ülő helylyel s a kitünő polgári állásban lévők által nyilvános ünnepélyek s nézőjátékok alkalmával elfoglalva lőn. A bisello felett olvasható felirás a dolgot Cajus Calvetius nevével bővebben kimagyarázza.

Nevoleia Tyche sirja ennek mellszobrán kivül, két csoportozatot, egy áldozatot és több más ábrázolásokat dombormüben mutat. A Colombariumban nagy kréta edényben s hamvvedrekben embercsontok s ezek közt bronzérmek és minden hamvveder mellett terracotta lámpás találtatott.

Lucio Libella szép siremlékének nincs colombariumja, travertin kőből készült nagy négyszög talapzatával azonban oltárhoz hasonlit. Ezen siremlék felirásából tudjuk, hogy az ifju Libella a törvényes időnél fiatalabb korban, családja kitüntetéseül nyerte el a decurio diszes állását. Pompeji előbbkelői ezen állás elnyerésére nagyon törekedtek. Cicero egy barátjának, ki az ő pártfogása által decurio akart lenni, azon választ adá, hogy sokkal könnyebb Rómában senatorrá lenni, mint Pompejiban decuriová.

Ezekenkivül a Porcio, Tyche, Ceio Labeone, továbbá a Nistacidia s a Marco Arrio Diomede villa közelében az Arria család diszes ravatalai a halottak országának nevezetesebb emlékei közé tartoznak.

XVII.

Végre a pompeji emberek szokásaiból némely adatokat felhozni szintén érdekes leend.

A házfalakon gyakran találunk neveket felirva, de hogy e nevek nem a ház tulajdonosára vonatkoznak, abból tünik ki, hogy a városnak nemcsak különböző részeiben ugyanazon nevek fordulnak elő, hanem a házfalak mészrétegei alatt egymás felett különböző nevek tünnek szembe. Bizonyosabb azon feltevés, hogy e nevek nem a házak tulajdonosaira, hanem a helyhatósági választások alkalmával a szavazók jelöltjeire vonatkoznak; mert a szavazók a választás előtt ily tüntetések által jelöltjeik nevét nyilvánossá tették.

E körülményből egyuttal egy másik fontos körülményre, t. i. arra, hogy az irás gyakorlása igen elterjedve volt, alapos következtetést vonni lehet.

A nyilvános hirdetések számára különös helyek voltak kijelölve. E hirdetések közt a bérbeadási ajánlatok különösen kitünnek.

Giulia Felice Spurio leánya tudtul adja, hogy javait öt évre bérbeadni szándékozik. E javak fürdő, Venereus vagyis a kéjélvek helyisége s 900 taverna vagyis boltok lugasokkal és függő loggettákkal. A bérbeadás ideje augusztus 6-ika s a hirüladás S. Q. D. L. E. N. C. betükkel végződik. E betük értelmét némelyek igy magyarázzák: „Siquis domilenocinium exerceat ne conducito.“ Fiorelli ur ellenben ily értelmet ad nekik: „Si quinquenium decurrerit locatio erit nudo consensu“.

A kigyó jelképe gyakran előfordul Pompejiban. Ezen állat, mely évenként megujul s az anyaföldde titokszerüleg összefügg, az antik hit szerint a helyiséget védő nemtőt ábrázolja. Virgilius szerint, midőn Aeneas atyja nyughelyén áldozatot tett le, egy csillogó kigyó buvott ki rejtekéből, mely a tálak és poharak tömkelege közt csuszva az adomány megizlelése után rejtekhelyére siet; s Aeneas e látványra habozik, ha vajjon a kigyó elhunyt atyja szolgáját vagy a helyiség megvédőjét képviseli?

Scipio sirját a monda szerint szintén kigyó őrizte, mely időszakonként a sir myrthusai közt mutatkozott.

Az épületekre festett kigyók azokat az elronditás ellen is megvédték. Rómában Titus thermáinak egy cryptoporticusában — boltozott csarnok — mely sétányul szolgált, a falon mai nap is két kigyó lefestve látható s a közel felirás szerint a 12 olympiai isten s ezeken kivül Diana s Jupiter haragjával fenyegettetik az, ki a helyiséget elronditja.

Az előre bocsátottakban a nyájas olvasó habár hiányos, de mégis némi tájékozást nyujtó képét nyerte azon városnak, mely eltemetve, romjaiból, élettelenül ujra kiemelkedni készül és mely hajdan egész hadihajót befogadó kikötővel birt, mely Rómát urának ismerte ugyan, de e mellett önmaga is egy kisded független

világot képezett, melynek saját Senatusán kivül Augustaleseiből saját Aristocratiája és népe vagyis plebse megvolt; következőkép mely város hajdan, nem ugy mint most élettelen, hanem élénk és virágzó volt.

XVIII.

Az ujabbkori ásatásokról Pompejiban néhány szót értekezésemhez zárszó gyanánt még hozzáadni szükségesnek tartok.

A Bourbonok idejében a munkálatok hanyagul s kevés munkaerővel lettek folytatva. Az ások rendszeresitve, a tudomány szinvonalán álló segédeszközökkel könnyitve nem voltak s a dolgok élén a képzett tetterős tehetség még hiányzott.

Napjainkban a dolgok jobbra fordultak.

Az olasz kormány a munkálatok folytatásához most évenként 60.000 lirát engedélyez. Ezen összeg s az általa elért munkaeredmény nagyobb annál, melyet a mi viszonyaink szerint alatta képzelünk s melyet vele nálunk elérhetnénk; mert a napszámos munkabér Pompejiban naponta legfeljebb egy francra, vagyis a mi pénzünk szerint 40 krra rug s ily munkabér mellett a felügyelők megbizható jó munkásokat kapnak.

Az omladék tova szállitása most nem napszámosok által apró részletben, hanem vasuton s egyszerre öt kocsiban történik.

Ezelőtt az ásás felülről lefelé, most megforditott irányban alulról fölfelé történik. Az előbbeni mód hátrányos következménye volt, hogy a felső földréteg a benne volt épület részekkel mindig alább csuszott, mig jelenben az elrothadt, vagy elszenesedett fanemüek egészséges fával pótoltatnak s ily módon a romoknak tökéletesb kiemelése lehető.

Diomed villája ezelőtt hires volt arról, hogy az egyetlen emeletes épület, mely Pompejiban napfényre jött. Mióta az emlitett észszerübb eljárás követtetik; több épületnél második, sőt harmadik emelet van fentartva s a balcone pensile czimü utczában egy háznak csaknem egész felső emelete s az utczára nyuló épülete lettek megmentve.

A falfestményeket most helyeikből ki nem veszik, hanem viaszkkal bevonják, miáltal az enyészettől megóva maradnak. Az ujabbkori ások épületeiben feltünő élénk szinezetü falfestmények, láthatók, melyek a régibb ások épületeinek éktelen csupasz vagy enyészetnek induló képeket feltüntető falaival szembeötlő ellentétet képeznek.

Az ujabbkori munkálatok legnagyobb részben a Stabina utczától nyugatnak történnek; s 1867. évtől a Stabina utczával pár-

huzamos szomszéd vicoloig haladtak. A Venus imola közelében hasonlólag ásnak s ez a talaj kiegyenlitése végett szükséges volt, mert még a Marina, Soprosanti és thermák utczáiban az ásások kelet felé előre haladtak, a ki nem emelt földrész ezek közt akadályul szolgált.

Mindezen czélirányos ujitások és intézkedések azóta léptek életbe, mióta a nagyhirü és tevékeny Fiorelli József, született Nápolyban 1823. évi junius 8-ikán, a muzeumok főigazgatóságával együtt a Pompejira való felügyelettel van megbizva.

Fiorelli igazgatónak szándéka volt Pompejiban a helyszinén régészeti iskolát alapitani. Két évi kisérlet után a terv megbukott. Némelyek állitása szerint a tanulóknak igen terhes szigorlatot kellett kiállaniok az iskolába felvétel előtt, mások szerint pedig a magány s az élettelen romok, melyek Pompejiben feltünnek, az életteleven ifjuság hajlamaival ellenkezett. Valószinüleg mind a két ok müködött közre, hogy a régészeti tanintézet terve meghiusult.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. április hó 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond, őmltga.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos s országgyülési képviselő, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, Berker Nándor, Cabdebó Ferencz, Dobó László, Horváth Pius, Hudra János, Ivánfi Ede, Kapdebó Gergely, Korbonics János, Marx Antal, Molnár Vid, Péch József, Pontelly István, dr. Reiner József, Traila György, Tordai György és S. Sallay Jenő, lapszerkesztő, mint vendég; továbbá a karzaton történelem- s régészetkedvelő középtanodai ifjak igen szép számmal.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg a társulati beléletet s körülményeket érdeklőleg az időközben felmerült ügyek s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A jelen ülésünk alkalmával van szerencsém a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ kebelében utolsó, márczius havi gyülésünk óta felmerült társulati ügyekről a következőkben jelentést tenni:

I. Társulati életünk fejleményeit tekintve hivatalosan jelenthetem, hogy foganatositva lettek a márcziusi választmányi ülés határozatai s a választmány által a közelgő évi közgyülés sorrendje s ünnepélyességének előleges megállapitása végett kiküldött bizottság jelentését a jelen gyülés alkalmával fogja előterjeszteni megállapodásairól; továbbá a mult havi gyülés hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a társulati hivatalos közlöny a „Történelmi és régészeti Értesitő“ V. évfolyam II. füzete is megjelent s a tagoknak pontosan szétküldetett.

II. Muzeumunk gyarapitását tekintve örvendetesen jelenthetem, hogy az érdeklődés iránt unk igen szép jelenségekben nyilvánult s utolsó gyülésünk óta a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Folly Emil cz. kanonok ur ő nagysága több rendbeli ajándékkal kedveskedett társulatunknak, és pedig ajándékozott:

a) egy ősrégi mumia fakoporsó diszt, mely 25 cm. hosszu s szikomor fából van készitve, s egy női főt ábrázol hosszu föveggel; találtatott Egyptomban Gizeh mellett, Kairótól nem messze a pyramisok körül eszközlött ásatások alkalmával, s ajándékozó magától a találótól, egy közrendü arabstól vette a helyszinén, az 1876. év nyarán, s a felfedező arabs állitása szerint egy bebalzsamozott holttest fakoporsó-burkolatának diszitményét képezte, s állitólagosan a fakoporsó a mumia alakjához volt idomitva. Az ajándék becsét emeli az is, hogy egy diszes 37 cm. hosszu, 28 cm. széles s 12 cm. magas, kivül-belül vörös selyemmel bevont s üveg tetőzettel ellátott tokban van elhelyezve s mint nevezetes őskori emlék muzeumunk egyik kiváló példányát fogja képezni.

b) Ugyanattól egy 10 cm. hosszu, mumiát ábrázoló szobrocskát kaptunk, mely égetett agyagból van készitve, s kékes zöld szinü zománczán a hieroglyphák elmosódott nyomai még most is kivehetők; ezen szobor is a pyramisoknál találtatott, mint a már emlitett fakoporsó disz. Végre

c) régészeti muzeumunk belső felszereléséhez 25 frttal járulni sziveskedett, mely összeget további intézkedés végett ezennel van szerencsém a tisztelt választmány rendelkezésére bocsátani.

2) Somoskeőy Antal legfőbb itélőszéki biró s a szt. István lovagrend keresztes vitéze, adott két római ezüst érmet; az egyik Septimius Severus s a másik Alexander Severus veretü; lelhelyük Mehádia 1864-ben, s egy réz polturát, mely még meghatározásra vár.

3) Stetina Imre katonai segédlelkész urtól 2 darab kelet-római birodalmi arany pénzt; az egyiknek felirata avers: „D.(ivus) Hanastasius P.(ius) Aug.(ustus)“, revers: „Victoria Augustorum“; a másiknak felirata pedig avers: a császár koronás képe körül: „D. N. S. Victoria“ s revers felén kereszt látható, a jobb részen. A betüvel, de köriratát még nem határozhattam meg.

4) Horváth Károly ur Heufeldről küldött egy Constantius-féle római

réz, egy IV. Béla s V. István-féle-magyar réz, s 13 darab különféle országu s veretü ujabb s régibb ezüst s 10 darab ujabbkori leginkább osztrák-magyar veretü réz érmet.

5) Tokody Jenő papnöveldei aligazgató urtól gyüjteményünkbe került egy 93 cm. hosszaságu régi sétabot, melyen ellentétes irányban számos emberi fő van metszve; a fők mindegyike más-más arczulatot tüntet fel a legszomorubbtól kezdve a legkomikusabbig, s diszes, a leggondosabb kézi munkát feltüntető keretekbe vannak foglalva. A bot egy dalmátiai zárdából került ajándékozó birtokába.

6) Id. Mogyoróssy János ur, a békésmegyei muzeum igazgatója ajándékozott egy régi, valószinüleg római vizvezető cserépcsövet, mely 22 cm. hosszu s a békés-gyulai megyeház kibővitése alkalmával eszközlött ásatásoknál került felszinre több régi tárgyakkal együtt.

III. Könyvtárunk gyarapitására a következő ajándékok érkeztek:

1. Dr. Ortvay Tivadar választmányi tagtársunk s pozsonyi jogakadémia tanár ur a következő kiadványait küldé meg:

a) Irodalmi tanulmányok a hazai és külföldi történelem, mütörténelemi és régészet terén. 1 füzet. 8-ad rét.

b) Margum és Contra-Margum helyfekvése. 1 füzet.

c) Kritikai adalékok Margum történetéhez. 1 füzet.

d) Dáczia és Moesia területén. 1 füzet.

e) A magyarországi Duna-szigetek alakja és iránya, területnagysága és partmagassági viszonyai. 6 táblával. 1 füzet.

f) Tájékoztatás szent Gellért, máskép szent Bernát, valamint a bold. szüz állitólagos csanádi apátságaik iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. 1 füzet nagy 4-ed rét folió alakban.

g) Dáczia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. 1 füzet nagy 4-ed rét.

h) A magyar nemzeti muzeum érem- és régiség gyüjteménye 1874-ben. 1 füzet nagy 4-ed rét.

i) Tibiscum helyfekvése, források és egy ujabb feliratos emlék, valamint közvetlen helyszemlélet alapján. 1 füzet nagy 4-ed rét.

2. Ormós Zsigmond társulati elnök urtól ily czimü két füzetet kaptunk: „Meghivás a nagyszebeni magyar olvasó-egylet 1879-iki közgyülésére“ és „Jahresbericht über die Thätigkeit des Museumsvereins für das Fürstenthum Lüneburg 1878.“

Ezen előterjesztések képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta beléletünket érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján Folly Emil cz. kanonok ur ő nagyságának a beküldött érdekes adomá-

nyokért, valamint a régészeti muzeum belső berendezésére nagylelkűen felajánlott 25 o. é. frt ajándékért a legmélyebb köszönet nyilvánitását fejezte ki a választmány, s a titkár által a társulat rendelkezésére bocsátott 25 frt adomány Odor Samu társulati pénztárnok urnak adatott át mint pénztári bevételezés; továbbá hálás köszönet szavaztatott dr. Ortvay Tivadar jogakadémiai tanár urnak a beküldött saját szerzeményü müvekért, azon kijelentéssel, hogy az általa levélileg kérelmezett társulati kiadványok, melyek még teljes példányban a társulat rendelkezése alatt vannak, a Pozsony vármegyei régészeti egyletnek készségesen megküldetnek, de azon óhajtással, hogy adandó alkalommal a nevezett egylet kiadványait szinte küldje meg, illetőleg a délmagyarországi történelmi s régészeti társulattal csereviszonyba lépjen; végre a többi érdemes adakozóknak, nevezetesen: Horváth Károly, id. Mogyoróssy János, Ormós Zsigmond elnök, Somoskeöy Antal, Stetina Imre és ft. Tolkody Jenő uraknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet s a begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült kiadások levonásával 582 frt 93 kr. készpénz szolgál a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartaléktőke alapon kivül, mely a „Temesi takarékpénztár"-ban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond ő méltóságának folytatólagos s befejező értekezése ily czimen: „Pompeji rómjai," melyet Dobó László választmányi tag ur olvasott fel. Az értekezés a márcziusi választmányi ülés alkalmával már részben ismertetett érdekes tanulmánynak s önálló tapasztalatokon alapuló buvárlatoknak folytatólagos ismertetését képezi; s mint az előbbeni, ugy a jelen felolvasás is, a nevezett szerencsétlen város területén még napjainkig látható nevezetességek s kiásott emlékek részletes, vonzó ecsetelése által a nagy számmal megjelent hallgatóság előtt élénk érdeklődést keltett, s a felolvasás befejeztével elnök ő méltósága zajosan megéljeneztetett s a választmány határozata folytán az értekezés egész terjedelemben a társulat hivatalos közlönyében fog megjelenni.

A felolvasás befejeztével következett az évi közgyülés sorrendje s ünnepélyességének előzetes megállapitása végett kiküldött bizottság jelentése; melyre vonatkozólag határozatilag kimondatott, hogy a nagygyülés f. é. junius hó 5-én csütörtökön délelőtt 10 órakor veszi kezdetét s a kellő intézkedések megtétele tekintetéből május hóban társulati ülés nem tartatik; továbbá az egész évi számadások megvizsgálására kiküldendő bizottság tagjaiul megválasztattak: Déschán Achill, Korbonics János s dr. Niámessny Gyula urak, s a nagygyülés egyéb ünnepélyességének megállapitása s rendezése czéljából pedig a következők: Déschán Achill és Kapdebó Gergely urak küldettek ki.

Végül következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Temeselyi Désy Ferencz birtokos Ungvárott, Scheravitza Antal kir. birósági irnok Dettán s Tárczay István gyógyszerész Temesvárott. A jelentkezőket a választmány egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztja s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Nyolczadik évi közgyülés 1879. junius 5-én.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat," mely müködési tevékenységét s alakulásának irányát tekintve, szükebb hazánk Délmagyarország culturális haladására nézve, máris nevezetes tényezőként szerepel, f. évi junius hó 5-én tartotta nyolczadik évi közgyülését a vármegyeház nagy termében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ur vezetése mellett; s őszintén szólva, örömmel szemléltük a szép számmal egybesereglett helybeli s vidéki társulati tagok nagy érdeklődését a kitünő tapintattal vezetett társulati ügyek iránt, mely nemes buzgalom mindenesetre meghozandja azon sikerdus eredményt, melyet a közmüvelődés s a tudomány minden barátja a legmelegebben óhajt.

Pont 10 órakor lépett a társulat elnöke, Ormós Zsigmond ő méltósága a terembe a jelenlevők éljenzése között, s a társulati tisztviselőkön kivül a teremben láttuk: Ambrus József (Ó-Szt.-Annáról), Berker Nándor, Boleszny Antal (Orsováról), dr. Breuer Armin, Cabdebó Ferencz, Déschán Achill, Dobó László, Folly Emil, Horváth Pius, Hollósy István, Henny Sebestyén (Nagy-Zsámról), Iványi Ede, Jakabffy Pál, Kapdebó Gergely, Keresztes Antal, Kiss József, Korbonics János, dr. Kuhn Lajos, Marx Antal, Nagy Lajos, Nagy Pál (Knézről), Novák Péter, Pottyondy Ferencz, Péch József, dr. Reiner József, Rosen Pál (Oszternről), Roth Nándor, Rötth László, Sallay Jenő (a „Temesi Lapok" szerkesztője), dr. Szentkláray Jenő (Török-Becséről), Traila György, Török János, Tordai György, Vozáry János, dr. Wolafka Nándor urakat.

Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, s a jelenlevő helybeli s vidéki társulati tagokat röviden üdvözölvén, az ünnepélyes közgyülést a következő tartalomdus beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyülés!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat nyolczadik közgyülését tartja e mai napon. Az utolsó közgyülés óta lefolyt év tevékenységének megismertetése titkárunk tiszthez tartozik, azért részemről ebbe nem bocsátkozom, hanem e helyett engedjék meg, hogy gyenge szavammal társulatunkat némely vádak ellen védelmezzem, melyek ujabbi időben ellene felhozattak.

Mivel a birálatok szakférfiak által hozatnak fel, már csak azon tiszteletnél fogva is, melylyel személyeik iránt viseltetünk és azon fontosságnál fogva, melyet véleményeiknek tulajdonitok, a birálatokat észrevétel nélkül hagyni illetlennek tartanám; de az ellenvetések elenyésztetésére irányzott törekvésemnek még azon alapja is van, hogy szellemi és anyagi képességünk tükrét nyujtsam jövőre a jó akaratu birálónak, mely után társulatunk müködésére fektetett várakozásait helyesebben mérsékelni tudja s itéletében igazságosabb lehessen.

Vannak hiányaink igen s ezek közt a legfőbbek közé tartozik, hogy a tartományi tekintély békóit társulatunk körébe átvisszük, hogy elismerésünket a jóakaratu tevékenységgel szemben nem azon mértékkel nyilvánitjuk, melyet az öntudatos érdem, hanem melyet a polgári állás tekintélye igényel. Ez nem helyes. Azon tér, melyen társulatunk körében együtt müködünk, az egyenlőség, a kölcsönös megbecsülés tere, melyen a nyilvános élet fokozatai eltünnek és számba nem jöhetnek s ezért az öntömjénezésektől óvakodnunk kell; de midőn szerény társulatunk ellen ezenkivül még oly birálatot hallunk, minővel nagy várakozásra jogositó s nem tartományi, hanem első rangu országos szellemi erők közrehatásával müködő tudományos társulatok ellen léphetünk csak fel, hogy tudományos productiónk szegényes, hogy a társulat egy uj eredeti nyomon induló munkást sem mutat fel, kinek müve uj irányt, uj eszméket vetett volna fel; ezen vádat határozottan jogosulatlannak kell nyilvánitanom. Szellemileg gazdag müveket irni, uj irányt alkotni, uj eszméket találni fel a tudomány terén, valóban elismerésre méltó magas érdem; de ez csak kevés halandónak jutott osztályrészül és mi csekély erőnk öntudatában erre sohasem vállalkoztunk, ily törekvést nem hirdettünk. A mi tényleges tevékenységünk alapszabályaink azon szavaiban körvonalozva van, melyek szerint a vidéken elszórva létező régiségeket egy megalapitandó egyleti muzeum számára összegyüjtve, a hazai történettudomány és archaeologia müvelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körü érdekeltséget ébreszteni fogunk. A tudomány magasb ágainak önálló fejlesztését oly férfiakra bizzuk, kik ezt életük feladatául tüzték, kik e téren a halhatatlanság babérjai után versenyeznek. Mi szerényebb igényekkel jelentkeztünk, dilettans tehetséggel a történelem és régészet ápolói, müvelői és megkedveltetői akarunk lenni; s hogy ezen hivatásunknak a mult évben is megfeleltünk, erről társulatunk „Értesitő“-je, mely közkézen forog, és titkárunk felolvasandó jelentése kezeskedik.

A hatás, melyet társulatunk a vidéken előidézett, nem csekély. Mig azelőtt a talált régiségek barbár módra szétdulattak, vagy mint értéktelenek eldobattak, most figyelemben részesülnek, fentartatnak és muzeumunk számára beküldetnek. Azelőtt sok régészeti emlék csak azért pusztult el, mert helyiség hiányzott, melyben azok fentartathattak volna; jelenben az ideiglenes muzeumul szolgáló helyiség a naponta érkező küldemények befogadására már elégtelen.

Felolvasó tagtársaink, ha uj eszmékkel nem is állnak elő, szorosan a régészet és történelem körében maradva, ennek ápolását, müvelését és megkedveltetését derekasan elősegitették. Arra, hogy e téren ujat s eddig nem hallottat felhozni lehessen, uj források szükségesek, miknek felfedezése kirekesztőleg buvárlat utján s csak ugy történhetik, ha erre az eszközök nem hiányzanak.

De van ezeken kivül egy magasb czélja is társulatunknak, mely nemzeti érdekeinknek a szellemi társulás terén való terjesztéséből áll. A magyar elem és az államnak ezzel azonos érdeke csak ugy érvényesitheti magát erőszakos nyomás nélkül és igy állandóul, ha a vegyes ajku, de hazafias érzületü népesség által lakott vidékünkön az alkotmány keretén kivül eső téren is képes egy központot nyujtani, melyben a hazafias elemek társulati téren szellemi irányban egyesülhetnek. Tagtársaink sorában vidéki értelmiségünk javát üdvözöljük.

Társulatunk ezek szerint nem tudósok szövetkezete, hanem egyesülete a vidék intelligens osztályának, mely szorosan vett hivatása körén kivül, tudományos apparátus nélkül a történelem és régészet ápolására s müvelésére önkényt vállalkozott.

Midőn ezen délkeleti országrészek számára egy muzeum alakitását feladatul kitüztük, nehéz feladatra vállalkoztunk. Más vidékek, mint Kassa, Pozsony, Szombathely, Nagyvárad, — Gyula és városunknál kisebb jelentőségü más helyek példái, tevékenységre ösztönöztek, mert azon meggyőződésben voltunk, hogy muzeumok, főkép oly helyeken, hol magasabb tanintézetek léteznek, mulhatlanul szükségesek. A muzeumok a civilizátió kellékeit képezik napjainkban. Ha a szétszórt egyes tárgyakat s a föld gyomrából véletlenül kiemelt emlékeit a régi kornak, az enyészetnek, eltünésnek és idegenek prédáinak kitenni nem akarjuk, oly helyről, mely biztos őrizet mellett ezen tárgyakat befogadja, gondoskodnunk kellett.

Sajátos viszonyainknál és naponta sulyosodó anyagi helyzetünknél fogva a muzeum érdekében meginditott fáradozásunk tartós ideig óhajtott anyagi eredmény nélkül maradt.

Egyes tárgyak, értékes adományok, honunk távolabb vidékeiről is oly nagy számmal érkeztek, hogy azon két helyiség, melyet Temes vármegyének eléggé meg nem hálálható kegyéből ideiglenesen használni szerencsénk van, a régészeti tárgyak és könyvtár befogadására immár nem elegendő. A tárgyak megvoltak, de a hajlék hiányzott, s azon szomoru kilátással álltunk szemben, hogy ezen iránybani fáradozásaink gyümölcsét egyhamar élvezni nem fogjuk.

Ekkor egy alkalomszerü kedvező körülmény adta magát elő közéletünkben. A délkeleti országrészek törvényhatósági bizottságaik által arról tanácskoztak: hogy a török uralom alól felszabaditott délkeleti országrészeknek ezelőtt száz évvel az anya Magyarországhoz történt visszacsatolását fényesen megün-

nepeljék, tanácskozás közben felmerült egyuttal az eszme, hogy az ünnepély emléke a közmüvelődés előmozditására szolgáló valamely intézet felállitása által is megörökittessék.

A törvényhatósági kiküldöttek egyértelmüleg a Temesvárott felállitandó muzeum mellett nyilatkozva, egy muzeumi épületnek közadakozás utján leendő felállitása elhatározva lőn. Az adakozások a kitüzött kettős czélra, ugymint: az évszázados ünnepély költségeinek fedezésére és a muzeum felállitására folyamatba tétettek. Egyes nagylelkü adományozók, mint: Bonnáz püspök ur ő nagyméltósága, kit hasonló esetekben mindig bőkezünek ismer a haza, boldogult báró Sina Simon özvegye, Gorove István, a temesi és temesvári első takarékpénztárak, gróf Bissingen Nándor, Csekonits János és Csekonits Endre grófok, Lipovniczky István nagyváradi püspök, Kümmer János Henrik nagyváradi apátkanonok urak, Temesmegye és Pancsova városa törvényhatóságai és mások, az adományozók sorában már tetemes adakozásaikkal tündökölnek és társulatunkat örök hálára lekötelezték, midőn a siker biztos reményét nyujtó kilátásaink közepette a mostoha végzet a Tisza völgyében előidézett romboló árviz és Szeged városa elpusztitása által az adakozási hajlamot ezen irányban egyszerre megakasztá, az emberiségnek a hazafisággal összhangzó szózatánál fogva azt más égetőbb és sürgősb irányra, az árviz által sujtottak felsegélésére terelé s a tervezett ünnepélyességek az emberiség gyászérzületében elfojtva lettek.

A muzeum javára eddig begyült adakozások egész összege kerekszámmal 6000 frtra rug, mihez szükség esetére még mintegy 2000 frtra menő azon megtakaritást is hozzá tehetjük, melyet óvatosan költekező társulatunk eddig tőkésitett.

Mindez kezdetnek örvendetes ugyan, de az elérni óhajtott czélra még mindig nem elég. Tevékenységünket e téren folytatnunk kell. Mint hajdan a buzgó hittéritők, ne pihenjünk addig, mig elégülten fel nem kiálthatjuk: „Czélt értünk!“ Társulatunk minden egyes tagja legyen ügyünk buzgó apostola, s meggyőződésem erős, hogy elérjük az időt, midőn körülményeinknek megfelelő, müvészetileg is becses imolát állithatunk azon gyüjtemények számára, melyeket az értelmiséggel párosult hazafiság városunkba már eddig is egybehordott.

A mostoha időviszonyok daczára a kilátások erre kedvezők. Az évszázados ünnepély rendezésével megbizott törvényhatósági kiküldöttek tevékenységüket a muzeum érdekében folytatni fogják. Némely törvényhatóságok, mint Torontálmegye, Temesvár és Versecz szab. kir városok, ajánlataikat még nem valósitották. Az előkelőbb intelligens osztály részéről folyvást nyilatkozatok történnek, melyek nem hagynak fenn kétséget az iránt, hogy az adakozási készség forrásai még ki nem apadtak.

Mindezen örvendetes jelenségek alapján azon erős hitemet fejezem ki,

hogy a délkeleti országrészek számára a muzeum Temesvárott fel fog állittatni. Fogadom, tisztelt közgyülés, hogy erőmet készséggel szentelem ez ügynek. Nyolczadik évi közgyülésünket ezennel megnyitom.

* * *

Az elnöki megnyitó beszéd, mely Ormós Zsigmond ő méltóságának a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ minél lehetőbb felvirágoztatására irányzott legnemesebb intentióinak s fáradhatlan, buzgó tevékenységének leghivebb tolmácsolója, zajos éljenekkel fogadtatott s a jelenlevő hallgatóságra általánosan a legkedvesebb benyomást tette; de nem is lehetett ez másképp, midőn a lelkesitő, buzditó szavak azon ritka, önzetlen érzelmeknek kifejezései, melyeknek érvényesitése egyedül a közjólét s előhaladás érdekében történik.

Az éljenzés lecsillapultával elnök ő méltósága több rendbeli előterjesztést tett s egyszersmind több, ujabban beérkezett adomány megtekintésére hivá fel a közgyülés figyelmét, és pedig:

1) Jelenti, hogy f. évi május hó 27-én Rácz Athanáz országgyülési képviselő s társulati alelnök urral részt vett „az országos régészeti és embertani társulat“ gyülésén.

2) Hertelendy József torontáli főispán s társulati tag ur, a legközelebb Nagy-Szent-Miklóson felfedezett régiségek közül a társulati muzeumnak több rendbeli érdekes tárgy beküldésével kedveskedett.

3) A temesvári spanyol szefard zsidó hitközség elnöksége egy értékes arany érmet ajándékozott a muzeumnak, mely ő Felségeik legközelebb megtartott ezüst menyegzője alkalmából lett veretve.

4) Rosen Pál, dr. Szentkláray Jenő, Mocsonyi András, Pesty Frigyes urak s Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája részint nevezetes érmek, részint igen érdekes könyvek ajándékozásával növelték legujabban gyüjteményünket. Az adományok nagy köszönettel fogadtatván, a lelkes ajándékozók élénken megéljeneztettek s egyszersmind azon határozat hozatott, hogy egyik közelebbi választmányi ülésen a titkár által tüzetesen megismertessenek.

A tárgysorozat szerint, miután a társulati tagok névjegyzékének felolvasása közkivánatra elmaradt, következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés a következő:

Tisztelt közgyülés!

A jelen ünnepélyes pillanatban, midőn a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ nyolczadik évi közgyülését tartja, midőn lelkesülten s magasztos hivatásunk öntudatában, meleg érzelmekkel mindnyájan összejövénk társulati életünk vezéreszméjének oltára körül, hivatalos tisztem megköveteli tőlem, hogy egy általános beszámolást terjeszszek elő az egész év folyamában társulatunk körében érvényesült szellemi mozzanatokról; kötelességem hü képet nyujtani jó szándékaink s hazafias törekvéseink eredményéről

s az egész év alatt társulati életünket érdeklő eseményeket mintegy csokorba szedve, a következőkben lesz szerencsém bemutatni a tisztelt közgyülésnek.

Társulatunk czélja s hivatása, mint tudva van, a tudományos irányu haladás, a kor követelményeihez mért társadalmi eszméknek ismertetése s azoknak minél szélesebb rétegben terjesztése vidékünkön; czélunk az ősrégészet s történelem müvelése, mint oly tudományágaké, melyeknek tárgyait a letünt korszakok következményeikben kiható eseményei, továbbá az ipari s müvészeti hagyatékok képezik, melyek nemcsak a homályos őskori történetnek szolgálnak világitó szövétnekeiül, hanem leggyakrabban ugyanezek egyedüli s biztos kalauzaink is a régmult idők zavaros eseményei között.

Hogy a mult év folyamában az imént körvonalozott létczélunknak mennyire feleltünk meg s mennyire töltöttük be hivatásunk követelményeit, a tisztelt közgyülés jelentésem következő részleteiből merithet meggyőződést:

Igy társulati életünk élénkségét s örvendetes irányu haladását mutatja nem csak azon körülmény, hogy tagjaink száma évről évre emelkedik, hanem az is, hogy a kedvezőtlen viszonyok daczára önzetlen, buzgó törekvéseinket a szakkörök is méltányolni kezdik s müködéseinket élénk figyelemmel kisérik.

Muzeumunk, egyesületi életünk ezen főczélpontja, évről évre örvendetesebb gyarapodásnak indul s máris ott állunk, hogy a folyton szaporodó tárgyakat a jelenlegi ideiglenes helyiségben kellőleg el sem rendezhetjük, holott a muzeumoknál, melyek raktárai mindazon emlékeknek, melyeket a mult s jelen, a tudomány, müizlés, ipar s müvészet által megalkotott, — épen a kellő berendezésben rejlik a legfőbb horderő; mert csakis ha jól vannak berendezve, gyakorolják azon jótékony befolyást, mely a szellemi müveltség kifejlesztésére elkerülhetetlenül szükséges. De biztat a remény, hogy ezen óhajaink is rövid idő mulva kedvező kifejlődést nyernek, mit méltán következtethetnünk lehet azon nagymérvü adakozásokból, melyek már eddig is egy délmagyarországi muzeum épület létesitésére vidékünk áldozatkész lakosaitól befolytak s az összeg mint muzeumi alap takarékpénztárilag kezeltetik.

Társulatunk valamint a multban, ugy a legközelebb lefolyt év alatt sem szünt meg érdeklődni, sőt tehetsége s erejéhez mérten közreműködni azon irányban, mely hivatása szakkörét érinté. Igy a rámai hős, báró Ló-Presti József szobrát nemcsak feállittatá közadakozás folytán Ó-Palánkán, hanem a szobor további gondozásának ügyét is egészen magára vállalta s a szoborra begyült összeg fenmaradványát a társulat pénztárnoka által takarékpénztárilag kezelteti s a midőn a körülmények követelik, a szobor javitásának költségei a maradványtőke kamataiból fognak fedeztetni.

A már felsoroltakon kivül társulatunk életképességéről még más örvendetes jelenségek is szolgáltatnak tanubizonyságot, értem ez alatt a szellemi munkásságot és irodalmi tevékenységet; s e tekintetben örömteljesen jelezhetem, t. közgyülés, hogy daczára korlátolt helyzetünknek s a müködésünket sok tekintetben megszoritó körülményeknek, a szakkönyvtárak

s levéltárak kiáltó hiányának, miszerint kutatásaink terrenuma a déli vármegyék s vidékek által határoltatik, a lefolyt év alatt is tettünk annyit, a mennyit az együttes tanulás alkotó munkája, a kölcsönös eszmecsere s a társas ösztön megteremthetett Délmagyarország történelmi és archaeologiai viszonyainak ujabb ismertetése s bővebb fejlesztéséhez; de a legörvendetesebb reánk nézve az, hogy a kitünő szaktekintélyek mindinkább méltányolni kezdik fáradalmainkat s nagybecsü támogatásaikat a jövőre nézve határozottan megigérték; ilyenek: hirneves Pestynk, a bámulatos szorgalmu buvártörténész és iró; a nagy tevékenységü tudós Ortvay; a fáradhatlan régészbuvár báró Radvánszky Béla és a társulatunk ügyei körül nevének hervadhatlan babérokat szerzett délmagyarországi jeles irónk dr. Szentkláray Jenő; ily kitünő erők s országos irodalmi tekintélyek támogatása csak ujabb erőt nyujthat tevékenységünkhez s a jövőt tekintve a legszebb reményekre jogosit.

A lefolyt évben éremgyüjteményünk, régiség-, könyv- s irattárunk gyarapodását tekintve, örvendetes eredményt mutathatok fel lelkesült pártfogóink s a szellemi előhaladást szivén viselő közönség részéről. Mielőtt azonban az adományokat összegezve kimutatnám, el nem mulaszthatom felemliteni kiváló jótevőink közül Bay Ilona urnő ő nagyságát, kinek áldásos jótékonyságával nem mulik el választmányi ülés, hogy ne találkozzunk; ki mint alapitó tag, legközelebb alapitványát 300 frtra felemelni kegyeskedett; de nemcsak ezzel mozditá elő már ügyeinket, hanem eddig is más egyéb számtalan érdekes és értékes ajándékkal járult gyüjteményünk gyarapitásához s több izben az anyagi segélyezésre nézve is áldásos jótékonyságának számos jelenségeivel találkoztunk; ezen ritka Maecenásunk arczképével legközelebb szeretett elnökünk Ormós Zsigmond ő méltósága kedveskedett társulatunknak s ezáltal is egyik rég táplált óhajunk teljesitve van.

Muzeumunk egész évi gyarapodásáról a következőket jelezhetem: 1) Pénz- és éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 231 darabbal. 2) Régiségtárunk 129 darabbal. 3) Társulati könyvtárunk 35 kötet s 16 füzettel. 4) Irat- s okmánytárunk 17 darabbal. 5) Bankógyüjteményünk 13 darabbal.

A lefolyt társulati év alatt értekezés hét tartatott, s időszerint a következő rendben:

1) Junius hóban Iványi István ily czimen: „Adatok a temesvári szent Katalin templom és zárda történetéhez“ 1717—1759. 2) Szeptemberben Ambrus József „Óbébai régiség-leletek“ czimen. 3) Októberben Miletz János titkár „Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 4) Novemberben Varga Ferencz a „Török államszervezet és adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században“ czimen. 5) 1879. évi januárban Miletz János titkár befejezőleg „Szörény vármegye történelmi s régészeti emlékei“-ről. 6) Februárban Ormós Zsigmond elnök ur ily czimen: „Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez.“ 7) Márczius és ápril hónapokban ugyancsak

elnök ő méltósága „Pompeji romjai“-ról s végre a mai ünnepélyes közgyülésünkön hirneves Pestynk s választmányi tagtársunk nagybecsü értekezését fogjuk hallhatni.

Tisztelt közgyülés! Szellemi munkásságunk s anyagi gyarapodásunk tüzetes felsorolása után, mielőtt jelentésemet bezárnám, engedjék meg, hogy megemlékezzem azon kedves tagtársainkról is, kiket a lefolyt év alatt kiragadott közülünk a halál kérlelhetlen hatalma. Társulatunk halottjai a következők: Horváth Mihály püspök, tiszteletbeli tag; Beniczky Dénes, Galgon Mihály, Ivacskovics György, Falböck László és Szandics István rendes tagok; legyen emlékezetök áldott, maradandó és kegyeletes közöttünk.

Ezzel eljutottam tisztelt közgyülés hivatalos jelentésem befejezéséhez s ama hő kivánattal zárom be soraimat, hogy társulatunk a magyar, hazafias szellem, a közmüvelődés emelésére, erejében még inkább erősbülve, virágozzék s nemes hivatásának betöltésében áldás és szerencse kisérje törekvéseit.

* * *

A titkári jelentés élénk éljenzéssel fogadtatott s a közgyülés alkalmilag Miletz János titkárnak azon szivességéért, hogy a titkári teendők nagy halmaza mellett a muzeum kezelését is magára vállalta, az előző közgyülések eljárásához képest elismerésül, a társulat ügyei körül tanusitott fáradozásaiért, egyhangulag 100 forintot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni, felkérve őt egyuttal, hogy a muzeum kellő berendezését, különösen az éremgyüjteményt illetőleg, mielőbb foganatositsa s egyebekben is a már nyert megbizatásban járjon el.

A titkári jelentésre hozott közgyülési határozat után a tárgysorozat szerint a társulat nagybuzgalmu, derék pénztárnoka, Odor Samu ur terjeszté elő számadását a társulati vagyon állapotáról; a kiváló szorgalom s példányszerü pontossággal szerkesztett pénztárnoki jelentés a következő:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Mielőtt az alapszabályok 13. §-a értelmében 1878. évi május hó 15-től 1879. évi május hó 20-ig terjedő VII-ik évfolyamban kezelésem alá a „Társulat“ pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról számot adnék, tájékozás végett tisztelettelljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 23-án tartott közgyülés által tárgyalt felmentetésemmel tudomásul vett VI-ik számadásom szerint a társulatot

alapitó	12	
évdijas	255	
Összesen =	267	tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—	
évdijas	40	
Összesen =	40	taggal
felszaporodott =	307	létszáma.

Időközben elhalt:

Benitzky Dénes, nyug. kir. járásbiró ur . . 1
Falböck László, uradalmi gazdatiszt ur. . . 1
Galgon Mihály, köz- és váltóügyvéd ur . . 1
Ivacskovics György, volt krassómegyei főispán ur . 1

Okadatolt kérelem és eltávozás folytán:

Benedek Ignácz, tanár ur 1
Buday Antal, telekkönyvvezető ur . . . 1
Bukó Kálmán, tanár ur 1
Czveits Szvetisláv, városi aljegyző ur . . . 1
Cserey Zsigmond, orvos ur 1
Durmann Imre, közuti vaspályai pénztárnok ur . 1
Dr. Ehrenfest Mór, orvos ur 1
Fuchs-Füredy János, tanár ur . . . 1
Filipp Ede, cs. kir. katonai számtiszt ur . . 1
Gavrilovits Uros városi főjegyző ur . . . 1
Gyika Szilárd, kir. tanácsos s krassómegy. alispán ur 1
Gruics Z. J., kerületi iskolai igazgató ur . . 1
Hajnik János, nyug. kir. kincst.-igazgató ur . . 1
Hoffmann Károly, czukrász ur 1
Humburg Vilmos ur 1
Istvánffy István, közjegyző ur 1
Izsáaky Imre, birtokos ur 1
Kirják György, magy. általános bizt. társ. felügy. ur. 1
Losontzy Alajos, tanitó ur 1
Lugosi Casino 1
Mokry István, titkár ur 1
Markovits Gyula, birtokos ur 1
Podhratzky Andor, ügyvéd ur 1
Palla József, községi jegyző ur 1
Reiner Géza, ügyvéd jelölt ur 1
Rónay Mór, nagybirtokos ur 1
Rezucha Venczel, tanár ur 1
Schaeffer Károly, tanitó ur 1
Szegedi szabadelvü kör 1
Sztojánovits H. Bazil, birtokos ur . . . 1
Steiner Ferencz, nyug. polgárnagy ur . . . 1
Szepsy Lajos, postamester ur 1
Tokin István, városi aljegyző ur . . . 1
Tácz József, nyomdai üzletvezető ur . . . 1
Tóthfalusy Károly, birtokos ur . . . 1
Várnay Ádám, nyug. állami főmérnök ur . . 1

Weisz Károly, tanár ur 1
Zeh Ferencz, távirdaitiszt ur 1
Zsutty János, megyei árvaszéki t. elnök ur . . 1
Zimmermann Gyula, tanár ur 1

felmentettekkel kevesbedett = 44 tag

leszámitásával a társulat ma = 263 tagból áll, — kik közül — nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint — jelesül:

2 alapitó tag által földtehermentési kötvénybe à 100 frt. fizetett = ... 200 frt. — kr.

1 alapitó tag által szőllődézsma váltság kötvénybe à 100 frt. fizetett = ... 100 frt. — kr.

7 alapitó tag által készpénzben 100 frt. illeték szerint . . . . 705 frt. — kr.

1 alapitó tag által készpénzben 200 frt. illeték szerint . . . . 200 frt. — kr.

és az 1878. február hó 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán „a pénztári tartalék tőkének“ gyarapitására a költekezési készletből . 150 frt. — kr.

annak idejében lefizetett és befolyásukhoz képest „tartalék alap czimén“ a temesi takarék-pénztárban gyümölcsöző-leg elhelyezett . . . . 1055 frt. — kr.

és ezen tőkésitett összeg után 1878. év végéig felszaporodott kamattal együtt . . . . . 1374 frt. 90 kr.

továbbá elnöki uton 1879. évi január 20-án átvett Nagyságos Bay Ilona urnő és alapitó tag által, a muzeum gyarapitására ajándékozott és a temesi takarék-pénztárban elhelyezett . . . . . 49 frt. 50 kr.

ugyanazon uton 1879. évi január 29-én átvett, a néhai Báró Lo-Preszti-féle „siremlék felállitása után megtakaritott és a temesvári I-sö takarék-pénztárban siremlék fentartási alapczimén“ elhelyezett . . . 180 frt. 2 kr.

ugyanazon uton 1879. évi április 30-án átvett nagyságos Folly Emil cz. kanonok társulati tag által a „muzeum gyarapitására“ ajándékozott és a temesi takarék-pénztárban elhelyezett . . . . . 25 frt. — kr.

hozzáadásával összesen = 1929 frt. 42 kr.

tevő kezelésem alatt álló „tartalék-tőke“ alapja van a tekintetes társulatnak. — Illetve a társulati szükségletek fedezésére befolyt alapot. —

Számadásom következő jelesül

1-ször. Az 1878. évi május 23-án tartott közgyülés alkalmával felolvasott s felmentetésemmel tudomásul vett VI-ik évi beszámolásom szerint további kezelésemül szolgált . . . . . 573 frt. 32 kr.

2-szor. A mult évi május 23-ki közgyülés megünneplése ötletéből tartott mükedvelői előadás jövedelmeként a társulati muzeum javára Deschán Achill társulati tag urtól átvett . . . . . 40 frt. — kr.

3-szor. Nagyságos Bay Ilona urnő által felajánlott 100 frt. II-od alapitóitagdij lefizetéséig (mint a tartalék alap elszámolásából kivehető, már le is fizetett) illetékes évi kamat fejében . . 5 frt. — kr.

s ugyan az által 1879. évi május 7-én vett postai utalvány értelmében kötelezőleg felajánlott III-ad alapitói tagdij lefizetéséig illetékes évi kamat fejében küldött . . . 5 frt. — kr.

Összesen 10 frt. — kr.

4-szer. A kezelési naplóm tanuságaként a VII-ik évfolyam alatt összesen 186 év dijas tag által 5 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 930 frt. — kr.

5-ször. 37 tag által diploma dij fejében 2 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 74 frt. — kr.

6-szor. A pénztár érdekében fizetésre felhivott vidéki társulati tagok által okozott postai bérek megtéritéséből befolyt 1 frt. 18 kr.

7-szer. 2351/6075 számu 2 drb. földtehermentési kötvény tartalék tőke alap után 1878. évi január 1-től december 31-ig illetékes évi kamat fejében . 9 frt. 77 kr.

15614. számu szőllő váltsági kötvény tartalék tőke alap után 1878. évi május 1-től 1879. évi április 30-ig illetékes évi kamat fejében . . 4 frt. 64 kr.

az állami adó lefizetése után összesen befolyt = 14 frt. 41 kr.

mindössze bevételezett = 1642 frt. 91 kr.

költekezési alapból. —

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak napló 6-ik száma szerént a társulati muzeum kezelése és fáradságának elismeréséül jutalom czimén kiutalványozott . . 100 frt. — kr.

2-szor. Miletz János társ. titkár urnak napló 41., 122., 193., számai tanuságaként 1878. évi márczius 1-től 1879. évi augusztus 31-ig terjedő $1^{2}/_{4}$ évi tisztelet dija fejében 3 db. nyugta mellett . . . . 300 frt. — kr.

3-szor. Miletz János társulati titkár urnak — napló 10., 42., 163., 164. számai szerint a társulat érdekében beszerzett irodai szerek, szakkönyvek, levél és boritékpapir, postabélyeg és bér czimü kiadásai megtéritésébe elnöki utalvány folytán . . . . . 46 frt. 97 kr.

4-szer. A társulati muzeum berendezésére s egyéb szükséges volt javitásokra forditott költség czimén, jelesül napló 3. száma szerint Schiller Ignácz ur utján megszerzett a töröktől visszafoglalt időbeli Temesvár térképeért . 5 frt. — kr.

napló 11. száma szerint Klein Márton lakatosnak a muzeumi szekrényzárak javitásáért . . . . . 1 frt. 20 kr.

napló 15-ik száma szerint Schwefelberg vésnöknek a muzeum számára készitett stampigliáért . . 10 frt. — kr.

napló 22. száma szerint Tyroler A. a muzeumnak Dettáról mammut álkapcza és fogért fizetett posta bérre — frt. 38 kr.

napló 106. száma szerint Klein Márton lakatosnak a muzeum ajtó s ablakok vaskorlátaiért . . . . . 16 frt. 40 kr.

napló 116. száma szerint Koschitzka Karolina öreg asszonytól megszerzett mult századbeli Breszlau és Prága rézmetszéseiért . . . 10 frt. — kr.

napló 161. száma szerint Kririn Frigyes asztalosnak a muzeum számára készitett csinos 2 m. hosszu és $1^{1}/_{2}$ m. magas éremszekrényért . 65 frt. — kr.

Összesen kiutalványozott nyugták mellett = 107 frt. 98 kr.

5-ször. A társulati pénztár érdekében tett kiadásokra, jelesül napló 150. száma szerint engedélyezés folytán 1879. évre hozatott „sorsolási Értesitőért“ 3 frt. 05 kr.

napló „több számai alatt“ a társulat vidéki tagjai által postán küldött

illetékeik után fizetett posta bérekre összesen . . . . 1 frt. 91 kr.
napló 27., 35., 91., 114., 194., 199. számai szerint a kültagokkal levelezésre szükségelt levélpapir, boriték, utánvételi lap és posta-bélyegekért fizetett . . . . . 5 frt. 46 kr.

Összesen 10 frt. 42 kr.

6-szor. Magyar testvérek nyomdatulajdonosnak jelesül napló 73., 126., 172., 187. számai szerint a társulat nevében kiadott „Értesitő“ 1878. évi III., IV. és 1879. évi I. II. füzeteinek kiállitásáért . 454 frt. 60 kr.
napló 4., 36., 37., 149., 197. számai szerint a pénztári kezelés előmozditására szükségelt nyomtatványok u. m. hátralékos tartozás lefizetésére felhivó ivekért, nyilvántartási lajstromért és spanyolviaszért fizetett . . . . 12 frt. 60 kr.

Összesen 467 frt. 20 kr.

7-szer. Az alapszabályok értelmében előirt diplomák kiállitásáért Fürk Gusztáv könyomdásznak napló 33., 34., 200. számai szerint . . . . . 61 frt. 10 kr.

8-szor. Napló 73. 151. számai szerint Bárth János társulati szolgának 1878. évi január 1-től deczember 31-ig terjedő fizetése fejében . . . . . 20 frt. — kr.

Elnökileg kiutalványozott nyugták folytán mindössze 1113 frt. 67 kr.
kiadott összegnek a fennebb jövedelemként elszámolt 1642 frt. 91 kr.

bevétellel összehasonlitása szerint a pénztárba találtató 529 frt. 24 kr.
költekezési készleten kivül — van még a tekintetes társulatnak a különvezetett nyilvántartásom tanuságaként jelesül: Schák Fülöp temesvári lakos alapitó tag urnak tartaléktőke alap czimén kötelezettségének meg nem felelése miatt még ma is kintheverő . . 100 frt. — kr.
6 évdijas tag urnál $187^{3}/_{4}$-ki II-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 30 frt. — kr.
29 évdijas tag urnál $187^{4}/_{5}$-ki III-ad évről egyenkint 5 frt. szerint . . 145 frt. — kr.

38 évdijas tag urnál $187^{5}/_{6}$-ki IV-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . .	190 frt. — kr.	
54 évdijas tag urnál $187^{6}/_{7}$-ki V-öd évről egyenkint 5 frt. szerint . .	270 frt. — kr.	
117 évdijas tag urnál $187^{7}/_{8}$-ki VI-od évről egyenkint 5 frt. szerint . .	585 frt. — kr.	
222 évdijas tag urnál $187^{8}/_{9}$-ki VII-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . .	1110 frt. — kr.	2330 frt. — kr.
	s igy mindössze	2430 frt. — kr.

hátralékos követelése is, melynek behajtása iránt intézkedni méltóztassék.

Temesvárott, 1879. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fenti számadást ugy bevételi mint kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló- és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatunk alapján, a számadót a további felelősség terhétől ezen számadásra nézve felmentendőnek véljük.

Temesvárott, 1879. évi május hó 25-én.

Déschán Achill.
Korbonits János.
Dr. Niámessny Gyula.
Vizsgáló bizottság.

Odor Samu pénztárnok ur jelentése, mely kimerítő s örvendetes képet nyujtott a vagyoni helyzetről, általánosan elismerés- és élénk éljenzéssel fogadtatott s az önzetlen keblü, fáradhatlan tevékenységü pénztárnok urnak a közgyülés a méltán megérdemlett legnagyobb elismerést s köszönetet fejezte ki s miután az április havi választmányi ülésen kiküldött számvizsgáló bizottság tagjainak, nevezetesen: Déschán Achill, Korbonits János és dr. Niámessny Gyula uraknak a pénztárnoki számadásra nézve tett előterjesztése megtörtént, a közgyülés Odor Samu pénztárnok ur részére a felmentvényt a nyolczadik évi számadásra nézve kiadatni rendelte, s egyuttal a választmányt megbizta, hogy a kint levő tetemes hátralékok beszedéséről sürgősen intézkedjék.

A pénztári ügyek elintézése után a tárgysorozat szerint következett Pesty Frigyes külválasztmányi tag ur ily czimü értekezésének felolvasása: „A történeti-földrajz kérdései Torontálban," melyet a nagynevü szerző távollétében, miután bokros teendői miatt a közgyülésen személyesen megjelenhetni akadályozva volt, Dobó László helybeli választmányi tag ur olvasott fel. Az okmánybuvárlat mezején s a kutfő-nyomozás terén országszerte hirneves szerző nagybecsü értekezése, mely déli vidékünk, különösen Torontál földrajzi viszonyainak ismertetéséhez a régmultra nézve uj, eddig ismeretlen adatokkal járul s földrajzilag azon viszonyokat, melyek a mozgal-

mas századok nehéz és mostoha körülményei között elmosódtak, ujabb világitásba helyezi, általános érdeklődést keltett s a felolvasás befejeztével a távollévő nagynevü történetbuvár élénken megéljeneztetett s a közgyülési határozat folytán az értekezés egész terjedelemben a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni. .

Ezután a tárgysorozat szerint a Szandics István választmányi tag ur elhalálozása folytán egy taggal megfogyott társulati választmány kiegészitése következett s elnök ő méltóságának inditványára egyhangulag s éljenzések között uj választmányi tagul ft. Kasics Károly püspöki levéltárnok ur választatott meg a rendes tagok sorából, ki már eddig is a társulat ügyei körül tanusitott ritka érdeklődéseinek többszörös tanujelét adta.

A társulati választmány kiegészitése után az inditványok tárgyalására került a sor. Először felolvastatott Turcsányi Rudolf társulati tag ur azon inditványa, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" egy kirándulást tervezne a régészet érdekében Oraviczára és Aninára; mely inditvány azon okból, hogy ezen vidéken a kutatásra nézve nem sok alkalom kinálkozik, elejtetett.

A második inditványt Boleszny Antal választmányi tag ur tette egy, az Al-Duna balpartján felállitandó s gróf Széchenyi István nagyságát megörökitő emléklapra nézve; a harmadik inditványozó Ambrus József társulati tag ur volt Ó-Szt.-Annáról, az ipartörvény értelmében feloszlatott czéhek emlékeinek összegyüjtése érdekében; végül az inditványok sorát Löwy Miklós társulati tag ur fejezte be azon inditványával, hogy rendeztetnék egy történet-régészeti s iparmü-történelmi kiállitás Temesvárott, melynek tiszta jövedelme a délmagyarországi muzeumépület felállitására fordittatnék; mindahárom inditványra nézve a közgyülés azon határozatot hozta, hogy beható s érdemleges tárgyalásuk a legközelebbi választmányi gyülések egyikén történjék.

Az inditványok tárgyalása után tagválasztások történtek. Elnök ő méltóságának inditványára főmagasságu dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek ő eminentiája, dr. Hampel József muzeumi régiségtári őr Budapesten; s dr. Szentkláray Jenő választmányi tag ur inditványára Salamonfái Rátky Emil ur, a bécsi cs. kir. udvari kamarai levéltár igazgatói adjunctusa, a közgyülés nagy éljenzései között tiszteletbeli tagoknak választattak; továbbá Kümmer János Henrik nagy-váradi kanonok ur ő nagysága 100 frt. lefizetése mellett, melyet Glasz János ur, a centenariumi bizottság pénztárnoka által küldött be a társulat pénztárába, az alapitó tagok sorába lépett s végre rendes tagokul megválasztattak: Rósen Pál plébános Osztern, Hricsófszky József uradalmi tiszttartó Klopodián, levélileg ajánlja Turcsányi Rudolf rendes tag ur Klopodián, s Jakabffy Aladár gyógyszerész Blumenthálon, ajánlja Dobó László választmányi tag ur; a megválasztott tiszteletbeli, alapitó s rendes tagoknak a közgyülés határozata folytán a társulati „Értesitő" s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Végre a tárgysorozat utolsó pontja értelmében a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rötth László, Korbonits János és dr. Niámessny Gyula urak kérettek fel s miután dr. Szentkláray Jenő választmányi tag ur inditványára elnök ő méltóságának a társulat ügyeinek tapintatos vezetéséért meleg elismerés és hálás köszönet szavaztatott s a tárgysorozat kimeritve lévén, a közgyülés elnök ő méltósága által a jelenvoltak lelkesült éljenzései között befejezettnek nyilvánittatott.

A közgyülés alkalmával tett inditványok.

I.

Inditvány.

Boleszny Antal választmányi tag, az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen inditványozza, hogy az Al-Duna balpartján valamely festőibb ponton egy, gróf Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklap állittassék fel, s inditványa igy hangzik:

Mélyen tisztelt közgyülés!

Az 1876. évi májushó 31-én tartott 5-ik évi közgyülésünkben két inditványt tettem. Az első inditványom a Rám a közelében hősi halállal kimult báró Lo-Presti József hadnagy emlékére felállitandó szoborra, a második pedig az Al-Duna balpartján a gr. Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklapra vonatkozott. Mindkét inditványom elfogadtatott.

Ma örömteljesen emlékezem meg, hogy a Lo-Presti-féle emlékszobor felállitásának eszméje már testté vált, amennyiben mélyen tisztelt elnökünk Ormós Zsigmond ő méltósága fáradhatlan tevékenysége által az emlékszobor leleplezési ünnepe multévi november 3-án Ó-Palánkán már megtörtént. Ennek következtében azt inditványozom, hogy a mai közgyülés elnökünk ő méltóságának ezen fáradhatlan tevékenységeért és társulati érdekeink előmozditásáért teljes elismerését és köszönetét jegyzőkönyvileg megörökitse.

A második inditványomra hozott határozatnak kivitelét eddig a keleti háboru akadályozta meg. Miután a török-szerb és az ezt követett keleti háboru lezajlott, azt inditványozom, hogy az 1876. évi közgyülésünkön a második inditványomra hozott határozat kivitelére a mai közgyülés szükebb körü bizottságot küldjön ki.

Temesvárott 1879. évi junius hó 5-én.

Boleszny Antal,
választmányi tag.

II.

Inditvány.

Ambrus József társulati tag inditványt tesz az ipartörvény értelmében feloszlatott czéhek emlékeinek összegyüjtése tárgyában. Felolvastatott az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen.

Mélyen tisztelt Társaság!

Az ipartársulatok életbeléptével a hazai régi czéhek megszünvén létezni, emlékezetük a történetnek adatott át. Ezen egykor oly jeles és hasznos czéheknek articulusai, alapszabályai és viselt dolgai a hazai ipartörténethez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják, melyek nélkül hazánk ipartörténetét megirni teljesen lehetetlen.

Tekintve e nagy feladatot s a már hazánkban, különösen Ipolyi Arnold püspök és Römer Flóris urak kezdeményezése folytán megindult munkásságot;

tekintve továbbá azt, hogy ezen czéhek alapszabályai feltétlenül szükségesek a „Codex Articulorum Cehalium“ megirásához, mi csak ugy, s akkor lehetséges, ha az összes hazai czéhek articulusai a nyilvánosságnak átadatván, közkincscsé tétetnek;

tekintve továbbá azt, hogy Délmagyarország áldott nagy területén hajdan számos ilyen czéh virágzott, melynek articulusai ma már — mint érvénytelenek — a lomtárba kerültek, s nagyon közel állnak az elpusztuláshoz;

tekintve végre azt, hogy társulatunk e téren még igen keveset tett: nehogy tehát az ipartörténet iránti érzéketlenségről vádoltassunk; s nehogy társulatunk e téren mulasztást szenvedjen s mások után álljon, s végre nehogy szemrehányást tegyen egykor önmagának közömbössége miatt, bátorkodom tiszteletteljesen inditványozni: mondja ki a t. nagygyülés, hogy az e téreni munkálkodás korszerü és szükséges s azért társulatunk tagjai felszólitandók, hogy munkásságukat e térre is irányozzák s igyekezzenek a Délmagyarország területén egykor létezett czéhek articulusait az elveszéstől megmenteni s vagy feldolgozva, vagy eredeti állapotukban társulatunknak megküldeni.

Temesvárott, 1879. junius 5-én.

Ambrus József,
társulati tag.

III.

Inditvány.

Lőwy Miklós társulati tag inditványt tesz egy történet-régészeti és iparmü-történelmi kiállitás rendezésére, melynek tiszta jövedelme a temesvári muzeum-épület felállitására fordittatnék. Felolvastatott az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen.

Mélyen tisztelt közgyülés!

Társulatunk immár szép gyüjteményével bir a régészeti, történelmi mütárgyaknak, melyek hazarészünk lelkes fiai és leányai áldozatkészsége folytán jutottak a társaság birtokába.

Ezen oly nagy buzgalommal és annyi fáradsággal összegyüjtött tudományos anyag azonban holt és gyümölcstelen tőke mindaddig, mig az a nagy közönség használatára közszemlére ki nem állittatik.

Ez okból oda kell tehát társaságunknak törekedni, hogy a már meglevő gyüjteményt hozzáférhető, alkalmas helyen állandóul elhelyezze.

Örvendek, hogy ezen, nemcsak társulatunk minden egyes tagjának, hanem hazarészünk derék, hazafias s müvelt közönségének is már régóta hő óhaját képező szép eszme létesitése, valószinüleg valósulni fog. Erre legalább méltán lehet következtetni azon szép pénzbeli adományok után, melyek az emlitett czélra már eddig is befolytak.

Nem vagyok pessimista: de még sem merem hinni, hogy az ily önkénytes adakozásokból befolyandó pénzösszeg tökéletesen elegendő legyen a tervbe vett muzeum-épület felállitásához.

Szerény nézetem szerint e czélból legjobb volna, ha társulatunk eltekintene attól, hogy a centennariumi ünnepély méltó megünneplése abban maradt s vissza nem rettenve az ily eszmék keresztülvitele elé gördülő akadályoktól, férfias karokkal ragadná meg az alkalmat egy történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendezésére, melynek tiszta jövedelme a temesvári muzeum-épület felállitására fordittatnék.

A történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendezése szempontjából kivánatos volna, ha megyénkint bizottságok alakulnának s Bonnaz Sándor megyés püspök ur ő nagyméltósága felkéretnék, hogy rendeletet bocsátana ki a délmagyarországi r. kath. esperesi hivatalokhoz, hogy kerületökben minden lelkész ur figyelmeztessék az egyházaknál található iparmütörténelmi és régészeti kincsek beküldésére. Ha a nagynevü püspök ur megadja az utasitást, a lelkész urakon nem fog mulni ez ügynek felkarolása s a sekrestyékben levő régészeti és iparmütörténelmi tárgyak felkeresése és annak idején a kiállitásra leendő beküldése. Ha valakitől megvárhatni, ugy a lelkész uraktól leginkább, hogy a hazai mütörténelem iránt érdekkel viseltessenek. Magyarországnak legjelesebb kutatói e téren a lelkes főpapok. A római kath. lelkészek rendezték a mult évben is a biharvármegyei történet-régészeti s iparmütörténelmi kiállitást és az egyházak küldeményei képezték annak legnevezetesebb kincseit. Erős meggyőződésem tehát, hogy a délmagyarországiak sem fognak elmaradni a biharvármegyeiektől.

A nagy feladat megoldása elé netán gördülő akadályok ne szolgáljanak indokul arra, hogy annak megoldása meg sem kisértessék, hanem ha lehetséges a temesvármegyei gazdasági egylet által jövő évben rendezendő gazdasszonyi-ipar kiállitással egyetemben, egy olyatén történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendeztessék, mely társulatunk méltóságának és országos hirnevének megfelel s a magasztos ügybe vetett erős bizalomnál fogva azt bátorkodom inditványozni:

miszerint a tárlat rendezése szempontjából szükséges lépések megtételére a társulat kebeléből egy bizottság küldessék ki.

Módos, 1879. junius 2-án.

Löwy Miklós,
társ. tag.

Kimutatás a régészeti muzeum gyarapodásáról.

Miletz Jánostól.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma a lefolyt egyleti évben, vagyis 1878. évi májustól 1879. juniusig a következő gyarapodást tünteti fel, és pedig:

I. Régi tárgyakban.

1) Dr. Lenhossék József, kir tanácsos s egyetemi tanár urtól egy sajátos alkatu (makrokephal) koponya, mely Csongrádon találtatott. 2) Dr. Szentkláray Jenő urtól régi szövet maradványok, melyeket beküldő az arácsi pusztatemplom sirboltjában fedezett fel. 3) Ugyanattól egy római fel-

iratos sirkő, melyet szinte Arácson a templom romok között talált. 4) Ugyanattól egy kőbalta részlet, mely több oldalon a csiszolás kezdetleges állapotát tünteti fel, lelhelye a torontál-megyei Borjas. 5) Árvay Mór urtól egy gabona őrlőkő, lelhelye a Merczyfalva (Kárány) melletti avarsánczok. 6) Ambrus József urtól egy nagy barbár edény; egy kisebb bögre; egy nagy közepén kétrészre osztott tál; két orsó fej; két agyag karika; barna tál födő; 8 darab vékonyabb, vastagabb edény darab; aranynyal átszött ruha foszlány; bronzvéső, melyeknek lelhelye Ó-Béba, Majdan és Rábé Torontálmegyében. 7) Ugyanattól 24 darab különféle alaku, szinü s czifrázatu barbárkorszaki edénytöredék s egy csiszoló kő; lelhelyük Ó-Béba. 8) Tyroler Adolf urtól egy mammuth fogrészlet, lelhely Nagy-Semlak, hol a sümegi hegyorom közelében találtatott. 9) Aladics István urtól két darab rozsdás kardrészlet, 2 darab szarvas agancs s egy kőgolyó; lelhely Beregszó, hol a „Jér“ nevü mellék csatorna ásatásakor találták a vaspályahid közelében. 10) Hertelendy József főispán urtól egy hosszu pallos alaku kard, mely Tarras község határában a halászok által a Tiszából vonatott ki. 11) Ormós Zsigmond elnök urtól 20 darab és pedig három római tégla töredék Szerb-Pozsezsenáról; két római tégla Zsidovinból; mozaik padozatrészlet, lelhely Viminacium romjai; két darab piskóta alaku római téglácska Viminacium romjaiból; mészszel töltött téglacső, lelhely Temesvár gyárváros; ágyugolyó, vas burkolat- s fogantyuval, lelhely Orsova; két darab nagy lópatkó Orsováról; egy emberi koponya Orsováról; peremes tégla, mely öt helyen át van lyuggatva, lelhely a Pancsova melletti Karaul nevü erőd helye; egy nagyobb s egy kisebb vas golyó, a Karaul erődből; vas buzogány-gomb, a Karaul nevü erődből; vas sarkantyu a Karaul nevü erődből; két darab sodrott nyelü görbe hegyü kés, a Karaul nevü erődből; két darab csizma patkó a Karaul nevü erődből; két darab bölény csont, lelhely mint az előbbi; vas puskacső, lelhely a Pancsova melletti Orosa; szines agyag gyöngyök, lelhely Szakálháza, hol 1872. deczember havában a vizszabályozási munkálatok alkalmával találták. 12) Rosenthal Károly urtól egy görbe kardpenge „Fringia“ felirattal; egy fahüvelyes török görbe kard, a pengén a félhold bemetszete látszik; egy fekete bőrtokkal ellátott hosszu tőralaku kard. 13) Bay Ilona urnőtől egy mohdiszitményü máz nélküli cserép bögre, lelhelye Kereki Bihar-vármegyében. 14) Gróf Strahrembergi Strasoldo Gyula urtól egy sárgaréz hüvelyes csinos görbe kard, melynek pengéjen „Annó 1631.“ olvasható. 15) Wolafka Antal urtól egy csinos szerkezetü pisztoly. 16) Péch József urtól 17 darab tárgy és pedig: egy őskori fekete bögre, két darab kiégetett földtapaszték, egy durva zabola, egy finomabb készitésü zabola, egy széles lópatkó, egy vas sarkantyu, egy kettétört vas véső, egy réz karika, egy ujabb hosszu fekete bögre ép füllel; négy darab emberi csont, egy fazékfödő töredék, két darab lapos táltöredék, s egy koponya darabjai. 17) Tauber Lajos urtól egy kereszt-alaku ezüst tárgy, melyen zsidó betük láthatók, lelhely Erdély; egy nagy ezüst gyürü, melynek fején virág-diszitmény s a félhold egy csillaggal látható, lelhelye a vingai szőllők 1878. tavaszán. 18) Hajnal Imre urtól egy két élü bronzkés, egy szarvas agancstöredék, lelhely Nagyfalu s Perjámos közötti keresztöltés az Aranka vize mellett. 19) Farkas Bálint urtól egy burnót szelencze szaruból, melyen ez olvasható: „Noces de Cana.“ 20) Fekete Zsigmond urtól 13 darab és pedig: két kőszilánk, négy darab durva cserép részlet, egy edényláb töredék, egy eltört kősuly, egy ép égetett kősuly, egy sima kőlap s három darab agancs töredék. 21) Dragovanits György urtól egy régi kovás pisztoly,

melynek agya réz foglalványokkal van diszitve; s egy diszes szarvas agancstülök. 22) Folly Emil urtól egy mumia fakoporsó disz, mely Egyptomban Gizeh mellett találtatott s egy mumiát ábrázoló szobrocska. 22) Tokody Jenő urtól egy faragványokkal diszitett sétabot. 23) Id. Mogyoróssy János urtól egy régi vizvezető cserépcső, lelhely Békés Gyula. Végre itt kapcsolatosan felemlitem, hogy Ormós Zsigmond elnök ur Bay Ilona urnő ő nagyságának diszes aranykeretbe foglalt arczképével kedveskedett a társulatnak s Báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája Mária Terézia királyné szobrával.

Az erovat alatt felsorolt gyarapodás összesen: 129 darab.

II. Érmek- és bankjegyekben.

1) Breinfolk Ferencz urtól 18 darab réz, s 9 db. ezüst ujabbkori különböző értékü s országbeli pénz; továbbá 9 db Kossuth és osztrák bankjegy s egy darab szászkabányai assignata. 2) Fehér János urtól 2 darab római réz, 16 db. ezüst s 11 db. réz ujabbkori pénz. 3) Pick János urtól Aradról 20 db. réz és játékpénz. 4) Kostyál Béla gymnásiumi tanulótól egy Tiberius Constantinus-féle rézpénz. 5) Dungyerszky Jakab, Hertl Emil s Oszwald János gymn. tanulóktól 3 db. ezüst s 23 db. réz ujabbkori pénz. 6) Steinhübl Károly urtól egy 5 frtos Kossuth bankjegy. 7) Chapó Géza szinyerszegi körjegyző urtól 7 db. ujabbkori rézpénz s egy 1867-ki koronázási ólom-emlékérem. 8) Wolafka Antal cs. kir. tartalékos hadnagy urtól 7 db. réz, s 6 db. ezüst törökországi pénz, két ezüst koronázási érem s végre 23 db. osztrák réz, s 11 darab osztrák s németországi ujabbkori ezüst pénz. 9) Péch József kir. főmérnök urtól 3 db. kis ezüst dénár, melyek 1878-ban Puszta-Péklán találtattak Bács vármegyében. 10) Dr. Szentkláray Jenő urtól egy római ezüst, egy római réz érem s 2 db. ezüst dénár I. Ferdinand idejéből; a római érmek borjasi leletek, a dénárok pedig az arácsi templom-romok között találtattak. 11) Hajnal Imre perjámosi járási csendbiztos urtól 5 db. ezüst s egy velenczei köztársasági réz érem. 12) Staneszavlevits Mileva urtól 2 db. római réz érem, 1 db. I. Ferdinand- s 1 db. I. Lipót-féle ezüst dénár s 2 db. ujabbkori rézpénz. 13) Dragovanits György gyárvárosi alkapitány urtól 1 db. római réz s 5 db. különféle ezüst pénz. 14) Boleszny Antal urtól egy IX. Pius-féle pápai réz emlékérem s egy János-Kázmér király féle lengyel réz pénz. 15) Végh Lajos gymn. tanulótól Carolina-Augusta királynő koronázási emlékérme, egy rumániai s egy török réz pénz s egy török bankjegy. 16) Sonnenschein Mórictól egy db. I. Lipót-féle ezüst pénz. 17) Ambró György s Bingert János gymn. tanulóktól 10 db. különféle ujabbkori réz pénz. 18) Somoskeöy Antal legfőbb itélőszéki biró urtól két római ezüst pénz, az egyik Septimius Severus s a másik Alexander Severus veretü, lelhelyük Mehádia 1864-ben; továbbá egy meghatározhatlan rézpoltura. 19) Stetina Imre katonai lelkész urtól 2 db. kelet-római birodalmi arany pénz. 20) Horváth Károly urtól egy Constantin-féle római réz, egy IV. Béla-féle réz s 13 db. különféle országbeli ujabb s régibb ezüst s 10 db. ujabbkori, leginkább osztrák-magyar veretü réz pénz.

Az évi gyarapodás összesen: 2 db. arany, 229 db. ezüst s réz érem s 12 db. bankó.

III. Könyvekben

részint vétel, részint adakozás utján az évi gyarapodás 35 kötet s 16 füzet s nyomtatványokban 17 darab.

Egyveleg.

— A temesvári sefard hitközség érdekes nagy arany emlékéremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához a 25 éves ezüst menyegző alkalmából. Az arany érem csinos bőrtokban van elhelyezve, melynek felső részén 6 águ csillag látható arany nyomatban zsidó betükkel. A csillag sugarai ezen szót: „Adonai," tüntetik fel s a közepén ezen felirat áll: „Isten óvja Ferencz Józsefet Erzsébettel." Az emlék-érem előlapján a cs. kir. pár balra néző képei hü és szép mivü kivitelben láthatók ezen körirattal: „I. Ferencz József, Erzsébet ő felségeik" a hátlapon pedig a közepén: „Emlékérem ő felségeik nászünnepük XXV. évfordulóján 1854—1879. április 24." s e körül ezen zsidó felirat: Lesikaronkeila Keduscha sefardim Temesvár," az az „Emlékül a temesvári sefard hitközségtől 5639," a zsidó évszámitás szerint.

— Régi ércz ágyu találtatott legközelebb Kis-Kostély község határán a Temes folyó medrében; az ágyu sulya körül-belül 80 kilogramm, s Gyika Szilárd Krassó megye alispánja a vármegye nevében a nemzeti muzeumot ajándékozta meg vele. Igen szép, s dicséretre méltó alispán urnak azon buzgalma, hogy a régi kor ezen emlékét a nemzeti muzeumban elhelyezvén, az elpusztulástól megóvni sietett, de másrészt azt is megvárjuk tőle a jövőben, hogy adandó alkalommal a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumáról sem feledkezik meg, annál is inkább: mert a délvidéki leleteknek ha valahol, ugy itt van a legérdemlegesebb helyük.

— Kereki lelet Bihar vármegyében. Bay Ilona urnő egy csinos cserépbögrét ajándékozott muzeumunknak. Az edény egészen ép, máz nélküli s oldalán s a fülénél moh-féle diszitmények láthatók; találtatott a bihar-vármegyei Kereki helység határában, mely egykoron Bocskay István fejedelem birtoka volt.

— Puszta-péklai lelet Bács vármegyében. Péch József kir. főmérnök ur Puszta-Péklán az öntözési telep árkainak ásatása közben az 1878-ik év folytán különféle régibb s ujabbkori tárgyakra akadt, melyek között különféle zabolák, sarkantyu, vésők, réz karika, bögrék, barbárkori edénytöredékek stb. találtatnak s az egész lelet a kir. főmérnök ur szivességéből muzeumunkba került.

— Bronz-kori lelet. Nagyfalu s Perjámos között az Aranka vize mellett egy dombos helyen az itt készitett kereszttöltés épitése alkalmával egy méter mélységben 1878. őszén, egy kétélü bronz késre s egészen megkövült szarvas aganes töredékekre akadtak a munkások, emberi csontváz körül; a leletet Hajnal Imre torontálmegyei perjámosi járásbeli csendbiztos ur muzeumunknak küldé be.

— Vingai lelet. Az 1878. év tavaszán Vingán a szőlő munkálat alkalmával egy nagy ezüst gyürüre akadtak a munkások; a gyürü felső része apró vonalakkal van diszitve s a fején virágdiszitmény látható a félhold s egy csillaggal; a lelet kétségen kivül török-korszaki maradvány s Tauber Lajos ur szivességéből muzeumunkban lett elhelyezve.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

IV. FÜZET. 1879. OKTÓBER HÓ.

A történeti földrajz kérdései Torontálban.

PESTY FRIGYESTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi junius hó 5-én tartott közgyülése alkalmával.

Soha nemzet a földrajzban való járatlanságáért annyira nem lakolt, mint a magyar. A franczia nemzetről tréfásan szokták mondani, hogy nagy müveltsége daczára sokszor compromittálja magát a földrajzi tudomány elleni vétségei által, de ha az áll, a szemrehányás nem illetheti a müvelt franczíát, midőn saját hazájának geographiája forog szóban. Hogy állunk azonban e kérdésre nézve Magyarországon? A Dráva, Duna és Száva folyók közti országrész, mely hajdan négy vármegyére (Verőcze, Posega, Valkó és Szerém) volt felosztva, csak Verőczének némi kivételével, még a XVIII. század közepéig Magyarország egyenes és közvetlen részének volt elismerve, azóta azonban a dolgot ugy elfeledték a gondatlan hazafiak, hogy az emlitett tényről 1790. év felé már alig tudtak valamit.

Idegenek voltak azok, kik a Szlavonia elnevezést terjesztették és alkalmazták a fennebbi vidékre, az ő szivós czélzatosságuk kifárasztá azon keveseket, kik tán a dolgok jobb ismeretével birtak és következése lőn, hogy a Duna, Dráva és Száva közti vidék ma Szlavoniának neveztetik, de a hibás elnevezésnek még azon messzeható politikai következése is lett, hogy Magyarország e része a negyvenes években az államellenes mozgalomba belesodortatott és hogy az 1867. évi kiegyezés alkalmával Magyarország

testétől elszakittatván, a horvát törekvések hatásainak engedtetett át.

A geographiai tudatlanság egy tartomány elvesztésével bűntettetett!

Hol van még ilyen eset a nemzetek történetében?

Geographiai hamisitások egy, közönbösség és tudatlanság más részről azonban még az ujabb korban is fordultak elő, és majdnem hasonló következményeket vontak maguk után. Még a jelen nemzedék emlékezik arra, hogy a „temesi bánság“ tévelnevezés okul szolgált ez országrésznek az anyaországtól való elkülönitésére, melynek nemcsak idegen közigazgatást adtak, hanem inkább bátor mint igazságos emberek e vidéknek bár mikor létezett tartozandóságát Magyarországhoz tagadták, — tagadták ezt a katonai határszélekről is, — és az ötvenes évek elején más, önkényesen oda kapcsolt Duna és Tisza közti részekkel tágitva egy uj tartományt láttunk keletkezni, mely a belé lehelt gonosz szellemet az anyaország ellen fordità.

Szerencsétlen háboruk következtében akármely nemzet vesztett már provinciákat, csak a magyar nemzet története mutat példát arra, hogy a történeti földrajz nem-ismeretéből származó rosz politika következtében is lehet provinciákat veszteni, nem hatalmas külellenség ellenében, hanem országának határai közt politikai és nemzetiségi pártokkal szemben, melyek dédelgetés folytán követelőkké lettek.

Látván tehát, hogy a tudománynak mily mélyenható gyakorlati jelentősége van a közéletben, jó lesz olykor-olykor a történeti földrajz terén is körülnézni, mely nálunk még meglehetősen parlagon hever, és észleléseinket a sok kétely és homály eloszlására közzé tenni.

Ma Torontálról akarok szólni, és ha ennek keletkezéséről, terjedelméről és országos állásáról nézeteimet előadom, azon kellemes helyzetben vagyok, hogy politikai vétségekről szólni nem vagyok kénytelen.

Mindenki tudja, hogy Torontál vármegye ma hazánk egyik legterjedelmesebb, leggazdagabb megyéje, többi kitünő tulajdonságairól nem is szólván, de a hajdankori Torontál egészen más volt, kivált a mi annak terjedelmét illeti.

Nemzeti történetünk első századaiban Torontál vármegye nem is létezett és midőn később megalakult, — mint társai közt a legifjabbik, terjedelemre aligha nem volt a legkisebbik.

Tudom, hogy ezen állitással az eddigi közhiszemmel jövök ellenkezésbe, azért nem is fogom elmulasztani nézeteimet a tudo-

mány segitségével igazolni, noha igen jól érzem állásom nehézségét, mert könnyebb azon történetiró feladata, ki valamit állit, mint azé, ki főleg a kritikára támaszkodva, tagadás által kiván a történeti valóságnak szolgálni.

Torontál vármegye a XIV. század előtt nem létezett és igy bizonyosan nem szerepelt azon 72 vármegye közt, melyre Magyarország III. Béla király idejében és még Rogerius, a tatárjárás verses leirója szerint is fel volt osztva. Horváth István egy alkalommal oda nyilatkozott, hogy az ő tudtával Torontál már a XIV. és XV. században fordul elő.[1]) Igaza van, de ennél többet most sem lehet mondani, daczára annak, hogy azóta egész levéltárak tartalma tétetett közzé, és vált hozzáférhetővé a tudományos buvárlat javára.

A legrégibb oklevél, mely tudtomra Torontál vármegyéről szól, 1326. évből való,[2]) és ez sem közöl többet a puszta névnél. Ujabbkori tanulmányok azt a meggyőződést érlelték, hogy a főesperességek kerületei a régi vármegyék területeinek felelnek meg; közel fekszik tehát a törekvés, hogy a főesperességek minőségétől kérjünk tanácsot Torontálnak keletkezési idejére nézve.

Ezt tevén, az eredmény az, hogy az 1332—1337 évekről készült pápai tizedlajstromban találunk ugyan torontáli főesperességet, a hozzá tartozó plébániák felemlitésével, de ez az aránylagos késői kor ki nem elégitheti azokat, kik eddig azon nézeten voltak, hogy Torontál az ősmegyék egyikét képezte. Más forrásból 1329. évben élt Péter nevü torontáli főesperesről van tudomásunk, de ez adat sem visz bennünket előre a régiség terén. Ha tehát a főesperességek és vármegyék területeit azonositjuk, Torontálnak létezését még a XIII. században sem tudjuk kimutatni, mert a nevezett században torontáli főesperességet sem ismerünk.

Midőn IV. Béla király idejében a Csanád nemzetség örökös birtokait megosztja, azok közt számos helység neveztetik, mely a Maros tövétől a Berzava folyóig elterjed, ugy hogy mulhatlanul Torontál vármegyét kellett volna megnevezni, ha e megye akkor már létezik vala. De bár mily részletesen foglalkozzanak okleveleink a gazdag és nagytekintélyü Telegdi-Csanád nemzetség birtokaival, ez oklevelek Torontál nevét nem ismerik, és midőn IV. László király 1285. évben a birtokosztályt megerősiti, az osztály tárgyát képező helységek szerint Arad, Csanád és

[1]) Tudományos Gyüjt. 1833. év X. füzet 121. lap.
[2]) Zichy-Codex I. k. 283. lap.

Temes megyében feküdtek, de egy sem Torontálban, noha azon területről van szó, melyet egy század óta Torontálnak nevezünk.

Ez is negativ bizonyság, de tán figyelmet érdemel.

Ha Bárány Ágoston azt állitja,[1]) hogy Torontál vármegye határai Szent-Istvántól a mohácsi vérnapig soha sem változtak, a combinatio kényszerüsége vezette őt tévutra, mert Szent-István kora nem ismert Torontál vármegyét, s hogy ennek határai hányszor változtak, abból egy kis izlelőt adnak majd az alábbi közlések.

A szomszéd Keve vármegye története Torontál multjára igen érdekes világot vet. Nem sikerült eddig háromnál több kevei főesperes emlékét kinyomozni. Azok egyike Pál, ki 1288. évben emlittetik, a miből kitünik, hogy Keve vármegye régibb Torontálnál; a többi kettő 1409 és 1430. évekből, tehát a XV. századból valók, és érdekes személyek csak az által, hogy mindkettő nemcsak kevei, hanem egyuttal torontáli főesperes is.

Ez adatok bizonyos tulsulyról és felsőségről tanuskodnak, melyet Keve gyakorolt Torontál felett, a mi különben más körülményekből is ki fog tünni.

Ez adatok megengedik azt a következtetést is, hogy Torontál vármegye a XIII. század lealkonyodása és 1326. év közt keletkezett, a mely állitásban minden esetre több jogosultság van, mint abban, midőn azért, mert mai torontálmegyei helységeket a XII. vagy XIII. században felemlitve találunk, feltesszük, hogy e helységek már akkor is Torontálhoz tartoztak.

Világosabbá teszem a kérdést, ha a régi torontáli területet legalább nagyobb vonásokban vizsgálatom tárgyává teszem.

A régi Keve vármegye délre a Dunáig terjedett, többi határait okleveleink segitségével szintén biztosan kijelölhetjük, éjszaki határa nevezetesen körülbelül a mai Begacsatornáig ért. Szentgyörgy, Ittebe, Párdány, Keve vármegyéhez tartozott, sőt még Idvarnok is, mely a Bega tulsó partján fekszik. A mai Torontálnak keleti része Temes vármegye hatósága alatt állt; igy Bogáros, Billét, Zsombolya, Tószeg (Heufeld), Csenej, Csatád, Kétsa, Bobda, Ivanda, Macedonia, Hetény, Peterda, Pártos, Tolvadia. E tájon, a Berzava és Temes összefolyásánál, Keve és Temes megye határai is összefolytak. Egy 1338. évi oklevél Borzuatuebaka nevü helységről tesz emlitést, mely nem egyéb mint Borzvatőbaka, azaz, a Borzva, Berzava tövénél, torkolatánál fekvő Boka. Tudjuk, hogy ott fekszik ma is Boka torontálmegyei helység, mely

[1]) Bárány: Torontál vármegye hajdana, 49. lap.

még arról is nevezetes, hogy az emlitett időben felében Temes, más felében Keve vármegyéhez tartozott.

Nem kevésbé érdekes pont a Nagy-Kikindához délre eső galadszkai puszta, mely nevét a hajdan itt virágzott Galád helységtől vette; e helységért három vármegye versenygett egymással terjeszkedési vágyában, mert Galád 1412. évben Torontál, 1550. évben Temes, 1561. (igy) évben Csanád megyéhez tartozott.

Ez a Csanád vármegye az, mely Torontált nyugotról és éjszakról szoritotta. Még az Aranka folyó sem szabott határt a csanádi területnek, mert ezen innen Szaján, Valkány, Hegyes (Idios), Bocsár stb. is tartozott Csanád megyéhez, mely hosszu félkörben Knézen át Szakálházig nyult be a mai Temes vármegyébe. Annál kétségtelenebb, hogy az Aranka és Tisza közti rész Morotva, Pádé, Csóka, Szanád stb. falvak Csanád vármegye kiegészitő részét képezték.

Igy állván a dolgok, nagyon kevés marad hátra, a mit torontáli területnek lehetne tekinteni még abban az időben is, midőn Torontál vármegyének létezése kétségtelen adatokból bizonyos. Ha Heufeld (Tószeg), Csősztereg temesi, Idvarnok kevei, Bocsár, Hegyes (Idios) csanádi helységek, és a mi azok mögött van, egyik vagy másik nevezett megyéhez tartozott, vajjon hol volt akkor Torontál? A felelet nem könnyü, de meg fogom kisérleni.

Első alapul szolgál a pápai tizedlajstrom, melynek keletkezése közel esik azon időhöz, melyről feltettem, hogy Torontálnak első alakulását látta. E tizedlajstromban mintegy husz plébánia soroltatik elő,[1]) melyek a torontáli főesperességet képezték, tehát Torontál vármegye területét is kijelölik. Feltünő, hogy az esperességi helységek sem maradtak mindig Torontál megye hatósága alatt, hanem csakhamar más szomszéd vármegye alá kerültek, — igy került Bóka, Ittebe és Urhida Keve, — Csávos, Csősztereg, Zsombolya Temes vármegyéhez. Torontálnak minden korszakban hű részei voltak: Becse, Becskerek, Beodra, Aracsa, Basahid, Tarras, Aradacz, Jankahid, Oroszi és a Becsével szomszédos Borgyas.

Tán felesleges mondanom, hogy a jelen kérdésben érdekelt vármegyék határaiban századok folyama alatt némi ingadozás állt

---

[1]) Oltványi Pál: „A csanádi püspöki megye birtokviszonyai“ czimü munkája 120. lapján több helységet olvasunk, de ez azért van, mert e helységek torzitott neveikkel többször is soroltatnak elő, mintha ezek mindannyi külön helységekre vonatkoznának.

be, és hogy értekezésem czéljára egy átmérőleges földrajzi állapotot fogadtam el, a mint ez ily szük keretben máskép nem is lehet, de ezen eljárás eredménye közelebb áll a történeti való egyes eseteihez, mint midőn a nemzetgazda átmérőleges árakat készit, vagy a statistikus a népmozgalom középállapotát szélső számokból magyarázza.

Miféle okok vezérelhették a királyt arra, hogy Torontál vármegyét alakitson, erre okleveleink teljes némasága mellett felelni, vajmi tulmerész dolog volna. Azt is kellene tudnunk, hogy a torontáli főesperesség miért és mikor alakittatott. De még reménynünk sem lehet, hogy erről szóló történeti bizonyságok valaha napvilágot lássanak.

Torontál mint földrajzi fogalom ruganyos anyagot képezhetett a régi időben, mely a szomszéd nagy vármegyék: Csanád, Temes, és Keve vármegye közt az érdekek kiegyenlitésére, surlodások mérsékletére szolgált. Biztos, meghatározott állapotot igen ritkán találunk; és miután a vármegye csak későn alakult, terjedelme igen kicsiny volt, nem csuda, hogy a torontáli főispánok a királyi oklevelek záradékában soha meg nem neveztetnek, mint ez más megyék főispánjaival történik, és hogy a történelem soká ilyenek létezését merőben tagadta. Csak az ujabb buvárlatnak sikerült nehány torontáli fő- és alispán emlékét megmenteni, mindnyájan a XV. században éltek, régiebbekről semmi hirünk.

Torontál és Keve vármegyék olykor együttesen tartották közgyüléseiket; igy 1347. augusztus 27-én Olnas mellett és 1364. julius 15-én Becskerek közelében. Ebből ugyan semmi alárendeltséget egyik vagy másik részére nem lehet következtetni, mert hiszen Krassó és Temes vármegyék is 1399. évben Temesvár mellett, Temes és Csanád vármegyék 1479. márczius 26-án Csanád mellett tartották közgyüléseiket, és ez oly szokás volt középkorunkban, mely az ország más vidékein is divott. Legfeljebb az illető megyék egymáshoz való közelebbi viszonyait jellemzi. De más kérdés az, mi oka lehet, hogy a temesi főispánok, kik közül sokan egyuttal más szomszéd vármegyék, mint Krassó, Csanád, Keve, Zaránd, Arad, Békés stb. főispánjai voltak, czimeikben nem viselték a torontáli főispánság czimét? pedig kételkednünk nem lehet, hogy voltak idők, midőn a temesi főispán hatósága Torontálra is közvetlenül kiterjedett, a melynek igazolására csak Kinisy Pál hosszas kormányzására hivatkozom. Kinisynél még jóval előbb Ozorai Pipo sok megyét összesitett hatalma alatt, 1405. évben Temes, Csanád, Arad, Krassó, és Keve vármegyék főispánjának nevezi magát. Miért nem egyszersmind torontálinak is? Csak

Torontál képezett volna oazist, melybe nem volt szabad lábát betenni Ozorainak? Valóban azon gondolatra kell jutnunk, hogy Torontál olykor-olykor eltünt a megyék sorából.

A kik hajdankorunk ismeretének forrásait ismerik, tudják, hogy a XIV. és XV. században Becse vármegyéről is történik említés. Buldre avagy a mai Beodra, Szőllős, Bárános, Csalános és más helységek ezen Becse vármegyében feküdtek; György Péter fia és Szász Mátyás 1405. évben becsei alispánok voltak, Vízközi Miklós, ki 1442. évben torontáli alispán volt, 1444. évben becsei főispánnak neveztetik, az utolsó évben egyuttal Bári Mihály is ül Torontálban a főispáni székben. Ezen adatok elégségesek, hogy lássuk, miszerint Becse és Torontál nem két külön vármegyének neve, nem két egymás mellett létező önhatóságu területet jelent, hanem hogy ezen elnevezés alatt egy és ugyanazon vármegye értetődik. E körülmény Becsének akkori fontossága mellett tanuskodik, mert az emlitett századokban nem Nagy-Becskerek volt a vármegye fővárosa, hanem Becse és az előttem ismeretes torontáli oklevelek nem Nagy-Becskereken, hanem többnyire Becsén, olykor Aracsán vagy Beodrán keltek. A mint Torontált Becse vármegyének, ugy Bihart is Várad vármegyének nevezték, a benne fekvő legfontosabb megyei helységről.

A Becse nevet találjuk utunkban akor is, midőn Torontál vármegye eredetének nyomozására utalunk. Egy 1451. évi oklevélben előforduló Becskerek és Becse torontáli helységek felemlitése alkalmából Horváth István bizonyosnak állitja, hogy mind amazt, mind a Becséket hajdan a Becsegregor franczia eredetü nemzetség birta,[1]) melytől, mint ő állitja, a nagyhirü gróf Bethlen család származik.[2]) Horváth István nagy tudós, kinek halhatatlan érdemei vannak, de azért az, hogy a franczia jövevény család Becsét és Becskereket birta volna, nem csak nem bizonyos, sőt épen semmi adattal nem igazolható. E. kategoriához tartozik Botka Tivadar jeles tudósunk azon állitása is, hogy Bechey Imre, és fiai Tütős és Vesszős Becse és Becskerek táján letelepedtek,[3]) mert ezen állitást sem támogatják okleveles bizonyságok. Ha a Becsegerege nemzetségnevet a Becskerek helynévvel összetartjuk, mint ezt Botka Tivadar teszi, csak egy lépés még odáig, hogy e két torontáli helységet a Becsegerege nemzetség

[1]) Tudom. Gyüjt. 1833. év X. füzet 121. lap.

[2]) Ezen állitáshoz is még némi kétség fér. V. ö. Nagy Iván: Magyarország családai I. köt. Apaffy és Bethlen czikk.

[3]) Századok 1874. év 419. lap.

birtokául nyilatkoztassuk, és e lépést megtették Ortvay Tivadar és Szentkláray Jenő jeles buváraink[1]), a mikép megtette már ő előttük Horváth István is. A Zichy Codex tanulmányozása azonban más meggyőződést nem eredményezhet, minthogy a Becsegerege nemzetség számos jószágot birt Hont, Bihar, Zaránd, Tolna megyében, legtöbbet Bars, Baranya és Bodrog megyében, igen keveset Arad és Csanád megyében, de nem birt semmit Torontálban, mely pedig azon korban, melyről az oklevelek szólnak, már létezett, és a többi megyékhez hasonló municipalis szerkezetnek örült. Ha a Becsegerege nemzetségről felteszszük, hogy Becse és Becskerek városok tőle kapták elnevezésüket, e birtoklás nyomának kellene lenni, vagy legalább annak, hogy e nemzetség Torontálnak más térein oly hatalmas volt mint az ország egyéb vidékein. Csak ugy volna érthető, hogy Becse azon tiszteletben részesült, miszerint Torontállal felváltva a vármegye elnevezésére szolgáljon. E helyett történeti forrásaink azt bizonyitják, hogy a Becsegerege nemzetség a Csepel szigeten fekvő Becse helységet birta, ha tehát a család névadó volt egynémely birtokában, ez inkább a Csepel szigeten történt, mint a Torontál és Bács megye partjait mosó Tisza déli tájain.

Vajjon a Becsegerege nemzetség csakugyan franczia eredetü volt-e, mint azt Kézai Simon nyomán tudósaink állitják, teljes hitelü adatok hiányában nem merném eldönteni; de ezen állitást nagyon gyanussá teszi azon körülmény, hogy családfája a legszebb magyar onomasticonnal diszlik. Apa, Lél Csata, Becse, Vesszős, Tütős valóban nem oly személynevek, melyek külföldi származásra mutatnak, és ha más családokban a külföldi származás traditioja még századokban át fel-feltünedezett a keresztnevekben, a Corves-ek utódjai nem képeztek volna kivételt, és ily jelenséget a Becsegerege nemzetségben, melynek nyomát hazánkban oklevelek alapján a XIII. század elejéig lehet követni, hasonlókép észrevennünk kellett volna.

A török hóditás korszakában, a régi magyar vármegyei szerkezet a Maros és Tisza közt bomlásnak indult. Az eddigi alakulásokból csak Temes vármegyének emléke emelkedett föl a többiek fölébe, és e megyére ruháztak oly fogalmakat, melyek azt kirekesztőleg nem illethetik. Csak igy lehet magyarázni azt a feltünő jelenséget, hogy a XVII. században Becse, Akacs és az azóta eltünt Somogy helység nyugaton, Marsina és a szomszéd vidék keleten Temes megyéhez tartozóknak mondatnak. A Tisza partjától Erdély határáig terjedő Temes megyét alig képzelhetni,

[1]) Csanád egyházmegyei Tört. Adattár I. 303. és 422. lap.

történeti valóságnak pedig feltüntetni bizonyára nem lehet. Azon állitás értékét, hogy t. i. Becse és társas helységei Temes megyéhez tartoztak volna, nagyon leszállitja azon körülmény, hogy itt valamely magyar nemes beigtatása elrendeltetik, — tehát in partibus infidelium. A bécsi kormány, mely azt elrendelhette, bizonyára nem birt hatalommal itt birtokbavezetést teljesiteni, — és a mi a földrajzi kijelölést illeti, azt nem kell oly szigoruan venni; tudta is a bécsi kormány hol feküdt Becse! A temesvári pasa sok gondot adhatott a németeknek, és azért, mivel Becse ezen pasa hatalomkörébe esett, könnyen Temes vármegye határait idáig terjeszthették a németek — gondolatjukban.

Más időben is adományoztattak a törökök hatalma alatt álló birtokok, és rendeltetik el a törvényes módon való beigtatás. Igy gróf Pálffy Pál nádor 1649. évben meghagyá a győri káptalannak, hogy gróf Csáky Lászlót zólyomi és komáromi főispánt a Győr, Esztergom és Torontál megyében fekvő birtokaiba beigtassa. Lipót király pedig 1695. évben hagyta meg a győri káptalannak, hogy gróf Csáky Lászlót, a fennebbinek fiát, az emlitett megyékben fekvő birtokokba beigtassa. Persze mindig hozzá tétetik ily alkalommal: „a mennyiben ez a törököktől való félelemből megtörténhetik.“ A beigtatás aztán sokszor valóban megtörtént, de távol a hely szinétől. Igy például a torontáli jószágok Tatán statuáltattak a Csákyaknak.

De az akkori tudomány is nagyon távol járt a valótól. Cantellio Jakab az ő földrajzi munkájában Torontál vármegyét Bihar és Külső-Szolnok vármegyék széleire helyezi, és miután sokan az ő nyomán indultak, a zavar terjesztését nagy részben neki kell tulajdonitani. Ortelius és Kreckwitz hasonlókép már a XVII. században oly térképeket tettek közzé, melyekben Torontál a Maroshoz éjszakra, és Békés megyével határosnak tüntettetik fel. A sorrend délről éjszak-felé az: előbb Temes, fölébe Csanád, Arad, Torontál, Bihar. Mind ezen térképeknél az a különös, hogy a torontáli helységek ott találhatók, hol valóban fekszenek, holott azon vidéken, mely a térképen Torontál nevével van följegyezve, csak oly helységek fordulnak elő, melyek a Berettyóparti Mező-Túrt környezik. Müller térképe III. Károly idejében készült; e térképen Torontál sikságát Temes és Csanád vármegyék foglalják el, Torontál pedig a Kunság, Külső-Szolnok és Békés vármegyék téreire van igtatva. Ugy látszik, hogy a hamis nyelvészkedés vezette tévutra az irókat. Valamint a Becsegerege nemzetségi névből következtették először Becskerek városának eredetét, ebből aztán azt, hogy a Becsegerege család Becsét

és Becskereket valóban birta, igy Torontál neve is sok fejtörést okozott. Azt képzelték némelyek, hogy e vármegye Túr városától vette elnevezését, a miért is Bombardi Mihály az ő topographiai munkájában Torontál határainak keletről a Berettyó folyót, nyugatról Külső-Szolnokot vagy a Kunságot, délről Csongrád, éjszakról Szabolcs vármegyét vallja.

Csáky Miklós váradi püspök is még bécsi tanuló korában kiadta Magyarország topographiáját, és pedig 1718. évben, a mely évben Bombardi munkája is névtelenül megjelent Bécsben. Torontál vármegyének fekvése mind a két munkában szórulszóra egyformán közöltetik, ugy hogy kételkedni sem lehet ezen munkák egymásra való hatásában. Csáky Miklós 1747. évben már mint váradi püspök földrajzi munkáját javitott kiadásban kivánta közrebocsátani. E miatt Békés vármegyéhez fordult azon kérelemmel, irná meg neki, mint áll most a megye? hogy munkáját javithassa és bővithesse. Egyuttal közli, hogy mit irt ő akkor (1718. évben) Békésről és a szomszéd megyékről.[1])

A felszólitás modorából kitünik, hogy Csáky Miklós még akkor sem tudta, hol keresse Torontál vármegyét, különben azt nem nevezhette volna Békéssel szomszédosnak; pedig akkor már közkézen forgott Timon Samu, a tudós jesuita munkája, (Imago antiquae et novae Hungariae) melyben Torontált a Tisza-part mellékére, Temes és Bács vármegyék közé helyezi.[2])

A bécsi kormány körében a régi tájékozatlanság még folyvást uralkodott, és ha az alább elmondandó eseményeket tekintjük, meg fogunk győződni arról, hogy ez a kormány nem tudta azt, mit engedett át a török birodalomnak a karloviczi békében, és mit foglalt attól vissza a paszaroviczi béke által.

A kormány 1720—1721. években Torontál vármegyét Békéssel akarta egyesiteni, de e szándék csak egy kis nehézségbe ütközött, t. i. nem tudták megtalálni Torontál vármegyét. Békés vármegye is maga részéről több közgyülésen tiltakozott ezen tervezett vegyes házasság ellen, egy általa nem is ismert társsal. Nevezetesen az 1722. évi országgyülésre megválasztott követeinek ezt az utasitást adta: Minthogy az a szándok forog fenn, Torontál vármegyét, mely még mai napságig sem fedeztethetett föl, országgyülésileg e nemes vármegyébe, t. i. Békésbe bekebelezni, ez okból gondoskodjanak a

[1]) A Topographia Magni Regni Hungariae 168. lapján Torontál vármegye ugyanazon szavakkal iratik le, a melyekkel Csáky Miklós azt teszi, — egy betü változtatása nélkül.

[2]) Timon i. m. 51. lap.

követek, nehogy ez a képtelenség valósuljon, és ez által a vármegyére valami teher rovassék; ellenmondás és tiltakozás tétetvén kötelességükké.[1])

Az 1722. évi országgyülés által azon czélra kiküldött biztosok, hogy Torontál vármegyét leirják, és a szerzett adatok alapján az adót kivessék, eljárásukban sikert nem arattak, mert Torontált oly vidéken keresték, hol annak hire sem volt.[2]) Épen ugy jártak, mint a már 1715. évben kirendelt bizottság, csak hogy az utóbbi, és annak küldői többi közt azt is elárulák, hogy Torontált már akkor keresték az országgyülés intézkedése alá eső vármegyék sorában, midőn áldott téreit nemzetközi szerződés még nem kapcsolta vissza az országhoz.

De ne csudálkozzunk felettén ezen amabilis confusión, hiszen megtörtént, hogy mérnökeink Gallicziát és Rámát is Magyarországban keresték soká; és napjainkban is még közel volt a veszély, hogy a Temes forrásait magába ölelő Szörény vármegyét Valkó vármegyének nevezzék el.

Helyes nézettel Torontál egykori fekvéséről birtak már Timon Samu, Bél Mátyás, Kaprinai István és más XVIII. századbeli irók, kik e megye ujraalakulása előtt irtak, de jellemző mégis, hogy kivétel nélkül szükségét találták annak, állitásukat történeti és diplomatikai adatokkal indokolni. A földrajzi ismeretek azonban még nem gyarapodtak annyira, hogy a megye fekvésén kivül annak határait, terjedelmét is megállapithatták volna.

Azonban ez oly kérdés, melyhez még ma is igen óvakodva kell nyulni. Bél Mátyás csak általában teszi fel, hogy a régi Torontál igen terjedelmes vármegyét képezett; ezt ő nem a helységek kijelölésével bizonyitja, mert hisz ő csak kevés torontáli helységet ismert még, hanem következteti ezt azon körülményből, hogy Torontálnak régen is két alispánja és több szolgabirája volt, mi arra mutat, hogy a közigazgatás szükségei a nagyobb megyékben szokásos személyzetet vették igénybe.[3]) De az érdemes tudós érvelése gyenge, és következtetését csak egyetlen példára alapitja, mely az ő rendelkezésére állt. Ma azonban több esetet ismerünk,

---

[1]) A Békés vármegyei közgyülési jegyzőkönyv e tárgyra nézve azt tartalmazza: „Siquidem Comitatum Torontal nec ad hoc usque tempus reperibilem huicce inclyto Comitatui incorporare niterentur, ea ratione ne huic conjunctioni inhaereatur, onusque non entis illius huic Comitatui supportandum injiciatur sedula adhibebitur cura, contradicetur et protestabitur."

[2]) Timon Imago antiquae et novae Hungariae, 48. lap.

[3]) Bél Mátyás: Temesvármegye leirásában. Kézirat.

midőn Torontálnak csak egyetlen alispánja volt. Ha Bél érvelésére kelletinél nagyobb súlyt fektetünk, mennyivel nagyobbnak kell tartanunk Keve vármegyét, melynek olykor három, sőt négy alispánja volt egyuttal?

Nekem e kérdésben Béltől eltérő nézetem van, és hogy a régi Torontál csak kis területtel birhatott, már fent kisérlettem igazolni. Maga Bárány Ágoston is, e megye derék monographusa, bevallja, hogy a hajdani Torontál csak félannyi lehete mint most — ámbár még azzal is nagyon sokat mondott, — csak annak elismerésétől vonakodik, hogy a mai Torontál legtöbbet a régi Keve vármegyétől foglalt. Bárány lelkiismeretes iró volt, és ő ugy nyilatkozott, a mint az ő korában máskép nyilatkoznia alig lehetett,[1]) ő őszintén kereste a valót, habár nem találta meg mindig. Senki sem fogja állitani, hogy mivel a vármegyék 1495. évben tiz-tiz követet tartoztak az országgyülésre küldeni, vagy mert 1848. év előtt minden vármegye részéről két követ megjelent, hogy azért a vármegye területe egyforma nagyságu volt.

Idegen hatalom, a háboru nyomora, és nemzetellenes politika sokáig tartotta hazánk e részét az anyaországtól elválasztva; történetünk e sötét lapjait mindnyájan ismerjük, de végre bekövetkezett az igazság órája is, és egy nagylelkü fejedelemnő meghallgatta a nemzet kivánságát. 1779. évben Torontál vármegye ujra és tettlegesen lett Magyarország kiegészitő része, és helyet foglalt a hon többi vármegyéi közt. Csalatkoznék azonban az, ki az ujra alakitott Torontálban a réginek képmását véli tekinthetni. Azok, kik annak területét a mult században kiszabták, ha akarták volna is, nem lettek volna képesek a régi Torontálnak határait csak megközelitőleg is eltalálni. Valóban furcsa időket élt akkor a nemzet, mely nem egyszer annak szükségét látta, hogy földrajzi expeditiók rendeztessenek az ország politikai alkatrészeinek felfedezésére. Bács és Bodrog vármegyét csak azért nem lehetett két külön törvényhatósággá alakitani, mert hosszu perlekedés és királyi biztosok, országos küldöttségek müködése után sem lehetett tisztába jönni, mi tulajdonkép Bodrog és mi Bács megyei terület. Végre is a két megyét törvényesen egyesiteni kellett, és igy a nehézségek előtt kitérni.

Torontál a Maros és Tisza közti vármegyék közt hajdan bizonyára nem volt a legnagyobbik, — de most az. Ez igy lévén, kérdés, hogy midőn a mult században a paszaroviczi békében visszanyert tartományt vármegyékre osztották fel, miért nem ne-

[1]) Bárány Ágoston: Torontál vármegye hajdana, 48. és 51. lap.

vezték azt a megyét, melynek nyugati határa a Maros torkolatától a Duna-Száva összeömléseig terjed, Csanádnak vagy Kevének? Itt nem alkalmazták a tételt: a potiori fit denominatio. Azonban erre is van analogia történetünkben, mert midőn a török hatalom a szörényi bánság nagy részét elfoglalta és abból csak az Orsovától éjszakra eső vidék megmaradt az erdélyi fejedelmek fensősége alatt, e területi maradvány nem olvadt belé a szomszéd Krassó vármegyébe, mely csorbitatlan állt meg az ellenséges invasio alatt, hanem a szörényi bánság töredéke olvasztotta magába Krassó vármegyét, melynek neve azóta eltünik történetünkben, és keletkezett a XVI. században Szörény vármegye, melynek határai Orsovától közel a Marosvölgyig terjeszkedtek, hol a Maros balpartján Arad vármegye határaival érintkeztek.

A hajdani Torontált tekintvén, nem érzem magamat felhiva, a régi dicsőségről, a régi fényről és nagyságról szólani, mert ez csak frázis volna. Ha léteztek is állapotok, melyekre ezen elnevezések illenek, csak sajnálnunk kell, hogy azokat nem ismerjük, — én ilyeneket nem fedeztem fel. De abból nem következik, hogy multunk iránt, ugy a mint lefolyt, legnagyobb érdekkel ne viseltessünk, mert a valónak ismerete mindig szükséges, és annak ellenkezője még a későbbi nemzedéket is sujtja. Tapasztalhattuk azt a mult században; tapasztalhattuk századunk ötvenes éveiben, és legujabban 1867. évben.

A gyakorlati élet a tudománytól elválhatlan. Egy század óta áll fenn az uj Torontál. Találjanak örömet annak hazafias lakói, hogy a jelen és a jövő az övék. E vármegye a hazának egyik büszkesége, — reménynyel, legjobb kivánsággal tekint reá mindenki. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a torontáliak tevékenysége a szellemi és anyagi haladás terén, és a nemzet dicsőségére történetünk legszebb lapjait fogja betölteni, a jövő történetiró nagy örömére.

Uj-Palánka multja és jelene.[1])

Böhm Lénárttól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi október havi választmányi ülésén.

„Hej, itt egykor e gyep felett
Sötétpiros harmat esett;
Fű, virág büsan lehajlott
S magyar szivből friss vért ivott."

Kisfaludy Károly.

Hazánk déli részén, folyamaink királya, a Dunának bal partján, a Karás és Nera folyók torkolatai között, emelkedik ki a magyar

[1]) Németből magyarra forditotta Miletz János szerkesztő.

mélysikból alig észrevehetőleg egy kis háromszögü fönsik, melynek területe a vizözönkor sem lehetett több 2000 □-méternél, s itt fekszik Uj-Palánka. Ezen fensik és az azt körülvevő ártér láttára, azon nézetre jövünk, hogy egykor ezen mocsáros vidék a Dunának valódi ága s a fensik egy kiemelkedő szigetet képezett, mint jelenleg is majd minden tavaszkor történik. Ezen strategiailag fontos szögletet már a történelmi őskorban is megemlitve találjuk.

Midőn a görög történetiró Herodot a Duna torkolatait meglátogatta, körülbelül 460-ban Kr. sz. előtt, Délmagyarországot és Erdélyt szerinte a Maris (Maros) mentében a kincses Agathyrsek,[1]) egy békeszerető és életre képes nép lakta volna, mely nagyon szerette magát aranyékitményekkel ékesiteni, és boldog, csendes de kéjelgő életet folytatott egészen a nőközösségig.[2]) Mintegy kétszáz év mulva az emlitett tartományokat a dáczialak vagy dákok foglalták el, egy hatalmas és harczias nemzet, melylyel később a világhóditó rómaiak is érintkezésbe jöttek.

Krisztus előtt 30-ban Octaviantól M. Licin. Crassus — a triumvir egyik unokája — küldetett római harczosokkal az aldunai tartományokba, melyeknek meghóditása után ezen hadvezér a dáczialak törzsekre is irányozta figyelmét.

Már a következő évben átkelt hadával a Dunán Dapyx dáczialak fejedelem ellen, ki nagyon erős állást foglalt el, melyet azonban a rómaiak árulás folytán körül táboroltak. Sokan állitják, hogy a kétségbeesett védők ezen alkalommal önmagukat végezték ki, s közöttük a szerencsétlen Dapyx[3]) is. A diadalmas vezér ezen sikerrel meg nem elégedvén, hadi szerencséjét még Zyraxes dáczialak uralma ellen is megkisérlé, kinek legerősebb védhelye „Genucla“ volt a Duna mellett, a mai Uj-Palánka; mert csak ezen helyre illik Dio Cassius helyrajza,[4]) mert itt voltak azon utjelek megőrizve, melyeket a bastarok Cajus Antoniustól elfoglaltak. A harczias római csapatok vizen és szárazon minden

[1]) Herodot IV. c. 48. és c. 184.

[2]) 1873-ban Fejértemplomban Piss nevü gazdánál házépités alkalmával több emberi csontváz ásatott ki s a vázak egyikén bronz függők, melyek kelt modorban voltak készitve és egy antik szinezetü üveggyöngyökből készült nyakék találtattak, melyeket Temesvárra küldöttem a történelmi és régészeti társulat gyüjteményébe. Ezen tárgyak talán még az agathyrzek korszakából származhatnak! Lásd egyébként a „Temesvárer Zeitung“ czimü lap 1860. évfolyam 188. és 189. számait.

[3]) Dio Cass. LI. 26. 1.

[4]) I. m. ugyanott. — Dio Cassiusnak ezen Genuclája tagadhatlan a mai Uj-Palánka. Pancsova, mint Schwicker tanár ur véli, („Neue Temesvárer Zeitung“ 1868. év 95. szám) bizonyosan nem volt, mert ezen város nem fekszik a Duna mellett; hanem a mocsáros Temes mellett.

akadályokat legyőzve, a várost rövid idő alatt hatalmukba kerité, mielőtt Zyraxes segélyt nyerhetett volna a scythéktól, kikhez folyamodott.[1])

Változó szerencsével tovább tartott a hadjárat Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus és Titus császárok alatt is egész Domitianig, ki alatt Decebal dácziai fejedelem, a rómaiak két seregét megvervén, őket szégyenletes békét kötni kényszerité.[2])

Trajan, az öreg Nerva halála után a „Caesarok trónjára“ emeltetvén, sietett a római sasokon ejtett szégyent megboszulni.

Ott, hol a Duna Szerbia egy éjszakra nyuló hegyvonalát sebesen körülfolyja és a Nera s Karas folyókat felveszi, a moesiai, jelenleg szerb part belső kanyarulatában, a mai Ráma helységnél feküdt egy jól megerősitett római castrum s ettől éjszakra Genucla (Uj-Palánka), mely ugy látszik, hogy ez időtájban már romokban hevert, mert ellenséges betörések által többszörösen elpusztittatott. Itt egy hajóhid épittetett, valószinüleg a két ott lévő sziget felhasználása mellett, mely midőn elkészült a 101-ik év tavaszán Krisztus születése után, ezen ment át Trajan hadserege élén dácziai területre, mialatt egy másik legátusa a Kazán szoros végénél kelt át a folyamon[3]) s a két sereg Karánsebes mellett Tibiscumnál egyesülvén a dácziaiakat több ütközetben legyőzte, s Decebalt lealacsonyitó békét kötni kényszerité. De ezen fejedelemre nézve az volt a legnagyobb csapás, hogy terjedelmes birodalmának egy részét, t. i. a délmagyarországi bánságot és a hátszegi völgyet Sarmizegethusa fővárossal a rómaiak foglalták el, kik is itt azonnal castrumokat épitettek s katonai állomásokat alapitottak, szóval ugy rendezték be, mintha örök időre itt szándékoznának maradni.[4])

Alig két évi fegyverszünet után Deczebal ujra összeszedé hadseregének maradványait egy döntő csatára. Trajan a „dácziai“ több izben meggyőzvén s uj fővárosát egész Dácziával együtt elfoglalta. Deczebal öngyilkossá lett, s birodalma elvesztvén önállóságát, s „Dáczia Trajana“ név alatt, mint császári tartomány a római birodalomhoz csatoltatott 106-ban Krisztus után.

---

[1]) Dio Cass. LI. 26. l. — M. L. Crassusnak érdemei Augusztustól annyira kitüntetve lettek, hogy őt 14-ben Kr. sz. e. másodszor konsullá nevezte ki. Ezen idő után felőle semmi említés sem történik.

[2]) Dio Cassius, LXVII. 7.

[3]) Lásd Dr. Aschbach J. értekezését: „Ueber Trajan's steinerne Donaubrücke.“ Bécs 1858. szept. lenyomat és Dierauer: „Die dazischen Expeditionen.“ 74. l.

[4]) Dr. Roessler: „Das vorrömische Dazien“ 346. l.

Miután a dácziai birodalom a folytonos harczok alatt nagyon lakatlanná lett, Trajan császár nagyszámu gyarmatosokkal népesité be, főleg Itáliából.[1]) Római hivatalnokok igazgatták az országot; római hadsereg védelmezte, valamint a római törvény volt érvényben, s ennek következtében a meghóditottak nyelve külsőleg ama római jelleget nyerte, melylyel sokan az utódok közül annak bebizonyitására akarnak visszaélni, hogy valódi római származásuak.

Az uj hóditók, kik a föld kincseit, mint a sót és a fémeket szorgalmasan kiaknázták saját hasznukra, sok uj gyarmatvárost alapitottak, ezek között volt Apo (Aponte) is a mai Uj-Palánka, mely bizonyosan a rómaiak alatt neveztetett el[2]) s a gyarmatokat összeköték erős utak-, hidak-, töltések- és vizvezetékekkel, melyeknek nyomai még ma is mutatkoznak.[3])

Uj-Palánkánál találhatók még nagy kiterjedésben számos alapkövek, melyek az egykor itt létezett nevezetes helyre utalnak. Az ugynevezett „római sánczoknál“ Grebenácz mellett is, sok négyszögkövet és római téglát lehet találni, s az eddig találtak nagy része az ottani templom épitésénél az alapzathoz használtatott fel. Sokszor lehet még ma is nyomokra lelni az emlitett helységekben a római korból, valamint a szántóföldeken és a kertekben is; igy találtak több év előtt kőboltozatok alatt könyedényeket és urnákat hamu és csontmaradványnyal[4]); az uj-palánkai szigeten pedig (Schanzel) egy négyszögkövekből épült alapfalazat egy régi templom maradványa lehet, s ennek romjai között 1872-ben jelenlétem alkalmával egy igen szépen kidolgozott fehér márvány szobornak mintegy 2 láb hosszu töredéke találtatott, mely a temesi főispán Ormós Zsigmond ur birtokába jutott; mindezen körülmények itt egy nagyobb s jelentősebb római helyre utalnak.

Nagyon érdekes régi sánez látszik még Duplai mellett is, mely előnyös fekvésénél fogva a nép által ma is „Csetatye“ vagy „Grad“-nak (Festung) neveztetik, hol jelenleg szőllőkertek terülnek el. Végre Uj-Palánkán és környékén, sőt az egész Bánságban is nagyszámmal találtatnak különböző időkből római

---

[1]) Dio Cass. LXVIII. 14. Eutrop. 3.

[2]) A „Tabula Peutingeriana.“ — Aschbach, a. a. b. lásd 10. és 11. lap ide helyezi „Lederata“ mansiót, mely Kanitz és Mommsen szerint „Rama“ helyén, a szomszéd Szerbiában keresendő.

[3]) Gooss Károly értekezése: „Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Daziens,“ az erdélyi régészeti társulat levéltárában, Landeskunde XII. kötet. 1 füzet, 162—165. lap.

[4]) Böhm: Dél-Magyarország, Pest 1867. I. 364. a 8-ik jegyzet alatt.

érmek, melyek a római uralom hosszabb időtartamának legbiztosabb bizonyitékai.[1])

Több mint más fél századig maradt Dáczia a rómaiak uralma alatt. Végre Aurelián császár hagyta oda legióival a minden oldalról barbárok által fenyegetett országot 275-ben Krisztus után, s ezen alkalommal a római gyarmatosokat is visszavezeté a Dunán.[2]) Dáczia ezután többnyire ismeretlen s hatalmas népeknek lőn folytontartó zsákmányává s általuk a római müvészet s iparnak minden emlékei megsemmisittettek a virágzó városokban, s ezek közül Aponte-n a mai Uj-Palánkán is. Ötszáz év alatt Délmagyarország ötször cserélt urat és lakosokat.

Legelőször a rómaiak elvonulása után góthok telepedtek le, egy német népfaj. Száz esztendővel később ezek a hunok által szorittattak ki.

Máig is hangzik még, különösen a nép között hatalmas vezérök, Attilának neve. Ezen világhóditó halála után a hunok országa romba dőlt leginkább fiainak viszálykodásai miatt.

A Nera[3]) folyó partjain, Temes vármegyében, mely folyó a góth történész Jornandes által „Netad"-nak neveztetik, Uj-Palánkától nem messze történt 454-ben Kr. u. a góth szövetségesek s a hunok között a döntő csata, melyben az utóbbiak teljesen legyőzettek s közülök mintegy 30,000 ember maradt a csatatéren s ezek között Ellák Attila vitéz, kedvencz fia is,[4]) kinek halála után a hun nemzet teljes feloszlásnak indult, mert Ellák testvérei u. m. Dengezics és Irnák a hun nemzet maradványaival a Fekete tenger partjaira menekültek.[5])

A Netád melletti véres ütközet után a germán eredetü gepidák több mint 110 évig birták Dácziát, mignem őket 567-ben Kr. u. Alboin a longobardok királya az avarok szövetségében meggyőzvén, Dáczia az avar birodalom egyik kiegészitő részét képezte.

---

[1]) Pénzleletek Palánkán nagyon gyakoriak. Innen én egész gyüjteményt szereztem, melyben van 5 római arany és több mint 30 ezüst érem, különböző császároktól. Ezen érmek többnyire Ormós főispán ur birtokában vannak Temesvárott

[2]) Eutrop l. 9. c. 18. Vopiscus in Aurelian c. 39.

[3]) Körülbelül 50 évvel ezelőtt bizonyos Vogter nevü egyén Fehértemplomon alul a Nera közelében egy tégla-égető kemenczét csináltatott; a föld alatt 1 méternyi mélységben szokatlan nagy koponyákra és csontokra akadtak munkásai, melyek minden bizonynyal nem esetlegesen jutottak oda, hanem egy nagy csata maradványai lehettek. Csak sajnálható, hogy akkor ezen érdekes leletre nagyon kevés figyelmet forditottak.

[4]) Jornand de reb Get. 50.

[5]) Lásd. Thierry: Attila und seine Nachfolger. Leipz. 1867. II. 11. lap.

Az avaroktól Dél-Magyarországon sajátszerü sánczozatok maradtak fenn, melyeket ők várnak (Lager), a frankok pedig Hegin, Haga, (Hage, Gehäge) vagy Rhinginek (Ringe) neveztek el. Egy ily várszancz Uj-Palánka[1]) mellett is létezett, mely hely az avarok idejében Horom név alatt oly jelentőségre emelkedett, hogy tőle az egész vidék — Nagy Károly történetirói szerint — Ringnek, vagy avarok sánczának neveztetett.[2])

Mintegy 200 évig maradtak az avarok az elfoglaltak birtokában, midőn Nagy Károly ellenök indulván pannoniai erődítményeiket szétdulta s őket a Tiszántuli vidékre űzte, hol egész a magyarok jöveteléig fentarták magukat. A magyarok Árpád vezérlete alatt rövid idő alatt a róluk nevezett ország birtokába jutván, egy uj államnak vetették meg állandó alapját s az elfoglalt vidékeket a régi lakosok maradványaitól megtisztitották.[3]) Ez időben (896 Kr. u.) Horomvár (Uj-Palánka) még fenállt, mert neve a honfoglaláskor itt talált várak sorában előfordul.[4])

A szilaj, zsákmány- s harczkedvelő magyarok először Gejza vezér alatt szoktak polgáriasultabb életre. Midőn pedig fiát Istvánt megkereszteltette, alkalmas néptanitókat és gyarmatosokat hivott be különösen Németországból, mi által az első hatalmas lökést adta meg a felvilágosodás, a nemesebb erkölcsök s a nemzeti müvelődés terjesztéséhez; Magyarországnak vármegyékre történt felosztása az első királynak Szent-Istvánnak köszönhető.[5])

1129-ben, midőn II. István Egerben betegen feküdt, a görög császár Komnen János nagy sereget vezetett az Al-Dunához, melyben perzsiai és genuai segédcsapatok is szolgáltak; azonban már itt a magyarok Steffaning (Steffel) vezérlete alatt erős állást foglaltak.

Legelőször az ellenfelek flottái találkoztak a folyamon, mely vizi ütközet a byzantiak részére dőlt el, részint a tulnyomó szám, részint a görög tűz következtében. Erre Komnen császár szinleges rohamot parancsolt Horomvár (Uj-Palánka) ellen, mintha

---

[1]) Fessler: Gescht. v. Ungarn. I. 79. — Griselini: Gescht. d. tem. Banats I. 12. u. a.

[2]) A nép ajkán jelenleg mint római sánczok ismeretesek.

[3]) L. bővebben Dr. Roessler: „Romänischen Studien“ Lipcse 1871. Fessler: i. m. I. k. 323. l.

[4]) Griselini: i. m. I. k. 13. 14. l. Czoernig: Ethnograph. d. österr. Monarchie II. 261. l.

[5]) Fessler: I. 322—394. — Horváth M.: Magy. tört. I. 27—35. l. — Szalay: Magy. tört. I. 98—264. l. — Böhm: Délmagy. I. 75—81. l.

a Dunán át akarna kelni; de azalatt mig ő a magyarokat itt foglalkoztatta, hadának nagyobb részét feljebb küldé, mely a folyamon átkelvén a magyarok ellen, kik a Karas melletti (Karasso) homokdombok hosszában állottak, hátulról váratlanul támadást intézett.[1]) Mig a magyar sereg zöme azon szigeteken és zátonyokon harczolt, melyeket itt a Duna képez, hogy a görögök átmenetelét megakadályozza, egyszerre csak észreveszik, hogy övéik hátulról is megtámadtattak és hogy szorultságban vannak, tehát segitségökre siettek; de a Duna balrészén épült hajóhid hirtelen ketté szakadt, sokan a hullámokban találják sirjukat s az összeköttetés megszüntével a zavar általános lesz, senkisem vethet többé gátat az ellenség átmenetelének.

A magyar sereg igy két oldalról megtámadtatván oly borzasztó ütközet fejlődött ki, hogy a kis Karas folyónak vize nem volt megkülönböztethető a vértől. „Férfiak teljes fegyverzetben — irja Thuróczy az ő nyers modorában — mint a marhák ugy feküdtek, s a futamlók, valamint az űzők is rajtuk mint valami hidon száguldtak át; a magyarok barmokként mészároltattak le és semmi sem menthette meg őket a görögök dühétől.“ Röviden a vereség rendkivüli volt. A legbátrabbak a csatatéren maradtak, köztük Ciz és Kladian ispánok s csak kevésnek sikerült gyors futással megmenthetni életét.[2]) Mindjárt a csata után a görögök Horomvárt kezdék ostromolni, s a várőrségnek csak nagy veszteséggel sikerült magát átvágni az ellen sorain. István felgyógyulása után uj sereget szervezett s ezzel sikerült neki a görögöket kiüzni és Horomvárt visszafoglalni.[4])

II. Gejza alatt uj zavarok törtek ki Byzanczczal. Ugyanis Comnen Manó a király távollétét Oroszországban felhasználni óhajtván 1152-ben jól felszerelt sereggel tört Magyarországra és Zimonyt kezdé ostromolni. Ezt Gejza megakadályozandó nagybátyját Belus nádort küldé a temesi tartományon keresztül az Al-Dunához. A nádor Horom mellett kelt át a folyón és Nándorfehérvárt vette ostrom alá, mi által a görögöket hátulról fenyegette [4]) s ennek következménye az lett, hogy a görögök gyorsan megkezdték a visszavonulást.

A tizenharmadik század közepe (1241—1242) Magyarországra nézve a pusztulás korszakát jelzi a mongolok vagy tatárok

---

[1]) Szalay i. m. I. 283. l.
[2]) Thuróczy: Chron. Hung. II. 63. l.
[3]) Fessler: II. 28. l.
[4]) Engel: Gescht. d. ung. Reichs I. 241. l.

által. IV. Bélának nem könnyü feladat jutott, a mélyen tátongó ebeket begyógyitani és mindenekelőtt a határtartományokat jövőre nézve az ellenséges beütésektől megvédelmezni.[1]) Ezen czélból Délmagyarországon is több erősségeket emeltetett, melyeknek védelme alatt ismét más ujabb helységek keletkeztek. Valószinü, hogy a régi dunai erődök, s ezek között Horom is akkor ujra visszaállittattak.

Különösen szomoru korszak vette kezdetét Délmagyarországra nézve a törökök betörései miatt. A XIV. század végén Zsigmond magyar király előnyomulásuknak gátot akarván szabni, ellenök indult, de Nikápolynál I. Bajazidtől megveretett (1396) s csak nagynehezen menthette meg életét.[2]) Ezen időtől kezdődnek az ozmanok szakadatlan betörései Szerbiába, Oláhországba, Erdélybe és Délmagyarországba 1442-ig, midőn Hunyady János, az ünnepelt hős, mint hazájának megmentője lépett fel, s különösen a déli határt oly hősiesen védelmezte, hogy itt a török magát meg nem fészkelhette. Csakis Hunyady Mátyás király alatt tört be Alibég 1463-ban Délmagyarországba, ki azonban Pongrácz János erdélyi vajdától keményen megveretett.[3])

Mialatt Délmagyarország az erélyes védelem következtében nyugalmat élvezhetett, az al-dunai erődök u. m.: Poczazin (Pozsezsena), Horom és Keve (Kubin) csekély figyelemre méltattattak s oly rosz állapotban voltak, hogy az ellenséges támadást ki nem állhattak volna; de helyreállitásuk oly kivánatosnak mutatkozott, hogy azon törvényczikkelyek között, melyek az 1478-ik évben Budán összegyült főrendek által Mátyás király elé megerősités végett terjesztettek, az elsők egyike az volt; hogy miután az alattvalók nem tarthatók többé a munkánál, s a határőrségeknek sem lehet biztosan élelemszert szállitani, kivánatos: hogy köteleztessenek a főispánok, különösen a temesi gróf az aldunai erődök helyreállitására és a rendetlenség megszüntetése végett az alvidéki megyékben a közgyülések évenként. tartassanak meg[4]), mik eddig csak minden 2—3 évben történtek

Mindenesetre ennek eredményei voltak azon intézkedések, melyeket Kinizsy Pál mindjárt kormánylatának kezdetén

---

[1]) Fessler: II. 881. l.

[2]) Engel, Fessler, Hammer-Purgstall, Gibbon, Horváth, Szalay, Böhm és mások.

[3]) Fessler: V. 101.; s ezután Bárány, Temesv. Eml. I. 20. — Alibég nevet még ma is visel egy hegy Coronini falu közelében a Duna mellett.

[4]) Egy Pray-tól közlött 1478-iki okmányban mind ezen törvényczikkek feltalálhatók.

alkotott, mert csakhamar ezen gróf rendkivüli bátorságának adá fényes jelenségeit, midőn a szomszédos megyéket fegyverre szólitá. Igy 1481. november 4-én már egyesülten várják őt a horomi gázlónál Rozgonyi László és Brankovics Vuk,[1]) még pedig az átkelésre szükséges hajókkal. Horom közelében Tököly András és Miklós testvérek száz lovassal egy erdőbe kémszemlére indultak, midőn négyszerte nagyobb török csapatoktól támadtattak meg. Visszavonultak ugyan szekérváraikba, de az ellenség meggyujtván a közel álló fákat s a szél a lángokat a szekerek felé hajtá. Ekkor a magyarok kényszeritve lettek elhagyni a szekérvárt és a szabadban csatára kelni a nagyobb számu haderővel. Ők 50 s a törökök mintegy 200 embert vesztettek el; de az életben maradtak közül is mindkét részen majdnem mindegyik megsebesült, s Tököly Miklós sulyos sebei következtében meghalt még ugyanazon éjjel.[2]) Ez alatt Iskender pasa támadásainak daczára a hajók szerencsésen kikötöttek Horomnál és akadálytalanul kelt át Kinizsy 32.000 emberrel a Dunán, s mintegy 12 napi járó földre beszáguldozta Szerbiát a Morava mentén egész Krusovaczig, s mintegy 50.000 szerbet és 1000 törököt vezetett Magyarországba, kiket Temesvár vidékén telepitett le.[3]) A visszajövetel alkalmával Kinizsy a három átjárónál Horom, Keve és Poczazin helységeket palánkokkal erősittette meg.[4]) Jaicza boszniai végvár felszabaditására 1502-ben Corvin János herczeg Som Jósa temesi gróffal, az erdélyi vajdával s több mással egyesülve átkelt a Dunán Horomnál és diadalmasan visszaverte a Jaicza előtti török ostromló sereget s mintegy 40 mértföldnyi területet tűzzel, vassal elpusztitott. A török lakosok részint rabszolgákul eladattak, részint irgalom nélkül leöletlek; a görög-keleti vallásu keresztények (ó-hitüek) pedig minden vagyonaikkal oltalom alá vétetvén, nagy részben Nándorfehérvár és Temesvár körül (mindenesetre a volt német-szerb bánáti ezred kerületben) lakhelyekkel s szántóföldekkel ellátva letelepittettek.[5])

Nehány évvel a szerencsétlen Dózsa alatti pórlázadás elfojtása után 1521-ben Mehemed Hyde 40.000 emberrel kelt át Pancsova- és Horomnál a Dunán s majdnem az egész Bán-

---

[1]) Brankovics Vuk a magyarországi szerbek második vajdája volt, mely minőségben Mátyás király megerősité őt 1471-ben.

[2]) Hammer: Gesch. d. osman. Reichs. I. 625. l.

[3]) Preyer: Monographie v. Temesvár 15. l. Stojacskovics: „Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina“ 8. l.

[4]) Hammer: i. m. I. 626; Fessler: V. 377. l.

[5]) Meynert: „Gesch. Oesterreichs.“ IV. 757. s mások.

ságot elpusztitotta s nagy bámulatára semmiféle ellentállásra sem talált.[1]) Ez volt az utolsó előtti vész előjele Délmagyarországra, s igy Horomra nézve is, miután ezen végvár helyzeténél fogva is, majdnem mindig az első volt, utjában esvén a benyomuló barbár ellenségnek.

Végre a mohácsi szerencsétlen gyásznap után (1526 aug. 29-én), midőn Magyarország fiatal királya, II. Lajossal együtt a sereg nagy része elveszett, a törökök mindinkább kiterjesztek hatalmukat Magyarországra; már ekkor Horom is birtokukban volt, mignem Temesvár bevételével, melyet a vitéz Losonczy István védelmezett, 1552 julius 30-án egész Délmagyarország uraivá lettek.[2])

Az uj uralom alatt a temesi vidék majdnem összes állami és közigazgatási viszonya megváltozott. A meghóditott tartomány török szokás szerint Ejaletté (helytartóság) alakittatott át, mely ismét négy szandzsákságra (kerület) osztatott.[3]) Ekkor Horom is, mely uj palánk erődítményeiről „Uj-Palánka“ nevet nyert, erős őrséggel láttatott el és parancsnokul egy béget nyert, mely a temesvári Beglerbég hatósága alatt állott.[4])

Igy jutott Délmagyarország a török uralom alá 164 évig; mig végre 1716-ban Jenő herczeg győztes fegyverei uralmuknak véget nem vetett. Azonban hazai történelmi forrásaink ezen szomoru időszakból semmi adatot sem őriztek meg Palánkára nézve s ezen hézag talán a török krónikákból volna kitölthető. Kutfőinkben csak 1691-ben emlittetik ismét Uj-Palánka, midőn a szabad csapatok élén Antonio alezredes Veterani tábornok parancsára Lugosról idesietett, s száz szekér szénát, valamint nagy mennyiségü gabonát égettetett el és sok törököt vágatott le Palánka kül-erődeiben, mire ismét eltávozott.[5])

A következő évben, midőn a császáriak Karánsebest szállták meg, a törökérzelmü Tökölyi Imre seregével Uj-Palánka vidékén tartózkodott, lesve az alkalmat, hogy vagy Erdélybe betörhessen, vagy legalább Lugost és Karánsebest, melyek időközben a császári csapatoktól foglaltattak el, visszahódithassa. Itt Uj-

---

[1]) Bárány: Temesv. Eml. I. 27. l.

[2]) Griselini: I. 77; Preyer i. m. 28. l. Böhm: Délmagy. I. 219—224. s mások.

[3]) Salamon Ferencz: „Magyarország a török hóditás korában,“ Pest 1864. l. 247—248.

[4]) Griselini: I. 82.

[5]) „Freiwillige Theilnahme der Serben u. Croaten an den 4 letzten österreich.-türk. Kriegen.“ Bécs 1854. 184—185. l.

Palánkán találkozott Tökölyi 1692. február végén nagylelkü felesége Zrinyi Ilonával, ki valahára — bár gyermekei nélkül — a bécsi kormánytól Heissler tábornokért, ki Tökölyi foglya volt, 7000 arany lefizetése mellett fogságából kibocsáttatott, hogy férjével hontalan, szomoru életét megoszsza.[1])

Ugyanezen év november 16-án Antonio alezredes ismét egy kémszemlét tartott Uj-Palánka ellen, hol 200 törökre talált, s közülök 75-öt fogolylyá tett, s a többieket hat kivételével, kik menekültek, levágatta.

Ugyanekkor egy szerb csapat is szerencsés vala Uj-Palánkánál s három török kereskedő-hajót foglalt el, s a hajóőrség, kilencz előkelő török kivételével, kik foglyokul letartóztattak, kegyetlenül lemészároltatott.[2])

Erdélyből gróf Rabutin tábornok gróf Leiningennel a zentai ütközet után, mintegy 3000 emberből álló lovascsapattal merész betörést kisérlett meg a török területre.

1697. évi október 29-én a vaskapun átjöttek s november 6-án Uj-Palánkát ostrommal bevették, s mintegy 500 főből álló őrségét levágták; 60 török fogságba jutott, s csak kevesen menekülhettek el két kis hajón a Dunán lefelé. Uj-Palánka elpusztittatott, minthogy nagyon benn feküdt az ellenséges területen, és gróf Königsegg lovaskapitány a meghóditott diadaljelvényekkel Bécsbe siettett fel,[3]) miután még Pancsova is feldulatott volna, Rabutin élelem hiánya miatt Erdélybe volt kénytelen visszatérni.

Az eddig divatos török gazdálkodás végre Délmagyarországon az ujonnan kinevezett török nagyvezér Rami által lett megváltoztatva. Ez ugyanis a többek közt azon parancsot bocsátá ki 1705-ben Temesvárról, hogy az eddigi, a nagyvezér tulajdonát képező koronajószágok átörökithető joggal családi jószágaivá lesznek az alattvalóknak (Odschaklik) s ezért követeltetett egy részről, hogy a föld nagysága szerint kivetett hadiadó pontosan befizettessék, másrészről pedig ezáltal az elnéptelenedett temesvári helytartóságban jobb viszonyok kezdettek fejlődni, miután még ezen évben közel 8000 uj alattvaló telepedett le.[4]) Azonban nem sokáig sinlődtek már ezen vidék lakosai a török nyomás alatt.

---

[1]) Cserey Mihály históriája 227. l. — Wagner; Hist. Leop. II. 188. l. s mások.

[2]) „Freiwillige Theilnahme der Serben“ l. 195.

[3]) Arneth: „Prinz Eugen v. Savoyen.“ Bécs, 1858. I. 111. l.

[4]) Hammer: IV. 50—51. l.

Midőn 1716-ban savoyai Jenő herczegnek sikerült Temesvárt elfoglalni, a többi erődített helyeknek sem vala többé támpontjuk. Mercy Claudius Florimund gróf azon parancsot vette, hogy Pancsovát, Kubint, Uj-Palánkát és ha lehetséges még Orsovát is hóditsa meg. November 8-án jelentek meg a császáriak Pancsovánál, melynek őrsége már másnap megadta magát. Miután Mercy Pancsován 400 emberből álló őrséget helyezett el, s azonkivül Eck tábornok parancsnoksága alatt két ezredet a vidéken, — Kubin s Uj-Palánka ellen indult, mely helyek hasonlóképen megnyiták kapuikat előtte. Uj-Palánka átadásánál az ottani török parancsnok egy irott bizonyitványt kért arról, hogy ezen helyet Mercynek csakugyan átadta, hogy ezzel eljárását igazolhassa a török nagyvezér előtt.[1])

Egy egészen pusztává tett vidéken, melyet a tatárok rövidel előzőleg iszonyuan feldultak és lakatlanná tettek, vonult Mercy Orsova ellen, melynek azonban bevétele nem sikerült. Kevéssel utóbb báró Neipperg ezredes Uj-Palánkából a Dunán-tuli török területre tört át. Eleinte szerencsés volt ugyan, de később nagy veszteséggel visszavonulni kényszerült, s ez alkalommal báró Stein kapitány elfogatott és Drinápolyba vitetett.[2])

A következő évben Nándorfehérvár s vele együtt az erős Orsova is Jenő herczeg birtokába került, és erre megkötetett 1718-ban a sátorok alatt aláirt paszaroviczi béke, mely végre III. Károly királynak biztositá az eddigi hóditásokat, u. m. kis Oláhországot, Szerbiát a Timokig, Boszniát az Unnáig és Délmagyarországot.[3])

Alig lett biztositva Délmagyarország tartós birtoklása, midőn már a kormány gondoskodni kezdett ezen tartománynak, valamint a szerbiai hóditmányoknak is szervezéséről. Gróf Mercy az első parancsnokló tábornok a Bánságban, egyelőre katonai szervezetet alkotott, s ezen termékeny, de a törökök által elpusztitott vidék culturájának emelésére, településeket, iparosokat és földmivelőket hivott be Német-, Olasz-, Franczia- sőt még Spanyolországból is;[4]) a Duna, Tisza, Temes és Maros mocsárai

[1]) Arneth i. m. II. 410. l.

[2]) Ugyanaz, ugyanott II. 420. l.

[3]) Hammer: IV. 164. l. — Fessler: X. 37. l. — Horváth: II. 386. l. s mások.

[4]) Még 1737-ben is voltak Verseczen spanyol települők, kiknek saját papjuk is volt, bizonyos Alfonzo Biruega nevü, a mint ezt spanyol eredeti iratok bizonyitják a csanádi püspöki levéltárban; de erről lásd bővebben Miletz értekezését a tört. régész. Értesitő. IV. k. 70—86. l.

kiszárittattak, az országutak, hidak, csatornák stb. helyreállittattak, a bányamivelés kezdetét vette és a lakosság mélyen lesülyedett erkölcsi állapota, iskolák és más intézkedések által megjavittatott.

A határok védelmére az akkori hadászati viszonyoknak megfelelőleg, Mehádia, Uj-Orsova, Uj-Palánka, Kubin és Pancsova ujra megerősittettek.[1])

A mi kizárólagosan Uj-Palánkát illeti, ezen hely ekkor mint vár nem nagy területtel birt ugyan, de egy csinos kis város jellege látszott meg rajta. A város legerősebb pontja a tulajdonképeni erőd vagy vár, ugylátszik, hogy az Uj-Palánka melletti szigeten feküdt, hol hatalmas falmaradványok keverve római téglákkal még ma is találhatók.[2]) Ezen szigetvár a szárazulattal fahid által volt összekötve, melynek czölöpzetei csekély vizállásnál most is láthatók. A városban a szükséges kincstári épületeken kivül a katonák részére, volt még egy veszteg-intézet, egy vámház, egy kerületi ház[3]) s egy tágas kapuczinus zárda, melynek szerzetesei Uj-Palánkán és környékén a lelkészi teendőket vezették.[4]) A lakosok száma jelentéktelen volt; egy statisztikai kimutatás szerint, melyet az ottani kapuczinus gvárdián tett közzé, 1734-ben 499 főre rugott[5]) s nemzetiség szerint többnyire róm. kath. vallásu németek voltak.[6])

Egy egyház-látogatási okmány szerint ezen helyet báró Falkenstein Albert csanádi püspök 1733 és 1736-ban látogatá meg, s az utóbbi évben a kapuczinus zárdában rendezték be szállását s itt fogadta a várparancsnokot kiséröivel együtt. Ugyanekkor az ünnepélyes ebéd a zárda kertjében tartatott, s másnap folytatta útját a püspök Fehértemplomba.[7]) Ez alatt a török-

[1]) Griselini: I. 161. l. s mások.

[2]) Az itt talált kövek közül némelyiken a következő bélyeg volt: LEG. IIII. F. F. (Legio IV. Flavia Firma) Másokon ismét LEG. XIII. G. (Gemina.)

[3]) Uj-Palánka ugyanis Délmagyarország visszahóditása után, a hasonnevü kerületnek volt székhelye, mely azonban már 1723-ban Fehértemplomba tétetett át. Ezen kerületi hivatal pecsétnyomója császári kettős sast viselt a következő körirattal: R. K. K. M. VIPALANKER. DISTRITS. AMBTS. SIGIL. Oklevelek a Csanád egyházmegyei levéltárban Temesvárott, melyeknek megtekintését Ft. Kasics urnak köszönhetem.

[4]) Oklevelek a csanádi egyházmegyei levéltárban.

[5]) Ugyanott s ezen okmányokból látható, hogy ezen időben Szakalorácz 244. Langenfeld 171, Saalhausen 198 és Fehértemplom 991 lelket számlált.

[6]) A Csanádi-egyházmegyei levéltárban.

[7]) Diarium Visitationis Canonicae ab Episcopo Falkenstein a. 1733 institutae sept. 10.; s Acta in Visitatione Eppali de die 9-a Junii anni 1736. Mindkét okmány a csanádi egyházmegyei levéltárban.

kel uj bonyodalmak kezdődtek s a háboru 1737-ben ki is tört.

Ezen viharteljes időben rendkivüli tevékenységre volt annak szüksége a ki elveszni nem akart. Atyáinkban megvolt ugyan a vitézség, de hiányzott a vezérlet, mely azt érvényesitse. Ha az uj-palánkai lakosok s szomszéd községbeliek ekkor a császáriakhoz állanak, bizonyosan feltartóztathatták volna a törököket addig: mig segély jön számukra; de miután jobbnak látták elmenekülni, elveszték vagyonaikat. Körülbelül augusztus közepén 1738-ban jött át egy török csapat Ostrova szigetnél a Dunán, s Kubint a közelfekvő Uj-Palánkával együtt elfoglalta.[1]) Számos szerencsétlenség s a derék vezérek hiánya kényszeriték végre III. Károly királyt megalázó békére lépni a törökkel, melyet hadvezérei Wallis és Neipperg 1739. szept. 18-án sietve meg is kötöttek; mely szerint Nándorfehérvár és az orsovai erőd a törökök birtokában maradt, s Mehádiát, Uj-Palánkát és Pancsovát pedig le kelletett rontani.[2])

1739. augusztus elején Uj-Palánka a vitéz Bärnklau ezredestől foglaltatott el ismét és császári csapatok szállták meg;[3]) de ezen idő után a város elnéptelenedett, miután lakosai többnyire Fehértemplomba költöztek át, hol több biztonságot találtak.[4]) Csak a katona-kaszárnya igazittatott még ki 1740-ben, mig a kapuczinus kolostor pusztulásnak indulván, a kaszárnya mellett épitettek egy kápolnát az isteni tisztelet tartására, mely Szt.-Nepomuk tiszteletére lett felszentelve. Ide jártak évenkint május 16-án a fehértemplomiak búcsúra a pestis megszünése végett tett áhitatos fogadás következtében egész 1788-ig, midőn a kápolna leromboltatott.[5])

Ezen időtől fogva Palánka jelentősége eltünt; erődjeinek lerombolása halálos itélet volt reá nézve. Helyébe lépett a tőle negyed órányira fekvő „Uj-Palánka,“ mely ma is virágzik.[6]) Uj-Palánka vagy Ó-Palánka, mint a nép nevezni

---

[1]) Griselini: I. 171. — 1738. sept. 17-én Pancsova rövid harcz után a törököktől bevétetett. — Lásd Ilics: „Hist-Skizze v. Pancsova.“ 24. l.

[2]) Az Ausztriára nézve oly megalázó béke feletti bánatában halt meg a király, s vele az utolsó habsburgi férfi-sarj szállt a sirba.

[3]) Wurzbach: „Biografisches Lexikon“ I., 117—118 l.

[4]) „Hist. Paroch. Albo-Eccles.“ A róm. kath. parochia tört. Fehértemplomban.

[5]) Ugyanott.

[6]) Egy 1782. máj. 29-én kelt kimutatás szerint a volt oláh-illyr ezredről, mely alá báró Papilla, az akkori ezredes van irva, Uj-Palánkának 927 gör. k. lakosa volt. Okmányok a Csanád-egyházmegyei levéltárban.

szokja jelenleg, egészen feledésbe ment volna, ha itt nem feküdnék egy császári helyőrség; a mult század végén azonban 1788-ban még egyszer hirnévre vergődött egy hősies esemény által, mely közelében történt meg.

A nagy dunai sziget Ostrova, az 1788-ki hadjáratban az osztrákok által lett megszállva, ugy a rámai erőd is a szerbiai oldalon, a nevezett szigettel szemközt, az ellenségtől ugyszólván észrevétlenül. Ezen állás hadászati fontosságát már fennebb megirtuk; a folyam ugyanis itt körülbelül csak 1000 lépés széles és az Uj-Palánka előtti kis szigeten épitett redout elég védelmet nyujtott az átkelés biztositására, miért is ez gyorsan védelmi állapotba helyeztetett.[1])

Az ellenség, midőn már Rámát az osztrákok elfoglalták, akkor ismerte csak fel ezen hely fontosságát és minden áron birtokába akarta keriteni. A négyszögletes toronyalaku vár védelmezése a legjobb kezekre volt bizva; védője egy délmagyarországi szülött, báró Lo-Presti József volt a Belgiojoso, jelenleg a 44. számu Albrecht főherczeg-féle gyalogezredből 43 emberrel.

Négyezer török három ágyuval közeledett junius 28-án éjjel csöndesen a várhoz, és hajnali 3 órakor hirtelen támadást intéztek ellene.[2])

Megfontolva rendezte Lo-Presti hadnagy a vár szűk teréhez képest a védelmi intézkedéseket, s elhatározását spartai hősies feláldozással igyekezett keresztül vinni.

Két óra óta állt már sikeresen ellent a kis csapat a tulnyomó erőnek s az ellenség folytonos tüzelésének, s két óra óta lövöldöztek hiában 12 fontos ágyugolyókkal a vizi erődből Ráma ellen, midőn az osztrákok elhatározták, hogy a szorongatottaknak segitség küldessék. Négy csapatnak kellett volna átkelni a Dunán, de egy dühöngő vihar oly hatalmas hullámokat vert fel, hogy az átkelés lehetetlenné vált. Ez alatt az ellen mindig elkeseredettebben ujitá meg támadásait, de siker nélkül, mert erőlködéseik hajótörést szenvedtek a védők vitézségén.

---

[1]) Ráma kétségkivül egy római erőd maradványa, mert még ma is, mint erről a helyszinén személyesen meggyőződtem, vannak itt római emlékek; itt láttam a következő feliratos római kötáblát is:

I. O. M.
VEXIL Q LEG
. . . VII Q CL
. . . VRA
CLICIN Q RVFIN

[2]) L. „Österr. milit. Zeitschrift.“ Wien 1825. V. füzet.

Esztelen támadásoknál gyakran a nagy veszteségek késztik az ellent, a czélszerübb intézkedések megtételére.

Rámánál is ezen eset történt.

Egyszerre megfontolás vett erőt a vakon előnyomuló csapatokon. Ágyúikat a kapunak szegezték és azt bezuzták; midőn pedig fölfedezték, hogy a keritésben falívek vannak földdel kitömve, ezeket is áttörték. Halottaikon keresztül, — mintegy háromszáz feküdt már az erőd körül, — törhettek maguknak utat a törökök a támadás harmadik órájában az erőd belsejébe.

Mindezt jól lehetett látni Uj-Palánkáról, de többet nem. Ezután csak kevés lövések váltattak még, s a várat láng és füst boritá el s a törökök a vár környékéről eltüntek.[1]) Egy kémlelő csapatot küldtek azonnal Rámára, mely 18 ismeretlen védőnek sebekkel fedett s összevagdalt hulláit találá fel. Az ellenség levágta fejeiket s tarisznyáik-, tölténytartóik- s egyéb ruhanemüikkel együtt magával vitte. Lo-Presti hadnagynak s a többieknek semmi nyomuk nem volt; csakis a következő napon junius 29-én akadtak kettőnek szétszórt tagjaira a mezőkön, s a kastély romjai alatt végre a vitéz hadnagy hullájára is még más hárommal. A feltalált huszonegy hulla közül 18 a Bánátban és három Szerbiában temettetett el, Ráma mellett.[2]) Lo-Presti hulláját, mely 8 sebbel volt fedve, átszállitották hazai földre, melynek érdekében oly dicsően szolgált[3]) s ünnepélyesen, nagy katonai diszszel kisérték Uj-Palánkán örök nyughelyére, dicsősége pedig élni fog, s visszasugárzik nemzetére. A ki még 1848 előtt Uj-Palánkánál a tuloldali kastélyromok felöl tudakozódott, annak rendesen megmutatták azon igénytelen kőlapot, mely a rámai hős hamvait takarta. De nemsokára ennek is minden nyoma el fog enyészni.[4])

Mig II. József császár személyes vezérlete alatt a főssereg Orsova- és Karánsebesnél küzdött az ellenséggel, az alatt nagy számmal keltek át a törökök a Dunán, s megszállották Uj-Palánkát, Kubint és Pancsovát[5]) rémületet terjesztve a délma-

[1]) Ugyanott.

[2]) „Das Wiener Blättchen“ czimü hirlap 1788. jul. 9-ről.

[3]) Ugyanott. — Lo-Presti hulláján a jobb kéz három, a bal kéz pedig két részre volt vágva; a testén 1 kardvágás és két lövésseb találtatott.

[4]) Legujabban a délm. tört. és rég. társulat kezdeményezésére diszes emlék állittatott sirján. L. Miletz értekezését a Lo-Presti emlékről e kötet 183. lapján.

[5]) Ezen évi szept. 30-án Wildberg alezredes megparancsolta a pancsovaiaknak, hogy menekülienek 6 órakor este a városból; mi csakugyan nagy rendetlenség közt megtörtént. Erre bevonultak a törökök, s megszállották a várost, hol négy hétig maradtak. Ilics: „Hist. Skizze v. Pancsova“, 27. l.

gyarországi lakosság között s szeptember 10-től 13-ig ezrenként menekültek éjszakfelé Temesvárnak. Számos falu s bánya elpusztult s Fehértemplom is felgyujtatott,[1]) mig Versecz néhány lakos vitézsége által megmentetett.[2]) Ezután a török had még Karánsebest s Mehádiát dulta fel s Ó-Orsovánál lassankint áthuzódott a Dunán. Egyedül Uj-Palánka s Pancsova erődjei voltak csak még megszállva az ozmanoktól. De ezen helyek is átadattak nemsokára; Harrach tábornok t. i. 2000 emberrel, kik a magyar Pállfy János és Eszterházy Miklós-féle ezredekhez tartoztak, október 19-én rohamot intézett Uj-Palánka sánczai ellen, s a környéket jól ismerő Lipthay Antal őrnagynak megmutatá azon helyet, hol az akkori csekély vizállás mellett az ellenséges sajkák átjöhettek, s 500 embert adott rendelkezésére oly czélból a Pállfy ezredből, hogy az ellen sajkait elűzze; a mi oly tökéletesen sikerült, hogy a segélyül jövő janicsárok az erődtől elvágattak.

Három napon át tartott az erőd ostroma, midőn október 21-én reggel Harrach tábornok az ellentől megszállott kaszárnyát támadta meg, mely alkalommal lova kilövetett alóla; Lipthay őrnagy pedig a sánczok ellen intézett rohamot s személyesen irányozá ágyuit, majd leszállván lováról, megkezdé a rohamot csapataival. Kétszer ujittatott meg eredmény nélkül az ostrom; és csak a harmadikra sikerült leginkább Ziggan kapitány s 300 emberének vitézsége által a sánczok elfoglalása.

Lipthay vitézsége dijául a Teréziarend lovagkeresztjét kapta.[3]) Körülbelöl 150 ember esett el ezen csata alkalmával az osztrákok közül, s közöttük a következő főbb tisztek: Szlávy, Sztupart, Ránaky, Gosztonyi és Pinke.[4])

Néhány nappal később ezen vállalat után Harrach megsemmisitett egy 52 hajóból álló ellenséges hajóhadat, mely alkalommal egy pasa is elfogatott, ki fontos sürgönyöket vitt a nagyvezérhez; továbbá zsákmányul ejtett 4 zászlót, egy 6 fontos és két hajóágyut, egy sajkát és 18 szállitóhajót, sok hadiszerrel, s Moldovától Pancsováig az egész vidéket megszabaditá az ellen-

[1]) Okmányok a csanádi egyházmegyei levéltárban, s a fehértemplomi kath. község matriculájában.

[2]) Eisinger Fer.: „Beiträge zur Gesch. d. k. Freistadt Versecz“; a verseczi alreáltanoda V. évi értesitőjében. 1859. 5. l.; s a „verseczi városháza alapkövét ismertető emlékiratban.“ 1857. Stojácskovits Sándortól.

[3]) Dr. Hirtenfeld J.: „Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder.“ Bécs 1857. 244. l.

[4]) Fessler: X. 583; Böhm: „Délmagyarország“ II. 184—185 l. s mások.

ségtől. Pancsova megtámadásánál október 23-án gróf Nauendorf alezredes három osztály Wurmser-huszárt vezényelt s bevette Pancsovát s ez alkalommal a felső városrész az ellentől felgyujtatott és szétromboltatott, a török parancsnok Memisch pasa pedig halálosan megsebesült.[1])

A következő 1789. év szeptember 7-én Uj-Palánkáról Lipthay altábornagy, s a Pállfy-ezred parancsnoka kémszemlére küldé ki a Branovaczki-féle szabadcsapat egy részét, Jovanovics Marián alatt és Enderich görög-keleti tábori lelkész kíséretében, ki önszántából csatlakozott hozzájuk, a Duna jobb partjára. A csapat Paszarovicz és Semendria között állt lesbe, s másnap megrohanta az emlitett helyek őrségét, mely a Morava jobb partján összejövetelt tartott. Már az első rohamra szétfutottak a törökök; miután közülök 25-en elestek, hárman elfogattak s egy nagy hajó s nyolcz ló esett zsákmányul.[2])

Az 1791 aug. 4-én Sistovában kötött béke teljesen véget vetett az ellenségeskedéseknek, s ezen időtől fogva a békeangyala terjeszti ki védszárnyait a déli vidék felett.

Most tekintsünk még egyszer vissza a leirt multon, s tapasztalni fogjuk, hogy Délmagyarország több mint 2000 éven át nyögött a barbár népek járma alatt, ugy mint az agathyrzeknek, a dákoknak s csak kevés ideig a müvelt rómaiak uralma alatt, kiket ismét a góthok, hunok, gepidák s avarok követtek s az ujabb korban az ozmán hóditók; s alig másfél százada, hogy ezen országrész, kiheverve a folytonos pusztitást, ujra virágzásnak indulhatott, leginkább az által, hogy uj telepitvényesek érkeztek elpusztult vidékeire, kik szorgalom, kézmüipar, kereskedelem, az utak helyreállitása, hidak, csatornák épitése, mocsárok kiszáritása, és bányászat által, minden felé jólétet terjesztettek; továbbá a szellemi előhaladás iskolák által, melyek, ha nem felelnek is meg minden tekintetben a követelményeknek, biztosittatott, s a pusztulás szomoru képét örvendetes átalakulás váltá fel; mely még inkább előtérbe lépett az által, hogy 1872. november 1-től fogva a katonai határőrvidék is az anyaországba lőn bekebelezve.

Mindenre feltámadás várt az országban, csak Uj-Palánkára nem; hol az utolsó török háboruban minden nevezetesebb épület leromboltatott, ezen időtől fogva nem is üdülhetett többé fel.

[1]) Dr. Hirtenfeld, i. m. 303 és 459 l. s mások.

[2]) Lásd „Freiwillige Theilnahme der Serben“ etc. 288. l., a „Wiener Zeitung“ 1789. évi folyama után.

Mint épületfa lerakóhely, mint vámállomás Szerbia felé ugyan még ma sem szünt megélni, de mennyire különbözik a régi Uj-Palánka a jelenlegitől! Akkor fontos vár vala, melynek házai egészen városias kinézésüek voltak fürge lakossággal. Jelenleg pedig találunk itt egy pár tuczat házat, s ezek között egy vendéglőt, mig a többiek hivatalnokok lakásai, s egymáshoz sorakozva állnak egy rövid utczában, hol a dudva s a futóhomok játékukat űzik. 1848 óta, midőn a fakereskedés Fehértemplomba került, még elhagyatottabb lett itt minden! s jelenleg ha nem tartatnék még az államtól fel a vámhivatal, az egykor oly hires, s vérrel áztatott Uj-Palánkának rég eltünt volna már minden nyoma!

Végre értekezésemet jeles költőnk Berzsenyi következő versével fejezem be, melynek szavai Uj-Palánkára illenek legjobban:

„Hősök márvány sorompóit az idő eltemeti,
A fél világ' hóditóit feledékeny por fedi.
A bölcs, ki ma nagy lélekkel a naphoz emelkedik;
Holnap gyáva gyermekekkel egy sirba ereszkedik!"

Az ó-palánkai Lo-Presti síremlék története.

Miletz Jánostól.

Temesvármegye déli vég határpontján, hol az Al-Dűna habjai Osztrova sziget végcsucsán megtörnek, fekszik az egykor történelmünkben jelentős szerepet játszott, de ma elhagyatott állapotában csekély jelentőségü Ó-Palánka helység, mely legujabban az itteni, jelenleg közlegelőül használt régi temetőben felállitott Lo-Presti síremlékről lett nevezetessé.

Ezen síremlék történetének ismertetését szándékozom adni körülményesen jelen közlésemben annál is inkább: mivel annak kezdeményezése, felállittatása társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat érdeme, valamint további fentartása, gondozása is társulatunk hatásköréhez tartozik. Közleményem forrásaiul a történelmi és régészeti „Értesitő"-ben szétszort adatokon kivül, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat levéltárában található levelek, iratok s különösen egy kirándulás alkalmával 1877. május 29-én Palánkán felvett jegyzőkönyv részletes ismertetései szolgáltak.

Egy siremlék felállitásának eszméje a rámai hős, báró Lo-Presti József sírján, mely szomoruan elhagyatva, a legszegényebb sírnál is szokásos jelvény nélkül, csupán mintegy véletlenül reá hengeritett faragatlan kő által volt csak megjelölve, — Boleszny Antal orsovai plébános s választmányi tagtársunk kezdeményezésének köszönhető; ki is az 1876. évi május 31-én tartott ötödik évi történelmi és régészeti közgyülés alkalmával azon lelkesült inditványnyal lépett fel, hogy a rámai hős ó-palánkai nyughelye, ki Leonidás és Zrinyi példái után a katonai erények legnemesbikének, az önfeláldozásig terjedő vitézségnek virágzó fiatal korában oly magasztos példáját nyujtotta, szomoru elhagyatottságban lévő nyughelye a hőshöz méltó emlékkel jelöltessék meg.[1])

Boleszny ezen lelkesült inditványa általános tetszéssel találkozván, azonnal egy bizottság szerveztetett, élén a társulati elnök Ormós Zsigmond főispán urral a szükséges intézkedések megtétele, s a gyüjtés megkezdése tekintetéből, mely, hogy rövid alig 3 évi időköz alatt oly meglepő eredményekre vezetett s a nemes eszme ily gyors megoldást nyert, a foganatositás dicsősége kizárólagosan Ormós Zsigmond főispán ur érdeme; ki nemes szive sugallatát követve, fáradhatlanul oda törekedett, hogy az ige minél előbb testté váljék.

Időközben, míg a pénzgyüjtések folytak, az alatt Ormós főispán kezdeményezésére Lo-Presti sirja az ó-palánkai elhagyatott temetőben, bővebb vizsgálat alá vétetett, hogy a sír hitelessége az autopsia alapján is minden kétséget kizárólag meghatároztathassék, s e végből 1877. május 29-én egy kirándulás lett tervezve Ó-Palánkára, melyben igen diszes társaság vett részt, s köztük több urhölgy is. A kirándulásban résztvevő tagok s a sírnál megjelent egyének névszerint a következők voltak:

Ormós Zsigmond Temes megye főispánja; Pászt Vilmos kir. törvényszéki elnök és neje született Herczog Ida, valamint Bodrogközy Ilka urhölgy Fehértemplomból; Osztoics Zsigmond járási szolgabiró és neje, született Rácz Anna urnő Fehértemplomból; Bede Gyula kir. ügyész Temesvárról; Herglotz Antal kir. ügyész Fehértemplomból; Nikolits Sándor szentszéki ülnök és görög-keleti lelkész Uj-Palánkáról; Rieger Bálint kudriczi földbirtokos; Böhm Lénárt fehértemplomi polgár; Luckh János kir. harminczadi vámszedő és Jorgovics Döme kir. harmin-

---

[1]) Lo-Presti hőstettének leirását lásd a „Tört. és régész. Értesitő“ III. k. 165—166 l. és i. m. V. k. 165 l. Uj-Palánka közlésénél.

czadi ellenőr Ó-Palánkáról, Nicolits Arisztid községi biró, Stojanov István jegyző és még több lakos Uj-Palánkáról.[1])

A kirándulók először az ó-palánkai házcsoporttól balra keleti-északi irányban egy emelkedettebb helyen állapodtak meg, hol a hajdani kapuczinus kolostor és templom alapnyomai tüntek fel és azután Nikolits Sándor palánkai lelkész a régi temető helyére vezette őket, mely bekeritetlenül, elhagyott, vagy beomlott sirboltozataival, itt-ott fel-feltünő homokkő keresztjeivel elszomoritó benyomást tett a jelenvoltakra.

A jelenleg szabad legelőt képező téren Nikolits lelkész, kimár több, mint 30 év óta lelkészkedik a községben, a hajdani kápolna bejárása előtt, egy palakő-lapra hivta fel a társaság figyelmét és határozottan állitá, hogy báró Lo-Presti József cs. kir. hadnagy tetemei azon kőlap alatt nyugszanak, mert ezen helyet, mint Lo-Presti sirját, ezelőtt már jó régen egy bizonyos, 80 éves korában meghalt ó-palánkai agg férfi Raskovits István jelölte ki és mutatta meg neki; ki a rámai catastropha idejében 1788-ban nem csak meglett koru férfiu volt, hanem az eseménynek is szemtanuja levén, önszemeivel látta, midőn Lo-Prestinek megcsonkitott holtteteme egy bárkában Rámáról áthozatván, lepedőbe burkoltan, két társa megcsonkitott tetem-maradványaival együtt e sírba tétetett.

A lelkész határozott állitásainak daczára a társaság, hogy a sír azonosságáról teljes meggyőződést szerezzen, elhatározta a sír felnyitását, és miután a politikai hatóság s a helybeli előljáróság által erre nézve a kellő intézkedések meg voltak téve, a körülbelől 2 méter hosszu $1^1/_2$ méter széles szabálytalan alaku palakőlap eltávolitása után a sírgödör óvatosan kiásatott. Mintegy méter mélyen a munkások előbb szétszórt oldalborda, czomb, hátgerincz, kar, stb. csontokra, azután két koponyára bukkantak, melyek mind jelenségei voltak annak, hogy a sirban többen és rendezetlenül, mintegy bedobva voltak eltemetve. A munkáját óvatosan folytató kőmüves $10^1/_2$ órakor közel két méter mélyen egy csaknem teljes csontvázat fedezett fel, mely látszólag eredeti helyzetében mindeddig háborgatva nem volt. A csontokra tapadt föld és por eltávolitása után a hulla mellkasa bordáival feltünt; a felső jobb karnak csak egy darab csontja találtatott, mig a bal kar egészen hiányozott, és koporsónak, öltözetnek, vagy fegyvernek semmi nyoma; azonban a legnevezetesebb az volt, hogy a koponya tetőjén erőszakos betörést mutatott, az állcsontok két ép fogsort tüntettek fel, és ezek

[1]) Kirándulás Palánkára, Rámára czimü jegyzőkönyv után.

valamint az előző körülmények kétségtelenül bizonyiták, hogy tulajdonosuk a fiatal rámai hős, báró Lo-Presti József volt.[1])

Miután a kutatás ily módon szerencsésen véget ért és Lo-Presti személy-azonosságának megállapitása után a kirándulók a kérdésben forgó sírt határozottan Lo-Presti sírjának lenni kijelentették, a csontmaradványok a sírban ujra elhelyeztettek s azután a kiásott gödör földdel betömetvén, a palakővel ujra befödve lőn; egyuttal Ormós főispán ur arról is intézkedett, hogy a sír addig is, mig a kellőbb intézkedések megtétetnek, farácsozattal vétessék körül és erre nézve valamint a szolgabirót, ugy a községi elöljáróságot is utasitotta.

A hős sírja igy határozottan constatálva lőn és miután a gyüjtések meglepő gyorsasággal kedvező eredményeket jeleztek, a mennyiben 1877-ben 478 frt 65 kr., 1878 juniusig pedig 194 frt 6 kr., összesen 672 frt 71 kr. folyt be, mely összeg a temesvári első takarékpénztárban levén elhelyezve, a felszaporodott 35 frt 55 kr. kamattal együtt a végeredmény 708 frt 26 kr. összes bevételt tüntetett ki, — végre elérkezett azon időpont, midőn a síremlék elkészitése- és felállitásáról komolyan kellett intézkedni, mi nemsokára meg is történt.

A síremlék elkészitését a kőfaragómunkával együtt Bibel János oraviczai derék épitész vállalta el minden nagyobb anyagi haszon s nyerészkedés nélkül 312 frt 40 kr. költség-előirányzattal, s hozzá a szürke márvány mészkő anyag az Oravicza és Stejerlak között fekvő Predet nevü hegyvidék kőbányájából vétetett, mely a vállalkozó épitész tulajdonát képezi. Az épitési munkát ifjabb Siegl József fehértemplomi épitész teljesité, ugy az emléket köritő csinos vasrácsozat elkészitését is 187 frt költség előirányzattal, végre a sírirat bevéséséért minden betü után 12 kr. lett megállapitva.

A derék vállalkozók feladataiknak a lehető gyorsan iparkodtak megfelelni, s munkálataik annyira előrehaladtak, hogy a síremlék alapköve Ó-Palánkán 1878. augusztus 19-én ünnepélyesen letétetett. Az ünnepély alkalmával, mely délelőtt 10 órakor vette kezdetét, Nikolits Sándor uj-palánkai gör.-keleti plébános és szentszéki ülnök, buzditó alkalmi beszédet tartott a nagy számmal összegyült palánkai lakossághoz és a jelen volt vidéki közönséghez, és az isteni tisztelet befejeztével a történelmi nevezetességü sírban egy márvány sarkophagba lettek helyezve a még meglevő csont-

[1]) L. Kirándulás Palánkára és Rámára czimü jegyzőkönyvet.

maradványok, s egyszersmind örök emlékezet okáért az alapkőbe letétetett a síremlék feliratának egy példánya, továbbá az 1877. év május hó 26-án Palánkára és Rámára történt régészeti kirándulás alkalmával felvett jegyzőkönyvből egy nyomtatott példány és egy emlékirat, melyet a síremlék-bizottság nagytevékenységü elnöke Ormós főispán ur szerkesztett s igy hangzik:

„Jelen síremlék báró **Lo-Presti József** hajdani Belgiojóso 44. számu cs. kir. gyalogezredbeli hadnagy mint parancsnok és vele együtt az átellenes rámai vár romjaiban 1788. évi junius 28-án elhalt 23 vitéz közül ezen sírba temetett két társa hullamaradványát fedi, melyek most már csak csontmaradványból állanak.

Lo-Presti életirása nem ezen emlékirat feladatai közé tartozik, s ez okból mindazokat, kik az ifju hős életére vonatkozólag bővebb adatokat tudni óhajtanak, a vele egykoru „Das Wiener Blättchen“ czimü lapokra, az „Oesterreichische Militärische Zeitschrift“ tekintélyes szaklapra, — az „Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkei, und des daraus entstandenen nordischen Krieges“ czim alatt 1791-ik évben Oehler József György által Bécsben nyomtatott mü első kötetére, továbbá „Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme“ czim alatt Fehértemplomban élő Böhm Lénárt által irt és 1867-ik évben Pesten Emich Gusztáv által kiadott mü második kötetére — s végre „Történelmi-régészeti kirándulás Palánkára s Rámára“ czim alatt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak 1877-ik évi junius 27-én Temesvárott tartott havi választmányi ülésében bemutatott jegyzőkönyvre utasitjuk. Ez utóbbi jegyzőkönyvnek nyomtatott egy példánya, mely ezen síremlék keletkezésének történetét is magában foglalja, állandó emlékül az alapkővel s emlékirattal egyidejüleg ide szintén letétetett.

Báró Lo-Presti József és 23 vitéz társai a rámai várat 3 ágyuval ellátott 4000 török ellen védelmezték és 1788-ik évi junius 28-án mindannyian hős halállal kimultak.

Lo-Presti az ellenség soraiból négy óra alatt önkezüleg 60 embert lövött le. Az elhullt törökök összes száma halottakban négyszázig, sebesültekben pedig 100-ig terjedt. — Lo-Presti csapatából következő nap 18 vitéz hullája feltaláltatván, Palánkára átszállitva s itt eltemetve lőn.

Az 1877-ik évi május 26-ki történet-régészeti kirándulás alkalmával, mint a mellékelt jegyzőkönyv fetünteti, Lo-Presti és társai sírhelyének és hullamaradványainak azonossága a szinhelyen megállapitva lőn. Ezen alkalommal Ormós Zsigmond fő-

ispán Lo-Presti feltalált csontmaradványaiból a jobboldali alsó állcsont egy részét, mely 12 ép fehér fogat foglalt magában, emlékül megtartotta, s következésképp Lo-Presti koponyája ennek hiányával maradt a sírban.

A síremlék felállitására megindított gyüjtések azt eredményezték, hogy összesen 672 frt 71 kr. gyült be.

Ezen összegből mennyi fordittatott a síremlék költségeire? ezt jelenben az alapkő letételénél meghatározni nem lehet, miután a kiadások egész összege az emlék felállitása után állapittathatik csak meg; és erről a számadás a délmagyarországi történet-régészeti társulatnak fog bemutattatni, mely társulat a síremlék fentartásának gondját átvenni hivatva van. A síremlék kőfaragó munkáit Bibel János Oravicza bányavárosban lakozó épitész, Oravicza és Stajerlak közt Predet nevü hegyvidéken lévő kőbányájában szürke márvány mészkőből készitteté és költség előirányzata 298 frtra rugott.

Az épitész-munkát ifjabb Siegel József fehértemplomi épitész teljesité, ki az emléket környező vaskeritést is 187 frt költségelőirányzattal elfogadta.

Végre a latin síriratot Jäger Ádám csanád püspökmegyei kanonok fogalmazta.

A sírirat bevéséséért minden betü után 12 kr. volt megállapitva.

A hős báró Lo-Presti vérszerinti rokonai közül Temes megyében még életben vannak és birtokosok báró Lo-Presti Árpád Sosdia és Szkulya községekben — és Melczer előbb báró Uckermann-nő született báró Lo-Presti Henriette Birda községben. — Merczifalva és Zsadány temesmegyei községek szintén a báró Lo-Presti család birtokai voltak, melyeket a nehány hó előtt Pozsonyban elhunyt báró Lo-Presti Lajos hitbizományként birtokolt, de melyek más birtokosra jutottak.

Az emlitett báró Lo-Presti családbelieknek egyik nővére horvátországi gróf Erdődi neje volt.

Legyen Isten irgalmassága az itt nyugvókkal.

Kelt az 1878. év augusztus hó 19-én Ó-Palánkán. Ezen évben ő Felsége Ferencz József apostoli király megkoronáztatásának tizenkettedik évében Tisza Kálmán miniszterelnök; — Temesvárott Bonnáz Sándor csanádi, Vojnovits György g. k. szerb püspök, — Verseczen Kengyelátz Emilián g. k. szerb püspök, — Karánsebesen Popasu János gör. k. román püspök volt. — Továbbá ez időben Temesvárott báró Scudier Antal cs. kir. hadparancsnok, Temes megyében Ormós Zsigmond főispán, Rötth László alispán, Dobó

László főjegyző, — a fehértemplomi járásban Kelety János szolgabiró, Rácz Sándor szolgabirósegéd, — a fehértemplomi kir. törvényszéknél Nádasky Márk elnök, Herglocz Antal kir. ügyész, Putnik Béla kir. járásbiró, Barách József Temesvárott kir. pénzügyigazgató, Marx Antal Temesvárott kir. tanfelügyelő, Fehértemplom rendezett tanácsu városában Barray Kajetán polgármester, Fehértemplomban Eissinger Ferencz róm. kath. esperest, Uj-Palánkán Nikolits Sándor szentszéki ülnök gör.-keleti lelkész, Stojanov István pedig községi jegyző volt.“

Ormós Zsigmond

főispán, mint a bizottság elnöke.

Eddig az alapkőben elhelyezett emlékirat; és itt utólagosan azt is megemlitendőnek tartom, hogy az alapkő letétele alkalmával Ormós Zsigmond főispán urat, mint a síremlék-bizottság elnökét, miután hivatalos ügyei őt megjelenni akadályozták, Kelety János fehértemplomi járási szolgabiró ur képviselte s továbbá az ünnepélyen résztvett Palánka község elöljárósága is.

Az alapkő letétele után a síremlék a derék vállalkozók által két hó lefolyása alatt teljesen elkészittetett, s az ünnepélyes leleplezés 1878. évi november 3-ra lett kitüzve, mint oly időszakra, mely közvetlen a kereszténység által a mily magasztosan, ép oly kegyeletesen az elhunytak emlékének szentelt nap, a halottak napja után következik s épen ezen ünnepélyességhez a legméltóbb s legalkalomszerübb momentumnak mutatkozott.

Mielőtt a leleplezési ünnepélyről szólnék, felemlitem: hogy a szürke márvány mészkőből készült síremlék obeliszk alakot tüntet fel lépcsőzetes alapon és a tetején kereszt diszlik; az egész emlék körül van véve diszes vasrácsozattal s az egyik oldalán a következő sírirat áll, melyet Jäger Ádám csanádegyház-megyei kanonok ur fogalmazott:

BARONI JOS. LO-PRESTI
ET SOCIIS HEROIBUS EXADVERSO
RAMAE 1788. 28 JUNII
GLORIOSE OCCUMBENTIBUS
HIC TUMULATIS
GRATA PIETAS PATRIOTICA
POSUIT.
1878.

A leleplezési ünnepély napja 1878. november 3-ika volt; mely napon vagy 40 kocsi robogott át Fehértemplomból Palán-

kára az ünnepély szinhelyére, igen diszes ven dégkoszoruval. A délelőtt fél 10 órakor Palánkára megérkezett vendégsereg között jelenvoltak:

1. Ormós Zsigmond Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, az ünnepély főszemélye s a síremlék felállitásának s gyors foganatositásának kiváló eszközlője.

2. Temes vármegye törvényhatósága részéről: Rötth László alispán.

3. A cs. kir. hadsereg képviselői gyanánt és pedig a Fehértemplom városában állomásozó 64-ik sorezred részéről; Piszachich Adolf ezredes, Putsch Nándor őrnagy, Schmidt Antal, Krajatsch Manó századosok, Pangher János s Krenthaler József főhadnagyok; továbbá a szinte ezen városban állomásozó első huszárezred részéről: Mariássy Rezső őrnagy, Hamersberg Dezső hadnagy és Péczely Ferencz hadapród.

4. A fehértemplomi kir. törvényszék részéről: Nádasky Márk törvényszéki elnök, Fehér Albert és Pichler József törvényszéki birák.

5. A fehértemplomi kir. járásbiróság részéről: Putnik Béla kir. járásbiró.

6. A fehértemplomi szolgabiróság részéről: Kelety János szolgabiró, Rácz Sándor szolgabirósegéd, Heymann Gusztáv járási orvos, Szibinácz Zsiva járási csendbiztos és Reck Sándor szolgabirói irnok.

7. Fehértemplom város részéről: Glaser Alajos városi kapitány ugy is mint a betegsége miatt meg nem jelent polgárnagy helyettese; továbbá Nemcsik Gyula városi ügyész és Waisz János városi közgyám.

8. A fehértemplomi állami főgymnasium részéről: Töreky Gábor igazgató, Lechner László, Madzsár János és Szőke Endre tanárok.

9. A fehértemplomi lövész-század részéről: Maszjung János parancsnok és Felger Lajos hadnagy.

10. A fehértemplomi tűzoltó-egylet részéről: Kottala János parancsnok.

11. A fehértemplomi dalárda részéről: Wunder Gyula ugy is mint a „Nera“ hetilap szerkesztője.

12. Versecz város részéről: dr. Kuktay Sándor temesmegyei főorvos és Szőcs Lajos verseczi lakos.

13. A palánkai egyház részéről: Nikolits Sándor szentszéki ülnök palánkai, s Kadics Manó vracsevgáji gör.-keleti

lelkészek, kik egyszersmind az isteni tiszteletet végezték és az emlék ünnepélyes beszentelésénél tényked tek.

14. Ezeken kivül jelen voltak: Popovics Vazul palánkai tanitó, Bibel János oraviczai épitész, mint a síremlék készitője és ifjabb Szieg el József fehértemplomi épitész mint annak felállitója; Aberle Ferencz fehértemplomi fényképész, ki az ünnepély alkalmával az emlék körül csoportosult közönséget a jelenités megörökitése végett lefényképezte; továbbá a fehértemplomi lövész-század teljes diszben s felfegyverkezve, a 64-ik cs. kir. sorezred teljes számu zenekara ugy a fehértemplomi járáshoz tartozó összes jegyzők és községelöljárók, végre több fehértemplomi polgár, Palánka község összes lakossága és iskolai ifjusága ünnepiesen öltözködve.

Midőn Ormós Zsigmond főispán nagyszámu s diszes kiséretével Palánkára megérkezett, lelkesült „éljen“ kiáltások és örömlövések fogadták s Stojanov István palánkai jegyző röviden a község nevében üdvözölte, mire főispán ur a lelkesült fogadtatás jelenségeitől meghatottan mondott köszönetet. Ezen előzmény után a jelenlevők a síremlékhez indultak, hol a cs. kir. katonai zenekar s a fehértemplomi lövész-egylet várta az érkezőket és Ormós főispán kiséretével az emlék jobb oldalán, a czeremóniát végző szerb lelkészek pedig azzal szemközt foglaltak állást.

Pont 10 órakor megszólalt a katona-zene az ünnepély megkezdésének jeléül, s erre Lechner László tanár tartott egy hazafias, lelkesitő beszédet magyarul, melyben báró Lo-Presti hősies halálát a lángoló hazaszeretet s a trón iránti hűség egyik kiváló s követésre méltó példájául állitotta fel s megemlékezett azon momentumokról, melyek minden egyes honfinak tanuságul szolgálhatnak. Utána Böhm Lénárt iró németül, Nikolits Sándor lelkész szerbül s Rácz Sándor szolgabirósegéd románul magyarázták meg a hallgatóságnak az ünnepély czélját s indokait és beszédeikben kiemelték Ormós főispán urnak e tekintetben tett fáradozásait s törekvéseit.

A szónoklatok befejeztével ujra a katona-zene játszott és a fehértemplomi lövész-egylet disz-lövései s tisztelgése között megkezdték a szerb lelkészek a síremlék beszentelését. Az emléket fehérbe öltözött leánykák vették körül nemzeti szalaggal diszitett koszorukkal s a beszentelés folyama alatt diszlövések, taraczkdurrogás és zene kiséretében lebontatott a virágokkal ékesitett síremlékről a lepel, és két fehérbe öltözött leányka nemzeti szinü szalagokkal ékesitett koszorukat helyezett reája. Ezután Kelety

János szolgabiró felolvasta Melczer Istvánné, született báró Lo-Presti Henrika urnő levelét s báró Lo-Presti Árpád egy táviratát, melyekben sajnálkozásukat fejezik ki, hogy ezen ünnepély alkalmával, midőn egy ősük hős tette s neve mentetik meg a feledékenységtől s adatik át a történelem- s emlékezetnek, — jelen nem lehettek, és egyszersmind Melczerné urnőnek egy diszes, aranyos feliratu és sárga-veres szalagokkal diszitett koszoruja, melyet ezen ünnepély alkalmára küldött nagybátyja emlékezetének tiszteletére, helyeztetett a síremlékre, s ezzel a katonai zenekar s a fehértemplomi lövész-egylet tisztelgő elvonulása után a beszentelési s leleplezési ünnepély véget ért s utána egy kedélyes bankett következett Sztojanov István palánkai jegyző vendégszerető házánál számos vig, lelkesitő pohárköszöntések között, mely egyszersmind az ünnepély befejezését s záradékát képezte.

Fennáll tehát egy történelmi emlékünk az Al-Dunánál, hazánk déli határszélén, mely mint a hazafias önfeláldozás s a hősiesség ritka példányának emléke, hivatva van a jelen s jövő nemzedékre lelkesitő hatást gyakorolni; de egyszersmind emlékoszlopa ez azon nagy kegyeletnek is, mely nemzetünk szivébe beoltva van azok iránt, kik vitézségök s önfeláldozásuk által áldozatot hoztak a haza s nemzet oltárára. Az emlék további fentartása s gondozása a Temesvárott székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat hatásköréhez tartozik, mely is azt a siremlék felállitására begyült 708 frt 26 krból levont 528 frt 24 kr. összes kiadás után még fenmaradt 180 frt. 2 kr. tőke kamataiból fogja teljesiteni időről-időre, a mint a körülmények követelik, s az összeg a temesvári első takarékpénztárba van elhelyezve 48588 számu betéti könyvecske mellett.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. szeptember hó 24-én.

Elnök: Ormós Zsigmond társulati elnök.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József, Folly Emil, Horváth Pius, Hudra János, Jakabffy Pál, Korbonits János, Marx Antal, dr. Reiner József, Rötth László, Schäffer Antal, S. Sallay Jenő lapszerkesztő, s Varjassy Árpád,

a karzaton pedig női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák növendékei szép számmal.

A társulati elnök elfoglalván az elnöki széket, megnyitó beszédében örömmel hangsulyozá azon nagy érdekeltséget, mely a két hónapi szünidő után a jelen gyülés, mint a társulati élet 8-ik évének első nyilvánulása alkalmával mutatkozni kezd; s tekintve a közönség részéről feltüntetett eme nagy részvétet s a mindig sürübben érkező adományokat, a társulat már is azon ponton áll, hogy oly helyiségről kell gondoskodnia, hol a begyült tárgyakat kellően rendezni s osztályozni lehessen, miután a jelenlegi ideiglenes muzeumi helyiség ma már a szaporodó tárgyak befogadására elégtelen; s e tekintetben azon örvendetes értesitést adá a választmánynak, hogy azon bizottság, mely a centennáriumi ügy élére állt, ezen égető ügyre nézve is gondoskodott, s jelenleg ott állunk, hogy ezen óhajtásunk is rövid idő mulva teljesülve leend. Ezután felemliti, hogy a nagy szünidő a társulatra nézve nem mult el meddőn s eredménytelenül, mert a tagok közül többen rövidebb-hosszabb utazásokat tettek, s alkalmilag az utazás eredményeit választmányi üléseinken ismertetni fogják; a megnyitó beszéd folyamában arról is értesült a választmány, hogy a jelen szünidő alatt elnöklő is szintén hosszabb utazást tett a történelem s régészet érdekében az al-dunai tartományokban; s különösen Bukarestben behatóbban tanulmányozta a muzeum régészeti osztályát, s társulatunkat Cogolnitseanu belügy- s Sturdzsa pénzügyminiszter uraknak, kik a történelem s régészetnek különben is szakmivelői, különösen is figyelmökbe ajánlá; ezen előre bocsátott szavak után, melyek nagy éljenzéssel fogadtattak, a választmányi ülés megnyitottnak nyilvánittatott.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett s a tárgysorozat szerint utána Miletz János titkár a következőleg terjeszté elő jelentését a két havi szünidő után felmerült társulati ügyek s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmánya, midőn az alapszabályokban kijelölt nagy szünidő után a jelen alkalommal a társulati müködés szinhelyén megjelent, nemes és ecclatáns példát nyujt arról, hogy azon magasztos czél és irány, melyet a közmivelődés szent ügyeért kibontott zászlóra felirt, valamint a multban, ugy a jelenben is egyiránt lelkesiti tagjait s a jövőre nézve is garantiát nyujt.

Valóban tisztelt választmány, nemes s önzetlen elhatározás vonzotta társulatunkat a cselekvés terére s a társulat tagjai nehéz viszonyaink daczára sem szünnek meg férfias tevékenységgel oda hatni s müködni, hogy a müködés eredménye minél dusabb legyen hazai culturánk emelésére s különösen szükebb hazánk Délmagyarország müvelődési viszonyainak fejlesztésére.

Előre bocsátott szavaim igazságának tanuságául hivatkozhatom nemcsak multunkra, melyre büszkén s önérzetesen tekinthetünk vissza, hanem a jelen gyülés alkalmával feltüntetendő eredményekre is, melyek ha nem országvilágra szólók is, de szükebb körben, s különösen reánk délmagyarországiakra nézve mégis figyelemreméltók azon szempontból, mert értékök becsét emeli azon körülmény, hogy egyedül a müvelődési czél s a közjóért hozott önzetlen áldozat eredményei.

A mai gyülésünkkel kezdjük meg, t. választmány müködésünk nyolczadik aeráját s örömmel constatálhatom, hogy nem kedvezőtlen viszonyok között; mert eltekintve az anyagiaktól s a muzeumunk iránt mindinkább fokozódó érdeklődéstől, több derék tagtársunknak szavát birom arra nézve, hogy a jövőben szellemi buvárlataik productumaival minél gyakrabban fogunk találkozni gyüléseinken; s ezzel kapcsolatosan felemlitem azt is, hogy szeretett elnökünk Ormós Zsigmond főispán ur a közel lefolyt nagy szünidő alkalmával hosszabb utazást tett az al-dunai fejedelemségekben történelmi és régészeti szempontból, melynek eredménye alkalmilag szintén mutatkozni fog a társulat szellemi értékének emelésére nézve.

Társulati életünk ezen általános körvonalozása után felemlitem azt is, hogy muzeumunk, melynek hét éven át szorgalmasan gyüjtött tárgyai, u. m. a régiség-, pénz- s könyvtár, teljesen catalogizálva s elrendezve vannak, a közönség nagy érdeklődése mellett f. hó 21-én meg is nyittatott, s csakis az a baj tisztelt választmány, hogy az ideiglenes helyiség ma-holnap elégtelen leend tárgyaink kellő berendezése s elhelyezésére nézve s az alkalmas helyiség hiánya kiáltóan mutatkozni kezd.

Ezek után áttérek a jelen gyülés alkalmára felvett hivatalos jelentésem szorosabb részletezésére.

I. Május havi közgyülésünk óta a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek köszönettel tudomásul veszi tiszteletbeli taggá történt megválasztatását a társulat kebelébe.

2) Dr. Hampel József szintén köszönő iratot intézett hason ügyben.

3) A kolozsvári egyetemi kör választmánya nevében Szabó Gyula egyleti elnök azon kérést intézi a társulathoz, hogy kiadványát a nevezett kör részére megküldeni sziveskednék.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások folytak be:

1) Varjassy Gyula épitész s okleveles tanár ur s a temesvári ipariskola derék s ügybuzgó vezetője legközelebb társulatunknak ajándékozott két gyönyörü kivitelü s mély szakismeretet feltüntető szobormintázatot, melyeket ajándékozó az aradi 13 vértanu emlékszobrára kitüzött pályázat alkalmával készitett. A pályamüvek egyike a „**kegyelet**“ s a másika „**1849**“ jeligével van ellátva. A „kegyelet“ jeligével jelzett modell egy lépcsőzetesen emelkedő széles plateaun nyugszik s a négy sarkát candeláberek diszitik;

a plateaun tömör koczka talapzat van elhelyezve, melynek mind a négy oldalán alkalmi feliratok olvashatók: e fölött egy henger emelkedik, melyen körül a 13 vértanu élethü alakjai tünnek fel; a henger fölött egy párkányzat képezi az átmenetelt a rajta álló diszes corinthi oszlophoz, melynek capitaeljét a magyar korona disziti, hirdetve az emlékszobor felállitásának nemzeties intentióját; végre az oszlop felett a gyászoló genius áll, jobbjában babérkoszorut tartva.

A másik modell, mely az „1849“ jeligével van ellátva, szintén tömör, lépcsőzetes alapon nyugszik s alsó részét egy koczka alapzat képezi, melynek oldalain feliratok s a négy sarkán hadijelvényekkel, tropheákkal diszitett rizalitek láthatók s a rizaliteken a hadur, a gyászoló szabadság, az igazság és a jog allegorikus alakjai tünnek fel; a négy alak között egy henger emelkedik, melyet görög izlésü párkányzat szegélyez s e körül láthatók az aradi vértanuk medaillon reliefjei koszorualakban egymáshoz füzve, s végre a henger felett a gyászoló Hunnia alakja áll babérkoszoruval. A szobrokat már a muzeumban elhelyeztem, hol mint becses mütárgyak s egy szomoru epizód emlékeztető jelei maradandólag megőriztetni fognak s a müvek hangulatteljes és alkalomszerü összeállitásai mindenkiben fel fogják kelteni ama kegyeletérzetet, mely a lelkes müvész vésőjét vezeté.

2) Ambrus József társulati tagtársunk ajándékozott egy barbár bögrét s egy nagyobb s egy kisebb bronzkarikát, melyeknek lelhelye Majdan, Torontál vármegye; továbbá adott egy Hadrianus-féle ezüst s egy ismeretlen római rézpénzt, melyek Ó Bébán találtattak, s 4 darab lengyel ezüst, 2 darab I. Lipót-féle ezüst s egy Zsigmond korabeli magyar ezüst dénárt, s bankó gyüjteményünk gyarapitására egy 100, 50, 5, 2, 1 forintos s 30 és 15 kros Kossuth-bankjegyet.

3) A temesvári sefard ima-egyesület érdekes nagy arany emlékéremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához az uralkodó pár 25 éves ezüst menyegzőjének alkalmából. Az arany érem csinos fekete bőrtokban van elhelyezve, melynek felső részén 6 águ csillag látható arany nyomatban zsidó betükkel. A csillag sugarai ezen szót „Adonai“ tüntetik fel s a közepén ezen felirat áll: „Isten óvja Ferencz Józsefet Erzsébettel.“ Az emlékérem előlapján a cs. kir. pár balra néző képei hü és szép mivü kivitelben láthatók ezen felirattal: „I. Ferencz József, Erzsébet ő Felségeik,“ a hátlapon pedig a közepén: „Emlékérem ő Felségeik nászünnepük XXV. évfordulóján 1854—1879. április 14.“ s e körül ezen zsidó felirat: „Lesinkaronkeila Keduscha sefardim Temesvár,“ azaz „Emlékül a temesvári sefard ima-egyesülettől 5639“ a zsidó évszámitás szerint.

4) Ifj. Bersuder Lajos ur Schiller Ignácz Antal társulati tag közvetitésével felajánlott egy nagy vas pecsétnyomót, melynek körirata ez: „IN SIGILL : DER : K : K : TEMESVAR BANN : PVLICEI : CKVMNISSESWN“;

továbbá a magyar orvosok s természetvizsgálók Temesvárott tartott gyülekezetének emlékérmét 1843-ból s 3 darab római rézpénzt.

5) Bécsi Dezső főreáltanodai tanuló 2 darab égetett kősulykot, melyek Csongrád vármegyében a Szegvár melletti Kurcza patak medrében találtattak s egy I. Lipót-féle ezüst pénzt.

6) Halavács Gyula egy tábori térképrészlet fényképét, mely Szörénymegyéből egy oly részt tüntet fel, hol beküldő régi barbárkori telepekre akadt. A telep Baniától délre a Kraku-Otara egyik éjszaki nyulványán van s a térképen egy sárga folt által, az oda vezető ut pedig sárga pontok által van feltüntetve.

7) Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos ur 2 darab római rézérmet s 2 darab bronzdarabot, melyek Ilkateleken találtattak Vlajkovecz község határában 1879. május 15-én ajándékozó földjén.

8) Hertelendy József torontáli főispán ur több tárgyat ajándékozott muzeumunknak, melyek f. évi május hóban Nagy-Szent-Miklóson Torontálmegyében találtattak, hol Buócz nagy-szt.-miklósi szolgabiró a helység közelében ásatásokat eszközöltetett s a lelet eredményét: egy bronz gyürűt s 6 darab érmet dr. Brasser járási orvos által Hertelendy főispán urnak küldé be. Az ásatás az emlitett községtől nyugat felé $^1/_2$ órányira az Aranka partján történt, hol az észleletek szerint már más alkalommal is történhettek ásatások; a lelhely régi temető lehet. A muzeumnak megküldött ajándék közül a római ezüst pénz, mely Commodus császár korabeli s a nagy réz érem, mely avers felén ezen felirattal bir: „DN· IVS· TINI· ANVS P· F· AVG“ a császár arczképe körül, rendesen eltemetett csontvázak között találtattak a kisebb sárga réz éremmel együtt, mely ujkori készitmény, s egyik oldalán Mária arczképe ezen felirattal: „Sancta Maria,“ a másikon pedig Krisztus a keresztfán látható ily felirattal: „Consummatum est.“ Ugyanitt lelték az egyik csontváz mutatóujján a bronzgyürűt; végre ugyanezen helytől mintegy 50—60 méternyi távolságra szántás alkalmával találtattak a beküldött magyar dénárok is, melyek közül kettő Zsigmond, egy pedig II. Mátyás király korabeli.

9) Iványi István szabadkai főgymnásiumi tanár ur ajándékozott egy régi képet, mely a 172 éves Rovin Jánost ábrázolja 164 éves Sára feleségével.

10) Novák Péter társulati tag urtól egy régi forgó, vagy kucsmadisz rézből, a magyar koronával diszitve s a bal oldalon 5 pillangós réz sugárral; ajándékozó szerint a forgó nagyatyjáé volt, ki utoljára az 1809-diki erdélyi nemesi insurrectió alkalmával viselte.

11) Obradovit s Milán gymnásiumi tanuló egy régi bérlet-szerződést 1746-ból, mely szerint Pagács puszta Tomejan Sándornak adatik ki 10 évre haszonbérbe.

12) Tallián Béla társulati tag ur ajándékozott két darab nagyobb s egy darab kisebb mammuth lábszárcsontot, egy mammuth fogat, melyek Török-

Kanizsánál a Tisza folyam medréből huzattak ki a halászok által; továbbá két agancs töredéket, lelhelyük a török-kanizsai nagy-szállási határ s egy petrificált fadarabot, mely a Szőreg-Oroszlámos közötti vasutvonal töltésén találtatott.

Végre 13) Varga Ferencz vál. tagtársunk küldött két kályhacserepet, melyek a világosi várromok között találtattak fel meglehetős ép állapotban.

III. Könyvtárunkat több lelkes pártfogók növelték becses adományaikkal, kik közül első helyen emelem ki nagyérdemü elnökünket, Ormós Zsigmond főispán urat, ki is legközelebb 547 darab kötet s füzettel gyarapitá a társulat könyvtárát; a becses ajándék már a muzeumba van szállitva.

2) Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája „A magyar háziipar diszitményei, kiadja a magyar nemzeti muzeum. Budapesten 1879. A szövegét irta dr. Pulszky Károly“ czimü diszes kiállitásu munkálatot, mely 40 chromolithographiai táblával van ellátva, küldé meg társulatunknak.

3) Pesty Frigyes választmányi tag urtól ily czimü müvek küldettek meg: 1) Emlékkönyv kis apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger 1865. 1 k. 2) Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most. Gyula 1856. 1 k. 3) Hazai okmánytár, VI. kötet. Budapest 1876, 1 k.

4) Barách József választmányi tag urtól a Martinovics és társai ellen hozott septemvirális itéletek gyüjteménye. Pest 1795. 1 füzet.

5) Bárő Radvánszky Béla társ. tag urtól egy kiadvány ily czimen: „Lakás és butorzat a XVI. és XVII. században.“ Budapest 1879. 1 füzet, irta Radvánszky Béla.

6) Dr. Reiner József tag urtól: „M. Tullii Ciceronis drei Bücher de Officiis“ czimü. Magdeburg 1747, 1 kötet; s ugyanattól: „Vörösmarty Mihály minden munkái.“ Kiadják Bajza és Schedel. Pesten 1847. 1 kötet.

7) Novák Péter urtól ily czimü: „A hármas vitézek vagy triumvirátus“, irta Bessenyei György. Bécs 1779. 1 k.

8) Somogyi Antaltól a „Honfoglalás“ czimü füzetke.

9) Bingert János gymnásiumi tanulótól ily czimü könyv: „Arithmeticae vulgaris Nucleus“ Lőcse 1689. 1 k.

10) Tauber Tivadar reáltanulótól ily czimüek: „Romans de Voltaire“, 1 k. Párizs 1800 és ugyancsak egy Voltaire-féle mü, mely Londonban nyomatott 1782-ben.

11) Végre Klein Márton temesvári lakatosmestertől ily czimü: „Albert von Thurneisen“. Grácz 1799. 1 k.

Ezek azon részletek tisztelt választmány, melyeket a jelen gyülésen hivatalosan előterjeszteni óhajtottam, s ha az elősoroltak, mint már emlitém, nem országra szóló tények is, de mindenesetre tanujelei szerényen müködő társulatunk nemes törekvésü tagjai lankadatlan munkásságának, s azon kivá-

nattal fejezem be jelentésemet, hogy a gondviselés adjon továbbra is erőt a kitartó munkásséghoz, hogy magasztos hivatását társulatunk a déli vidék culturalis emelésére minél jobban betölthesse.

* * *

A titkári jelentés nagy éljenzéssel s örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztés alapján dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek s dr. Hampel József uraknak tiszteletbeli taggá történt megválasztásukra vonatkozó átiratait éljenzéssel tudomásul vették; a kolozsvári egyetemi kör választmányának kérvényére nézve pedig határoztatott, hogy az illető kör részére a titkár a társulat kiadványait az ideiektől kezdve folyóvá tegye; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Varjassy Árpád, Ambrus József, ifjabb Bersuder Lajos, Halavács Gyula, Heinrich Nándor, Hertelendy József, Iványi István, Novák Péter, Tallián Béla, Varga Ferencz, Ormós Zsigmond elnök, Trefort Ágoston miniszter, Pesty Frigyes, Barách József, báró Radvánszky Béla, dr. Reiner József, Somogyi Antal, Klein Márton uraknak, s a temesvári Sefard imaegyesületnek; továbbá Bécsi Dezső, Obradovits Milán, Bingert János, Tauber Tivadar középtanodai tanulóknak, valamint Miletz János titkárnak mint muzeumőrnek, a muzeum tárgyainak teljes berendezése s elhelyezéséért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés s hálás köszönet; a begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 476 frt 95 kr. szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 2029 frt 42 kr. tőkealapon kivül; mely előterjesztés örvendetes tudomásul vétetett.

A tárgysorozat szerint ezután következett volna ily czimü felolvasás Böhm Lénárt választmányi tagtól: „Öt megerősitett pont az Al-Dunán"; de a felolvasás azon tekintetből, hogy az idő a terjedelmes titkári jelentéssel és a nagy számmal befolyt tárgyak bemutatásával különben is nagyon igénybe volt véve, a választmány határozatából a legközelebbi választmányi ülésre halasztatott.

Végül, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagokul ajánlja Varjassy Árpád épitész s okleveles tanár és Weisz Sándor nagykereskedő urakat Temesvárott. Az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztattak, s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

István főherczeg nádor levele a bánsági ipar-egyesület igazgatóságához. 1841. junius 23.

Közli: Miletz János.

István főherczeg, Magyarország utolsó nádorának alább közlendő levele egyik emléke azon nevezetes mozgalmaknak, melyek a negyvenes évek kezdetén keletkeztek hazánkban, midőn különösen a belipar és kereskedés emelésére vezető eszközök megvitatása s életbeléptetése foglalkoztatá leginkább az elméket; midőn a Balogh Pál által 1841-ben inditványozott s létrejött „hasznos ismereteket terjesztő társaság“ rövid idő mulva iparegyesületté nőtte ki magát.

Ezen nevezetes mozgalmak, — melyeknek hivatása volt a honikészitményeket terjeszteni, irántok rokonszenvet és előszeretetet ébreszteni, s ösztönül szolgálni védegyletek alapitására, — szükebb hazánk Délmagyarországra sem maradtak hatás nélkül, mert itt is alakult ipar-egyesület még 1841 elején, s protektorául István főherczeget, József nádorunk fiatal, tettdus s a honi érdekeket szivén viselő nagyreményü fiát kérte fel.

A főherczeg az iparegyesület elnökségének kérelmére egy egészen sajátkezüleg irt levélben válaszolt, mely tanuságot tesz a főherczeg hazafias érzelméről s azon nagy tiszteletről, melylyel édes atyja iránt viseltetett. A levél jelenleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat birtokában van Preyer János társulati tag s Temesvár érdemteljes ősz monographusának szivességéből, ki is azt, mint az alakuló ipar-egyesület az időszerinti jegyzője hiven megőrizte. A német levél magyar forditásban következőleg hangzik:

„Megelégedéssel vettem a bánáti ipar-egyesület igazgatóságának, mint ezen védegylet közegének azon kérelemmel hozzám intézett sorait, hogy vállaljam magamra az egylet védnökségét.“

„Jóllehet én ezen megkeresést ugy tekintem, mint egy biztos jelenségét az egyesület összes tagjai őszinte ragaszkodása és különös bizalmának s azt hálásan fogadom, de mégis elhatározásomat egyedül atyám uram beleegyezésétől teszem függővé. Evégből felkérem az igazgatóságot, hogy forduljon a jelenleg bánáti birtokain tartózkodó atyám uramhoz azon kéréssel, hogy én a megkeresés értelmében az egyesület védnökségét elfogadhassam s erre nézve beleegyezését adja.“

„Felhivom egyuttal az igazgatóságot, hogy az egyletet kiváló jóakaratom, s legjobb kivánataimról biztositsa s felvirágzásának előmozditására én mindig s a lehetőség szerint minden körülmények között örömmel közre fogok működni.“

Bécs, 1841 junius 23.

István főherczeg s. k.

Alul: A bánáti iparegyesület igazgatóságához.

Adatok Knéz temesmegyei falu történetéhez.

Nagy Páltól.

Jelen közlésemben Knéz temesvármegyei község elnevezésére vonatkozó nehány oly adattal kivánok szolgálni vélemény és eszmecsere végett, melyeket részint a nép ajkain élő hagyomány útján, részint történeti forrásaink feljegyzései nyomán gyüjtögettem össze.

Azon ismert körülményből kiindulva, hogy Knéz falu régi lakosai szerbek voltak, s igy az ezen községre vonatkozó adatok is egyrészt a knézi görög-keleti egyház levéltárában, másrészt pedig a néphagyomány által tartattak fenn, jelen jegyzeteim és ezek szerint Knéz falu elnevezése és rövid története a következőkön alapszik:

Ráczországnak a törökök által 1459-ben történt tökéletes meghóditása, és leigázása után körülbelül husz évvel később több ezerre menő rácz csapat, mely a törököknek meghódolni nem akart, Hunyady Mátyás magyar király uralkodása alatt Délmagyarországba jött az ugynevezett Bánátba és itt letelepedett. Ezen beköltözők magukat mint harczedzett vitézek az akkori temesi gróf s fővezér Kinizsy Pál seregei közé vétették fel, s több, a törökök ellen vivott győzelmes harczokban vezéröket annyira megkedvelték, hogy őt különben is a király kegyeltjét, ragaszkodásuk és vonzalmuk jeléül knézs (főur) elnevezéssel tisztelék meg. A szerbek által ezen kenézs vagy knézsnek nevezett Kinizsy Pálnak mint temesi gróf- és alvidéki helytartónak volt még, a nép száján forgó hagyomány szerint, temesvári székhelyén kivül 1470—1490. évben egy a főszékhelytől 22½ kilométernyire (3 mértföld) éjszakra fekvő erőd-kastélya is, hová ő a harczképtelen rácz seregnek egy részét letelepité, s ezek e helyet a fővezérök iránti hálából „Knézs"-nek nevezték el.

Ezen itt letelepitett szerbek jobbbára kiérdemült, kiszolgált katonák voltak, s vezéröktől földbirtokkal is megajándékoztattak; s magukat Knezsevisoljasi azaz főuri alattvalóknak nevezték. Mai napig is láthatók Knéz falu mellett a billéti országuttól jobbra a régi Knézs-erőd-kastély romjai, s a lakosság mai napig ezen romokat „Graditste"-nek, a szerb „Grad" szótól, mely kastélyt vagy erődöt jelent, a mellette fekvő területet, illetőleg a falu arra fekvő részét pedig Sellistének, a szerb „seliti" telepitvény után nevezi. Hogy a régi időben, a főranguak a rácz néptől csakugyan knézs előnévvel tiszteltettek meg, bizonyitni látszik Bárány Ágoston is „Torontál Hajdana" czimü munkájában, hol Knézs faluról ez áll:

Knéz, Knézs, Kenetz, a pápai lajstrom vet erre első világot. Igy 1520-ban a Bolyka-féle beigtatási levélben Kalocha Benedek, Vas György, kik mint királyi képviselők jelöltetnek ki, magukat Knézs előnévvel irták és ezen beigtatáson Soroglány András is, ki szinte Knézs előnevet viselt, megjelent.

A 1716-iki török háboru után Knézs faluban a szerbek igen megfogyatkoztak s helyöket nagyobb részt oláhok foglalták el, kik házaikat a régi Knézs erőd-kastélytól jobbra a völgyben épitették fel s később mindinkább megszaporodván a Varjas-felé fekvő részre is kiterjeszkedtek; mig 1797-ben a magyar királyi kincstár által a falu rendeztetvén, ez a jelenlegi alakját nyerte.

Még ugyanazon 1797-ik évi január hó 23-án Billétről huszonhárom német család költözött Knézre, kik tizenhárom egész, hét fél s három negyed telekkel lettek a kincstártól ellátva 30 évi szerződés mellett s ez által a mai német község alapja lett megvetve s később közéjök néhány oláh család is áttelepült, miután lakhelyeik a knézi erőd-kastély rom mellett elterülő lapályban többször a viz áradásainak voltak kitéve.

Érdemes volna itt régészeti szempontból kutatásokat tétetni, s megjutalmazná a fáradságot, ha a nevezett Knéz-erőd-kastélyrom helyén ásatások eszközöltetnének.

Midőn az igy összeszedett s hagyományképp fentartott adatokat vélemény és eszmecsere végett a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elé bocsátom, felhivom egyszersmind figyelmét inditványom mielőbbi valósitására kutatások eszközlése végett.

Egyveleg.

— A délmagyarországi régészeti muzeum iránt napról-napra örvendetesebb érdeklődés tapasztalható müvelt lelkü közönségünk részéről, mit a legutóbbi szeptember havi választmányi ülés alkalmával bemutatott tárgyak nagy száma is élénken bizonyit, midőn a két havi szünidő után begyült ajándékok nagy halmaza mindenkit általánosan meglepett; ezen körülmény egyszersmind eléggé feltünteti egy délmagyarországi muzeum mielőbbi létesitésének szükségességét, miután a jelenlegi ideiglenes muzeumi helyiség már tárgyaink befogadására s kellő elrendezésére elégtelen; bizunk a déli vidék müvelt, derék s hazafias közönségének áldozatkészségében, hogy a nemes eszme a közmüvelődés emelésére mielőbb valósulni fog.

— Az „Öthalom“ Szeged mellett, mely a várostól mintegy jó órányira éjszaknyugati irányban fekszik Dorozsma felé, legujabban érdekes bronz s másnemü leletek színhelyévé lett, s az itt talált régiségek azt bizonyitják, hogy az Öthalom lakói a hajdankorban négyféle módon temetkeztek, u. m. ülőhelyzetben, hosszan, fejjel kelet-felé, lovaikkal együttesen. E négyféle temetkezést eléggé igazolják az eddigi leletek, valamint a bronzkorra határozottan rávallanak a talált tárgyak, melyek között több bronz karperecz, egy kettétört, halvány zöld rozsdával bevont bronz sarló, lándsa s különféle gyöngy nyakdisz fordul elő. A kiásott cserépedények igen kezdetlegesek és fájdalom a nagyobbakból alig került ép példány elő, a kisebb bögrékből azonban egész sorozat. A sirok közül mintegy 100 fedetett fel, s egyikből lovastul eltemetett vitez ásatott ki, karján bronz kar-

pereczczel; a kengyel és a zabla épségben maradtak, de a csontokat a munkások szétturták, épen ugy a lándsa-féle eszköznek sem lehetett a fekvését kellőképen meghatározni. Mindezen leletek csupán a véletlen eredményei s a földhordás alkalmával eszközlött rendszertelen ásatások következményei, miért is nagyon szükséges volna itt rendszeres kutatásokat megindítani, melyek az eddigi eredmények után itélve, kétségen kivül nagyon érdekes világot deritenének a hajdan itt tanyázott ősnépek életkörülményeire nézve.

— Délmagyarország száz éves bekeblezésének emlékére vert érmek elkészülvén, megszerezhetők Tull temesvári ékszerésznél; a centenariumi bizottság rendeletéből veretett pedig 4 darab arany, 200 darab ezüst, s 400 bronz érem, melyekből a négy megye, u. m. Krassó, Temes, Torontál és Szörény, valamint Temesvár, Versecz és Pancsova sz. kir. városok rendeleletéből 1 arany, 106 ezüst, s 305 bronz érem már szétküldetett. Ő cs. kir. apostoli Felségének s a nemzeti muzeumnak arany, a miniszterelnöknek s az országgyülés két házaelnökeinek s más országos kitünőségeknek pedig ezüst példányok lettek küldve, továbbá az ország valamennyi megyei és városi törvényhatóságai is egy-egy ajándék példányban fognak részesittetni. Az érmek igen jól sikerültek, az aczélba vését a bécsi müvészeti akadémia hirneves tanára Radniczky Károly teljesité. Az emlékérem avers oldala Mária Terézia balra néző mellképét tünteti fel gazdag hajzat-, s diadémmal s ezen körirattal: „Maria Terézia Magyarország királya"; a mellkép alatt a délvidék megyei s városi törvényhatóságainak czimerei a következő rendben: a közepén Temes, ettől balra Torontál, Szörény, Pancsova, s jobbra Krassó, Temesvár, s Versecz czimerei láthatók. Pancsova czimere, minthogy eddig még illetékesen megállapitva nincsen, a történelmi hüség tekintetéből üresen hagyatott; a mezőny bal részén MDCCCLXXIX s a jobbon MDCCLXXIX évszámok olvashatók. Az érem revers felén Pannóniának a magyar koronával ékesitett alakja trónuson ül s kezeit áldólag terjeszti ki a hozzá szeretetteljesen közeledő s egymást átölelve tartó három alak fölé. Az ábrázolás alatt a vésnök „Radniczky" neve olvasható s körülötte a következő felirat: „A déli részek anyaországba bekeblezésének évszázados emlékére." Azok kedveért, kik az érmekből vásárolni óhajtanak megirjuk még, hogy a 20 aranyat nyomó arany érem ára diszes tokkal együtt 148 frt 25 kr., az ezüst érem 7 frt 10 kr., s a bronz 1 frt 50 kr.

— „Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarositása," czimü füzet hagyta el nem régiben a sajtót dr. Szentkláray Jenő derék történetbuvárunk s a „Száz év Délmagyarország legujabb története" czimü mü irójának tolláből. A fáradhatlan szaktudós munkásságának a mily hazafias, ép oly maradandó becsü emlékét hirdeti ezen kis füzetke, s valamint 5 évvel ezelőtt Temesvárott, ugy a századéves alkotmányos örömünnep alkalmával Nagy-Becskereken is kifejezést adott azon szent eszmének: „hogy Magyarország összes lakossága politikailag egy, s nemzetileg összetartozó testületet képez, mely a magyar nyelv állami fönségét egyedülinek és kizárólagosnak vallja, és ezen az anyahazától egykoron elidegenitett délmagyarországi részeket a magyar szent korona birodalmához lényegesen és elválaszthatlanul tartozóknak elismeri" — Ezen nemes és magasztos eszméből kiindulva létesült Nagy-Becskereken is az utczák uj elnevezése, s mint a füzetből megtudjuk, a nagy-becskereki utczák s terek jelen magyarositása alkalmával a fel-

sséges uralkodó család iránti kegyeletből 6, kiválóbb történelmi alakok és államintéző egyének neveiről 32, a magyar történelem ujabb status-férfiairól 4, mmagyar irókról 12, magyar iró- s államférfiakról 3, német iróról 1, megyei kkiválóbb családokról 2, a város és vidék jótevőiről 1, hazafias eszmékről 2, eeltünt megyék s megyei helységekről 5, a becskereki vár és Becskerek várrosa történelmi helyeiről 7, vallási kegyeletből 9, a gyakorlati haszonvétel és hhelyfekvési irány tekintetéből 12, tárgyakról 7 utcza, tér vagy házsor lett elnnevezve. Régi elnevezését magyar forditásban megtartá 1 utcza. Magyarossitva lett tehát összesen 87 utcza, 8 házsor, 4 parti telep ééés 5 tér, mely tudositásunkat a magasztos és hazafias eszme megtestesitőjének következő lelkesült szavaival zárjuk be, hogy: a mily lélekemelő, elraggadó látványt nyujt Nagy-Becskerek város magyar külseje, a tettek ép oly sszép bizonyitékaiban nyilatkozzék ezentul polgárságának a haza boldogitására irányuló törekvése. A város minden népe és nemzetisége lelkesedéssel csüggjön aa haza sorsán; szeretettel és hüséggel viseltessék iránta, s hogy miként a kkülső a magyar korona és állam, az alkotmány és szabadság specifikus bélyeggével ékesittetett: ugyanugy legyenek idomitva s nevelve a sziv érzelmei is, hhogy ezen most már magyar jellegü város falai között soha senkinek eszébe ne jjusson másnak tartani magát, mint Magyarország hü alattvalójának.

— Bronzkori leletek Borjason. Torontálmegyében, a Török-BBecsétől nem nagy távolságra fekvő Borjas legujabban nevezetes lett csiszolatlan s csiszolt kőkorszaki emlékeiről, melyek jeles történetbuvárunk, s fáradhhatlan régészünk dr. Szentkláray Jenő ur kutatásai nyomán jutottak köztudalomba. Az eddig talált kőkorszaki emléktárgyak nagyobb részt muzeummunkban vannak elhelyezve s tanuságot tesznek ezen hely őskori nevezetes sszerepléséről. Legujabban, mint hitelesen értesültünk, a derék kutató szorgos nnyomozásainak sikerült itt a bronz korszak emlékeinek is nyommára jönni, és számos bronzkorszaki nevezetesebb tárgyat fedezett fel, mmelyeket rövid idő mulva muzeumunknak fog beküldeni egy értekezés kisérretében, mely a borjasi őstelep kő- és bronzkori emlékeit együttesen s körrülményesen fogja ismertetni.

— Őskori telep Banián Szörény megyében. Társulatunk, aa délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnöksége Halavács GGyula magyar kir. geologtól, ki már a multban is többszörösen nagy érdekkeltséget tanusitott társulati fejleményeink iránt ajándékok beküldése által, BBanián Szörénymegyében egy őskori telepre lett figyelmessé téve. Ezen őskori telepre vonatkozó sorai a következők: „A mult 1878. év nyarán Szörény mmegye déli részében földtani felvételekkel levén elfoglalva, Banián az odavvaló rumän pópa fiának szives figyelmeztetése folytán, őskori cserepekre tettetem szert, melyek jelenleg a nemzeti muzeumban őriztetnek. Miután azonban ee lelőhely oly területen fekszik, melynek átkutatását a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tüzte ki feladatául, ugy hiszem rosz néven nem veszi a fentemlitett társulat, ha e lelhelyet tudomására hozom. A szóban forgó lelelőhely Baniától délnyugat-délre, a „Kraku-Otara" egyik éjszaki nyulvánnyán van. E nyulvány hegycsucsán gyüjtöttem én több, igen szépen diszitett cscserepet, melyek az eső által kimosva a lejtön hevertek. Ásattam is, azonban fáfájdalom! nehány hitvány cserepen kivül mást nem vetett fel az ásó. E lelőhhelyet illetőleg az „Archaeologiai közlemények" mult évi utolsó számmai egyikében nehány jegyzet is megjelent, mit felemliteni szintén helyén valónnak hiszek. Hogy pedig a szóban forgó lelőhely fekvését illetőleg kellő

tájékozást nyujtsak, van szerencsém a táborkari térkép $\frac{\text{Sec. 73}}{\text{Col. XLVI}}$ jellel ellátott lap ide vonatkozó részének fényképezett másolatát mellékelve megküldeni oly megjegyzéssel, miszerint a lelőhely egy sárga folt által van feltüntetve, az odavezető ut pedig sárga pontok által kijelölve. Miután pedig a folyó év nyarán s előreláthatólag a jövőben még hosszabb ideig Szörény megyében fogok működni, igérem, hogy az esetleg tudomásomra jövő lelhelyekről vagy leletekről a t. társulatot tudositani el nem mulasztandom. Budapest 1879. május 20-án, honfiui üdvözlettel Halavács Gyula magy. kir. geolog."

— Római feliratos sirkő az aracsi templom-romok között. A hét évszázad előtt épült aracsi templom Torontál megyében, még romjaiban is egyike nevezetesebb épitészeti müemlékeinknek Délmagyarországon. A rég mult századok ezen érdekes rommaradványai között derék s tevékeny tudósunk dr. Szentkláray Jenő ur még a mult év tavaszán népszerü kutatással összekötött ásatásokat eszközölt; s egyéb nevezetes régiség-leletek mellett az ásatás eredménye lett egy római feliratos sirkő is, mely az egyik oszloptőbe volt beépitve s eddig ismeretlen volt az epigraphiai gyüjteményben. A feliratból hat sor maradt meg, s különösen a két felső sor nagyon roncsoltan, alig olvashatólag; a felirat a mennyire kibetüzhető volt a következőleg hangzik felülről lefelé olvasva:

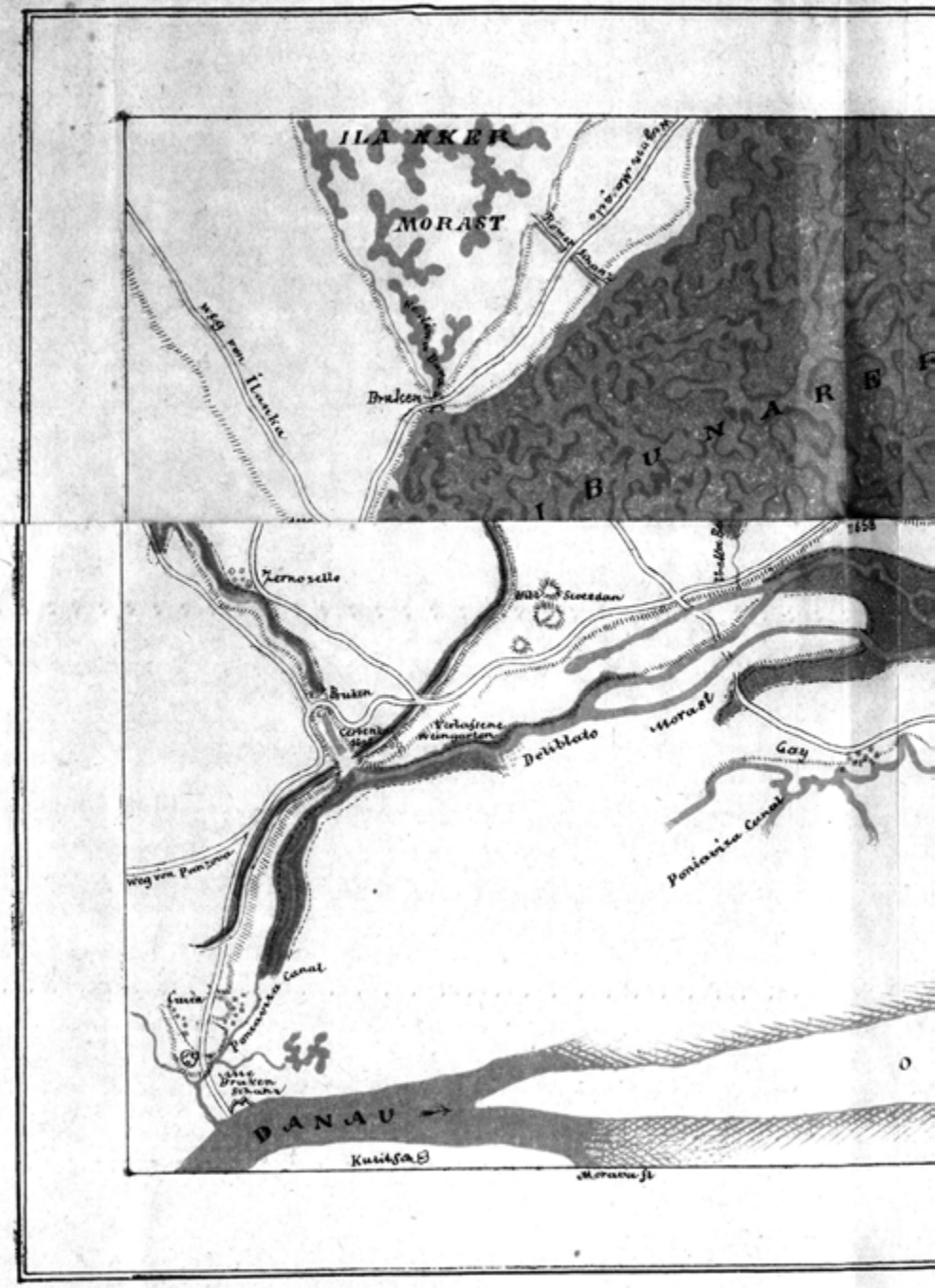
6. sor. . . . . C. N.
5.) . . . . . ANT· AN· (nis) XII· ¹E· (et)
4) FLA: (vius) APOLINARI· (us) VIXIT
3) AN· (nis) VIII· ¹E (et) FL· (avius) MARCELVS
2) SVIS· ¹E (et) SIBI· VIVS· (vivus helyett)
1) POSVIT.

Ezen emlékkő egyik oldala körded alakban, rovátkás czifrázattal van kifaragva s az aracsi templom oszloptőjének alsó diszitményét képezte s valószinüleg az alvidék valamelyik római koloniájából kerülhetett ide, s a templom épitése alkalmával az e vidéken tapasztalható nagy kőhiány folytán felhasználtatott. Az emlékkő jelenleg a délmagyarországi régészeti muzeumban őriztetik a találó, dr. Szentkláray Jenő ur szivességéből.

— A torontálmegyei Majdán környékén már több nevezetes őskori tárgy került napfényre, melyek közül nehány muzeumunkban van elhelyezve; legujabban innen ismét gyarapodott gyüjteményünk egy korong nélkül készült barbar bögrével s egy nagyobb s egy kisebb bronz karikával Ambrus József társulati tagtársunk szivességéből. Az adomány a szeptemberi gyülésen lett ismertetve.

— Bronz lelet Ilkateleken Temesmegyében. Versecztől nem messze Vlajkovecz község határában Ilkateleken, mely Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos ur tulajdona, f. évi május 15-én mezei munkálat alkalmával a napszámosok egy domb-tetőn két darab bronz tárgyat találtak, melyek egy bronz tál töredékeiül tünnek fel. A lelet muzeumunkban van elhelyezve.

— Őskori állatmaradványok Török-Kanizsán. Tallián Béla földbirtokos ur muzeumunknak ajándékozott két darab nagyobb s egy darab kisebb mamuth lábszárcsontot, egy mamuth fogat, továbbá két agancs töredéket; az előbbiek Török-Kanizsánál a Tisza folyam medréből huzattak ki a halászok által, az aganes-töredékek pedig ajándékozó birtokán a nagy szállási határban találtattak nem messze Török-Kanizsától. Az ajándék a szeptemberi gyülésen mutattatott be.

Nachdruck verboten.

MELLÉKLET az É

BIBLIOTECA CENTRALA
A REGIUNII BANAT

Lei